e-makâlât

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1
BAHAR / SPRING 2021

Mezhep Araştırmaları Dergisi

Journal of Research of Islamic Sects

http://www.emakalat.com/tr/

e-ISSN 1309-5803

ISSN 1309-5803

E-MAKÂLÂT MEZHEP ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1 | BAHAR / SPRING 2021

Editörler Kurulu / Editorial Board

Sönmez Kutlu, Prof. Dr.
(Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Mehmet Saffet Sarıkaya, Prof. Dr.
(Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Rifat Türkel, Doç. Dr.
(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi)
Fevzi Rençber, Doç. Dr.
(Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Tasarım & Mizanpaj / Journal Design

Fevzi Rençber -Rifat Türkel

İletişim / Mailing

emakalat@mezhep.org

Copyrigh (c) 2021 | www.emakalat.com | All Rights Reserved

ISSN 1309-5803

E-MAKÂLÂT MEZHEP ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1 | BAHAR / SPRING 2021

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Editörden | Editoryal

Editörden.....1-5

Editoryal

Sönmez KUTLU

Takdim | Presentation

Takdim: Hayatımdan Kayan 6-12

Presentation: Shooting Stars from My Life

Ethem Ruhi FIĞLALI

Neşir | Publication

Din Anlayışımız Üzerine Denemeler Adlı Basılmamış Kitabın "İnsan" Bölümü 6-12

The "Human" Section of The Unprinted Book Essays On Our Understanding of Religion

Hasan ONAT / Yayına Haz.: Sönmez KUTLU

Makaleler | Articles

Eldivan'dan "İlmin Efeliğine" Bir Ömür: Prof. Dr. Hasan Onat 42-94

A Life Span From Eldivan To "The Bravery Of Science": Prof. Hasan Onat

Sönmez KUTLU

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Bilimsel Miras.....95-147
Scientific Legacy of Prof. Hasan Onat

Nuran ÜÇOK, Ebru KOÇAK, Yunus İBRAHİMOĞLU, Betül YURTALAN, Ahmet Bedri YAVUZ, Muhammed Cihat ORUÇ, Hakan ATALAY, Mine DEMİRBİLEK

Mezhepleri Anlamada İslam Ortak Paydası.....148-175
Common Denominator of Islam in Understanding Sects

Ahmet BAĞLIOĞLU

ISSN 1309-5803

E-MAKÂLÂT MEZHEP ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1 | BAHAR / SPRING 2021

Hasan Onat'a Göre İslâm Mezhepleri ve Müslümanlar Arasındaki İlişkiler -Sorunlar ve Öneriler 176-207
Relations Between Islamic Sections and Muslims According to Hasan Onat -Problems and Suggestions

Fatih TOPALOĞLU

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Düşünce Dünyasında Doğadan Esinlendiği Metaforlar 208-229
Metaphors Inspired By Nature in Hasan Onat's World of Thought

Fatmanur ALİBEKİROĞLU

Bir İslam Rönesansına Doğru Hasan Onat ve İslam'da Yeniden Yapılanma..... 230-263
Towards an Islamic Renaissance Hasan Onat and Reconstruction in Islam

Mehmet Zeki İŞCAN

Hasan Onat'ın Şiîlik Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler 264-280
Evaluations on Hasan Onat's Shiite Studies

Sıddık KORKMAZ

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşilikle İlgili Görüşlerine Dair Bir İnceleme 281-306
An Analysis on Prof. Dr. Hasan Onat's Views About Alavism-Baktachism

Mehmet Saffet SARIKAYA

Hasan Onat'ın Günümüz Dini Grupları Üzerine Düşünceleri 307-332
Hasan Onat's Approach to The Contemporary Religious Groups

Adem ARIKAN

ISSN 1309-5803

E-MAKÂLÂT MEZHEP ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1 | BAHAR / SPRING 2021

Hasan Onat'ın Düşünce Dünyasındaki Temel Referansları.....333-363
Hasan Onat's Main References in His Intellectual World

Cemil HAKYEMEZ

Öğrencilerinin Gözünden Prof. Dr. Hasan Onat "İlme ve İnsanlığa Adanmış Bir Hayat".....364-409
Prof. Dr. Hasan Onat, Though The Eyes of His Students, "A Life Dedicated to Knowledge and Humanity"

Recai DOĞAN

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Din Öğretimi Program Çalışmalarına ve Ders Kitaplarının Yazımına Katkıları.....410-444
Hasan Onat's Contributions to Religious Education Program Studies and Writing Textbooks

Osman AYDINLI

Bir Bilim Adamının Entelektüel Mücadelesi -Hasan Onat'ın Bilimsel ve Entelektüel Kişiliği Üzerine- 445-474
The Intellectual Struggle of a Scientist -On the Scientific and Intellectual Personality of Hasan Onat

Mehmet EVKURAN

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Türkiye'deki Şiîlik Çalışmalarına Katkısı (Danışmanlığını Yaptığı Yüksek Lisans Ve Doktora Çalışmaları Bağlamında).....475-506
Prof. Dr. Hasan ONAT's Contribution to Shi'ite Studies in Turkey (A Study on M.A. and Ph.D. Thesis related to Shiism supervised by Hasan Onat)

Mehmet ÜMİT, Mehmet ATALAN

Hasan Onat'ın Danışmanlığında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin Değerlendirilmesi 507-524
An Evaluation of Completed Postgraduate Theses on Alevism-Bektashism Under Supervision of Hasan Onat

Ömer Faruk TEBER, Doğan KAPLAN

ISSN 1309-5803

E-MAKÂLÂT MEZHEP ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1 | BAHAR / SPRING 2021

Okuma Kültürü Oluşturmada Hasan Onat Modeli.....525-556

Hasan Onat's Model in Creating a Reading Culture

Arş. Gör. Tolga Kaan DEĞİRMENCİ

Bir Bilim İnsanı Olarak Prof. Dr. Hasan Onat'ın Sosyal Medya (Twitter) Paylaşımlarının Tematik Analizi.....557-596

A Thematic Analysis of Prof. Dr. Hasan Onat's Social Media Posts (Twitter) as a Scientist

Fatıma Nur DEMİR, Sümeyya SELİMOĞLU

Kitap Tanıtım | Book Review

Prof. Dr. Hasan Onat, Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci 597-621

Prof. Hasan Onat, Change Process in the Conception of Religion in Turkey

Ahmet İshak DEMİR

ISSN 1309-5803

E-MAKÂLÂT MEZHEP ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1 | BAHAR / SPRING 2021

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. A. Bülent ÜNAL
Dokuz Eylül Ü.

Prof. Dr. Ahmet AK
Sütçü İmam Ü.

Prof. Dr. Ahmet TURAN
Ondokuz Mayıs Ü.

Prof. Dr. Avni İLHAN
Dokuz Eylül Ü.

Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ
Hitit Ü.

Prof. Dr. Cenksu ÜÇER
Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.

Prof. Dr. Doğan KAPLAN
Necmettin Erbakan Ü.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI
Dokuz Eylül Ü.

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT
İstanbul Ü.

Prof. Dr. Harun YILDIZ
Ondokuz Mayıs Ü.

Prof. Dr. Hasan ONAT
Ankara Ü.

Prof. Dr. İlyas ÜZÜM
Marmara Ü.

Prof. Dr. Mazlum UYAR
Marmara Ü.

Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA
İstanbul Şehir Ü.

Prof. Dr. Mehmet ATALAN
Kastamonu Ü.

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ
İstanbul Ü.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
İnönü Ü.

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN
Atatürk Ü.

Prof. Dr. Metin BOZAN
Dicle Ü.

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ
Sivas Cumhuriyet Ü.

Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU
Erciyes Ü.

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ
Harran Ü.

Prof. Dr. Mustafa ÖZ
Marmara Ü.

Prof. Dr. Osman AYDINLI
Ankara Ü.

Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER
Akdeniz Ü.

Prof. Dr. Sayın DALKIRAN
Uşak Ü.

Prof. Dr. Seyit BAHCIVAN
Necmettin Erbakan Ü.

Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ
Necmettin Erbakan Ü.

Prof. Dr. Sönmez KUTLU
Ankara Ü.

Prof. Dr. Yusuf BENLİ
Erciyes Ü.

ISSN 1309-5803

E-MAKÂLÂT MEZHEP ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1 | BAHAR / SPRING 2021

Amaç ve Kapsam

- *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, bilimsel hakemli bir dergidir.
- *e-Makâlât*'ta, İslam Mezhepleri ve ilgili alanlarda, telif ve tercüme makale, araştırma notu, kitap, tez, makale ve bilimsel toplantı değerlendirmesi, edisyon kritik, sadeleştirme vb. çalışmalar yayımlanır.

Süreç

- *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*
  Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez www.emakalat.com adresinde yayımlanır.
- Editörler Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
- Dergide yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.emakalat.com'a aittir.
- Başvuru şartları ve ayrıntılı yayın kuralları için www.emakalat.com adresine bakılabilir.

Tarandığı Veri Tabanları

- EBSCOHOST: Academic Search Complete (2012+)
- SOBİAD: Sosyal Bilimler Atıf Dizini (2008+)
- TDV İSAM: İlahiyat Makaleler Veri Tabanı (2008+)
- Ulusal İlahiyat Atıf Dizini (2018+)
- ULAKBİM TR DİZİN: Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (2016+)

ISSN 1309-5803

E-MAKÂLÂT MEZHEP ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1 | BAHAR / SPRING 2021

Yazarlara Rehber

e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanması istenen her türlü çalışma www.emakalat.com veya www.dergipark.gov.tr sitesine giriş yapılıp, ilgili alanlar doldurularak *Dergi*'ye ulaştırılır.

Sitede üyeliği bulunmayan yazarlar önce kayıt olmalıdırlar.

Yazarlar unvan, Ad, Soyad, eposta, ORCID kimliği (www.orcid.org) ile görev yaptıkları yeri belirtmelidirler ve bu bilgiler çalışmanın ilk sayfasında yer olmalıdır.

Telif ve çeviri makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz (100-200 kelime) ve anahtar kelimeler (5-10 kelime) verilmelidir. Sonunda Kaynakça listesi bulunmalıdır.

Çevirilerin orijinal metninin de gönderilmesi zorunludur. Çevirinin yayım hakkının asıl yazardan alınmış olduğuna dair belgenin *Dergi*'ye sunulmasından çevirmenler sorumludur.

Kitap Tanıtımlarında eserin tam künyesi yanında kapak fotoğrafının düzgün bir örneğinin de gönderilmesi gerekir.

Teşekkür

e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi 2015 yılından itibaren TÜBİTAK ULAKBİM hizmeti DERGİPARK AKADEMİK sunucularında barındırılmaktadır. Gerek sunucu gerekse ücretsiz DOI hizmetleri dolayısıyla kendilerine müteşekkiriz.

DergiPark ana sayfa: http://www.dergipark.gov.tr/

ISSN 1309-5803

E-MAKÂLÂT MEZHEP ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research

Cilt / Volume: 14 | Sayı / Issue: 1 | BAHAR / SPRING 2021

MAKALE YAZIM VE KAYNAK GÖSTERİM KURALLARI

e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi, atıf ve kaynakça yazımında Chicago Sistemi (The Chicago Manual of Style) ile uyumlu olan **İsnad Atıf Sistemini** kullanmaktadır. İlgili kurallar www.isnadsistemi.org adresinde ayrıntılı olarak verilmiştir.

Editörden...

Saygıdeğer Okurlar,

Prof. Dr. Hasan Onat(1957-2020), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi ve Anabilim Dalı başkanı görevini sürdürmekteydi. Ancak akademik çalışmalarını yayınlamaya başladığı bir dönemde COVİD-19 salgınına yakalanarak 26.10.2020 tarihinde genç yaşta aramızdan ayrıldı. İslam Mezhepleri Tarihi bilim geleneğinin güçlü temsilcilerinden olan Hasan Onat'ın vefatı, sevenleri ve dostlarını büyük bir keder ve hüzne boğdu. Ansızın bu dünyaya veda edeceği ve kendisine ithaf edilen bir sayı çıkarılacağı hiç birimizin aklından geçmemişti. Ama ölüm, Allah'ın bir emri ve yasasıdır. Teslim olmaktan ve "inna lillahi ve inna ileyhi raciûn" demekten başka bir çaremiz yoktur. Kendisine tekrar Allah'tan rahmet, yakınlarına, dostlarına ve sevenlerine sabırlar diliyoruz.

Hasan Onat, öğrenciliğinin başlangıcı olan 1974 yılından vefatına kadar ömrünü A.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde ilmi araştırmalara ve öğrenci yetiştirmeye adadı. Özellikle Türkiye'de Yusuf Ziya Yörükân, Muhammed b. Tavît et-Tancî, Yaşar Kutluay, Ethem Ruhi Fığlalı'dan sonra İslam Mezhepleri Tarihi alanında yazdığı eserleri, yetiştirdiği öğrenciler ve yaptırdığı tezlerle bilim hayatına ve alanına önemli katkılarda bulunan başarılı bir bilim insanı idi. O, aynı zamanda televizyon ve radyo programları, gazete köşe yazıları, seminer ve konferansları ile Türkiye'nin dini düşünce hayatına ve dini tecrübesine önemli katkılarda bulunan bir mütefekkir idi.

Mezhepler Tarihi alanında önemli bir görev üstlenmiş bulunan e-Makâlât Dergisi'nin, bir kadirşinaslık örneği göstererek

bu sayısını Hasan Onat'a armağan etmesi biz meslektaşlarını, sevenlerini ve dostlarını ziyadesiyle memnun etmiştir.

Rızâeddin Fahreddin, bir eserinde "bir alimi ihya etmek bütün alimleri ihya etmek gibidir", der. Alimleri ihya etmenin yolu onların fikirlerini anlamak, yorumlamak, geliştirmek ve ilim dünyasına kazandırmakla olur. Hasan Onat'ın fikirlerinin daha iyi anlaşılmasına vesile olacak bu sayıya, editörlük yapmak, benim için hocasına karşı bir vefakarlık ve sadakat borcudur. Böyle bir sayının editörlüğünü bana tevdi etmeleri sebebiyle e-Makâlât Dergisi editörü Prof. Dr. Saffet Sarıkaya'ya ve yayın kurulu üyelerine öncelikle teşekkür etmek istiyorum.

Değerli Okurlar,

Hasan Onat gibi çok yönlü bir fikir adamı ve bilim insanını anlamak ve anlatmak için, bir sayı değil birkaç sayıya ihtiyaç vardır. Ona ithaf edilen bu sayının, bundan sonra yapılacak çalışmalara altyapı oluşturacağına inanıyoruz. Sayının hazırlanma sürecinden kısaca bahsetmekte yarar görüyoruz. Başlangıçta bu sayının Hasan Onat'a ithaf edilmesi kararı alınca ilana çıkıldı. Bilim insanlarının gönderdiği yazılar dergi editörü, sayı editörü ve hakemlerin değerlendirmeleri ve eleştirileriyle yayına hazır hale geldi. En sonunda sayının tasarımı yapılarak son şekli verildi.

Sayın Okurlar,

e-Makâlât'ın 14. cildinin 1. sayısı, Hasan Onat'ı çeşitli yönleriyle analiz eden 16 araştırma makalesi, 1 araştırma notu, 1 neşir ve 1 kitap tanıtım yazısı ile bilgi, belge ve resimlerin yer aldığı EK'lerden oluşmaktadır. EK'lerde yer alan dokümanlar için Yozgat Lisesi Öğrenci Dosyası, Hasan Onat'ın Fakülte Özlük

Dosyası, Hasan Onat Kişisel Arşivi, Nurten Onat Arşivi, Sönmez Kutlu, Oktay Acar, Halis Albayrak, Şaban Ali Düzgün, Mehmet Atalan, Veysi Erken, Abdülkadir Tellioğlu, Fatih Erkoçoğlu, Mehmet Kalaycı, Ahmet İshak Demir, Hakan Atalay ve diğer meslektaşlarımızın fotoğraf arşivlerinden yararlanıldı.

Böyle bir sayıda yer alması beklenen yazıların başında, hiç şüphesiz Hasan Onat'ı keşfeden ve onu çok seven hocası Ethem Ruhi Fığlalı'nın öğrencisi hakkında söyleyecekleri, Hasan Onat'ın yayınlanmamış bir yazısı, hayatı ve bilimsel mirası gelmektedir. Bu sebeple sayının takdim yazısı değerli hocamız Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı tarafından yazıldı. Hasan Onat'ın "Din Anlayışımız Üzerine Değerlendirmeler" adlı yayınlanmamış kitabının "İnsan" bölümü, sayının ilk makalesi olarak yer aldı. Hayatı ile ilgili kapsamlı bir makale, Sönmez Kutlu tarafından kaleme alındı. Hasan Onat'ın kitap, makale, tebliğ, gazete köşe yazıları, derleme, çeviri, editörlük, televizyon programları ve diğer bilimsel çalışmaları Nuran Üçok ve arkadaşları tarafından yazıldı. Hasan Onat'ın adıyla aynileşmiş "Mezhepleri Anlamada İslam Ortak Paydası" konusu Ahmet Bağlıoğlu tarafından tahlil edildi. Fatih Topaloğlu, Hasan Onat'ın Müslümanlar arasındaki İlişkilerle ilgili tespit ve çözüm önerilerini analiz etti. Hasan Onat'ın yazılarında, derslerinde ve konuşmalarında mezhepleri anlatmak için kullandığı metoforlar ise Fatmanur Alibekiroğlu Eren tarafından incelendi. Hasan Onat'ın dini düşüncede yenilenme, bilim, bilimsellik, demokrasi, laiklik ve benzeri konulardaki görüşleri Mehmet Zeki İşcan tarafından analiz edildi. Şiilik konusunda Hasan Onat'ın çalışmalarının bir değerlendirmesi ise, Sıddık Korkmaz tarafından; Hasan Onat'ın uzun yıllar ilgilendiği Alevilik-Bektaşilik hakkındaki görüşleri ise Saffet Sarıkaya tarafından değerlendirildi. Hasan Onat'ın çağdaş

İslam akımları ile ilgili görüşleri Adem Arıkan tarafından tahlil edildi. Cemil Hakyemez, Hasan Onat'ın düşünce dünyasının referanslarını; Recai Doğan ise öğrencilerinin tanıklıklarına dayalı olarak Hasan Onat'ın ilmi kişiliğini ele aldı. Osman Aydınlı Hasan Onat'ın Din Öğretimi program çalışmalarına katkısı ve ders kitabı yazarlığını yazdı. Mehmet Evkuran, Hasan Onat'ın entelektüel kişiliği ve yöneticiliğini irdeledi. Mehmet Atalan ve Mehmet Ümit, Hasan Onat danışmanlığında yapılan Şiilikle ilgili lisansüstü tezlerini; Ömer Faruk Teber ve Doğan Kaplan ise Hasan Onat'ın danışmanlığında yapılan lisansüstü tezlerin değerlendirdi. Son olarak Tolga Kaan Değirmenci, kendi tecrübelerinden hareketle okuma kültürü oluşturmada Hasan Onat modelini oluşturmaya çalıştı. Bu sayıda Hasan Onat'ın tweet'leri ile ilgili Sümeyya Selimoğlu ve Fatıma Nur Demir tarafından yazılan bir adet araştırma notu bulunmaktadır. Son olarak Ahmet İshak Demir'in Hasan Onat'ın "Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci" adlı kitaba yazdığı bir kitap değerlendirmesi bulunmaktadır. EK'lerde ise, Hasan Onat'ın radyo konuşma metinlerinin program başlıklarına göre dökümü, danışmanlığında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin listesi ile vefatının ardından yayınlanan "Kamuoyuna Duyuru"ya yer verilmiştir. Ayrıca Hasan Onat ile ilgili bazı bilgi, belge ve fotoğraflar konulmuştur.

Bu sayıda Hasan Onat'ın fikir-hadise irtibatı çerçevesinde mezhepleri analiz yöntemi, Sosyal Bilimler metodolojisi, İslam Mezhepleri Tarihi öğreticiliği, yeni bir İslam medeniyetine katkıları, küreselleşme, terör ve şiddet meselesi; basında ve sosyal medyada Hasan Onat konularını analiz eden makalelerin yer alması beklenirdi. Ancak bu konularla ilgili e-Makâlat'a herhangi bir

teklifte bulunulmadı. Öyle inanıyoruz ki daha sonraki sayılarımızda bu eksiklikler telafi edilecektir.

Hasan Onat'a ithaf edilen e-Makâlat'ın bu sayısına makaleleriyle katkıda bulunan başta saygıdeğer Hocamız Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'ya olmak üzere kıymetli yazarlarımıza, yazıların değerlendirilme sürecinde hakem olarak destek veren saygıdeğer meslektaşlarımıza, Hasan Onat'ın arşivini kullanmamıza müsaade eden Nurten Onat Hanımefendi'ye, süreci yürüten ve tasarımını yapan e-Makâlat editörleri Rifat Türkel ile Fevzi Rençber'e ve katkıda bulunan herkese teşekkür ederiz. Ayrıca siz değerli okurlara, danışma ve editörler kurulu üyelerine ve İslam Mezhepleri Tarihi ailesinin kıymetli üyelerine teşekkür ediyoruz.

Sönmez Kutlu
Ankara 2021

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 6-12
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021):16-12
Takdim | Presentation

TAKDİM: HAYATIMDAN KAYAN YILDIZLAR

Ethem Ruhi FIĞLALI*

Değerli dostlar, sevgili meslektaşlarım, neşredilmeye başlandığından bu yana, *e-Makālāt Mezhep Araştırmaları* dergimize, bugünkü ile birlikte iki takdim yazısı yazmış olacağım.

İlki, Muhammed b. Tavit et-Tancî Özel Sayısı (IV/1 – Bahar 2011, ss.13-24) içindi.

İkincisi de, 26 Eylül 2020'de, yani sadece 9 ay önce kaybettiğim/kaybettiğimiz Hasan Onat'a ithaf edilen bu Sayı için.

"Takdim" başlıklı bu iki yazı da, başlığın taşıdığı olumlu çağrışımın aksine, üzülerek ve açıkça söylemeliyim ki, benim için gerçekten en sıkıntılı, en zor ve en önemlisi de, fikir dünyamın ve meslek hayatımın kutup yıldızları iken kayıp giden üç sevgili dosta, sevgili ağabeyim ve ilk Doktora hocam Yaşar Kutluay ve aziz Hocam, Doktora Babam Muhammed Tâvit et- Tancî ile ciğerpârem Hasan'ıma olan hasretimin feryadı ve şaşkınlığı ile maluldür.

***

Cumhuriyetimizin 1925-1946 yılları arasında kurduğu Ankara Üniversitesi bünyesinde 21 Kasım 1949 tarihinde açtığı İlâhiyat Fakültesi'nin İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi kürsüsünün bânisi ve ilk profesörü merhum Yusuf Ziya Yörükân (1887 - 05.06.1954) Hocamız idi. Ben, maalesef, Yörükân Hocamıza yetişemedim. Ama İslâm Mezhepleri Tarihi alanında çalışan, araştırma yapan sâdık ve vefalı dostlarım ve kıymetli meslektaşlarım, vefatının 67. yılında, 5 Haziran 2021 tarihinde, onu anmak için Prof. Dr. Sönmez Kutlu'nun moderatörlüğünde çevrimiçi bir toplantı düzenlediler. Bu zarif, anlamlı ve çok değerli faaliyetleri ile şahsen benim en içten takdirlerimi, kalbî şükran ve minnetlerimi hak ettiler. İnanıyorum

* Prof. Dr., Emekli İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, Türkiye / e-posta: ethemruhif@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-2139-6441

ki, bu alanın bütün mensupları da bu faaliyeti düşünen ve gerçek kılanlara gönülden teşekkür etmişlerdir.

Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nin İç Cebeci'deki Hukuk Fakültesi bitişiğindeki Bankacılık Enstitüsü'nün uzantısı dört katlı nohut oda bakla sofa küçücük binasına İlâhiyat talebesi sıfatıyla devam etmeye başladığım 1955-1956 akademik yılının nerede ise tamamında, Burdur'da dedemden birkaç yıldan beri öğrenmeye çalıştığım Arapça ve eski harfli metinleri okuyabilmenin bana sağladığı fırsatlara güvenerek, kendi sınıfımın Arapça ve benzeri -bana göre kolay görünen- derslerini takip etmek yerine, Fakültemizde, hepsine de rahmet ve mağfiret niyaz ettiğim Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken (İslâm Felsefesi), Ord. Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin (İslâm San'atları Tarihi), Ord. Prof. Dr. Sabri Şakir Ansay (İslâm Hukuku), Prof. Dr. Bedii Ziya Egemen (Din Psikolojisi), Prof. Tayyib Okiç (Hadîs), Prof. Muhammed Tavit et-Tancî (Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi), Prof. Dr. Kâmuran Birand (Felsefe Tarihi), Hasan Hüsnü Erdem (Tefsir), Rıfkı Melûl Meriç (Türk-İslâm Edebiyatı), Kemâl Edib Kürkçüoğlu (İslâm Dini Esasları) gibi önde gelen hocaların diğer sınıflardaki derslerine izin alarak giriyor; onları can kulağı ile dinliyor ve böylece, Fakülteyi yakından tanımak istiyordum. Dolayısıyla o ilk yıl, yani 1955-1956 öğretim yılında, ilgimi çeken ve beni gerçekten düşündüren, soran, sorgulayan ve dolayısıyla *Kur'an-ı Kerîm*'in yaşayan bir dinin kitabı oluşunun müşahhas göstergelerine sahip alanın İslâm mezhepleri tarihi olduğunu düşünmeye başladım.

Nitekim ertesi yılın başında (1956-1957), o tarihlerde henüz asistan olan ve maalesef çok genç yaşta kaybettiğimiz ağabeyim ve hocam Yaşar Kutluay'a düşündüklerimi söyledim. O da çok memnun oldu. O tarihten itibaren de beni daima teşvik etti; tavsiyelerini hiç eksik etmedi.

1959 yılında A.Ü.İlâhiyat Fakültesini bitirip Konya, Burdur ve Kayseri İmam-Hatip okullarında hocalık ve yöneticilik yaptıktan sonra, 1966 sonbaharında getirildiğim İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü'nde (1966-1970) yönetici ve hoca olarak çalışmaya başladım. A.Ü.İ.F. İslâm Mezhepleri Tarihi Kürsüsüne asistan kadrosu tahsisinin gecikmesi üzerine, hocam ve ağabeyim Doç. Dr. Yaşar Kutluay'ın yönetiminde, 1969 yılı başlarında dışarıdan, *"İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri"* başlıklı Doktora çalışmama

başladım. Ne acı ki o, profesörlük takdim tezi için yeni bir eser üzerinde çalıştığı sırada bayram vesilesiyle gittiği memleketi Silifke'de 12 Aralık 1969 sabahı arkadaşlarıyla birlikte bir balıkçı motoruyla çıktığı Akdeniz gezisinden bir daha geri dönemedi. Ve bana da henüz 38 yaşında iken kaybettiğimiz vatanperver, genç ve üretken bir ilim adamının, aynı zamanda Doktora Babamın acısına dayanma ve katlanma işi düştü.

Bu defa 1953-1962 yılları arasında Türkiye'ye davetle A.Ü.İ.F.'nde İslâm Felsefesi ve İslâm Mezhepler derslerini okutan, bu arada benim de 1956-1959 arasında üç yıl mezhepler tarihi hocalığımı yapan, 1962-1965 yılları arasında ülkesi Fas'a giden ve tekrar Türkiye'ye davetle 1970 yılından itibaren A.Ü.İ.F.İslâm Mezhepleri Tarihi derslerini okutmaya başlayan Prof. Muhammed b. Tâvit et-Tancî'nin talebi üzerine, o sıralarda açılan asistanlık imtihanına girdim ve Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğü'nü bırakarak (1971) Fakülte'de Tancî Hocamın asistanı olma şerefine erdim. Tancî Hocama ilmî açıdan çok şey borçlu olduğumu cümle âlem bilir. O benim gerçek bir Doktora Babamdır. Daha öğrencilik ve çok kısa süren asistanlık yıllarımda, onun kaynaklara ve meselelere yaklaşımı ve tedkik usûlü, yapabildiğim ve başarabildiğim ölçüde, Cumhuriyet dönemi İslâm Mezhepleri Tarihi araştırma usûlümüzün ana temellerini oluşturmuştur. Onun delâleti ve hattâ zorlaması ile 24 Ağustos 1974 tarihinde gittiğim İngiltere Cambridge Üniversitesi Faculty of Oriental Studies'de haftada bir gün iki saat Türkiye'deki dinî hareketler hakkında dersler vermenin yanında, Tancî Hocamın tavsiyesi ve telkini ile Kâdiyânilik üzerinde çalışmaya, Bahâilik, Nusayrîlik, Dürzîlik ve Şîa hakkında da malzeme toplamaya başladım. Doçentlik tez çalışmamın Kâdiyânîlik olmasının hikâyesi de böyle başlamıştır. Sömestr tatilinden bilistifade Kadiyâni merkezlerini tedkik için gittiğim Hollanda, Belçika ve Almanya seyahati dönüşü aldığım, Ankara'dan bir asistan arkadaşımın gönderdiği Hocamızın 29 Aralık 1974 tarihinde kalp krizinden vefat ettiğini ve 30 Aralık 1974 Pazartesi günü Zincirlikuyu mezarlığına defnedildiğini bildiren mektubunu okuduğumda uğradığım şaşkınlık ve çaresizlikten kısmen ayılır ayılmaz, hemen o gün, 05 Ocak 1975 tarihinde defterime şunları yazmışım: *"...Beni son derece müteellim ve mükedder eden bu acıya nasıl katlanacağımı bilemiyorum. Kalbimin*

bütün safiyetiyle diyebilirim ki, merhum Hocam benim için "Hoca" olmanın yanında, öz babamdan ayırt etmediğim muhterem ve mübarek bir insandı. "Şeyhu'l-'Ulemâ" ve "Hâfızu'l-Kütüb" idi. Bu bakımdan ilim âleminin kaybı ne kadar büyük ve telâfisi ne kadar imkânsız olursa olsun, benim kaybımla mukayese edilemez."

Gelelim son kaybım, ciğerpârem, göz bebeğim, öz evlâdlarımdan ayıramadığım Hasan Onat'ıma..

Ankara İlâhiyat'ta Tancî Hocamın vefatı üzerine, Fakültede İslâm Mezhepleri Tarihi kürsüsünde benden başka kimse kalmamış olduğu için, İngiltere'den mecburî dönüşümden sonra, galiba 1975-1976 öğretim yılında olmuştur, hatırımda kaldığına göre Hasan, henüz, girdiğim sınıfın talebesi olmamasına rağmen derslerimi takibe başlamıştı... O yıllarda benim derslerim, talebelerin ifadelerine göre, temel İslâm bilimlerindeki bazı derslere göre biraz farklı, şaşırtıcı ve canlı imiş. Bunun sebeplerinden biri *"Okuma Listeleri"* imiş. 1974 Sonbaharı'nda gittiğim Cambridge Üniversitesi Faculty of Oriental Studies (Şark Tetkikleri Fakültesi) Dekanlığı benden 1974-1975 öğretim yılında öğrencilere verilecek konularla ilgili okuma listesini teslim etmemi istedi. Doğrusu ben böyle bir şeyi bilmediğim için, işin mahiyetini öğrenmek üzere Dekana gittim. İşin aslını öğrendikten sonra, önce Fakülte'nin ve sonra da Üniversitenin dünyaca meşhur kütüphanesine giderek okutacağım konulara müteallık alelusûl bir okuma listesi hazırladım ve Dekanlığa teslim ettim. İşte ülkeme dönünce de, Ankara İlâhiyat'ta kaldığım Ağustos 1980 tarihine kadar, her sene başında talebelere böyle bir liste hazırlayıp vermeye çalıştım. Ama talebelerimden haklı olarak şöyle bir tepki ile karşılaştım. Listedeki yayınların hemen hemen tamamına yakını Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca, Farsça ve Urduca idi. Çok az sayıdaki Türkçe yayın da ilmî ölçüler açısından yeterli değildi. Maamafih bu durum benim önüme, hiç değilse bazı temel eserlerin hızlı ve kısa sürede, Türkçeye kazandırmanın şart olduğu gerçeğini sunmuş oldu. Nitekim daha İngiltere'de iken okuduğum Watt *(Formative Period of Islamic Thought)*, el-Bağdadî *(el-Fark beyne'l-Fırak),* Şeyh Sadûk *(Risâletu'l-İ'tikādatu'l-İmâmiyye)* gibi önemli isimlerin, hızlı bir biçimde, arka arkaya Türkçe'ye kazandırılması, böyle bir ihtiyaçtan doğmuştu.

Ayrıca, kısaca ifade edersem, *Ankara İlâhiyat'ta İslâm mezhepleri tarihi tedkikine önce kaynakların ve kullanılacak bilgi ve*

belgelerin esaslı bir değerlendirmesi ile başlanır; klasik kaynaklardaki olaylar ve olgular, mezhepler ve cemâatlar alışılmışın dışında, sosyal, siyasî ve iktisadî tarih, sosyoloji, bilgi sosyolojisi, beşerî ve iktisadî coğrafya, antropoloji, psikoloji gibi çağdaş bilimlerin ışığında tarafsızlık ilkesi ile ve her fırka ve hareket hakkında karar ve hüküm verme yerine umumî İslâm düşüncesine sağladıkları katkıları çerçevesinde görüp gösterilmeye çalışılır ve hangisi olursa olsun hiçbir mezhep ya da cemaatin dini temsil edemeyeceği, yani hiçbir zaman din ile aynîleştirilemeyeceği ilmî gerçeği sürekli tekrar ve ihtar edilirdi. En önemlisi de her mezhebin savunduğu görüş, fikir ve iddiaların mutlaka bir sebebe, yaşanan bir olay veya vakıaya müstenit olduğu ve dolayısıyla içine doğduğu çevrenin, zamanın, siyasî ve ekonomik şartların her türlü özelliklerinden müteessir olduğu veya olabileceği; başka bir ifade ile, mezheplerin, adı ve mahiyeti ne olursa olsun, dinin günümüzde yaşanan ve algınan biçimleri demek olduğu gerçeğinin mutlaka göz önünde bulundurulması gereği ve benzeri esaslar tedkik ve tedris usûlümüzün köşe taşları idi.

Hasan Onat da, benim akademik hayattaki ilk asistanım ve hayallerimi gerçekleştirmesini umduğum ilk evlâdımdı. Bir kere daha Yüce Rabbimden, aklımızın köşesinden geçmeyen bir zamanda ve ilmen hayatının en verimli çağında kaybettiğimiz bu güzel yavrumdan, sizlerin de gönülden gelen dilekleriniz istikametinde, rahmet ve mağfiretini esirgememesini; ailesine ve sevenlerine sabır ve selâmet lûtfeylemesini niyaz ediyorum. Ama neylersiniz ki, emir büyük yerden. Ecel gelince, bize çok acı gelse de, *"İnnâ li'llahi ve-innâ ileyhi râciûn"* hükm-i ilâhîsini dilimize düşürmekten ve ağır ağır yudumlamaktan başka bir çaremiz kalmıyor.

Bu acı haberi aldığımda, uzun bir süre, 1960'lardan bugüne hayatımı gözden geçirdim.

Gördüm ki, 84 yıllık hayatımın son 52 yılında, önce Yaşar Kutluay Ağabeyimi (1931-1969), ardından Muhammed b. Tâvît et-Tancî Hocamı (1918-1974) kaybettikten sonra sıranın bana gelmesini beklerken, Hasan'ımın acı haberi, itiraf etmeliyim ki, kuyruğumu dik tutmaya çalışsam da "beni gerçekten çok sarstı, hattâ devirdi" dersem, inanın mübalağa etmiş olmam. Neden mi?

İşte hakikat ortada.. ilkini 38, ikincisini 56, sonuncusunu da 63 yaşında iken ebediyete yolcu etmek zorunda kaldığım üç muallâ ve muazzez sevgilinin kaybına dayanmak kolay mı sanıyorsunuz?... Eh... Ne diyeyim, bu da benim hikâyem...

Bizim Anabilim dalımızın, yukarıda ifade etmeye çalıştığım üzre sabit bir kuralı vardır:

İslâm Mezhepleri tarihçisi olmayı hedefleyen bir adayın ilk işi ve meselesi, hangi dönem ve mezhebi çalışacaksa, o dönemin ve mezhebin içine doğduğu coğrafyanın, yani bölge, şehir ya da şehirlerin yahut devletlerin tarihini siyasî, coğrafî, sosyal, antropolojik, etnoğrafik ve ekonomik açılardan çok iyi öğrenmesi, incelemesi ve devirlere göre tanıyıp anlaması ve algılaması, yapılacak çalışmanın ciddiyeti için mutlak şarttır, imkânlar ölçüsünde mutlak gerekliliktir. Bunun için de atılacak ilk adım, çok titiz ve geniş çaplı bir kaynak tespit ve kaynakları değerlendirme faaliyetidir. Özellikle bu, bizim alanımız için olmazsa olmaz şartların başında yer alır. Bu ciddî kaynakların ışığında bölgenin ve dönemin titiz ve iyi bir değerlendirmesinin yapılması şarttır.

Bu bakımdan mezhepler tarihi araştırmalarında, imkânlar azâmî ölçüde zorlanarak bir mezhebi veya herhangi bir görüşü ve anlayışı doğuran îtikādî, tarihî, coğrafî, siyasî, içtimaî, iktisadî ve sâir şartları tam olarak tanımaya çalışmak; mevcut kaynakların özellikleri göz önünde bulundurularak verilen bilgileri, imkânlar ölçüsünde tarih, coğrafya, sosyoloji, antropoloji, etnoloji ve benzeri alanların verileri ışığında değerlendirme hususunda fevkalâde hassas davranmak, kesinlikle ihmal edilemeyecek ve vazgeçilemeyecek ilmî ve ahlâkî bir tutum olmalıdır.

Ayrıca kullanılacak bilgileri ve haberleri nakleden râvîlerin siyasî temayülleri, kabile mensûbiyetleri, içtimaî mevkîleri ile meziyetleri ve zaafları gibi şahsî vasıflarının olabildiğince tespiti meselesi de, pek çok konuya açıklık getirecek derecede önemli ve üzerinde titizlikle durulup araştırılması gereken bir husustur.

Kısaca mezhepler tarihi araştırıcısının birinci vazifesi, hangi mezhebe mensup olursa olsun, mezheplerin içinde bulundukları bütün şartları ve görüşlerini en geniş ve tutarlı şekilde aksettirecek bir tarafsızlık anlayış ve yaklaşımı ile tespit ve tasvîr etmek olmalıdır. Başka bir ifade ile mezhepler tarihçisinin vazifesi, savunulan

görüşleri, ortaya atıldığı dönemin tarihî, siyâsî, içtimâî, iktisâdî, kültürel ve diğer şartlarıyla irtibatlandırarak gerçek durumu aksettiren tasvirî, "descriptive" bir çalışma yapmak olmalıdır. Yani bizim işimiz, ne takdîr ne de tenkîddir. Biz ulaştığımız "doğru ve kesine en yakın" bilgiye dayalı metni, okuyucunun önüne arz ederiz. Artık tercih onundur, okuyucunundur; hattâ müntesibindir..

Nitekim merhum ve mağfur Hasan'ım, yanımda göreve başladığında, biri klasik dönemin *(İbâdiye'nin Doğuşu...)*, diğeri de on dokuzuncu asrın ürünü *(Ahmediyye/Kâdiyânîlik)* iki mezhep hakkındaki çalışmalarımda, İslâm mezheplerinin usûl ve esas itibarıyla nasıl ele alınması gerektiğini ortaya koyma gayretinde olduğumu çok açık ve doğru bir biçimde anladığını, sadece daha o zamanki oturumlarımızda değil, 40 yıldır doğrudan Mezhepler tarihi ile ilgili yazıp söylediği her şeyde bu yoldaki ilmî rüştünü ispat etti. Şu hususu açıkça söylemeliyim:

Hasan o günlerde önüne konan bu çalışma kurallarını ve yöntemi o kadar isabetli ve sağlam bir biçimde sahiplendi ki, doğrusu 70 yıllık meslek hayatımın hiç de boşa gitmemiş olduğu, onun ortaya koyduğu çalışmalarla apaçık bir biçimde ispat edilmiş oldu. Artık o, hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir biçimde *"Hayru'l-Halef bir Usta"*dır.

***

İşte şimdi onun hatırasına çıkarılan bu sayımızda, onu seven, onunla birlikte çalışan onlarca mezhepler tarihçisi Hasan Onat'ın bizim için ne ifade ettiğini; neden bu kadar önemli, değerli ve vazgeçilemez olduğunu çalışmalarını, görüşlerini ve düşüncelerine didik didik ederek ve üzüntüleri kadar heyecanlarını da ekleyerek dile getirdiler. Başta Merhum Hasan'ımın ilk göz ağrısı ve benim de manevî torunum Prof. Dr. Sönmez Kutlu olmak üzere bu özel sayıya emekleri geçen bütün meslektaşlarımı, kalbî selâm ve muhabbetlerimle kucaklarım.

Sağlık, başarı ve hayır dileklerimle hepinizi Allah'a emanet ederim... Allah sa'yinizi meşkûr eylesin... Āmiiin!...

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 13-41
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021):13-41
Diğer (Neşir) | Editing

DİN ANLAYIŞIMIZ ÜZERİNE DENEMELER ADLI BASILMAMIŞ KİTABIN "İNSAN" BÖLÜMÜ*

Hasan ONAT**
Yayına Haz.: Sönmez KUTLU***

I- İNSAN

1- İslâm'ın İnsana Bakışı

1.1. İnsanı İnsan Yapan Unsurlar

İslâm'ın insana nasıl baktığını iyi tespit edebilmek için, önce insanoğlunun evrendeki konumu üzerinde düşünmekte yarar vardır. Nedir insan? İnsan, etrafımızda yer alan diğer varlıklar gibi "latif bir varlıktır". Her şeyi yaratan Allah, insanı da yaratmıştır. Ancak insan varlık katmanlarının en üst noktasında bulunmaktadır.

Etrafımızda yer alan "varlık" adını verdiğimiz her şey, varlık olarak bir bütünün parçaları gibidir. İnsanı iyi anlayabilmek, bu

---

* Hasan Onat, hayatı boyunca hep okudu, düşündü, paylaştı ve tartıştı. Emeklerinin karşılığını toplayacağı bir dönemde hayata veda etti. Onun arşivinde yayına hazırlayıp son şeklini vermediği bazı çalışmaları bulunmaktadır. Bunlar arasında *Din Anlayışımız Üzerine Denemeler* adını taşıyan ve son değiştirilme tarihi 2003 yılına kayıtlı yaklaşık 200 sayfalık bir eser bulunmaktadır. Bu eser, İnsan, Din, İman, Kur'an ve Hz. Muhammed olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Aslında yayınlanmamış bir kitapları arasında Sayın Hocamız kitapta yer alan İnsan, Din, Kur'ân ve Hz. Muhammed konularında müstakil kitaplar yazmak istiyordu. Arşivinde yayınlanmamış kitapları arasında *Kur'an'ın İnşa Etmek İstediği İnsan* adlı bir kitap yazdığı, "İnsan" ve "Kur'an" konularını ele aldığı görülmektedir. Fakat *Din Anlayışımız Üzerine Denemeler* kitabının İslam'ın ana konularını içeren farklı bir kitap olarak planlandığı anlaşılmaktadır. Daha sonra yayına hazırlayacağımız bu kitabın "İnsan" adını taşıyan Birinci Bölümü'nü, tashih ve dipnotların kaynaklarını düzenledikten sonra *bu sayıda* yayınlamak istedik. Böylece Hocamızın bir makalesi de bu sayıda yer almış oldu.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

*** Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, Ankara, Türkiye/ e-mail: skutlu@divinity.ankara.edu.tr /ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2257-5329.

bütünlüğü görmekle mümkün olabilmektedir. Tabii konumundan soyutlanmış bir insan, bütünlükten çok şeyler yitirmiş olacaktır.

Varlık katmanlarına göz attığımızda, insanın kendine özgü yerinin onun yaratılışından kaynaklandığını hemen görmekteyiz. Sadece insan, çevresini dünya haline getirebilmektedir. Bir tek insan hürdür ve diğer alanlarda tasarruf sahibidir. İnsana ayrıcalık olarak "akıl ve irade özgürlüğü" verilmiştir. Buna karşılık ağır bir sorumluluk yüklenmiştir: İnsanlığını gerçekleştirmek. İnsan, ana rahmine düştüğü andan itibaren kendini bir oluşum, gelişme ve değişme içinde bulur. Belki de bu sebepten "insanın oluş halinde bir varlık" olduğu hususu, pek çok düşünürün dikkatini çekmiştir.

İnsan sürekli oluş halinde olan bir varlıktır. Ölüm bu sürecin yeni bir boyut kazanma hadisesidir. İnsanoğlunun mutluluğu da, mutsuzluğu da, bu süreç içinde, bilinçli çabalara bağlı olarak ortaya çıkmak durumundadır. İnsan, insanlığını gerçekleştirebilecek temel yeteneklerle donatılmış bir varlıktır. İnsana düşen, bu yetenekleri uygun ölçülerde geliştirmektir.

Dikkatimizi insan üzerinde yoğunlaştırdığımız zaman, onun "bilen, yapıp-eden, değerlerin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür hareketleri olan, seven, çalışan, eğiten, eğitilen, devlet kuran, inanan.." bir varlık olduğunu görürüz. Bunlar "insanın varlık koşulları" adını almaktadır.[1] İnsanın olduğu her yerde bu temel özellikler vardır. İnsanın yapıp-eden bir varlık olması için onun aktif olması ve yapıp-ettiklerini bilmesi gerekir. Ne yapacağını bilmeyen bir insan hareket edemez, pasif kalır. Halbuki insan hayatı, duraklama, dinme tanımayan bir akıştır. Hayatın birlikte getirdiği yapılacak o kadar çok şey vardır ki, onların hepsinin birden yapılmasına imkan yoktur. Bunun için insanın yapacaklarını sıraya koyması, onlar arasında bir seçim yapması ve buna göre davranması gerekir. Bunu insana sağlayan, onun yapıp-etmelerini yöneten değer duygusudur. Değer duygusu, insanın hareketleri arasında bir seçme yapmasını sağlar; öne alınacak eylemlerle sonraya bırakılacak eylemler arasında ayrım yapar.

"Fakat akış içinde bulunan hayatta insan tek başına değildir; o ister istemez insanlarla bir arada yaşamak zorundadır; başkaları da kendisi gibi yapıp-eden varlıklardır. İnsanın bu yapıp-etmeleri ile hayatın birlikte getirdiği durumlar, olaylar karşısında ilgisiz kalması düşünülemez; çünkü insanların yapıp-etmeleri ya birbirine karşıdır ya da birbirini tamamlar. Her iki halde de insan pasif kalmaz. İnsanın ister istemez tavır takınması, karşı önlemler alması gerekir.

[1] Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitabevi (1988), 13.

Günlük hayattaki konuşmalarımız, tartışmalarımız bile, bir tavır takınmayı gerektirirler. Çünkü insan, olup-bitenlere karşı kayıtsız kalamaz; hiç olmazsa kendisini ilgilendiren olaylar karşısında ilgisiz kalamaz".[2]

İnsanın bütün eylemleri bir zaman boyutu içinde gerçekleşmektedir. Yaptığımız her şeyin bir dünü, bir de yarını vardır. İnsan, geçmişteki insan başarılarını miras almakta, kendi başarılarını gelecek kuşaklara miras olarak bırakmaktadır. Çalışmak ve başarmak, insanın özünde vardır. Değer kavramı bütünüyle insana özgüdür. Hayatımızı anlamlı kılan bu değerlerdir. Bu kavram olmadan insan hayatının bütün zenginliği kaybolmaktadır. Sevgi, saygı, inanma, insanı insanlığın zirvesine çıkarmaktadır.

İnsanoğlu, bu dünyada "insanlığını gerçekleştirmek"; iyiyi, güzeli, doğruyu gerçekleştirebilmek sınavı ile yüz yüze bulunmaktadır. İnsan sıradan bir varlık değildir. Yüce Allah kitabımız Kur'an-ı Kerim'de, "İnsanın en güzel şekilde yaratıldığını" bildirmektedir.[3] Etrafımızdaki hiç bir şey boş yere yaratılmamıştır. Yüce Allah Sâd Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Göğü, yeri ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık. Bunun boşuna olduğu, inkâr edenlerin sanısıdır. Vay ateşe uğrayacak inkârcıların haline! Yoksa inanıp yararlı iş işleyenleri, yeryüzünde bozguncular gibi mi tutarız? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları, yoldan çıkanlar gibi mi tutarız. Ey Muhammed! Sana indirdiğimiz bu Kitap mübarektir; ayetlerini düşünsünler, aklı olanlar da öğüt alsınlar".[4] Düşünen insan, evrendeki her şeyin bir hikmetle yaratılmış olduğunu görmekte gecikmeyecektir.

Hayatın anlamını yakalamak, yaratılışın sırrını çözmek, tarih boyunca insanoğlunun en önemli ilgi alanlarından birisi olmuştur. Gören, duyan, hisseden, anlayan, anlatmaya çalışan, düşünen her insan; ister istemez etrafında olup bitenleri anlamak ve kendisinin evrendeki yerini görmek istemektedir. Bu çaba insanı Yüce Yaratıcı ile karşı karşıya getirmektedir. Daha doğru bir ifadeyle düşünen insan, her şeyin bir Yaratıcısı olduğunu anlamak durumundadır. İnsanı da en güzel şekilde yaratan Allah'tır. Allah insanı niçin yaratmıştır? İnsanın yaratılış gayesi nedir? Günümüz insanının ulaştığı bilim ve teknoloji, artık yaratılışta tesadüflerin pek yeri olmadığını göstermektedir. Allah'ın varlığına inanmak ya da inanmamak insan hayatının bütün alanlarında etkili olan bir

[2] Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 13-14.

[3] et-Tîn 95/4.

[4] es-Sâd 38/27-29.

hususdur. Her şey bu kısa dünya hayatından ibaret değildir. Peygamberler, insanın öldükten sonra tekrar diriltileceğini, ebedi bir ahiret hayatı olduğunu, oradaki mutluluğun ya da mutsuzluğun bu dünya hayatına bağlı bir şekilde gerçekleşeceğini haber vermişlerdir. İnsan, bir anlamda yol ayrımında bulmaktadır kendisini. Karar verecek olan insandır. Verdiği kararın sonuçlarına katlanacak olan da insandır.

Niçin yaşadığını bilmek ve bu kısa dünya hayatını bilerek yaşamak isteyen herkes, önce insan kavramına nasıl baktığını, kendisini nasıl gördüğünü bilmek durumundadır. İnsan kavramı berraklaşmadan, bir kimsenin insanlığını gerçekleştirmesinden sözetmesi biraz anlamsız olur. İşin aslına bakılırsa, insan kavramının berraklaştırılması, netleştirilmesi insan olmanın gereğidir.

Bunun için de, önce insanın kendini tanıması ve yaşadığının farkında olması gerekmektedir. Ne demektir insanın kendini tanıması ve yaşadığının farkında olması? İşin gerçeği hem düşünmek, bilerek yaşamak, hem de kendini tanımak pek de zannedildiği kadar kolay değildir. Bu işin kolay gibi gözükmesinin sebebi, insanoğlunun kendi kendisini kandırmaktan biraz hoşlanması olsa gerek. Değişik bir ifadeyle hayatımızı bir tür alışkanlık olarak sürdürüp gitmekteyiz. Oysa, bilinçli yaşamak, neyi niçin yaptığımızı, neye niçin inandığımızı çok iyi bilmeyi gerektirmektedir. Bilmemiz zorunlu olan hususların başında da, kendimiz gelmektedir. Kendisiyle ilgilenmeyen bir kimse kendisini tanımak ihtiyacı hissetmez. Kendisini tanımak ihtitacı hissetmeyen bir insanın, öncelikle yüksek amaçları olmaz. Bize düşen istesek de istemesek de yaşamak durumunda olduğumuz bu kısa dünya hayatını en iyi şekilde değerlendirmenin yollarını aramak olmalıdır. Bunun için de öncelikle, neye niçin inandığını, neyi niçin yaptığını iyi bilmek gerekmektedir.

İnsanoğlunun her zaman uyarılmaya ihtiyacı vardır. Çoğu kez insanoğlu yaşadığını bile unutabilmektedir. Olayların peşinden sürüklenmek, insana bir tür haz vermektedir. İşte bundan dolayı uyarılma ihtiyacı söz konusudur. Peygamberlerin en başta gelen görevlerinden biri de uyarıcılıktır. Peygamberler, Allah katından almış oldukları vahiyle insanları uyarmışlar, onların gerçekleri görmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Bir kimsenin kendisini tanıması, bu kısa dünya hayatını bilerek yaşamasına bağlıdır. Peygamberlerin tarihi çağrısının özünde bu esas amaç vardır.

Yüce Allah, Kur'an'da, dünya hayatının bir oyun ve eğlence gibi olduğundan sözetmektedir. Hadîd Sûresi'nde bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: "Bilin ki, dünya hayatı oyun, oyalama,

süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çoçuk sahibi olmaktan ibarettir. Bu yağmurun bitirdiği, ekicilerin de hoşuna giden bir bitkiye benzer; sonra kurur, sapsarı olduğu görülür, sonra çerçöp olur. Ahirette çetin azab da vardır; Allah'ın hoşnutluğu ve bağışlaması da vardır. Dünya hayatı ise sadece aldatıcı bir geçinmedir. Ey insanlar! Rabbiniz tarafından bağışlanmaya, Allah'a ve Peygamberine inananlar için hazırlanmış, genişliği yerle göğün genişliği kadar olan cennete koşuşun; bu Allah'ın dilediğine verdiği lutfudur. Allah büyük lutuf sahibidir."[5]

İnsanoğlu, Kur'an'ın ifadesiyle "oyun ve eğlenceye" benzeyen bir ortamda kendisini tanımak; insanlığını gerçekleştirmek; iyiyi, güzeli, doğruyu yakalamak durumundadır. Peygamberler bize, bu işin nasıl yapılabileceğini göstermek için gelmişlerdir. Allah, Hz.Muhammed (AS)'i alemlere rahmet olarak gönderdiğini ve insanlar için bir "örnek" olduğunu bildirmektedir. Hz. Peygamberin şahsında, "Allah'ın halifesi" olan olgun insan örneğini bulmak mümkündür.

İslâm, insanoğlunun bu dünyada, bir tür sınavla yüz yüze olduğunu, bu sınavda başarılı olanların gerçek saadeti yakalayabileceklerini bildirmektedir. Mülk suresinin ilk ayetleri şöyledir: Hükümranlık elinde olan Allah Yücedir ve O her şeye Kadir'dir. Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O güçlüdür, bağışlayandır." Tüm insanların bu sınavda başarı şansı eşittir. Başka bir deyişle, aklını ve hür iradesini kullanarak Peygamberlerin çağrısına kulak verenler, bu sınavı kolayca başarabileceklerdir. Her şeyin kısa dünya hayatından ibaret olduğunu zannedenler de bu sınavı başaramayacaklardır.

1.2.Allah'ın Halifesi Olarak İnsan

İslâm insanın evrendeki yerini "Allah'ın halifeliği" olarak belirlemiştir. Bunun anlamı şudur; insanoğlu, yaratılmış olan varlıkların en üst noktasında yer almaktadır. Bu üstünlüğün akıl, hür irade ve sorumluluktan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bilinen ifadesiyle insan "eşref-i mahlukat" yani yaratılmış olan varlıkların en şereflisidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, meleklerin bile insana secde ettiğinden bahsetmektedir. Meleklerin bir sorumluluğu yoktur, fakat insanın sorumluluğu vardır. Bu tarihî sorumluluğun bilincinde olan, "Allah'ın halifeliği"ni eylemleriyle gerçekleştirmeye çalışan bir insan elbette meleklerden daha üstün olacaktır. Bu üstünlük, her insanın özünde yaratılış

[5] el-Hadîd 57/20-21.

gereği vardır. Ancak potansiyel olarak var olan bu hususun, insan iradesinin devreye girmesiyle su yüzüne çıkması gerekmektedir. İnsanın insan olmasını sağlayan bir takım yüksek değerler, bilinçli bir şekilde insanın adım adım mükemmele yaklaşmasını sağlamaktadır. Ne yaptığını bilen, neye niçin inandığını bilen insan, üzerine yüklenmiş olan sorumluluğun onu mükemmele yaklaştırdığının farkında olmak durumundadır.

Yüce Allah, Câsiye Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "İşte bu Kur'an doğruluk rehberidir. Rablerinin ayetlerini inkar edenlere, onlara, tiksindiren, can yakan bir azab vardır. Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, lutfedip verdiği rızkı aramanız için denizi buyruğunuz altına veren Allah'tır, belki artık şükredersiniz. Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için dersler vardır."[6] Aynı husus, Lokmân Sûresi'nde ise şöyle ifadesini bulmaktadır: "Allah'ın göklerde olanları, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz? İnsanlardan, Allah hakkında hiç bir bilgisi olmadan, doğruluk rehberi ve aydınlatıcı bir Kitab bulunmadan tartışanlar vardır."[7] Bu ayetler, Kur'an-ı Kerimin ön plana çıkarttığı "Allah'ın halifeliği"nin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bize ışık tutmaktadır.

İnsanın akıllı olması, hür irade sahibi olması insani özelliklerin ortaya çıkabilmesinin vazgeçilmez şartlarıdır. İnsan, aklı ile doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırabilmektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en belirgin özellik akıldır. İnsanın aklını kullandığı ölçüde insanlığını gerçekleştirme şansı vardır. Akıldan uzak ne insanlık, ne de müslümanlık mümkün olabilir. Bütün bu söylediklerimiz, insanın sırf akıldan ibaret bir varlık olduğu şeklinde yanlış bir kanaat uyandırmamalıdır. Ne insan sırf akıldan ibaret bir varlıktır, ne de akıl her şeydir. İnsanı sırf akıldan ibaret bir varlık gibi düşünmek, bir anlamda insanı robotlaştırmak olur. Buna karşılık aklın anlam ve önemini görmezlikten gelmek, insanı insanlık çizgisinin dışına doğru sürükler. İslâm, sürekli olarak insanın düşünmesini, aklını kullanmasını ibret almasını istemiştir. Kur'an'da üç yüze yakın yerde "düşünmez misiniz?", "akletmez misiniz", "ibret almaz mısızın" şeklinde hitaplar mevcuttur. Kur'an, açıkca, "Düşünenlerle düşünmeyenlerin bir olmayacağını" belirtmek ihtiyacı hissetmiştir. Mü'min insan, mümkün olabilecek en yüksek düzeyde aklını kullanmak durumundadır.

---

[6] el-Câsiye 45/11-13.

[7] Lokmân 31/20.

Kur'an'dan yola çıkarak düşünecek olursak, şu hususun altını çizmek zorunda kalırız: Kur'an'ın öngördüğü mü'min insanın en başta gelen özelliklerinden birisi, aklını çok iyi kullanıyor olmasıdır. Yüce Allah İsrâ Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Bilmediğin şeyin ardına düşme, doğrusu kulak, göz ve kalb bunların hepsi o şeyden sorumlu olur."[8] Yüce Allah'ın bu emri, bir insanın kendisine nasıl bakması gerektiği noktasında evrensel bir nitelik taşımaktadır.

Yüce Allah, bir insanın müslüman olabilmesi için neye, nasıl inanması gerektiğini Kur'an'da açık seçik belirtmiştir. İman konusunda tek belirleyici vahiydir. Her insan, inancının mantıki ve vahyi temellerini bilmelidir ki, Kur'an'ın istediği şekilde bir imana kavuşmuş olsun. Bizim geleneksel kültürümüzde, "taklidi iman" adı altında, araştırmaya dayanmadan oluşmuş bir iman türünden söz edilir. Konuya Kur'an açısından baktığımızda, bu taklidi imana bir yer bulmak, doğrusu oldukça güç gözükmektedir. Yüce Allah, "Ataların dini zihniyeti" adı altında araştırmaya dayalı olmayan inanış biçimini sert bir üslupla tenkit etmektedir. Bizler bir toplum içinde yaşıyoruz. Elbette din anlayışımız çevremizin etkisinde kalarak oluşmaya başlayacaktır. Ancak akıllı olan her insan, belli bir yaşa gelip sorumluluklarının bilincinde olmaya başlayınca, ilkönce inancının mantıki ve vahyi temellerini araştırmak durumundadır. Belli bir yaştan sonra, çevrenin etkisiyle oluşan inanış biçimi, yerini araştırmaya dayalı bir imana terketmelidir.

Geleneksel din anlayışımızda zaman zaman kendisini gösteren bir hastalık vardır: Akıl ve imanın alternatif kavramlar olarak ileri sürülmesi. İman ve aklın birbiriyle hiç bir ilgisinin olmadığı, bunların birbirinden bütünüyle ayrı şeyler olduğu zaman zaman söylenir. Eğer bir din sorumluluğun şartı olarak akıllı olmayı ön plana çıkartmışsa, iman konusunda aklın devre dışı bırakılmak istenmesi, bu dinin yapısına aykırı olmaz mı? Bizim dinimiz İslâm, sorumluluğun şartı olarak akıllı olmayı ve ne yaptığını bilecek, sorumluluğun bilincinde olacak yaşta bulunmayı esas almıştır. Üstelik dinimiz İslâm, insan fıtratına uygun bir dindir. İslâm'ın ne iman konusunda, ne de başka alanlarda aklı devre dışı bırakabileceğini düşünmek İslâm'a aykırı olacaktır. Aksine Allah Kur'an'da aklını kullanmayanları eleştirmiştir. Allah, İbrahim Sûresi'nin son ayetinde şöyle buyurmaktadır: "Bu Kur'an, onunla uyarılsınlar ve bir tek Tanrı olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye insanlara tebliğ edilmiştir."[9]

---

[8] el-İsrâ 17/36.

[9] İbrâhîm 14/52.

1.3.İnsan ve Değişim (Bireysel ve Toplumsal Planda)

İnsanoğlu, sürekli yenilenen, tazelenen bir varlıktır. İnsanın ilk hücrelerinin yaratılmasıyla başlayan bu süreç, ölünceye kadar devam eder. Yenilenme, tazelenme, değişme, hayatın bazı dönemlerinde hızlı, bazı dönemlerinde ise hissedilmeyecek kadar yavaş olur. İnsanın bu özelliğini fark eden bazı düşünürler, onun "oluş halindeki bir varlık" olduğundan söz etmek ihtiyacı hissetmişlerdir.

Birey planında gözlediğimiz bu değişme, gelişme, yenilenme, toplum planında da geçerlidir. Toplum da sürekli değişmektedir. Bu değişimin yönünün zamana ve zemine göre farklı olduğunu hemen belirtmeliyiz. Bu olaya sosyal bilimciler "Sosyal Değişme Olgusu" adını vermektedirler.

Fert ve toplum planında süreklilik arz eden bir "değişme olgusu" mevcut olduğuna göre, acaba İslâm'ın bu konudaki tavrı nasıldır? İslâm'ın insana bakışında bu "sosyal değişme" olgusunun yeri nedir? Kur'an, insanın "Allah'ın halifesi" olduğunu bildirmektedir. Bunun yanında "göklerde ve yerde bulunan her şeyin insanın emrine verildiği" hatırlatılmaktadır. Bu husus Câsiye Suresi'nde şöyle ifadesini bulmaktadır: "Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, lutfedip verdiği rızkı aramanız için denizi buyruğunun altına veren Allah'tır, belki artık şükredersiniz. Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir. Doğrusu bunlarda düşünen kimseler için dersler vardır."[10] Bu ayeti Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde değerlendirdiğimizde karşımıza şöyle bir manzara çıkmaktadır:

a) Allah'ın halifesi olan insan, evrende, diğer varlıklar üzerinde tasarruf hakkına sahip olan tek varlıktır.

b) Sadece insan, sınırlama olmaksızın etrafındaki varlıklardan bir dünya meydana getirebilmektedir.

c) Göklerde ve yerde olanlar insanın emrindedir, insan bu varlık alanında üst düzeyde bir etkinliğe sahip bulunmaktadır.

d) Allah'ın halifesi olarak insan, aklını ve hür iradesini kullanarak kendisine yüklenen sorumluluğun bilincine varabilir.

Etrafımızda bir anlamda insan merkezli diyebileceğimiz bir evren vardır. İnsanın evrendeki yerini sağlıklı bir tarzda değerlendirebilmek, onu bir bütün olarak ele almaya bağlıdır. Başka bir deyişle insan, etiyle kemiğiyle, ruhuyla bedeniyle,

[10] el-Câsiye 45/12-13.

toplumla ve fizik çevresiyle bir bütün olarak değerlendirilmelidir. İslâm, insanı bir bütün olarak görmektedir.

İnsanın kendine özgü bütünlüğü, çevreyi de içine almaktadır. Ruh beden bütünlüğü, birey toplum bütünlüğü, insan çevre bütünlüğünü beraberinde getirmektedir. Allah'ın halifesi olan insanın emrine göklerde ve yerde olan şeyler verildiğine göre, insanı içinde bulunduğu çevreden soyutlamak, onun yaratılışına aykırı bir davranış biçimi olur.

İnsan, insanlığını toplum içinde yaşayarak gerçekleştirmek durumundadır. Duhân Sûresi'nde şöyle buyurulmaktadır: "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık. Biz onları ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık, ama insanların çoğu bilmezler".[11] Bu ayet, insana yüklenen sorumluluğa dikkat çekmektedir. İnsan, insanlığını gerçekleştirebilmek için çevresinde bulunanlardan yararlanacaktır.

İnsanın mutluluğu, onun her yönüyle bir bütün olarak ele alınmasına bağlıdır. İnsanın bütünlüğü parçalandığında, mutluluk kaybolacağı gibi, insanı insan yapan değerler de kaybolacaktır. Etrafımızdaki değişen, yenilenen dünyada, insanı insan yapan, değişmeyen evrensel olan yüksek ilahi değerler biz insanlar için vardır. Yüce Allah, insanları uyarmak için vahiy ve Peygamberler göndermiştir.

2- Kendini Bilmek

"Men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu", (Kendini bilen Rabbini bilir.) Ne demektir, insanın kendini bilmesi? Kendini bilen nasıl Rabbini bilebilir? Bunlara ve benzeri sorulara cevap bulabilmek için, insanın bütün dikkatini kendisi üzerinde yoğunlaştırması lazımdır. Oysa biraz düşünmeğe başladığımız zaman, bu işin zannedildiği kadar kolay olmadığı hemen anlaşılabilmektedir. Günümüzdeki ilim ve teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü gelişmelere rağmen, insanın, insan için hâlâ bir meçhul olduğu, kolayca söylenebilir. Aya giden, gezegenlere gitmek için çabalayan, kainatı fethetmeye uğraşan insanoğlu, kendisini yeteri kadar tanıyabilmekten ve anlayabilmekten acizdir. Bırakın ruhumuzu, bedenimizin sırları bile henüz bütünüyle çözülebilmiş değildir. Halbuki ilim ve teknoloji alanında yapılan bütün çalışmalar, insan için yapılmaktadır. İnsan kendini yeterince tanıyamazsa, bu gelişmelerden nasıl yeterince faydalanabilir. Öyleyse, birinci planda insanoğlu kendisini tanımak için çaba harcamalıdır.

[11] ed-Duhân 44/38-39.

Düşünen insan, önce kendisinin kainattaki yerini bulmaya çalışmak zorundadır. Bunca varlıklar alemi içinde insanın yeri neresidir? Etrafımızdaki varlıklara baktığımız zaman, insanın hepsinin üstünde bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Aklımız sayesinde diğer varlıklardan ayrılmaktayız. Allah, insanın başıboş yaratılmadığını bildirmektedir. İşte kendini bilmek meselesi üzerinde kafa yormaya başlayınca, insanın evrendeki yeri ve insanın yaradılış gayesi, ilk planda çözüm bekleyen problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendini tanımayan, kendisi üzerine eğilmeyen bir insanın bu problemlere sağlıklı çözümler bulabilmesi, pek mümkün değildir.

Allah, insanı en güzel şekilde yaratmıştır. İnsana pek çok özellikler vermiştir. Kendini tanımayan bir insanın, iyi ve kötü yönlerini, üstün ve zayıf noktalarını bilmesi biraz zordur. Kendini tanımaya çalışan bir insan, sürekli iyiye, güzele ve doğruya yönelebilmek için, üstün yönlerini daha da geliştirmeye, zayıf yönlerini takviye etmeye çalışacaktır.

İmam Gazali, *Kimyâ-i Saâdet* isimli eserinde, "Kendi nefsini bilmek" başlığı altında şunları söylemektedir: "Biliniz ki, Allahu Teala'yı tanımanın anahtarı, kendi kendini tanıyıp bilmesidir. Bu yüzdendir ki şöyle buyrulmuştur: “Nefsini (kendi hakikatini) bilip tanıyan, Rabbini tanır,” Bu mevzuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “'Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?”[12] Hülasa, sana senden yakın hiç bir şey yoktur. Kendini bilmezsen, başkasını nasıl bilirsin, Kendimi biliyorum, tanıyorum, diyorsan yanılıyorsun! Zira böyle bilmek, hakkı tanımanın anahtarı olamaz. Hayvanlar da kendilerinden bu kadar bilir. Sen kendinden, başın, yüzün, elin, ayağın, etin ve derinden fazla bir şey bilmiyorsun. Batından ise senin bildiğin; acıktığın zaman yemen, kızdığın zaman bir kimseye saldırman, şehvetin üstün geldiği zaman, onu tatmin etmendir. Bu hususlarda, bütün hayvanlarla seninle aynıdır. O halde senin hakikatini araman lazımdır. Sen nesin, nereden gelmişsin, nereye gideceksin, bu dünyaya ne yapmak için geldin, seni niçin yarattılar, saadetin/mutluluğun nedir, nerededir?"[13]

Gazali’ye göre insanın kendisini tanıması için, ruh ve bedenden yaratılmış olduğunu bilmesi lazımdır. İnsan kendisinde bulunan, yaratılıştan gelen bir takım kuvvetleri bilerek, tanıyarak, onları

[12] Fussilet 41/53.

[13] İmam Gazâli, *Kimyâ-ı Saâdet*, Terc. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1979), 5-6.

iyilik yolunda kuvvetlendirmelidir. Ona göre, insanın saadeti Allah'ı bilmeye bağlıdır. O, hususla ilgili olarak şöyle demektedir: "İnsanın saadetinin Yüce Allah'ı bilmeye bağlı olduğu nereden anlaşılır, diye sorulursa şöyle cevap verirler; her şeyin lezzeti, tabiatının çektiği tarafadır. Her şey ne için yaratılmışsa, o şey içindir. Şehvetin lezzeti, arzusuna kavuşmak, gazabın lezzeti düşmanından intikam almaktır. Günün lezzeti güzel şeyleri görmekte, kulağın lezzeti ise hoşuna giden şarkıları ve sesleri dinlemektedir. Bunun gibi, kalbin lezzeti de, kendi hususiyetlerindendir ve onu, onun için yaratmışlardır. Bu da işlerin hakikatini bilmek olup, insanın kalbine mahsustur."[14]

İnsan, sınırlı bir zaman dilimi için, sınırlı imkânlarla dünyada yaşamak durumundadır. Öyleyse, kendini bilmeye çalışan her insan, bu kısa dünya hayatını en iyi şekilde değerlendirmeye çalışan insan olacaktır. Kendini tanımak ihtiyacı hissetmeyenler de, dünya hayatının karşımıza çıkardığı bazı geçici engellere takılıp kalacak, hiç bir zaman gerçeklerle yüz yüze gelemeyecek ve ömrünü boş yere tüketip gidecektir.

3- İnsanın Kendini Tanıması

İnsanın hem bu dünyada, hem de ahirette gerçek mutluluğa kavuşabilmesi için, öncelikle kendisini tanımak zorundadır. Atalarımız "kendini bilmek gibi irfan olmaz", demişlerdir. Rağıb el-Isfahanî, *Mutluluğun Kazanılması* isimli eserinde bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Hakimler, 'insana ilk lazım olan bilgi, kendi öz nefsini bilmesidir' demişlerdir. Bu bilginler diğer bir izahlarında da 'İnsan için ilk gerekli olan bilgi Allah Teala'yı bilmektir' demişlerdir. Aslında bu iki açıklama arasında bir zıtlık yoktur. Çünkü onlar 'İnsana ilk lazım olan bilgi kendi nefsini bilmektir' sözlerinde sınai tertip itibariyle önceliği kast etmiş bulunuyorlar. Aynı şekilde 'İnsan için ilk gerekli olan bilgi, Yüce Allah'ı bilmektir' sözleri ile de şeref ve üstünlük bakımından önceliği kastetmişlerdir. Zira bilgilerin en üstünü, Yüce Allah'ı bilmektir. İnsan kendi nefsini bilmekle bir çok şeylere marifet hasıl etmiş, bir çok şeyleri öğrenmiş olur. Bunlar şunlardır:

1. İnsan ancak kendi nefsini bilmiş olması vasıtasıyla başka şeylerin de bilgisini elde edebilir. Kendi nefsini bilmeyen bir kimse, başka hiç bir şeyi de bilemez.

2. İnsan yaratılmışların hepsi kendisinde derlenen bir hülasa, yani özdür. O halde kim kendi öz nefsini gereği gibi bilirse, varlıkları

[14] İmam Gazâli, *Kimyâ-ı Saâdet*, 42.

da anlamış olur. Bunun içindir ki Yüce Allah Kur'an'da Rûm Sûresi'nde "Kendi nefisleri hakkında iyiden iyiye düşünmediler mi? Allah, gökleri ve yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak ve adalet üzere ve nihayete erecek belli bir süre için yaratmıştır. Doğrusu, insanlardan çoğu Rablerine kavuşmayı cidden inkar edicidirler",[15] buyurmuştur.

Bu ayet-i kerimede şu hususa dikkat çekilmiştir. Eğer onlar, kendi öz nefisleri hakkında iyiden iyiye düşünüp de kendi nefislerini bilselerdi, kendilerini bilmeleri sebebiyle varlıkların hakikatlerini, gerçek çehrelerini, geçici ve ebedi olanlarını bilmiş olurlardı. Yine bu bilgi yardımıyla göklerin ve yerlerin mahiyetlerini idrak ederlerdi de Rablerinin huzuruna kavuşmak demek olan 'öldükten sonra dirilmeyi' inkar etmiş olmazlardı. Nitekim Allah Fussilet Sûresi'nde şöyle buyurmuştur; "Gerek afakta ve gerekse kendi nefislerinde ayetlerimizi onlara göstereceğiz. Nihayet onun yani İslâm'ın hak olduğu, şüphesiz kendileri için de apaçık meydana çıkacaktır. Rabbin her şeye hakkıyla şahit olması sana kafi değil mi?"[16] Başka bir ayette de şöyle buyurulmaktadır: "Arzda, kamil bilgi sahipleri için Yüce Allah'ın mutlak kudretine delalet eden nice ayetler vardır. Kendi nefislerinizde de, nice ayetler vardır görmez misiniz?"[17]

3. Nefsini bilen kimse, alemi de bilmiş olur. Alemi bilen kimse ise, Yüce Allah'ın gökleri ve yeri yaratırken, Onun azamet ve kudretini ve göklerin ve yerin yaratılışını apaçık müşahede etmiş gibi olur. Böylece bu yaradılış keyfiyeti, kendilerini şaşırtan bilgisizler ve inkarcılar gibi olmaktan uzak kalır. Nitekim bu hususu bilemeyen ve bilgisizlikleri yüzünden inkara sapanlar hakkında Yüce Allah Kehf Suresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Ben, ne göklerin ve yerin yaratılışında ve ne de kendilerinin yaratılışında onları şahit tuttum. Saptıranları yardımcı edinmiş de değilim."[18]

4. İnsan kendi ruhunu bilmekle ruhani alemi ve onun bakiliğini bilir. Keza kendi maddi vücudunu bilmekle de maddi alemi ve onun sonlu olduğunu anlamış olur. Böylece fani ve geçici olanların değersizliğini; iyi ve baki olanların da şeref ve üstünlüğünü idrak eder.

5. Kendi nefsini bilen bir kimse, Peygamberimiz, 'düşmanın en zararlısı, nefsindir' anlamındaki hadisleriyle bildirilen ve insanın

[15] er-Rûm 30/8.
[16] Fussilet 41/53.
[17] ez-Zâriyât 51/210.
[18] el-Kehf 18/51.

kendi benliğinde gizli bulunan düşmanlarını anlamış olur. Böylece onlardan korumak yollarını da bulur ve Yüce Allaha sığınır. Nitekim sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed ' Ya Rabb! Bana doğru yolunu ilham et ve nefsimin kötülüklerinden beni koru'[19] diye dua etmiştir. Yine Peygamber'in şöyle dua ettiği nakledilmektedir: "Ya Rabb! Göz açıp kapayıncaya kadar da olsa, beni nefsime ümidine bırakma, (eğer nefsimin ümidine kalırsam) helâk olurum."[20]

"Gizlenen, düşmanlarını, gizlendikleri yerleri ve düşmanların ne suretle harekete geçebileceklerini bilen bir kimse, güzel bir tarzda onlardan sakınır ve en iyi bir şekilde mücahadede bulunur. Böylece Yüce Allah'ın kendi yolunda cihatta bulunanlara vadettiği mükafatlara hak kazanır. Gizlenen düşmanlarını ve onların saklı kalacakları yerleri bilmeyen bir kimseye, düşmanı olan heva ve hevesi, akla uygun olarak gözükebilir.."

6. Nefsini bilen kimse, onu idare etmesini de bilir. Kendi nefsini güzel ve adil bir siyasetle idare eden kimse, alemi de güzel ve adil bir tarzda idare etmeye muktedir olur.

7. Nefsini bilen kimse, herhangi bir insanda gördüğü bir kusurun şahsında da olabileceğini düşünür. Böyle bir eksikliğin, kendisinde ya görünür halde bulunabileceğini, ya da ateşin çakmak taşında saklı olduğu gibi, bu kusurların da kendi nefsinde gizli olabileceğini düşünür.[21]

İnsanın dünya ve ahiret saadeti de, kendini tanımasıyla doğru orantılıdır. Büyük şair Muhammed İkbal bu konuda şöyle der: "Kalbinin derinliklerine in ve benliğinin ta uzak köşelerine kadar git ki, hayatın sıraları sana açılsın. Ey arkadaş! Bana insaf etmediğin ve beni tanımadığın zaman pek bir şey çıkmaz. Fakat sen nefsine karşı adil ve ölçülü ol, onu tanı; ona vefasızlık etme. Gönül alemini ne sanıyorsun? O alem baştan başa hararet, tutku, aşk ve sevgidir. Madde alemine gelince, ticaret, aldatmaca ve kandırmacadır. Gönül serveti sahibinden ayrılmaz. Ama cisim ve madde serveti, çekilip giden bir gölge, yok olan bir nimettir. Bir filozof bana 'başkasına

---

[19] Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn,* thk. Şuayb Arnaûtî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 1/417.

[20] Ebû Dâvûd , Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Mısır: Matbaatü's-Saade, 1369/1950), 4/442, "Kitabü'l-Edeb", 110 (No.5090).

[21] Ebül Kasım Rağıp El-Isfahanî, *Mutluluğun Kazanılması (Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn Tercemesi),* terc. Lütfi Doğan (İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, 1974), 23-25*;* Arapça nüsha: Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağıb el-Isfahanî, *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn*, Beyrut, 1319/1901, 10-12.

boyun eğdin mi, gönlüne de cismine de sahip olamazsın' dediğinde, utancımdan neredeyse eriyecektim ve alnımdan terler boşanmıştı. Sabah erkenden, seher rüzgarının cana can katan nefesi beni okşadı ve şöyle fısıldadı; 'Kendini, değerini ve yerini bilen kimse, hükümdarların tahtına ve sultanların koltuğuna layıktır. Bil ki, marifet, yani kendini bilme olmaksızın sana hayat, yükselme, şeref, keramet hakkı yoktur. Ona bir sahip oldun mu aleme sahip oldun, onu bir yitirdin mi her şeyi yitirdin ve en basit bir meta oldun demektir."[22]

Her insan başlı başına bir dünyadır. İnsanların görünüşleri birbirine benzese bile, iç dünyaları, olayları idrak şekilleri, eşyayı yorumlayışları oldukça farklıdır. İnsanların bu durumlarını bir buzdağına benzetmek mümkündür: Başkalarıyla ortak olan görünen kısımdır. Bu ise, insan bütünlüğünün sadece küçük bir parçasıdır. Bu sebepten, her insan, en iyi kendi kendisini tanıyabilir; bir başkasını tanımak görebildiklerimize dayalı olarak o insan hakkında bazı kanaatlara sahip olmak demektir. Kendisi üzerine eğilmeye, kendini tanımaya çalışan bir kimse, öncelikle zaaflarını ve üstün yönlerine başkalarından daha iyi görecektir. Elinden sağlam ölçüleri varsa ki, bir müslüman için bu şaşmaz ölçüler Kur'an-ı Kerim ve Sünnet olmak durumundadır, davranışlarını bu ölçülere göre kolayca düzenleyebilecek ve sağlıklı muhasebe yapabilecektir.

İnsan dünyada da ahirette de mutluluğa layıktır; farkında olmadan, sürekli bir gerçek mutluluğun arayışı içindedir. Ragıb el-Isfahani, bu konuda şöyle demektedir: "İnsan yaradılmışlar arasında dünya ve ahiret mutluluğunu kazanamaya elverişli bir yaradılışta olan tek varlıktır. Çünkü Yüce Allah, hayat bahşettiği varlıkları üç çeşit kılmıştır. a) dünya yurdu için yaratılmış olan hayvanlar, b) ahiret yurdu için yaratılmış olan mele-i ala adı verilen melekler, c) hem dünya yurdu, hem de ahiret yurdu için yaratılmış olan insanlar. Bu bakımdan insan, iki cevher arasında bulunmaktadır. Bu cevherlerden birincisi, aşağı derecede bulunanıdır. Bu da hayvanlar alemidir. İkincisi ise, pek yüksek ve şerefli olan cevherdir. Bu da melekler alemidir. Böylece insanda, iki alemin cevher ve istidatları birleştirilmiştir."[23]

İnsanın saadetinin daha çok kendi kendisini tanımasına bağlı olduğunu önemle belirten Isfahani, insanın gerçek saadet özlemi

---

[22] Muhammed İkbal'in hangi eserinden alındığı tespit edilememiştir.

[23] el-Isfahanî, *Mutluluğun Kazanılması (Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn Tercemesi),* 59; Arapça nüsha: el-Isfahanî, *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn*, s. 29.

içinde olduğunu şöyle dile getirmektedir[24]: "İnsanın kendisi için hazırlanmış ve kendisine mübah kılınmış saadetler vardır. Bunlar Kur'an'da, "Eğer siz Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz, onları sayıp bitirmeye muktedir olamazsınız."[25] mealindeki ayette zikrolunan nimetlerdir. Bununla beraber bütün nimetler ve saadetler, özet olarak iki bölüme ayrılır.

a) Ebedi olup hiç bir surette değişmeyecek ve yok olmayacak olan ahiret nimetleri

b) Değişip yok olma durumunda bulunan dünya nimetleri.

Dünyaya ait olan nimetler, ahiret saadetine ulaştırmadığı takdirde, bizim için çölde görülüp su zannedilen, bir serap, aldatıcı bir gurur, bir fitne ve azaptır. Allah Yunus Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Dünya hayatı gökten indirdiğimiz su gibidir ki, onunla insan ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip birbirine karışmıştır. Yeryüzünün süslenip bezendiği ve yerin sahiplerinin bütün bunlara malik olduklarını sandıkları sırada, gece veya gündüz buyruğumuz o yere gelmiş ve orayı hiç bir şey bitirmemişe çevirmişi; bir gün önce bir şey yokmuş gibi olmuştur. Düşünen millet için ayetleri böylece uzun uzun açıklıyoruz."[26]

Düşünen insan ise, kendini tanımaya çalışan insandır. Kendini tanıyan insan da Allah'ı bilen ve O'nun istediği gibi olmaya gayret eden kimsedir.

4- Sevmek ve Düşmanlık Beslemek

Peygamberimiz Hz. Muhammed, Tirmizi ve Beyhaki tarafından nakledilen bir hadisi-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır: "Sevdiğin kimseyi, bir gün düşmanın olabileceğini de düşünerek sev, buğz ettiğin kimseye de buğzunda ileri gitme, ihtiyatlı ol, bir gün olur da senin dostun olabilir."[27] Sevmek ve buğzetmek, düşmanlık beslemek, insanların yaratılışlarıyla alakalıdır. İnsan hem seven, hem de nefret eden, düşmanlık besleyen bir varlıktır. Ancak insanın mutluluğu için bu duyguların ikisinin de normal ölçüler içerisinde olması lazımdır.

---

[24] Ebül Kasım Rağıp El-Isfahanî, *Mutluluğun Kazanılması (Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn Tercemesi),* 107-108; Arapça nüsha: er-Rağıb el-Isfahanî, *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn*, 56-57, 62.

[25] İbrâhîm 14/34; en-Nahl 16/18.

[26] Yunus 10/24.

[27] Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen (*İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 4/360, "Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla", 60(No.1997); Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî,, *Şuabü'l-Îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 8/514. (No: 6168).

İnsan ictimai bir varlıktır; dünya hayatını diğer insanlarla birlikte sürdürecektir. Bu sebeple toplum hayatının getirdiği, toplumun huzuru ve insanlığın devamı için mutlaka uyulması gereken bazı kanunlara bütün insanlar uymak zorundadırlar. Günlük hayatımızda karşılaştığımız olaylar insanlardan bazılarına karşı sevgi, bazılarına da düşmanlık beslememize yol açmaktadır. İşte Hz. Peygamber kaçınılmaz olan bu duygular için, bizleri ölçülü olmaya çağırmaktadır. Gerek sevgide gerekse düşmanlık beslemede mutlaka ölçülü olmak gerekmektedir.

İslâm fert ve cemiyet hayatı arasında fevkalade mükemmel bir denge kurmuştur. Allah, Necm Sûresi'nde "Hiç bir günahkar başkasının günah yükünü yüklenmez, insan ancak çalıştığına erişir"[28] buyurarak, bir taraftan insanın tek başına Allah'ın karşısına çıkacağını belirtirken, diğer taraftan da, "bütün mü'minlerin kardeş"[29] olduğunu bildirerek, birbirimize olan münasebetlerimizin kardeşlik seviyesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sevgili Peygamberimiz, "kendin için sevip istediğini diğer müslüman kardeşin için de sevip istemedikçe tam mü'min olamazsın"[30], diyerek müslümanların birbirlerine karşı davranışlarının nasıl olması gerektiğini gözler önüne sermiştir. Müslümanlar arasındaki münasebetler sağlam temeller üzerine kurulmalıdır. Fertlerin temel hakları, hiç bir zaman çiğnenmemelidir. Cemiyet hayatında ise, İslâm, fertlere üst seviyede bir sorumluluk duygusu yüklemiş, karşılıklı saygıyı esas almıştır. Aslında başkasına saygı duymayan bir insanın kendi şahsiyetine saygı duyduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Akıl ve kemal sahibi insanlar, günlük hayatlarında, şuna buna düşmanlık ve husumet beslemekten sürekli kaçınır; buna meydan vermemeye, ortaya çıkan dargınlık ve kırgınlıkları süratle gidermeye çalışırlar. Bu aynı zamanda, ileri görüşlülük dediğimiz, akılca davranmanın bir neticesidir. Peygamberimiz bir başka hadislerinde, bir müslümanı sevindirmenin önemini şöyle dile getirmişlerdir: "Farz ibadetlerden sonra, Allah katında amellerin en faziletlisi, en

---

[28] en-Necm 53/38-39.

[29] el-Hucurât 49/10.

[30] el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 1/9, "Kitabü'l-İmân", 6; Müslim b. Haccâc, *es-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 1/66, "Kitabü'l-İmân", 71; Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 8/115, "Kitâbü'l-İmân", 19; Tirmizî, *Sünen,* 4/667, "Sıfâtü'l-Kıyâme", 59(No: 2515); İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 1/26, "Mukaddime", 9.

makbülü bir müslümanı sevindirmektir."[31] Basit gibi görünen bu husus, aslında ictimai düzenin temellerinden birisidir. Müslümanların birbirleriyle münasebetleri Allah rızası için, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı olmalıdır. Müslüman Allah için sevmeli, Allah için düşmanlık beslemelidir. Hem sevgi, hem de buğz ölçülü olmalı, sonradan bizi rahatsız edecek pişmanlık hissettirecek durumların ortaya çıkmasına imkan vermemelidir.

5- İnsanları Tanımak ve Anlamak

İnsanın sosyal bir varlık olması, hayatını diğer insanlarla birlikte sürdürmesini zorunluluk haline getirmektedir. Belki bir kimsenin diğer insanlardan uzak tek başına yaşayabilmesi mümkündür. Ancak, yaşanan hayatın ne ölçüde insani olduğu, her zaman tartışma konusu olacaktır. İnsanoğlu yaradılışı gereği, sevinçlerini de, kederlerini de diğer insanlarla paylaşma ihtiyacı hisseder. Hatta sevinçler paylaşıldığı zaman bir derinlik kazanır, keder paylaşıldığı zaman azalır.

Birlikte yaşamak, daha insani bir hayat sürebilmek için gereklidir. Öte yandan sosyal hayat, insanlar arası münasebetlerin, bir takım esaslara kurallara göre düzenlenmesini gerektirmektedir. Bu temel kurallar, çoğu zaman, hayatın tabii seyri içerisinde, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ahlaki değer yargıları bunun tipik bir örneğidir. Toplum insanların mutluluğu, huzuru, güven içinde yaşaması için öylesine hassas ölçüler getirmiştir ki, bunların etkisi, bir takım cezaların çok üstündedir. Diğer taraftan ahlaki kuralların yanında, bir takım kanunlar yapılmış, toplumun çoğunluğunun hak ve hürriyeti, bu kanunlarla teminat altına alınmıştır. İnsanların özgür olmaları, akıllarına esen her şeyi, akıllarına estiği şekilde yapmaları demek değildir. Sosyal hayat, ancak karşılıklı hak ve sorumluluklara uyulduğu zaman huzur ve mutluluk getirebilir.

İşte insanların bir arada yaşama ihtiyacı hissetmeleri, insanların yaratılıştan getirdikleri önemli bir ihtiyaçtır. Bir arada yaşamak söz konusu olunca, akla ilk gelecek olan, "anlamak ve anlaşılmak" olacaktır. Birbirlerini anlamayan ya da anlaşılamayan insanların oluşturacakları toplumda mutluluktan, saadetten sözedilebilir mi? Sosyal hayatta insanların başını ağrıtan meselelerin pek çoğu, "anlamak ihtiyacı" hissetmemekten kaynaklanmaktadır. Bir ailede eşler karşılıklı olarak birbirlerini anlamak ihtiyacı hissetmezlerse, hiç bir zaman birbirlerini anlayamazlar. Belki uzunca süre birarada

[31] el-Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-Kadîr Şertu Câmi'u's-Sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1356/1938), 2/25.

yaşayabilirler. Hatta çocuk sahibi de olabilirler, fakat birbirlerini anlayamazlar. Birbirlerini anlamak ihtiyacı hissetmeyen kimselerin birbirlerini tanımaları da mümkün değildir. Oysa aile ocağı kutsaldır. Yüce Allah, eşler arasında karşılıklı sevgi saygı var etmiştir. Bu sevginin, saygının açığa çıkarılması, beslenmesi, geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir. Birbirlerini yeterince tanımayan insanların, birbirlerini anlamaları biraz zor olduğu gibi, birbirlerini anlayamayan insanların da, yaratılıştan gelen sevgi ve saygıyı açığa çıkarabilmeleri biraz zordur.

Birbirlerini tanıyan, seven ve saygı duyan eşlerin, çocukları da bu mutluluk havasının içinde büyümek şansına kavuşmuş olurlar. Böyle bir ortamda yetişen çocukların, kişiliklerini bulma, benliklerinin farkına varma imkanı her zaman vardır. Ancak burada da, anne-baba ve çocukların birbirlerini anlamaları ve tanımaları söz konusudur. Pek çok anne baba çocuklarından şikayetçidir. Onların kendi sözlerini dinlemediklerini, kendi bildiklerine göre hareket ettiklerini, kendilerine yeterince saygı duymadıklarını söylerler. Böyle anne-babalara "çocuklarıyla oturup konuşup konuşmadıklarını, onları dinleyip dinlemediklerini" sorduğunuz zaman, alacağınız cevap çoğunlukla olumsuz olacaktır. Pek çok anne baba çocuklarıyla samimi bir diyalog kuramamaktadır. Oysa anneler, babalar çocukların dertlerini, sıkıntılarını açabilecekleri ilk kimseler olmak durumundadırlar. Bir babanın çocuğu ile oturup sohbet etmesi, o çocuk için dünyalara bedeldir. Babanın bu ihtiyacı hissetmesi, çocuğu anlamasına ve tanımasına yardımcı olacaktır. Anne, baba ve çocuklar birbirlerini anladıkları zaman özlenen mutluluk ortaya çıkmış olur. Aksi takdirde anne-babalar çocuklarından, çocuklar da anne-babalarından şikayet edip duracaklardır. Bu şikayetlerin sona ermesi, ancak tarafların birbirlerini anlamasıyla ve tanımasıyla mümkün olur.

İnsanları anlamak, büyük bir sanattır. Bunun ilk basamağı karşı tarafa samimi bir ilgi göstermekle başlar. İnsanlar başkalarının kendileriyle ilgilenmesinden, belki de tabiatları gereği, çok hoşlanırlar. Hatta bazan dikkat çekebilmek için akla hayale gelmedik kılıklara girer, çok değişik konuşmalar yapar, farklı davranışlar sergilerler. Bunun altında yatan duygu, öncelikle kişinin kendisini topluma kabul ettirme arzusudur. Oysa, kendini tanıyan, kendisiyle uyum içinde olabilen bir insanın, kendisini başkalarına kabul ettirebilmesi için, birtakım zorlamalara girmesine hiç lüzum yoktur. Hayatın tabii akışı içerisinde, toplumu ayakta tutan temel kurallarına saygı gösterilerek, normal sınırları içerisinde, başkalarına göstereceğimiz, biraz samimi ilgi, bizim, insanlar arasında sağlam bir yer bulmamıza imkan hazırlayacaktır. Her insan zaman zaman, bir başkasının desteğine şiddetle ihtiyaç

duyar. Bu ruh halini pek çoğumuz yaşamışızdır. İşte böyle nazik bir anda, bir yakınımızın müşfik eli bize uzanıverir. Tek başımıza bizi bunaltan mesele kolayca hallolduğu gibi, hiç düşünmediğimiz yeni yeni çözümler de ortaya çıkar. Hayatımızın yönü bile değişebilir. Böyle insanları ömür boyu minnet ve şükranla anmaktan kendimizi alamayız. İşte onu bizim gözümüzde yücelten, onun bize gösterdiği samimi ilgiden başka bir şey değildir.

Günlük hayatımızda karşımıza çıkan anlaşmazlık problemlerinde etkili olan iki önemli faktör daha vardır: Dinlemeyi beceremmemek ve çok önemli konularda bile düşünmeden rastgele konuşmak. Nasıl insanları anlamak bir sanatsa, aynı şekilde büyük bir sabır isteyen dinlemeyi bilmek de, bir sanattır. İnsanların birbirlerini dinleme konusunda yeteri kadar sabırlı olamamaları, anlaşılma imkanını büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Bu arada, konuşulurken insanın neyi, nasıl ifade edeceğini de iyi hesaplaması lazımdır. Diğer taraftan meselenin takdim ediliş şekli de son derece önemlidir. Kötü bir havada hoş olmayan ifadelerle ileri sürülen çok basit bir teklifin reddedilme ihtimali oldukça yüksektir. Allah insana, konuşma gibi bir kabiliyet bahşetmiştir. İnsan, istediği hususu, çok değişik şekillerde anlatabilir. Mühim olan önce iyi niyet, sonra da biraz ilgi ve dikkattir.

6. İnsan Hürriyeti ve Sorumluluk

İnsanoğlunun kendinden çok kendi dışındaki varlıklarla ilgilenmekten hoşlandığını, Bilim Tarihi göstermektedir. İnsanın kendini tanıması kendini anlaması pek kolay değildir. Kendinden kaçış, insanoğlunun tarihi zaaflarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsana yaraşan, düşünerek hareket etmek, bilerek yaşamaktır.

İnsan hürriyeti meselesi, felsefenin en köklü probemlerinden biridir. Hürriyet, çok çeşitli tanımları olan genel kavramlardandır. Üstelik, subjektif yönü ağır bastığı için, hürriyet kavramı insandan insana farklı bir şekilde anlaşılmakta, yorumlanmaktadır. Ancak, hürriyet dendiği zaman, akla hemen insan gelmektedir. Bu konuda Prof. Dr. Necati Öner şöyle demektedir: "Hürriyet kelimesini yalnız insan için değil, diğer varlıklar için de kullanırız. Kafese kapatılmış bir kuş için 'hürriyeti elinden alınmış', kırlarda başıboş dolaşan bir hayvan veya havada kanat çırpıp uzaklaşan bir kuş için 'hürriyet içinde' diyoruz. ... İnsanın çeşitli hürriyetlerinden bahsederiz. Siyasî hürriyet, vicdan hürriyeti, ekonomik hürriyet, mülk edinme

hürriyeti, basın hürriyeti, söz hürriyeti, toplantı hürriyeti seyahat hürriyeti vs.."[32]

"Hürriyetin farklı açıklamaları arasında ortak bir nokta bulunmaktadır: İnsan hür müdür, değil midir? Başka bir deyişle, bu konudaki her hangi bir açıklama, karşıt şu iki görüşten birisi içerisinde yer alır: İnsan hürdür... İnsan hür değildir. Hürriyet meselesi her ele alınışta, sonuç bu kapılardan birisine açılır"[33]

Hürriyet denilince ilk akla gelen seçme ve eylem hürriyetidir. Eğer insan seçebiliyor ve hür iradesini kullanarak istediklerini yapabiliyorsa, hürdür. Değilse hürriyetten söz etmenin bir anlamı olmayacaktır. Hür olup olmadığımızı anlayabilmek için, uzaklara gitmeye gerek yoktur. Dikkatimizi kendimiz üzerinde yoğunlaştırdığımız zaman, bu konuda bir şeyler söyleme imkanı bulabiliriz. İnsanın sınırlı bir varlık oluşu, seçme hürriyetinin de sınırlı olması gibi bir sonuç doğurmaktadır.

"İstemek için çeşitli imkânların bulunması, farklı seçeneklerin olması gerekir ki, 'şunu istiyorum, şunu istemiyorum' diyebileyim. O halde hürriyet, çeşitli imkânlar karşısında bahis konusu olabilir. Bir çok imkân olmalı ki onlar arasında bir seçim yapıp, şunu istiyorum, şunu istemiyorum diyebileyim. O halde seçme, hürriyetin temel unsurlarından birisidir. Seçme, tesadüften farklıdır; seçmede işin içine bilinç girer. İnsan bazı akıl yürütmelerden sonra seçim yapar. Seçmeden sonra eylem gelir. İnsan istediğini seçip sonra onu eylem (fiil) haline geçirdiğinde; başka bir ifadeyle 'yaptığında' kendisini hür hisseder. Bu eylemi bir engelle karşılaşırsa, hürriyetsizliğinin bilincine varır. O halde bütün insan hürriyetlerinin temelinde bu iki unsur bulunur: Seçme ve Eylem.

İnsan hürriyetiyle ilgili soru şöyle olmalıdır: İnsan seçmede hür müdür? İstediğini yapmada hür müdür?

İnsan hürriyeti ikinci merhalede açıkça kendisini gösterir. Yani istediğini seçip onu eylem haline geçirdiğinde kendi hürriyetini veya hürriyetsizliğini hisseder. İnsan, seçmede hürriyet veya hürriyetsizliğinin bilincinde değildir. İnsan hürriyetinin değil de, daha çok hürriyetsizliğinin bilincine varır. Başka bir deyişle, insan, hürriyetin verdiği rahatlığın değil, fakat hürriyetsizliğin verdiği rahatsızlığın farkındadır. Bu sebeple diyoruz ki; hürriyetin yokluğunun bilinci, hürriyetin mevcudiyetini ortaya kor."[34]

---

[32] Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara : Selçuk Yayınları, 1982), 9.

[33] Öner, *İnsan Hürriyeti*, 10.

[34] Öner, *İnsan Hürriyeti*, 13-14.

Sınırlı da olsa, insanın seçme ve eylem hürriyetinin olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Kendi varlığımız ve insanlığımız bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ne var ki, insanlık tarihi boyunca, bu konuda, hep aşırılıklar söz konusu olmuştur. Bazıları, insanın rüzgar önündeki yaprak gibi ilahi iradenin önünde savrulduğunu, her türlü iradeden yoksun olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları da, Allah'ın hürriyet alanının görmezlikten gelmişlerdir. İnsanın hürriyet alanı, Allah'ın hürriyet alanının içerisindedir. Yüce Allah, mutlak güç, kudret sahibidir. İnsanoğlunu yaratmış, ona akıl ve hür irade vermiş ve o ölçüde de sorumlu tutmuştur. İnsanoğlu bu kısa dünya hayatında insanlığını gerçekleştirmek durumundadır. İşte insanın tarihi sorumluluğu, bu insanlığını gerçekleştirmek noktasında düğümlenmektedir.

İslâm hiç bir zaman insanı robot gibi ele almamıştır. Kur'an'da akıl ve aklın önemi vurgulanmış, insanın seçme hürriyetine sahip olduğu açıkça belirtilmiştir. Özellikle inanç alanına bakmadığımız zaman, bu seçme hürriyetinin bütün açıklığı ile ortada olduğunu görürüz. Yüce Allah, vahiylerini insanlara iletmekle görevlendirdiği peygamberlerin en önemli görevlerinin "tebliğ" olduğunu bildirmiştir. Bunun anlamı şudur: Peygamberler, inanması için hiç kimseyi zorlayamazlar. Onların görevi gerçekleri insanlara duyurmaktadır. İsteyen kulak verir, anlar; gerçekleri görür ve inanır; İsteyen de inanmaz. Bu husus Bakara Sûresi'nde ifâdesini şöyle bulur: "Dinde zorlama yoktur; artık hak ile bâtıl iyice ayrılmıştır. Putları inkâr edip Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah işitendir, bilendir".[35]

"Allah, mukaddes kitaplarda 'şunu yap, şunu yapma' diye emrediyor. Bu durum insanın seçme hürriyetine sahip olduğunu gösterir. Diğer taraftan Allah günah ve sevabı seçme bilinci kazanan insanın hürriyetinin mutlak olmadığı ortaya çıkmış oluyor. Tabii bu anlamada hürriyet ancak inanan insanlar için bahis konusudur.

"Hürriyet bir yaşantı hâli olduğu için, insan böyle bir imkana sahip olduğunu hisseder. Bu hissediş, hürriyet halinde değil de, hürriyetsizlikte ortaya çıkar.

"Böylece gerek mukaddes kitaplara dayanarak iman yoluyla, gerek üzerinde düşünerek tefekkürle ve gerekse yaşanmış tecrübe ile insanın özünde hür bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Fakat insan hürriyeti mutlak değil, göreli bir hürriyetdir. Görelilik, onun sınırlı, yani belli bir alanda geçerli bulunmasından geldiği gibi, sebepler karşısında kayıtsız kalmamasından da ileri gelmektedir. İnsanın özüyle ilgili olduğu, yani varlık türünü oluşturan

[35] el-Bakara 2/256.

unsurlardan birisi olması hasebiyle, hür olma insanın tabiatı gereğidir. Hürriyet halini yaşama, kendisi olmasını, insan olmasını sağlıyor demektir. Bu durumda, insan için hür olma, tabii bir hak olarak ortaya çıkar."[36]

Şerefli aynı zamanda, ağır bir sorumluluk yüklenmiş olan insan, kendi çapında geniş bir hürriyet alanına sahiptir. Etrafımızda bir anlamda "insan merkezli" bir evrenin yer alışı, insan hürriyetinin hangi boyutlarda değerlendirilmesi gerektiğini bizlere göstermektedir. Yüce Allah, göklerde ve yerde olanların insana boyun eğdirildiğini bildirmiştir.

İnanç alanında geniş bir hürriyete sahip olan insan, aynı ölçüde olmasa da, diğer alanlarda da geniş hürriyete sahiptir. Kur'an'da zerre kadar iyilik yapanın da, zerre kadar kötülük yapanın da bunların karşılığını göreceği belirtilmiştir. Bilinçli iyi davranışların karşılığı sınırsız nimetlerin yer aldığı cennet ya da ebedi mutluluktur.

7- İslâm ve İnsan

Son Peygamber Hz. Muhammed'in getirdiği dinin adını Yüce Allah kendisi koymuş ve ona İslâm demiştir. İslâm kelime olarak sulh, sükun, samimiyet ve bağlılık anlamlarını taşır. Aslında İslâm adı ile, daha başlangıçta üç temel esas insanlara anlatılmak istenmiştir;

a) Müslüman insan her hususta iyi, doğru, sağlam, insana huzur ve sükun veren şeyi aramak ve bulmak,

b) Müslüman inandığı ilkede, yaptığı işte ve söylediği sözde samimi olmalı, daima iyi niyet taşımalı,

c) Müslüman araştırma sonucu bulduğu sağlam, doğru ve iyi olana bağlanacak, teslim olacak ve onun gereğini yerine getirecektir.

Görüldüğü gibi, İslâm'ın anlamı iyiye samimiyetle bağlanmak demektir. Kur'an, Allah'ın insanlara gönderdiği en son mesajıdır, Hz. Muhammed vasıtasıyla insanlara sunulan, kıyamete kadar insanlığa ışık tutacak olan aşınmaz, yıpranmaz ve eskimez bir ilahi armağandır. O halde İslâm'ın insanlığa neler getirdiğini Kur'an'dan öğrenmek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'in, ilk ve son ayete kadar, en çok üzerinde durduğu hususlardan birisi, zihin ve düşünce terbiyesidir. İnsanın irade hürriyetini kullanabilmesi ise, zihin ve akılla mümkün

[36] Öner, *İnsan Hürriyeti*, 140-141

olmaktadır. Bu sebepten her şeyden önce, insanın zihnini ve düşüncesini terbiye etmek gerekmektedir. Zihin terbiyesi, insanı her türlü yanlış, batıl fikir ve hurafelere inanmaktan alıkoyar. Ona gerçek doğru ve sağlam inancı temin eder.

Gerçek İslâm'ı öğrenmek ve yaşamak imkanına sahip olabilmek, öncelikle Kur'an'a ve Sünnete dayalı bir din anlayışına sahip olmaya bağlı bir husustur. Bir Müslüman Kur'an'a ve Sünnete dayalı bir din anlayışına sahip olmadığı sürece, ne İslâm'ı bildiğinden ne de, İslâm'ı yaşadığından sözedebilir. Bu sağlam anlayışa kavuşabilmek için İslâm'ın; insan, Allah ve Peygamber kavramlarına nasıl baktığının ortaya konması icabetmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in takdim ettiği "insan" kavramını anlamaksızın İslâm'ı anlamak pek mümkün değildir. Çünkü Kur'an insanlara gönderilmiştir. Mü'minler şifa ve rahmet kaynağı olarak ondan istifade edeceklerdir. Kur'an'da insan, tek başına Allah'la karşı karşıya kalmaktadır. Kur'an'daki Adem kıssasını inceleyerek, Allah'ın ve dolayısıyla dinimiz İslâm'ın insanı nasıl tanımladığını anlayabiliriz; "Rabbin meleklere 'Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim demişti'; melekler, 'orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz' dediler; Allah 'Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim' dedi. Ve Adem'e bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklere gösterdi, 'Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin' dedi. Cevap verdiler 'Sen münezzehsin öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz Sen hem bilensin, hem Hakim'sin! Allah 'Ey Adem onlara isimlerini söyle' dedi, Adem isimlerini söyleyince, Allah 'Ben gökler ve yerde görünmeyeni biliyorum, sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu da bilirim, diye size söylememiş miydin? dedi. Meleklere 'Adem'e secde edin' demiştik, İblis müstesna hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkar edenlerden oldu."[37]

Allah, Kendisini devamlı takdis eden meleklerin insana secde etmelerini isteyerek, halifesi olarak vasıflandırdığı insanın Kendi katındaki yüksek mertebesini de göstermek lütfunda bulunmuştur. Ancak Yüce Allah Tin Sûresi'nde "Biz insanı en güzel şekilde yarattık, sonra onu aşağıların en aşağısı kıldık"[38] diyerek, insanın işaret ettiğimiz yüksek mevkisi yanında bir başka noktaya daha dikkat çekmektedir. Aslında Kur'an'da insanın yaratılışı ile ilgili ayetleri dikkatle tetkik ettiğimiz zaman, insanın birbirine zıt iki unsurdan yaratılmış olduğunu anlarız: Balçık ve ruh. İnsanın

[37] el-Bakara 2/30-34.

[38] et-Tîn 2/4.

saltanatı ve önemi de, belki böyle iki boyutlu bir varlık olmasından ileri gelmektedir. Onun bu iki boyutu arasındaki mesafe, balçıkla kendine üflenen ruh arasındaki mesafedir. O, bir yönüyle hayvanlardan daha aşağı bir seviyeye düşmeye müsait iken, diğer yönüyle de meleklerden daha yukarı, Allah'a doğru yükselmek imkanına sahip bir varlıktır. Allah, hiç bir şeyi boş yere yaratmamıştır. Her şeyin yaratılışının bir sebebi hikmeti vardır. Allah, insanları ve cinleri, ancak kendisine ibadet etmeleri için yarattığını bildirerek, insanın esas yaratılış gayesini açıkça bildirmiştir.

Yüce Allah, insanın yaratılışı ile ilgili olarak Ahzâb Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Doğrusu Biz sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir."[39] Müfessirlerden bazıları bu ayette geçen emanetten kastın insanın hür iradesi olduğu kanaatindedirler. İnsan hür iradesiyle, yeryüzündeki bütün yaratıklardan üstün kılınmıştır.

Zâriyât Sûresi'nde "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yarattım"[40] diyen Allah, pek çok ayette insanın bir imtihan için yaratılmış olduğunu, bu imtihan neticesinde kimin daha güzel amel etmiş olduğunun ortaya çıkacağını bildirmektedir.

Allah'ın halifesi olarak adlandırılan insan, Allah'ın istediği doğrultuda hareket eder, yaptıklarını sırf O'nun rızasını kazanmak için yaparsa, meleklerden de üstün olma hakkını kazanabilir. Hem bu dünyada hem de ebedi alemde gerçek mutluluğu tadabilir. Bunun için, önce, Allah'ın "insan"a verdiği değerin farkında olmalı, Allah'ın kendisine yüklediği "emanet"in ağırlığını daima benliğinde hissedebilmelidir. İnsanın meleklere ve diğer bütün yaratıklara üstün kılınışı, Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla, insanın bilgisinden dolayıdır. Allah insana hür irade verdiği için, insan istediğini seçme hakkına sahiptir. Ancak yine bu iradeden dolayı ortaya bir de sorumluluk meselesi çıkmaktadır. İnsan, sadece kendi akıbetinden değil, kendisine verilen ilahi emanetten de sorumludur. Aslında Yüce Allah'ın, insanın bir imtihanda olduğunu bildirmesi de bu sorumluluğun değişik bir ifadesi olarak anlaşılabilir.

[39] el-Ahzâb33/72.

[40] ez-Zâriyât 51/56.

8- İnsan İnanan Bir Varlıktır

İnsan sıradan bir varlık değildir. Yüce Allah insanı en güzel şekilde yarattığını ve onu şerefli kıldığını bildirmiştir. İslâm, insana, insanlığını nasıl gerçekleştirebileceğini göstermek için gelmiştir. İnsanoğlu, yaratılış gayesini bildiği ölçüde hayata bağlanabilir, yaşama sevincini sürekli kılabilir. Biraz düşünecek olursak, yüksek değerlerin dışında, insanı hayata bağlayan şeylerin hemen tamamının geçici olduğunu görmekte gecikmeyiz. Şan şöhret sahibi olmak, her insanın hoşuna gider, ama şöhreti koruyabilmenin güçlüğü bir yana fertler ve toplum sürekli yenilendiği için, kalıcı şöhreti yakalamak hemen hemen imkansız gibidir. Mal mülk sahibi olmak, insanoğlunun doğuştan getirdiği bir özelliğidir. Yaşamam için bunlara ihtiyacımız vardır. İslâm dini müminin çalışmasını mümkünse zengin olmasını ister. Kur'an'ın namazdan sonra en çok üzerinde durduğu ibadet zekattır. Hacca gidebilmek için yine yetecek kadar paraya, mala mülke ihtiyaç vardır. Ancak, dünyanın en zengin insanı da olsak, bir gün her şeyi geride bırakıp gitmek durumundayız. Mal mülk Allah rızası için değerlendirildiği zaman bir anlam ifade eder. Aksi takdirde onlara sahip olan kimse bir ömür boyu kambur gibi onları sırtında taşımak, onların ağırlığı altında ezilmek zorunda kalacaktır.

İnsanoğlunun mutluluğu daima gerçekler üzerine kurulmalıdır. Bunun için de, önce kendisini, çevresini ve etrafında olup bitenleri doğru anlaması ve doğru değerlendirmesi gerekir. Her şeyi olduğu gibi görebilmek, anlayabilmek, mutluluğun ilk temel şartıdır. İşte insanlık tarihi boyunca gönderilen Peygamberlerin yapmaya çalıştıkları iş budur. Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim, insanlara gerçek saadetin, mutluluğun yollarını göstermek için gelmiştir. Gerçeklerden kaçarak mutlu olmak, mümkün olmadığı gibi, insana yakışmaz da.. Öyleyse geçici olmayan, evrensel yüksek değerler ışığında hayatımızı tanzim etmekte yarar vardır.

Yaşama sevincinin sürekliliği konusunda, günlük hayatımızdan pek çok örnek bulmak mümkündür. İflas eden işadamı, her şeyini kaybettiğini düşünüp, çareyi intiharda arayabilmektedir. Sevdiği birini kaybeden kimse, yaşama sevincini bütünüyle yitirebilmektedir. Bütün bunlar, yaşama sevincinin sürekliliği için yüksek evrensel değerlere ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah, Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "İnkâr edenlere, dünya hayatı güzel görünür, onlar insanlarla alay ederler, oysa Allah'a karşı gelmekten sakınanlar kıyamet günü onlardan üstün olacaklardır. Allah dilediğini hesapsız şekilde rızıklandırır." Dikkat edecek olursak, inkâr etsin ya da etmesin, insanların dünyaya biraz sıkıca bağlı olduklarını görürüz. Belki de bunun için

Hz. Peygamber "İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa, bir vadi dolusu daha olsun ister."[41] buyurmuşlardır. İşin gerçeği, insanoğlunun gözü doymamaktadır. Bu konuda insanı frenleyen, insanı uyaran bir tek vahiydir. Yüce Allah vahyi, uyarıcı, yol gösterici olarak göndermiştir.

İnsanoğlunun hava kadar, su kadar, belki de daha fazla inanmaya ihtiyacı vardır. İnsanoğlu, yaratılışı gereği inanan bir varlıktır. Bu inanma ihtiyacı o kadar üst düzeydedir ki, tek Allah'a inanmayı başaramayanlar, önlerine çıkan sevdikleri ya da korktukları şeyleri putlaştırabilmektedirler.

Kendisi ile baş başa kalma fırsatı bulup düşünebilenler, inanmanın ne kadar önemli olduğunu farketmekte gecikmezler. Düşünen insan, kendini Yüce Yaratıcı'nın huzurunda bulacaktır. Yüce Allah Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârları ve yerle gök arasında emre amade duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller vardır. İnsanlar arasında, Allah'ı bırakıp, O'na koştukları eşleri tanrı olarak benimseyenler ve onları Allah'ı severcesine sevenler vardır. Müminlerin Allah'ı sevmesi ise hepsinden kuvvetlidir. Zalimler azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait bulunacağını ve Allah'ın azabının şiddetli olduğunu keşke bilselerdi! Nitekim kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Uyanlar; 'Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da, bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak' derler. Böylece Allah onlara, hasretini çekecekleri işlerini gösterir. Onlar cehennemden çıkmayacaklardır."[42]

Yaratılıştan insanda mevcut olan inanma arzusu, bilgi ile bütünleşerek iman haline dönüşmektedir. Allah inancı, hemen hemen her insanda vardır. Hatta putperestliğin yaygın olduğu toplumlarda bile, bütün putların ötesinde bir Tek Tanrı inancı mevcuttur. Bu bağlamda inançsızlığın da bir tür inanç olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

Allah inancının tezahürleri, daha çok insanın başı sıkıştığı anlarda kendisini göstermektedir. İçinden çıkamadığımız bir meseleyle karşılaştığımız zaman, hemen Allah'tan yardım istemeyi düşünmekteyiz. Ölüm korkusu, Allah inancının çok canlı bir tarzda ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Nitekim Yüce Allah, Kur'an'da

[41] el-Bakara 2/212.

[42] el-Bakara 2/164-167.

bu noktaya dikkat çekmektedir; "Denizde bir sıkıntıya düştüğünüz zaman, Allah'tan başka yalvardıklarınız kaybolup gider, fakat o sizi karaya çıkararak kurtarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan pek nankördür. Onun karada da, sizi yere batırmasından veya başınıza taş yağdırmasından güvende misiniz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız. Yoksa sizi tekrar denize döndürüp, üzerinize ortalığı yıkan bir fırtına gönderip, inkârlarınızdan ötürü sizi suda boğmasından güvende misiniz? O zaman bize soru soracak bir yardımcı da bulamazsınız. And olsun ki, Biz insanoğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık."[43]

İnsan Yüce Allah'a yakın olduğu ölçüde gerçek mutluluğu yakalayabilir. Bu yakınlığın oluşabilmesi için, önce inanç alanının Allah'ın istediği şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Başımız sıkıştığı anda Allah'ı hatırlamak yerine, O'nu görüyormuşçasına yaşamayı öğrenmek durumundayız. Biz insanların dünya gözüyle Yüce Allah'ı görmemiz elbette mümkün değildir. Fakat, Allah bizleri görmektedir. Allah'tan bir şeyi gizleyebilmek mümkün değildir. Öyleyse Allah inancı, insanın bütün benliğini sarmak durumundadır. Biraz dikkat edecek olursak, İslâm'ın getirmiş olduğu temel ibadetlerin hemen hepsinde, Allah şuurunun ferdin benliğine yerleştirilmesi gibi yüksek bir amacın mevcut olduğunu görürüz. Namaz insanın günde beş kez, hayatın akışını durdurup Yüce Allah'ın huzuruna çıkması demektir. Günde beş kez Yüce Allah'ın huzuruna bilinçli bir şekilde çıkan bir insan, elbette kötülüklerden uzak kalacaktır, çünkü namaz Kur'an'ın ifadesiyle insanı kötülüklerden alıkoyar. Oruç tutan bir mümin, Allah şuurunun insanı nasıl yücelttiğini açık seçik görmüş olmakta ve Hz. Peygamberin ifadesiyle "bir kalkan"a benzeyen oruç sayesinde günah işlemekten uzak durmaktadır.

İnsan inanan bir varlıktır, mutlu olabilmek, büyük ölçüde bu inanç alanının berraklığına bağlıdır. Yüce Allah Enbiya suresinde şöyle buyurmaktadır; "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. Eğlenme dileseydik, bunu yapacak olsaydık, şanımıza uygun şekilde yapardık; ama yapmayız. Gerçeği batılın başına çarparız ve onun beynini parçalar, böylece batıl ortadan kalkar. Allah'a yakıştırdığınız vasıflardan ötürü yazıklar olsun size. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Katında olanlar O'na kulluk etmekten çekinmezler ve usanmazlar. Gece gündüz bıkmadan tesbih ederler. Yeryüzünde edindikleri tanrılar mı, onlar mı ölüleri diriltecek? Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar

[43] el-İsrâ17/67-70.

olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir. O, yaptığından sorumlu değildir, onlar ise sorumlu tutulacaklardır. O'nu bırakıp başka tanrılar mı edindiler? De ki: 'Kesin delilinizi getirin. İşte benim ve ümmetimin Kitabı ve benden öncekilerin kitabı'. Hayır, onların çoğu gerçeği bilmez de yüz çevirirler."[44]

Kaynakça

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Şuabü'l-Îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *es-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4. Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saade, 1369/1950.

Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî. *Riyâzu's-Sâlihîn.* thk. Şuayb Arnaûtî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.

el-Isfahanî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağıb. *Mutluluğun Kazanılması (Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn Tercemesi).* terc. Lütfi Doğan. İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, 1974.

el-Isfahanî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağıb. *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn*. Beyrut 1319/1901.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

İmam Gazâli, Kimyâ-ı Saâdet, Terc. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1979.

Mengüşoğlu, Takiyettin. İnsan Felsefesi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Feyzü'l-Kadîr Şertu Câmi'u's-Sağîr*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1356/1938.

Müslim b. Haccâc. *es-Sahîh.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

Necati Öner. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1982.

[44] el-Enbiyâ 21/16-24.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünen.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 42-94
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021) : 42-94
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

ELDİVAN'DAN "İLMİN EFELİĞİNE" BİR ÖMÜR: PROF. DR. HASAN ONAT

A Life Span from Eldivan to "The Bravery of Science": Prof. Hasan Onat

Sönmez KUTLU[1]

Öz

Hasan Onat, Çankırı'nın Eldivan ilçesinde doğdu. İlköğretimini Eldivan Merkez İlkokulu'nda, liseyi yatılı olarak Yozgat Lisesi'nde bitirdi. 1974 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kayıt yaptırdı. Lise eğitiminden itibaren çok okuma, araştırma ve sorgulama alışkanlığı edindi; şiir ve öykü yazmaya başladı. İlahiyattaki başarıları, tecessüs ruhluluğu ve ilmî merakı Prof. Dr. E. Ruhi Fığlalı'nın dikkatini çekti ve onu Mezhepler Tarihi alanında doktoraya davet etti. Böylece Mezhepler Tarihi'nde araştırma görevlisi oldu. Doktorasını başarıyla bitirdikten sonra yardımcı doçentlik kadrosuna atandı. Doçentlik ve profesörlük kadrolarında görev yaptı. Yaklaşık kırk yıl fakültesinde alanında dersler verdi. Elliyi aşkın yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yaptı. Maturidi-Yesevi Otağı Derneği tarafından 2 Eylül 2015 Safranbolu'da "İlmin Efesi Ödülü" ile ödüllendirildi. Kavramlar ve metaforlarla düşündü ve düşündürdü. Yıllarca sürdürdüğü radyo ve televizyon yapımcılığı ve sunuculuğu yaptı. İslam Mezhepleri Tarihi'nde kendinden öncekilerin fikir ve usulünü daha ileriye taşıması bakımından yeni

Abstract

Hasan Onat was born in the Eldivan district of Çankırı. He completed his primary education at Eldivan Center Primary School and at Yozgat High School as a boarding student. He enrolled in Theology Faculty of Ankara in 1974. He acquired the habit of reading, researching and questioning a lot since his high school education; He began to write poetry and short stories. Prof. E. Ruhi Fığlalı invited him to do a PhD in the History of Sects. He became a Research Assistant in Theology. After successfully completing his doctorate, he was appointed to the staff of Assistant Professor. He worked as an Associate Professor and Professor. He gave lectures in his field for about forty years. He has supervised more than fifty master's and doctoral theses. He was awarded with "the Bravery of Science Award" in a ceremony held in Safranbolu on 31 August 2015-1-2 September 2015 by the Maturidi-Yesevi Otağı. He thought and made thought through concepts and metaphors. For years, he

[1] Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, Ankara, Türkiye/ e-mail: skutlu@divinity.ankara.edu.tr /ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2257-5329.

Başvuru|Submission	Kabul|Accept	Yayın|Publish
13.06.2021	20.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.951961

bir çığır açtı. Alanında pek çok araştırma ve çeviri gerçekleştirdi. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programlarının hazırlanmasında; İlahiyat programlarının yenilenmesinde önemli rol oynadı. Hasan Onat, "Kök Bilim Paradigması" adıyla İslam bilimlerinde yeni bir bilim paradigması ile "yeni bir İslam medeniyeti" tezini sistemleştirmek için çalıştı. Hasan Onat, Covid-19 illetine yakalandı ve 26.09.2020 tarihinde hayata veda etti.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, Mezhepler Tarihi, İslam Ortak Paydası, Yeni Bir İslam Medeniyeti, Kök Bilim Paradigması

established a throne in the hearts of his audience via his radio and television broadcasting. In the History of Islamic Sects, he carried the ideas and methods of his predecessors forward and opened a new era in his field. He played an important role in the preparation of the Religious Culture and Moral Knowledge curriculum and in the renewal of theology programs. Hasan Onat, worked to systematize a new scientific paradigm in Islamic sciences under the name of "Root Science Paradigm" and the thesis of "a new Islamic civilization" Hasan Onat, who devoted his life to science, was just beginning to reap the fruits of his work, but he caught the Covid-19 disease and died on 26.09.2020.

Key words: Hasan Onat, History of Islamic Sects, Common denominator of Islam, A new civilization of Islam, Root science paradigm

GİRİŞ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Hasan Onat; fikrî, edebî ve ilmî kişiliği ile tanınan çok yönlü bir bilim insanıdır. Hayatını bilime, araştırmaya, öğrenci yetiştirmeye adadı ve çok sayıda araştırma yaptı. İnsaniliği, nezaketi, vakarı, ahlakı ve cesareti ile her çevreden insanın kalbinde yer edindi. Sadece İslam Mezhepler Tarihi ve Çağdaş İslam Akımları alanlarıyla yetinmedi, yanı sıra Sosyal Bilimler, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Sosyal Psikoloji ve Antropoloji alanlarında da önemli bir birikime sahipti. Önemli fikirlere ve tezlere sahip olan Hasan Onat'ın biyografisini yazmak zor olmakla beraber ilk doktora öğrencisi ve 1988 yılından itibaren aynı kürsüde beraber çalışmış birisi olarak, onun biyografisini bir makale çerçevesinde genel hatlarıyla ve kronolojik olarak yazmaya çalışacağım.

Hasan Onat'ın analiz edilmesi gereken pek çok görüşü bulunmaktadır. Ancak böyle bir makale çerçevesinde bunların tamamını ele almak mümkün değildir. Özellikle onun İslam Mezhepleri Tarihi, bilim ve bilimsel yöntem, İslam'ın kök değerleri, Alevilik-Bektaşilik, Şiilik, çağdaş İslam akımları, Türkiye'nin gündemindeki din-siyaset ilişkisi, cemaat ve tarikatlar, demokrasi, laiklik, şiddet ve terör, kadın sorunu, din eğitim ve öğretimi gibi konulara dair pek çok makale yazdı ve önemli katkılar sundu. Bunların her birisi ayrı bir araştırmanın konusu olduğundan onun biyografisini ele aldığımız bu makalede görüşlerinin analizine girilmeyecektir.

Makale'de kaynak olarak Hasan Onat'ın kendi arşivi[2], kitapları, makaleleri, konuşmaları ve medya paylaşımları ile kendisinin Yozgat Lisesi'nde bulunan öğrenci dosyası, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde mahfuz özlük dosyası, yanı sıra şahsi tanıklıklarım, Hocası Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'nın onun hakkındaki söyleşisi, eşi Nurten Onat'ın söyleşisi, dostları ve öğrencilerinin vefatından sonra onun hakkında yazdığı makaleleri ve anlatıları, diğer görsel ve yazılı medya dokümanları kullanılmıştır.[3]

1. Hasan Onat'ın Ailesi, İlk, Orta ve Lise Eğitimi

Hasan Onat, 01.01.1957 yılında Çankırı'nın, yâren geleneği ve kirazı ile meşhur Eldivan ilçesinde çiftçilik ve hayvancılıkla geçimini sağlayan bir ailede dünyaya geldi. Annesi Hafize Onat ve babası Mustafa Onat'tır. Savaş isminde bir kardeşi vardır.

Yozgat Lisesi arşivinde bulunan 728 numaralı dosyada yer alan bilgilere göre, Hasan Onat, 1967 yılında Eldivan Merkez İlkokulu'ndan başarılı bir öğrenci olarak mezun oldu. 1968-1969 eğitim öğretim yılında Eldivan Dümel-Saray Ortaokulu 1-A şubesine 26 nolu öğrencisi olarak kayıt yaptırdı. 1. sınıfı iyi derece ile geçti. İlkokul öğretmeni Mehmet Kara'nın teşvikleriyle 1969-1970 eğitim-öğretim yılında kaydını Yozgat Merkez Ortaokulu 2-B şubesine aldırdı. Başarıları dolayısıyla Yozgat Merkez Ortaokulu müdürü tarafından 1. kanaat döneminde "okul içi ve dışındaki davranışları, gayret ve başarıları dolayısıyla üstünlük gösterdiğinden takdire layık" görüldü ve babası da tebrik edildi. 1971 yılında Ortaokulu bitirdikten sonra Yozgat Lisesi 4/FEN-A sınıfına 189 nolu öğrenci olarak

---

[2] Hasan Onat Arşivini kullanmamıza izin veren Nurten Onat Hanımefendi'ye, Oğuz Onat ve Yavuz Onat'a çok teşekkür ediyoruz.

[3] Makalenin yayınlanma aşamasına kadar emeği geçen başta Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, Doç. Dr. Mehmet Kalaycı, Doç. Dr. Rıfat Türkel ve diğer meslektaşlarıma teşekkürü bir borç biliriz.

kaydoldu. 1973-1974 eğitim-öğretim yılında Yozgat Lisesi 6/FEN-A sınıfındaki başarısı dolayısıyla Lise Müdürlüğünce not ortalaması 7.1 tutturduğundan Disiplin Yönetmeliğinin 31. maddesinin A ve B fıkralarına göre TEŞEKKÜRNAME ile taltif edildi. Hasan Onat, anılarında da yazdığı gibi, lise sürecinde başarılı bir öğrenci idi. Bütün hocaları tarafından seviliyor ve başkalarına örnek gösteriliyordu. En başarılı olduğu dersler; fizik, kimya ve matematik idi. Onat, 01.07.1974 yılında Yozgat Lisesi Parasız Yatılı Okulu'ndan mezun oldu. Öğrenciliği dönemindeki dosyası, 728 numaralı Hasan Onat dosyası olarak Yozgat Lisesi arşivinde saklanmaktadır.[4]

Hasan Onat, 1969 yılında 12 yaşında Eldivan'da ailesinden ayrıldı; diğer yatılı öğrenciler gibi, sadece yaz ve Şubat tatillerinde ailesinin yanına gidebildi. Yaz tatillerinde ailesinin işlerine yardımcı olmayı sürdürdü. Duygusal bir kişiliğe sahipti. Anne ve babasını çok seven ve hürmet eden bir evlattı. Kendisini okuyarak ve yazarak geliştirdi. Eşi Nurten Hanım, kendisiyle yapılan bir söyleşide bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

"Hasan Onat, anne babasına son derece bağlı, elinden geldiğince yardım etmeye çalışan iyi bir evlattı. Kendine göre ilkeleri olan biriydi. Çok duygusal bir insan olmasına rağmen, duygusal yönünü fazla öne çıkarmazdı. Ama aslında duygusal bir insandı. Ben annesine "anne" dediğini hiç duymadım. Hep "ana" ya da "anam" derdi."[5]

Hasan Onat'ın, lise sürecinden itibaren yenilikleri ve teknolojik gelişmeleri takip eden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü lise son sınıfta babasından üç şey istedi: fotoğraf makinası, ses kayıt cihazı ve daktilo. Babası, onun bu isteklerini yerine getirdi. Çok sevdiği babasını, 1998 yılında erken kaybetti. Babası da onu çok seviyor ve onun başarılarıyla gurur duyuyordu.

Hasan Onat, İlahiyata başladığı yıl yazdığı anılarında[6] dönemin ideolojik atmosferinden etkilendiğini ve inançla ilgili bunalımlı dönemler geçirdiğini, ancak bunlardan din dersi hocasının yardımıyla; okuyarak ve araştırarak kurtulduğunu şöyle anlatmaktadır:

"Zannediyorum lise birinci sınıfta idim. İlk defa o zaman, içimi gizli gizli kemiren şüphe tohumları su yüzüne çıkmıştı. Arkadaşlarla tartışmalarımızda, ateşli ateşli Allah'ın varlığını savunurken, nasıl

---

[4] Bu dosyanın incelenmesine müsaade eden Yozgat Lisesi yetkililerine ve bu konuda aracılık yapan Prof. Dr. Mehmet Atalan'a teşekkür ediyorum.

[5] Nuran Üçok, "Nurten Onat Hanımefendi İle Eşi Hasan Onat Üzerine Söyleşi", *Türk Yurdu* 399 (Kasım 2020), 105.

[6] Hasan Onat, "Bir Üniversiteli Gencin Hatıra Defterinden Seçmeler", Tarihsiz. (1974-1975 Öğretim yılı Bahar dönemi olabilir.), 7.

oldu bilemiyorum, ben de yavaş yavaş inançsızlık uçurumuna doğru yuvarlanmağa başlamıştım. Hiç unutmam, bir gün namaz kılmak için abdest aldım; tam namaza başlamak üzereydim ki, içimdeki isyan birden bire alevlendi: Eğer Allah yoksa ben niçin namaz kılıyorum diye seccadenin başında uzun süre beklemek zorunda kaldım. Kararsızlık dönemim aylarca sürdü. Şüphelerimi gizleyerek konuyu sınıfta Din dersleri hocasına açtım. Allah razı olsun hocamın verdiği cevaplar ve o esnada bulabildiğim kadarıyla okuduğum kitaplar, beni yeniden imâna kavuşturmuştu."

2. Hasan Onat'ın Edebî Yönü

Hasan Onat, Yozgat Lisesi'nde iken sadece derslerle ilgilenmedi; çeşitli alanlarda çok sayıda kitap okudu. Kitap okuma alışkanlığı sayesinde okuma, yazma ve konuşma melekelerini geliştirmeye çalıştı. O, bu dönemde şiire merak sardı ve çeşitli konularda şiirler yazdı. Aslında o, köyünde iken iç içe yaşadığı tabiatı, dünyayı ve evreni hep merak etti. Bu konuda hep araştırma ve gözlemlerde bulundu. Tabiatı anlamadan insanı anlamanın mümkün olmadığı sonucuna ta o zaman varmıştı. İlahiyat eğitimine başladığı yılın ikinci döneminde köyünde bir hafta kalıp döndükten sonra, 15 Nisan 1975 tarihinde kaleme aldığı anısında[7] kendisinin tabiatla iç çeliğini şu şekilde dile getirdi:

"Geçen hafta köye gitmiştim. Mis gibi kokan, hayat fışkıran toprağı, ilk defa tanıyormuşçasına doyasıya avuçladım. Sırtüstü uzandım iyice kabarmış toprağa, gözlerimle gökyüzünün dibini bulmaya çalıştım. Şimdi üzerindeyim; yarın öldüğüm zaman beni kucağına alacak, müşfik bir anne gibi bağrına basacak bu toprağı iyi tanımak lazım. Ne kadar da yakın hissediyorum kendimi toprağa. İnsanın topraktan yaratıldığını söylüyorlardı, galiba doğru. Toprağı tanımayan insanı nasıl tanır? …

Toprakla oynarken yeni çatlamış bir tohum geçti elime. Bir elma çekirdeği olduğunu anlamakta gecikmedim. Baktım, baktım. Emin olun ilk defa zihnimin çatlarcasına zorlandığını hissettim. Biraz ötemde tomurcukları patlamaya yüz tutmuş koca elma ağacı, avucumda yeni çatlamış elma çekirdeği … Tepemde dolaşan yağmur yüklü bulutlar, uzaklardan uğultusu kulaklarıma kadar ulaşan dere, şırıl şırıl şarkı söyleyen çeşme… Sıcaklığı iliklerime kadar ulaşan güneş, bu zamana kadar hiç böylesine ısıtmamıştı beni. Tatlı tatlı esen rüzgar, hiç böylesine güzel kokular getirmemişti bana. Ya

[7] Hasan Onat, "Bir Üniversiteli Gencin Hatıra Defterinden Seçmeler", 15 Nisan 1975, 5-6.

kuşlar, onların da böylesine güzel, içten öttüğünü ilk defa fark ediyorum."

Hasan Onat'ın bir kitap olarak algıladığı tabiatı ve edebî eserleri okuma tutkusu, edebiyata ve şiire gönül vermesine sebep oldu. İlk şiir denemelerinden birisinin lise yıllarında Eldivan'da sabahtan akşama kadar kiraz topladığı günlerin anısına kirazla ilgili yazdığı Nurten Hanım'ın söyleşisinde yer verdiği şu cümleden anlaşılabilmektedir:

"Bir şiir de kiraza yazdım derdi ve birkaç mısrasını da okurdu. Ancak şu an bu şiir nerededir bilmiyorum."[8]

Hasan Onat'ın şairliğinin tabiatla sınırlı kalmadığı, yanı sıra sevgi ve insani değerler üzerine de şiirler yazdığı çevresi tarafından bilinmektedir. Beş yıllık İlahiyat eğitimi sırasında da şiir yazdı; fakat akademisyenliğinin ilk dönemlerinde şiir yazmayı sürdürüp sürdürmediği tam olarak tespit edilememektedir. Kendisini tanıdığımız 1987 yılından sonraki süreçte eskiden şiir yazdığını ve bazı şiirlerinin yayınlandığını söylerdi, ancak yeni şiirler yazdığından bahsetmezdi. Abdülkadir Tellioğlu'nun Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1978-1979 Mezunları Yıllığı'nda Hasan Onat için "Şiir ve Öykü çalışmaları vardır." ifadesi onun "şiir" yanı sıra "öykü" çalışmalarının olduğunu ortaya koymaktadır. Halen müphemliğini koruyan bu iki hususun müstakil çalışmalarla ortaya çıkarılacağını ümit ediyoruz.

Hasan Onat, şiir okumayı da sever ve çok güzel şiir okurdu. Zaman zaman Mehmet Akif'in *Çanakkale*, Necip Fazıl Kısakürek'in *Sakarya* ve Fahri Erdinç'in *Taş* adlı şiirlerini okurdu. Özellikle *Taş* adlı şiir, meslektaşlarıyla yaptığı edebi sohbetlerde ve seyahatlerde kendisinden okunması istenen şiirlerin başında gelirdi. Bu şiir Hasan Onat'ın ismiyle anılır olmuş ve seslendirdiği bazı kayıtlar YouTube'dan dinlenilir olmuştu. Necip Fazıl'ın şiirlerini ve edebiyatını çok beğenirdi. Onun kelimelerle oynadığını söylerdi, ancak "Üstad Necip Fazıl'dan din öğrenilmez; edebiyat ve şiir öğrenilir." derdi.

Hasan Onat, ilk şiirlerinden birisini "Son Soluk" adıyla kaleme aldı. Bu şiirin *Hisar Dergisi*'nde yayınlandığını biliyoruz. Ancak yayınlanmamış şiirlerinin de bir gün özel arşivinden bulunup

[8] Hasan Onat'ın bu şiirinin tamamına ulaşamadık. Ancak, kardeşi Savaş Onat "Şisti ayaklarım kiraz elinden" adlı bu şiirin birkaç mısrasını ezberinden bize şöyle aktardı: "Topladım topladım da sepetim dolmadı / Bekledim bekledim de akşam olmadı / Şisti ayaklarım kiraz elinden"

yayınlanacağına inanıyoruz.[9] İlk yayınlanan şiiri olduğunu sandığımız bu şiire burada yer vermek istiyoruz:

Son Soluk

Merdivenlerde ayak sesi; gıcırdıyor,
Yıllar yılı aşınan o çürük tahtalar.
Rüzgâr hangi delikten içeri giriyor;
Esiyor, üşütüyor. Oynuyor duvarlar.

Son defa sallanıyor dalda sarı yaprak
Düşüyor kucağına bu kara toprağın
Haykırıyor bir yıldız beynime çarparak,
Mevsim sonbahar, uyan, bozulacak bağın?

Eğri yolun göründü ufukta bir sonu
Gökte devam edecek galiba yolculuk
Sonsuzluk evet; yokluk anlat bana onu
Hangi kilometrede bitecek son soluk.[10]

Hasan Onat'ın dinî-felsefî şiirler yazdığı, sınıf arkadaşı Abdülkadir Tellioğlu tarafından belirtilmektedir. Tellioğlu onun bu tür bir şiirinden iki mısrayı hafızasından şu şekilde bize yazdırdı:

Başı dönmüş atom her an Allah'ı anar
İnanmış bir kalp Allah der içten yanar[11]

Hasan Onat'ın gençlik yıllarında yazdığı şiirlerden birisinin de sevgi üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Bu şiirin bir kısmı, fakültemiz Türk Din Musikisi Anabilim Dalı hocalarından Prof. Dr. Bayram Akdoğan tarafından bestelendi. Akdoğan, Onat'ın kendisine elle yazılmış bazı şiirlerini verdiğini, bunların arasından birisinden bir bölümü seçip bestelediğini, bu metinleri daha sonra hocaya geri verdiğini söylemektedir. Maalesef onun geri verdiği şiirlerin kayıtlarına ulaşamadık. Bestelenen ve notalandırılmış olarak yayınlan ilgili şiirin bir kıtası şöyledir:

---

[9] Doğduğu evdeki kitaplığında birkaç şiirine bu makalenin yazımından sonra ulaştık. Bazılarını ekler (Dosyalar) bölümünde yayınladık.

[10] Hasan Onat, "Son Soluk", *Hisar Aylık Fikir ve Sanat Dergisi* 169 (Ocak 1978), 27.

[11] Abdülkadir Selvioğlu'nun Hasan Onat ile ilgili gönderdiği not. Kendisine teşekkür ediyoruz.

"……

Gel sevgilim haydi gel, otur şu başucuma;

Saçların yumak yapsın, dürsün karanlıkları.

Ellerin doldursun yıldızları avcuma,

Birlikte saralım o esrarlı ufukları.

……"[12]

3. Hedefleri Olan Başarılı Bir İlahiyat Öğrencisi

Hasan Onat, 1974 yılının güz döneminde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kaydını yaptırdı. Aslında İlahiyat okumak gibi bir fikri yoktu, çünkü onun istediği, fen bilimleriyle alakalı bir fakülte okumaktı. Onun İlahiyat'ı kazanması, başta babasını, sonra Lise'den bazı öğretmenlerini de şaşırtmıştı. Babası, onun İlâhiyat Fakültesi'ni kazandığını duyunca, epeyce sinirlendi. Ankara İlahiyat Fakültesi'ndeki ilk günlerinde, kendi kendisini tanımak ve geliştirmek için "Hiç olmazsa kendi fikrî gelişmemin içinden geçtiği çizgileri, yükseliş ve düşüşleri; sıkıntılarımı, sevinçlerimi unutulmak denen tehlikeden bir dereceye kadar korur." diyerek babasının aldığı daktilo ile günlük tutmaya başladı. "Bir Üniversiteli Gencin Hatıra Defterinden Seçmeler" adıyla 7 Kasım 1974 tarihinde yazılmış 6 sayfalık ilk günlükte, öğrencisi olmayı aklından geçirmediği İlahiyat Fakültesi'ne kayıt yaptırdıktan sonra Fakülte ile ilgili ilk gözlemlerini şu şekilde dile getirdi:

"On sekiz yaşıma girmek üzereyim. …. Kader rüzgârı öyle bir fırlattı ki, İlâhiyat Fakültesi gibi aklımın köşesinden geçmeyen bir okul çıktı karşıma. Gerçi az çok dindar sayılacak bir gencim; zaman zaman aksatsam da namazımı kılarım; Kur'an okumasını bilirim. Bütün bunlara rağmen, bu okula nasıl ısınacağımı düşünüyorum; çünkü benim bütün istediğim, fen bilimleriyle alakalı bir okuldu. İlâhiyat Fakültesi'ni kazandığımı duyunca, babamın nasıl sinirlendiğini hiç unutamam. Oysa namazlı abdestli temiz bir Müslüman… Artık Fakültemin adı "İlâhiyat" da olsa, ben de bir üniversiteliyim. Üç gündür okula gidip geliyorum. Değişik bir çevre, yeni arkadaşlar, bu zamana kadar adını bile duymadığım dersler."

Ankara'da karşılaştığı Lise'den İngilizce hocasına İlahiyat Fakültesi'ne kayıt yaptırdığını söylediğinde, hocası memnuniyetsizliğini bildirmiş ve ona kızmıştı. İlahiyatı kazandığını sonradan öğrenen Tarih hocası ise çok sevinmiş ve fakültesini değiştirmemesi için ona "Söyleyin o deli oğlana, sakın o okulu değiştirmesin, o sahada çok büyük boşluk var." şeklinde özel haber

---

[12] Bayram Akdoğan, "Prof. Dr. Hasan Onat Hoca'mın Bir Güftesini Bestelememle İlgili Bir Hatıram", *Türk Yurdu* 399 (Kasım 2020), 110-111.

yollamıştı. Bu konudaki tepkileri kendi kaleminden dökülen şekliyle okuyalım:

"Geçenlerde lisedeki İngilizce hocamla karşılaştım. Hayatımda bu kadar küçüldüğümü hatırlamıyorum. Yer delinse, dibine girmek isterdim. İlâhiyat Fakültesi adını duyunca, o kadar sinirlendi ki, kıpkırmızı oldu ve hiç unutmayacağım şu sözleri söyledi: "Yazık. Çürüyüp gideceksin. Biz senden neler bekliyorduk." İster istemez ağzımdan şu sözler döküldü: "Hocam değiştireceğim bu okulu, zaten bir türlü ısınamadım." Çevremdeki herkes, babam dahil, bu okula girdim diye, bana kırgın, memnun değiller. Sâdece lisedeki Tarih Hocam Muallâ Hanım, benim İlâhiyat'ı kazandığımı duyunca, "Söyleyin o deli oğlana, sakın o okulu değiştirmesin, o sahada çok büyük boşluk var." diye haber göndermiş. Bilemiyorum. Bilemiyorum. Bilemiyorum. Bu cemiyette din anlayışı nasıl, acaba beni tenkid edenler doğru mu düşünüyorlar?"[13]

Yazdıkları anılardan Hasan Onat'ın büyük hedefleri olan mefkure sahibi bir öğrenci olduğu açıkça anlaşılmaktadır. O, İlahiyat'a geldiği ilk günden itibaren Lise'de kazandığı tecessüs ruhluluğu, merak ve araştırma yeteneğini hiç kaybetmedi; Ankara İlahiyat'ın ilmî muhitinde bu özelliklerini daha da geliştirdi. Fakülteye ilk girdiği derslerde profesörlerin nasıl insanlar olduklarını merak etti ve onları görmek için sabırsızlıkla bekledi. Onun kafasında canlandırdığı profesör, "koca kafalı, saçları dökülmüş, her şeyi bilen, bakışlarıyla insanın içini okuyan, tek kelimeyle mükemmel bir insan" idi. Daha önce ulaşılmaz unvanlar ve makamlar olarak gördüğü profesörlüğün hiç de öyle olmadığını dile getirdi, muhtemelen kendisinin bir profesör olabileceğini o gün kafasına koydu. Bu konudaki kanaatlerini eleştirel bir şekilde satırlara şöyle yazdı:

"Profesörler de bizim gibi, daha doğrusu bizden pek farkı olmayan insanlarmış. Kafamdaki Prof. heykelinin yıkılması hiç de hoşuma gitmedi. Böyle devam ederse, daha pek çok şeyin yıkıldığını, eriyip gittiğini göreceğiz galiba. Kendimin hayalperest bir insan olup olmadığımı düşünüyorum. Belki de idealistliğimden kaynaklanan bir durumla karşı karşıyayım. Her ne olursa olsun, insanın kafasında geliştirdiği, yücelttiği, varlığının bir parçası haline getirdiği, bazı mefhumların hiçbir değer taşımadığını veya o kadar fazla değere sahip olmadıklarını anlaması gerçekten oldukça acı bir şey."

Hasan Onat, lise yıllarında edindiği okuma alışkanlığını İlahiyat eğitimi boyunca da sürdürdü. Onun yastığının altında, masasında, koltuğunda ve çantasında her daim kitap oldu. Onun ilk okuduğu kitaplardan birisinin İsmail Hâmi Danişmend'in *İslam Medeniyeti*

[13] Hasan Onat, "Bir Üniversiteli Gencin Hatıra Defterinden Seçmeler", tarihsiz, 7.

olduğu anlaşılmaktadır. Onat'ın kitabı okuduktan sonra onun şu sözlerinden çok etkilendiği görülmektedir:

"Eğer bu günkü Garp medeniyetinden İslâm ilimleri (*İslam Medeniyeti,* s.1) kaldırılacak olursa, atom sanayîi derhal durur, tayyâreler yola düşer, fabrikalar işlemez olur, bankalar derhal kapanır ve hastahaneler mezarlık haline gelir."

Bu cümleler Onat'ı Müslümanların bugünkü durumuyla geçmiştekini kıyaslamaya sevk etti. İslam dünyasının durumuyla o günden itibaren ilgilendiği ve karşı karşıya bulunduğu sorunlardan nasıl çıkılacağına dair çözümler aradığı anlaşılmaktadır. İsmail Hâmi Danişmend'in *İslam Medeniyeti* adlı eserindeki bilgiler, kendisine Lise yıllarında Tarih dersinde Rönesans ve Reform ile ilgili üniteleri okuduktan sonra ilgili ders kitabının üzerine düştüğü notu hatırlattı ve İslam dünyasının da böyle bir rönesansa ihtiyaç duyduğunu şu şekilde dile getirdi:

"Bu ifâdeler bana, Batılı E. M. C. Bodley'in bir itirafını hatırlattı: "Biz rönesansı İslâmiyete borçluyuz." Bunun gibi fikirler, şüphesiz, gururumu okşuyor ve hoşuma gidiyor; fakat henüz "medeniyet"in ne olduğunu bilmediğim gibi, Rönesans hakkında da tarih kitabında yazılandan başka bir şey bilmiyorum. Lise son sınıfta, tarih dersinde Rönesasn ve Reform bahsini okuduktan sonra içimden geçenleri kitabın üzerine şöyle yazmıştım: "Karakteri farklı olsa bile, bugün İslâm dünyasında da bir rönesans ve reform kaçınılmaz tek yol gibi görünmektedir."[14]

Hasan Onat, İlahiyat eğitiminin ikinci haftasında Fakülte profesörlerinden birisinin vefatından çok etkilenerek hayat ve ölüm olgusuna anlamaya çalıştı. Hacı Bayram Camii'nde kılınan cenaze namazına katıldı, sonra bir köşeye dikilip cenazelerin omuzlarda götürülmesini izledi. Bu sırada Yahya Kemal'in *Sessiz Gemi* şiirini sessizce içinden okudu. Muhtemelen ileride almayı hedeflediği bir unvanı temsil eden bir profesörün bayrağa sarılı tabutunun, "hem oldukça kalabalık hem de genç genç insanlar" tarafından taşınmasını görünce çok etkilendi. Bir taraftan bu tabloya hayran olurken diğer taraftan ölümün soğukluğunu düşünerek "hayat"ı ve "ölüm"ü sorgulamaya başladı. Eğer Hasan Onat ülkemizde veya batıda felsefe okumuş olsaydı, şimdi felsefe dünyasında onun fikirleri tartışılıyor olabilirdi. O, hayat ve ölümle ilgili düşünceleri ve sorgulamalarının bir kısmını şu şekilde satırlara döktü:

"Bir hoca için son saadet öğrencilerinin elleri üzerinde öbür aleme yollanmak mı acaba?

---

[14] Hasan Onat, "Bir Üniversiteli Gencin Hatıra Defterinden Seçmeler", 16 Kasım 1974, 1-2.

"Ölüm", gerçekten çok soğuk ve korkunç bir şey ….,

"Hayat" denilen şeye yeni bir anlam bulmam gerekiyor. Hoş bu zamana kadar doğru dürüst, hayatın bir anlamın olup olmadığını düşünmüş değilim ya… Şimdiye kadar düşünmemiş olmam, bundan sonra da düşünmememi gerektirmeyeceğine göre, düşünmek zorundayım. Öyleyse önce "düşünme"den işe başlamak lazım." [15]

Hasan Onat, her ne kadar ilk dönemlerde, İlahiyat yıllarında derslerde, "Ben bir köylü çocuğuyum. Ellerimin nasırları, bazan düzenli not tutmamı bile engelliyor." dese de, düzenli not tutan ve okuduğu eserlerden önemli yerleri kaydeden bir öğrenci idi. Onun okuduğu eserlerden not alma alışkanlığı, akademisyen olduktan sonra bilimsel bir formata girdi ve aldığı notları toplumsal duyarlılık bilinci ile makalelerinde okurları ile paylaştı. Hatta onun daha sonra yazmaya devam ettiği günlükleri neredeyse "kitap okuma günlükleri" haline geldi. Bu günlüklerden onun hangi tarihte hangi kitapları okuduğunu ve ne tür notlar aldığını görebilmek mümkündür. Hasan Onat, bu notlarını 1988 yılından itibaren hazırlayıp sunduğu radyo programlarında, yazılarında ve konuşmalarında da paylaşmaya devam edecektir.

Hasan Onat, İlahiyat 1. sınıfın 2. yarısında tıpkı lise yıllarındaki gibi bazı fikrî buhranlar ve istihaleler yaşadı. Ancak onun "dünyasını karartan bu korkunç bunalımdan" yine okuyarak, sorgulayarak ve eleştirerek kurtulduğu anlaşılmaktadır. O, bu günlerini günlüğünde[16] şu şekilde dile getirmektedir:

"Günlerdir dünyayı karartan korkunç bunalımın sisleri yavaş yavaş dağılır gibi olmaya başladı. Bir iki gündür biraz daha rahat uyuyabiliyorum. Sanki hayata yeniden başlamaya hazırlanır gibiyim. Ne güzel şey inanmak, Allah'ın yüceliği karşısında eğilmek. Bu dönem zarfında, ayağımın nereye bastığının bile farkında olmadan dolaştım durdum. Neler düşünmedim ki! … Atomlardan galaksilere, amiplerden fillere kadar, bütün "varlık" denen şeyler defalarca gözlerimin önünde resmi geçit yaptılar. Yutarcasına okuduğum kitaplardan bazılarının isimlerini zikretmek isterim: *Allah ve Modern İlim, Allah Vardır, İlimden Felsefeden Dine, Niçin Allah'a İnanıyorum,*

[15] Hasan Onat, "Bir Üniversiteli Gencin Hatıra Defterinden Seçmeler", 16 Kasım 1974, 3-4. Hasan Onat'ın bu satırlarını okuyunca, 27 Eylül 2020 tarihinde "öbür dünyaya öğrencilerinin omuzlarında" uğurlanmasının kendisi için büyük bir saadet olduğunu düşündüm. Covid-19 sebebiyle cenazesine katılanlar kalabalık değildiyse de, ilk doktora öğrencisi tarafından cenazesi kıldırıldıktan sonra, "inanmış öğrencilerinin omuzlarında" kendisinin de istediği sadelikte bir törenle ebedi istirahatgahına uğurlandı.

[16] Hasan Onat, "Bir Üniversiteli Gencin Hatıra Defterinden Seçmeler", 15 Nisan 1975, 6.

İlim İman Etmeyi Gerektirir, İlim Ahlak İman, İlmin Işığında İslâm …. Bunlardan "İlimden Felsefeden Dine" isimli kitabı lisede iken almıştım ve okumuştum. Maalesef o zaman hiçbir şey anlamamışım. Demek ki okumak başka anlamak başka. "Niçin Allah'a İnanıyoruz", gerçekten çok enteresan bir eser. Batılı meşhur bilim adamlarından pek çoğuna Allah'a inanıp inanmadıkları sorulmuş, alınan cevaplar güzel bir şekilde düzenlenip kitap haline getirilmiş. Bir roman gibi zevkle okudum. … Yıllar önce, patlamak zorunda olan yanardağ ilk işâreti olan dumanlarını göndermişti. Bugün ise, artık yolların ayrılış noktasına geldik galiba: Artık patlama kaçınılmaz! Ya iman, ya inkar. Şimdi o zamankinden bir farkım var: Ne aradığımı, nasıl ve nerede bulabileceğimi biliyorum. İlk yapacağım iş, o zaman okuduğum kitapları tekrar gözden geçirmek. Daha sonra da bu konu ile alâkalı bulabildiğim kitapları dikkatli bir şekilde okumak. … Her şeyden önce beni öylesine bunalıma doğru iten sebepleri anlamak istiyorum. Aksi takdirde probleme sıhhatli bir çözüm bulmak biraz zor gibi görünüyor."

Hasan Onat, İlahiyat eğitimi sırasında çalışkanlığı, çok kitap okuması, vaktini değerlendirmesi, konferans ve benzeri ilmî faaliyetleri takip etmesi ile tanınmaktaydı. Nasıl bir öğrenci olduğu konusunda İslam Mezhepleri Tarihi derslerine giren ve daha sonra hayatına yön verecek olan Hocası Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, Hasan Onat ile ilgili kendisiyle yapılan bir söyleşide şu değerli bilgileri vermiştir:

"Hasan, deyim yerinde ise, tam bana göre bir çetin cevizdi. Sınıfta ya da Fakültedeki diğer arkadaşları ile münasebetleri nasıldı, bilmiyorum; ama tahmin edebiliyorum. Herhalde onlarla sağda solda dolaşmak için boş vakte sahip olabildiğini pek sanmıyorum; ama belki akşamları onlarla iyi vakit geçirmiş olabilir. Çünkü gündüzleri kendisine verdiğim okumalar yahut takip edilecek konferans ve benzeri faaliyetleri takip zarureti yüzünden, derslerin dışında, benimle bile, oldukça seyrek görüşebilirdik. Kısaca kendisine verilen okuma ve araştırma görevlerinin ifasındaki disiplin ve ciddiyet, benim her zaman dikkatimi ve takdirimi celp etmiştir. Hasan, sadece arkadaşları ile değil diğer hocaları ile de ağır başlı ve ciddî münasebetler kurardı. Kendisini tatmin edememiş hocalarını çekiştirirken, çok ölçülü ve mantıklı konuşurdu. O kadar ki, benimle bile bir baba-oğul arasındaki münasebet gibi, çok samimî ve güvenli olmakla beraber resmî duruşunu her zaman korumuştur. Onun bu hususlardaki hassasiyeti, öğretim üyesi arkadaşlarımın pek çoğu tarafından takdir edilmiştir. O, sadece talebeliğinde değil, akademik hayatının bütün merhalelerinde de, sadece bana karşı değil,

hocalarına ve herkese karşı ciddî, doğru, samimî, sevecen bir tavır sergilemiştir."[17]

Hasan Onat, Lisans bitirme tezini, Ethem Ruhi Fığlalı danışmanlığında Haricilerin makalat geleneğine ait Kalhatî'nin *el-Keşf ve'l-Beyan* adlı eseri örneklemi üzerinden "İbadiyenin İnanç Esasları" üzerine hazırladı. O, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi "Tefsir ve Hadis Bölümü"nden 3040 numaralı öğrenci olarak 1444 numaralı diplomayla 1978-1979 ders yılı sonunda iyi derece ile mezun oldu. Kendisiyle beş yıl boyunca yurtta aynı odayı ve sonra aynı evi paylaştığı ev ve yurt arkadaşı ve en samimi sınıf arkadaşı Abdülkadir Tellioğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1978-1979 Mezunları Yıllığı'nda Hasan Onat için geleceği ile ilgili ipuçları veren şu değerlendirmeleri yaptı:

"1957 Çankırı'nın güzel bir kasabası olan Eldivan'da doğmuştur. Yatılı öğrenci olarak Yozgat Lisesini bitirmiştir. Derslerde çok soru sormasıyla tanınır. Şiir ve Öykü çalışmaları vardır. Tasavvufa karşı bir merakı olan arkadaşımız tez olarak Haricilerin bir kolu olan İbadilerin inanç esasları üzerine çalışmıştır. Büyük emellerle doludur. Kendisine başarılar dileriz."

Abdülkadir Tellioğlu, daha sonra şahsıma gönderdiği bir notta, Hasan Onat'ın "öğrencilik hayatında zaman zaman her yönden fikir kitapları okurken, Konya, Adıyaman-Menzil, Ankara, İstanbul gibi merkezlerde bulunan nefis tezkiyesi ile ilgili gönül sohbetlerine katıldığını, ama hiçbirisine intisap etmediğini" ifade etmektedir. Onat, felsefe gibi tasavvufi eserleri de okuyan bir aydındı. Bu eserlerin başında Ahmet Yesevi'nin *Divan*'ı, Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'ı, Mevlana'nın *Mesnevi*'si ve daha pek çok klasik kaynak gelmekteydi. Yesevilik ve Bektaşilik üzerine yazdığı makaleleri, cemaat ve tarikatlarla ilgili eleştirilerindeki derinlik, onun tasavvufî düşünceye ilgisini açıkça göstermektedir. Aslında çocukluğundan itibaren kaynağı Türk kültüründeki Yeseviliğe ve İslam medeniyetindeki ahiliğe dayanan yaren geleneğinin yaşatıldığı bir çevrede büyüyen Hasan Onat, Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre'nin tarihteki misyonunu yerine getiriyordu. Çünkü her zaman insan sevgisi, insan onuruna saygı, dürüstlük ve dini hayatın kolaylaştırılmasından bahsederdi. Özellikle dini söylemin siyasetin kin ve nefret dilinden ve cemaatçilerin korku dilinden arındırılmasını isterdi. Bu yüzden siyasi partilerden, kuruluş aşamasında veya seçim dönemlerinde gelen teklifleri ısrarlara rağmen kabul etmedi. Onat, insanların hepsine hitap etmek istediği için kendisini bir

[17] Ahmet Bağlıoğlu, " Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı Hocamız İle Prof. Dr. Hasan Onat Üzerine Söyleşi", *Türk Yurdu* 399 (Kasım 2020), 100.

cemaate, tarikata ve siyasete hapsetmedi. Bu söylemiyle Türkiye'nin toplumsal birliği ve dirliğine önemli katkılar sunmuştur.

4. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı Tarafından Keşfedilişi ve Mezhepler Tarihçiliği Serüveni

Hasan Onat, İlahiyat Fakültesindeki, kendi ifadesiyle "şimdiye kadar görmediğim" dediği derslere önce ısınamadı. Birinci sınıfın sonlarına doğru öğretim üyesi kadrosunu tanıdıkça bakış açısı değişmeye başladı. Onun bakış açısını değiştiren hocalardan birisi Ethem Ruhi Fığlalı oldu. Onun derslerini merak eder ve gönüllü olarak takip ederdi. Hatta vefatına kadar bu konu gündeme geldiği her defasında onun ders anlatma üslup ve yönteminden övgüyle bahsederdi. Hocası Ankara'ya gelip İlahiyat'ı ziyaret ettiğinde onu lisans veya lisansüstü derslere konuk ederdi. Hasan Onat'ın ilk iki yıl derslerini takip etmesi ve bu sırada ilginç sorular sorması E. Ruhi Fığlalı'nın dikkatini çekti. 1977-1978 akademik yılı 1. yarıyıl sonlarında bir gün dersten sonra kendisini odasına çağırarak, onun nereli ve hangi okuldan mezun olduğu hakkında bilgiler aldı. E. Ruhi Fığlalı'nın gözü, Hasan'ı tuttu. Çünkü kendisiyle görüşmesinde, onun "lisede matematiğin ve felsefenin beşerî bilimleri anlama ve kavrama hususlarında vazgeçilemeyecek bir anahtar olduğunu öğrendiğini ve bu gerçeğin farkında olduğunu" anladı. E. Ruhi Fığlalı'ya göre, kendi derslerinin ona cazip gelmesinin sebebi buydu. E. Ruhi Fığlalı, 1977-1978 akademik yılının sonunda "tam bir çetin ceviz" diye tanımladığı Hasan'ı tekrar odasına çağırıp, mezun olduktan sonra ne yapmayı hedeflediğini sordu. Hasan, öğretmenliğe başlayabileceği cevabını verdi. Bunun üzerine Fığlalı Hoca, akademik hayatı tercih edip etmeyeceğini sordu. Ancak öğrencisine cevabi söz hakkını vermeden önce akademik hayatın çileli ve zorlu bir yolculuk olduğunu; öncelikle çok iyi daktilo kullanmanın, mutlaka en az iki dili, Arapça ve bir Batı dilini sağlam bir biçimde bilmenin ve en önemlisi de senenin her gününün en az 10-12 saatini okumaya ve araştırmaya tahsis etmenin bu işin olmazsa olmazları olduğunu uzun uzun anlattı. Ardından da "Eğer bunları itirazsız üstlenebileceksen ve İslâm Mezhepleri Tarihi'ni de düşünüyorsan, 'Haydi buyur!'" dedi. Hasan Onat, hocasına teşekkür etti ve cevabını, önümüzdeki öğretim yılı başında vereceğini söyleyip yanından ayrıldı. Hasan Onat, 1978-1979 Akademik yılın başında hocasını ziyaret etti ve şu cevabı verdi: "Hocam, bütün yaz söylediklerinizi düşündüm, tarttım ve neticede rehberliğiniz devam ettiği sürece bu işin üstesinden gelebilmek için olanca gücümle çalışıp inşallah başarılı olacağıma ve dolayısıyla sizi mahcup etmeyeceğime kanaat getirdim." E. Ruhi Fığlalı yıllar sonra onun bu cevabına yansıyan olgunluğu "Doğrusu bu, benim beklediğimin de üstünde bir

yaklaşımdı. Ben de daha o gün kendime 'Bu iş Hasan'ındır ve Hasan da benim has evlâdım ve vârisimdir.' dedim" şeklindeki ifadeleriyle dile getirmiştir. Fığlalı Hoca, asistan kadrosunun tahsisi işiyle bizzat ilgilenerek kadrosunu Fakülte Kurulu, Üniversite ve Maliye Bakanlığı'ndan hızlı bir biçimde çıkarttı.[18]

Hasan Onat, "25.12.1979 tarih ve 31 sayılı kararname ile Fakülte'nin İslâm Mezhepleri Tarihi Kürsüsü asistanlığına tayin edildi. Yazının kendisine tebliğ edilmesinden beş gün sonra 25.12.1979 günü Fakülte'deki görevine başladı. 05.11.1981 tarihinden itibaren 4 ay süreyle askerlik hizmetini yaptı ve 02.03.1982'de terhis oldu.

Hasan Onat, çok şanslıydı, çünkü İslam Mezhepler Tarihi'nin duayenlerinden E. Ruhi Fığlalı'nın rahle-i tedrisatına dahil oldu. Onat, 1982 yılında doktoraya başladı. Ancak Fığlalı, İslam Enstitülerinin fakülteye dönüştürülmesiyle İzmir İlahiyat Fakültesi'ne kurucu dekan olarak atandı. Hasan Onat, hocasının İzmir'e gidişine çok üzüldü. Çünkü onun yükü artmıştı, sadece tezle ilgilenmedi, aynı zamanda İslam Mezhepler Tarihi derslerine de girmeye başladı. Ancak hocası onu yalnız bırakmadı ve çalışmalarını yakından takip etti. Nurten Hanım'ın aktardığına göre, Fığlalı, doktora öğrencisini ve meslektaşını haftada iki gün mutlaka arayıp sormayı sürdürdü.

Hasan Onat, doktora yaptığı dönemde, 1983 yılının 7 Ağustos'unda Nurten Hanım ile evlendi. Bu evlilikten Oğuz ve Yavuz isimli iki erkek çocukları oldu. Onat, zaman zaman İzmir'e giderek tez danışmanına tezi hakkında karşılaştığı sorunlarla ilgili bilgiler verdi. Doktorasının ikinci veya üçüncü yılında, Hasan Onat, eşi Nurten Hanım ile birlikte E. Ruhi Fığlalı'yla görüşmek üzere İzmir'e gittiğinde Fığlalı Hoca, Nurten Hanım'a Hasan Onat'ı nasıl keşfettiğinden bahsetti ve aşağıdaki tavsiyelerde bulundu:

"Bak Nurten kızım. Hasan'ı ben öğrenciliğinde keşfettim ve bir sürü hocanın elinden aldım, kendime asistan yaptım. Ben Hasan'ı nasıl görüyorum biliyor musun?" "Nasıl görüyorsunuz hocam?" diye sordum. "Hasan'ı Türkiye üzerine doğan bir güneş gibi görüyorum. Eğer o güneşi parlatırsan, senin eserindir, derim. Eğer o güneşi soldurursan bu senin vebalindir, derim."[19]

1979 yılında doktoraya başlayan Hasan Onat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı Kelam ve İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda E. Ruhi Fığlalı'nın danışmanlığında hazırladığı "Emeviler

---

[18] Bağlıoğlu, " Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı Hocamız İle Prof. Dr. Hasan Onat Üzerine Söyleşi", 99-100.

[19] Üçok, "Nurten Onat Hanımefendi İle Eşi Hasan Onat Üzerine Söyleşi", 109.

Devri Şii Hareketleri" adlı teziyle 07.03.1986 yılında 101 numaralı diploma ile İlahiyat Doktoru uvanı ve yetkisini almağa hak kazandı. Onat, bu çalışmasında "fikir-hadise irtibatı" olarak bilinen ve çalışma sonrasında kendi adıyla anılan önemli bir yöntem geliştirdi. Onun bu yöntemi, sadece ilk Şii hareketlerin doğuşunda kullanılmadı. Aynı zamanda kendi danışmanlığında veya başkalarının danışmanlığında yapılan Mezhepler Tarihi ile ilgili tezlerde takip edilen bir yöntem oldu. 18.05.1987 yılında yardımcı doçent kadrosuna atandı; 11.10.1989 yılında da doçent oldu. 25.2.1993-25.9.1993 tarihleri arasında İngiltere'de Londra Üniversitesi ve Manchester Üniversitesi'nde alanı ile ilgili araştırmalar yaptı. 18.05.1995 yılında profesör oldu.

5. İnsan Sevgisiyle Dolu ve İnsan Onuruna Saygı Duyan Bir Mütefekkir

Hasan Onat'ın düşünce siteminin merkezinde insan sevgisi ve insan onuru vardı. Din, insan içindi ve insanın insanlığını gerçekleştirmekte bir araçtı. Hangi mezhep ve meşrepten, hangi siyasi görüş ve anlayıştan olursa olsun, ayrım yapmaksızın herkese karşı sevgi besleyen ve saygı gösteren bir güzel insandı. İnsan olan, öteki değildi. Hasan Onat, özellikle benim için iyi bir dost, kardeş, arkadaş, sırdaş ve aile dostu idi. Eski biyografi eserlerinin dili ve üslubuyla onu tanımlamak gerekirse; "dürüst, nazik, mütevazi, kibar, cömert, misafirperver, kararlı, çalışkan, paylaşmayı seven, eleştiriye açık, mücadeleci, sevgi dolu, dindar, Kur'an aşığı, insanperver, doğruları söylemekten korkmayan", bugünün değerleriyle "idealist, mücadeleci, milliyetçi, vatanperver, Türkiye sevdalısı, duru bir Türkçe konuşan, şair, yazar, hatip, iyi bir okuyucu, kitap muhibbi, saygılı, saygın bir İlahiyatçı, mütefekkir bir insandı."

Hasan Onat; nezaketi, kibarlığı, cömertliği, beyefendiliği ve güler yüzlülüğü ile meslektaşları ve sevenlerinin kalbinde taht kurdu. O, inandığı ve düşündüğü gibi yaşardı. O, farklı ortamlarda dikkat çekmek veya kişilere yaranmak için ya da mevki ve makam için farklı konuşmaz ve farklı davranmazdı. Olduğu gibi görünür göründüğü gibi olurdu. Onur kırıcı davranışlardan uzak dururdu ve öğrencilerine de bundan uzak durmalarını tavsiye ederdi. Gazete köşe yazılarından birisinde bu konuyu şöyle gündeme taşıdı:

"Onursuzluk, bile bile zulümden yana, zalimden yana, haksız ama güçlü olandan yana tavır alarak; haklının hakkını, suçlunun hak ettiği cezasını vermemektir. Her ne sebeple olursa olsun, adaletsizlik yapan, öncelikle kendi onurunu ayaklar altına almıştır. Başkalarının

onuru ile oynayanın, mutlaka onuru ile oynanır. İnsanoğlu, onuru ile oynanmasını asla affetmez."[20]

Hasan Onat; insan, insan sevgisi, insan onuru, insanın kendini gerçekleştirmesi, insan hak ve özgürlükleri üzerine pek çok makale kaleme aldı. Kendisinin *Akşam Gazetesi*'nde yayınlanan bir köşe yazısındaki şu tespitleri "insan sevgisi ve önemi" konusundaki görüşlerini özetler niteliktedir:

"Günümüz insanının sevgi, saygı ve hoşgörüye her zamankinden daha çok ihtiyacı vardır. Özellikle, insan sevgisinin yeniden keşfedilmesi gerekmektedir. Sevgi insanın hamurunda vardır. Önemli olan bu sevginin keşfedilmesi, açığa çıkartılması ve geliştirilmesidir. İnsanı insan yapan değerlerin başında "insan sevgisi" gelmektedir. Çünkü "insan olmak", dili, rengi, ırkı ne olursa olsun başlı başına bir "değer"dir. Bu sevgi, genel-geçer bir nitelik taşımaktadır ve kendine özgü bir anlamı ve kutsallığı vardır. İçinde yaşadığımız zaman diliminde, sözünü ettiğimiz insan sevgisi iyice yıpranmıştır. Kin, nefret, sevgisizlik, benmerkezcilik, "insan" kavramının bile içeriğinden çok şeyler yitirmesine yol açmaktadır. Bütün insanlığın "insan sevgisine" şiddetle muhtaç olduğu bir zaman diliminde yaşamaktayız. Bilim ve teknolojide zirveyi zorlayan, tarihinin en yoğun bilgi birikimine ulaşan insanlık, belki de sevgisizliğin doruk noktasına ulaştığı talihsiz bir dönemdedir. Kan, kin, nefret ve gözyaşı, günümüzün en belirgin özelliklerinden olmuştur. İnsanlık, insanlık adına, gelişme adına, uygarlık adına, bir anlamda "bindiği dalı kesmekte", "insan kavramı" anlamını ve zenginliğini kaybetmektedir. İhtiyar dünyamız, sevgisizliğin ortalığı kasıp kavurduğu kötü bir dönemden geçmektedir."[21]

Hasan Onat, akademiden ve akademi dışından sağcı, solcu, İslamcı, Laik, Şii, Sünni ve Alevi çevrelerden çok sayıda dost biriktirdi. Kendisinin Fakültedeki dostlarından olan Prof. Dr. Halis Albayrak, Türk Ocakları'nın düzenlediği çevrimiçi bir panelde onu "Çağının Mümini" veya "Çağının Müslümanı" olarak tanımlamış ve bunu şu şekilde açıklamıştır:

"Sireti ve sureti güzel insan idi, dedikodu bilmezdi. Otobüste de ayaküstü de olsa mutlaka fikrî mevzusu vardı. Derdi vardı. İnsan ve İslam arasındaki kurduğu ilişkiyi, sadece anlatmadı, etrafında hem anlattı hem de yaşadı. Çağının mümini idi. Çağının Müslümanı idi. Kök değerlerine çok bağlı kişilik idi. Bunlar, temel insani değerler ve İslam ile örtüşen değerlerdi. Gelecekte neler olabileceğini öngören

[20] Hasan Onat, "İnsan Onurunu Adalet Yüceltir", *Hürriyet* (20 Temmuz 2013), 6.

[21] Hasan Onat, "Unuttuğumuz Bir Gerçek: Mü'minler Kardeştir", *Akşam* (31 Ağustos 2010), 17.

birisi idi. Ânı değerlendirmenin çok önemli olduğuna inanırdı ve böyle yaşardı. Etrafına ışık ve bilgi saçardı. Çağının mümini olmak çok önemli idi. Tarihte kalan formlarla ortaya konulacak müminliğin Müslümanları nerelere getirdiği ve nerelere taşıdığını görebiliyoruz. Değerleri çağın icaplarına ve ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlendirmek, yeniden tanımlamak ve yeniden ihya etmek adına bir çaba olmadığı sürece çağının mümini olunamaz."[22]

Hasan Onat, çok misafirperver birisiydi. Ankara'da şaşaadan uzak mütevazi bir hayat sürdü. Ailece ziyaretlerimizde bizi kapıda karşılardı. Dönüşte, aracımız yoksa bizi eve kadar aracıyla bırakırdı. Daha sonra çok sevdiği Eldivan'da kendi elleriyle dikip yetiştirdiği güzel bir bahçe içerisine güzel bir ev yaptı. Misafirlerini eşi Nurten Hanım'la birlikte burada ağırlardı. Fakültemizden ve tanıdığı dostlarından pek çoğu onun misafiri oldu, başta kiraz olmak üzere kendi yetiştirdiği meyvelerden tattı. Özellikle kiraz mevsiminde misafirleri eksik olmazdı. Bazı bilimsel toplantılara ve görüşmelere burası ev sahipliği yapıyordu.

6. Dik Duran, Eleştirel Yaklaşan ve Cesaretle Fikirlerini Yazan ve Konuşan Bir Bilim İnsanı

Hasan Onat, pek çok kişinin konuşmaktan korktuğu 28 Şubat ve 15 Temmuz dönemlerinde ülkemizin en önemli sorunlarının başında gelen eğitim, din eğitimi ve öğretimi, Alevilik-Bektaşilik, cemaatler, laiklik, sekülerizm ve demokrasi gibi konularda yazmaktan ve konuşmaktan çekinmedi. Yurtiçi ve yurtdışında onlarca sempozyuma tebliğler sundu, yüzlerce konferans verdi. Akademik hayatında haksızlıklara karşı dik duruşu ve eleştirel bakışı, cesareti, herkesin takdirini ve beğenisini kazandı.

Sorunlara sosyolojik, psikolojik ve felsefi açılardan bakabilme birikimine sahip nadir ilahiyatçılardan idi. İlahiyat çevrelerinde ifade edilmekten korkulan pek çok sorunu cesaretle her ortamda söyledi. Özellikle din-siyaset ve din-hukuk ilişkisine dair özgün görüşleri bunlar arasındaydı. Laikliği, din ve vicdan özgürlüğü açısından Türkiye için önemli bir şans olarak görürdü. Türkiye'nin hassas sorunlarından kadın sorunu, cemaatler ve tarikatlar sorunu ve Alevilik-Bektaşilik üzerine önemli çözüm önerilerinde bulundu. İslam dünyasının kurtuluşunu akıl-din veya din-bilim arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde kurulmasına bağlardı.

---

[22] Halis Albayrak, "Bir Fikir ve Bilim Adamı Olarak Hasan Onat Paneli", Türk Ocağı TV (20 Kasım 2020), https://www.youtube.com/watch?v=GrZ7qpvu4zE&t=1358s, 19:00-22:40.

Hayatını ilmi ve İslam'ı sevdirmeye adamış olan Hasan Onat, Türkiye'deki dinî toplumsal yapılardan tarikat ve cemaatlara eleştirel yaklaşımından asla taviz vermedi.[23] Bu sebeple FETÖ ve IŞİD, Hasan Onat'ı hedef tahtası yapmıştı.

7. Çok Yönlü Okuyan, Paylaşan ve Tartışan Bir Mütefekkir

Hasan Onat denince okumak, paylaşmak, düşünmek ve tartışmak akla gelirdi. Okumak ve okutmak onun tutkusu idi. Kendi deyimiyle "çok okuduğunda az yazan; az okuduğunda çok yazan ve okuduğunu paylaşan" bir akademisyen idi. Özellikle Kur'an'ı okuyup anlamak onun hayat felsefesi haline gelmişti. Her yıl Ramazan ayında çeşitli çevirileri karşılaştırarak incelerdi. Kur'an'ın inşa etmek istediği insana kafa yoruyordu ve bu konuda bir kitap hazırlıyordu. Dinî sorunların çözümünde Kur'an'ı doğru anlamaktan geçtiğine inanırdı. İyi bir Müslüman olmanın şartının Kur'an'ı doğru anlamak ve onun değerlerini içselleştirmekten geçtiğine fikrindeydi.[24] Hayatını Kur'an'a adaması ve günümüz insanını onun değerlerinden haberdar etmesi için gösterdiği gayretleri sebebiyle kendisi 'Kur'an muhibbi' olarak tanımlanmayı hak ediyordu. Aynı zamanda Hz. Muhammed'i doğru anlamak için Siret konusunda yazılan her kitabı okurdu. Hatta

---

[23] İbrahim Maraş, "Hasan Onat'ın Tarikat ve Cemaatlere Yönelik Eleştirileri", *Türk Yurdu* 399 (Kasım 2020), 74-77.

[24] O, bütün yazılarında Müslüman için Kuran'ın önemini hep vurguladı ve onu anlamanın önündeki tüm engelleri kaldırmaya çalıştı. Bunlardan birisinde bu konuda şu tespitlerde bulundu: "Kur'ân, anlaşılmak için gönderilmiş bir kitaptır. Kur'ân'ın amacı, insanoğlunun gerçekleri görmesini sağlamak ve insanlığını en iyi şekilde inşa etmesine yardımcı olmaktır. Kur'an, neredeyse birebir insana tekabül eden bir kitaptır. İnsanın duygusal iniş çıkışlarını, akli yükselişlerini Kur'an'dan takip etmek mümkündür. Kur'an, insanı kendi gerçekliği ile yüzleşmeye çağırır. Kur'an, insana kendisini anlatır. Bu ise, ancak onu doğru anlamakla mümkün olabilir. Kur'an'ı anlamanın önünde hiçbir engelin olamayacağını belirtmekte fayda vardır. Her insan, kendi yeteneğine, bilgi birikimine göre, anlama konusundaki çabasına göre Kur'an'ı anlayabilir. Daha iyi anlayabilmek, daha çok çabayı, daha çok samimiyeti ve daha iyi bir donanımı gerektirir. Kur'an okumanın tek bir ön koşulu vardır: Kur'an okumaya başlarken "kovulmuş şeytana karşı Allah'a sığınmak" (16/98). Bunu, insanın ön yargılardan arınmış olarak, bilgiye/öğrenmeye açık bir şekilde Kur'an okumaya başlaması şeklinde yorumlamak da mümkündür. Kur'an'ın anlaşılamayacağını iddia etmek, açıkça Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in tatbikatına aykırıdır. Hz. Muhammed'in en önemli görevi, Kur'an'ı insanlara ulaştırmak ve insanları vahiyle uyarmaktır. Hz. Muhammed, bütün peygamberlik hayatı boyunca, insanları Kur'an'la buluşturabilmek için çırpınmıştır. Her insan, Kur'an'ı anlayabildiği ve onun değerlerini içselleştirebildiği kadar Müslüman olabilir." (Hasan Onat, "Kur'an Anlaşılmak İçin İndirilmiştir", *Akşam (*12 Ağustos 2010), 17.

kendisi Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili bir eser yazmayı planlıyordu.

Hasan Onat, okuduğunu eleştiri süzgecinden geçiren ve ifadesi zor bilimsel bulguları, "en son ulaştığım sonuca göre" veya "en son tespitlerime göre" diye başlayarak herkesin anlayacağı arı ve duru bir Türkçe ile anlatabilen bir bilim adamı idi. Akademik üslubu oldukça bilimsel ve edebî idi. Radyoculuğunun, televizyonculuğun ve çok kitap okumasının bir sonucu olsa gerek, diksiyonu ve anlatım dili ile başkalarından önde idi. Yazıları şiir gibiydi. Bilimsel açıdan iyi bir ilim adamı olmasının yanı sıra mütefekkir, aydın ve sanat ruhlu bir kimseydi. Kendisini sadece alanına hapseden ve başka alanlarla ilgilenmeyen bir akademisyen değildi. İlahiyat alanını ve bilim dünyasını ilgilendiren, Türkiye'nin ve İslam dünyasının gündeminde olan dinî, toplumsal ve siyasi meselelerle yakından ilgilenen, bu hususlarda geniş okumalar yapan ve yazdığı birkaç makaleyle tarihe not düşen aydın sorumluluğuna sahip bir araştırmacı idi. Küreselleşme, sosyal değişme, modernizm, postmodernizm, fenomenoloji, tarih felsefesi, yapay zeka, öğrenen algoritma, medeniyet ve kültür, çocuk istismarı, kadın sorunu, laiklik ve demokrasi üzerine yazılar yazan ve konuşan ilk İlahiyatçılardandı. Çok yönlü okuması ve farklı dünya görüşüne sahip aydınlarla aynı fikrî tartışma ortamlarında yer alması, her kesimle iyi ilişkiler kurmasını ve fikir alışverişinde bulunmasını sağlıyordu. Onun okuma tutkusu, günlüklerine de yansımıştır. Günlüklerinden hareketle hangi yıllarda hangi kitapları okuduğu ve onların onun bilimsel şahsiyetini nasıl şekillendirdiği bağımsız araştırmalarla ortaya konulabilecek bir konudur.

Hasan Onat, öğrenciler için ders dışında kitap okutarak ilmî tartışma ortamları oluşturma ve fikirleri paylaşma imkanı yaratma konusunda da iyi bir örnekti. Kendisi oldukça farklı alanlarla ilgilenen bir entelektüel idi. Onun girişimleriyle benim de katıldığım bir akademisyen grupla, -sanıyorum 1994-995 yılları idi- Felsefe okumaları yaptık.

Hasan Onat, Sosyoloji, Psiskoloji, Antropoloji, Siyaset, Felsefe, Kültür, Edebiyat alanında kitapların yer aldığı zengin bir kütüphaneye sahipti. Kütüphanesinin en özgün yanlarından birisi, Mezhepler Tarihi ve Çağdaş İslam akımları ile ilgi önemli bir kolleksiyonu barındırıyor olmasıdır.

Hasan Onat'ın emekli olunca yapmak istediği işlerden birisi, Emek veya Bahçeli'de gençler için bir Kitap Kafe açmaktı. Böylece, ihmal edildiğine inandığı gençlere okuma, paylaşma ve tartışma ortamı yaratmak istiyordu.

8. Radyo ve Televizyonlarda Program Yapımcısı ve Sunucusu

Hasan Onat, uzun süreli radyo ve televizyon programlarında metin yazma, konuşma ve sunuculuk yapma gibi görevler üstlendi. Bu konuda geniş bir tecrübeye sahipti. Türkiye'nin Sesi Radyosu'nda [TSR] 1986 yılında "Din ve Dünya" isimli programla başlayan radyoculuğu, daha sonra "Dini Bilgimiz Dini Kültürümüz"le, 1988 yılından itibaren "Gençlik ve Din" programı ile devam etmişti. Yıllar içinde, bir yandan Gençlik ve Din programı devam ederken, "Hasan Onat'la On Dakika" ve peşinden "Din, Akıl, Bilim" programlarıyla devam etti. 24 yıllık bir radyoculuk serüveni vardı. O, son programda "gençlik ve gençliğin sorunları üzerinde yoğunlaşmış, özellikle gençlerin din alanındaki sorunlarının çözümüne bilimsel/ doğru bilgi ile katkıda bulunma" çabası içerisinde olmuştur. TSR'deki metinli konuşmaları, *Radyo Konuşmaları* adıyla yayın aşamasına gelmiş bulunmaktadır.

Hasan Onat, radyoculuk serüvenini "Türkiye'nin Sesi Radyosu'nda 24 Yıllık Sessiz Yolculuk" adlı bir hatırat yazısında kısaca anlattı. Bu yazıda, TSR'deki programlarla büyük işler başardığını yurt dışına yaptığı seyahatlerde Avrupa'da yaşayan ve programları dinleyenlerin izlenimlerinden öğrendi. Bu konudaki olumlu tepkilerle ilgili gerek doğrudan dinleyicilerle görüşmeleri, gerekse arşivinde sakladığı dinleyici mektupları yoluyla bazı anılarına bu yazıda yer verdi. Dinleyicilerden birisi, kendisine haklı olarak şunu söyledi: "Siz bizim elimiz, ayağımız, gözümüz ve kulağımız oldunuz."[25]

Hasan Onat, oldukça didaktik programlar yapardı. Okuduğu kitaplardan paylaştığı önemli bilgileri, verdiği kitap isimleri ve notları Avrupa'da yaşayan Türk işçileri ve aileleri tarafından merakla izlendi. Dinleyiciler bazen mektupla bu bilgilerin asıl kaynağını ondan istedi. Örneğin Almanya'dan bir anne, programda ismini duyduğu ve Onat tarafından okunan "Pulsuz Dilekçe"nin asıl metnini mektupla ondan istedi.[26]

---

[25] (Programın etkisi ile ilgili diğer örnekler için bkz.: Hasan Onat, "24 Yıllık Sessiz Yolculuktan Akılda Kalanlar", Prof. Dr. Hasan Onat (Erişim 07 Haziran 2021). http://www.hasanonat.net/index.php/64-24-y-ll-k-sessiz-yolculuktan-akl-da-kalanlar

[26] Hasan Onat, bir yazısında bununla ilgili şu bilgiyi vermektedir: "Bir programda merhum Atalay Yörükoğlu'nun "Çocuk Ruh Sağlığı" isimli kitabında yer alan "Pulsuz Dilekçe"yi seslendirmiştim. Bu programdan sonra, Almanya'dan mektup yazan bir hanım dinleyicimizin arşimizde sakladığımızın mektubundaki şu satırları, yaptığımız işin anlamlı olduğunu fark etmek, daha iştiyakla programlara sarılmak için tam bir uyarı idi: "Lütfen o mektubu

Hasan Onat'ın TSR'deki programlarının Avrupa'da yaşayan Türk dinleyiciler üzerindeki etkileri bunlardan ibaret değildir. Programı dinleyenler, notlar alıp dinleyemeyenlerle bu bilgileri paylaşıyorlardı. Bu yolla Avrupa'da farklı bir kültürel atmosferde yaşayan Türk ailelerin İslam ile var olmalarını, İslam'ı yaşamalarını kolaylaştırmalarını ve kimliklerini kaybetmemelerini sağlıyordu. Onun arşivinde, evinden ve işyerinden dinleyenlerin yanı sıra hapishaneden dinleyip program dolayısıyla kendisine gönderilen bazı mektuplar bulunmaktadır. Onat, programlarının birisinde zaruret durumunda öğle ve ikindinin veya akşam ile yatsının birlikte kılınmasının caiz olduğundan bahsetti ve vardiye çalışan işçilerin bu şekilde namazlarını kılabileceklerini söyledi. Dinî hayatı kolaylaştıran bu bilgiler içeren programları hiç kaçırmayan Şahin Hocaoğlu isminde bir dinleyici, yazdığı mektupta programları övdü ve Hasan Onat'tan namazları birleştirme konusunda daha ayrıntılı bilgi istedi. 06.03.1988 tarihli bu mektubun başlangıcında programlarla ilgili şu değerlendirmeler yer almaktadır:

"Şu anda Batı Almanya'da işçi olarak çalışmaktayım. Radyo aracılığı ile yapmış olduğunuz dinî konulardaki yayınlarınızı her fırsatta dinliyorum ve bugüne kadar birçok bilgi sahibi oldum. Öğrendiğim bilgileri de her fırsatta dinlemeyen diğer Din kardeşlerime anlatmaya çalışıyorum."[27]

Hasan Onat'ın televizyon tecrübesine gelince, televizyonculuğa ilk defa Kanal A televizyonunda 2005-2007 yıllarında "İslâm Dün Bugün Yarın" adıyla Uygur Aktan ile birlikte yaptığı ve ilk üç programa "İmam Maturidi ve Maturidiliği" konuşmak üzere konuk olarak beni de aldıkları programlara sunuculuk ile başladı. Sonra ATA TV'de 2008-2009 yılları arasında "Kökler ve Değerler" adıyla haftada bir yayınlanan, 2009 yılında aynı adla HALK TV'de devam eden programlar yaptı. Daha sonra Türkmeneli TV'de ve bazı ulusal televizyon kanalında programlar yaptı.

Hasan Onat, Türkmeneli Televizyonu'nda 2015-2017 yılları arasında "İslam ve Hayat" adlı bir program yaptı ve iki sezon boyunca toplam 58 bölüm çekti. "İslam ve Hayat" programında, her hafta farklı konu ve konuklarıyla Kur'an ve insan ilişkilerini ele aldı. Hasan Onat, Tufan Gündüz ile birlikte "Hilalin Işığında" adlı 15 bölümden

adresime gönderir misiniz? Ben ilk defa o programdan sonra, çocuklarımın sesine kulak vermem gerektiğini anladım ve çocuklarımla iletişim biçimimiz değişti. Artık çocuklarımı anlamak için çaba sarf ediyorum….". Bkz.: Onat, "24 Yıllık Sessiz Yolculuktan Akılda Kalanlar", (Erişim 07 Haziran 2021). http://www.hasanonat.net/index.php/64-24-y-ll-k-sessiz-yolculuktan-ak-lda-kalanlar.

[27] Mektuplar Hasan Onat'ın Özel Arşivinde saklanmaktadır.

oluşan bir program yaptı. Din ve tarih konularının konuşulup tartışıldığı bu program, bir sezon sürdü. 2018-2019 sezonunda ise, Türkmeneli Televizyon sunucularından Sibel Yazıcı ile beraber 29 bölümden oluşan "Geçmişten Günümüze" adlı bir program yaptı. Bir sezon devam eden bu programda aile, toplum, insan ilişkileri, İslam ahlakı gibi konular konuşuldu. 2019-2020 sezonunda ise, Hasan Onat ve Remziye Ege'nin beraber yaptığı "Kendini Bilmek" programı 18 bölüm olarak çekildi. Programda Peygamber Efendimizin hayatı, kadınlar ve çocukların eğitimi, din ve çocuk ilişkisi gibi konular ele alındı.

Hasan Onat bunların dışında pek çok televizyon kanalında gerçekleştirilen dinî ve kültürel tartışma programlarına, söyleşilere, çevrimiçi veya yüz yüze gerçekleştirilen seminer ve konferanslara katılarak bilim adamı sorumluluğu ve vakarı ile insanları din konusunda doğru bilgilendirmeye çalıştı. Onun hedefi, fikirlerini etkisi oldukça güçlü olan bu araçlar yoluyla milyonlara duyurmaktı ve dokunabildiği kadar fazla insanın kalbine dokunmaktı. Amacı bir kişi de olsa düşünce dünyasına ve zihnine ne zaman yeşereceği belli olmayan fikir tohumları serpmekti. Bu sebeple televizyon programlarına veya çevrimiçi yayınlara katılma konusunda hiçbir teklifi geri çevirmezdi.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla en son katıldığı televizyon programı, YouTube üzerinden yayın yapan Veryansın TV'de 27.09.2020 tarihinde -ilginç bir tesadüftür- toprağa verildiği gün bant kaydından yayınlanan programdır. Erdem Atay moderatörlüğünde "Akılla İmanın Bağını Kurmak / Düşünmemeyi Telkin Etmek Şeytan İşidir!" adıyla çekildi.[28] Ancak ne zaman çekildiğine dair, maalesef bir bilgi yoktur. Hasan Onat'ın son sözlerini Mâturîdî'nin aklı kullanmayanlarla ilgili eleştirisiyle ve ona getirdiği yorumuyla bitirmesi oldukça dikkat çekicidir:

"Düşünmemeyi telkin eden her türlü his şeytan işidir. Kim akla karşı çıkıyorsa, kim düşünmeyiniz diyorsa, kim anlayamazsınız diyorsa, kim Kur'an anlaşılmaz diyorsa, kim bilim karşıtlığı yapıyorsa, kusura bakmasın ya şeytandır, ya da şeytanlaşmıştır."

9. Hasan Onat'ın Bilimsel Çalışmaları: Kitap ve Makaleleri

Hasan Onat'ın okuyucu ile buluşan ilk bilimsel araştırması, *Emeviler Devri Şii Hareketleri* adıyla yayınlanan doktora tezidir. Daha sonra tarihsel sırasıyla İngilizce, Arapça ve Türkçe olarak yayınlanan *Yirminci Asırda Şiilik ve İran Devrimi*, *Türkiye'de Din Anlayışında*

[28] Hasan Onat, "Pankuş", Veryansın Tv. 27 Eylül 2020. https://www.youtube.com/watch?v=o7NqeIsjVao&t=27s

Değişim Süreci ve *İslam Ortak Paydası ve İslam Gerçeği* gibi çalışmaları yayınlandı.

Hasan Onat, gerek kitap düzeyindeki çalışmalarında gerekse tebliğleri, makaleleri, söyleşileri, köşe yazıları ve raporlarında Türkiye'nin gündeminden düşmeyen İslam Mezhepleri, Şiilik, Alevilik, Kızılbaşlık, Bektaşilik, Maturidilik, Din anlayışı, küreselleşme, İslam'da kadın, şiddet ve terör, medeniyet tasavvuru, İlahiyat bilimlerinde yöntem, tarikatlar ve cemaatler konusuyla ilgili sorunları cesaretle ve bilim adamı duyarlılığıyla analiz etti.

Hasan Onat, araştırmalarında bilimsel tarafsızlığa büyük özen gösterdi. Şiilik başta olmak üzere hiçbir mezhebe karşı herhangi bir önyargıya sahip değildi. Onların doğru anlaşılması için birinci el kaynaklarına başvurmanın gerekliliğine inanan bir bilim adamı idi. Bu sebeple Şia ve diğer mezheplerin Arapça klasik kaynakların çevirilerinde yer aldı. Kitap ve makale çalışmaları, televizyon programları ve Şiilik üzerine yaptırdığı yirmiye yakın master ve doktora teziyle Şiiliğin Türkiye'de doğru anlaşılmasına ve Şiî-Sünnî kutuplaşmasının önüne geçilmesine önemli katkılarda bulundu. Başka bir ifade ile Şiilik üzerine yaptığı çalışmalar ve yaptırdığı tezler ile alanda yeni bir çığır açtı. Onun Şiilik ile ilgili çalışmalarından habersiz olan bazı kimseler onu "Şiiliği meşrulaştırmak" ile, bazıları da "sınıflarda Şii düşmanlığı yapmakla" itham etti. Her iki iddia da onun için bir iftiradır. Onun İran Şiilerinden ve Türkiye'deki Caferilerden çok sayıda dostu vardı.

Hasan Onat, İSAV tarafından 13-15 Şubat 1993 tarihinde gerçekleştirilen *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* öncesinde "Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumuna hazırlık amacıyla" 16-30 Eylül 1991 tarihleri arasında düzenlenen İran seyahatine katılanlar arasındaydı. Onun eleştirileri, Şiiliği devlet ideolojisi haline getiren ve "İran İslam Devrimi" adı altında Şiilik ihraç etmeye çalışan İran'a idi. Kendisinin bu konudaki duyarlılığını ve İran'ın mezhebî politikasına yönelik eleştirilerini Şiilik aleyhtarlığı olarak görmek doğru değildir. Bu iddialar, onun konuyla ilgili makale, kitap ve konuşmalarına dayanmayan ve ilmî değer taşımayan dedikodulardan ibarettir. Onun İhsan İlahi Zahir'in Şii itikadını eleştiren ve hissi değerlendirmeleri de içinde barındıran *Şia'nın Kur'ân İmamet ve Takiyye Anlayışı* adlı çalışmasını Sabri Hizmetli ile birlikte Türkçe'ye çevirmesi, bu eserdeki bütün fikirlere katıldığı anlamına gelmez. Bu kitabın, İran'ın "İslam devrimi" kılıfı altında Şiilik ihracı siyasetinin önüne geçebilmek amacıyla yazıldığı ve Türkçe'ye çevrildiği ortadadır. Doktora çalışması sonrasında Şiiliğe ait yazdığı makaleleri incelendiğinde, Onat'ın bu kitaptaki bazı hissî yaklaşımları kabul etmediği açıkça görülecektir. Onun Şiiliğe dair çalışmaları, ileride

yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olacak düzeyde ve genişliktedir. İlmî duyarlılık, Onat'ın konuyla ilgili çalışmalarının tamamını inceledikten sonra bu konuda değerlendirmeler yapmayı gerektirir.

Hasan Onat, sadece Şia'nın değil diğer mezheplerin fırak ve makalat geleneğiyle de ilgilendi. Mutezilî Naşî el-Ekber'in *Mesâ'ilü'l-İmâme'*sinin çevirisi üzerinde çalışıyordu. Bu eser, makalat ve fırak geleneğinin önemli kaynaklarındandı. Mezheplerin imamet anlayışlarını karşılaştırmalı olarak incelemenin ilk örneklerinden birisini temsil eden bu eserin çevirisi, Şia'nın İmamet nazariyesinin doğru anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktı. Ancak maalesef ömrü vefa etmedi. Bu eseri tamamlayıp yayınlamak sorumluluğu bize kaldı.

Hasan Onat, bir grup meslektaşı ile İmam-Hatip Liseleri için *Temel Dini Bilgiler* (Ankara 2002), *Kelam* (Ankara 2003 ve *Kelam Ders Kitabı* (Ankara 1994) adını taşıyan ders kitapları yazdı. Editörlüğünü yaptığı *İslam'a Yeni Yaklaşımlar* (ed. Hasan Onat, Eskişehir 1999), *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi* (ed. Hasan Onat, Ankara 2006) ve *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* gibi çalışmalarla Mezhepler Tarihi alanına önemli katkılarda bulundu. Hasan Onat, mesaisini sadece okumaya, bilimsel kitap ve ders kitapları hazırlamaya hasretmemiş, çok sayıda makale, söyleşi, gazete köşe yazıları ve radyo konuşmaları türünden yayınlar da yapmıştır. Ayrıca mezhepler tarihi ile ilgili *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ne dokuz madde yazmıştır.

Hasan Onat, yurt içinde yayınlanan *Dini Araştırmalar Dergisi*, *İslami Araştırmalar Dergisi*, *İslamiyât Dergisi*, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* gibi dergilerde hakemlik yaptı. İngilizce yayınlanan T*urkish Journal Shiite Studies / Şiilik Araştırmaları Dergisi*'nin genel editörlüğünü, Türkçe yayınlanan *Demokrasi Platformu Dergisi*'nin *Türkiye'de Cemaatler* adıyla çıkan 3 sayısının sayı editörlüğü yürüttü. Türk Ocakları Hars Heyeti üyesi olarak, ocağın çalışmalarına katkıda bulundu. Ayrıca 38. ICANAS Kongresi (2006) Ulusal Düzenleme Kurulu Üyeliği, *Akademik Ortadoğu Dergisi* Yayın Kurulu Üyeliği, İ*slami Araştırmalar Dergisi* Yayın Kurulu Üyeliği, *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Dergisi* Bilim Kurulu Üyeliği, *Demokrasi Platformu Dergisi* Danışma Kurulu Üyeliği yaptı. Yurt dışında yayınlanan *Forscehungszzeitschriff über Alevitentum und Bektaschitentum/Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*'nde Yayın Kurulu üyesi idi.

Hasan Onat, ulusal projelerden 17.12.2017 tarihinde başlayıp üç yıl süren "İslam Tarihi ve Medeniyet" projesinde "araştırmacı" olarak; 15.03.2015 tarihinde başlayan ve üç yıl süren "Alevilik Sözlü Kültür Tespiti" projesinde "danışman" olarak çalıştı. Almanya Eugen Biser Vakfı ve Ankara Üniversitesi'nin ortak çalışması olarak başlayan ve yedi yıl süren Arapça, Almanca ve Türkçe yayınlanan "İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü"(Ankara 2013) adlı projede madde yazarı olarak yer aldı. Ayrıca Kur'ân Medeniyeti Projesi'nde (Gök Yayıncılık, Ankara. 2018-2020) birlikte çalışmaktaydık.

Hasan Onat, kendisin de belirttiği gibi, okumaktan yazmaya zaman bulamadı. Okumaya yoğunlaştığı dönemlerde az yazdı; yazmaya ağırlık verdiği dönemlerde az okudu. Aslında onun hayatına birincisi hakim oldu. Ancak okuduğu kitaplardan aldığı notlara bakılırsa, eğer ömrü vefa etseydi, 5-10 kitap kaleme alabilecek kadar bilgi topladı. Belki uzun yıllara yayılan araştırmalarının mahsulünü son zamanlarda kitaplaştırmayı düşündüğünden böyle yaptı. Birkaç defa yayın konusunda, hazır olanlara destek verelim ve hızlandıralım dediğimde "evet doğru söylüyorsun, bazı şeyleri geciktiriyoruz." şeklinde cevap verdi. Birkaç yayınevi, kendisiyle görüştü; ancak tamamını dizi halinde yayınlama konusunda anlaşma sağlanamadı. Bununla birlikte bazı çalışmalarını yayın aşamasına getirmek için meslektaşlarından ve öğrencilerinden destek almaya başladığını biliyoruz.

Hasan Onat'ın basım aşamasına gelmiş, ama henüz yayınlanmamış *Sorularla İslam Mezhepleri*; *Küreselleşme, Din, Terör ve Güven Kültürü*; *Sosyal Bilimler Metodolojisi*; *Radyo Konuşmaları*; *Gazete Köşe Yazıları*; *Kur'an'ın İnşa Etmek İstediği İnsan* ve *Din Anlayışımız Üzerine Denemeler* başlıkları altında yedi ayrı kitabı yayınlanmayı beklemektedir. Onun ilmî eserlerini, belli bir süreç içerisinde okuyucuyla buluşturmak için çalışmalarımız sürmektedir.

Hasan Onat, başarılı ilmî araştırmalar yapması, pek çok öğrenci yetiştirmesi ve görüşlerini her ortamda korkmadan cesaretle yazması ve konuşması sebebiyle Maturidi-Yesevi Otağı İlmi ve Kelami Araştırmalar Derneği tarafından düzenlenen 31 Ağustos-1-2 Eylül 2015 Safranbolu'da 2. Maturidi Yesevi Otağı Kurultayı'nın ardından yapılan bir törenle "İlmin Efesi Ödülü" ile ödüllendirildi. Özbekistan'da 2018 yılında yapılan INCSOS2018'in "Award of the best researcher 3 the year" ödülünü aldı.

10. Hasan Onat'ın Çevirmenliği ve Çeviri Editörlüğü

Hasan Onat, ilk çeviriyi Arapça'dan Türkçe'ye Sabri Hizmetli ile birlikte yaptı. Bu çeviri, İhsan İlahi Zahir'in *Şia'nın Kur'ân İmamet ve Takiyye Anlayışı* (Ankara 1984) adıyla yayınlandı.

Hasan Onat, çeviri çalışmalarını klasik Şii kaynaklardan birisi olan Nasirüddün et-Tusî'nin *İmamet Risalesi* (Ankara 1996) ile devam ettirdi. Daha sonra bir grup arkadaşı ile birlikte yine Şiiliğin klasik kaynaklarından Nevbahtî ve Kummî'nin fırkalarla ilgili eserlerini *Şii Fırkalar* (Ankara 2004) adı altında tek kitap halinde Türkçe'ye çevirdi. Ayrıca uzun zamandır Mutezilî Naşî el-Ekber'in *Mesâ'ilü'l-İmâme* adlı eserinin çevirmek için mesai harcıyordu. Ancak bitirmeye ömrü vefa etmedi.

Hasan Onat, İngilizce'den çeviri yapmadı, ancak İngilizce'den Türkçe'ye çevrilen ve Siyasal&Phoenix Yayınevi tarafından yayınlanan iki önemli esere editörlük yaptı. Bunlardan birincisi Marshal G. S. Hodgson'un *İslam'ın Serüveni* (İstanbul 2020-03); ikincisi ise *İslam'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananları* (İstanbul 2021)[29] adlı kitap idi. Maalesef ikincisini, vefatından sonra yayınlandığı için göremedi.

11. Gazete Köşe Yazarı ve Sosyal Medya Kullanıcısı

Akademik araştırmalarının yoğunluğu, eğitimciliği, çok sayıda tez danışmanlığı, radyo ve televizyonculuğu, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nde programların yapılandırılması çalışmaları, ders programları ile ilgili öğretmenlere hizmet içi eğitim kurslarında görevler üstlenmesi ve çeşitli sivil toplum örgütlerine yol göstericiliği yanı sıra, Türkiye'nin büyük tirajlı gazetelerinde Ramazan ayında "Ramazan Sayfaları" hazırladı ve köşe yazıları yazdı; aylık çıkan yerel gazetelerde ve kendi internet sitesinde makaleler yayınladı.

Hasan Onat, 2009-2012 yılları arasında *Akşam Gazetesi*'nde 2013-2014 yıllarında da *Hürriyet Gazetesi*'nde Ramazan ayında büyük emek mahsulü yazılar kaleme aldı. Gazetelerdeki köşe yazılarının konu başlıkları ve içeriği incelendiğinde, bunların Kur'an odaklı ve Kur'an'ın inşa etmek istediği insan odaklı olduğu görülecektir. Bu sebeple o, Ramazan ayını fırsat bilerek, köşesinde Kur'an, Hz. Peygamber, insan onuru, insan ve anlam, akıl ve bilim, din ve İslam, sosyal hayat, adalet, siyaset, evren, tarih, mezhep, gelenek, Ramazan, Oruç ve benzeri konularda okuyuculara yeni ufuklar açan, fikir yoğunluklu sıkı dokulu kısa ve öz yazılar kaleme aldı.[30] Onun köşe yazılarında yoğunlaştığı en önemli konulardan

---

[29] Bu eserin İngilizcesi şu adla yayınlanmıştır: Fred M. Donner, *Muhammad and the Believers at the Origins of Islam*, Cambridge Massachusetts, London England, 2010.

[30] Bu yazılardan en dikkat çekici olanlarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Hasan Onat, "Hayatın Anlamı İnsanın Yaratıcı Yetilerinde Gizlidir/Başarmak Hayatın Anlamını Yakalamaktır", *Akşam* (27 Ağustos 2011), 18 "Medeniyet Yüksek İnsani Değerlerle İnşa Edilebilir", *Akşam* (15 Ağustos 2012), 16;

birisi de adalet duygusu ve rahmet idi. 20 Temmuz 2013 tarihinde *Hürriyet Gazetesi*'ne yazdığı bir makalede "adaletin insanı yücelten ve insan onurunu besleyen en önemli kaynaklardan birisi olduğunu" etraflıca analiz etmişti. Söz konusu makaleden şu pasaja yer vermek anlamlı olacaktır:

"Adalet, bireysel ve toplumsal planda insanca yaşamanın da ana ilkesidir. Adaleti yaşam biçimine dönüştüremeyen, içselleştiremeyen birey ve toplumların mutlu olmaları pek mümkün değildir. İnsanı yücelten, insan onurunu besleyen en önemli kaynaklardan birisi adalettir. Adaletsizliğin bilinçli olarak uygulanması, ilk bakışta zulme, haksızlığa uğrayanın onuru ile oynama olarak yorumlanabilir. Allah, insanoğlunu şöyle uyarmaktadır: "Sakın bir topluluğa olan öfkeniz sizin haksızlık yapmanıza yol açmasın. Evet, daima adaletli olun." (Maide, 8). Adaletsizlik, fıtrata aykırı davranmaktır, onursuzluktur."[31]

Hasan Onat, günümüzde şiddete yönelenler ve sorunları şiddetle çözmek isteyenlerin ruh hallerini tahlil ettiği makalesinde, şiddet ve terörün sebebini yaratıcılığın engellenmesine bağlamış ve bu fikrini şu şekilde açıkladı:

"Yaratıcığın engellenmesi, insanoğlunun birtakım yıkıcı duygulara, hatta şiddet ve teröre yönelmesine yol açabilir. Evrensel yaratma sürecine katkı yapamayanlar, onu önlemeye çalışırlar. Yapabilecekleri ise, yakmak, yıkmak, yok etmek ve öldürmek olur. Küresel boyut kazanan şiddet ve terörün yaratıcılıkla irtibatı iyi

"Özgürlük ve Yaratıcılık", *Hürriyet* (10 Temmuz 2013), 8; "Adalet: Varoluşun Kurucu İlkesi", *Hürriyet* (19 Temmuz 2013), 6; "İnsan Onurunu Adalet Yüceltir", *Hürriyet* (20 Temmuz 2013), 6; "İslam: İnsan Olma Projesi", *Hürriyet* (7 Temmuz 2014), 6;"Allah İnsandan İnsan Olmasını İster", *Hürriyet* (14 Temmuz 2014), 6 ; "Din İstismarını Önlemenin Yolu Din Alanında Doğru Bilgiden Geçer", *Akşam* (13 Eylül 2009), 19; "Din Alanında Bilgi Kirliliği Üzerine", *Akşam* (21 Ağustos 2010), 14; "Adalet Olmadan İnsanlık Olmaz", *Akşam* (23 Ağustos 2010), 17; "Dini Meseleleri Niçin Doğru Dürüst Tartışamıyoruz?", *Akşam* (24 Ağustos 2011), 17; "Aklı Etkin Kullanmak/Düşünmek İbadettir", *Hürriyet* (12 Temmuz 2013), 6;"İslam'ı Yeniden Düşünmek", *Akşam* (11 Eylül 2009), 17; "Din Alanında Eleştirel Yaklaşımın Önemi", *Akşam* (31 Ağustos 2009), 16 ; "Müslümanın Hedefi Zekat Verecek Hale Gelmektir", *Akşam* (3 Eylül 2010), 1 ; "Din Kimsenin Tekelinde Değildir", *Akşam* (16 Ağustos 2011), 15; "İslam Ortak Paydası", *Akşam* (27 Temmuz 2012), 16; "Kadının Olmadığı Yerde Uygarlık Olmaz", *Akşam* (27 Ağustos 2010), 17 ; "Din ve Siyaset Dilinin Korkudan Arındırılması Gerekir/Korku Yoğunluğu Sizi Korkutmuyor mu?", *Akşam* (1 Eylül 2010), 17 ; "Din İnsanı Özgürleştirir", *Akşam* (26 Ağustos 2009), 19 ; "Din İnsan İçin Vardır", *Akşam* (15 Ağustos 2010), 18; "Allah İnsandan İnsan Olmasını İster", *Hürriyet* (14 Temmuz 2014), 6 .

[31] Hasan Onat, "İnsan Onurunu Adalet Yüceltir", *Hürriyet* (20 Temmuz 2013), 6

irdelenmelidir. Engellenme duygusu sağlıklı düşünmeyi, doğru kararlar almayı güçleştirir. Yaratıcılığını engellendiği şeklindeki algı, bireysel ve toplumsal planda öfke birikmesinin en mühim sebeplerinden biridir."[32]

Hasan Onat, *Bizim Dergah* adıyla çıkan aylık dergiye 1993 yılın 58, 59, 60, 61. sayılarına İslam'ın insana bakışı ve gençlere İslam'ın nasıl anlatılacağı konusunda yazılar yazdı. Ayrıca ilk sayısı 1997 yılının Haziran'dan itibaren aylık olarak çıkmaya başlayan *Çankırı'ya Hasret Gazete*'sinde, "Baş Yazı" adı altında ilk sayfada köşe yazıları yazdı.[33] İlk beş sayısında Türkiye'nin içine sürüklendiği gerilim ortamını ve din olgusunu, Türkiye'de zihniyet sorununu, demokrasi kültürünü ve rejim tartışmalarını, çağdaş eğitim ve Türkiye'nin bazı gerçeklerini, sosyal değişim ve aile konularını analiz etti ve kendi çözüm önerilerini sundu.

Hasan Onat, son yıllarda sosyal medya aracılığı ile fikirlerini paylaşmaya büyük önem verdi. Entelektüel çevrelere ulaşmak için sosyal medyayı, özellikle Twitter hesabını kullanıyordu. 2014 yılında açtığı Twitter hesabından 2015-2020 yılları arasında Türkiye'nin yaşadığı sorunlarla ilgili çözüm önerileri, eleştirileri ve yorumlarını konu edinen tweet paylaştı. Sayıları 3000'ni aşan tweetlerinin her biri, bir kitap özeti gibiydi. Bunlar, konularına göre tasnif edildiğinde bir kitap olarak yayınlanabilecek muhtevaya sahipti. Vefatından önce 45.000'nin üzerinde takipçisi vardı.

Hasan Onat'ın 04.04.2015 tarihinde paylaştığı ilk tweet'i şöyledir:

"*Hayatın anlamının yaratıcılıkta olduğunu fark edemeyenler, yakarak, yıkarak, yok ederek ve öldürerek hayatı anlamlı kılmaya çalışırlar.*"

---

[32] Hasan Onat, "Allah İnsandan İnsan Olmasını İster", *Hürriyet* (14 Temmuz 2014), 6.

[33] Bu yazılar tespit edebildiğimiz kadarıyla sırayla şöyledir: Hasan Onat, "Çankırı'lı Olmak-Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret* (2 Mayıs 1997), 1 ve 9; "Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Din Olgusu– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret* (2 Haziran 1997), 1 ve 9; "Türkiye'de Zihniyet Sorunu – Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret* (2 Temmuz 1997), 1 ve 9; "Demokrasi Kültürü ve Rejim Tartışmaları Üzerine– Baş Yazı-" *Çankırı'ya Hasret* (2 Ağustos 1997), 1 ve 9; "Çağdaş Eğitim ve Türkiye'nin Bazı Gerçekleri– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret* (2 Eylül 1997), 1 ve 9; "Sosyal Değişme ve Aile– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret* (2 Ekim 1997), 1 ve 9; "Türkiye'nin Gerçekleri ve Din", *Çankırı'ya Hasret* (Kasım-Aralık 1997), 1 ve 9; "Türkiye'de Din Alanının Tartışmaya Açılması ve Önemi– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret* (Ocak-Şubat 1998), 1 ve 9; "`Değişim` Rüzgarları ve Yeniden Yapılanma", *Çankırı'ya Hasret* (Temmuz 1998), 1 ve 9.

Hasan Onat'ın 15.09.2020 tarihinde saat 09:36'da paylaştığı son tweet'i ise şöyledir:

"*Maziye mahkum olmaktan kurtulabilmek için; 1) Hayatın geleceğe doğru aktığını, 2) "Geçmiş"in de her daim yeniden inşa edildiğini, 3)Yaratıcı yetilerini yitiren birey toplumların geçmişi kutsallaştırdıklarını, 4) Eskilerin kavgasını sürdürmenin akıl işi olmadığını bilmek gerekir.*"

12. İlkeli Bir Yönetici

Hasan Onat', Anabilim Dalı Başkanlığı, Bölüm Başkanlığı ve Dekanlık görevlerini üstlendi. Ankara İlahiyat'ta 1996 tarihinden itibaren aralıklarla Fakülte Kurulu ve Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Ankara İlahiyatın bilimsel ve kurumsal kimliğini en iyi temsil eden bir akademisyendi. 03.01.1991-26.09.2020 yılları arasında İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı, 2008-2009 yılları arasında Temel İslam Bilimleri Bölümü Başkanlığı görevlerini üstlendi.

Hasan Onat'a göre yöneticilik elde edilmesi gerekli bir amaç değil projelerini ve hedeflerini gerçekleştirmek için önemli bir araçtır. Onun hayalinde siyasi kutuplaşmalardan ve grupçuluktan uzak bilimselliğin esas alındığı bir üniversite ve içerisinde bir İlahiyat Fakültesi kurmak düşüncesi vardı. Bunu devlet üniversitesi içerisinde de başarabileceğini düşünüyordu. Bu sebeple Gazi Üniversitesine bağlı Çorum İlahiyat Fakültesi için kendisine yapılan dekanlık teklifini geri çevirmedi. Tekliften sonra Gazi Üniversitesi'nin o zamanki rektörü ile görüşerek, dekanlığı üstlenmesi için bazı şartlar koştu. Bunlardan birisi 28 Şubatçıların başörtüsü yasağını ve İlahiyat üzerindeki baskıları sürdürmeyi kendisinden istememesiydi. Bu görüşmelerden sonra Ankara'daki görevini bırakmadan, belli günlerde Çorum'da görevinin başında olmak şartıyla dekanlık görevini kabul etti. Bundan sonra Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı'nın 2. 8. 1999 tarihli kararıyla, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na atandı. 16. 8. 1999 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne verdiği dilekçeyle, gerekli işlemlerin yapılmasını istedi ve 16. 8. 1999 tarihinde görevine başladı ve bu görevde üç yıl kaldı. 17.08.2002 tarihinde görevinin sona ermesiyle beraber, 19.08.2002 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine geri döndü. Aslında Hasan Onat, kendi Fakültesi'nde de dekanlık görevinde bulunmayı arzuluyordu; ancak bu göreve bizzat kendisi talip olmak istemedi. Onat, 2008 yılında Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörlüğü adayları arasında yapılan seçimde ikinci sırada yer almasına rağmen, böyle bir göreve getirilmedi.

Hasan Onat, Çorum İlahiyat dekanlığındaki başarıları sebebiyle, başarılı bir yönetici olarak tarihe geçti. Çünkü o, yönetim konusunda katılımcılığa, eleştiriye, birlikte iş yapmaya, kurumsallığa, kişiliklere saygı duyulmasına ve kişisel hakların korunmasına önem veren akademisyenlerden biriydi. Sorun çözücü bir yeteneğe sahipti. Dekanlığa atandığında öğretim üyeleriyle yaptığı ilk tanışma toplantısında, bu ilkeyi onlara şöyle ifade etmişti:

"Bana sorunlarla gelmeyiniz. Şayet gelirseniz çözümünü de beraberinde getiriniz."

Hasan Onat'ın yönetici olduğu üç yıllık kısa denebilecek bir sürede, akademik kurumsallaşmayı önceledi ve Çorum'da bilimsel kimliği güçlü bir öğretim kadrosu oluşturmaya çalıştı. Ankara İlahiyat'ın kurumsal ve bilimsel geleneğini buraya taşımak için çalıştı. Bu sebeple İlahiyatın kadrolaşmasını titizlikle yürüttü ve alınacak kişileri alanın uzmanlarından oluşan bir komisyonun seçmesini istedi. Onat, Çorum İlahiyat'ın ileride Çorum'da kurulacak bir üniversitenin kurucu fakültesi olacağı öngörüsüyle hareket etti ve öngörüsü gerçek oldu.

Hasan Onat, katıldığı bilimsel kongre ve sempozyum oturumlarını yönetmede ve televizyon programları yapımı ve yönetiminde de oldukça başarılı idi. Onun bilimsel kişiliği ve yönetici kabiliyeti, tartışmaların farklı boyutlar kazanmasına mani oluyordu.

13. Etkili ve Başarılı Bir Eğitimci

Hasan Onat, öğrencisi olduğu Fakülte'de kırk yıla yakın bir süre lisans ve lisansüstü dersler verdi. Lisans düzeyinde, İslam Mezhepleri Tarihi, Çağdaş İslam Akımları, Türkiye'de Dini Akımlar, İslam Dünyasında Dini Akımlar, İslam Bilimlerinde Yöntem ve Sosyal Bilimler Metodolojisi derslerini; Yüksek Lisans'ta Mezhepler Tarihine Giriş, Mezhepler Tarihi Metodolojisi, Alevilik, İslam Mezhepleri Tarihine Giriş ve Araştırma Yöntemleri derslerini; Doktora düzeyinde ise, İslam Mezhepleri Tarihi, Çağdaş İslam Akımları ve Araştırma Yöntemleri derslerini verdi. Yurt içinde 17 Ağustos 1999-16 Ağustos 2002 tarihleri arasında Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi'nde İslam Mezhepleri Tarihi ve Çağdaş İslam Akımları; 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar ve Güz Dönemi'nde Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Mezhepleri Tarihi derslerine girdi. Yurt dışında 2010 yılının bahar döneminde bir ay süreyle Kırgızitan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Mezhepler Tarihi dersi verdi. Ayrıca 17 Ekim 1994-19 Kasım 1994 tarihleri arasında Roma Gregorian Üniversitesi Misiology Fakültesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu ve "An Introduction to Shi'te Islam" (Şiiliğe Giriş) isimli 2 kredilik bir ders

verdi. Pontificio Istituta Orientale'de ve Pontificio Istituto Di Studi Arabi E D'Islamistica (PISAI)'da Contemporary Islamic Revival in Turkey (Türkiye'de İslâmî Uyanış) konusunda seminerler verdi.

Hasan Onat, Fakülte dışı görevlendirmesiyle, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Bahar Dönemi'nde "20. Yüzyılda İslam Siyaset Felsefesi II" ve 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Güz Dönemi'nde "20. Yüzyılda İslam Düşüncesinde Siyaset Teorileri" adlı dersler verdi. Ayrıca Milli Savunma Üniversitesi 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı Güz Dönemi'nde "İslam Tarihi" dersi verdi.

Hasan Onat, öğrenmeye açık bir insandı, kendini sürekli geliştirmeye çalışırdı. Akademisyenler için açılan dil kursları ve eğitim seminerlerine katıldı.

Hasan Onat, öğrenci merkezli ve yeni verilere dayalı bir eğitimden yanaydı. Ders vermek, eğitim ve öğretim onun hayat tarzı haline gelmişti. Her derse ilk defa giriyormuş gibi enerjik ve interaktifti. Asistanlık döneminde bir yıl derslere beraber girmiştim. Derslerde hiç oturduğunu görmedim, derslerini hep ayakta anlatırdı. Pandemi dönemine kadar hep böyle devam etti. Tartışmalı geçtiği için derslerin nasıl bittiği anlaşılamazdı. Yıl boyunca bütün derslerine aksatmadan girerdi. Ciddi bir maniası varsa benim girmemi isterdi. Ayrıca Doktora tez konum olan Mürcie konusunu her yıl bana anlattırırdı. 2019 yılında da böyle oldu.

Hasan Onat'ın ilme ve ilim ehline ayrı bir saygısı vardı. Yanına gelen her öğrenciyi ilme, akla ve araştırmaya yönlendirirdi. Onun bu teşvikleriyle pek çok kişi akademisyen oldu. Başka bölümlerde aradığını bulamayan ve daha bilimsel bir ortam arayanlar, İslam Mezhepler Tarihi'ni tercih ederdi. Onun için öğretmenler ve öğretim üyeleri, "ebediyete hitap eden" saygın kişilerdi.

Hasan Onat, zeki ve yetenekli öğrencileri lisansta iken akademik hayata yönlendirirdi. Bilim adamı olmaya namzet tecessüs ruhlu öğrencileri lisans döneminde seçer ve onlara çok sayıda kitap okuturdu. Okunan kitapları birlikte tartışmak için özel zaman ayırırdı. Özellikle öğrencilerin özgüven sahibi olmasına, eleştirel yaklaşma ve özgür düşünme yeteneklerinin gelişmesine katkı sağlayacak kitaplardan başlatırdı. Daha sonra özgün konularda onlara lisans tezleri verirdi. Onunla bu macerayı yaşayan her öğrenci, bilim dünyasına ilk adımını atmış olurdu. Onun ilgilendiği pek çok öğrencisi şu anda çeşitli üniversitelerde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Hasan Onat, öğrenci sayısının azlığı dolayısıyla master ve doktora derslerini odasında yapardı. Her hafta bir konu ile ilgili kitap ve makaleler verirdi. Okunan kitap ve makalelerle ilgili değerlendirmeler

yazılmasını ve bunların derste sunulup tartışılmasını isterdi. Yazmak ve tartışmak son derece önemliydi. Çünkü bu sayede öğrenciler hem akademik yazımın hem de bilimsel tartışmaların nasıl yapıldığını öğrenme imkânı buluyordu. Master ve doktora derslerinde vize ve final sınavları yerine araştırma konuları hazırlatırdı. Sınav yaptığında da, hazırladığı sorular ezbere dayalı değil yorum ve düşünceye açık sorular olurdu. Yüksek Lisans ve doktorada sınav yerine geçecek her bir araştırma konusunun, bilimsel araştırma usul ve yöntemine uygun olarak yazılmasını isterdi. Bu sayede kaynaklara dayalı eleştirel araştırma yöntemi öğrenciler tarafından bizzat tecrübe edilmiş olurdu. Özellikle birinci el ve ikinci el kaynakların önemi, kaynak kritiği, fikir-hadise irtibatı ve analitik düşünce konusuna çok önem verirdi. Yüksek lisans ve doktora öğrencilerine sadece Mezhepler tarihinden ders aldırmazdı. Kelam, Tasavvuf, Felsefe, Din Felsefesi, Tefsir, Tarih, Dinler Tarihi gibi başka alanlardan da her dönem bir veya iki ders seçtirirdi. Öğrencinin yüksek lisans ve doktorada çalışacağı konuları dikkate alarak, bu dersleri seçmelerini isterdi. Her yıl yüksek lisans ve doktora derslerinde okuttuğu ve tartıştığı kitap ve makaleler değişirdi. Derslerde Sosyoloji, Psikoloji, Tarih Felsefesi ve Antropoloji alanlarıyla ilgili alanımıza katkı sağlayacak temel eserlere öğrencileri yönlendirir, geri bildirimlerini de mutlaka isterdi.

Hasan Onat, lisans derslerinde sınavlarda ezbere dayalı sorular yerine analiz yeteneğini ölçebilecek yoruma dayalı, eleştirel yaklaşıma açık sorular sorardı. Öğrencinin ders içi ve ders dışı etkinliklerini değerlendirmeye dâhil ederdi. Özellikle seçmeli derslerde öğrencilere yeni ilgi alanları açmak için araştırmalar verir, sunumlar yaptırırdı.

14. Yol Gösterici ve Cesaretlendirici Bir Danışman

Hasan Onat, Ankara İlahiyat geleneğinde yetişmiş olması ve Ethem Ruhi Fığlalı'nın öğrencisi olması dolayısıyla bilimsel bir araştırmanın aşamalarını çok iyi biliyordu. Danışmanlığını üstlendiği öğrencilerden önce tez konusu olabilecek konular tespit etmelerini isterdi. Tespit edilen üç-dört veya daha fazla konu arasından birisi üzerinde yoğunlaşılır ve bir seçimde bulunulurdu. Belirlenen her bir konunun elenmesi neredeyse bir iki ay sürerdi. Konu belirleme sürecine dersler sırasında başlanırdı. Daha sonra üzerinde karar kılınan konu seminer olarak alınırdı. Seminerde sorun tespit edilmiş ve ilk kaynak taraması yapılmış olurdu. Sonrasında konu sınırlandırılır ve geniş bir kaynak taraması aşamasına geçilirdi. Ders döneminin sonunda bir öğrenci tez önerisi hazırlayacak aşamaya gelirdi. Bu aşama epeyce uzun sürerdi. En az üç ört defa taslak

değiştiği olurdu. Her defasında tartışılan ve üzerinde değişiklikler yapılan taslağa bir tarih atılmasını isterdi. Tez konusu için bir taslak oluşturduktan sonra kaynak taraması ve bilgi toplamaya başlanmasını önerirdi. Daha sonra tezin kompoze edilmesi aşamasına geçilirdi. Yazma bittikten sonra birlikte okuma ve düzeltme yapılırdı. Tez, savunulacak hale geldiğinde jüri önüne çıkarılırdı.

Hasan Onat, ilk yüksek lisans tez danışmanlığı ve ilk doktora danışmanlığını benim tezlerimde yapmıştı. Bu süreçte Ethem Ruhi Fığlalı'nın fikrî desteğini ve önerilerini çok önemsiyordu. Savunmaya öncesinde benden doktora tezimi 1994 yılı bahar döneminde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde rektörlük görevinde bulunan Ethem Ruhi Fığlalı Hocamıza göndermemi istedi. Fığlalı Hocamız, tezi okuyup beni Muğla'ya çağırdı, ben de bu vesileyle Muğla'ya gittim. Sayın Hocamız, beni Rektörlük makamında kabul etti ve saat 09:00'dan 13:00'e kadar telefon dahi almadı. Sekreterine telefonları bağlamamasını söyledi. Bu sürede, satır satır okuduğu tezimle ilgili eleştiri, değerlendirme ve katkılarını sundu. Bu görüşme esasen tek kişilik bir tez savunması idi. Benim için bu savunma, jüri huzurundaki savunmamdan daha zor oldu. Sonrasında ilgili yerleri düzelttim ve savunmaya hazır hale getirdim. Fığlalı Hocam, Hasan Onat Hocam ve Sönmez Kutlu arasındaki bu ilmî geleneğin mahiyetini, Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi'nde birlikte katıldığımız bir panelde "Dede, Oğul ve Torun" olarak kavramsallaştırdı ve aynı masada birlikte yer almaktan gurur duyduğunu heyecan ve coşku dolu ifadelerle belirtti.

Hasan Onat'ın yaptırdığı tez çalışmalarının büyük bir kısmı ilk döneme aitti. 31 yüksek lisans ve 21 doktora tezi olmak üzere danışmanlığını yaptığı toplam 52 tezin[34] bitiş tarihleri dikkate alındığında ve konuları ile tarihi sınırları incelendiğinde İslam Düşüncesi'nin gelişim sürecinin fotoğrafını ortaya koyma hedefinin 3. veya 4. hicri asırlara kadarki kısmını gerçekleştirdiği görülecektir. O, bilimsel çalışmalarda bilimsel zihniyeti, devamlılığı ve birikimliliği çok önemserdi. Tek başına çalışan veya üreten birisi değildi. Ekip çalışmasını çok severdi ve bu konuda iyi bir yönlendirici idi. Yapmak istediklerini doktora tezleri üzerinden projelendirirdi. Onun doktora tez danışmanlığı atölye çalışması niteliğindeydi. Her dönemde 4-5 ya da daha fazla doktora öğrencisi olurdu. Her bir doktora öğrencisi tezini yazdığında, önce bölümdeki doktora öğrencileri okurdu. Sonra ben okurdum, en son olarak ise kendisi okurdu. Bu okuma sürecine herkes katılırdı. Hem öğrenir hem öğretirdi. Yeni fikirlere açıktı. Yeter

[34] Tez sahiplerinin isimleri, tez başlığı ve bitiş tarihi bilgilerinin yer aldığı listeler derginin sonunda EK'te verilmektedir.

ki iddia sahibi iddiasını bilimsel verilerle ve delillerle ispat edebilsin veya savunabilsin. Adaya fikir empozesi yapmazdı ve tez bitmeden adayın fikir özgürlüğünü baskılamazdı. Önce adayın özgürce düşünmesini ve yazabildiğini yazmasını beklerdi. Eğer aday araştırma süreçlerinde sorunlarla karşılaşırsa onun önünü açar ve onu cesaretlendirirdi. Doktorasını bitirmemiş olsalar dahi, adayları bir başkasıyla tanıştırırken meslektaşımız veya kürsümüzün elemanı olarak tanıtırdı. Danışmanlık yaptığı tezlerde en çok üzerinde durduğu husus, adayın fikirleriydi, yani tezde kendisi olmasıydı. Başkalarının bilgilerine mahkûm olmak veya onun hamallığını yapmak yerine yeni fikirler üretmeyi önemserdi.

15. Kavram Üreten, Kavramlarla Düşünen ve Düşündüren Bir Bilim İnsanı

İnsan, aklı sayesinde "nesneler ve olayların ortak özelliklerini kapsayan ve ortak bir ad altında toplayan genel kavramlar üretebilen" bir varlıktır. Kavramlarla düşünen ve kavramlarla düşündüren bir bilim adamı olan Hasan Onat, ilmî araştırmalarında ve konuşmalarında yeni kavramlar kullanır, eskileri eleştirir veya onları yeniden tanımlardı. O, insanın yaratıcılığının "kavramlaştırma yetisiyle ve kavramlarla düşünmesiyle" birlikte başladığına inanır ve bu fikrini şöyle temellendirir:

"İnsan yaratıcı yetilerle donatılmıştır. İnsanın yaratıcılığı, "kavramlaştırma yetisiyle ve kavramlarla düşünmesiyle birlikte başlar. İşte insanın biricikliğinin, özgünlüğünün gerçek anlamı bu gerçeklerde gizlidir."[35]

Hasan Onat'a göre, özgün düşünebilmek için kendi kavramlarımızı üretmek veya mevcut kavramları yeniden tanımlamak ve geçmişten bize intikal eden kavramların anlam değişikliklerini, daralmalarını, genişlemelerini ve tamamen farklı anlamlar kazanmış olabileceğini dikkate almak gerekir. Ona göre bugün "insanlık tarihinde derin izler bırakan oluşumların arka planını anlamaya çalışmak" kendi ürettiğimiz kavramlarla mümkündür. Çünkü kavramlar, içerik ve delalet açısından değişmektedir. Geçmişte üretilen kavramlar, farklı kültürel ortamlarda üretildiği için doğru bir şekilde tanımlanamamakta ve anlaşılamamaktadır. Bu da sorunların analizinde bilimsel açıdan sağlıklı doğru bilgilere ulaşmamızı engellemektedir. Örneğin Alevilikle ilgili tartışmalarda kullanılan "Şiî, Ca'ferî, Nusayrî, Rafizî, Kızılbaş, Çepni, Tahtacı, Alevi ve Bektaşî kavramları genellikle

[35] Hasan Onat, "İnsan Biricik ve Özgün Bir Varlıktır", *Prof. Dr. Hasan Onat* (Erişim 02 Haziran 2021).

birbirine karıştırılmaktadır."[36] Onat, son dönemlerde Arapça'dan ve Farsça'dan çevrilen dinî literatür yoluyla Türkçe'ye yerleşmeye başlayan kavramları, din anlayışımız üzerinde tahribata yol açan ve bize ait olmayan ödünç kavramlar olarak nitelendirmektedir.[37]

Hasan Onat, İslam düşüncesi ve özellikle İslam Mezhepleri Tarihi alanında belli dönemin kültürel, siyasi ve toplumsal şartlarının ürünü olan kavramlara karşı eleştirel yaklaştı ve bu kavramlarda tarihsel süreç içerisinde yaşanan anlam, zaman ve mekân kaymalarını tespit etmeye çalıştı. O, "kavramların, bağlamları, içerikleri ve irtibatlı oldukları zaman ve mekân hesaba katılmaksızın rastgele kullanılmasına" karşı çıktı. O, kendi alanıyla ilgili "çekirdek İslam", "kurumsallaşmış İslam", "mezhepler üstü düşünme", "mezheplerüstü", "İslam ortak paydası" ve "kök değerler" başta olmak üzere pek çok yeni kavramsallaştırmalar yaptı. Esasen bu kavramların her biri, üzerinde müstakil olarak durmayı gerektirecek ölçüde yüklü muhtevalara sahiptir.

Hasan Onat, klasik kaynaklarda daha önce tanımlananları da yeniden tanımlama yoluna gitti. Örneğin mezhepleri "dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili tezâhürler"[38] olarak gören Onat, mezhep kavramını anlayış farklılığı, kurumsallaşma ve beşerî oluşum boyutunu dikkate alarak şu şekilde yeniden tanımladı:

"Mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşeri oluşumlardır." [39]

Hasan Onat, bir mütefekkir sorumluluğuyla sadece mezheplerle ilgili kavramları değil İslam düşüncesinin diğer alanlarında kullanılan bazı kavramlara dair geçmişte üretilen algıları da eleştirdi ve onları yeniden tanımlamaya çalıştı. Bunların başında Kur'an'da

---

[36] Hasan Onat, "Değişim Sürecinde Alevilik", *Prof. Dr. Hasan Onat* (Erişim 01 Haziran 2021).

[37] Hasan Onat, "Türkiye'de Din ve Laiklik", *Prof. Dr. Hasan Onat* (Erişim 01 Haziran 2021).

[38] Hasan Onat, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", *Prof. Dr. Hasan Onat* (Erişim 01 Haziran 2021); *Sorularla Mezhepler Tarihi* (Ankara: Yayınlanmamış nüsha, 2016), 10.

[39] Hasan Onat, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", *Oş İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2005), 7 (7-23); Krş. E. Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 2008), 15-16.

çok sık kullanılan "salih amel", "münafık"[40], "cihad" [41] ve benzeri kavramlar gelmektedir. Örneğin "salih amel"i, dinî-ahlakî bir kavram olması yanı sıra iktisat ahlakının temel kavramlarından birisi olarak kabul etti. Onun gelenekte farklı algılanan ve tanımlanan "salih amel" kavramına ilişkin analizlerine ve bu kavrama dair yeni bir tanım denemesine yer vermek anlamlı olacaktır:

"Bu doğrultuda düşündüğümüzde, "salih amel/iyi iş" kavramını yeniden gözden geçirmemiz gerektiğini hemen fark edebiliriz. Yaygın algı biçiminde, salih amel denildiğinde akla hemen, namaz, oruç gibi ibadetler gelmektedir. Bunlar temel İslami ibadetlerdir. Müslüman insanın hayatında, bunların yeri, tıpkı nefes almak, su içmek gibi, temel ihtiyaçlar kategorisindedir. Bunlar, insana, kendi varlığının farkında olma imkânı sağladığı gibi, zaman bilinci de kazandırır. Namaz, insanı kötülüklerden alıkoyar. Oruç, insanın Allah'a bilinçli saygı duymasını sağlar. Hacc, zaman ve tarih bilincini uyandırır. Zekât, insanı malın mülkün esiri olmaktan kurtarır. Kısaca temel İslami ibadetler, insanın aklını terbiye ederek doğru düşünmesini kolaylaştırır. Doğru düşünen insan neyi nasıl yapacağını, enerjisini nasıl verimli kullanacağını iyi bilir. Hayatın akışı içinde bir tür işaret taşları gibi olan bu ibadetler, insanın yaratıcılığını verimli kullanmasını da mümkün kılar. O zaman, salih amelin, doğrudan insanın yaratıcılığının tezahürü olan faaliyetler olduğunu söyleyebiliriz. Daha açık bir ifadeyle, salih amel, insanın yeni bir şey ortaya koyabilmek, bir şeyler üretebilmek için yaptığı faaliyetlerin tamamı anlamına gelmektedir."[42]

16. Metaforlarla Düşünen ve Düşündüren Bir Bilim İnsanı

Hasan Onat, metaforlar kullanarak düşüncelerin kolay anlaşılmasını sağlamak konusunda en başarılı bilim adamlarından birisiydi. O, kendi alanı ile ilgili din, mezhep, bilim gibi zor konuların kolay anlaşılmasını sağlamak için kitaplarında, makalelerinde,

---

[40] "Münafık" sözcüğü, Arapçada çift giriş çıkışı olan tarla faresi yuvası anlamına gelen "nefak"tan türemiştir; ilkesiz davranan, çıkarlarına göre hareket eden, olduğundan başka türlü görünen, "ikiyüzlü" insan tipini ifade için kullanılan bir kavramdır." Hasan Onat, "Konuştuğu Zaman Yalan Söyler", *Hürriyet* (24 Temmuz 2014), 8.

[41] "Cihat, "Allah uğruna savaşmak" şeklinde, herkesin içeriğini istediği gibi doldurabileceği bir hale de dönüştürülebilir. İslam'a saldırmak isteyenler de, onu, din adına yapılan savaş olarak anlar ve anlatırlar. Oysa, cihat, İslam'ın en kapsamlı kurucu ilkelerinden birisi olan "adalet"in, hayatın bütün alanlarında hakim kılınması için bilinçli çaba harcamaktır." Hasan Onat, "İslam'da Asıl Olan Hayat ve Barıştır", *Hürriyet* (21 Temmuz 2014), 6.

[42] Hasan Onat, "Hayatın Anlamı İnsanın Yaratıcı Yetilerinde Gizlidir/Başarmak Hayatın Anlamını Yakalamaktır", *Akşam* (27 Ağustos 2011), 18.

sunumlarında, radyo ve televizyon konuşmalarında ve derslerde tabiat ve evrenden seçtiği herkesin anlayacağı metaforlar kullandı. Onun bu konuda özellikle Kur'an'ın metafor kullanımından etkilendiği söylenebilir. Çünkü bazen Kur'an'da geçen bir metaforu alıp onun üzerinden muhataplarına konuyu daha anlaşılır kılmaya çalıştığı görülür. Örneğin zamanı gelmiş fikirleri tohuma benzetir ve bunu Kur'an'da güzel söz için kullanılan "Kökü sapasağlam, dalları göğe doğru uzanan güzel-diri bir ağaç" metaforuyla birleştirerek şöyle açıklar:

"Zamanı gelmiş fikirler, filizlenmek için toprağa düşmeyi bekleyen tohumlara benzerler; yeter ki, toprağı bulsunlar; hemen kök salar, filiz verir ve yürür giderler. Toprak hiçbir zaman tohumu inkar etmez. Zamanı gelmiş fikir, tohumun çatlamaya, filizlenmeye en uygun olan toprağa düşmesi anlamına gelmektedir. Sanki toprak, kucağını açmış tohumu beklemektedir. Tohum da, sanki toprağın kendisini beklediğinin farkındadır. Eskiler, "dil tohum atar" demişler. Doğrusu güzel söylemişler. Kur'an'da "güzel/doğru" sözle ilgili şöyle bir benzetme yer alır: "Allah'ın, güzel-doğru bir söz için nasıl bir misal verdiğini görmüyor musunuz? Kökü sapasağlam, dalları göğe doğru uzanan güzel-diri bir ağaç gibidir o; Rabbinin izniyle her mevsim meyvesini verip durur."[43]

Hasan Onat'ın İslam Mezhepleri Tarihi ve Çağdaş İslam Akımları alanında tabiat ve evrenden seçtiği ve en çok kullandığı metaforların başında "nehir", "tohum/meşe palamutu", "arı ve bal" ve "ağaç ve dalları" gibi metaforlar gelmektedir. O, İslam düşüncesinde fikri zümreleşmelerin oluşum süreçlerini ve geçirdikleri istihaleleri anlatmak için "nehir"; mezhep ve akımların beslendiği kaynakları, değişim-dönüşümleri ve fikri kurumsallaşmaları açıklayabilmek için "tohum veya meşe palamudu"; bilimsel bilgi ile malumatı ayırmak için arının pek çok çiçekten alarak yaptığı "bal" ve "kültür ve medeniyet kavramları"nı anlatabilmek için "ağaç ve dalları"[44] metaforunu kullandı. Biz bunların ayrıntısına girmeyeceğiz. Sadece

---

[43] Hasan Onat, "Doğru/güzel Söz Sürekli Meyve Veren Ağaca Benzer", Prof. Dr. Hasan Onat (Erişim 01 Haziran 2021). "Nehir" metaforunun İslam'ın ilk Müslümanlardan bugüne kadar farklı şekillerde anlaşılması ve yaşanmasını anlatmak için kullanılması ile ilgili bkz.: Hasan Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, ed. Murat Akın, Hasan Cansız, Necmett.n Erbakan Üni. Yayınları/ISAV Yayınları, Konya 2018, 46.

[44] "Kültür", "medeniyet" gibi kavramları anlamaya çalışırken, onların, tıpkı bir ağacın kökleri ve dalları gibi geçmişe ve geleceğe doğru çift yönlü, dinamik bir yapı olarak inşa edildiğini ve anlaşıldığını belirtmekte fayda vardır." (Hasan Onat, "Yeni Bir İslam Medeniyeti İçin Maturidi ve Maturidiliğin Önemi", *Prof. Dr. Hasan Onat* (Erişim 01 Haziran 2021).

toplumsal değişimi ve mezheplerin süreç içerisindeki değişimlerini anlatmak için kullandığı "nehir" metaforu ile aşağıdaki analizlerini paylaşmak yerinde olacaktır:

"'Oluş' halindeki bireylerden oluşan toplum da, doğal olarak sürekli değişen bir toplum olacaktır. Tıpkı akıp giden nehirler gibi, toplum da sürekli değişmektedir. Buna bağlı olarak, insanî olan her şey de, bu değişimden hissesine düşen payı olmaktadır. İnsanın ürettiği kültür ve medeniyet değişmektedir; siyasal yapı değişmektedir; değerler alanı bile değişmektedir. Ancak, değişimin farkedilmesi, sürecin çok yavaş, ya da çok hızlı işlediği dönemlerde, bir hayli güçleşmektedir. Din olgusu, çift yönlü olarak bu değişim sürecinin içindedir. Hem değişim sürecini etkilemekte, hatta zaman zaman onun istikametini belirlemektedir; hem de, değişimden etkilenmektedir."[45]

17. Müfredat Çalışmalarında ve İlahiyat Programlarının Geliştirilmesinde Donanımlı ve Tecrübeli Bir Alan Uzmanı

Hasan Onat, 1980 sonrası ilkokul, ortaokul ve lisede zorunlu hale getirilen Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersinin 1998-2003 tarihleri arasında Din Öğretimi Genel Müdürlüğü öncülüğünde yürütülen 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıflarının müfredatının yenilenmesine yönelik çalışmalarda;[46] 1998 yılında başlatılan İmam Hatip Liseleri'nin programlarının yenilenmesi çalışmalarında ve 18.06.1991 tarihinde Fakülte'nin müfredat programını yeniden hazırlamak üzere kurulan komisyonda ve 1997 yılında yapılan İlahiyat programlarının yeniden yapılandırılması çalışmalarında yer aldı. Ankara İlahiyat'ta oluşturulan komisyonun hazırladığı programın Fakülte Kurulu'nda görüşülmesinde, komisyon sözcüsü idi ve programın son şeklini almasında önemli katkılarda bulundu. Ayrıca Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi'nin 11 Aralık 1997'de uygulamaya konulan ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yürütülen İlahiyat Ön lisans Programlarının hazırlanmasında ve koordinasyonunda görev aldı.

Hasan Onat, ilkokuldan yükseköğretime kadar eğitim kurumlarında uygulanan din öğretimi ve eğitimi programlarının değiştirilmesinin ve yeniden yapılandırılmasının gerekliliğini

---

[45] Hasan Onat, "Türkiye'de Din Anlayışı", *Prof. Dr. Hasan Onat* (Erişim 01 Haziran 2021). Başka bir makalede "nehir" metaforunu İslam'ın ilk dönemden bugüne değişimini anlatmak için kullanmıştır. Bkz.. Hasan Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, ed. Murat Akın vd. (Konya: Necmetten Erbakan Üniversitesi Yayınları/ISAV Yayınları, 2018), 46.

[46] Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 63/2517 (Ekim 2000).

savundu. O, sadece bu konuda gerçekleştirilen çalışmalara katılmakla kalmadı kitaplarında ve makalelerinde, ulusal ve uluslararası sempozyumlarda konuyla ilgili görüşlerini paylaşarak önemli açılımlar sağladı. O, doğru bilgiye dayalı ve Kur'an merkezli ve çağdaş bir yaklaşımla verilen nitelikli bir din eğitim ve öğretiminden yanaydı.[47] Siyasi ve itikadi oluşumlar, fıkıh mezhepleri ve tasavvufi oluşumlar, İslam kültürünün bir parçası olarak ilk defa onun önerileriyle İlköğretim ve Ortaöğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi ders programlarına dahil edildi. Alevilik-Bektaşilik de bu çerçevede müfredata girmiş oldu.

Hasan Onat'ın, programa katkısı olanların ve dönemin Fakülte dekanı Mustafa Sait Yazıcıoğlu'nun sözlü ve yazılı beyanlarında açıkça dile getirildiği üzere İlahiyat programlarının yenilenmesi yönündeki çalışmaları, siyasi iradenin veya bazı çevrelerin zorlaması ile yaptırılmadı. Zaten programı hazırlayan komisyon üyeleri, program geliştirmenin bir uzmanlık işi olduğunu, belli bir süreçte gerçekleştirilmesi ve "bir takım siyasi veya ideolojik saiklerle yapılacak her türlü müdahaleden uzak olması" gerektiğinin farkındaydılar. Hasan Onat, yapılan eleştirilere cevap olarak programın hangi hedefe binaen hazırlandığını şöyle açıkladı:

"İlahiyat lisans programı Kur'an'ı referans alan, kültürel mirası değerlendirebilen, yaşanan hayatı yorumlayabilen ve problemlere çözüm üretebilen İlahiyatçılar yetiştirme hedefine yönelik olarak hazırlanmıştır."[48]

---

[47] Onun din eğitimi ve programlarıyla ilgili görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2018),110-115, 129-143; "Din Alanında Doğru Bilgi Sahibi Olmanın Gerekliliği ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri", *Eğitime Bakış* 1/4 (Ekim, Kasım, Aralık 2005),15-20; "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*, ed. Mahmut Ay vd. (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 309-318; "Din Alanında Yeniden Yapılanma Üzerine", *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Mualla Selçuk (Ankara: MEB Yayınları, 2000), 97-107; "Alevilik-Bektaşilik (Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet)" *Alevilik Bektaşilik Türk Yurdu Yazıları,* ed. Erdal Aksoy (Türk Yurdu Yayınları, 2019), 73-96; "Din Eğitiminde İnsan Hakları ve Demokrasi", *Öğretmen Adayları ve Öğretmenler İçin İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, ed. Refik Turan (Ankara: Pegem Kitabevi, 2019), 249-274; "Niçin Din Eğitimi?", *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2018) kitabı içerisinde, 129-143; "Eğitim ve Özgürlük Üzerine", *Diyanet Aylık Dergi* 153(Eylül 2003), 14-18.

[48] Hasan Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*, 310.

Din Kültürü Ahlak Bilgisi programları ve İlahiyat programlarının hazırlanış süreçlerinden habersiz olan bazı çevreler, bu çalışmaların 28 Şubat sürecine ve hemen sonrasına denk gelmesini ileri sürerek, özellikle 1997 yılında hazırlanan "(İlahiyat) programın 28 Şubat ile irtibatlandırılarak dayatmacı bir perspektifle hazırlandığını" dillendirmektedir. Hasan Onat, bunlara karşı İlahiyat eğitimi ile ilgili Ankara İlahiyat'ta düzenlenen bir sempozyuma sunduğu tebliğde, "Bu iddia işin hakikatine aykırı olduğu gibi, aynı zamanda programda emeği geçenlere yönelik ciddi bir haksızlıktır ve gerçeği yansıtmamaktadır."[49] diyerek sürecin başlangıcı hakkında şu bilgileri verdi:

"1997-1998 eğitim-öğretim yılından itibaren yürürlüğe konulan program Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinin hissettikleri ihtiyaca binaen kendiliğinden oluşan program yenileme gereksinimi dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinin birikiminin ve tecrübelerinin ürünü olan bu program sadece Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde uygulanmak üzere hazırlanmış ve YÖK'e önerilmiştir. Yüksek Öğretim Kurulu ise söz konusu program önerisini tüm ilahiyat fakültelerine şamil kılmıştır."[50]

Bu program yenilenmesi, Ankara İlahiyat'ta kuruluşundan beri yapılan program geliştirmesi çalışmalarının bir aşamasını temsil eder. İlahiyat akademik eğitimi ile mesleki-öğretmenlik eğitiminin ayrılması aslında önemli bir başarı idi. Sorun Akademik İlahiyat'tan Arapça hazırlık sınıfının kaldırılması ve Arapça'nın 4 yıla yayılması sorunu idi. Ders programlarında temel alanla ilgili "zorunlu", ilgi alanları oluşturmak için "seçmeli" derslerin konulması oldukça önemli bir yenilikti. Ancak bu programlar, Onat'ın da değişik vesilelerle ifade ettiği gibi, takip edilerek eksiklikleri giderilemedi ve geliştirilmeye devam edilemedi.

18. Haysiyet, Adalet ve Merhamete Dayalı Yeni Bir İslam Medeniyeti İnşa Projesi

Hasan Onat, 2015 yılında Kazakistan'da düzenlenen uluslararası bir sempozyumda, "Yeni Bir İslam Medeniyetinin İnşası İçin Mâturîdî ve Maturidiliğin Önemi"[51] adlı bir tebliğ sunarak, daha önce farklı

---

[49] Hasan Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*, 309.

[50] Hasan Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*, 311.

[51] Hasan Onat, "Yeni Bir İslam Medeniyetinin İnşası İçin Maturdi ve Maturidiliğin Önemi", *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*,ed.

şekillerde ifade ettiği bir fikri, "haysiyet, adalet ve merhamet dayalı ve insanlığın fıtratına uygun yeni bir İslam medeniyetin inşa edilmesi" şeklinde sistematik hale getirerek bu toplantıda tartışmaya açtı. Ona göre, bunu başarabilmek için önce, ilahiyat alanında ve dinî bilimlerde yeni bir bilim anlayışının ve bilgi kuramının oluşturulmasına ihtiyaç vardı. Çünkü medeniyetin yeniden inşası, "İslam'ın, yani Kur'an'ın kurucu ilkeleri ışığında yeniden anlaşılmasına bağlıdır. Bu, bir ihtiyaç olmaktan öte, bir zorunluluk olarak anlaşılmalıdır." Yeni bir medeniyet tasavvuru ve tartışmaları için Mâturîdî'nin, özellikle bilgi, özgürlük ve din anlayışı hakkındaki düşünceleri ideal bir başlangıç noktası olacaktır. O, bu tezini geniş bir makaleye dönüştürerek yeni bir medeniyetin inşasında gerekli olan kurucu fikirlerin İmam Mâturîdî'nin düşünce sisteminden hareketle tespit etmeye ve tartışmaya çalıştı.

Hasan Onat, bu uzun tebliğinde haysiyet, adalet ve merhamet dayalı yeni bir medeniyetin inşa edilmesi görüşünü şu şekilde gerekçelendirdi:

"Temel hak ve özgürlükler, insan hakları gibi konulardaki sık duyulan söylemlere rağmen, insanoğlu hiç bu kadar haysiyete özlem duymamıştı. Küresel şiddet ve terör, insan onurunu yerle bir etmektedir. Küresel anlam krizi, insanı insan yapan bütün yüksek değerleri anlamsız hale getirmektedir. İnsan olarak varlığımızı sürdürebilmemiz haysiyetimize yeniden kavuşmamıza, adalet ve merhameti hayat tarzına dönüştürmemize bağlıdır. … İnsanlığın insanca yaşayabilmesi için yeniden yüksek bir insani bilinç seferberliğine, yeniden insanlaşma sürecine ihtiyaç vardır. "Din"in desteğini almaksızın bunun gerçekleştirilebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, İslam'ın insan onurunu yücelten ve medeniyete vücut veren kurucu kök ilkeleri, Müslümanların onca nesneleşmişliğine rağmen hala diridir ve tüm insanlık için son bir umut ışığı niteliği taşımaktadır. Bu tespitler, bütün dünyanın Müslüman olması gibi bir temenniyi içinde barındırmamaktadır. Amacımız, hiç olmazsa dünyanın bazı bölgelerinde, insan olma bilincini diri tutacak, tüm insanlara "insan olma"nın, insanın en önemli sorumluluğu olduğunu hatırlatacak, umutsuzluğun bataklığında yok olmanın anlamsız olduğunu gösterecek birtakım izlerin, işaretlerin olabileceğini göstermektir. Bunun için de yeni bir

---

So¨nmez Kutlu (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2018), 677-701. Daha sonra bu tebliğini geliştirerek kendi web sayfasında aynı adla yayınlamıştır. Bkz.: Hasan Onat, "Yeni Bir İslam Medeniyetinin İnşası İçin Maturidi ve Maturidiliğin Önemi", *Prof. Dr. Hasan Onat* (03 Haziran 2021).

medeniyet hamlesinin zorunlu olduğunu düşünmekteyiz. Medeniyeti ancak özgürlük bilinci yüksek toplumlar kurabilmektedir."[52]

Hasan Onat, ileri sürdüğü bu mefkuresini farklı açılardan tartışarak bu "yeni İslam Medeniyeti"nin aktörlerinin Türkler olacağı neticesine vardı:

"Kurulacak yeni medeniyetin dinî boyutunda Mâturîdî, felsefi boyutunda Fârâbî-İbn Sîna ve bilimsel boyutunda Bîrûnî" esas alınabilir. Bu medeniyetin mimarları, Türkler olacaktır. Kurulacak medeniyet ise haysiyet, adalet ve merhamet medeniyeti olarak tanımlanacaktır."[53]

19. İslam Bilimlerinde Yeni Bir Bilim Paradigması: Kök Bilim Paradigması

Hasan Onat denilince, onunla özlü bir söz haline gelen "akıl, din ve bilim" üçlüsü anlaşılırdı. Her yazısında ve konuşmasında bu üçünü birlikte anardı ve bu üçü arasında onun zihninde tam bir uyum vardı. Hatta o, bu bilimselliğini yeni bir bilim paradigması olarak piramitle sembolleştirdi. Her bir bilim alanı ve o alanla ilgili uzmanlar için ortak bir bilimsellikten bahsediyordu. Daha sonra tabii bilimler ve sosyal bilimlerin kendi alanlarına ait bilimsellikten, daha sonra Sosyal bilimler içerisinde İlahiyat ve din bilimleri, onların altında İslam bilimleri ve onun altında her bir anabilim dalının kendine özgün bilimsel yöntem ve yaklaşımı, en tepeye ise her bir bilim adamının kendi çabasıyla oluşturduğu bilimsel yaklaşımını koyuyordu.

Hasan Onat'a göre, yeni bir bilim paradigmasının başkaları tarafından oluşturulmasını beklemek ve bunun da İslam bilimleri alanına taşınmasını istemek boşuna zaman kaybıdır. Buna hem Müslümanların hem de insanlığın acilen ihtiyacı vardır. Mevcut bilimsel yaklaşımlardan ve "onun özündeki kök bilim paradigmasını merkeze alarak, bilimsel yöntemin ve bilimsel bilginin genel özellikleri çerçevesinde, Sosyal Bilimler şemsiyesi altında bilimsel faaliyetleri sürdürmek"ten başka çare yoktur. Ancak bu yolla "hem yeni bilim paradigmasının oluşmasına katkı sağlanmış olur; hem bu birikimin ve bilimsel anlayışının İslam geleneğindeki bilim kök hücreleri ile yeniden buluşmasına imkan hazırlanmış" olur. İlahiyat Fakülteleri,

---

[52] Hasan Onat, "Yeni Bir İslam Medeniyetinin İnşası İçin Maturdi ve Maturidiliğin Önemi", *Prof. Dr. Hasan Onat* (03 Haziran 2021).

[53] Onat, "Yeni Bir İslam Medeniyetinin İnşası İçin Maturidi ve Maturidiliğin Önemi", 700.

Sosyal Bilimler şemsiyesi altında din alanında bilimsel bilgiyi üretmek için kuruldu.

Hasan Onat, Mezhepler Tarihi örneklemi üzerinden İslam bilimlerinin "kök bilim paradigmasını esas alan" ve pramit şeklinde tanımladığı beş kademeli bir yöntem anlayışla bilimsel bilgi üretmeyi şöyle açıkladı:

"İslam Bilimleri, Sosyal Bilimler şemsiyesi altında yer alacakları için, beş kademeden oluşan, en üstte de bilim adamının kişisel anlayışı ile taçlanan bir yöntemle çalışılacaktır.

1. Kademe: Bütün bilimlerde ortak olan genel bilimsel yöntem veya kök bilim paradigması

2. Kademe: Sosyal Bilimler'in yapısal özellikleri ile örülen, "açıklayıcı anlama"yı da içeren Sosyal Bilim Yöntemi;

3. Kademe: İslam Bilimleri Yöntemi;

4. Kademe: İslam Bilimleri içindeki uzmanlık alanlarının kendine özgü niteliklerini öne çıkartan İhtisas Alanı Yöntemi

5. Kademe: Bilim adamının yöntem anlayışının özgün nitelikleri veya bilim adamının kişisel anlayışı

Bu piramit bize, İlahiyat Bilimlerinde ihtisaslaşmanın bir derinleşmeden çok bir yükselme olması gerektiğini de göstermektedir. Bu hem yöntem hem de alan olarak yükselmedir. Söz gelişi İslam Mezhepleri Tarihi alanında çalışan bir insan, sağlıklı bir bilimsel bilgi birikimine sahip olabilmek için, Temel İslam Bilimlerinin oluşturduğu bir zemin üzerinde, Kelam'ın, İslam Tarihi'nin ve İslam Felsefesi'nin desteğini de alarak, Mezhepler Tarihi çizgisinde yükselmek durumundadır. Sosyal Bilimler şemsiyesi İlahiyatçıya, Felsefe-Sosyoloji-Psikoloji-Antropoloji gibi alanların yöntem desteğini kolayca kullanma imkanı sağlayacaktır. Ayrıca, İlahiyat alanında üretilenlerin Sosyal Bilimler kanalıyla Bilim ortak havuzuna taşınması da mümkün olacaktır."[54]

---

[54] Hasan Onat, "Bilgi, Bilim ve Yöntem", *Islam Bilimlerinde Yöntem,* Editör: Halis Albayrak, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (Ankuzem), Ankara 2006, 7-24; Hasan Onat'ın bilim ve yeni bir bilim yöntemi ile ilgili diğer makaleleri için bkz.: "Dinî Yayınlarda Bilimsellik Sorunu (Çağdaş ve İslâmî Bilimler Açısından)", *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi* (31 Ekim- 02 Kasım 2003), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, 161-168; "Islam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve O¨nemi, *Kur an ve Islami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi,* Editör: M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013, 13-68; "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları* (6-7 Mayıs 2016), Yayın: Necmettin Erbakan Üniversitesi; İslami İlimler Araştırma Vakfı, Konya, 2017, 45-69.

Hasan Onat, aklındaki bilim anlayışını ve "kök bilim paradigması"nı hayata geçirmenin yollarını aradı. Bunun için Maturidi Yesevi Otağı Derneği başkanı Ali İhsan Kılıç ile birlikte uluslararası bir üniversitenin kurulması projesi üzerinde çalışıyordu. Bu konuda birkaç toplantı yapıldı. Projeye göre, bir ayağı Özbekistan'da bir ayağı Ankara'da olacak bir üniversite kurulacaktı. Ama gerçekleştirmeye ömrü vefa etmedi.

20. Hasan Onat'ın Vefatı

Hasan Onat Hocam ile, hastalandığı süreçte 23.09.2020 tarihinde bir defa sesli telefonla görüştüm. Daha sonra "yormamak için" mesaj yazarak haberleştim. Son iki gündeki yazışmalarımızın sonuncusunu aktararak makaleyi bitirmek istiyorum:

[08:32, 25.09.2020] Hasan Onat: "Sönmez hoca teşekkür ediyorum. Hastahanedeyim. Telefonla da olsa konuşmak beni zorluyor. Bugün kafamın yeniden çalışmaya başladığını farkettim; mutlu oldum. İştah açılmaya başladı Çok şükür iyileşiyorum…"

[09:30, 25.09.2020] Sönmez Kutlu: Sayın Hocam,

"Bayağı endişelendim. Mesaja cevap alamayınca. Allah'a şükür. Allah şifa versin. En kısa zamanda sağlığınıza kavuşmanız için duacıyız. İnsanlığın sizlere ihtiyacı var.

Selam ve saygılar…"

Sevgili annesi, Hasan Onat'ın çok çalışması ve yorulmasına dayanamayarak birgün ona; "Devirmediğin yaprak, basmadığın toprak kalmadı." diyerek dinlenmesini istemiş o da annesine şu cevabı vermişti: "Ana! Yapılacak daha çok iş var." Hasan Onat, gerçekleştirmek istediği pek çok projesini hayata geçiremeden COVİD-19 sebebiyle 26.09.2020 tarihinde Cumartesi günü akşam saatlerinde rahmet-i Rahman'a kavuştu. Doğum yeri olan Eldivan'da ailesi, sevenleri ve öğrencileri tarafından ebedi istirahatgahına uğurlandı.

Prof. Dr. İsmail Yakıt, Hasan Onat'ın vefat tarihi için şu notu düştü:

Araştırmakla geçti hayatının her anı

Geldi iki zat söyledi Yakut'a tarihi:

"El-Vâsi', dâhil-i cennet eyleye Hasan'ı"

1440+2:1442

الواسع، داخل جنت ايليه حسنى

KAYNAKÇA

Akdoğan, Bayram. "Prof. Dr. Hasan Onat Hoca'mın Bir Güftesini Bestelememle İlgili Bir Hatıram". *Türk Yurdu* 399 (Kasım 2020), 110-111.

Akkoyunlu, İsmail. "İslam Mezhepleri Tarihçisi Prof. Dr. Hasan Onat Hatıratı (1957-2020)". *ATEBE: Dinî Araştırmalar Dergisi* 4 (Aralık 2020), 155-165.

Akoğlu, Muharrem. "Bir Mütefekkir'in Ardından Prof. Dr. Hasan Onat". *Türkiye Yeni Ufuklar Dergisi* (Aralık 2020), 79-83.

Albayrak, Halis. "Bir Fikir ve Bilim Adamı Olarak Hasan Onat Paneli". Türk Ocağı TV. 20 Kasım 2020, https://www.youtube.com/watch?v=GrZ7qpvu4zE&t=1358s, 19:00-22:40.

Aydınlı, Osman. "İnşacı Bir Fikir ve Bilim Adamı Prof. Dr. Hasan Onat". *Türkiye Yeni Ufuklar Dergisi* (Aralık 2020), 87-89.

Aydınlı, Osman. "Hasan Onat (1957-)". *Tanzimattan Günümüze Dinî ve Tasavvufî Düşünce Temsilcileri.* ed. Süleyman Hayri Bolay. 6/4234-4246. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.

Bağlıoğlu, Ahmet. "Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı Hocamız İle Prof. Dr. Hasan Onat Üzerine Söyleşi". *Türk Yurdu* 399 (Kasım 2020), 97-102.

Donner, Fred M.. *Muhammad and the Believers at the Origins of Islam*. Cambridge Massachusetts and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010.

Fığlalı, E. Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 1. Baskı, 2008.

Hakyemez, Cemil. "Prof. Dr. Hasan Onat Hoca İle Öğrencilik Yıllarından Bir Kesit". *Türkiye Yeni Ufuklar Dergisi* (Aralık 2020), 93-95.

Kalaycı, Mehmet. "Prof. Dr. Hasan Onat (1957-2020) Hocamızın Ardından…". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61:2(2020), 517-528.

Kamuoyuna Duyuru. *Türk Yurdu* 399 (Kasım 2020), 114-115.

Kırca, Celal. "Bir Gönül Dostu ve Bilim İnsanı: Prof. Dr. Hasan Onat". *Türkiye Yeni Ufuk Dergisi (*Aralık 2020), 83-86.

Onat, Hasan(ed.). İslam Düşünce Ekolleri Tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (Ankuzem), 1. Baskı, 2006.

Onat, Hasan vd. (ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı.* Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Baskı, 2012.

Onat, Hasan. *İslam'a Yeni Yaklaşımlar.* Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 1999.

İslam Tarihi ve Medeniyeti, Ankara: Otto Yayınları, 1. Baskı, 2021.

İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013.

Maraş, İbrahim. "Hasan Onat'ın Tarikat ve Cemaatlere Yönelik Eleştirileri", *Türk Yurdu* 399 (Kasım 2020), 74-77.

Mektuplar (Hasan Onat'a Gönderilen Mektuplar): Hasan Onat Arşivi.

Nevbahtî ve Kummî, *Şii Fırkalar,* Çev. Hasan Onat ve dğr., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Baskı, 1993.

Onat, Hasan. *Yirminci Asırda Şiilik ve İran Devrimi.* Ankara: Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, 1. Baskı, 1996.

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci.* Ankara: Ankara Okulu, 1. Baskı, 2003.

Onat, Hasan. *İslam Ortak Paydası ve İslam Gerçeği.* İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2. Baskı, 2020.

Onat, Hasan. "İslam'da Asıl Olan Hayat ve Barıştır", *Hürriyet* (21 Temmuz 2014), 6.

Onat, Hasan. "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri". *Oş İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2005), 7-23.

Onat, Hasan. "Yeni Bir İslam Medeniyetinin İnşası İçin Maturidi ve Maturidiliğin Önemi", *Prof. Dr. Hasan Onat.* Erişim 03.06.2021.

http://www.hasanonat.net/index.php/107-yeni-bir-islam-medeniyeti-icin-maturidi-ve-maturidiligin-oenemi

Onat, Hasan. "`Değişim` Rüzgarları ve Yeniden Yapılanma". *Çankırı'ya Hasret* (Temmuz 1998), 1 ve 9.

Onat, Hasan. "Adalet Olmadan İnsanlık Olmaz". *Akşam (*23 Ağustos 2010), 17.

Onat, Hasan. "Adalet: Varoluşun Kurucu İlkesi". *Hürriyet* (19 Temmuz 2013), 6.

Onat, Hasan. "Pankuş". Veryansın TV. Yayın Tarihi 27 Eylül 2020.

https://www.youtube.com/watch?v=o7NqeIsjVao&t=27s

Onat, Hasan. "Alevilik-Bektas¸ilik (Din Ku¨ltu¨ru¨ Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet)". *Alevilik Bektaşilik Türk Yurdu Yazıları.* ed. Erdal Aksoy. 73-96. Tu¨rk Yurdu Yayınları, 2019.

Onat, Hasan. "Bilgi, Bilim ve Yöntem". *Islam Bilimlerinde Yöntem.* ed. Halis Albayrak.7-24. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (Ankuzem), Ankara 2006.

Onat, Hasan. "Bir Üniversiteli Gencin Hatıra Defterinden Seçmeler". *Hasan Onat'ın Özel Arşivi*, Ankara: 2021, 1-7.

Onat, Hasan. "Çağdaş Eğitim ve Türkiye'nin Bazı Gerçekleri-Baş Yazı-". *Çankırı'ya Hasret* (2 Eylül 1997), 1 ve 9.

Onat, Hasan. "Değişim Sürecinde Alevilik". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim 01.06.2021. http://www.hasanonat.net/index.php/99-degisim-suerecinde-alevilik

Onat, Hasan. "Demokrasi Kültürü ve Rejim Tartışmaları Üzerine-Baş Yazı-". *Çankırı'ya Hasret* (2 Ağustos 1997), 1 ve 9.

Onat, Hasan. "Din Alanında Bilgi Kirliliği Üzerine". *Akşam* (21 Ağustos 2010), 14.

Onat, Hasan. "Din Alanında Doğru Bilgi Sahibi Olmanın Gerekliliği ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri". *Eğitime Bakış* 1/4 (Ekim, Kasım, Aralık 2005).

Onat, Hasan. "Din Alanında Eleştirel Yaklaşımın Önemi". *Akşam* (31 Ağustos 2009), 16.

Onat, Hasan. "Din Alanında Yeniden Yapılanma U¨zerine". *Din Öğretiminde Yeni Yaklas¸ımlar*. ed. Mualla Selçuk. 97-107. Ankara: MEB Yayınları, 2000.

Onat, Hasan. "Din Eğitiminde İnsan Hakları ve Demokrasi", *Öğretmen Adayları ve Öğretmenler Ic¸in İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi.* ed. Refik Turan. 249-274. Ankara: Pegem Kitabevi, 2019.

Onat, Hasan. "Din İnsanı Özgürleştirir". *Akşam* (26 Ağustos 2009), 19.

Onat, Hasan. "Din İnsan İçin Vardır". *Akşam* (15 Ağustos 2010), 18.

Onat, Hasan. "Din İstismarını Önlemenin Yolu Din Alanında Doğru Bilgiden Geçer". *Akşam* (13 Eylül 2009), 19.

Onat, Hasan. "Din Kimsenin Tekelinde Değildir". *Akşam* (16 Ağustos 2011), 15.

Onat, Hasan. "Din ve Siyaset Dilinin Korkudan Arındırılması Gerekir/Korku Yoğunluğu Sizi Korkutmuyor mu?". *Akşam* (1 Eylül 2010), 17.

Onat, Hasan. "Dini Meseleleri Niçin Doğru Dürüst Tartışamıyoruz?". *Akşam* (24 Ağustos 2011), 17.

Onat, Hasan. "Aklı Etkin Kullanmak/Düşünmek İbadettir", *Hürriyet* (12 Temmuz 2013), 6.

Onat, Hasan. "Dinî Yayınlarda Bilimsellik Sorunu (Çağdaş ve İslâmî Bilimler Açısından)", *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi* (31 Ekim-02 Kasım 2003). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004, 161-168.

Onat, Hasan. "Doğru/güzel Söz Sürekli Meyve Veren Ağaca Benzer". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim 01.06.2021. http://www.hasanonat.net/index.php/76-dogru-guezel-soez-suerekli-meyve-veren-agaca-benzer

Onat, Hasan. "Eğitim ve Özgürlük Üzerine". *Diyanet Aylık Dergi* 153 (Eylül 2003), 14-18.

Onat, Hasan. "Hayatın Anlamı İnsanın Yaratıcı Yetilerinde Gizlidir/Başarmak Hayatın Anlamını Yakalamaktır". *Akşam* (27 Ağustos 2011), 18.

Onat, Hasan. "Islam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve O˙nemi. *Kur an ve Islami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi.* ed. M. Mahfuz Söylemez. 13-68. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Onat, Hasan. "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*, ed. Mahmut Ay vd. 309-318. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

Onat, Hasan. "İnsan Biricik ve Özgün Bir Varlıktır". *Prof. Dr. Hasan Onat.* Erişim 02.06.2021.*http://www.hasanonat.net/index.php/75-insan-biricik-ve-oezguen-bir-varl-kt-r*

Onat, Hasan. "İnsan Onurunu Adalet Yüceltir". *Hürriyet* (20 Temmuz 2013), 6.

Onat, Hasan. "İslam Ortak Paydası". *Akşam* (27 Temmuz 2012), 16.

Onat, Hasan. "İslam: İnsan Olma Projesi". *Hürriyet* (7 Temmuz 2014), 6.

Onat, Hasan. "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları". *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumlar*ı. ed. Murat Akın vd.45-69.

Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları/İSAV Yayınları, 2018, 45-69.

Onat, Hasan. "İslam'ı Yeniden Düşünmek", *Akşam* (11 Eylül 2009), 17.

Onat, Hasan. "Kadının Olmadığı Yerde Uygarlık Olmaz". *Akşam* (27 Ağustos 2010), 17.

Onat, Hasan. "Kur'an Anlaşılmak İçin İndirilmiştir". *Akşam* (12 Ağustos 2010), 17.

Onat, Hasan. "Medeniyet Yüksek İnsani Değerlerle İnşa Edilebilir". *Akşam* (15 Ağustos 2012), 16.

Onat, Hasan. "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim 01.06.2021. http://www.hasanonat.net/index.php/98-mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dogus-sebepleri

"Konuştuğu Zaman Yalan Söyler". *Hürriyet* (24 Temmuz 2014), 8.

Onat, Hasan. "Müslümanın Hedefi Zekat Verecek Hale Gelmektir". *Akşam* (3 Eylül 2010), 17.

Onat, Hasan. "Niçin Din Eğitimi?", *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2018 kitabı içerisinde, 129-143.

Onat, Hasan. "Özgürlük ve Yaratıcılık". *Hürriyet* (10 Temmuz 2013), 8.

Onat, Hasan. "Son Soluk". *Hisar Aylık Fikir ve Sanat Dergisi* 169 (Ocak 1978), 27.

Onat, Hasan. "Sosyal Değişme ve Aile– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret* (2 Ekim 1997), 1 ve 9.

Onat, Hasan. "Türkiye'de Din Alanının Tartışmaya Açılması ve Önemi– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret* (Ocak-Şubat 1998), 1 ve 9.

Onat, Hasan. "Türkiye'de Din Anlayışı". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim 01.06.2021. http://www.hasanonat.net/index.php/100-tuerkiye-de-din-anlay-s

Onat, Hasan. "Türkiye'de Din ve Laiklik". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim 01.06.2021.

http://www.hasanonat.net/index.php/91-tuerkiye-de-din-ve-laiklik

Onat, Hasan. "Türkiye'de Zihniyet Sorunu – Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret* (2 Temmuz 1997), 1 ve 9.

Onat, Hasan. "Türkiye'nin Gerçekleri ve Din". *Çankırı'ya Hasret* (Kasım-Aralık 1997), 1 ve 9.

Onat, Hasan. “Türkiye’nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Din Olgusu– Baş Yazı-”. *Çankırı’ya Hasret* (2 Haziran 1997), 1 ve 9.

Onat, Hasan. “Unuttuğumuz Bir Gerçek: Mü’minler Kardeştir”. *Akşam* (31 Ağustos 2010), 17.

Onat, Hasan. “Allah İnsandan İnsan Olmasını İster”. *Hürriyet* (14 Temmuz 2014), 6.

Onat, Hasan. “Yeni Bir İslam Medeniyetinin İnşası İçin Maturidi ve Maturidiliğin Önemi”. *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*. ed. Sönmez Kutlu. 677-701. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2018.

Onat, Hasan. “Yeni Bir İslam Medeniyetinin İnşası İçin Maturidi ve Maturidiliğin Önemi”. *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim 03.06.2021.

http://www.hasanonat.net/index.php/107-yeni-bir-islam-medeniyeti-icin-maturidi-ve-maturidiligin-oenemi

Onat, Hasan. “Çankırı’lı Olmak – Baş Yazı-”. *Çankırı’ya Hasret* (2 Mayıs 1997), 1 ve 9.

Onat, Hasan. *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*. 63/2517 (Ekim 2000).

Onat, Hasan. *Sorularla Mezhepler Tarihi*. Ankara: 2016 (Yayınlanmamış nüsha).

Onat, Hasan. *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2. Baskı, 2018.

Onat, Hasan. “24 Yıllık Sessiz Yolculuktan Akılda Kalanlar”, *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim 07.06.2021.

http://www.hasanonat.net/index.php/64-24-y-ll-k-sessiz-yolculuktan-ak-lda-kalanlar

et-Tusî, Nasirüddin, *İmamet Risalesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, cilt: XXXII, 89-110.

Üçok, Nuran. “Nurten Onat Hanımefendi İle Eşi Hasan Onat Üzerine Söyleşi”. *Türk Yurdu* 399 (Kasım 2020), 103-109.

Yozgat Lisesi arşivinde 728 numaralı Hasan Onat Dosyası.

SUMMARY

Hasan Onat was born in the Eldivan district of Çankırı. He completed his primary education at Eldivan Center Primary School and at Yozgat High School as a boarding student. After a successful education, he enrolled in Theology Faculty of Ankara in 1974.

Hasan Onat acquired the habit of reading, researching and questioning a lot since his high school education; He began to write poetry and short stories. He kept diaries to see his intellectual development in Theology. He had some intellectual depressions during his high school and theology education. Beginning from high school, he had believed that a renaissance was needed in order to get rid of the problems that Muslims faced.

Hasan Onat's achievements in Theology, his spirit of inquisitiveness and his scientific curiosity kept Prof. Ethem Ruhi Fığlalı's attention and he invited him to do a PhD in the History of Sects. He accepted this invitation and became a Research Assistant in Theology.

Hasan Onat, who started his doctorate in 1979, received the title of Doctor of Theology on 07.03.1986 with his thesis named "Shiite Movements in the Umayyad Period" under the supervision of E. Ruhi Fığlalı. Then he was appointed to the staff of assistant professor. He worked as an Associate Professor and Professor. He gave undergraduate, graduate and doctorate courses in the fields of History of Islamic Sects, Contemporary Islamic Movements, Methodology of Social Sciences and other fields in his faculty for nearly forty years.

He has supervised more than fifty master's and doctoral theses. He tried to illuminate the first five centuries of Islamic thought with the theses he supervised. He has also signed many scientific studies. He published some of them, but he did not live to publish some of them. He has presented many papers to symposiums held at home and abroad.

Hasan Onat was awarded with "the Bravery of Science Award", due to his scientific achievements and bravely defending his views, in a ceremony held after the 2nd Maturidi Yesevi Otağı Congress held in Safranbolu on 31 August 2015-1-2 September 2015 by the Maturidi-Yesevi Otağı Scientific and Theological Research Association.

Hasan Onat, known with his honesty, kindness, courage and critical point of view, tried to understand, explain and endear Islam in his life. He thought and made thought through concepts and metaphors. He read, taught, discussed and shared.

Hasan Onat has established a throne in the hearts of a wide audience thanks to his radio and television production and presenting for a quarter of a century. In the programs he produced, he tried to find solutions to the religious, social, political and cultural problems of the Turkish society, Muslims and humanity. As a newspaper columnist and social media user, he shared his ideas with social responsibility awareness.

Hasan Onat carried the ideas and methods of his predecessors forward and opened a new era in the field of History of Islamic Sects. He did a lot of research in his field, made translations, prepared textbooks and wrote columns for newspapers. He played an important role in the preparation of the Religious Culture and Moral Knowledge curriculum in primary and secondary education and in the renewal of theology programs.

Hasan Onat, who has always been in favor of innovation, worked to systematize a new scientific paradigm in Islamic sciences under the name of “Root Science Paradigm” and the thesis of “a new Islamic civilization” based on dignity, compassion and justice.

Hasan Onat gave very importance to Hanefi-Maturidi teaching for reconstruction of “a new Islamic civilization” and he explained his thesis as follows: “Hanefi-Maturidi's emphasis on the mind of thought can allow the development of critical thinking that is most needed today. The distinction between faith and deeds can prevent the operation of the tekfir mechanism so easily. We think that "equality in faith" can allow the perception of "chosenness" in an individual and community to be placed on a healthy footing, which facilitates religious abuse. What we are trying to say is that Hanefilik-Maturidism should not forget the fact that there are human manifestations only about the forms of understanding of Islam. Whatever its name, all sects are human formations that emerged after the death of the Prophet; no sect can be identified with Islam. Every denomination has its wrongs besides the truth. When we understand the denominations well, we understand that differences are wealth and that the past must be understood correctly in order to get rid of the mortgage of the past.”

Hasan Onat, who devoted his life to science, was just beginning to reap the fruits of his work, but he caught the Covid-19 disease and died on 26.09.2020.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021):95-147
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 95-147
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

PROF. DR. HASAN ONAT'IN BİLİMSEL MİRASI*

Scientific Legacy of Prof. Hasan Onat

Nuran ÜÇOK**- Ebru KOÇAK***-Yunus İBRAHİMOĞLU****
Betül YURTALAN*****-Ahmet Bedri YAVUZ******
Muhammed Cihat ORUÇ*******-Hakan ATALAY********
Mine DEMİRBİLEK*********

Öz

Prof. Dr. Hasan Onat, kırk yıla yakın akademik hayatını ilmi araştırmalara, eğitim-öğretim faaliyetlerine, toplumsal duyarlılık projelerine adamış bir bilim insanıdır. Aynı zamanda bu çalışmalarıyla zihinlere ulaşmayı ve pek çok insanı

Abstract

Prof. Hasan Onat is a scientist who has devoted his academic life for nearly forty years to scientific research, educational activities and social awareness projects. At the same time, he is a thinker who has

* Bu makale, *Türk Yurdu Dergisi* Kasım sayısındaki "Hasan Onat Dosyası" için hazırlanan "Prof. Dr. Hasan Onat'ın Akademik Yayınları, Gazete Yazıları, Söyleşileri ve Tv Programları" başlıklı bibliyografyanın genişletilmiş halidir.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara, Türkiye /e-posta: nucok@ankara.edu.tr / ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7048-8054.

*** Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Burdur, Türkiye/ e-posta: ebrkocak@ankara.edu.tr / ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1100-9380.

**** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara, Türkiye /e-posta: yunusibrahimoglu33 @gmail.com / ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5949-615X.

***** Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye / e-posta: betulyurtalan@hitit.edu.tr / ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3594-8427.

****** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara, Türkiye /e-posta: ahmetbedriyavuz@gmail.com / ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3866-4518.

******* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye / e-posta: m.cihatoruc@hotmail.com / ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0425-2865.

******** Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye / e-posta: hakan-atalay@hotmail.fr / ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3799-0007.

********* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye / e-posta: minedmrblk@gmail.com / ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3436-4788.

Başvuru|Submission	Kabul|Accept	Yayın|Publish
18.06.2021	28.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/ emakalat.954102

derinden etkilemeyi başarmış bir mütefekkirdir. Onat'ın bilim adamı olarak ve aydın kimliği ile geride bıraktığı bilimsel mirasını ortaya koyabilmek, onun kapsamlı bir bibliyografyasını hazırlamakla mümkündür. Onun öğrencileri olarak bu sorumluğun bize ait olduğu kanaatine vardık ve böyle bir makaleyi hazırlamak istedik. Bu doğrultuda Hasan Onat'a ait kitaplar, çeviriler, kitap bölümleri, editörlük çalışmaları, ansiklopedi maddeleri ve vaka takdimleri, bilimsel makaleleri ve bildirileri ile çeşitli dergilerde yer alan yazıları, gazete köşe yazıları, yaptığı söyleşiler ve kendisiyle yapılan söyleşiler, TV programları ve Radyo programlarının kapsamlı bir bibli-yografyasını ortaya koymaya çalıştık. Bu makalemizde, kaynak olarak Hasan Onat'ın özel arşivinde yer alan belge ve kayıtlardan, kendi web sayfasından (hasanonat.net), YÖKSİS teki kayıt-lardan, Millî Kütüphaneden, Youtube, İSAM ve diğer veri tabanlarından faydalandık. Bu çalışmamızın, Hasan Onat'ın çok yönlü bilimsel mirasına ulaşmayı ve onu tanımayı kolaylaştıracağını ve başta genç araştırmacılar olmak üzere gelecek nesillerin onu daha iyi anlamasına önemli katkılar sunacağını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, Bibliyografya, Yayın, Literatür, Eser.

managed to reach the minds and deeply affect many people with these works. To reveal the scientific legacy that Onat left behind as a scientist and as an intellectual is only possible by preparing a comprehensive bibliography of him. As his students, we came to the conclusion that this responsibility belongs to us and we wanted to prepare such an article. In this direction, We have tried to present a comprehensive bibliog-raphy belonging to Hasan Onat that includes books, translations, book chapters, editorial studies, encyclopedia articles and case presentations, scientific articles and papers, articles in various journals, newspaper columns, interviews with him, interviews made by him, TV programs and radio programs. In this article, we used documents and records in Hasan Onat's private archive, his own website (hasanonat.net), records in YÖKSİS, the National Library, Youtube, ISAM and other databases. We hope that this study will make it easier to access Hasan Onat's multi-faceted scientific legacy, and make significant contributions to a better understanding of him by future generations, especially young researchers.

Keywords: Hasan Onat, Bibliography, Publication, Litera-ture, Work.

GİRİŞ

"Eğer herhangi bir kimse, sizin sayenizde, ömründe bir kerecik de olsa insan olma onurunu derinden hissetmişse, özgür olduğunun farkına varabilmişse, özgürce nefes alabilmişse, siz başarıya ulaşmış sayılırsınız. İnsan olmak, hayata dokunmak, insanlığı hissetmek ve hissettirmektir."

Hasan Onat[1]

[1] https://twitter.com/Hasanonat/status/1194726281595826181

"İnsan olma onurunu derinden hissettirmeyi ve insanlara özgür olduğunun farkına vardırabilmeyi" hayatının amacı olarak gören Prof. Dr. Hasan Onat, ömrünü insanların hayatına dokunmaya adamıştır. Onat'ın yayın geçmişindeki çeşitlilik, yaptığı kapsamlı araştırmalar, kullandığı yazılı ve görsel araçlar, onun yayın dünyasına yaklaşımında akademik birikimini paylaşmanın ötesinde bu adayışın bir yansıması olarak büyük bir hassasiyet ve motivasyonla hareket ettiğini göstermektedir.

Hasan Onat'ın akademik çalışmalarının büyük bir kısmı İslâm Mezhepleri Tarihi, Çağdaş İslâm Akımları ve İslâm araştırmalarında yöntem konusundadır. Onun ayrıca İslâm dünyasının günümüzdeki durumu ve buna yönelik çözüm arayışları ile ilgili birçok makalesi ve bildirisi bulunmaktadır. Özellikle Şiîlik, Kızılbaşlık, Bektâşilik, İslâm bilimlerinde yöntem, dinî akımlar gibi alanları güncel boyutlarıyla birlikte ele almıştır. Onat, bu konulardaki araştırmalarında yalnızca bilgi aktarmakla yetinmemiş, eleştirel yaklaşımla yeni bilgiler ve tezler üretmiştir. Bunun yanı sıra "mezhepler din değildir; dinin anlaşılma biçimleridir" şeklindeki ifadeleriyle; bir taraftan insan onuru ve özgürlüğüne, diğer taraftan Müslümanlar arasında yaşanan çatışmaların İslâm dünyasında oluşturduğu hasarlara dikkat çekerek bu sorunların aşılabilmesi için her fırsatta "İslâm ortak paydası"nda buluşmanın önemine vurgu yapmıştır. Dünyanın ve insanlığın geleceği hakkındaki kaygılarını zihninde taze tutan Onat, "İnsanlık nereye gidiyor?" sorusunu gündeminden düşürmemiştir. Bu sebeple küreselleşme, sekülerleşme ve din-siyaset ilişkisi gibi konuları ele alırken hem insanlığın geleceğinin nereye doğru gittiğine dair fikirlerini beyan etmiş hem de mezhep unsurunun bu noktadaki etkileri üzerinde durmuştur. Onun bu çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserleri, birden fazla kez basılmış ve alanındaki araştırmacıların yanı sıra ülkesinin ve dünyanın sorunları hakkında kaygısı olan çok sayıda insanın başvuru kaynağı olmuştur. Biz bu sürecin de takibini kolaylaştırmak adına Hasan Onat'ın yayım dünyasına kazandırdığı eserlerin ilk ve son baskılarına dair bilgileri birlikte vermenin uygun olacağını düşündük.

Hasan Onat, bilimsel etkinliklerinin büyük bir kısmını bireylerin ve toplumun din anlayışında yeni ufuklar açmaya, daha sağlıklı bir din algısı geliştirilmelerine katkı sağlamaya hasretmiştir. Yalnızca ihtisas alanıyla sınırlı kalmamış, görsel ve işitsel kitle iletişim araçlarını kullanarak daha fazla insana ulaşabilmeye çalışmıştır. Bu kanalların başında yazılı medyanın etkin aracı olan gazeteler gelmektedir. Onat, bu kapsamda 90'lı yıllardan itibaren herhangi bir ayrım yapmadan ulusal ve yerel gazetelerde çeşitli yazılar yazmaya başlamıştır. Bu yazıların bir kısmı bağımsız metinlerden bir kısmı ise yazı dizilerinden oluşmaktadır. 2007 yılında *Başkent'te Çankırı'nın*

Sesi Gazetesi'nde yayımlanan "Din, Akıl, Bilim" yazı dizisi bunun bir örneğidir. Ayrıca Hocamız, 2009-2012 yılları arasında *Akşam Gazetesi*, 2013-2014 yıllarında da *Hürriyet Gazetesi*'nde olmak üzere Ramazan boyunca günlük yazılar kaleme almıştır. Bu yazılar; insan ve anlam, akıl ve bilim, din ve İslâm, sosyal hayat, siyaset, evren, Kur'an, Hz. Peygamber, tarih, mezhep, gelenek, Ramazan ve oruç gibi oldukça geniş bir muhtevaya sahiptir. Bunların yanı sıra *Milliyet Gazetesi*, *Posta Gazetesi*, *Takvim Gazetesi*, *Çankırı'ya Hasret*, *Cem Siyasi Haber Gazetesi*'nde de yazıları bulunmaktadır. Bu tür yazılara ait bibliyografyayı, sağlığında bize teslim etmiş olduğu bilgisayarında kayıtlı dosyalardan, yazılarını içeren kendi arşivinde sakladığı gazetelerden ve Milli Kütüphane arşivlerinden yararlanarak hazırladık.

Hasan Onat, Ramazan aylarında veya başka zamanlarda gazetelerde yazdığı yazıları konularına göre derleyip yayımlamayı düşünüyordu. Buna dair hazırlıklara başlamış ve çalışmayı büyük ölçüde son haline getirmişti. Maalesef çalışmanın son şeklini görmeye ömrü vefa etmedi. Onun bu arzusunun yakın zamanda gerçekleşeceğini ve "Gazete Yazıları" adı altında okuyucuyla buluşacağını paylaşmak isteriz.

Hasan Onat'ın çeyrek asırlık radyo ve televizyon programcılığı tecrübesi, ayrı bir önemi haizdir. Onat, 1986 yılında doktora tezini savunmasından kısa bir süre sonra başladığı "Din ve Dünya", "Gençlik ve Din", "Dini Bilgimiz - Dini Kültürümüz", "Cuma Sabahı", "Hasan Onat'la On Dakika", "Din - Akıl – Bilim", "Rahmet Pınarı", ve Doç Dr. Remziye Ege ile birlikte yürüttüğü "İlahî Nizam ve İnsan" başlıklı program dizileri ile uzun yıllar Türkiye'nin ve dünyanın dört bir yanındaki insanlara evlerinden, araçlarından, iş yerlerinden seslenebilmiş ve binlerce kişinin düşünce dünyasına nüfuz edebilme imkânı yakalamıştır. Dijital dünyaya adım atılmadan önce başlayan bu serüvenin seyrini, daktiloda hazırlanmış metinlerin zamanla bilgisayar çıktılarına dönüşmesi ve nihayet yerini dijital ortamdaki ses kayıtlarına bırakması üzerinden takip etmek mümkündür. Arşiv araştırmalarımız sırasında, Onat'ın 1986-1998 yılları arasında icra ettiği programların içeriklerini büyük oranda yazılı olarak hazırladığını ve yayın esnasında bu metinleri seslendirdiğini tespit etmiş bulunmaktayız.[2] Söz konusu metinleri İman, İnsan, Kur'an, Hz. Peygamber, İbadet ve İslâm başlıklı klasörlerde tasnif eden Onat'ın 1998 yılından itibaren yaptığı programların içerik metinlerine

[2] Prof. Dr. Hasan Onat'ın 1986-1998 yılları arasında yürüttüğü radyo programlarının içerik metinlerinde yer alan konu başlıklarını kronolojik olarak sıraladığımız liste, makalemizin hacmini artıracağı için bu çalışmaya EK olarak sunulmuştur.

ne yazık ki ulaşamamaktayız. 2002 yılından itibaren ise "Hasan Onat'la On Dakika", "Din, Akıl, Bilim", "Rahmet Pınarı" ve Doç. Dr. Remziye Ege ile "İlahî Nizam ve İnsan" programlarının dijital ortamdaki ses kayıtları onun kişisel arşivinde korunmaktadır.

Hasan Onat ile günlük yaşamdan akademik konulara varıncaya kadar pek çok konuda çeşitli söyleşiler yapılmış; bunlar gazete, dergi ya da internet ortamında yayımlanmıştır. Onun bu söyleşileri İslâm'ı doğru anlamaya ve toplumun siyasî, dinî ve mezhebî farklılıklarıyla şiddete başvurmadan bir arada yaşama kültürünü geliştirmeye yöneliktir. Ayrıca bu söyleşilerde Müslümanların içinde bulunduğu diğer sorunları tespit ve çözüm önerileri de önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra Onat, kendi akademik gelişiminde büyük katkıları olan Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı ve Prof. Dr. Hüseyin Atay ile Türkiye'de din anlayışı ve mezhep meselesi üzerine verimli söyleşiler gerçekleştirmiştir. Bu söyleşiler, arşiv kayıtlarından ve internet verilerinden hareketle tespit edilerek yayın listesine eklenmiştir.

Teknolojinin ilerlemesi ile beraber dijital veya sanal olarak adlandırılan ortama bir geçiş yaşanmıştır. Bu bağlamda bilginin aktarılmasıyla ilgili araçların gelişimini yakından takip eden Onat, bilginin insanlara ulaştırıldığı platformlar arasında çağımızın en etkili iletişim aracı olan televizyon ve interneti de oldukça önemsemiş ve verimli bir şekilde kullanmıştır. Hangi mezhep, ırk ve siyasî görüşten olursa olsun, ayrım yapmaksızın tüm insanlara ulaşmayı hedefleyen Onat, otuz yılı aşkın bir süre boyunca gerek televizyon programları gerek online platformlarda görüşlerini paylaşmıştır. Bu amacı doğrultusunda da uzun süre *Kanal A*, *Ata TV*, *Halk TV* ve *Türkmeneli TV* gibi kanallarda programlar yürütmüş ve sunuculuk yapmıştır. Bunların yanı sıra birçok televizyon programına konuk olmuş ve insanlığın gelişimi için çaba sarf etmiştir. Bu gerçekten hareketle Onat'ın katıldığı ya da sunduğu televizyon programları araştırılmış ve tespit edilenler, müstakil bir başlık olarak bibliyografyaya eklenmiştir. Videoların künye bilgilerinde bulundukları sitelerdeki isimlendirmeler dikkate alınmış ve arkasına televizyon programının adı ve videonun linki de yazılmıştır. Bununla beraber ulaşabildiğimiz tüm televizyon programları kayıt altına alınarak arşivlenmiştir.[3] Ancak *Kanal A, Ata TV* ve *Halk TV*'deki programlarının kayıtlarına, bu kanalların bir kısmının kapanmış olması ya da arşivlerinde kayıtların bulunamaması nedeniyle ulaşılamamıştır.

---

[3] *Türkmeneli TV*'deki programların temini ve arşivlenmesi konusunda bizlere gerekli desteği ve yardımı sunan *Türkmeneli* Televizyonu Ankara Müdürü Hanefi Uzunçam'a ve Enver Onur'a şükranlarımızı sunarız.

Hasan Onat, bibliyografyasını sunduğumuz bu faaliyetleri dolayısıyla pek çok kimsenin teşekkür ve takdirini kazanmıştır. Kendisine gönderilen mektup ve mailler, onun çabalarının toplumdaki etkisini somut olarak görmemizi sağlamıştır. Arşivindeki dosyalarda rastladığımız bu mektuplar, farklı coğrafyalardan ve kültürlerden insanların duygu ve düşünce dünyalarına dokunduğunun bir göstergesi niteliğindedir. Bu geri bildirimlerinin kıymetli olduğunu düşündüğümüzden farklı mektuplarda yer alan küçük pasajlar ile yazımızı tamamlamak isteriz:

"Hocam eğer siz mezhebler tarihi derslerinde bize elinizden geldiğince bir şeyler vermeseydiniz ve ben o insanların karşısına fanatik bir Hanefî olarak çıkmış olsaydım daha değişik sonuçlarla karşılaşabilirdim. Ama ben mezheb taassubiyetine bürünmüş bir kişilikle değil, onların karşısına tamamen önyargısız olarak çıktım."[4] (Çoğunluğunu Şiîlerin oluşturduğu, Şâfiî ve Hanefîlerin de bulunduğu bir ilçede öğretmenlik yaptığını ifade eden eski bir öğrenciden gelen mektup, C. Y. 1988).

"Ben, vatan hasretiyle yanıp tutuşan, Türkiye'nin Sesi Radyosunu kendime en yakın bir arkadaş sayan en vefalı dinleyicilerinizden biriyim. Özellikle din ve ahlak konuşmalarına yer veren programlarınızı huşu ile takip etmekteyim. Bu programlardaki konuşmaları dinleyince inanın paslanan ruhlarımız şifa buluyor, kendimizi kötülük yapmaktan, başkalarına zarar vermekten uzaklaştırıyor, insanca yaşamanın zevkini tadıyor ve mutlu oluyoruz."[5] (Fransa'dan gelen bir mektup, F.A. 1988).

"Sizi dinledikçe farklı pencerelerden '360°'den' bakma fırsatını yaşadım."[6] (Bir televizyon programı yayını sonrası gelen mektup, T.K. 2011).

1. KİTAPLAR

Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği,* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993 / İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2019.

Onat, Hasan, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci,* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003 / İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2018.

Onat, Hasan, *Islam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği,* İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

---

[4] Hasan Onat Özel Arşivi.

[5] Hasan Onat Özel Arşivi.

[6] Hasan Onat Özel Arşivi.

Onat, Hasan – Akbulut, Ahmet, *Kelam,* Ankara: Semih Eğitim Kültür Yayınları, 1994.

Onat, Hasan, *Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi / Shiism in The Twenth Century and The Islamic Reolution of Iran* Ankara / *Şia' fi'l-karni'l-aşri ve suveru'l-İslâmiyyeti'l-İraniyye,* Ankara: Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı Yayınları (Research Fondation for Public Services), 1996.

Onat, Hasan vd., *Temel Dini Bilgiler: Ders Kitabı,* Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2002.

Onat, Hasan – Aydınlı, Osman – Demir, Hilmi, *Kelam Ders Kitabı,* Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2003.

Onat, Hasan vd., *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi,* Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (Ankuzem), 2007.

2. ÇEVİRİLER

Zahir, İhsan İlahi, *Şia'nın Kuran, İmamet ve Takiyye Anlayışı,* çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.

et-Tûsî, Nasîrüddin Muhammed b. Muhammed b. el- Hasan, "İmâmet Risâlesi", çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 35 (1996), 179-191.

Kummi/Nevbahti, *Şii Fırkalar, Kitabu'l Makalat ve'l-Fırak, Fıraku'ş-Şia,* çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

3. KİTAP BÖLÜMLERİ

Onat, Hasan, "Hacı Bektaş Velî'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler"*, Kadri Erdoğan Hacı Bektaş Velî Armağanı,* ed. Süleyman Hayri Bolay vd., 37-48. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din Anlayışı", *1996 Türk Ocakları Yıllığı,* 186-228. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1997.

Onat, Hasan, "Din Alanında Yeniden Yapılanma Üzerine", *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Mualla Selçuk, 97-107. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.

Onat, Hasan, "İslâmda Yeniden Yapılanma Üzerine", *10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyet'e Paneli*, 75-88. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Onat, Hasan, "Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi'nin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'nın Yeri", *Ethem Ruhi Fığlalı'ya Armağan*, 236-254. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

Onat, Hasan, "Din-Hukuk İlişkisini Müslümanca Çözmek Zorundayız", *Kur'an'ın Hayata Müdahalesi*, ed. Abdullah Yıldız, 423-427. İstanbul: Umran Yayınları, 2004.

Onat, Hasan, "Bilgi, Bilim ve Yöntem", *Islam Bilimlerinde Yöntem*, ed. Halis Albayrak, 1-26. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (Ankuzem), 2005.

Onat, Hasan, "Küresel Şiddet ve Teröre Köklü Çözüm: Yüksek Güven Kültürü Yaratmak". *Güvenli Okullar,* ed. Adem Solak, 180-205. İstanbul: Hegem Yayınları, 2007.

Onat, Hasan, "İslâm, Şiddet ve Terör", *Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslâm ve Şiddet*, ed. Mümtaz'er Türköne, 113-119. İstanbul: Ufuk Kitap, 2007.

Onat, Hasan, "Şiilik", *İslâm'a Giriş: Evrensel Mesajlar*, 257-280. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik", *Türk Kimliği (Ayvaz Gökdemir'e Armağan-2),* ed. Özdemir Çağatay, 808-825. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.

Onat, Hasan, "Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi", *Mutezile ve Mihne İlişkisi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, 177-187. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.

Onat, Hasan – Kutlu, Sönmez, "İslam Mezhepleri Tarihi'ne Giriş", *Islam Mezhepleri Tarihi El Kitabı,* ed. Hasan Onat – Sönmez Kutlu, 19-60. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Onat, Hasan, "Şiiliğin Doğuşu ve İlk Şii Fikirler", *Islam Mezhepleri Tarihi El Kitabı,* ed. Hasan Onat – Sönmez Kutlu, 157-182. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Onat, Hasan – Ateş, Orhan, "Haricilik", *Islam Mezhepleri Tarihi El Kitabı,* ed. Hasan Onat – Sönmez Kutlu, 63-89. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Onat, Hasan, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", İslam *Mezhepleri Tarihi El Kitabı,* ed. Hasan Onat – Sönmez Kutlu, 559-576. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Onat, Hasan, "İmamiyye Şiası", *Islam Mezhepleri Tarihi El Kitabı,* ed. Hasan Onat – Sönmez Kutlu, 183-214. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Onat, Hasan, "Dinsel İletişimin Stratejik Boyutu". *Stratejik İletişim ve Algı Yönetimi*. ed. B. Senem Çevik-Ersaydı, Rifat Serav İlhan. 75-92. Ankara: POLPAUM, 2012.

Onat, Hasan, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi,*

ed. M. Mahfuz Söylemez, 13-68. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Onat, Hasan, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri,* ed. Mesut Okumuş - Cemil Hakyemez, 141-164. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Onat, Hasan, "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak", *Islâm'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu,* ed. Mehmet Evkuran, 97-100. Ankara: Anadolu Ilahiyat Akademisi, 2016.

Onat, Hasan, "Mezheplerin Stratejik Boyutları ve Mezhep Çatışması", *Din ve Şiddet, Tarihi Dini Siyasi Sosyo Psikolojik Kültürel Boyutlarıyla,* ed. Faruk Sancar, 409-429. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2016.

Onat, Hasan, "Dinî Çoğulculuk, Din Özgürlüğü, Din-Cihat İlişkisi Bağlamında Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu: Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", *Bütün Boyutlarıyla Din,* ed. Murat Sülün, 353-374. İstanbul: Kuran Çalışmaları Vakfı, Rumuz Yayınları, 2016.

Onat, Hasan, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği- Birlik İçin Temeller Aramak-", *Gerilim ve Çatışma Arasında Mezhep -Mezhep Sosyolojisi-,* ed. Mustafa Tekin, 59-94. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2017.

Onat, Hasan, "İslam Düşünce Ekolleri – Siyasi ve İtikadi Mezhepler", *Islam Tarihi ve Medeniyeti (Asr-ı Saadet'ten Selçukluların Sonuna Kadar),* 14 / 179-255. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Onat, Hasan, "Yeni Bir İslam Medeniyeti İçin Maturidi ve Maturidiliğin Önemi", *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği),* ed. Sönmez Kutlu, 577-595. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2018.

Onat, Hasan, "Dini Bilgi Üretimi ve Toplumsal Karşılığı Bağlamında İlahiyat Fakültelerinin Konumu", *Dini Temsil Sorunu Sempozyumu (28-29 Nisan 2017) Tebliğler,* ed. Hanifi Şahin, 31-44. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 2018.

Onat, Hasan, "Alevilik-Bektaşilik (Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet)" *Alevilik Bektaşilik Türk Yurdu Yazıları,* ed. Erdal Aksoy, 73-96. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2019.

Onat, Hasan, "Din Eğitiminde İnsan Hakları ve Demokrasi", *Öğretmen Adayları ve Öğretmenler İçin İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, ed. Refik Turan, 249-274. Ankara: Pegem Kitabevi, 2 Basım, 2019.

Onat, Hasan, "Çocuk İstismar ve İhmalini Önlemede Dinin Etkisi" *Çocuk İhmali ve İstismarı*, ed. Betül Ulukol, 2 / 1061-1068. İstanbul: Punto yayınları, 2019.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din, Tarikatlar ve Fethullahçı Yapılanma", *Politik Psikoloji Seminerleri 2018*, ed. Oğuzhan Herdi vd. 31-50. Ankara: Barış Kitap, 2019.

Onat, Hasan, "Ortadoğu'daki Çatışmaların Mezhebi Arka Planı ve Şiddetin Meşrulaştırılması", *Doğu Akdeniz'den Basra'ya Krizler ve Düzen*, ed. Murat Tınas, Buğra Sarı, 121-136. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2019.

Onat, Hasan, "Şiîliğin Doğuşu", *Tarihte Müslümanlar,* ed. Mehmet Özdemir vd. 1 / 197-199. Ankara: Otto Yayınları, 2021.

Onat, Hasan, "Zeydî İsyanlari ve Zeydîliğin İktidar Mücadelesi", *Tarihte Müslümanlar,* ed. Mehmet Özdemir vd. 1 / 476-478. Ankara: Otto Yayınları, 2021.

Onat, Hasan, "Babîlik ve Bahaîliğin Ortaya Çıkışı", *Tarihte Müslümanlar,* ed. Mehmet Özdemir vd. 7 / 192-193. Ankara: Otto Yayınları, 2021.

Onat, Hasan, "Ahmedîliğin (Kadiyânîliğin) Ortaya Çıkışı", *Tarihte Müslümanlar,* ed. Mehmet Özdemir vd. 7 / 207-209. Ankara: Otto Yayınları, 2021.

4. EDİTÖRLÜĞÜNÜ YAPTIĞI ESERLER

İslâm'a Yeni Yaklaşımlar, ed. Hasan Onat, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999.

İlahiyat Önlisans Programı: Dine Yeni Yaklaşımlar, ed. Hasan Onat, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 6 Basım, 2005.

İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi, ed. Hasan Onat, Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (Ankuzem), 2006.

İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı, ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Hodgson, Marshall G.S., *İslâm'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz, ed. Hasan Onat, Ankara: Phoenix Yayınları, 2017.

Fred M. Donner, *İslâm'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar,* çev. Berkay Ersöz, ed. Hasan Onat, Ankara: Phoenix Yayınları, 2017.

5. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Onat, Hasan, "Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 10 / 146. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Onat, Hasan, "Habîb el-Mektûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 14 / 372. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Onat, Hasan, "Hattabiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 16 / 392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Onat, Hasan, "Husayn b. Nümeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 18 / 413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Onat, Hasan, "Huzeyme b. Hâzim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 18 / 435. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Onat, Hasan, "İbahiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 19 / 252-254. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Onat, Hasan, "İbrahim b. Eşter", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 21 / 301. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Onat, Hasan, "İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 23 / 91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Onat, Hasan, "Makâlâtü'l-İslâmiyyîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27 / 406-407. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Onat, Hasan, "Devlet", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü 2,* ed. Mualla Selçuk vd, 1 / 145-147. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013 / "Staat", *Lexikon des Dialogs Grundbegriffe aus Christentum und Islam 2,* ed. Richard Heinzmann, 646-647. Freiburg: HERDER, 2013 / "ed-Devle", *Mu'cemu'l-Hivâr Mefâhîmu Esâsiyye mine'l-Mesîhiyye ve'l-İslâm,* ed. Richard Heinzmann, 230-231. Freiburg: HERDER, 2016.

6. MAKALELER

Onat, Hasan, "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *Islamî Araştırmalar,* 3 / 3, (1989), 122-138.

Onat, Hasan, "Peygamberlik ve Hz. Peygamber'i Anlamak", *Din Öğretimi Dergisi,* 22 (1990), 32-35.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Alevilik Bektaşilik (Fığlalı'nın Kitap Tanıtımı)", *İslâmî Araştırmalar*, 5 / 1, (Ocak 1991), 73-74.

Onat, Hasan, "Şii İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 32 /1 (1992), 89-110.

Onat, Hasan, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (1997), 79-117.

Onat, Hasan, "İslâm'da Yeniden Yapılanma Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 39 / 2 (1999), 197-207.

Onat, Hasan, "Küreselleşme Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1 / 1, (2002), 37-47.

Onat, Hasan, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmiyat,* 6 / 3 (2003), 111-126.

Onat, Hasan, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", *Dini Araştırmalar,* 6 / 17 (2003), 29-46.

Onat, Hasan, "Küreselleşmenin Boyutları ve İslâm'ın Geleceği", *Dinler Tarihi Araştırmaları IV (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları),* (2004), 293-306.

Onat, Hasan, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", *Dini Araştırmalar,* 7 / 20 (2004), 19-30.

Onat, Hasan, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", *Oş İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (2004), 7-23.

Onat, Hasan, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi,* 1 (2009), 18-34.

Onat, Hasan, "Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektâşilik ve Kimlik Tartışmaları", *Dini Araştırmalar,*12 / 33 (2009), 37-46.

Onat, Hasan, "Ahmet Yesevi- Hacı Bektaş Veli Çizgisinde Velayetname'nin Anlam ve Önemi Hakkında", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi,* Köln, 3 (2010), 46-54.

Onat, Hasan, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makalat Mezhepler Tarihi Araştırma Dergisi,* 6 / 2 (2013), 223-256.

Onat, Hasan, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı Şii Selefi Kutuplaşması", *İlahiyat Akademi (Gaziantep Ünv. İlahiyat Fakültesi),* 1 / 1-2 (2015), 107-128.

Onat, Hasan, "İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi,* 5 (2017), 11-36.

Onat, Hasan, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", *Islâmî Araştırmalar Dergisi*, 29 / 2 (2018), 169-192.

7. BİLDİRİLER

Basılmış Bildiriler

Onat, Hasan, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Din Anlayışı ve Mezheplere Bakışı", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, 140-151. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Onat, Hasan, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran Islam Devrimi" / "es-Sevretü'l-İslâmiyyetü'l-İraniyye ve'ş-Şia fi'l-Karni'l-Işrin (Mülahhasü'l-bahs)", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu = International Symposium on al-Shiism throughout*

History and Today (Tebliğler ve Müzakereler, 23-157 / 158-162. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.

Onat, Hasan, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kuran'ın Rolü", *I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler, Müzakereler: 1-3 Nisan 1994*, 415-439. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994.

Onat, Hasan, "Müslümanların Bugünkü Meseleleri", *Balkan Ülkeleri'nde Toplum Hayatı Semineri*, Ankara, 1995.

Onat, Hasan, "Niçin Din Eğitimi?", *Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu*, 15-23. Ankara: AÜİF ve TÖMER, 20-21 Kasım 1997.

Onat, Hasan, "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu*, 120-131. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları, 1998.

Onat, Hasan, "Din, Siyaset ve Hukuk İlişkisi", *Günümüz Türkiye'sinde Din-Devlet-Siyaset İlişkisi Paneli*, 42-49. Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, 1999.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din Alanında Yeni Arayışlar", *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (I)*, 341-348. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000.

Onat, Hasan, "İslâm ve Siyaset", *Türkiye Sorunları Çözüm Konferansı II*, 83-88. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2000.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed'i Anlamada Yöntem", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 47-56. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001.

Onat, Hasan, "Küreselleşme ve Din", *Yeni Bir Geleceğe Açılırken İnsan ve Din Uluslararası Sempozyumu*, 73-98, Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2002.

Onat, Hasan, "İslâm'ı Nasıl Anlamalıyız?", *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, 1 / 111-116. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.

Onat, Hasan, "Samiha Ayverdi'nin Yaşadığı Döneme Kadar Din Anlayışımız", *3. Bin Yıla Girerken Türk ve Müslüman Dünyasında Sosyo-Kültürel Yapının Yeniden Teşekkülü Sempozyumu*, 59-70. Ankara: Kubbealtı Neşriyat, Ankara Ticaret Odası, 2003.

Onat, Hasan, "Küreselleşmenin Boyutları ve İslâm'ın Geleceği", *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları: Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar Sempozyumu*, 293-306. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2004.

Onat, Hasan, "XVIII. Yüzyılda Şii-Sünni İttifakına Dair Çabalar", *10-20. Yüzyıllar Arasında Türk ve İranlıların Batı ile İlişkileri,* 239-250.

İsfahan: T.T.K. Başkanlığı - İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve İslâmi İlişkiler Kurumu, 15-20 Şubat 2004.

Onat, Hasan, "Dinî Yayınlarda Bilimsellik Sorunu (Çağdaş ve İslâmî Bilimler Açısından)", *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi: Tebliğ ve Müzakereler*, 161-168. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004.

Onat, Hasan, "Din Öğretiminde Mezhepler Üstü Yaklaşım", *Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi* 149-150. Ankara: Yarınlar İçin Düşünce Platformu Kültür Yayınları, 2005.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din Anlayışındaki Değişim Süreci", *V. Türk Kültürü Kongresi Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü, Geleceği / Din, İnanç, Laik Düşünce* (6), 3-40. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.

Onat, Hasan, "Çankırı'da Ahilik, Yâran Teşkilatı ve Günümüz Açısından Anlam ve Önemi", *Geçmişten Geleceğe Çankırı: III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, 93-104. Çankırı: Çankırı Valiliği, 2005.

Onat, Hasan, "Bilim Bilimsel Yöntem ve İslam Bilimlerinde Yöntem Sorunu", *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri Sempozyumu*, 41-56. İstanbul: İsam Yayınları, 2007.

Onat, Hasan, "Rollenverteilung in Familie und Beruf-İslâmische und christliche Ansatze", *Der Islam und das Christentum – Ein Vergleich der Grundwerte als Basis für einen Interreligiösen Dialog*, 133-145. Ankara: Konrad-Adenauer Stiftung, 2007.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* 27-32. Çorum: İslâmi İlimler Dergisi Yayınları, 2007.

Onat, Hasan, "Şii-Sünni Mezhep Çatışması", *Uluslararası Fikirde Uzlaşı Eylemde Birlik Sempozyumu*, 89-93. İstanbul: Caferider, 2007.

Onat, Hasan, "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikte Bazı Yansımaları = The Religious Comprehension of Ahmet Yesevi and Some Reflections in Bektashism", *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni,* 1 / 213-226. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2007.

Onat, Hasan, "Küreselleşme ve Mezhepler Üstü Düşünmek", *4. Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu,* 57-70. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

Onat, Hasan, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", *Sekülerleşme ve Dini Canlanma*, 268-277. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2008.

Onat, Hasan, "Çorum Aleviliği Üzerine", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu*, 2 / 1083-1091. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008.

Onat, Hasan, "Dinsel Terörle Baş Etmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi", *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Din = International Congress of Asian and North African Studies: Religion*, 1 / 411-420. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, 2008.

Onat, Hasan, "Velayetname'de Gizlenen Hacı Bektaş Veli Gerçeği ve Bektaşilik", *III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*: *Hacı Bektaş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi ve Etkileri*, 53-60. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2009.

Onat, Hasan, "Açılış Konferansı", *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*, 15-25. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2009.

Onat, Hasan, "Şiî Siyaset Düşüncesinin Teolojik Temelleri" *Din ve Devlet İlişkileri: İslâm ve Hıristiyanlıkta Temeller,* 158-185. Stuttgart: Kohhammer, 2009.

Onat, Hasan, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Tarihten Bugüne Alevilik Sempozyumu*, 87-106. Ankara: Cem Vakfı Ankara Şubesi Yayınları, 2010.

Onat, Hasan, "Ahmet Yesevi - Hacı Bektaş Veli Çizgisinde "Velayetname"nin Anlam ve Önemi Hakkında", *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli Sempozyumu,* 135-142. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010.

Onat, Hasan, "Kerbela'yı Doğru Anlamak" (Açılış Konferansı), *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Uluslararası Kerbela Sempozyumu),* Sunuş / 29-32, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2010.

Onat, Hasan, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslâm'ı Yeniden Düşünmek", (*Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına) Sosyal-Kültürel-Siyasal-Ekonomik-Dinsel Açıdan Türkiye'de Değişim Sempozyumu*, 491-503. Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, 2010.

Onat, Hasan, "Post-Modern Dünyada Din-Bilim İlişkileri", *Din Bilimleri Araştırmalarına Dair Konferanslar*, 25-40. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2011.

Onat, Hasan, "Açılış Konferansı", *Uluslararası Türk Dünyasında Din Anlayışları Sempozyumu,* 6-17. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.

Onat, Hasan, "İslâm", *Din-Devlet İlişkileri ve Laiklik Sempozyumu (Doğuş Üniversitesi),* ed. Niyazi Öktem, 72-78. İstanbul: Foks, 2013.

Onat, Hasan, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şiî-Selefî Kutuplaşması", *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, 525-551. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Onat, Hasan, "İslâm Açısından Dinî Özgürlük" *Otorite ve Birey: İslâmiyet ve Hıristiyanlıkta Temel Kavramlar*, 168-197. Stuttgart: Kohlhammer, 2014.

Onat, Hasan, "Muhammed b Tavit et Tanci'nin Mezhepler Tarihçiliği", *Prof. Muhammed b. Tavît et-Tancî Sempozyumu*, 281-314. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

Onat, Hasan, "Islâm'ın İnsan Anlayışı ve İnsan Hakları" *İnsani Değerler ve İnsan Hakları Sempozyumu,* 60-84. İstanbul: Mardin Valiliği Kültür Yayınları, 2015.

Onat, Hasan, "Ahmet Yesevî - Hacı Bektaş Velî Çizgisinde Ahlak Temelli Din Anlayışı", *2. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu*, 36-46. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2016.

Onat, Hasan, "Mezhep Çatışmasını Önlemek Mümkündür" *İslâm Mezhepleri Tarihi Selefilik Çalıştayı,* 17-20. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.

Onat, Hasan, "Dini Çoğulculuk, Din Özgürlüğü, Din-Cihat İlişkisi Bağlamında Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu: Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü, *Bütün Boyutlarıyla Din*, 353-374. İstanbul: Kur'an Çalışmaları Vakfı, 2016.

Onat, Hasan, "İlahiyat Müfredatındaki Değişikliklere İlişkin Bir Değerlendirme", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*, 309-318. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

Onat, Hasan, "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak*", İslâm'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, 97-99. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.

Onat, Hasan, "Dini Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslâm Yorumları*, 45-69. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2017.

Onat, Hasan, "Yeni Bir Islam Medeniyeti İçin Maturidi ve Maturidiliğin Önemi", *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, 577-595. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018.

Onat, Hasan, "İslâm'ın Kadına Bakışı ve Müslümanların Kadın Algısındaki Bazı Açmazlar", *Hukuk Düzeninde Beşeri Cinsellik Sempozyumları II-III,* 16-23. Ankara: Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Cekamer, 2018.

Onat, Hasan, "Milli Birlik ve Beraberlik Açısından Din ve Mezhep*", 2. Milli Birlik ve Beraberlik Sempozyumu*, 54-70. Ankara: İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği, 2018.

Onat, Hasan, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, 637-652. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.

Basılmamış Bildiriler

Onat, Hasan, "Eş ve Baba Olarak Hz. Muhammed", *Hollanda Diyanet Vakfı Kutlu Doğum Haftası Paneli*, 2-3 Mayıs 1998.

Onat, Hasan, "İslâm ve Çağdaşlaşma", *Server Vakfı Ekim Ayı Çarşamba Sohbetleri Programı*, 7 Ekim 1998.

Onat, Hasan, "Mezhep Ayrımcılığı ve Önleyici Tedbirler", *75. Yılında Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu*, (31 Ekim-1 Kasım 1998), Kahramanmaraş, 1998.

Onat, Hasan, "İslâm Dini İnanç Sisteminde Nevruz", *Türk Dünyasında Nevruz: Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni*, Elazığ: 18-20 Mart 1999.

Onat, Hasan, "Aleviliğin Geleceği", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1999.

Onat, Hasan, "İslâm'ı Yeniden Düşünmek", *V. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta, 2002.

Onat, Hasan, "İslâm Dini ve Toplumsal Barış", *Toplum Kalkınmasında ve Toplumsal Barışın Sağlanmasında Din Görevlilerinin Rolü Paneli*, Konya: 25 Haziran 2002.

Onat, Hasan, "İslâm Bilimlerinde Yöntem ve İlahiyat Çalışmalarının Bilimselliği", *İlahiyat Bilimlerinde Yöntem Sorunu Sempozyumu*, Kayseri, 2003.

Onat, Hasan, "Bireysel ve Toplumsal Kimliğin Teşekkülünde Dinin Rolü", *Din, Kültür ve Kimlik Paneli*, Ankara: Ankara İl Müftülüğü, 06 Mayıs 2004.

Onat, Hasan, "Ahilik ve Günümüz Açısından Önemi", *Ahilik Kültür Haftası*, Çankırı: Çankırı Valiliği, 11 Ekim 2004.

Onat, Hasan, "Aleviliğin Bazı Temel Sorunları", *Bütün Yönleriyle Alevilik*, Ankara, 2004.

Onat, Hasan, "İnsanın Anlam Arayışı", *I. Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Kırıkkale, 2004.

Onat, Hasan, "İnsan Olmanın Kök Değerleri Üzerinde Yeniden Düşünmek ve Yüksek Güven Kültürünü Yaratmak", *Ankara Üniversitesi 12. Geleneksel Kültür Haftası*, Ankara: 25-29 Nisan 2005.

Onat, Hasan, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Mezheplerüstü Yaklaşım", *Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu*, Ankara: Yarınlar İçin Düşünce Platformu, 2005.

Onat, Hasan, "Burden Sharing: How Interreligious Cooperation Can Be Achieved to Overcome Religious Terrorism", *Terrorism Discussion Platform I*, Centre of Excellence Defence Againist Terrorism (COE-DAT), 11-13 Mayıs 2005.

Onat, Hasan, "Political Power in Shiite Perspective", *Inter-religious German-Turkish Conference*, Münih, 2006.

Onat, Hasan, "Globalizm ve Islam", *Berlin Türk Bilim ve Teknoloji Merkezi*, Berlin: 18 Haziran 2007.

Onat, Hasan, "Küreselleşme ve Müslümanların Geleceği," *Üçüncü Uluslararası Ortadoğu Semineri (Küreselleşme Sürecinde Orta Doğu'nun Yeri ve Geleceği),* Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2008.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din Anlayışında Korku ve Güven Boyutu", *Günümüzde Dinin Anlaşılma Problemi Uluslararası Sempozyumu*, Adana: 1-2 Mayıs 2008.

Onat, Hasan, "Küreselleşme Sürecinde Din ve Kimlik", *8. Ege Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Öğrenci Kongresi: 21. Yüzyılda Kimlik Algısı ve Mikro Milliyetçilik*, İzmir: 11-13 Mayıs 2009.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din ve Laiklik", *Günümüz Türkiye'sinde İslâm Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri: 8-9 Ekim 2009.

Onat, Hasan, "Din Alanında Bilgi ve Din-Bilim İlişkisi", *Türkiye'de Bilgi Üretimi ve Bilim Politikaları Uluslararası Sempozyumu*, Kırşehir: 15-17 Kasım 2017.

Onat, Hasan, "Medeniyet Bağlamında Güvenilir Bilginin Önemi ve Maturidi Düşünce", *TESAM II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Bursa: 1-3 Kasım 2017.

8. DİĞER YAZILAR

Onat, Hasan - Yazıcı, Nesimi. *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri: Atatürk'ün 100. Doğum Yılında.* 23-25 Nisan 1981, Ankara: İlâhiyat Vakfı Gelişim Matbaası, 1981.

Onat, Hasan, "İran İslam Devriminin Getirdikleri Üzerine". *Türk Yurdu* 79/38 (Ekim 1990), 13-16.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Alevilik Bektaşilik". *Türk Yurdu* 11/45 (Mayıs 1991), 60.

Onat, Hasan, "Genç İnsan ve Evlilik-1". *Türk Yurdu* 11/49 (Eylül 1991), 47-51.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din Anlayışı ve Fazlurrahman". *Türkiye Günlüğü* 18 (1992), 5-13.

Onat, Hasan, "Filistin Meselesi Üzerine". *İslâm Dergisi* 104 (Nisan 1992), 40-43.

Onat, Hasan, "İran İslâm Devrimi'nde Ulemanın Rolü". *Bizim Dergâh Dergisi* 5/49 (Aralık 1992), 11-13.

Onat, Hasan, "İslâm'ın İnsana Bakışı Üzerine-1". *Bizim Dergâh Dergisi* 5/58 (Şubat 1993), 21-23.

Onat, Hasan, "İslâm'ın İnsana Bakışı Üzerine-2". *Bizim Dergâh Dergisi* 6/59 (Mart 1993), 23-24.

Onat, Hasan, "İslâm'ın İnsana Bakışı Üzerine-3". *Bizim Dergâh Dergisi* 6/60 (Nisan 1993), 23-25.

Onat, Hasan, "Gençler İslâm'ı Nasıl Öğrenmeli". *Bizim Dergâh Dergisi* 6/61 (Mayıs 1993), 36-41.

Onat, Hasan, "İnsanları Tanımak ve Anlamak Üzerine". *Yâren Meclisi* 1/3 (Ekim 1993), 27-28.

Onat, Hasan, "Din Anlayışımızın Kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler". *Türk Yurdu* 82/75 (Kasım 1993), 45-49.

Onat, Hasan, "Ailenin Önemi". *Yâren Meclisi* 1/4 (Aralık 1993), 20-22.

Onat, Hasan, "Din Anlayışında Kabuk Değiştirme, Açılma ve Berraklaşma Süreci". *Türk Yurdu* 83/77 (Ocak 1994), 21-27.

Onat, Hasan, "Alevilik Orta Asya Türk Kültürünün Bir Takım Ögelerinin Tarikat Kalıpları İçinde Şekillenmesiyle Ortaya Çıkan Bir Anlayış Biçimidir". *Türk Yurdu* 83/88 (Aralık 1994), 39-40.

Onat, Hasan, "Çağımızda Din Olgusu". *Genç Erenler* 2/16 (Ocak 1997), 6-7.

Onat, Hasan, "Türkiye ve Siyasal İslam". *Türk Yurdu* 86/116 (Nisan-Mayıs 1997), 101-117.

Onat, Hasan, "2 Temmuz ve Düşündürdükleri". *Görünüm Ansichten* (Ekim 1997), 12-15.

Onat, Hasan, "Tarikat Tartışmaları, Sysphe Efsanesi ve İslâm'la Çağdaşlaşmayı Başarmak". *Türk Yurdu* 87/125 (Ocak 1998), 21-25.

Onat, Hasan, "Değişim Sürecinde Alevilik". *Köprü* 62 (Bahar 1998), 82-87.

Onat, Hasan, "İrtica Tartışmaları, Laik Dindar Gerilimi, ya da Kaçırılan Fırsatlar". *Türk Yurdu* 88/137 (Ocak 1999), 22-27.

Onat, Hasan, "Doğal Olay mı? Doğal Felaket mi? Yoksa İnsanın Özgürlük Sorunu mu?", *Ankara Üniversitesinden Haberler* 171-172 (Eylül-Ekim 1999), 12-13.

Onat, Hasan, "Dinde Aşırılığa Açılan Bir Kapı: Yaratıcı Yeteneklerin Yitirilmesi", *AÜİF İlahiyat Bülteni* 8/19 (Mayıs 2000), 8-9.

Onat, Hasan, "Doğru Düşünmek". *Diyanet Avrasya Dergisi* 4 (2001), 17-20.

Onat, Hasan, "Tarih Bilinci ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek". *Türk Yurdu* 91/175 (Mart 2002), 43-49.

Onat, Hasan, "Eğitim ve Özgürlük Üzerine". *Diyanet Aylık Dergi* 153 (Eylül 2003), 14-18.

Onat, Hasan, "Küresel Şiddet ve Teröre Köklü Çözüm: İnsan Olmanın Kök Değerleri Üzerine Yeniden Düşünmek ve Yüksek Güven Kültürü Yaratmak", *2023 Dergisi* 42 (Ekim 2004), 56-65.

Onat, Hasan, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *2023 Dergisi* 44 (Aralık 2004), 12-19.

Onat, Hasan, "Niçin Yeni Bir Uygarlık, Niçin Türkiye". *2023 Dergisi* 46 (2005), 40-42.

Onat, Hasan, "XVIII. Asırda Sünni-Şii İttifak Arayışları Üzerine". *2023 Dergisi* 47 (2005), 60-65.

Onat, Hasan, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet". *Türk Yurdu* 94/210 (Şubat 2005), 8-19.

Onat, Hasan, "Küreselleşme ve Mezheplerüstü Düşünme". *Global Strateji* 1/2 (2005), 31-45.

Onat, Hasan, "Din Alanında Doğru Bilgi Sahibi Olmanın Gerekliliği ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri". *Eğitime Bakış* 1/4 (Ekim-Aralık 2005), 13-18.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din Konusunda Kafa Karışıklığı Üzerine Bazı Düşünceler". *Türk Yurdu* 95/221 (Ocak 2006), 60-61.

Onat, Hasan, "Karikatür Krizi ve Yükselen İslâmofobi". *Türk Yurdu* 95/223 (Mart 2006), 5-7.

Onat, Hasan, "Küreselleşme Sürecinde Kimlik, Din ve Türkiye'nin Bazı Gerçekleri". *Demokrasi Platformu* 2/5 (2006), 117-139.

Onat, Hasan, "Irak'ta Yaşanan Cinnet: Şii-Sünni Mezhep Çatışması Üzerine". *Global Strateji Dergisi* 2/7 (2006), 28-38.

Onat, Hasan, "Kerbela'yı Doğru Okumak". *Akademik Ortadoğu* 2/1 (2007), 1-9.

Onat, Hasan, "Küresel Şiddeti Önlemde Dinin Rolü". *Global Strateji,* 3/11 (2007), 6-14.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Dini Semboller Üzerinden Yürütülen Zihniyet Kavgası: Kurumsallaşmış Korkular". *2023 Dergisi* 82 (Şubat 2008), 28-37.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din ve Laiklik: Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları Üzerine". *Akademik Ortadoğu* 5/1 (2010), 1-8.

Onat, Hasan, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslâm'ı Yeniden Düşünmek". *Akademik Ortadoğu* 6/1 (2011), 97-108.

Onat, Hasan, "İnsan Cesaretle İnanan ve Anlam Arayan Bir Varlıktır", *Yenises* 17 / 198 (Haziran 2012), 8-10.

Onat, Hasan, "Anlayamadığınız Geçmişler Size Yük Olur". *Mocca Dergisi*15 (Temmuz 2012), 24-28.

Onat, Hasan, "Özgürlük ve Yaratıcılık", *Barış Kulvarı* 2 / 22 (Ekim 2013), 4-5.

Onat, Hasan, "Dini Meseleleri Niçin Doğru Dürüst Tartışamıyoruz?". *Barış Kulvarı* 3/29 (Mayıs 2014), 4-5.

Onat, Hasan, "Din İnsanı Özgürleştirir". *Barış Kulvarı* 3/32 (Temmuz 2014), 8-9.

Onat, Hasan, "Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları" *Yenises,* 19 / 226 (Ekim 2014), 18-19.

Onat, Hasan, "İslâm'ın İnsana Bakışı ve İnsan Hakları". *Medeniyet Tasavvuru* 2 (Şubat 2015), 72-80.

Onat, Hasan, "Yeni Bir İslâm Medeniyetinin İnşasında Maturidiliğin Önemi", *Yenises,* 20 / 233 (Mayıs 2015), 38.

Onat, Hasan, "Kendini Bilmek /Tanımak /Anlamak Emek İster". *Barış Kulvarı* 4/41 (Mayıs 2015), 17-18.

Onat, Hasan, "İnsanoğlu Din'siz Yapamıyor". *Metropol Dergisi* 6 (Kasım-Aralık 2016/Ocak 2017), 60-65.

Onat, Hasan, "Maturidi'nin Düşünce Sistemi Üzerine". *Türk Yurdu* 106/358 (Haziran 2017), 45-50.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Laiklik, Demokrasi ve Din". *İlahiyat İlimleri Araştırma Merkezi (İLSAM)* 9 (2017), 28-32.

Onat, Hasan, "Türkiye'nin Beka Meselesi (Panel Konuşmaları)", *Türk Yurdu* 107/365 (Ocak 2018), 27-42.

9. GAZETE YAZILARI

Prof. Dr. Hasan Onat'ın *Milliyet* Gazetesi'ndeki Köşe Yazıları

Onat, Hasan, "Çağımızda Din Olgusu", *Milliyet Gazetesi*, 26 Şubat 1994, 25.

Onat, Hasan, "Vahiy ve Gerçekleri Görmek", *Milliyet Gazetesi*, 7 Mart 1994, 9.

Onat, Hasan, "Din Amaç mı, Araç mı?" *Milliyet Gazetesi*, 12 Aralık 1999, 8.

Onat, Hasan, "Kuran'a Göre İnsan", *Milliyet Gazetesi*, (tarih bilgisine ulaşılamamıştır.)

Onat, Hasan, "İnsan Sevgisi", *Milliyet Gazetesi*, (tarih bilgisine ulaşılamamıştır.)

Prof. Dr. Hasan Onat'ın *Cem Siyasi Haber Gazetesi*'ndeki Köşe Yazıları

Onat, Hasan, "İnsan Olmak", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 1/12 Nisan 1996, 6,7.

Onat, Hasan, "Mezhepler Dinin Anlaşılma Biçimleridir", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 1/13, Mayıs 1996, 6,7.

Onat, Hasan, "Alevilik Olgusunu Hangi Zeminde Tartışabiliriz", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 2/14 Haziran 1996, 3,9.

Onat, Hasan, "Alevilik Olgusunu Hangi Zeminde Tartışabiliriz -2", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 2/15, Temmuz 1996, 3,7.

Onat, Hasan, "Alevilik Olgusu Tartışılırken Gözardı Edilmemesi Gereken Bazı Hususlar", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 2/16, Ağustos 1996, 3,7.

Onat, Hasan, "Mezhepler Üstü Düşünmek ve Tarihi Yeniden Okumak", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 2/17, Eylül 1996, 3,7.

Onat, Hasan, "Alevilik Olgusu ve Türkiye'nin Gerçekleri", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 2/18, Ekim 1996, 1,7.

Onat, Hasan, "Değişen Dünya ve Türkiye'nin Gerçekleri", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 2/19, Kasım 1996, 1,7.

Onat, Hasan, "Bilgi Çağı, Din Olgusu, Yeni Bir Uygarlık Yaratmak ve Türkiye'nin Gerçekleri", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 3/21, Ocak 1997, 1,9.

Onat, Hasan, "Tarikat Tartışmalarına Bir Katkı", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 3/22, Şubat 1997, 1,7.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Zihniyet Sorunu", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 3/24, Nisan 1997, 1,7.

Onat, Hasan, "Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Din Olgusu", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 3/25, Mayıs 1997, 1,7.

Onat, Hasan, "Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Din Olgusu – 2", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 3/26 Haziran 1997, 1,7.

Onat, Hasan, "2 Temmuz ve Düşündürdükleri", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 3/27 Temmuz 1997, 3,7.

Onat, Hasan, "Toplumsal Barış", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 3/28 Ağustos 1997, 1,7.

Onat, Hasan, "Sisyphe Efsanesi ve Türkiye'nin Paradigma Sorunu – Baş Yazı", *Cem Siyasi Haber Gazetesi* 3/29, Eylül 1997, 1,7.

Prof. Dr. Hasan Onat'ın *Çankırı'ya Hasret* Gazetesi'ndeki Köşe Yazıları

Onat, Hasan, "Çankırı'lı Olmak – Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret*, 2 Mayıs 1997, Özel Sayı, 1,7.

Onat, Hasan, "Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Din Olgusu– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret,* 2 Haziran 1997, 1. Sayı, 1.9.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Zihniyet Sorunu – Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret*, 2 Temmuz 1997, 2. Sayı, 1,9.

Onat, Hasan, "Demokrasi Kültürü ve Rejim Tartışmaları Üzerine– Baş Yazı-" *Çankırı'ya Hasret*, 2 Ağustos 1997, 3. Sayı, 1,9.

Onat, Hasan, "Çağdaş Eğitim ve Türkiye'nin Bazı Gerçekleri– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret*, 2 Eylül 1997, 4. Sayı, 1,9.

Onat, Hasan, "Sosyal Değişme ve Aile– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret*, 2 Ekim 1997, 5. Sayı, 1,9.

Onat, Hasan, "Türkiye'nin Gerçekleri ve Din", *Çankırı'ya Hasret*, Kasım-Aralık 1997, 6-7. Sayı, 1,5.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Din Alanının Tartışmaya Açılması ve Önemi– Baş Yazı-", *Çankırı'ya Hasret*, Ocak-Şubat 1998, 8-9. Sayı, 1,5.

Onat, Hasan, "`Değişim Rüzgarları ve Yeniden Yapılanma", *Çankırı'ya Hasret*, Temmuz 1998, 10. Sayı, 1,6.

Prof. Dr. Hasan Onat'ın *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* Gazetesi'ndeki Köşe Yazıları

Onat, Hasan, "İslâm'ı Doğru Anlamak ve İslâm'la Çağdaşlaşmak", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 1/4, 20 Ocak 2007, 6, 15.

Onat, Hasan, "Din ve Din Anlayışı", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* 20 Mayıs 2007, 15.

Onat, Hasan, "Din ve Din Anlayışı*", Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* 22 Haziran 2007, 4.

Onat, Hasan, "Kur'an'ı Doğru Anlamak", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 5/46, Haziran 2011, 9.

Onat, Hasan, "Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 5/47, Temmuz 2011, 4.

Onat, Hasan, "Mezhep, Tarikat, Cemaat İslâm'la Özdeş Değildir" *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 5/49, Eylül 2011, 4.

Onat, Hasan, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 6/51, Ocak 2012, 4.

Onat, Hasan, "Gecenin sessizliği ve evrenin dili", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 6/55, Temmuz-Ağustos 2012, 15.

Onat, Hasan, "Kadına Yönelik Şiddetin Sosyo-Kültürel Kökleri Üzerine" *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 6/62, Mart 2013, 7.

Onat, Hasan, "Ramazan, Oruç ve Huzur", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 7/82 Temmuz 2014, 5.

Onat, Hasan, "Kerbela'dan Endülüs'e" *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 7/84, Eylül 2014, 10.

Onat, Hasan, "Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 10/106, Temmuz 2016, 11.

Onat, Hasan, "Kur'an'ı Yeniden Keşfetmek", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 12/133, Kasım 2018, 4.

Onat, Hasan, "Gözleriyle Hayata Tutunmaya Çalışan Çocuklar", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 12/137, Mart 2019, 10.

Onat, Hasan, "Müslümanlar Niçin Geri Kaldı", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 12/138 Nisan 2019, 10.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Cemaat Meselesini Konuşmak Kolay Değildir", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi* 12/139 Mayıs 2019, 10.

Onat, Hasan, "Kadına Yönelik Şiddetin Sosyo-Kültürel Kökleri Üzerine", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi*, 12/142 Ağustos 2019, 7.

Onat, Hasan, "Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi*, 13/144 Ekim 2019, 7.

Onat, Hasan, "Eğitim ve Öğretim Üzerine 1", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* t.y. 7.

Onat, Hasan, "Orucun Anlam ve Önemi Üzerine" *Başkent'te Çankırı'nın Sesi*, t.y.

Onat, Hasan, "Bayramlar İnsan Olmanın Anlamının Sorgulandığı Günlerdir", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* t.y.

Onat, Hasan, "Korkuların Kurumsallaşması Türkiye'nin Ufkunu Karartır", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* t.y.

Onat, Hasan, "İslâm Hayatı ve Barışı Esas Alır; Şiddet ve Terörü Asla Onaylamaz", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* t.y.

Onat, Hasan, "Hac ve Kurban Üzerine", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* t.y.

Onat, Hasan, "Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları Üzerine - 1", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* t.y.

Onat, Hasan, "Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları Üzerine - 2", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* t.y.

Onat, Hasan, "İslâm Açısından Din-Devlet İlişkisi Üzerine", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* t.y.

Onat, Hasan, "İslâm'da Hoşgörü Üzerine", *Başkent'te Çankırı'nın Sesi,* t.y.

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Çeşitli Ulusal Gazetelerde Ramazan Aylarında Yayımlanmış Yazıları

Onat, Hasan, "Mezhepler Üstü Düşünmek", *Posta Gazetesi,* 8 Aralık 2001, 17.

Onat, Hasan, "İslâm, Şiddet ve Terör 1", *Posta Gazetesi*, 12 Aralık 2001, 17.

Onat, Hasan, "İslâm, Şiddet ve Terör 2", *Posta Gazetesi*, 13 Aralık 2001, 17.

Onat, Hasan, "Dini Doğru Anlamak ve İslâmla Birlikte Çağdaşlaşmak", *Takvim Gazetesi,* 24 Eylül 2006, 14.

Onat, Hasan, "Kuran'ı Doğru Anlamak", *Takvim Gazetesi,* 25 Eylül 2006, 14.

Onat, Hasan, "Orucun Anlam ve Önemi Üzerine", *Takvim Gazetesi,* 28 Eylül 2006, 14.

Onat, Hasan, "Cuma Sohbeti: Din Konusunda Tembeliz", (Yöneten: Şerife Üstüner, Katılımcılar: H. Onat, S. Kutlu, K. Çakın, R. Doğan), *Takvim Gazetesi,* 29 Eylül 2006, 14.

Onat, Hasan, "Din ve Din Anlayışı", *Takvim Gazetesi,* 5 Ekim 2006, 14.

Onat, Hasan, "Cuma Sohbeti: İslâm Kadını Aşağılamaz", (Yöneten: Şerife Üstüner, Katılımcılar: H. Onat, S. Kutlu, K. Çakın, R. Doğan), *Takvim Gazetesi,* 6 Ekim 2006, 14.

Onat, Hasan, "İman ve Şüphe", *Takvim Gazetesi,* 7 Ekim 2006, 14.

"İman ve Kalıcı İyi İşler Yapmak", *Takvim Gazetesi,* 8 Ekim 2006, 14.

Onat, Hasan, "Cuma Sohbeti: Organ Nakli Dine Uygun", (Yöneten: Şerife Üstüner, Katılımcılar: H. Onat, S. Kutlu, K. Çakın, R. Doğan), *Takvim Gazetesi,* 13 Ekim 2006, 14.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed Alemlere Rahmettir", *Takvim Gazetesi,* 16 Ekim 2006, 13.

Onat, Hasan, "Din Alanında Eleştirel Yaklaşımın Önemi", *Takvim Gazetesi,*17 Ekim 2006, 14.

Onat, Hasan, "Cuma Sohbeti: Terör İslâm'ın Ruhuna Aykırı", (Yöneten: Şerife Üstüner, Katılımcılar: H. Onat, S. Kutlu, K. Çakın, R. Doğan), *Takvim Gazetesi,* 20 Ekim 2006, 13.

Onat, Hasan, "Kur'an İnsanı Nasıl Olunur?", *Takvim Gazetesi*, 22 Ekim 2006, 14.

Onat, Hasan, "Kur'an'ı Doğru Anlamak", *Akşam Gazetesi*, 21 Ağustos 2009, 19.

Onat, Hasan, "Geleneği Doğru Okumak", *Akşam Gazetesi*, 22 Ağustos 2009, 19.

Onat, Hasan, "Mezhepler Din Değildir (1)", *Akşam Gazetesi*, 23 Ağustos 2009, 20.

Onat, Hasan, "Mezhepler Din Değildir (2)", *Akşam Gazetesi*, 24 Ağustos 2009, 19.

Onat, Hasan, "Müslüman Olmak Mazide Yaşamak Değildir", *Akşam Gazetesi*, 25 Ağustos 2009, 17.

Onat, Hasan, "Din İnsanı Özgürleştirir", *Akşam Gazetesi*, 26 Ağustos 2009, 19.

Onat, Hasan, "İslâm Açısından Devlet", *Akşam Gazetesi*, 27 Ağustos 2009, 19.

Onat, Hasan, "İnsanın Anlam Arayışı ve Din", *Akşam Gazetesi*, 28 Ağustos 2009, 17.

Onat, Hasan, "Allah İnsanın Aklına Güvenmektedir; Biz Kendi Aklımıza Güveniyor Muyuz?", *Akşam Gazetesi*, 29 Ağustos 2009, 19.

Onat, Hasan, "İslâm'da Siyaset Teorisinin Kurucu İlkeleri", *Akşam Gazetesi*, 30 Ağustos 2009, 19.

Onat, Hasan, "Din Alanında Eleştirel Yaklaşımın Önemi", *Akşam Gazetesi*, 31 Ağustos 2009, 16.

Onat, Hasan, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (1)", *Akşam Gazetesi*, 01 Eylül 2009, 15.

Onat, Hasan, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (2)", *Akşam Gazetesi*, 02 Eylül 2009, 17.

Onat, Hasan, "İslâm Açısından Yardım ve Dayanışma", *Akşam Gazetesi*, 03 Eylül 2009, 17.

Onat, Hasan, "Allah'a Şükretmek ve Anne Babaya Teşekkür Etmek", *Akşam Gazetesi*, 04 Eylül 2009, 18.

Onat, Hasan, "İslâm, Hayatı ve Barışı Esas Alır", *Akşam Gazetesi*, 05 Eylül 2009, 17.

Onat, Hasan, "Doğru/Güzel Söz Sürekli Meyve Veren Ağaca Benzer", *Akşam Gazetesi*, 06 Eylül 2009, 19.

Onat, Hasan, "Ailenin Temelinde, Eşler Arasında Oluşan İlahi Sevgi", *Akşam Gazetesi*, 07 Eylül 2009, 18.

Onat, Hasan, "Ailenin Temelindeki İlahi Sevgi ve Şefkat, Güven İçinde Büyür", *Akşam Gazetesi*, 08 Eylül 2009, 18.

Onat, Hasan, "Yasin Suresinin Işığında Ahiret İnancının Temelleri", *Akşam Gazetesi*, 09 Eylül 2009, 18.

Onat, Hasan, "İslâm Dini ve Laiklik Birbirinin Alternatifi Değildir", *Akşam Gazetesi*, 10 Eylül 2009, 19.

Onat, Hasan, "İslâm'ı Yeniden Düşünmek", *Akşam Gazetesi*, 11 Eylül 2009, 17.

Onat, Hasan, "Kasas Suresi'nin Işığında Tarih Bilincinin Anlamı", *Akşam Gazetesi*, 12 Eylül 2009, 20.

Onat, Hasan, "Din İstismarını Önlemenin Yolu Din Alanında Doğru Bilgiden Geçer", *Akşam Gazetesi*, 13 Eylül 2009, 19.

Onat, Hasan, "Önyargı Vahyin Doğru Anlaşılmasının Önündeki En Ciddi Engeldir", *Akşam Gazetesi*, 14 Eylül 2009, 16.

Onat, Hasan, "Kadir Gecesi'nde Kur'an'ı Düşünmek", *Akşam Gazetesi*, 15 Eylül 2009, 16.

Onat, Hasan, "Başınıza Gelen Her Musibet Ellerinizle İşledikleriniz Yüzündendir'", *Akşam Gazetesi*, 16 Eylül 2009, 20.

Onat, Hasan, "Dinsel Yanılgıların Kökeni: Kutsallık Zırhı", *Akşam Gazetesi*, 17 Eylül 2009, 20.

Onat, Hasan, "Din Açısından Güvenilir Doğru Bilginin Ölçütleri", *Akşam Gazetesi*, 18 Eylül 2009, 17.

Onat, Hasan, "Bayramlar, İnsan Olmanın Anlamının Sorgulandığı Günler", *Akşam Gazetesi*, 19 Eylül 2009, 20.

Onat, Hasan, "Ramazan ve Oruç", *Akşam Gazetesi*, 11 Ağustos 2010, 14.

Onat, Hasan, "Kur'an Anlaşılmak İçin İndirilmiştir", *Akşam Gazetesi*, 12 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "İnsan Akıl ve Hür İrade Sahibidir", *Akşam Gazetesi*, 13 Ağustos 2010, 19.

Onat, Hasan, "Farklılıklar Zenginliktir", *Akşam Gazetesi*, 14 Ağustos 2010, 14.

Onat, Hasan, "Din İnsan İçin Vardır", *Akşam Gazetesi*, 15 Ağustos 2010, 18.

Onat, Hasan, "İslâm'ın Akıl Dini Olması İlk ve En Önemli Ölçüt", *Akşam Gazetesi*, 16 Ağustos 2010, 18.

Onat, Hasan, "İnsan Biricik/Özgün Bir Varlıktır", *Akşam Gazetesi*, 17 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Cehaleti Teşvik İslâm'a İhanettir", *Akşam Gazetesi*, 18 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Peygamber Sevgisi Bilgisiz Olmaz", *Akşam Gazetesi*, 19 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed", *Akşam Gazetesi*, 20 Ağustos 2010, 19.

Onat, Hasan, "Din Alanında Bilgi Kirliliği Üzerine", *Akşam Gazetesi*, 21 Ağustos 2010, 14.

Onat, Hasan, "Türkiye'de Cemaatleri Konuşmak", *Akşam Gazetesi*, 22 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Adalet Olmadan İnsanlık Olmaz", *Akşam Gazetesi*, 23 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "İnsan, Evren ve Tanrı", *Akşam Gazetesi*, 24 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Yaratıcı Sevgi", *Akşam Gazetesi*, 25 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur", *Akşam Gazetesi*, 26 Ağustos 2010, 19.

Onat, Hasan, "Kadının Olmadığı Yerde Uygarlık Olmaz", *Akşam Gazetesi*, 27 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Tevhid ve Dosdoğru Olmak", *Akşam Gazetesi*, 28 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Kur'an Meallerinden Nasıl Yararlanabiliriz?", *Akşam Gazetesi*, 29 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Dini Doğru Anlamak İçin Önce Tarih Bilinci Gerekir.", *Akşam Gazetesi*, 30 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Unuttuğumuz Bir Gerçek: Mü'minler Kardeştir", *Akşam Gazetesi*, 31 Ağustos 2010, 17.

Onat, Hasan, "Din ve Siyaset Dilinin Korkudan Arındırılması Gerekir/Korku Yoğunluğu Sizi Korkutmuyor mu?", *Akşam Gazetesi*, 1 Eylül 2010, 17.

Onat, Hasan, "Ölülerin Egemenliğinden Kurtulmak Mümkün mü?", *Akşam Gazetesi*, 2 Eylül 2010, 17.

Onat, Hasan, "Müslümanın Hedefi Zekât Verecek Hale Gelmektir", *Akşam Gazetesi*, 3 Eylül 2010, 17.

Onat, Hasan, "İslâm ve Kadın", *Akşam Gazetesi*, 4 Eylül 2010, 19.

Onat, Hasan, "Kadir Gecesi Aklın Vahiyle Buluştuğu Gecedir", *Akşam Gazetesi*, 5 Eylül 2010, 17.

Onat, Hasan, "İslâm'ın Egemenlik İddiası Var mıdır?", *Akşam Gazetesi*, 6 Eylül 2010, 18.

Onat, Hasan, "Yüksek Güven Kültürü", *Akşam Gazetesi*, 7 Eylül 2010, 17.

Onat, Hasan, "Bayramlar, Sorumluluk Bilincinin ve Bir Arada Yaşama İradesinin Güçlendiği Günlerdir", *Akşam Gazetesi*, 8 Eylül 2010, 21.

Onat, Hasan, "Ramazan ve Bereket Ayı", *Akşam Gazetesi*, 1 Ağustos 2011, 14.

Onat, Hasan, "Fatiha Suresinin Işığında Allah-İnsan İlişkisi", *Akşam Gazetesi*, 2 Ağustos 2011, 14.

Onat, Hasan, "Kur'an 300 Yerde Düşünmeye Davet Ediyor", *Akşam Gazetesi*, 3 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Kur'an'ın Muhatabı Akıl Sahibi İnsanlardır", *Akşam Gazetesi*, 4 Ağustos 2011, 15.

Onat, Hasan, "Kendini Bilmek Emek İster", *Akşam Gazetesi*, 5 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Yükselen İslâmofobi Batı'da Sorgulanıyor", *Akşam Gazetesi*, 6 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Kadına Yönelik Şiddetin Sosyo-Kültürel Kökleri Üzerine", *Akşam Gazetesi*, 7 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Doğanın Dip Seslerine Hiç Kulak Verdiniz mi?", *Akşam Gazetesi*, 8 Ağustos 2011, 14.

Onat, Hasan, "Sanayi Toplumuna Uygun Din Anlayışı Geliştiremedik", *Akşam Gazetesi*, 9 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "İnsan İnanan ve Hayatın Anlamını Arayan Bir Varlıktır", *Akşam Gazetesi*, 10 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "İnsanın İliklerine İşleyen O Çocuk Gözleri", *Akşam Gazetesi*, 11 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Tarikat ve Mezhep İslâm'la Özdeş Değil", *Akşam Gazetesi*, 12 Ağustos 2011, 18.

Onat, Hasan, "Dinde Zorlama Var mı?", *Akşam Gazetesi*, 13 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "İslâm'ı Önce Kendiniz İçin Öğrenin", *Akşam Gazetesi*, 14 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Aklın, O Uzun Hacc Yolculuğu", *Akşam Gazetesi*, 15 Ağustos 2011, 16.

Onat, Hasan, "Din Kimsenin Tekelinde Değildir", *Akşam Gazetesi*, 16 Ağustos 2011, 15.

Onat, Hasan, "Bir Elime Ayı, Bir Elime Güneşi Verseler…", *Akşam Gazetesi*, 17 Ağustos 2011, 14.

Onat, Hasan, "İslâm'da Akla Aykırı Hiçbir Şey Olmaz", *Akşam Gazetesi*, 18 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Şiddet ve Terörle Nereye Kadar?", *Akşam Gazetesi*, 19 Ağustos 2011, 14.

Onat, Hasan, "500 Senelik Çam Ağacının Fısıltıları/Söyledikleri", *Akşam Gazetesi*, 20 Ağustos 2011, sy.

Onat, Hasan, "Yıldızlar Niçin Bizden Kaçıyor?", *Akşam Gazetesi*, 21 Ağustos 2011, 15.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed Vahiy Alan Bir Beşerdir", *Akşam Gazetesi*, 22 Ağustos 2011, 16.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed'i Anlayamayanlar, Alay Etmeyi Marifet Sanmışlardır", *Akşam Gazetesi*, 23 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Dini Meseleleri Niçin Doğru Dürüst Tartışamıyoruz?", *Akşam Gazetesi*, 24 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Mü'min Suresinin Işığında Firavun Zihniyeti", *Akşam Gazetesi*, 25 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Cesaretin ve Güvenin Kaynağı: İnanmak ve Dosdoğru Olmak", *Akşam Gazetesi*, 26 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Hayatın Anlamı İnsanın Yaratıcı Yetilerinde Gizlidir/Başarmak Hayatın Anlamını Yakalamaktır", *Akşam Gazetesi*, 27 Ağustos 2011, 18.

Onat, Hasan, "Müslümanlar Niçin Geri Kaldı?", *Akşam Gazetesi*, 28 Ağustos 2011, 17.

Onat, Hasan, "Din Sorun Olmaktan Nasıl Çıkar?", *Akşam Gazetesi*, 29 Ağustos 2011, 15.

Onat, Hasan, "Oruç ve Varoluşsal Bilinç", *Akşam Gazetesi*, 20 Temmuz 2012, 19.

Onat, Hasan, "Din ve Ufuk Daralması", *Akşam Gazetesi*, 21 Temmuz 2012, 16.

Onat, Hasan, "Esentepe'de Bir Yesevi Dervişi", *Akşam Gazetesi*, 22 Temmuz 2012, 17.

Onat, Hasan, "Ahiret İnancının Anlam Boyutu", *Akşam Gazetesi*, 23 Temmuz 2012, 16.

Onat, Hasan, "Öldükten Sonra Dirilmeyi Kavramak", *Akşam Gazetesi*, 24 Temmuz 2012, 16.

Onat, Hasan, "Dinsel İletişimle İlgili Bazı Sorunlar (1)", *Akşam Gazetesi*, 25 Temmuz 2012, 16.

Onat, Hasan, "Dinsel İletişimle İlgili Bazı Sorunlar (2)", *Akşam Gazetesi*, 26 Temmuz 2012, 16.

Onat, Hasan, "İslâm Ortak Paydası", *Akşam Gazetesi*, 27 Temmuz 2012, 16.

Onat, Hasan, "Din, Felsefe ve Bilim", *Akşam Gazetesi*, 28 Temmuz 2012, 16.

Onat, Hasan, "Gecenin Sessizliği ve Evrenin Dili", *Akşam Gazetesi*, 29 Temmuz 2012, 15.

Onat, Hasan, "Tasavvufu ve Tarikatı Nasıl Tartışabiliriz? (1)", *Akşam Gazetesi*, 30 Temmuz 2012, 17.

Onat, Hasan, "Tasavvufu ve Tarikatı Nasıl Tartışabiliriz? (2)", *Akşam Gazetesi*, 31 Temmuz 2012, 16.

Onat, Hasan, "Ahmet Yesevi ve Tasavvuf Anlayışı", *Akşam Gazetesi*, 1 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Hacı Bektaş Veli ve Tasavvuf", *Akşam Gazetesi*, 2 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Kerbela'ya Giden Yollar (1)", *Akşam Gazetesi*, 3 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Kerbela'ya Giden Yollar (2)", *Akşam Gazetesi*, 4 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Kerbela'dan Endülüs'e…", *Akşam Gazetesi*, 5 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed Vahiy Alan Bir Beşerdir", *Akşam Gazetesi*, 6 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed'le İlgili Ana Çerçeveyi Kur'an Belirler", *Akşam Gazetesi*, 7 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Kur'an'ın Dışında Vahiy Yoktur", *Akşam Gazetesi*, 8 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed'in İslâm'ı Anlatma Yöntemi (1)", *Akşam Gazetesi*, 9 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed'in İslâm'ı Anlatma Yöntemi (2)", *Akşam Gazetesi*, 10 Ağustos 2012, 15.

Onat, Hasan, "Allah İnsana Şah Damarından Daha Yakındır", *Akşam Gazetesi*, 11 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Toprak ve Tohum", *Akşam Gazetesi*, 12 Ağustos 2012, 17.

Onat, Hasan, "Kur'an Algımız Kur'an'a Uygun mu?", *Akşam Gazetesi*, 13 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Kadir Gecesinde Kur'an ve İnsan", *Akşam Gazetesi*, 14 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Medeniyet Yüksek İnsani Değerlerle İnşa Edilebilir", *Akşam Gazetesi*, 15 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Din ve Mezhep Arasında Ne Fark Var?", *Akşam Gazetesi*, 16 Ağustos 2012, 15.

Onat, Hasan, "Buhari'nin Başına Gelenler…", *Akşam Gazetesi*, 17 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "İnsan Olmanın Ana İlkeleri", *Akşam Gazetesi*, 18 Ağustos 2012, 16.

Onat, Hasan, "Oruç ve Özgürlük", *Hürriyet Gazetesi*, 09 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Özgürlük ve Yaratıcılık", *Hürriyet Gazetesi*, 10 Temmuz 2013, 8.

Onat, Hasan, "İslâm Bilim Geleneğinin Kökleri", *Hürriyet Gazetesi*, 11 Temmuz 2013, 8.

Onat, Hasan, "Aklı Etkin Kullanmak/Düşünmek İbadettir", *Hürriyet Gazetesi*, 12 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Bir Sabah Namazından Tarihe…", *Hürriyet Gazetesi*, 13 Temmuz 2013, 8.

Onat, Hasan, "İslâm ve Birey", *Hürriyet Gazetesi*, 14 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Kur'an'ın Bazı Temel Özellikleri", *Hürriyet Gazetesi*, 15 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Kur'an ve Aklı Kullanmak", *Hürriyet Gazetesi*, 16 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Dinin Özü: Allah'a İnanmak ve Dosdoğru Olmak", *Hürriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Varlık, Tanrı'nın Rahmetinin Eseridir", *Hürriyet Gazetesi*, 18 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Adalet: Varoluşun Kurucu İlkesi", *Hürriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "İnsan Onurunu Adalet Yüceltir", *Hürriyet Gazetesi*, 20 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Sarı Saltuk'un Osman Bey'e Nasihati", *Hürriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Din Nedir? Mezhep Nedir?", *Hürriyet Gazetesi*, 22 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Mezhepler Beşerî Oluşumlardır", *Hürriyet Gazetesi*, 23 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Dört Hak Mezhep Meselesi", *Hürriyet Gazetesi*, 24 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Geribildirimler ve "Hangi Meal?" Sorusu", *Hürriyet Gazetesi*, 25 Temmuz 2013, 8.

Onat, Hasan, "İyi İşler ve İnsan Onuru", *Hürriyet Gazetesi*, 26 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Hamakat, Cahillerden Yüz Çevirir", *Hürriyet Gazetesi*, 27 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Bilimi Anlamak", *Hürriyet Gazetesi*, 28 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Din ve Bilim İşbirliği Yapmalı", *Hürriyet Gazetesi*, 29 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Daha İnsani Bir Teknoloji", *Hürriyet Gazetesi*, 30 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "Belirsizlik Dehlizinde Bir Işık: Bilgi ve Kendilik Bilinci", *Hürriyet Gazetesi*, 31 Temmuz 2013, 6.

Onat, Hasan, "İslâm, Demokrasi ve Laiklik", *Hürriyet Gazetesi*, 1 Ağustos 2013, 8.

Onat, Hasan, "İslâm Siyasi Meseleleri İnsana Bırakmıştır", *Hürriyet Gazetesi*, 2 Ağustos 2013, 6.

Onat, Hasan, "Kadir Gecesi'nde Kendini Bilmek", *Hürriyet Gazetesi*, 2 Ağustos 2013, 6.

Onat, Hasan, "Anlam ve Başarı", *Hürriyet Gazetesi*, 4 Ağustos 2013, 8.

Onat, Hasan, "Kolay Kutuplaşma ve Tarih Bilinci", *Hürriyet Gazetesi*, 5 Ağustos 2013, 6.

Onat, Hasan, "Kur'an'ın ve Müslüman'ın Peygamber Tasavvuru", *Hürriyet Gazetesi*, 6 Ağustos 2013, 6.

Onat, Hasan, "Özgürlük, Adalet ve Bayram", *Hürriyet Gazetesi*, 7 Ağustos 2013, 6.

Onat, Hasan, "Müslüman Müslüman'ı İslâm Adına Öldürüyor", *Hürriyet Gazetesi*, 28 Haziran 2014, 6.

Onat, Hasan, "Kendini Bilen Rabbini Bilir", *Hürriyet Gazetesi*, 29 Haziran 2014, 8.

Onat, Hasan, "Oruç Tutmaya İhtiyacımız Var", *Hürriyet Gazetesi*, 30 Haziran 2014, 6.

Onat, Hasan, "Çalışmak İbadettir", *Hürriyet Gazetesi*, 1 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Akan Kan Ne Zaman Duracak?", *Hürriyet Gazetesi*, 2 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Mezhep Çatışması Önlenemez mi?", *Hürriyet Gazetesi*, 3 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Fatiha Suresi'nin Işığında Tevhid ve Özgürlük", *Hürriyet Gazetesi*, 4 Temmuz 2014, 4.

Onat, Hasan, "Eşler Birbirinin Tamamlayıcısıdır", *Hürriyet Gazetesi*, 5 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Okyanus Hissi", *Hürriyet Gazetesi*, 6 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "İslâm: İnsan Olma Projesi", *Hürriyet Gazetesi*, 7 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "İslâm Açısından İman Bireyseldir", *Hürriyet Gazetesi*, 8 Temmuz 2014, 4.

Onat, Hasan, "Dinde Zorlama Yoktur/Dileyen İnanır, Dileyen İnkar Eder", *Hürriyet Gazetesi*, 9 Temmuz 2014, 8.

Onat, Hasan, "İslâm Hayatı ve Barışı Esas Alır", *Hürriyet Gazetesi*, 10 Temmuz 2014, 8.

Onat, Hasan, "Kur'an ve Hz. Muhammed", *Hürriyet Gazetesi*, 11 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed'i Anlıyor Muyuz?", *Hürriyet Gazetesi*, 12 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "İslâm İnsanı Hür İrade Sahibi Olarak Görür", *Hürriyet Gazetesi*, 13 Temmuz 2014, 8.

Onat, Hasan, "Allah İnsandan İnsan Olmasını İster", *Hürriyet Gazetesi*, 14 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed Peygamber Olacağını Biliyor muydu?", *Hürriyet Gazetesi*, 15 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Bedbaht Etmek İçin İndirmedik", *Hürriyet Gazetesi*, 16 Temmuz 2014, 8.

Onat, Hasan, "Mekke Döneminde Müslüman Olmak Yürek İsterdi", *Hürriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 2014, 8.

Onat, Hasan, "13 Yılda 400 Kişi Oldular." *Hürriyet Gazetesi*, 18 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Hicret; Muhteşem Bir Proje", *Hürriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Anlaşılmayan Geçmiş Kutsallaştırılır.", *Hürriyet Gazetesi*, 20 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "İslâm'da Asıl Olan Hayat ve Barıştır", *Hürriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Sahabe Anlayışımız Ne Kadar Sağlıklı?", *Hürriyet Gazetesi*, 22 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Kadir Gecesi'nde Kur'an'ı Yeniden Düşünmek", *Hürriyet Gazetesi*, 23 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Konuştuğu Zaman Yalan Söyler", *Hürriyet Gazetesi*, 24 Temmuz 2014, 8.

Onat, Hasan, "Din ve Bilim Çatışmak Zorunda mı?", *Hürriyet Gazetesi*, 25 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Bilime Sırt Çeviren Toplumlar Helak Olur" *Hürriyet Gazetesi*, 26 Temmuz 2014, 6.

Onat, Hasan, "Kutlu Olsun", *Hürriyet Gazetesi*, 27 Temmuz 2014, 6.

10. SÖYLEŞİLER

Hasan Onat ile Yapılan Söyleşiler

"Dinin Özüne Yabancılaşma" (Söyleşi: Nurullah Terkan). *Gündüz Gazetesi*, 05.02.1995.

"Mezheplerin İslâm'daki Yeri" (Söyleşi: Nurullah Terkan). *Gündüz Gazetesi*, 06.02.1995.

"İslâm'ın Ana Kaynaklarına Dönmeliyiz" (Söyleşi: Nurullah Terkan). *Gündüz Gazetesi*, 07.02.1995.

"Doç. Dr. Hasan Onat ile Mezhep Üzerine Söyleşi" (Söyleşi: Adil Çolak). *Fecre Doğru Dergisi* 1/2 (Aralık 1995), 15.

"Prof. Dr. Hasan Onat ile Toplumsal İlişkiler ve İktidar Üzerine" (Söyleşi: Ali Durmaz). *Genç Düşünce Dergisi* (1997), 12-17.

"Prof. Dr. Hasan Onat: İslâm'ın Olduğu Yerde Şiddet ve Terör Olmaz" (Söyleşi: Ahmet Arslan- Abdulbaki İşcan). *Diyanet Aylık Dergi* 103 (Temmuz 1999), 21-27.

"Prof. Dr. Hasan Onat: Din-Hukuk İlişkisini Müslümanca Çözmek Zorundayız" (Söyleşi: Musa Çağlar). *Umran Dergisi* 66 (Şubat 2000), 33-36.

"Milenyum'da Din Eğitimi-Öğretimi Anlayışı". *Açılım Dergisi* 4 (2000), 3-5.

"Prof. Dr. Hasan Onat: Dinin Yerini Hurafeler Alıyor" (Söyleşi: Zeynep Erdoğan Öymez). *Anadolu Gençlik Dergisi* 14 (Mart 2001), 36-37.

"Türkiye Yeni Bir Uygarlığın Beşiği Olabilir". *2023 Dergisi* 41 (Eylül 2004), 6-17.

"Hasan Ünal, Özcan Yeniçeri, Celalettin Yavuz, Hasan Onat ve Çağrı Erhan ile Söyleşi: Lübnan Özelinden Ortadoğu Geneline Asıl Hedef İran". *2023 Dergisi* 65 (Eylül 2006), 6-35.

"Prof. Dr. Hasan Onat: Papa'nın Sözleri Dinî Değil Siyasî" (Söyleşi: Ömer Bekeç-Mehmet Ekiz). *Türk Yurdu Dergisi* 230 (Ekim 2006), 14-20.

"Korkularımı Eldivan'da Tanıdım" (Söyleşi: Vedat Beki). *Çankırı* 1/2 (Ağustos 2007), 12-16.

"Prof. Dr. Hasan Onat ile Röportaj". *Keçiören Eğitim* 8/23 (Aralık 2009), 11-17.

"24 Yıllık Sessiz Yolculuktan Akılda Kalanlar". *Radyovizyon* 2/14 (Ağustos 2010), 5-7.

"Mustafa Tatçı, Hasan Onat, Nevzat Kösoğlu ve Mustafa Sever İle Mülakat: Önceki Gelenlerin Sonuncusu Sonraki Gelenlerin İlki: Yunus Emre" (Söyleşi: Levent Bayraktar). *Türk Yurdu Dergisi* -Yunus Emre Özel Sayısı- 297 (Mayıs 2012), 98-114.

"İlahiyatçı Hasan Onat: Müslümanlar Ortak İslâm Paydasını Kaybetti" (Söyleşi: Şenay Yıldız). *Akşam Gazetesi*, 10.06.2013.

"Alevilik Yeniden İnşa Edilmeye Çalışılıyor". *2023 Dergisi* 150 (Ekim 2013), 10-17.

"Prof. Dr. Hasan Onat ile Röportaj: Charlie Hebdo Cinayeti, İslâmafobi ve Şiddet-Terör Sarmalından Çıkış Yolu" (Söyleşi: Kutlu Kayıran-Evin Göktaş). *Devlet Dergisi* 459 (30 Mayıs 2015).

"Prof. Dr. Hasan Onat: Türklük Nesepten, Soydan Daha Ziyade Tarihi Bir Vakadır" (Söyleşi: Atakan Korkmaz-Haydar Barış Aybakır). *İhtimal Dergisi* 6 (2016), 32-57.

"Prof. Dr. Hasan Onat, İslâm Açısından Sağlıklı Beslenme" (Söyleşi: Galip Umut Özdil). *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi* 6/21 (Nisan 2017), 51-54.

"Çarşaf AKP'ye Alternatif" (Söyleşi: Dilek Gedik). *Akşam Gazetesi*.

"Prof. Dr. Hasan Onat: İnsanoğlu Dinsiz Yapamıyor" (Söyleşi: Çiğdem Kurut). *Metropol Türkiye Dergisi* 3/6 (2017), 58-63.

"Hasan Onat'tan Tarikat ve Cemaatlere Uyarı: Müslümanın Gizli Ajandası Olmaz", 05.08.2018, https://www.turkiyehabermerkezi.com/gundem/hasan-onat-tan-tarikat-ve-cemaatlere-uyari-muslumanin-gizli-ajandasi-olmaz-h221263.html

"Türkiye'deki Dini Grup ve Cemaatlerin İşlevine Dair Hasan Onat İle Söyleşi" (Söyleşi: Cuma Obuz). *Kur'ani Hayat* 10/62 (Kasım-Aralık 2018), 76-79.

"Hasan Onat ile Mülakat". *Merhale Bilim Kültür Dergisi* 1 (Şubat 2019), 38-49.

"Safeviler Forsta Temsil Edilsin Haberi Üzerine Hasan Onat İle Söyleşi" (Söyleşi: Vusal Tağıbəyli), http://www.hasanonat.net/index.php/features/module-variations/59-safeviler-forsta-temsil-edilsin-haberi-uezerine-soeylesi

Hasan Onat'ın Yaptığı Söyleşiler

"Türkiye'de Din Anlayışı ve İslâm'ın Geleceği: Prof. Dr. Hüseyin Atay'la Bir Mülakat" (Söyleşi: Hasan Onat), *Demokrasi Platformu,* 2/8, Güz 2006 Ankara, 1-40.

"Prof. Ethem Ruhi Fığlalı, Prof. Hasan Onat'ın sorularını yanıtladı" (Söyleşi: Hasan Onat), *Akşam Gazetesi*, 31.07.2011

"Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı ile Röportaj" (Söyleşi: Hasan Onat), *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 4/2, Güz 2011, 123-138. (Aynı Söyleşi: "Prof. Dr. E. Ruhi Fığlalı ile Keşif Yolculuğu" (Söyleşi: Hasan Onat), *Akşam Gazetesi*, 17.08.2011)

"İslâmî Araştırmalar Dergisi Farklı İslâm Yorumları Olarak Mezhepler Özel Sayısı İçin Mezhepler Tarihi Duayeni Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı ile Söyleşi" (Söyleşi: Hasan Onat-Sönmez Kutlu), 29/2, 2018, 477-512.

11. TELEVİZYON PROGRAMLARI

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Katıldığı Ulusal ve Yerel Televizyon Programları

"Alevilik", *İskele Sancak*, Milli Kanal (01.03.2002), https://www.youtube.com/watch?v=msF00uQuAN4&t=490s

"Aleviler ve Alevilik", *Siyaset Meydanı*, ATV (26.02.2006), https://www.youtube.com/watch?v=wACrOLn-OWY&t=32s, https://www.youtube.com/watch?v=4A85KTWHuW4&t=8s

"Türban ve Başörtüsü", *Siyaset Meydanı,* ATV (06.12.2007)

"Din ve İnsanın Anlam Arayışı", *Hasan Onat'la Kökler ve Değerler,* Halk TV (01.09.2009)

"İslâm ve Mezhepler", *Öteki Gündem*, Habertürk TV (21.11.2012), https://www.youtube.com/watch?v=XKcGWCDB-rc&t=9s

"Tanrı Parçacığı, Bilim ve Allah'ın Varlığı", *Türkiye'nin Nabzı*, Habertürk (14.03.2013), https://www.youtube.com/watch?v=T95aK71aYik&t=223s

"İman Algısı - Din Siyaset İlişkisi – Laiklik", Milli Kanal (10.02.2014), https://www.youtube.com/watch?v=-G0VyVbn4as

"Kerbela'dan Endülüs'e", Milli Kanal (16.08.2014), https://www.youtube.com/watch?v=ldtL1FAqI9g&t=74s

"Işid Kurgu mu Gerçek mi?", *Ortadoğu'da Şiddet Sarmalı ve Müslümanların Geleceği,* Türk Ocakları Genel Merkezi, (15.11.2014), https://www.youtube.com/watch?v=zt3Gt_u_YJQ

"Ahlak Kavramı", *Gündem Özel*, CNN Türk (15.09.2015), https://www.youtube.com/watch?v=t1TGpFHNKdA&t=5255s

"Hangi İslâmiyet?", *Sorguluyorum*, KRT TV (18.11.2015), https://www.youtube.com/watch?v=QxTeIfmXe50&t=210s

"Barış Dini Olarak Anılan İslâmiyet Nasıl Oldu da Terörizmle Anılır Oldu? Türklerin Geleneksel İslâm Yorumu Bugünün Dünyasına Daha mı Uygun?", *Teke Tek*, Habertürk (25.11.2015), https://www.youtube.com/watch?v=84fHF1wpUNQ&t=244s

"IŞİD ve İslâm", *Ne Oluyor?*, CNN Türk (18.12.2015), https://www.youtube.com/watch?v=JunEXzSPl-E&t=12s

"Ortadoğu'nun Politik Çatışmaları ve Son Yıllarda Giderek Artan Şiddet Olgusu", *Yeni Bakışlar*, Habertürk (29.02.2016), https://www.youtube.com/watch?v=Q2J8V3oR7w4&t=202s

"Mezhep, Cemaat ve Tarikatlar", *Kur'an'la Yüzleşme*, Hilal TV (13.03.2016), https://www.youtube.com/watch?v=6P6Ymws6Q68&t=146s

"Kur'an Işığında Mezhep, Cemaat ve Tarikatler", *Kur'an'la Yüzleşme*, Hilal TV (17.03.2016) https://www.youtube.com/watch?v=i2t4lNKGWj8&t=142s

"Akıl, Bilim, İslâm, Mezhepler", Milli Kanal (29.06.2016), https://www.youtube.com/watch?v=uHEpV1A7JnE&t=2s

"Mezhepler Meselesi, Akıl ve Vahiy", *Emre Dorman ile Kur'an'ın İzinde*, TV8 (16.07.2016), https://www.youtube.com/watch?v=NVNmVFQKiqQ&t=20s

"Din Yeniden Yorumlanabilir Mi?", *Farklı Bakış*, Diyanet TV (15.11.2016), https://www.youtube.com/watch?v=VjXCaxDhlkw&t=2451s

"Mezhepler ve Akıl", Emre *Dorman ile Kur'an'ın İzinde*, TV8 (18.11.2016), https://www.youtube.com/watch?v=xPWBW5OyTcQ&t=381s

"İslâm Dünyasında Güven İhtiyacı", *Farklı Bakış*, Diyanet TV (23.12.2016), https://www.youtube.com/watch?v=BHJpd4TiXAw&t=127s

"Din ve Cihad Kavramı", *Türkiye'nin Nabzı,* Habertürk (05.01.2017), https://www.youtube.com/watch?v=_MjsOF4Euq4&t=292s

"Şii-Sünni Tarihi" *Tarihin Satır Arası,* Diyanet TV (01.03.2017), https://www.youtube.com/watch?v=B6LfNdyRJb4&t=90s

"İnsan Ruhunun Şifreleri", *Gündem Özel*, CNN Türk (18.08.2017), https://www.youtube.com/watch?v=3omynNq1rUI&t=407s

"İslâm ve Yaşam Tarzı Tartışması, İslâm'da Kadının Yeri, İslâm Dünyasındaki Farklı Akımlar, İslâm'ı Bilmek ve Doğru Anlamak", *Teke Tek,* Habertürk (26.09.2017), https://www.youtube.com/watch?v=ozlraFQH-88&t=827s

"Ortadoğu'nun Kaderi Nasıl Değişebilir?", *Gündem Özel*, CNN Türk (16.10.2017), https://www.youtube.com/watch?v=VItAzrRhqWk&t=217s

"Ilımlı İslâm Nedir?", *Gündem Özel*, CNN Türk (30.10.2017), https://www.youtube.com/watch?v=xwR8FbRi3aI&t=118s

"Kudüs Kararı ve Lozan Tartışması", *Gündem Özel,* CNN Türk (08.12.2017), https://www.youtube.com/watch?v=ApFszdGzbA4&t=9123s

"İslâm Dünyasında Şiddet Sarmalı ve Çıkış Yolları", *Yüzleşme*, KRT TV (31.01.2018), https://www.youtube.com/watch?v=VfxpftqiNew&t=9s

"Din Alanında Eleştirel Düşüncenin Önemi", *Emre Dorman ile Aklımdaki Sorular*, TV8 (02.02.2018), https://www.youtube.com/watch?v=GoT56VoYxRs&t=1499s

"İslâm'a Göre Tecdid Ne Demektir?", *Gündem Özel*, CNN Türk (11.03.2018), https://www.youtube.com/watch?v=ErUPZMSU8LE&t=120s

"İslâm'ın Güncellenmesi Tartışmaları", *Bugün Yarın,* NTV (16.03.2018), https://www.youtube.com/watch?v=UN-nxKyX7HQ&t=135s

"Din Alanında Eleştirel Düşünce ve Bütün Boyutlarıyla Mezhepler", *Emre Dorman İle Kur'an'ın İzinde,* TV8 (21.05.2018), https://www.youtube.com/watch?v=DG1BtQ7lu8Q&t=179s

"Olumsuz Düşüncelerle Nasıl Baş Edilir?", *Gündem Özel*, CNN Türk (27.05.2018), https://www.youtube.com/watch?v=_iroae8i0U0&t=121s

"Kuran'ın Kurucu İlkeleri ve Evrensellik", *Emre Dorman ile Aklımdaki Sorular*, TV8 (30.05.2018), https://www.youtube.com/watch?v=ABoBm-Go2gs&t=2208s

"Mezhep Nedir, Ne Değildir?", *Emre Dorman İle Aklımdaki Sorular*, TV8 (24.06.2018), https://www.youtube.com/watch?v=IIXhz6Q34pM&t=2s

"Uzmanlar Son Dönemde Artan Din İstismarını Yorumladı", *Gündem Özel*, CNN Türk (21.07.2018), https://www.youtube.com/watch?v=Tac4dn75EsU&t=191s

"İslâm Dünyasının İçinde Bulunduğu Sorunlar Nelerdir?", *Emre Dorman ile Aklımdaki Sorular*, TV8 (27.12.2018), https://www.youtube.com/watch?v=d00Siv88G8c&t=3s

"Din Meseleleri", GünAz TV (17.01.2019), https://www.youtube.com/watch?v=kzCyQyYgYWk&t=216s

"İnsanlığın Kaderini Neler Değiştirdi?", *Başka Gündem,* Haber Global (23.03.2019), https://www.youtube.com/watch?v=TZGvFv472N0&t=215s

"Din Algımızdaki Sorunlar", *Emre Dorman ile Ramazan Özel*, Haber Global (27.05.2019), https://www.youtube.com/watch?v=Cd7vFjYQf8k&t=40s

"İslâm ve Hayat", Sky Live TV (01.06.2019), https://www.youtube.com/watch?v=CorJ2BXRygs&t=164s

"Din Algımızdaki Sorunlar", *Emre Dorman ile Aklımdaki Sorular*, TV8 (11.07.2019), https://www.youtube.com/watch?v=BYIb_Xb4O2E&t=74s

"İslâm'da Düşünmek Neden Farzdır?", *Emre Dorman ile Sözün Gücü*, Haber Global (23.12.2019), https://www.youtube.com/watch?v=XqhR2rGbsNw&t=42s

"Mezhep Gerçekleri ve Dinin Kurumsallaştırılması", *Emre Dorman ile Aklımdaki Sorular,* TV8 (04.05.2020), https://www.youtube.com/watch?v=cEVpGXCKmUg&t=16s

"İslâm ve Akıl", *Caner Taslaman'la İftar Vakti*, Uçankuş TV (09.05.2020), https://www.youtube.com/watch?v=F5MibKngvt8&t=133s

"Mezhepler ve İslâm Ortak Paydası", *Caner Taslaman'la İftar Vakti*, Uçankuş TV (13.05.2020), https://www.youtube.com/watch?v=vAe7ejc9Fr8&t=43s

"İslâm Dünyasındaki Temel Sorunlar?", *Emre Dorman ile Aklımdaki Sorular Ramazan*, TV8 (02.06.2020), https://www.youtube.com/watch?v=NCX0hFGagCA&t=143s

"İslâm'ı Doğru Anlamak", Sky Live TV (06.06.2020), https://www.youtube.com/watch?v=LwdjSP9lyds&t=242s

"İslâm ve Akıl", *Caner Taslaman'la İftar Vakti*, Uçankuş TV (17.06.2020), https://www.youtube.com/watch?v=F5MibKngvt8&t=110s

"İslâm'ın Ortak Paydası", *Caner Taslaman'la İftar Vakti*, Uçankuş TV (20.06.2020), https://www.youtube.com/watch?v=vAe7ejc9Fr8&t=4s

"Dini Konularda Kafa Karışıklığı", *Caner Taslaman'la İftar Vakti*, Uçankuş TV (29.06.2020), https://www.youtube.com/watch?v=au9r9_Q4EpU&t=80s

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Katıldığı Youtube Programları

"İslâm'da Eleştirel Düşünce ve güvenilir Bilgi Meselesi" Mavera TV, (30.01.2019), https://www.youtube.com/watch?v=BaJx9AFhif4

"İslâm'da Mezhep, Cemaat ve Tarikat Gerçeği", *Pankuş*, Veryansın TV (07.11.2019), https://www.youtube.com/watch?v=hJgSC6oTCOw&t=437s

"Bilimin Sınırları", *Açık Beyin Canlı Sohbetleri*, (03.01.2020),

https://www.youtube.com/watch?v=n_HzCJA76LM

"Şiilik Nedir, Nasıl Ortaya Çıktı? Aleviler Şii mi?", euronews, (21.01.2020), https://www.youtube.com/watch?v=zFeQHQ6guJM

"İnsan Olmak", *Online İftar Saati,* Yardımeli Avrupa (25.04.2020), https://www.youtube.com/watch?v=w6bBEyb9884

"Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün mü?", *Açık Beyin Canlı Sohbetleri*, (30.04.2020)

https://www.youtube.com/watch?v=ys_CvbY8X88

"Türkiye Gerilim ve Kutuplaşma Ortamından Nasıl Kurtulur?", *Dr. Kazım Kılınç ile Poligündem*, Haber1 TV (12.05.2020) https://www.youtube.com/watch?v=CEn5CyQWQOE

"Dinde Zorlama Yoktur. Hiç Kimseyi İbadet Konusunda Zorlayamazsınız", *Dr. Kazım Kılınç ile Poligündem*, Haber1 TV (20.05.2020) https://www.youtube.com/watch?v=eTTsEUR55jw&list=PLzjwnHxXebHhHcQsL9djUWd0vdKnj_MKl&index=8

"İslâm'a Göre Bir Erkeğin Şahitliği, İki Kadına Eşit midir?", *Dr. Kazım Kılınç ile Poligündem*, Haber1 TV (29.05.2020) https://www.youtube.com/watch?v=Sx-xG7nPOiI

"İslâm Dünyası, Bilimde Niçin Geride Kaldı? Çözüm Nedir?", D*r. Kazım Kılınç ile Poligündem*, Haber1 TV (03.06.2020) https://www.youtube.com/watch?v=dhQUgU1fIzA&list=PLzjwnHxXebHhHcQsL9djUWd0vdKnj_MKl

"İslâm Dünyası, Resimde, Heykelde, Müzikte, Sinemada Niçin Geri Kaldı?", *Dr. Kazım Kılınç ile Poligündem*, Haber1 TV (18.06.2020) https://www.youtube.com/watch?v=8Z0J2qC0mYs

"İslâm, Kur'an, İnsan Hakları Konusunda Ne Diyor?", *Dr. Kazım Kılınç ile Poligündem*, Haber1 Tv (25.06.2020) https://www.youtube.com/watch?v=DjA0BiXr_D0

"Yaratıcılık Bağlamında Özgürlük ve Sorumluluk", *Dr. Kazım Kılınç ile Poligündem*, Haber1 Tv (05.07.2020) https://www.youtube.com/watch?v=rl-SJinxDSI

"İslâm'da Adalet", *Dr. Kazım Kılınç ile Poligündem*, Haber1 Tv (15.07.2020) https://www.youtube.com/watch?v=70YnSFF0XH4

"Kerbela'nın Acısını En Çok Türkler Çekiyor", *Dr. Kazım Kılınç ile Poligündem*, Haber1 TV (06.09.2020) https://www.youtube.com/watch?v=GMima-WPdrY

"Akılla İmanın Bağını Kurmak / Düşünmemeyi Telkin Etmek Şeytan İşidir!", *Pankuş*, Veryansın TV (27.09.2020), https://www.youtube.com/watch?v=o7NqeIsjVao&t=27s

Prof. Dr. Hasan Onat'ın *Türkmeneli Tv*'de Sunucu ya da Konuk Olduğu Programlar

1. Kuran'ın Işığında – Sunucu: Hasan Onat

"Hz. Peygamber'i Doğru Anlamak", *Kur'an'ın Işığında, Konuk: Kamil Çakın,* Türkmeneli TV (21.09.2006)

"Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri Ne Demek?", *Kur'an'ın Işığında*, Konuk: Halis Albayrak, Türkmeneli TV (22.09.2006)

2. İslâm ve Hayat – Sunucu: Hasan Onat

"Ramazan ve Kur'an", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mehmet Görmez, Türkmeneli TV (15.06.2015)

"Kur'an ve Hayat", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mesut Okumuş, Türkmeneli TV (22.06.2015)

"İnsan Hayatının Merkezinde Kur'an", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Ahmet Nedim Serinsu, Türkmeneli TV (23.06.2015)

"Kur'an'ı Anlamak", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Halis Albayrak, Türkmeneli TV (24.06.2015)

"İman- Akıl İlişkisi", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Şaban Ali Düzgün, Türkmeneli TV (25.06.2015)

"Türk Dünyası Dini Hayatı", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Durmuş Arık, Türkmeneli TV (26.06.2015)

"Mezhep Çatışması ve Çözüm Yolları", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Sönmez Kutlu, Türkmeneli TV (2015)

"Mezhepler", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Sönmez Kutlu, Türkmeneli TV (06.08.2015)

"Hadis ve Dindeki Yeri", *İslâm ve Hayat,* Konuk: İsmail Hakkı Ünal, Türkmeneli TV (11.08.2015)

"Türk-İslâm Dünyasında Yenilik Arayışları", *İslâm ve Hayat,* Konuk: İbrahim Maraş, Türkmeneli TV (13.08.2015)

"İslâm'da Sanat", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Abdülkadir Dündar, Türkmeneli TV (18.08.2015)

"İslâm'ın Özgürlüğe Verdiği Anlam ve Önem", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mahmut Ay, Türkmeneli TV (21.08.2015)

"İslâm Medeniyeti", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Seyfettin Erşahin, Türkmeneli TV (10.09.2015)

"İslâm'da Bayramlar", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Kadir Arıcı, Türkmeneli TV (15.09.2015)

"İslâm ve Ahlak", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Recep Kılıç, Türkmeneli TV (21.10.2015)

"İslâm'da Eğitim", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Cemal Tosun, Türkmeneli TV (11.11.2015)

"İslâm Dünyası", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mehmet Şahin, Türkmeneli TV (25.11.2015)

"İslâm'da Şiddet ve Terör"", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mustafa Saim Yeprem, Türkmeneli TV (03.12.2015)

"İslâm'da Sanat ve Estetik", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Nusret Çam, Türkmeneli TV (09.12.2015)

"İslâm'da Eğitim ve Öğretim", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Muhammed Şevki Aydın, Türkmeneli TV (11.12.2015)

"İslâm ve Diğer Dinler", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Ahmet Hikmet Eroğlu, Türkmeneli TV (30.12.2015)

"Ortadoğu ve İslâm Dünyasında Sorunlar ve Çıkış Yolları", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Birol Akgün, Türkmeneli TV (06.01.2016)

"İslâm Dünyasında Yaşananların Sosyolojik Arka Planı", *İslâm ve Hayat,* Konuk: İhsan Çapçıoğlu, Türkmeneli TV (26.01.2016)

"Birlikte Yaşama Kültürü", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Celal Türer, Türkmeneli TV (29.01.2016)

"İslâm'da Yaratılış", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Şaban Ali Düzgün, Türkmeneli TV (02.02.2016)

"İslâm'da Fetihler", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mehmet Özdemir, Türkmeneli TV (15.02.2016)

"Endülüs", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mehmet Özdemir, Türkmeneli TV (27.02.2016)

"İnsanı Anlamak", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Remziye Ege, Türkmeneli TV (02.03.2016)

"İslâm ve Felsefe", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Engin Erdem, Türkmeneli TV (08.03.2016)

"İnsanın Tarihsel Boyutu", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Nahide Bozkurt, Türkmeneli TV (10.03.2016)

"Kuran'da Yahudilik ve Yahudiler", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Baki Adam, Türkmeneli TV (16.03.2016)

"Çocuklarımızı Eğitmek", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mualla Yıldız, Türkmeneli TV (25.03.2016)

"İnsanı Anlamaya Çalışmak", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Ahmet Nedim Serinsu, Türkmeneli TV (01.04.2016)

"Peygamber Tasavvuru", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Bünyamin Erul, Türkmeneli TV (08.04.2016)

"İletişim-Mantık İlişkisi", *İslâm ve Hayat,* Konuk: İsmail Köz, Türkmeneli TV (15.04.2016)

"Ankara İlahiyat Fakültesi'nin Birikimi", *İslâm ve Hayat,* Konuk: İsmail Hakkı Ünal, Türkmeneli TV (28.04.2016)

"Kur'an'ı Anlamaya Çalışmak", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mesut Okumuş, Türkmeneli TV (03.05.2016)

"İnsan Gerçeğini Anlamaya Çalışmak", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Remziye Ege, Türkmeneli TV (05.05.2016)

"Hz. Muhammed (sav)'i Anlamak", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Seyfettin Erşahin, Türkmeneli TV (18.05.2016)

"İnsanlığın Geleceği", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Remziye Ege, Türkmeneli TV (26.05.2016)

"Toplumsal Barış", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Cenksu Üçer, Türkmeneli TV (31.05.2016)

"Din, Kültür, Ahlak Nedir?", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Recep Kılıç, Türkmeneli TV (08.06.2016)

"İbadet Hayatımız", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Sönmez Kutlu, Türkmeneli TV (14.06.2016)

"İnsan", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Recai Doğan, Sönmez Kutlu, Türkmeneli TV (21.06.2016)

"Ramazan Muhasebesi", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mehmet Emin Özafşar, Türkmeneli TV (23.06.2016)

"Türklerin Müslümanlaşma Süreci", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Sönmez Kutlu, Türkmeneli TV (05.01.2017)

"Din Hayatın Neresinde?", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Şaban Ali Düzgün, Türkmeneli TV (19.01.2017) https://www.youtube.com/watch?v=J-a-oQ7EQ10

"Hadis ve Sünnet Ne Demektir?", *İslâm ve Hayat*, Konuk: İsmail Hakkı Ünal, Türkmeneli TV (27.01.2017), https://www.youtube.com/watch?v=9q02lHOuAAo&t=32s

"Yaygın Din Eğitim", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Recai Doğan, Türkmeneli TV (27.01.2017), https://www.youtube.com/watch?v=HtU9nIWALfw

"Ahmet Yesevi ve Ahlak", *İslâm ve Hayat*, Konuk: İbrahim Maraş, Türkmeneli TV (09.02.2017), https://www.youtube.com/watch?v=Gh1a6L2AhrU

"İnsanı Anlamak", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Ahmet Nedim Serinsu, Türkmeneli TV (16.02.2017), https://www.youtube.com/watch?v=9U8BCah8aZE

"Müslüman Türk Devletleri", *İslâm ve Hayat*, Konuk: Seyfettin Erşahin, Türkmeneli TV (24.02.2017), https://www.youtube.com/watch?v=hffF7AiUmx4

"Kuran ve Hayat", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Mesut Okumuş, Türkmeneli TV (02.03.2017), https://www.youtube.com/watch?v=Dhp19e8a6ek

"Bilim Teknoloji ve İnsan", *İslâm ve Hayat*, Konuk: Remziye Ege, Türkmeneli TV (09.03.2017), https://www.youtube.com/watch?v=bVDGvJoq8m0

"Güncel Ahlaki Sorunlar", *İslâm ve Hayat*, Konuk: Recep Kılıç, Türkmeneli TV (16.03.2017), https://www.youtube.com/watch?v=7DDi0MiSCCk

"İslâm ve Dünya Tasavvuru", *İslâm ve Hayat,* Konuk: Engin Erdem, Türkmeneli TV (23.03.2017), https://www.youtube.com/watch?v=MF7noe7dnAg

"İslâm ve Eğitim", *İslâm ve Hayat*, Konuk: Cemal Tosun, Türkmeneli TV (30.03.2017), https://www.youtube.com/watch?v=f0ZZl9cF0rI

"Sosyolojik Açıdan İslâm Dünyası", *İslâm ve Hayat,* Konuk: İhsan Çapçıoğlu, Türkmeneli TV (06.04.2017), https://www.youtube.com/watch?v=VAipD_vyRgQ

3. Hilalin Işığında – Tufan Gündüz, Hasan Onat

"Kur'an'da Oku", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (04.01.2017) https://www.youtube.com/watch?v=CVCyW5P3P2Y

"Mekke'nin Kuruluşu", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (11.01.2017) https://www.youtube.com/watch?v=2My-i94YdTQ

"Peygambersiz Hayata İntibak", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (17.01.2017) https://www.youtube.com/watch?v=UGJxs39jEBI

"Dört Halife Dönemi", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (17.01.2017) https://www.youtube.com/watch?v=z9lCnST25Xc

"Hz. Ömer'i Müslüman Yapan Ayetler", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (07.02.2017) https://www.youtube.com/watch?v=XGXNEbQqVF8

"Hz. Osman Dönemi", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (09.02.2017) https://www.youtube.com/watch?v=ouYu7Ga-y9o

"Hz. Ali Dönemi Olayları", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (09.02.2017) https://www.youtube.com/watch?v=c0-Cq7Pmpbs

"Hz. Ali'nin Hayatı", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (16.02.2017) https://www.youtube.com/watch?v=ioPD80bvUEs

"Kerbela'ya Giden Yol- Muaviye Dönemi Olayları", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (16.02.2017) https://www.youtube.com/watch?v=tBYuk1jIqqk

"İslâm Öncesi Türkler", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (02.03.2017)

"Tarihi Doğru Yorumlamak", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (02.03.2017)

"Emevilerin Yıkılış Süreci", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (16.03.2017)

"Türklerin Müslüman Oluşu", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (16.03.2017)

"Horasan Maveraünnehir Bölgesi ve İmam Maturidi", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (30.03.2017)

"Türklerin Müslümanlaşma Süreci", *Hilalin Işığında,* Türkmeneli TV (06.04.2017)

4. Geçmişten Günümüze – Sunucu: Sibel Yazıcı, Konuk: Hasan Onat

"İslâm'ı Doğru Anlamak", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (05.11.2018), https://www.youtube.com/watch?v=xLizqAy7IwA

"Türkler Nasıl Müslüman Oldu?", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (12.11.2018), https://www.youtube.com/watch?v=jGUTnJcS3CE

"Hz. Muhammed'i Anlamak", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (20.11.2018), https://www.youtube.com/watch?v=LSosJAD-hHc

"Kuran-ı Kerim'in Anlam ve Önemi", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (26.11.2018), https://www.youtube.com/watch?v=_TUIjYKTQtU

"Allah'ın Varlığı ve Birliği", *Geçmişten Günümüze*, Türkmeneli TV (03.12.2018), https://www.youtube.com/watch?v=oIH_e9LaJjo

"Din ve Bilim", *Geçmişten Günümüze*, Türkmeneli TV (10.12.2018), https://www.youtube.com/watch?v=2oanP1H_fro

"İslâm'da Kadın", *Geçmişten Günümüze*, Türkmeneli TV (17.12.2018), https://www.youtube.com/watch?v=uOTP_GLeX4I

"İslâm'da Aile Yapısı", *Geçmişten Günümüze*, Türkmeneli TV (25.12.2018), https://www.youtube.com/watch?v=3MJC3qRZgUg

"İslâm'da Çocuk Eğitimi", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (07.01.2019), https://www.youtube.com/watch?v=PxPE-n97r8c

"İslâm'ın Şiddet ve Teröre Bakışı", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (14.01.2019), https://www.youtube.com/watch?v=VDWx5wQPTHQ

"Kişiler Arası İletişimin Önemi", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (21.01.2019), https://www.youtube.com/watch?v=BVgDy2Ftyoc

"Ahlak", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (28.01.2019), https://www.youtube.com/watch?v=02K680QvoF8

"İslâm'da Eğitimin Önemi", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (05.02.2019), https://www.youtube.com/watch?v=0bBBGU2_u3M

"Mezheplerin Ortaya Çıkışı", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (11.02.2019), https://www.youtube.com/watch?v=i3BrRYzmtck

"Dört Hak Mezhep", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (18.02.2019), https://www.youtube.com/watch?v=sx6p44n8eSQ

"İslâm'da İbadet Anlayışı", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (25.02.2019), https://www.youtube.com/watch?v=A1ysbcYfFgA

"Sâlih Amel ve Üretim", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (04.03.2019), https://www.youtube.com/watch?v=o4XIMl573ZU

"İslâm Açısından Sanat ve Estetik", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (11.03.2019), https://www.youtube.com/watch?v=xNXvlfXMulA

"İslâm Açısından Güvenilir Bilginin Önemi", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (18.03.2019), https://www.youtube.com/watch?v=l6txsfDpl9M

"Ahiret İnancı", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (01.04.2019), https://www.youtube.com/watch?v=abIWfKd9wUo

"İslâm'da Adalet", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (08.04.2019), https://www.youtube.com/watch?v=q8I1SqI1aEY

"Gençlik", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (15.04.2019), https://www.youtube.com/watch?v=l6F9hqXsvh8

"Türklerin Din Anlayışında Hoca Ahmet Yesevi", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (22.04.2019), https://www.youtube.com/watch?v=24jvI7dwGoE

"Ölüm ve Kıyamet", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (25.04.2019), https://www.youtube.com/watch?v=bYZrittJRRo

"Tarih", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (29.04.2019), https://www.youtube.com/watch?v=avy0Pniugug

"Ramazan ve Oruç", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (06.05.2019), https://www.youtube.com/watch?v=4PHc0UU_JRQ

"Ramazan ve Oruç", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (13.05.2019), https://www.youtube.com/watch?v=LHv05V-DSuA

"İsraf", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (20.05.2019), https://www.youtube.com/watch?v=-rKlxr1n6jM

"Kadir Gecesi", *Geçmişten Günümüze,* Türkmeneli TV (27.05.2019), https://www.youtube.com/watch?v=cTQ2MjcuvO4

5. Kendini Bilmek – Sunucu: Hasan Onat, Konuk: Remziye Ege

"Kendini Bilmek Nedir?", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (08.11.2019), https://www.youtube.com/watch?v=84rzVBU_QbI&t=459s

"Çocuklar", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (15.11.2019), https://www.youtube.com/watch?v=AKckNSNhQu0

"Çocuklar ve Sevgi", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (22.11.2019), https://www.youtube.com/watch?v=osA0q-FzXzE

"Din ve Çocuk", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (29.11.2019), https://www.youtube.com/watch?v=1alEK-Q5t34

"Çocukların Dinle Tanışması", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (06.12.2019), https://www.youtube.com/watch?v=rfuTV56N3HU&t=82s

"Kadın ve Kadınların Eğitimi", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (13.12.2019), https://www.youtube.com/watch?v=lEMWtUnw1qI

"İletişim, Söz ve Anlam", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (20.12.2019), https://www.youtube.com/watch?v=4xN--QtTBto

"Bilginin Önemi", *Kendini Bilmek,* Türkmeneli TV (27.12.2019), https://www.youtube.com/watch?v=ztHQSJB53jY

"Davranış Bilgi İlişkisi", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (07.01.2020), https://www.youtube.com/watch?v=eXCs--RP-wg

"Din Alanında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (10.01.2020), https://www.youtube.com/watch?v=3n0gTbuEw34

"Din Alanında Doğruyu Bilmek Mümkün mü?", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (17.01.2020), https://www.youtube.com/watch?v=nbzZGwy7W5A

"Mezheplerle İlgili Doğru Bilinen Yanlışlar", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (24.01.2020), https://www.youtube.com/watch?v=FomO5LJD-9c

"Hz. Muhammed'i Anlamak", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (03.02.2020), https://www.youtube.com/watch?v=91sDHzdFh2c

"Hz Muhammedin İlk Vahiy Tecrübesi", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (07.02.2020), https://www.youtube.com/watch?v=99l_JFpVsus

"Mekke Döneminde Hz. Muhammed", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (14.02.2020), https://www.youtube.com/watch?v=_OoXLkiji7Q

"Hz. Muhammed ve Hicret", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (21.02.2020), https://www.youtube.com/watch?v=A1YnRTDTeDI

"Hz Muhammed'in Stratejik Dehası Medine Tecrübesi", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (03.03.2020), https://www.youtube.com/watch?v=5wY7mk4YaKI

"Medine Sözleşmesi Maddeleri", *Kendini Bilmek*, Türkmeneli TV (13.03.2020), https://www.youtube.com/watch?v=Pv1E1_G-JVQ

SONUÇ

Prof. Dr. Hasan Onat'ın bilimsel mirası ile ilgili bu çalışmamızın halen bazı eksiklikler barındırdığının ve nihai haline ulaşmadığının farkındayız. Onun yarım kalan çalışmalarının yayın dünyasına kazandırılmasıyla birlikte mevcut bibliyografya da genişleyecektir. Etik ilkelere sadık kalarak ortaya koyduğumuz bu çalışmanın ileride yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için bir başlangıç olmasını ümit ediyoruz.Son olarak; kendisine öğrenci olabilme fırsatı

yakalamış herkesin İslâm Mezhepleri Tarihi alanı ile sınırlı kalmayacak bir birikim elde etmesi için çaba gösteren, öğrencilerinden nasihatlerini esirgemeyen Prof. Dr. Hasan Onat'ı saygı ve minnetle anıyoruz.

KAYNAKÇA:

Hasan Onat Kişisel Web Sayfası, http://hasanonat.net

Hasan Onat Özel Arşivi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara.

İSAM Kütüphanesi İlahiyat Makaleleri Arşivi, http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php

Millî Kütüphane Genel Arşivi, https://kasif.mkutup.gov.tr/

Türkmeneli TV Arşivi, Ankara.

Yükseköğretim Bilgi Sistemi, Hasan Onat Kişisel Bilgi Sayfası, https://yoksis.yok.gov.tr/

https://www.youtube.com/

SUMMARY

Prof. Hasan Onat's scientific legacy shows that he devoted a large part of his 63-year life to touching the lives of people, especially us who are his students. The volume of Onat's publication history, the tools he used, and the diversity in the topics he touched on showed us that he acted with great sensitivity and motivation as a reflection of this dedication beyond sharing his academic knowledge in his approach to the publishing world.

First of all, if we need to talk about his academic studies, there are many published articles and papers that reflect the ideas of Hasan Onat both in the field of History of Islamic Sects and in the context of the current situation of the Islamic world and the search for solutions for it. Onat, who specifically dealt with areas such as Shiism, Kizilbash thought, Method in the History of Islamic Sects, and Contemporary Islamic Movements with their current dimensions and effects, was not content with merely conveying information while writing scientific articles on such subjects. By determining what kind of conflicts and problems there are in the Islamic world, he tried to offer solutions to these problems. Hasan Onat who kept his concerns about the future of the world and humanity fresh in his mind and did not drop the question "where is humanity going", wrote also on

some of the topics like globalization, secularization, and the relationship between religion and politics.

The desire to open new horizons in the understanding of the religion of individuals and society and to contribute to the development of a healthier perception of religion has enabled Onat not to be limited to his field of specialization, but to touch more people by using the most functional mass media of his period in almost half of his life.

One of his channels of reaching people is newspaper articles. In this context, since the 90s, he started to write various articles without making any distinction between national and local newspapers. Prof. Onat's radio programming experience which he started shortly after defending his doctoral thesis in 1986 spanning more than a quarter of a century has special importance among these communication tools. Over these programs, he was able to speak to people listening to him from their homes, vehicles, and workplaces in Turkey and all over the world for many years, and had the opportunity to penetrate the world of thought of thousands of people. We can list his programs as: "Religion and the World", "Youth and Religion", "Our Religious Knowledge - Our Religious Culture", "Friday Morning", "Ten Minutes with Hasan Onat", "Religion - Mind – Science", "Spring of Mercy", and "Divine Order and Human" which he conducted with Assoc. Prof. Remziye Ege.

In addition, many interviews were held with Hasan Onat in a wide range from daily life to academic subjects; they are published in newspapers, journals, or on the Internet. Onat who has the understanding of "Man is not for religion, but religion is for man", emphasizes the necessity of understanding Islam correctly and therefore the necessity of living together with the political, religious, and sectarian differences of the society without resorting to violence. Besides, Onat had productive conversations with doyen theologians such as Prof. Ethem Ruhi Fığlalı and Prof. Hüseyin Atay on the understanding of religion and the issue of the sect in Turkey.

Hasan Onat, who closely follows the development of tools related to the transfer of information, also attaches great importance to television and the Internet, which are the most effective communication tools of our age among the platforms where information is conveyed to people. Putting people at the center of his thought system and aiming to reach all humanity regardless of sect, race, and political view, Onat has shared his views on television programs and broadcasts on online platforms for more than thirty years.

In order to present this scientific heritage as a whole, we set out with the conviction that it would be beneficial to prepare a comprehensive bibliography of him and that this is our responsibility. Accordingly, we have listed Onat's academic studies, including books, translations, book chapters, editorial studies, encyclopedia articles, articles and papers, other articles in various journals, newspaper articles, interviews, TV programs, and radio programs. To identify all the publications we could access regarding each of these categories, we used the documents, letters, and records in Onat's private archive, the archive of the National Library, his web page (hasanonat.net), the records in YÖKSİS, the data of YouTube, İSAM and other search engines. We desire that this study will make it easier to reach this versatile scientific legacy of Prof. Hasan Onat and make a small contribution to his leaving a lasting impact on more people.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 148-175
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 148-175
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

MEZHEPLERİ ANLAMADA İSLAM ORTAK PAYDASI

Common Denominator of Islam in Understanding Sects

Ahmet BAĞLIOĞLU[1]

Öz

Dini, sorun olmaktan çıkarıp insan hayatına anlam kazandırmak ve sorunlara çözüm üretmek için merhum Prof. Dr. Hasan Onat onlarca makale yazmış nihayetinde *"İslam Ortak Paydası"* adıyla kavramsallaştırmış olduğu İslam'ın kurucu temel ilkelerinde birleşilmesini önermiştir. O, *"İslam Ortak Paydası"* kavramıyla özelde ülkemiz genelde ise İslam dünyasının barış içerisinde birlikte yaşamalarının imkân ve yollarını tahlil edip çözüm önerileri sunmuştur. Zira bu topraklarda yaşayan insanları birbirlerine bağlayan veya ayrılıklarına neden olan temel unsur, her dönemde büyük ölçüde din olmuştur. Bu nedenle Onat, şiddet ve çatışma eğilimlerinin devam ettiği, dışlayıcı ve ötekileştirici din anlayışının yaygınlaştığı bir süreçte birlikte yaşama kültürünün gelişmesine katkı sağlamak için çaba sarf etmiştir. Amacı, mezhep anlayışının bilimsel bir zemine oturtularak Müslümanları İslam'ın tevhid, nübüvvet, mead gibi ana ilkelerinden oluşan ortak bir zeminde buluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Ortak Paydası, Mezhep, Din Anlayışı, Dini Bilgi, Tarih Bilinci.

Abstract

In order to stop religion from being a problem, to give meaning to human life and to find solutions to problems, our master Prof. Dr. Hasan Onat the deceased has written dozens of articles and finally suggested getting united within the founding basic principles of Islam, which he conceptualized as "Common Denominator of Islam". Onat, through "Common Denominator of Islam", analyzed the possibilities and ways of peaceful coexistence of especially Turkey and the Islamic World in general, and offered solutions. The main factor that determines the interdependence or separation of people living in these lands has been religion to a large extent in every period. For this reason, our master has made efforts to contribute to the development of the culture of living together in a period where the tendencies of violence and conflict continue and the exclusionary and marginalizing understandings of religion has become widespread. Its aim became to bring Muslims together on a common ground in the thought of Tawhîd, Nubuwwah and Ma'âd, which are the main principles of Islam, by placing the understanding of sect on a scientific basis.

[1] Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, İzmir, Türkiye / e-posta: ahmet.baglioglu@deu.edu.tr / ORCID ID: 0000-0001-5852-6951

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
06.05.2021	22.06.2021	30.06.202

DOI: 10.18403/ emakalat.934012

Key Words: Common Denominator of Islam, Sect, Religious Understanding, Religious Knowledge, Historical Awareness.

GİRİŞ

Din, sorun olmak için değil, insan hayatına anlam kazandırmak ve sorunlara çözüm üretmek için vardır. Fakat tarih boyunca ortaya çıkan mezheplerin ayrışmaya ve ötekileşmeye sebep oldukları ve birçok çatışmanın dinsel sebeplerden çıktığı da bilinen bir gerçektir. Ancak biz inanıyoruz ki din doğru zemine oturtulduğu ve tartışıldığı takdirde din ayrışmaya değil toplumsal birlik ve beraberliği sağlamaya dönük bir rol üstlenebilir. Nitekim merhum Prof. Dr. Hasan Onat bu amaç doğrultusunda onlarca makale yazmış ve meselenin çözümü için "İslam Ortak Paydası" veya "İslam'ın Kök Değerleri" adıyla kavramlar üretmiş ve herkesin, İslam'ın kurucu unsurlarını oluşturan bu ortak değerler üzerinde bir araya gelmesini önermiştir. O, mesaisinin büyük bir kısmını, "İslam Ortak Paydası" ile Müslümanların dışlayıcı ve ötekileştirici anlayıştan uzaklaşıp, birlikte yaşama kültürünün gelişmesine nasıl katkı sağlayabileceği konusuna harcamıştır.

Bu topraklarda yaşayan insanları birbirine bağlayan ortak değerleri veya ayrıştırıcı temel ögeleri belirleyen kurumların başında din gelmektedir. Farklı inanç ve din anlayışlarının ayrımcılık nedeni olarak görüldüğü, mezhebi kimliklerin öncelendiği bir coğrafyada, birlikte yaşama kültürünü sağlıklı bir zemine oturtmak için mutlaka yapılacak bir şeyler olmalıdır. Mezhebi ilkeler ve algılanan din anlayışı mutlak olmayıp tarihi şartlara, taşıdığı kültürel kotlara, insanın anlama kabiliyetine, bilgi düzeyine ve bakış açısına göre değişebilmektedir.[2] Dolayısıyla din içerisindeki faklı yorum ve anlayışlar doğal görülmelidir. Aynı dinin mensupları olarak ortak değerlerde birleşebileceğimiz unutulmamalıdır. "İslam Ortak Paydası" ile amaçlanan, İslam'ın kök değerlerine inananları Müslüman kimliği ile bütünleştirmektir. Yani farklılıkların zenginlik olarak kabul edilip çokluk içinde birlik anlayışının geliştirilmesine

[2] John Hick, *İnançların Gökkuşağı,* çev. Mahmut Aydın, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 200), 8-17.

yönelik çalışılmalıdır. Bu birlik, İslam'ın temel ilkelerinde sağlanabilir.

Allah, Kitap ehlini Müslüman olmaya değil, şirkten uzaklaşıp tevhit ilkesinde uzlaşmaya çağırmaktadır: *"De ki: Ey Kitap ehli, Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze (tevhide) geliniz. Allahtan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş koşmayalım…".*[3] Ayrıca başka bir ayette, Allah, "*Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ederse ve salih amel işlerse"*[4], onun kurtuluşa ereceğini belirtmektedir. Allah, Ehl-i Kitab'ı tevhit ilkesinde uzlaşmaya çağırdığına göre bu olgunun Müslümanlar arasında gerçekleştirilmesi daha kolay olmalıdır. Bilinmelidir ki mezhepleri birleştiren temel unsurlar, kendilerini birbirlerinden ayıran ve farklı kılan unsurlardan daha fazladır ve daha önemlidir. Müşterek bir manevi geçmişimizin ve müşterek bir medeniyetin evlatları olduğumuz unutulmamalıdır.[5] Bu nedenle basit farklılıkları unutmalı, geleceğe hep birlikte daha güçlü ilerlemenin yolları aranmalıdır.

İslam toplumunda mezhep, din gibi algılanmaktadır. Mezhepler, birer sosyal vakıadır ve onların yok sayılması söz konusu bile olamaz. Bu gerçekten hareketle "Mezhepler Üstü Yaklaşım" ve "İslam Ortak Paydası" güçlendirilerek Müslümanların ortak değerler etrafında birleşmesi sağlanabilir. Din anlayışı, farklı ekoller tarafından farklı şekillerde yorumlanıp anlaşılsa da asıl olan tevhid'dir. Tevhid ilkesi ile birlikte peygambere ve ahirete inanan herkesin kurtuluşa erecek muvahhitler olduğu kabul edilmelidir.[6] Kur'an'ın temel kurucu ilkeleri arasında yer alan ve Müslüman olmanın asgarî şartlarını sağlayan ortak paydanın göz ardı edilmemesi gerekir. Müslüman kimliğini, mezhebi esaslarla değil, "İslam Ortak Paydası" olarak öne çıkan temel inanç esaslarına inanarak elde ederiz. Bir insan, hangi mezhebe mensup olursa olsun İslam'ın temel inanç esaslarına iman etmişse Müslümandır. Bu ortak payda, Kur'an'daki evrensel ve ahlaki ilkelerin yerleşmesine ve birlikte yaşama kültürünün gelişmesine imkân sağlayacaktır. Dinî nitelikli görüş ayrılıklarının çoğu dini hassasiyetten ziyade siyasî çatışmalardan ve çıkar ilişkilerinden kaynaklanmıştır. Tarihi yeniden okuduğumuz zaman,

---

[3] Ali İmran, 3/64.

[4] Mâide, 5/69.

[5] Ahmet Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2010), 73-74.

[6] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 75; Krş. Saffet Sarıkaya, "Maturidi'nin Din Anlayışında Hoşgörü", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* III/2 (Güz 2010), 149.

geçmişte yaşanan daha ziyade siyasi olan görüş ayrılıklarının geleceğe taşınmasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

1. İslam Ortak Paydasının Bilimsel Temelleri

Onat'a göre, insan yaratıcı yetilerle donatılmış bir varlıktır ve bunların temelinde düşünme eylemi yatar. O, varlıkları adlandırabilmekte, sözcük ve kavramlarla düşünebilmektedir. Böylelikle, oluşturduğu ve başvurduğu sözcük ve kavramlarla kendisine özgü bir dünya kurabilmektedir.[7] Bilim, kültür, sanat, teknoloji gibi insan ürünü olan her şey, insana özgü bu dünyada vücut bulmaktadır. Kelime ve kavramlarla düşünen insanın yaratıcılığı bilgi düzeyine göre şekillenir. İnsan, tarihi akış içerisinde gelişen ve değişen bir varlıktır. Her birey diğerinden farklı ve özgündür. İnsanların karşılaştıkları olgu ve olaylar kendi tarihsel, sosyo-ekonomik koşulları içerisinde gerçekleştiği için dini ne şekilde algıladıkları, bulunduğu yere, konumuna, yetenek ve bilgi birikimine göre değişiklik gösterir.

Kur'an'ın "Oku" ayetiyle başlaması Yüce Yaradan'ın bizden bilgiye ve öğrenmeye açık olmamızı istediğinin işaretidir. Israrla, düşünmeyi, akletmeyi, ibret almayı, öğüt almayı, bilgiye dayalı olarak hareket etmeyi isteyen Kur'an, Müslümanların bilerek inanmalarını, bilinçli yaşamalarını ve bilmediği şeyin peşinden gitmemelerini[8], bilgi ve belgeye dayalı olarak hareket etmelerini ister.[9] Kur'an'da iki yüz yetmiş beş yerde "*Düşünmüyor musunuz? Akıl erdirmiyor musunuz?"* gibi sorularla *düşünme* ve *tefekkür* emredilmektedir. Yedi yüz civarında ayette ise ilme teşvik bulunmaktadır.[10] Bu kullanımlardan, Kur'an'ın konuya ne kadar önem verdiğini öğrenmekteyiz.

Onat, konuşmalarında ve yazılarında, Yüce Yaradan akla güveniyorsa, İslam akıl ve fıtrat dini ise, Müslümanın akla güvenmesi, düşünmekten korkmaması, eleştiriden kaçmaması gerektiğini vurgulardı. Ona göre, akıl olmadan İslam'dan söz etmeye kalkışmak, akla ve Kur'an'a aykırıdır. Çünkü akıl da Kur'an gibi Allah'ın bir ayetidir. Bu nedenle, akıl ve vahiy birbirini tamamlar. İslam'a göre sorumluluğun ön koşulu akıllı olmaktır. İslam'ın iman esasları akılla temellendirilebilir.[11] Birey araştırma ve sorgulama

---

[7] Hasan Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği / Commonality of Islam and the Truth of Sects / القاسم المشترك الإسلامي وحقيقة المذاهب", *İlahiyat Akademi* 5 (Temmuz 2017), 20.

[8] İsra, 17/36.

[9] Necm, 23/28; Yunus, 10/36.

[10] Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* (İstanbul: Bileşik Yay., 1999), 9.

[11] Onat, "İslam Ortak Paydası", 19.

süreci sonunda imana kavuşmalıdır. Bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını ilan eden Kur'an, *"İbrahim: 'Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster' dediğinde, Allah 'inanmıyor musun?' deyince, İbrahim, 'inanıyorum, ancak kalbim mutmain olsun' demişti"*[12] ayeti ile bizlere bilgiye dayalı iman etmenin gerekliliğini göstermektedir.

Onat'a göre, Kur'an'ın dışında kalan her türlü bilgi beşeridir. Dolayısıyla her türlü eleştiri ve analize açıktır. Bir bilgi, bir görüş, bir düşünce nerede yer alırsa alsın, kim tarafından söylenmiş olursa olsun, eğer açıkça akla aykırı ise, ona İslami bir değer atfedilemez.[13] Bir şeyin doğru veya yanlış, iyi ya da kötü, faydalı veya zararlı olduğunu akılla anlayabiliriz. Akıl sahibi her insan, doğru ve sağlam bilgi ile düşünerek, geleceğini ona göre tasarlamak ister. Akıl, doğru, sağlam ve güvenilir bilgi/belge ile mutmain olur. Sadece akla uygun bilgi güvenilir ve savunulabilirdir.

Kur'an, geçmişten gelen düşünce geleneklerinin sorgulanmasını ister. *Ataların dini* adı altında, geçmişin kutsanmasını, *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız!' derler. Ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?"*[14] ayetinde olduğu gibi şiddetle eleştirmektedir. Bugün dini hayat bilgiye dayalı olarak değil, daha ziyade gelenek ve göreneklere göre şekillenmektedir. Bu durum, geleneğin dinleşmesine yol açmaktadır.[15] Onat'a göre, geleneğin kutsallaştırılması, geçmişten gelen bilgi birikiminin korunmasını ve sonraki nesillere aktarılmasını kolaylaştırırken, din gibi algılanmasına da neden olmaktadır. Bu da toplumsal gelişmenin ve sağlıklı değişimin önünü tıkamaktadır.[16] Kur'an'dan gelenek konusunda nasıl bir tavır takınmamız gerektiğini öğrenebiliriz. Kur'an, iyi, güzel, doğru ve yararlı olan geleneğin yaşatılmasını ve geliştirilmesini teşvik eder. Bazı gelenekler, düzenlenerek, yararlı hale getirilerek ancak devam ettirilebilir. Bazı geleneklerin ise zararlı olduğu için terkedilmesini ısrarla ister.

Onat'a göre, dini bilimlerin bilimsel bilgi ışığında yeniden değerlendirilmesi gerekir. Sürekli değişen dünyaya uyum sağlamak ancak doğru bilgi ile mümkün olabilir. Bilginin en önemli güç olduğu gerçeğini fark edemeyen ve gereklerini yerine getirmeyen toplumların ayakta kalması zor görünmektedir. Din, aklın denetimine kapalı tutulduğu için, eleştiriye kapalı, kaynaklarına önem verilmeyen,

[12] Bakara, 2/260.
[13] Onat, "İslam Ortak Paydası", 16.
[14] Bakara, 2/170.
[15] Onat, "İslam Ortak Paydası", 26.
[16] Krş. Ahmet Akbulut, "Müslüman Geleneğinde Siyasi Çekişmeden Teolojik Ayrışmaya", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Soru*nu, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi, 2016), 48.

doğruluğu test edilemeyen bilgi alanına dönüşmüştür.[17] Hâlbuki insan, bir şeyin akla uygun olup olmadığını, doğru veya yanlış olduğunu bilebilir. Dini düşünce eleştiri dışı tutulunca, din anlayışımızın kaynaklarının niteliği ve niceliği, inancımızın vahyi ve mantıkî temelleri bilinmemekte, ortak payda kaybolmaktadır.

Onat, insanın özellikleri ve İslam'ın yapısı nedeniyle, din adına bize intikal eden her şeyin yeniden ele alınıp, eleştiri süzgecinden geçirilmesini gerekli görür. O'na göre, ancak eleştirel yaklaşımla güvenilir bilgiye ulaşabilir, doğru olanı tercih edebilir ve doğru eylemlerde bulanabiliriz. İslam, insan fıtratıyla çelişmediği ve akla aykırı hükümler içermediği için dini eleştiri dışı bir alana taşımak anlamsızdır. Onat, ısrarla eleştirel yaklaşımın, dinî alanda her alandan daha çok anlamlı, önemli ve gerekli olduğunu belirtir. Çünkü eleştirel yaklaşım olmadan doğru ve güvenilir bilgiye ulaşılamaz. Bilgi, insanı özgürleştirip özgüven sahibi yaptığı için din konusunda özgürce düşünebilenler hangi din anlayışını benimserse benimsesinler karşısındakileri daha iyi anlayabilirler. Hz. Muhammed'le birlikte vahiy kapısı kapandığı için hiç kimsenin vahiy aldığını iddia etmesi mümkün değildir. Onat, *ilham ve keşif*[18] gibi malumatın, Müslümanlar için delil veya güvenilir bilgi olarak kabul edilemeyeceğini söyler.[19]

Onat, beşeri bilgiyi üretenin insan olduğunu söyler. İnsanın ürettiği bilginin de, gerçekle örtüştüğü kadar doğru, sağlam ve güvenilir olabileceğini belirtir. O, Tanrı'nın, "*her bilim sahibinden üstün bir bilen vardır"*[20] buyurduğunu belirterek, dini bilgi alanında tartışılmaz bilginin ve tartışılmaz otoritenin olamayacağından bahseder. Hz. Peygamberin sağlığında sahabe, akıllarına yatmayan bir durumla karşılaşınca, hemen, *"Ey Allah'ın elçisi, bu konuda vahiy mi var?"* diye sorarlardı. Rasulullah da hiç kızmadan, onlara cevap verirdi. Hz. Peygamber, önemli konularda sahabeyle istişare eder, görüş ve önerilerini dinler, doğru olanı yapardı. Sahabe, vahiy kapsamı dışındaki Hz. Peygamberin tasarruflarının beşeri bilgi kategorisinde olduğunu biliyordu.[21] Kur'an, Hz. Peygamber'in "*yüce*

[17] Hasan Onat, *99 Soruda İslam Mezhepleri* (Basılmamış Notlar), 16.

[18] Mâturîdî, ilham ve keşfi, bilgi kaynakları arasında görmez. Bu türden bilgilerin kişiden kişiye değişen bir yapı olduğu ve bunların doğruluğunun veya yanlışlığının akılla temellendirilemeyeceğini belirtir. Bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî (ö. 333/945), *Kitâbu't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 2005), 9; Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî", *İmâm Mâturîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 59.

[19] Onat, "İslam Ortak Paydası", 21.

[20] Yusuf, 12/76.

[21] Onat, "İslam Ortak Paydası", 16.

bir ahlâk üzere"[22] olduğunu belirterek, bizler için "*en güzel örnek*"[23] olduğunu belirtir. Hz. Peygamber'i örnek almak ve doğru anlamak ancak eleştirel yaklaşımla mümkün olabilmektedir. Onat'a göre, Hz. Muhammed'den bizlere intikal eden her şeye, eleştirel bir metotla şüphe ile yaklaşmak, bilimsel anlayışın bir gereğidir. Bu anlayış, hadisleri ve sünneti inkâr etmek için değil aksine Hz. Peygamber'in *örnek* alınması ve doğru anlaşılmasını sağlamak içindir.[24]

Dini düşüncede yenilenme, Müslümanların geçmişten bize intikal eden on dört asrı aşan zaman dilimindeki kültürel mirasları eleştirel bir yaklaşımla ele alınmadan gerçekleştirilemez.[25] Din, ferdin ve toplumun şekillenmesinde en etkin faktörlerden birisidir. Onat'a göre, Türk milletinin yeniden özne millet olabilmesi için dini alanla ilgili sorunlarını ancak bilgi temelli din anlayışı ile çözmesi gerekir. Ülkemizdeki din-siyaset, din-hukuk, demokrasi, laiklik ve bu gibi konulardaki açmazların çözümü de bilimsel bilgiden geçmektedir.[26] Doğru ve güvenilir bilgiyi ve bilimsel yöntemi devreye sokmadan bu sorunların hiçbirine sağlıklı ve kalıcı çözüm önerileri ortaya koymak mümkün gözükmemektedir.

Din bilgi işidir ve güvenilir, sağlam ve savunulabilen bilgiye her zamandan daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Yeni bir uygarlık ve medeniyet inşa etme hedefi olan milletler her şeyden önce geçmişten gelen birikimi eleştirel bir metotla ele alıp, tahlil ve değerlendirmelerde bulunup, bilimsel yöntemlerle elde edilen doğru bilgiyi etkin bir şekilde hayata geçirmesi gerekir. Din anlayışı sağlam zemine oturması için; doğru düşünülmeli, eleştiriye açık olunmalı, akıl ve vahiy dinin temel kaynakları olarak kabul edilmeli[27] ve din bilimsel bilgiye dayanmalıdır. Çünkü bilginin taassubu yok ettiği gibi, bilen insanların ortak paydalar bulmaları da daha kolaydır.

2. İslam Ortak Paydasının Tarihsel Temelleri

İslam Bilimleri dâhil, tüm bilim dallarının tarihsel bir boyutu bulunması bizlere, tarih bilincinin, tarih bilgi ve birikiminin önemini

---

[22] Kalem, 68/4.
[23] Ahzâb, 33/21.
[24] Hasan Onat, "Hz. Muhammed'i Anlamada Yöntem", *S.D.Ü. İlahiyat Fak. IV. Kutlu Doğum Sempozyumu* 19/20 (Nisan 2001), 51-52; Onat, "İslam Ortak Paydası", 20.
[25] Hasan Onat, "İslam'ı Nasıl Anlamalıyız", *Diyanet İşleri Başk. II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* I/112 (Kasım 1998), 23-27.
[26] Krş. Zeki İşcan, "Bir Türk Bilgini İmam Maturidi'nin İslam Düşüncesine Katkıları", *S.D.Ü İlahiyat Fak. Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu,* (Haziran 2007), 463-65.
[27] Recep Kılıç, *Dini Anlamak Üzerine* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 13.

göstermektedir. Onat, ısrarla geçmiş ve tarihin aynı şey olmadığını belirtir. Tarih, bir nevi geçmişin yeniden inşasıdır. Geçmiş ile ilgili yapılan her türlü araştırma ve çalışma, aslında bir tür yeniden inşa faaliyetidir. Öyleyse mühim olan, bu yeniden inşa faaliyetinin doğruya en yakın biçimde gerçekleştirilmesidir. Dinin doğru anlaşılması da doğru tarih telakkisi ve bilincine bağlıdır.[28] Tarih, araştırmacıların elde ettikleri bulgulara dayanmakta olup, geçmişin tamamını içermez. Onat, insanın, tarihsel bir varlık olduğunu belirtir. Tarihin esiri olmamak için, geçmiş iyi bilinmeli, tarih bilgi ve bilincine sahip olmalı der. Bunun için de tarih ve geçmişin birbirinden farklı olduğunun şuurunda olmak gerekir. Geçmiş, yaşanılan bütün olgu ve olayları kapsarken tarih ise, bu olgu ve olaylardan, bize intikal eden bilgi ve belgelere dayalı olarak oluşturan bilgi kırıntılarından oluşur. Tarih telakkilerimiz ne kadar hakikatlere yakın olarak oluşturulursa, gelecekle ilgili o kadar doğru projeksiyon sunabiliriz.[29]

Onat'a göre, yanlış tarih bilinci ve telakkisi neticesinde ya geçmiş kutsallaştırılmakta, ya da yok farz edilmektedir. Her iki durumda da insan geçmişin esiri olmaktadır. Geçmişi kutsallaştırmakla, yok farz etmek sonuçta aynı kapıya çıkmakta ve geçmişin doğru anlaşılmasına engel olmaktadır. Geçmişi doğru analiz edemeyenler, onun ağırlığı altında ezilmeye mahkûm olmaktadırlar.[30] Onat'a göre, gelecek hakkında proje yapanlar, işe geçmişten başlamak zorundadır. Çünkü geçmiş geleceğin belirlenmesinde ciddi bir şekilde etkin olmaktadır. Geleceğe, geçmişte yapılan yolları ve haritaları kullanarak yürürüz. Tarihi doğru anladığımız zaman, sağlıklı bir tarih bilincine de sahip oluruz. Doğru tarih telakkisi ile insan, geçmişin birikiminden yararlanarak güvenli bir geleceğin inşa edilmesini sağlar. Onat, ölülerin diriler üzerindeki etkisi kırılmadan insanların doğruları bulamayacağını söyler. Geçmişi doğru anlamak, önceki âlimlerin görüş ve düşüncelerinden, bilgi birikimlerinden ve tecrübelerinden yararlanmayı gerektirir. Ancak her âlim yaşadığı zaman dilimi çerçevesinde fikir üretmektedir. Bu nedenle hiçbir âlimin hiçbir görüşü, mutlak doğru olarak kabul edilemez.[31]

Müslümanların kafasında, ilk dönemlerin yanlış anlaşılmasına ve onların kutsallaştırılmasına neden olan tarih bilinci ve telakkileri

---

[28] Hasan Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik* (İstanbul: İSAV, 2014), 532.

[29] Onat, "İslam Ortak Paydası", 17.

[30] Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2003), 17.

[31] Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* VI/2 (Güz 2013), 8.

oluşmuştur. Onat, Hulafâ-yi Râşidîn Dönemi ile ilgili farklı tarih telakkilerini buna örnek olarak verir. Hariciler'in, Ebu Bekir ve Ömer'in hilafetini ideal dönemler olarak görüp, ilk altı yıldan sonra Osman'ı, Tahkim'den sonra da Ali'yi tekfir ettiklerine dikkat çeker. Şia hilafetin Ali'nin hakkı olduğunu, bunun nass ve tayinle belirlendiğini, Ebu Bekir ve Ömer'in, Ali'nin hakkını gasp ettiğini öne sürmüştür. Ehl-i Sünnet ise, hilafet sıralamasını aynı zamanda fazilet sıralaması olarak görmüş ve idealize etmiştir.[32] Böylece, otuz yıllık bir süreçte birbirinden farklı tarih telakkileri inşa edilmiştir. Hemen her mezhep, kendine özgü bir tarih inşa etme yoluna gitmiştir. Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan bu olayları değerlendirdiğimizde, İslam'ın siyasi meseleleri insana bırakmış olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an herhangi bir siyasi sistemi dikte etmemiş, evrensel nitelik taşıyan genel ilkelerin dışında herhangi bir yönlendirmede de bulunmamıştır. Bu evrensel esaslar; "işlerin ehline verilmesi",[33] "insanlar arasında adaletle hükmedilmesi",[34] "Allah'a, Peygambere ve mümin emirlere itaat edilmesi",[35] "bilinmeyen şeyin peşine düşülmemesi",[36] "şura sisteminin oluşturulması"[37] olarak belirlenmiştir. Böylece Kur'an, temel ilkeleri tespit etmiş, kurumsal siyasetle ilgili herhangi bir belirlemede bulunmamıştır. Müslümanların zamanın ruhuna uygun olarak hareket etmesi için siyasi sorumluluğu insana bırakmıştır.[38] Siyasi yapı, canlı, hareketli ve değişken olduğu için zamana, zemine ve kültürlere göre farklılık göstermektedir. Onat'a göre öncelikli olan adaletin hâkim olması, insanların özgürce düşüncelerini ifade edebildiği ortamın sağlanmasıdır. Hangi siyasi sistemde bunlar gerçekleştirilebilirse, İslamî anlayışa en yatkın düzen de odur.[39] Siyasi taleplerin dini alana çekilerek, dini delillerle bunların gerçekleştirilmeye çalışılması, toplumsal yapıda ciddi hasarlar meydana getirdiği gibi dinin, siyasete kurban edilmesine de sebep olmaktadır.

Bütün mezhepler, *Kurtuluşa Ermiş Fırka* olduklarını ispatlayabilmek için Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemle bir bağ

---

[32] Hasan Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", *1. Kur'an Sempozyumu,*(Nisan 1994), 424; Onat, "İslam Ortak Paydası", 17.

[33] Nisâ, 4/58.

[34] Nisâ, 4/58.

[35] Nisâ, 4/59.

[36] İsrâ, 17/36.

[37] Şûra, 26/38; Al-i İmran, 3/159.

[38] Hasan Onat, "Türkiye ve Siyasal İslam", *İslam'ın Bugünkü Meseleleri* (Ankara: Türk Yurdu**,** 1997), 176; Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları* (Ankara: Fecr Yay., 2008), 181–182.

[39] Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci,* 45.

kurmuşlar ve aynı zamanda ilkelerini Kur'an ve Sünnet ile temellendirmek istemişlerdir. Ayrıca bu doğrultuda, kendi özel tarihlerini inşa ettikleri gibi inançlarına uygun hadis ve Kur'an telakkileri de geliştirmişlerdir.[40] Mezhep müntesipleri, kendilerinin hak mezhep, muhaliflerinin Ehl-i Bidat veya bâtıl mezhep olduklarını ispatlamak için hadis bile uydurmuşlardır.[41] Böylece her mezhep veya farklı dini oluşumlar, kendileri için bir tarih kurgulamışlardır.

Onat, geçmişin tekrar kurgulanıp bundan bir tarih inşa edilmesinin, Hz. Peygamber'in anlaşılması noktasında ciddi problemler doğurduğunu belirtir. Müslümanların zihnindeki peygamber tasavvurunun, Abdullah ve Amine'nin oğlu olarak dünyaya gelen, hayatının bütün aşamalarında "el-Emin" olarak bilinen, kırk yaşlarında iken Allah katından vahiy alan Hz. Peygamber'in tarihi gerçekliğiyle uyuştuğunu söyleyebilmek, O'na göre çok da kolay değildir. Kur'an, Hz. Peygamber'in de bir insan olduğunun altını çizmekte ve onun beşeri özelliklerine vurgu yaparak tek farkının vahiy alması olduğunu belirtmektedir. Yanlış tarih anlayışları neticesinde Hz. Peygamber'in insanî ve beşeri yönü kaybolduğu için örnek alınması zorlaştırılmıştır.[42]

Geçmişteki ve günümüzdeki mezhep çatışmalarının arkasında politik çıkarlar yatmaktadır. Bugün mezhepler ve dini gruplar üzerinden yürütülen çatışmalar, dinin istismar edilmesinden kaynaklanmaktadır. Müslümanların geçmişte kurumsallaştırdığı mezhep, cemaat ve tarikatların hiçbirisinin İslâm ile aynileştirilmesi mümkün değildir. Tarihi, doğru okuyup doğru değerlendirirsek, geçmiş nesillerin bilgi birikiminden ve tecrübesinden yararlanırsak, öncekilerin düştükleri hatalara düşmez ve onların yaptığı yanlışlarını tekrarlamayız.[43] Mezhep ve farklı din anlayışlarını doğru tahlil edip iyice anladığımız zaman, onların başarılı ve başarısız noktalarını

---

[40] Onat, "İslam Ortak Paydası", 17.

[41] Geniş bilgi için bakınız; Cemil Hakyemez, "İtikadi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/4 (2003), 59-88.

[42] Hasan Onat, "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu* (İslami İlimler Dergisi, 2007), 29.

[43] Geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe**"**, *Dinî Araştırmalar* VII/20 (2004), 19-30; Hasan Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", *Dinler Tarihi Araştırmaları VI (Sekülerleşme ve Dinî Canlanma Sempozyumu)* (2008), 268-277; Onat, "Küreselleşmenin Boyutları ve İslâm'ın Geleceği", *Dinler Tarihi Araştırmaları IV (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)* (2004), 293-306.

idrak eder, sağlıklı değerlendirmelerle *İslam Ortak Paydasında* birleşebiliriz.

Onat göre, Türklerin ahlak temelli din anlayışının kökenlerini Hoca Ahmed Yesevi, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli'de aramak gerekir. Bu yapıların hepsinin de Ebu Hanife ve Hanefilikten beslendiğini belirtir. Bu yapıların kelamî çerçevesi Maturidî tarafından sistematize edilerek bireysel sorumluluğu öne çıkaran din anlayışı, Türk dünyasında egemen olmuştur. Yeni bir uygarlık ve medeniyet inşasının da ancak bu yapıların sağlıklı bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesiyle mümkün olabileceğinin altını çizer.[44] Geleneği ret ederek veya taklit ederek değil, onu örnek alarak, tarihi ve içtimai gelişme süreçleri ile birlikte ortaya çıkan değişim ilkesinin doğurduğu problemlere çözümler üretilmelidir.

Müslümanların, İslam'ın merkezi savunusu olan tevhid eksenli *İslam ortak paydasını* doğru anlayıp içselleştirmeleri, sağlıklı bir tarih telakkisi ve tarih bilincinin varlığı ile sağlanabilir. Kur'an'ın temel kurucu esaslarından hareketle, Hz. Peygamber'i örnek model alarak ve insanoğlunun yüzyıllardır oluşturduğu ortak tecrübesinden ve bilim odaklı birikiminden faydalanarak daha sağlıklı, fıtrata uygun bir İslam anlayışına ulaşmak mümkündür. İslam, tarihsel birikimle birlikte, bilimsel anlayışla ele alınabilirse insanların anlam dünyasına ve insanca yaşayabilmelerine yeniden katkıda bulunabilir. Bunun gerçekleşmesi ancak geçmişin ve insanoğlunun ortak tecrübesinin doğru anlaşılmasıyla mümkün alabilmektedir.

3. İslam Ortak Paydasının Dini Temelleri

Din, insanlık tarihi boyunca, hayatın her evresinde devamlı suretle etkin olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bilimsel bütün araştırmalar, din olgusunun bir şekilde her toplumda mutlaka var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle din, kültürün şekillenmesinde etkin olan temel faktörlerden birisi olmuştur. İnsanla ilgili her şey, bir şekilde din ve din anlayışı ile irtibatlı olmaktadır. Onat, bilgi toplumuna geçtiğimiz bu zaman diliminde, din ve dini bilgi yeniden gündemin ön saflarında olduğu için, din olgusunu doğru zeminde ele almanın gerektiğini belirtir. İnsan akıl sahibi, düşünen, iradesi olan, yaratıcı yetilerle bezenmiş bir varlıktır. O'na göre Tanrı insanı en güzel şekilde yaratmış, akla destek olması için vahiy göndermiştir. İnsan, aklıyla iyi olanı kötü olandan ayırabildiği gibi doğru verilerle hakikate ulaşıp Tanrının varlığını

[44] Hasan Onat, "Ahmet Yesevi-Hacı Bektaş Veli Çizgisinde -Velayetname'nin Anlam ve Önemi Hakkında-", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 3 (2010), 48.

anlayabilir. İnsanoğlu doğruyu bilmesine rağmen her zaman doğru olanı yapmayabilir. Çünkü aklın yaptırım gücü yoktur. İşte burada dinin yönlendirici gücü devreye girerek, insanın iyiyi, güzeli, doğru ve adil olanı yapması için teşvik etmektedir.[45]

İslam literatüründe din, "*Allah'ın varlığına ve birliğine inanıp kabul etmek, O'na boyun eğmek ve teslim olmak; her şeyin O'ndan olduğunu kabul etmek ve ibadeti sadece O'na yapmak"*[46] olarak tanımlanabilir. Dinin özünde inanma, bağlanma, teslim olma, itaat etme ve boyun eğme vardır.[47] İslam'da fıtrata uygun olan din, tevhid inancıyla ifade edilir ve Allah'ın birliği ve ibadetin sadece ona yapılması gerektiği esasına dayanır.[48] Yüce Yaradan, insanları iyi ve güzel şeyler yapmaya davet etmiş, onların kötü ve çirkin şeylerden uzak durmalarını istemiş ve bunun için de aklı rehber kılmıştır. Kur'an'da "*Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez"*[49] ve yine "*dinde zorlama yoktur"*[50] buyrularak dinin insan doğasına uygun olduğu ve ona aykırı hükümler içermediği bildirilmektedir.[51] İslam, iman ve sorumluluk noktasında bireyi esas alır. Kur'an, insanların dini kabulleri için zorlanmalarını doğru bulmaz. Bu, ibadetleri yerine getirme hususunda da geçerlidir. Dileyen inanır, dileyen inanmaz. Din, insan için bir tekliftir.[52] Bütün peygamberler dini tebliğ ederken sadece ikna metodunu kullanmışlar ve insanları inanmaya zorlamamışlardır.

Tevhid, inanç dünyasını aydınlık hale getirmekte, fıtrata uygun din anlayışını yerleştirerek yüksek güven duygusu sağlamakta ve insanı özgürleştirmektedir.[53] Kelime-i tevhid, "*La ilahe illallah Muhammedün Resûlullah*" ifadesinde anlamını bulur. Bu, "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir" demektir. Kelime-i tevhid, Müslüman olmanın ilk şartıdır. Bu ilke ile birlikte nübüvvet ve mead'a inanmak, bütün ilahi dinlerin ortak ve değişmez esası olmuştur.[54] Ancak tarihi akış içerisinde insanoğlu, beşeri zaafları nedeniyle tevhidden uzaklaşınca dini düşüncede bozulmalar

---

[45] Onat, "İslam Ortak Paydası", 16.
[46] El-Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammet b. Muhammet b. Mahmut, *Kitâbü't-Tevhid*, thk. Fethullah Huleyf, (İstanbul: 1979), 94-95, 191.
[47] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 79.
[48] El-Mâturidî, *Kitâbü't-Tevhid,* 94-95.
[49] Bakara, 2/185.
[50] Bakara, 2/256.
[51] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 79.
[52] Hanefi Özcan, *Maturidi'de Dinî Çoğulculuk* (İstanbul: 1995), 82-83; M. Zeki İşcan, "İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin Yeniden Yorumlanmasında Mâturîdî"nin Katkısı", *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (Kış 2008), 18-19.
[53] Onat, *99 Soruda İslam Mezhepleri*, 9-10.
[54] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 80.

meydana gelmiştir. Bunun üzerine Yüce Yaradan, yeniden Peygamberler göndererek insanoğlunu tevhid ekseninde buluşmaya davet etmiştir. Kur'an'da birçok ayette tevhid ilkesine vurgu yapılmıştır. "*Doğrusu, bu tek din olarak sizin dininizdir. Ben de sizin Rabbinizim. O halde başkasına değil, bana kulluk edin."*[55] "*…sizin Tanrınız da bizim Tanrımız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur."*[56] "*İşte sizin tebliğ ettiğiniz din, tek bir dindir. Ben de sizin Rabbinizim. Sadece benden sakınınız."*[57] ayetleri bunlar arasında sıralanabilir.

İslam Ortak Paydasında asıl olan temel kurucu ilkelerde mezhepleri uzlaşmaya davet vardır. Bunun özünü tevhid ilkesi oluşturmakta olup bu anlayış Kur'an'ın ilke ve hedefleri ile uyum halindedir. Kur'an'da Allah; *"Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık"*[58] yine "*göğü Allah yükselti ve dengeyi O koydu"*[59] buyurmaktadır. Bildirilen bu ölçü, âlemde söz konusu olduğu gibi, dini anlamada da söz konusudur. Kur'an'ın hedefi, tevhid ilkesine sahip insanlardan bir tevhid toplumu meydana getirmektir. Tevhid üzere olunduğu zaman, toplumda temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi de mümkün olabilmektedir.[60] Bugün karşılaştığımız problemleri çözmek için dinin temel kaynakları olan akıl ve vahye müracaat etmek temel metot olmalıdır. Bu sağlanabilirse farklılıkları tanıma, anlama ve saygı kendiliğinden gelecektir. İslam açısından tevhidin esas alındığını düşünürsek, yaşamımızda ayrışmayı değil vahdeti/birliği hayata ikame etmeye çalışmalıyız. Tevhid, Kuran'ın temel mesajı olup, bütün meselelerin mihveridir. O doğru anlaşıldığında çoğu problem kendiliğinden çözülecektir. Tevhid ilkesinin en güzel ifadesini Kur'an şu şekilde sunmaktadır: "*De ki: O Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur."*[61]

İlk peygamber Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar, gönderilen bütün peygamberlerin tebliğ mücadelelerinin ortak adı İslam olmuştur.[62] Kur'an, İslam'ı, insan hilkatine en uygun din olarak sunmakla[63] kalmadığı gibi, insanlara "*din olarak İslam'ı seçtiğini*"[64] de belirtir. Öyle ki, Yüce Yaradan, Kur'an'da *"Allah*

[55] Enbiya, 21/92.
[56] Ankebut, 29/46.
[57] Mü'minûn, 23/52.
[58] Kamer, 54/59.
[59] Rahman, 55/7.
[60] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 81.
[61] İhlas, 112/1-4.
[62] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 82; Krş. Süleyman Ateş,.*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri,* (İstanbul: Yeni ufuk Neşriyat, 1989), II/75.
[63] Rûm, 30/30.
[64] Bakara, 2/132.

nezdinde hak din İslam'dır."[65]*, "Kim İslam'dan başka din ararsa bilsin ki kendisinden böyle bir din asla kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır."*[66]*, "…Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim."*[67] buyurarak tevhid ilkesinden uzaklaşan din yorumlarından Yüce Allah'ın razı olmayacağı ifade edilmektedir. Ayrıca bu ayetlerden bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin gerçekte İslam olduğu vurgulanarak din ile İslam özdeşleştirilmiştir.[68] Yine bu ayetlerde Allah'ın varlığını ve birliğini kabul yanında Allah'ın otoritesine boyun eğme ve teslimiyetin önemi vurgulanmaktadır. Öyleyse İslam kavramı, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin özel adı olması yanında, genel anlamda Allah'ın varlığını-birliğini kabul edip Yaradan'a teslim olma manasını da içerir.[69] Neticede bu ayetler bizi İslam'ın kurucu ilkelerinde birleşmeye aynı din içerisindeki farklı yorumları kabul etmeye, kısaca *İslam Ortak Paydasında* bütünleşmeye götürmektedir.

Dinin inanç boyutu, ilahi kaynaklı olduğu için peygamberden peygambere değişmemiştir ve değişmesi de mümkün değildir. Bütün peygamberler genel olarak aynı ahlak ilkelerini öğütlemişlerdir. İslam, semavi dinlerin tamamının aynı membadan beslendiğini ve dolayısıyla akidelerinde herhangi bir farklılık olamayacağını kabul etmektedir.[70] Şeriatlarda ise farklılıklar vardır. Dinin inanç boyutu aynı kalırken, şeriatlar ise peygamberden peygambere değişmektedir.[71] Peygamberlerin gönderildikleri toplumların dili, coğrafyası ve kültürü farklılıklar arz ettiği için farklı şeriatlar getirmişlerdir. Tevhid inancı dinin hiçbir zaman değişmeyecek olan asıl yönünü oluştururken, şeriat/ahkâm ise dinin değişen yönünü teşkil etmektedir. Aslında şeriatların hem beşeri, hem de ilahi yönü bulunmaktadır. İlâhî olan, vahyin insan yaşamında işlevli olabilmesi için beşerî eylem gerekli kılmaktadır. Bütünü ile beşerî olan bu işlem gerçekleşmeden, vahyin insan hayatına aksetmesi mümkün

---

[65] Ali İmran, 3/19.
[66] Ali İmran, 3/85.
[67] Maide, 5/3.
[68] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 82; Ayrıca bkz. Saffet Sarıkaya, "Müslümanlar Arasında Fırkalaşma ve Hz. Peygamber'in Şahsında Dini Zihniyetin Yeniden Teşekkülü", *III. Kutlu Doğum Sempozyumu* (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fak. Yay., 2000), 101.
[69] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 83.
[70] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 81-82.
[71] Kutlu, *İmam Mâturidî*, 47-52.

olamaz.[72] Nitekim değişkenlik, insanın anlama ve anlamlandırma formlarındaki değişkenlikten kaynaklanmaktadır.[73]

İslam'da, sorumluluk ve kurtuluş bireyseldir dolayısıyla hiçbir kimse bir başkasının günahından sorumlu tutulamaz. İslam'a göre, iman ferdi bir faaliyet alanı olup her bireyin, kendi hür iradesiyle inanması gerekir. İnanç noktasında kimse, kimseye baskı uygulayamaz. Çünkü iman, Allah ile birey arasında bir ilişki alanı olup, buraya bir başkasının müdahil olması mümkün değildir. Bu minvalde, insanın ahiretteki konumu da bireysel tercihleri neticesinde şekillenmektedir. Her insan, mensup olduğu mezhep veya cemaat nedeniyle değil hak ettiği için cennete gidebilir.[74] Cenneti hak etmek için öncelikle, tevhid, nübüvvet ve ahirete inanılmalı, sonra da salih ameller işlenmelidir. Bu bağlamda Kur'an'da, *"Rabbimiz Allah'tır deyip dosdoğru olanlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İşte cennetlikler bunlardır ve yaptıkları güzel işlere karşılık orada sürekli kalacaklardır."*[75] buyrularak imanın özünü tevhid inancı, salih amelin özünü ise ahlakın oluşturduğu belirtilmektedir.

Din, insanın insanlığını gerçekleştirmesine katkı sağlayarak ona yardımcı olmaktadır. Onat'ın devamlı vurguladığı gibi din insan içindir; amaç değil sadece araçtır. Araç olan din, insanın insanlığını en etkili biçimde gerçekleştirmesine ve gerçek saadete ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda ameller ahlak için, ahlaki ilkeler de iman için bir araç olmaktadır. İman ise, Allah'a ulaşmak için bir araç olmaktadır. Yani din bir bütün olarak amaç değil araç işlevi görmektedir.[76] Araç olan iman, insanın dünya ve ahirette mutluluğu, huzuru ve refahı yakalamasına yardımcı olacaktır. Kuran'da *"hanginizin daha güzel ameller yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratan O'dur..."*[77] buyurularak dinin hedefi gösterilmiştir. Din fert ve toplum bazında ahlaki erdemlerin gelişmesini ve yükselmesini sağlar. *"Sizin için din olarak İslam'ı seçtim."*[78] ayeti Allah'ın insanı din için yaratmadığını, bilakis dini insan için var ettiğini göstermektedir.[79]

Onat'a göre, din, birleştirici olma ve hayata anlam katma özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle insanın anlam arayışına cevap

---

[72] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 82.
[73] Kılıç, *Dini Anlamak Üzerine,* 34-35.
[74] Onat, "İslam Ortak Paydası", 27.
[75] Ahkâf, 46/13-14.
[76] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 87.
[77] Mülk, 67/2.
[78] Maide, 5/3.
[79] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 87; Krş. Kılıç, *Dini Anlamak Üzerine*, 12.

verecek, hırs ve arzularını dizginleyecek, insanı insan yapan değerleri koruyacak, yaşadığı çevreye duyarlı olacak, sevgi, saygı ve hoşgörünün öncelendiği, insan onur ve şerefinin korunduğu, adalet ve özgürlüğün hâkim olduğu din anlayışına ihtiyaç vardır. Onat, Müslümanların, akıl ve vahyi merkeze alarak dini yeniden anlamak gibi ciddi bir yükümlülükle karşı karşıya olduklarını düşünür. Din, zaman ve zemine göre, içtimai değişimler mefhumu çerçevesinde, farklı tarzlarda algılanabilmektedir. Dinin anlaşılması ve yorumlanması bağlamında ön plana çıkan anlayış veya sorunlar o an yaşanılan zemin ve ortamın canlı meseleleridir. Onat'a göre, İslam evrensel bir din ise, onun, her zaman ve mekânda vahyin gösterdiği istikamette yeniden ele alınıp anlaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın temel gayesi, insanın fıtratına uygun, onun insanlığını en etkin biçimde gerçekleştirebileceği ve insanca yaşayabileceği hukukun üstün olduğu erdemli ve adil bir toplum oluşturmaktır. Bu nedenle sosyal değişme olgusunun bu amaç ve gayeye uygun olarak şekil alması gerekmektedir.[80]

Dinin gönderiliş amacı, *canı, malı, aklı, nesli ve dini* koruma altına almak ve böylece adaleti hâkim kılmaktır. Bu aynı zamanda devletin de görevidir. Din ve vicdan özgürlüğüyle din korunurken akıl eğitimle, mal ve nesil ise emniyet ve yargıyla koruma altına alınmaktadır. İslam'a göre bu temel haklar, insana, her hangi bir din veya mezhebe mensubiyetinden değil, insan olması hasebiyle doğumla birlikte elde ettiği haklardır. Bir kimse hangi dine hangi mezhep ve cemaate mensup olursa olsun kendini Müslümanların içinde güven ve emniyette hissedebilmelidir. Müslümanların olduğu yerde bu his hâkim değilse, ortak payda kaybolmuş demektir. Aslında insanın doğuştan kazandığı bu hakların temelini din ve vicdan hürriyeti oluşturur. Din ve vicdan hürriyetini, herkesin istediği dini anlayışı hür iradesiyle seçebilmesi, hiçbir baskı ve zorlama olmadan seçtiği din anlayışının hükümlerini serbestçe uygulayabilmesi, inandığı din anlayışını doğru bir şekilde öğrenebilmesi için eğitim-öğretim alabilmesi, inancını başkalarıyla rahatça paylaşabilmesi şeklinde açıklayabiliriz.[81] İnsanın Allah'ın varlığını-birliğini bilmesi ve O'na teslim olması, yaratılışının gayesi olmasına rağmen bu hakkı kullanıp kullanmamak insanın kendisine kalmıştır.

Onat'a göre, dinle ilgili birçok problemle karşı karşıya bulunmaktayız. Ancak dinle ilgili hiçbir sorun çözümsüz değildir. Din

[80] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 86; Geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, "Niçin Yeni Bir Uygarlık, Niçin Türkiye", *2023 Dergisi* (2006).

[81] Krş., A. Fuad Başgil, *Din ve Laiklik* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1962), 12; Ömer Faruk Harman, "Din ve Vicdan Hürriyeti", *DİA* (İstanbul, TDV Yay., 1994), IX/230.

alanındaki kurumsallaşmanın/mezheplerin beşer ürünü olduğunu anlarsak, o zaman sorunları çözmek için, öncelikle, din ve din anlayışlarının aynı olmadığını ve birbirinden ayrılması gerektiğini fark edebiliriz. Dinin en temel amacı, insanca yaşayabilmenin temel ortak paydasını insanlara kazandırmaktır. Onat'a göre, dünyanın içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında, mesuliyet sahibi Müslümanların, İslam'ın kök değerlerini esas alarak onu yeniden düşünmek gibi bir sorumluluğu bulunmaktadır. Dinin, insanı "anlamsızlık", "yersizlik", "boşluk" duygularından kurtararak insanı özgürleştirdiğini belirtir.[82] Özgür insan aynı zamanda sorumluluk sahibidir. Ancak özgür insanlardan oluşan topluluklar ahlaklı, erdemli ve hukukun üstünlüğünün sağlandığı uygarlıklar inşa edebilirler.

4. İslam Ortak Paydası Açısından Mezhep Olgusu

Mezhep, tarikat ve cemaatler, Hz. Peygamberin vefatından epey sonra ortaya çıkmış, din anlayışındaki farklılıkların kurumlaşması sonucu vücut bulan beşeri oluşumlardır. Hz. Peygamberin sağlığında, farklı bir din anlayışını merkeze alan herhangi bir yapılanma vaki değildir. Sonradan vücut bulmuş bütün yapılar insan ürünü olup, dinin anlaşılma biçimine ilişkin birer tezahürdür. İslam'ı bu yapılarla bir tutmak, Kur'an'ın temel kurucu ilkelerine, Hz. Peygamberin sünnetine ve insan tabiatına aykırıdır. Hz. Peygamber'in vefatı sonrası teşekkül eden, dinî nitelik taşıyan tüm oluşumlar, İslâm'ın anlaşılma ve yorumlama biçimleridir.[83]

Din, insanın hayata bakışını etkileyen en önemli faktör olurken, dinin algılanması, anlaşılması ve kurumsallaşmasını sağlayan ise insandır. Bu kurumsallaşma neticesinde mezhepler, cemaatler ve tarikatlar ortaya çıkartmaktadır.[84] Çeşitli etkenlere bağlı olarak insanoğlu hızla değişim ve dönüşüme uğramaktadır.[85] İnanç ile birey ve toplum yapısı arasındaki etkileşim sosyolojik bir gerçekliktir. Toplum değiştiği gibi onunla birlikte din anlayışı da hızla değişmektedir. Sosyolojik hayatta meydana gelen değişiklikler, insanın algı ve anlamasına etki ederken dini anlama düzeyine paralel olarak da toplumsal değişiklikler ortaya çıkmaktadır.

Onat'a göre mezhepler, Müslümanların, dini, yaşadıkları zaman dilimlerinde en iyi şekilde anlama ve karşılaştıkları problemlere

---

[82] Onat, "İslam Ortak Paydası", 22.
[83] Onat, "İslam Ortak Paydası", 23.
[84] Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2003), 128-129; Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri* (Ankara: Otto Yay., 2012), 365-368.
[85] Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri,* (İstanbul: MEB Yay., 1969), 158.

çözüm üretebilme niyetinin birer sonucudur. Hz. Peygamber, dini anlama ve hayata geçirme konusunda bir model ortaya koymuştur. Onat, Müslümanların, bu örnekten faydalanarak, içinde bulunduğumuz zaman diliminde, insanları mutlu edecek sağlıklı din anlayışını üretmek zorunda olduklarını belirtir. Bunun sosyal değişmenin doğal sonucu olduğunu ifade eder.[86] Dinin önceki yorumlama biçimlerinin, İslâm'ı daha doğru anlaşılmasında bize yardımcı olacağını söyler. Onat'a göre, farklı din anlayışları, İslam'ın düşünce ve ifade özgürlüğüne verdiği önemin neticesidir. Ancak, din ve mezhep özdeşleşince din gibi algılanmaya başlamışlardır. Zamanla mezhebi hükümler tartışılamaz doğrular haline gelmiştir.[87]

Kur'an, Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde olmalarını istemektedir: *"Ey inananlar! Allah'tan sakınılması gerektiği gibi sakının, sizler, ancak Müslüman olarak can verin. Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın. Parçalanıp bölünmeyin…"*[88] Burada, *Allah'ın ipi* ile kastedilen Kur'an-ı Kerim'dir. Bu nedenle Müslümanlar içlerinde düşünce ve anlayış farklılıkları gösterdiği zaman kendilerini Yüce Yaradan'a ulaştıran ve birleştiren bağa yani Kur'an'a iltica etmeleri bir zorunluluktur. Böylece zaaflardan kurtulmuş olacaklardır.[89] Kur'an Müslümanların birlik ve beraberliklerini muhafaza etmelerini ısrarla istemektedir. Kur'an ayrılıkları çeşitli ayetlerde şiddetle eleştirmiştir; "*Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişiğin olamaz."*[90]; "*Eğer bir hususta ayrılığa düşerseniz onun hallini Allah'a ve Resul'üne götürün."*[91]; *"Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."*[92] ve *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın."*[93] Bölünen parçalanan toplumlar yok olmaya mahkûmdurlar. Kur'an, Müslümanların birlik ve beraberliklerini muhafaza ederek Allah'ın ipine sarılmalarını istemektedir.

Kur'an, insanların fikir ve düşünce özgürlüğüne imkân sağlarken, bir yandan da görüş farklılıklarının kurumlaşmasını engellemeye çalışmaktadır. Müslümanların Kur'an'a rağmen, parça parça olmaları, görüş ayrılıklarının kemikleşmesi hatta dinleşmesinin nedeni, Kur'an'la sıcak ilişkinin kaybolmasındandır. Çünkü bu ayrılıklar, bilmeye ve anlamaya dayalı bir ayrılık değildir. Müslümanların farklı gruplara ayrılarak, din adına birbirlerini

---

[86] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci,* 129.
[87] Onat, *99 Soruda İslam Mezhepleri*, 2.
[88] Ali-İmran, 3/102-103.
[89] Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 19.
[90] En'am, 6/159.
[91] Nisa, 4/59.
[92] Şura, 42/13.
[93] Al-i İmran, 3/105.

suçlamaları hatta tekfir etmeleri, bilgiye dayalı değildir.[94] Kuran-ı Kerim'de, "*hoşgörüsüzlükte bulunup zulmeden*",[95] *"böbürlenerek kendini beğenen",*[96] *"bozgunculuk çıkartan"*,[97] *"haddi aşan"*,[98] *"büyüklük taslayan"*,[99] *"gururlanıp şımaran"*[100] şeklinde tavsif edilen insanlar şiddetle kınanmış ve birlik-beraberliği bozan kimseler olarak tanıtılmıştır.[101] Müslümanlar, inanç, ibadet ve ahlak anlayışlarını Kur'an'da belirtilen esaslara göre şekillendirecekleri yerde, din anlayışlarını ve mezhebi ilkelerini esas alarak şekillendirmeyi yeğlemişlerdir.

Kur'an, anlaşılmak için insanlara gönderilmiştir. Bu nedenle ilahi mesajların her devirde yeniden yorumlanmasına, yeniden anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Kuran'ın anlaşılması kişinin aklına ve bilgi birikimine bağlı olarak artar veya eksilir ya da farklılık gösterir. Kuran'ı anlamak en azından anlamaya çalışmak her Müslümanın asli vazifesidir. Kuran'ın mesajı, insanla temas edince anlama ve anlaşılma sürecine girmesinden dolayı insanileşmektedir. Dolayısıyla mesajın kendisi ilahî olmasına rağmen anlaşılması, yorumlanması ve uygulanması ise insanîdir. Bu nedenle mezhebi esaslar, ilahi mesajın farklı yorumları olduğu için Allah'ın emirleri değil, bu emirlerin farklı yorumlanıp anlaşılmasıdır.[102] Zamanla Kur'anî terimler, asıl anlamlarından kopartılarak mezhepler tarafından tamamen kendi dini anlayışlarını yansıtacak şekilde öznel ve politik kavramlara evrilmiştir.[103] Mezhebi esasların Kur'an ve Sünnet'le temellendirmek istenmesi, tamamı ile sosyal içerikli bazı hususların din gibi anlaşılmasına yol açmıştır.[104]

Onat, Müslüman aydınların, İslâm'ın kendilerine yüklemiş olduğu ağır sorumluluğun bilincinde olarak ve İslam'ın kök değerlerini esas alarak sağlıklı bir İslam anlayışı tesis etmeleri, Müslümanların birlik ve beraberliklerinin sağlanması için gayret göstermeleri gerektiğini söyler. O'na göre, iletişim olanaklarının artmış olması, Müslümanların birlik ve beraberliklerinin sağlanması adına yeni

---

[94] Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar*, 9.
[95] Ali İmran, 3/57.
[96] Nisa, 4/36.
[97] Maide, 5/64.
[98] Maide, 5/87.
[99] Nahl, 16/23.
[100] Kasas, 28/76.
[101] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 92.
[102] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 91; Krş. Ethem Ruhi Fığlalı, *Din ve Lâiklik Üstüne Düşünceler*, (Muğla: Muğla Üniv. Yay., 2001), 3-4.
[103] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 84; Krş. Sönmez Kutlu, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç içinde Semerelendirilmesi", *İslamiyat,* 3/3 (2000), 99.
[104] Kutlu, *Din Anlayışında Farklılaşmalar*, 14.

fırsatlar sunmaktadır.[105] Müslümanların görüş ayrılıklarının büyük bir kısmı İslam'ın temel esaslarıyla ilgili değildir. İslam dini, Müslümanları temel ortak payda etrafında kalmak şartı ile farklı görüş ve düşüncelerin oluşmasını teşvik eder. Günümüzde, geleneksel din anlayışının kaynakları ve temel belirleyicilerinin eleştirel bir yaklaşımla ele alınarak bilimsel yöntemlerle din anlayışımızın yeniden oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Bu sağlandığında mezhep, cemaat gibi kurumlaşmış bazı din anlayışlarının dayattığı bir takım yetki odaklarının, Kur'an ve Hz. Peygamber'i gölgelemesi de engellenmiş olacaktır.[106]

Mezhepler, sosyal ve siyasal problemlerin ortaya çıktığı dönemlerde, sorunları aşma hususunda çözümler üretebilmek iddiası ile meydana çıkmışlardır. Belli zamanlarda belli sorunları aşmak için yapılanan, sonrasında ise siyasî birer nitelik kazanan bu oluşumlar, daha sonraki dönemlerde inanç alanına taşınarak itikadî birer boyut kazanmıştır. Dini oluşumların bu şekilde anlaşılıp statik hale getirilmesi, yeni sorunlar karşısında çözümler üretmelerine engel teşkil etmiştir.[107] Aslında her mezhep, İslam düşünce dünyasına bir takım yenilikler ve katkılar sağlamıştır. Örneğin, Haricilerle birlikte, hilafetin Kureyş'in hakkı olduğu anlayışı ciddi şekilde sorgulanmaya başlamıştır.[108] Mürcie, iman-amel ilişkisi noktasında alternatif düşünceler ortaya koyarak düşünce özgürlüğü, hukukun üstünlüğü ve Müslümanların birlik-beraberliğini öne çıkaran bir iman nazariyesi geliştirmiştir.[109] Mutezile ise aklı önceleyerek, İslam medeniyetinin doğuşuna ve İslam felsefesinin doğup gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.[110]

Onat'a göre, ülkemizde din sorun olmaktan çıkarılırsa Türk milleti, insanlığın ihtiyaç duyduğu yeni bir medeniyetin mimarı olabilecektir. Görüş ayrılıklarının, farklı düşüncelerin zenginlik olabilmesi "İslam Ortak Paydası" bilincinin geliştirilmesi ile sağlanabilir. Böylece dinin birleştirici özelliği öne çıkarılacak ve birtakım ayrılıkçı oluşumların din üzerinden meşruiyet sağlaması zemini de kaybolacaktır. Müslümanlara düşen, on dört asırlık mirastan da faydalanarak medeniyete vücut veren kurucu temel

---

[105] Geniş değerlendirmeler için bkz. Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2003).

[106] Kutlu, *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları,* 24.

[107] Sönmez Kutlu, "İslam ve Mezhepler", *İslam'ın Bugünkü Meseleleri* (Ankara: *Türk Yurdu*, 1997), 346–357.

[108] Mehmet S. Hatipoğlu, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği", *A.Ü.İ.F.D.* XXIII, 162 vd.

[109] Geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002).

[110] Bağlıoğlu, "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", 87.

ilkeleri yeniden harekete geçirmektir. Bunun için, tarihi, tenkiti de işe koşarak ele almak ve doğru anlamak, bilimin gücünden azami ölçüde istifade etmek, tutarlı ve gerçekçi bir istikbal inşa etmek için eleştirel düşünceyi hâkim kılmak gerekmektedir.

SONUÇ

İslam ortak paydası adı ile kavramsallaştırılan anlayışın temel kaynağı akıl ve vahiydir. Bir fikrin veya anlayışın iman esası olabilmesi için Kur'an'da açık biçimde zikredilmesi gerekir. Bu bağlamda İslam, tevhidi esas alan bir din olmaktadır. İslam, tevhid ile birlikte nübüvvete ve ahirete inanılmasını da ister. Bu nedenle "İslam Ortak Paydası", Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna ve öldükten sonra dirilmeye iman etme olmak üzere üç temel ilkeyle özetlenebilir. Bu temel ilkeler aynı zamanda aklın ilkeleridir. İslam'ın iman, ibadet ve ahlak ilkeleri ise akıl, vahiy ve Hz. Peygamber'in bir model oluşu ile nihai şeklini bulmuştur. Bu aynı zamanda İslam'ın evrensel boyutunu temsil etmektedir.

İslam ortak paydası insanın, özü itibariyle bir değer olduğu prensibine dayanır. Amacı, birlik ve beraberliğin sağlandığı, ahlak ve adaletin egemen olduğu bir toplum meydana getirmektir. Bu da ancak temel hak ve özgürlükler üzerine inşa edilebilir. Ancak böyle bir idealin gerçekleşmesine bağlı olarak bizler yeni bir uygarlığın kapılarını aralayabiliriz. Bugün karşılaştığımız problemlerin çözümü, büyük ölçüde dini yeniden düşünmeye ve değerlendirmeye bağlıdır. Bu noktada birey ve toplum bazında karşılaşılan problemleri Kur'an'ı/vahyi temel alarak çözümlemek, dünya ve ahiret refahı için gereken her türlü tedbiri almak, Akif'in dediği gibi İslam'ı asrın anlayışına söyletmek, en büyük görevimiz olmalıdır.

Şia başta olmak üzere Müslümanların önemli bir kısmı, din ve siyaseti birbiriyle özdeşleştirmektedir. Oysa siyaset, tabiatı gereği insanları ayrıştırmaktadır. Dini kavramlar siyasetin ayrıştırıcı dilinin kontrolüne girince, Müslümanlar İslam ortak paydasını kaybetmeye başlar. Böylece din, ortak ilkelere sahip olan yani tenzilde aynı ama tevilde farklı görüşlere sahip grupları birbirine yaklaştırmak yerine ayrıştırır hale gelir. Bu durum aynı zamanda dinin insan hayatına anlam kazandıran boyutunun da etkisizleşmesi demektir.

Farklı din anlayışlarını hak veya batıl, doğru veya yanlış, sünnet veya bidat gibi nitelendirmelere ve tasniflere tabi tutmak yerine, insan fıtratından kaynaklanan ve zamanla kurumlaşan farklı düşünce ekolleri olarak görmek daha doğrudur. İslam'ı, herhangi bir mezhebin, cemaatin veya tarikatın dar kalıplarına sıkıştırmak doğru

değildir. Mezhepler hakkındaki doğru bilgi ötekileştirme yerine *İslam Ortak Paydasında* buluşmayı sağlayabilir.

Değerli hocamız Onat, Türk Dünyası ve İslam Âleminin dertleriyle dertlenen ve sorunlarına çözümler üretmek için çaba gösteren bir bilim adamıydı. Türk kültürü ve İslam medeniyeti ile ilgili çeşitli makaleler ve söyleşilerle Türk gençliğine önderlik ve rehberlik etti. Fığlalı Hocamızın, "Hayallerimi gerçekleştirmek istediğim ilk evladımdı" sözünü unutamam. O, hocasının hayallerini gerçekleştirebilen nadir insanlardandı. Onun, bizler üzerindeki izleri silinemeyeceği gerçeğiyle aziz hatırasını daima yâd edeceğiz. O, gönüllerimizde yaşayacaktır. Bizleri bilimsel öğütleriyle cesaretlendiren ve her birimize araştırma tutkusu kazandıran, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nın ilahiyat fakültelerinde en güçlü anabilim dallarından biri haline gelmesinde büyük katkıları olan hocamızı rahmet, minnet ve özlemle anıyorum.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ahmet. "Müslüman Geleneğinde Siyasi Çekişmeden Teolojik Ayrışmaya". *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*. Ed. Mehmet Evkuran. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi, 2016.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni ufuk Neşriyat, 1989.

Bağlıoğlu, Ahmet. "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2010), 71-97.

Başgil, A. Fuad. *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1962.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*. İstanbul: Bileşik Yay., 1999.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Din ve Lâiklik Üstüne Düşünceler*. Muğla: Muğla Üniv. Yay., 2001.

Hakyemez, Cemil. "İtikadi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/4 (2003), 59-88.

Harman, Ömer Faruk. "Din ve Vicdan Hürriyeti". *DİA*. 320-322. İstanbul: TDV Yay., 1994.

Hatipoğlu, Mehmet S. "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği". *A.Ü.İ.F.D.* XXIII. 121-213.

Hick, John. *İnançların Gökkuşağı*. Çev. Mahmut Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002.

İşcan, Zeki. "Bir Türk Bilgini İmam Maturidi'nin İslam Düşüncesine Katkıları". *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*. Isparta: S.D.Ü İlahiyat Fak. Yay., 2007.

İşcan, Zeki. "İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin Yeniden Yorumlanmasında Mâturîdî"nin Katkısı". *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (Kış 2008), 1-22.

Kılıç, Recep. *Dini Anlamak Üzerine*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.

Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Kutlu, Sönmez. "İslam ve Mezhepler". *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*. Ankara: Türk Yurdu, 1997.

Kutlu, Sönmez. "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi". *İslamiyat* 3/3 (2000), 99-120.

Kutlu, Sönmez. *Din Anlayışında Faklılaşmalar/Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Kutlu, Sönmez. *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları*. Ankara: Fecr Yay., 2008.

El-Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammet b. Muhammet b. Mahmut. *Kitâbü't-Tevhid*. Thk. Fethullah Huleyf. İstanbul: 1979.

Onat, Hasan. "İslam'ı Nasıl Anlamalıyız", *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*. 111-116. Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1998.

Onat, Hasan. "Hz. Muhammed'i Anlamada Yöntem". *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*. 7-56. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fak., 2001.

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2003.

Onat, Hasan. "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe". *Dinî Araştırmalar* VII/20 (2004), 19-30.

Onat, Hasan. “Küreselleşmenin Boyutları ve İslâm'ın Geleceği”. *Dinler Tarihi Araştırmaları (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)* IV (2004), 293-306.

Onat, Hasan. “Niçin Yeni Bir Uygarlık, Niçin Türkiye”. *2023 Dergisi* (2006).

Onat, Hasan. “Hz. Muhammed’i Doğru Anlamak”. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu (İslami İlimler Dergisi)* (2007), 27-32.

Onat, Hasan. “İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”. *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sekülerleşme ve Dinî Canlanma)* VI (2008), 268-277.

Onat, Hasan. “Ahmet Yesevi-Hacı Bektaş Veli Çizgisinde - Velayetname’nin Anlam ve Önemi Hakkında-”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 3 (2010), 46-54.

Onat, Hasan. “İran İslam Devrimi ve Şiilik”. *E-makâlât Mezhep Araştırmaları* VI/2 (Güz 2013), 223-256.

Onat, Hasan. “İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması”. *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*. 525-542. İstanbul: İSAV, 2014.

Onat, Hasan. “İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği / Commonality of Islam and the Truth of Sects / القاسم المشترك الإسلامي وحقيقة المذاهب”. *İlahiyat Akademi* 5 (2017), 11-36.

Onat, Hasan. *99 Soruda İslam Mezhepleri*. Basılmamış notlar.

Özcan, Hanefi. *Maturidi'de Dinî Çoğulculuk*. İstanbul: 1995.

Sarıkaya, Saffet. “Müslümanlar Arasında Fırkalaşma ve Hz. Peygamber’in Şahsında Dini Zihniyetin Yeniden Teşekkülü”. *III. Kutlu Doğum* Sempozyumu. 101-111. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fak. Yay., 2000.

Sarıkaya, Saffet. “Maturidi’nin Din Anlayışında Hoşgörü”. *E-makâlât Mezhep Araştırmaları* III/2 (Güz 2010), 145-164.

SUMMARY

Religion exists not to be a problem, but to give meaning to human life and to find solutions to problems. However, it is a well-known fact that sects that have emerged throughout history have caused separation and marginalization and that many conflicts have arisen from religious reasons. However, we believe that if religion is placed on the right ground and discussed, religion can play a role towards ensuring social unity and solidarity, not segregation. Indeed, Prof. Dr. Hasan Onat has written dozens of articles for this purpose and has produced concepts called "Common Denominator of Islam" or "The Root Values of Islam" for the solution of the issue and suggested that everyone should come together on these common values that constitute the founding elements of Islam.

Sectarian principles and the perceived understanding of religion are not absolute, but can change according to historical conditions, cultural levels, understanding ability, level of knowledge and point of view. Therefore, different interpretations and understandings within religion should be seen as natural. It should not be forgotten that as members of the same religion, we can unite in common values. The aim of the "Common Denominator of Islam" is to integrate those who believe in the root values of Islam with the Muslim identity. In other words, differences should be accepted as richness and efforts should be made to develop the understanding of unity in multiplicity. This unity can be achieved in the basic principles of Islam.

In Islamic society, sect is perceived as a religion. Sects are social facts and they cannot even be ignored. Based on this fact, Muslims can be united around common values by strengthening the "Supersectarian Approach" and the "Common Denominator of Islam". Although the understanding of religion is interpreted and understood in different ways by different schools, the main one is tawhid. It should be accepted that everyone who believes in nubuwwah and maâd together with the principle of tawhid is a believer who will attain salvation.

While some questions like "Don't you think? Don't you make sense?" are asked in 275 places in the Qur'an, thinking and contemplation are commanded in 200 verses. In nearly 700 verses,

there is knowledge and encouragement to science. According to Onat, if Allah trusts reason, if Islam is the religion of reason and nature, then a Muslim should trust reason, should not be afraid to think, and should not avoid criticism. Just as the Qur'an is a verse of Allah, the mind is a verse of Allah.

According to Onat, any knowledge other than the Qur'an is from human. Therefore, it is open to all sorts of criticism and analysis. No matter where an information, an opinion or an idea takes place, no matter who said it, if it is clearly contrary to reason, no Islamic value can be attributed to it. We can understand with reason whether something is right or wrong, good or bad, beneficial or harmful. Every rational person wants to design their future accordingly, by thinking with accurate and sound information. The mind is satisfied with correct, sound and reliable information/document. Religious sciences should be re-evaluated in the light of scientific knowledge. Adapting to the ever-changing world is only possible with the right information. It seems difficult for societies that do not realize the fact that knowledge is the most important power and do not fulfill their requirements to survive.

Onat insists that the past and history are not the same thing. History is a kind of reconstruction of the past. Any kind of research and study about the past is actually a kind of reconstruction activity. So the important thing is that this rebuilding activity is carried out as closely as possible. As a result of wrong historical awareness and understanding, the past is either sanctified or assumed to be nonexistent. In both cases, man is a prisoner of the past. Sanctifying the past and assuming it does not end up in the same vein and prevent the correct understanding of the past.

In order to prove that they are the Firqa al-Nâjiyya, that is, the sect that has achieved salvation, all sects established a connection with the period in which Prophet Muhammad lived, and at the same time, they sought to base their principles on the Qur'an. In addition, in this direction, they developed hadith and Qur'an considerations in accordance with their beliefs, as well as constructing their own special histories. It is impossible to identify any of the forms of Islamic understanding that Muslims have institutionalized in the

past with the religion of Islam. If we read history correctly and evaluate it correctly, if we make use of the knowledge and experience of past generations, we will not make the mistakes of the previous generations and will not repeat their mistakes.

At the core of religion are submission, obedience, submission, belief and commitment. In Islam, the religion suitable for the nature is expressed with the belief of tawhid and is based on the unity of Allah and that worship should be done only to Him. Allah has called people to do good things and has made the bad and harmful things look ugly mentally. Islam is based on the individual in terms of faith and responsibility. With the principle that there is no enforcement in religion, it has opened up a deep and wide area of freedom for people both in terms of their religious preferences and in fulfilling the orders and prohibitions of religion. No one can be forced either to become a Muslim or to perform acts of worship, especially prayer and fasting. Religion is an offer for man. All prophets used only the method of persuasion while conveying the religion and did not force people to believe.

Kalima al-tawhid is the first condition of accepting Islam. Along with this principle, belief in prophethood and the hereafter has become the unchanging common principle of all divine religions. However, in the course of history, when human beings moved away from tawhid due to human weaknesses, deteriorations in religious thought occurred. Thereupon, the Almighty Creator sent prophets again, inviting mankind to meet on the axis of oneness. The belief dimension of religion has not changed in the period of any prophet and it is not possible to change it. The prophets generally preached the same moral principles. Islam accepts that all religions are fed from the same source and therefore there can be no difference in the principles of belief. There are differences in the sharia. While the belief dimension of religion remains the same, the shari'ahs change from prophet to prophet. Since the language, geography and culture of the societies to which the prophets were sent differed, they brought different sharia. While the belief of tawhid constitutes the main aspect of religion that will never change, sharia constitutes the changing aspect of religion.

The purpose of sending religion is to make peace and the rule of law prevail by protecting religion, mind, property, life and generation. This is also the duty of the state. While religion is protected with the liberty of religion and conscience, it is possible to protect the mind, education, property and generation with security and judiciary. According to the religion of Islam, all these rights, which we can call basic human rights, are the rights that a person acquires at birth, not because of his affiliation with any religion or sect, but because he is a human being.

Sects, denominations and congregations are human formations that showed up long after the death of the Prophet and came into being as a result of the institutionalization of differences in the understanding of religion. There was no structuring that centered on any different understanding of religion in the life of the Prophet. All the later incarnated structures are human products and consist of manifestations related to the understanding of religion. Identifying Islam with these structures is contrary to the basic founding principles of the Qur'an, the Sunnah of the Prophet and the nature of human existence.

While the Qur'an allows people's freedom of thought, it also tries to prevent the institutionalization of differences of opinion and people to become enemies to each other. The reason why Muslims are in pieces despite the Qur'an, and their differences of opinion ossify and even settle down is the loss of the warm relationship with the Qur'an. Because these differences are not based on knowing and understanding.

The fact that variation of opinion and different thoughts can become rich can be achieved by developing the awareness of the "Common Denominator of Islam". Thus, the unifying feature of religion will be emphasized and the basis for legitimacy of some separatist formations through religion will be lost. It is the duty of Muslims to reactivate the stem cells that gave birth to civilization by making use of their fourteen-century heritage. The way to do this is to understand history with a critical approach, to know how to make the most of the power of science, and to design a consistent, realistic and healthy future.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 176-207
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 176-207
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

HASAN ONAT'A GÖRE

İSLÂM MEZHEPLERİ VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

-SORUNLAR VE ÖNERİLER-

Relations Between Islamic Sections and Muslims According to Hasan Onat

-Problems and Suggestions-

Fatih TOPALOĞLU[1]

Öz

İslâm mezhepleri, dinin anlaşılmasındaki farklılaşmalarla belirli fikirlerin ya da şahısların etrafında teşekkül eden, zamanla kurumsallaşarak Müslümanların din ve hayat anlayışlarını derinden etkileyen beşerî oluşumlardır. Ancak yüzyıllar geçtikçe taraftarlarınca dinin kendisi olarak algılanmaya başlanan mezhepler, siyasi etkenlerle birlikte geçmişten günümüze Müslümanlar arasında anlaşmazlıkların, husumetlerin, çatışmaların ve savaşların sebebi haline gelmiştir. Günümüzde de maalesef İslâm dünyasında Müslümanlar arasında ayrılıklar ve çatışmalar yoğun bir şekilde devam etmektedir.

Bu makalenin amacı, Hasan Onat'ın görüşleri çerçevesinde, İslâm mezhepleri ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerde yaşanan sorunların sebeplerini incelemek ve problemlerin çözümü için yapılması gerekenler konusunda öneriler sunmaktır. Makaleye girişte İslâm mezhepleri, taraftarları ve Müslümanların mevcut durumu incelenecek, birinci bölümde

Abstract

Islamic sects are human-induced formations that have formed around certain ideas or individuals with the differentiation in the understanding of religion and have deeply influenced Muslims' understanding of religion and life by institutionalizing over time. However, over the centuries, the sects, which began to be perceived as religion by their supporters, have become the cause of disagreements, hostilities, conflicts and wars among Muslims from the past to the present, along with political factors. Unfortunately, today, divisions and conflicts continue intensely between Muslims in the Islamic world.

The aim of this article is to examine the causes of the problems experienced in the relations between Islamic sects and Muslims and to offer suggestions on what to do to solve the problems, within the framework of Hasan Onat's views. In the introduction to the article, the current

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Denizli, Türkiye / e-posta: fatihtopaloglu@pau.edu.tr / ORCID ID: 0000-0001-7871-7640

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
30.05.2021	21.06.2021	30.06.202

DOI: 10.18403/emakalat.944935

genel hatlarıyla itikadî ve siyasi mezhepler ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin bozulmasına, ayrışma ve çatışmaya yol açan belli başlı sebepler ortaya konulacak, ikinci bölümde ise Onat'ın Müslümanlar arasındaki problemlerin çözümü için sunduğu öneriler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, İslâm, Mezhep, Müslüman, İlişkiler.

situation of the Islamic sects, their adherents and Muslims will be examined, in the first part, the main reasons that led to the deterioration of the relations between religious and political sects and Muslims, separation and conflict will be presented, in the second part, Onat's suggestions for the solution of the problems between Islamic sects and Muslims will be evaluated.

Key Words: Hasan Onat, Islam, Sect, Muslim, Relations.

GİRİŞ

İslâm mezhepleri, dinin anlaşılmasında siyasi, içtimai, iktisadi, coğrafi, tarihî ve daha başka sebeplerle meydana gelen farklılaşmalarla belirli fikirlerin ya da şahısların etrafında teşekkül etmeye başlayan, zamanla sistemleşerek Müslümanların dini inanç, düşünce ve hayat anlayışlarını etkileyen, sadece dini hayatta değil sosyal hayatta da derin izler bırakarak varlığını devam ettiren ve din anlayışlarının zamanla kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşerî oluşumlardır.[2]

Din anlayışındaki farklılaşmanın bir neticesi olarak ortaya çıkan bu beşerî oluşumlar, yüzyıllar geçtikçe müntesipleri tarafından dinin kendisi olarak algılanmaya başlanmış ve mezheplere dair bu yaklaşım, geçmişten günümüze Müslümanlar arasında ayrılıklara, husumetlere, çatışmalara hatta savaşlara yol açmıştır. İslâm Mezhepleri Tarihi, Müslümanların mezhepler arası ilişkilerinde yaşadığı iki ayrışmayı ibretamiz olarak ortaya koymaktadır: Birincisi, inanç ve gönül dünyalarını *tevhid* ilkesine göre şekillendiren, dini hayatlarını da vahye uygun olarak yaşayıp insanlık açısından âdeta zirveye yerleşen Müslümanlar; ikincisi, arzularını ve heveslerini veya mezheplerine dair her şeyi putlaştırarak insanlık sınırının gerisinde

[2] Hasan Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", *İlahiyat Akademi Dergisi* 5 (2017), 23; a.mlf., "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", *1. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler*, haz. Mehmet Akif Ersin vd. (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 415; a.mlf, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", *Oş İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2004), 7; a.mlf., *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 128.

kalan Müslümanlardır.[3] Maalesef İslâm tarihinde ikinci gruba dâhil olanlar, Müslümanlar arasında yüzyıllardır din ve mezhep kaynaklı olarak devam edegelen derin ayrılıkların ortaya çıkmasında önemli rol oynamışlardır.

Günümüzde Müslümanlar arasında yaşanan bu derin ayrılıklar manzumesinin bariz örneklerine İslâm coğrafyasının hemen her yerinde çokça rastlanmaktadır. Maalesef Müslümanlar İslâm coğrafyasında özellikle son iki asırda yaşanan hadiselerin etkisiyle ciddi bir kimlik bunalımına sürüklenmekte, küresel boyutta etnik, dinsel ve mezhebi çatışması ihtimaliyle karşı karşıya kalmaktadır. Siyasi egemenliğin her şey anlamına geldiği düşünülerek din ve siyaset ayrılmaz bir bütün olarak görülmekte, din dili, tabiatı itibariyle ayrıştırıcı olan siyasetin dili ile bütünleşince, Müslümanlar İslâm ortak paydasından iyice uzaklaşmaktadırlar. Böylece din, birleştirici ruhunu kaybetmeye, ayrıştırmaya ve ayrılıkçı duruşlara meşruiyet kazandırmaya başlamaktadır. Müslümanlar arasında yaşanan sorunların en temelinde cehaletin ve aklı devre dışı bırakmanın yattığı, çözümün ise öncelikle din konusunda doğru bilgide ve özgür birey bilincinde yattığı maalesef görülememektedir.[4]

İslâm mezhepleri ve Müslümanlar arasındaki sorunların tamamıyla dini ve mezhebi farklılıklardan kaynaklandığını söylemek elbette mümkün değildir. İslâm dünyasında özellikle 20. yüzyılda meydana gelen savaşlar ve siyasi gelişmeler haritaların yeniden çizilmesine sebep olmuş, emperyalist Batı dünyası, sömürgecilik faaliyetlerini yürüttüğü İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinden sadece maddi değil manevi yönden de büyük bir tahribatı arkasında bırakarak çekilmiştir. Ancak Türkiye'nin de dahil olduğu ve çoğunlukla Sünnî anlayışın hâkim bulunduğu İslâm ülkelerinde özellikle halk arasında Batı emperyalizmine, Batılılaşma ve Batılılaştırma faaliyetlerine karşı tepkilerin oluştuğu, milli motiflerin öne çıktığı, dini duygunun, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle yeniden canlandığı ve farklı şekillerdeki tezahür ettiği, dinin anlaşılma biçimleriyle yeni oluşumların meydana geldiği görülmektedir.[5] İslâm toplumlarındaki tüm bu gelişmelerin mezhepler arası ilişkilere olumlu yansıması beklenirken maalesef özellikle Ortadoğu coğrafyasındaki İslâm ülkelerinin yöneticilerinin

---

[3] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 416

[4] Hasan Onat, "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), 97. Ayrıca bk. Sönmez Kutlu, *Güncel Dinî-Siyasî Meseleler Üzerine Yazılar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 268.

[5] Hasan Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993), 124.

Müslüman düşüncenin çok gerisinde kalarak mezhep mensupları arasındaki ayrılıkların derinleşmesi yönünde bir yönetim anlayışı sergilediklerine şahit olunmaktadır.

Son 30-40 yılda Irak, Suriye ve Ortadoğu'daki gelişmelere bakıldığında İslâm dünyasının çok ciddi ve sıkıntılı bir süreçten geçtiği, mezhep farklılıklarının körüklenerek İslâm toplumlarının kaos ve çatışmaya sürüklendiği, böylece başta Suriye ve Irak olmak üzere Müslümanların yaşadığı her yerde kan ve gözyaşının hâkim olduğu görülmektedir.[6] Müslümanlar İslâm tarihinde mezhep çatışmalarını sıklıkla yaşamışlardır. Ancak yaşanan acılar genellikle yerelde kalmış, İslâm dünyasına topyekûn zarar verecek ve Müslümanların geleceğini karartacak kanayan bir yaraya dönüşmemiştir. Günümüzde ise İslâm dünyası bugüne kadar hiç görmediği bir tehlikeyle, kolayca yayılabilecek bir mezhep çatışması ihtimaliyle karşı karşıyadır. Suriye'de, Irak'ta, Bahreyn'de, Pakistan'da, Hindistan'da ve Afganistan'da mezhep çatışması fiilen devam etmektedir. Arap Baharı sonrası Ortadoğu ve Körfez bölgesinin bazı ülkeleri âdeta çatışmanın merkezi olmuş durumdadır. Yüzlerce insan, sırf farklı mezheplerden oldukları için veya mezhep temelli iktidar savaşları neticesinde hayatını kaybetmektedir.[7]

Bu noktada bir yanlış algıyı düzeltmek gerekir. Günümüzde bazı araştırmacılar, Ortadoğu'da ve diğer coğrafyalardaki Müslüman toplumlarda yaşanan şiddet eylemleri, iç çatışmalar ve savaşların Kur'an veya Hz. Peygamber'in mesajından kaynaklandığını iddia etmektedir. Ancak artmakta olan şiddet ve mezhep çatışmaları tüm yönleriyle incelendiğinde, doğrudan doğruya Kur'an veya Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu örneklikten kaynaklanmadığı, şiddetin, tarafların bu iki kaynaktan veya tarihsel tecrübeden yaptığı alıntılarla meşrulaştırılması sonucu ortaya çıktığı anlaşılacaktır. Dolayısıyla Müslümanlar arasındaki bu olumsuz tablonun ve tehlikeli tırmanışın İslam'ın kendisinden veya Peygamberinden kaynaklandığını söylemek son derece asılsız bir iddiadır.[8]

Bu makalede temel amacımız, Hasan Onat'ın fikirleri ışığında İslâm mezhepleri ve Müslümanlar arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen sorunlara işaret etmek ve bu problemlerin ortadan

---

[6] Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Güz 2013), 245.

[7] Onat, "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak", 99.

[8] Sönmez Kutlu, "Müslümanlar Arasında Barışı Tehdit Eden Mezhep Çatışmasının Temel Dinamikleri ve Çözüm Yolları", *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış -Sempozyum-* (Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016), 172.

kaldırılabilmesi için çözüm önerileri sunmaktır. Öncelikle İslâm Mezhepleri ve Müslümanlar arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen yaklaşımları ele almak istiyoruz.

1. İslâm Mezhepleri ve Müslümanlar Arasındaki İlişkileri Olumsuz Etkileyen Yaklaşımlar

Din, en başta insanın insanca yaşayabilmesi, insanlığını gerçekleştirmesi, Kur'ân'ın ifadesiyle enerjisini, emeğini, sâlih amele dönüştürebilmesi için vardır ve amaç değil araçtır. İslâm'ın özeti sayılabilecek bir ayette Yüce Yaratıcı şöyle buyurmaktadır: "*Rabbimiz Allah'tır deyip, dosdoğru olanlara korku yoktur, onlar asla üzülmeyecektir.*"[9] Benzer şekilde bir başka ayette de Allah diyor ki: "*Şüphesiz 'Rabbimiz Allah'tır' deyip de sonra dosdoğru olanlar var ya; onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: 'Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) vadedilmekte olduğunuz cennetle sevinin!'*"[10] İşte kurtuluşun formülü, tevhidi ilke edinmek, dosdoğru olmak, peygamberi örnek almak, inanılır güvenilir olmak ve sâlih amel işlemektedir. Hz. Muhammed'i örnek aldığımız zaman zaten çözüm yolları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Fakat Müslümanlar, inanarak ve dosdoğru olarak, Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber'i rehber edinerek kurtuluşa ermek gibi basit bir reçeteye sahipken dini meseleleri kendi aralarında problemler haline getirerek büyük bir açmazın içine düşmektedirler.[11]

Hasan Onat'ın görüşleri ve tespitleri ışığında mezhepleri ve Müslümanları anlaşmazlığa ve çatışmaya sürükleyen, mezhepler ve Müslümanlar arası ilişkileri olumsuz etkileyen başlıca problemleri şöyle sıralayabiliriz:

1.1. Mezheplerin Dinle Özdeşleştirilmesi

Mezhep konusundaki tercihlerimiz, tutum ve tavrımız ne olursa olsun bütün çeşitleriyle ve alt kollarıyla mezhepler İslâm dünyasının bir gerçeğidir. İslâm'da mezhep yoktur demek, var olan mezhep gerçeğini ortadan kaldırmaz. Ancak olması gereken ile olan arasındaki farkı görmezlikten gelmek de mümkün değildir. Dolayısıyla asıl sorun mezhepler değil, mezheplerin beşerî oluşumlar olduğunun unutulup din yerine konulması, mensup olunan mezhebin din ile özdeşleştirilmesi ve gerçek din olarak sunulmasıdır. Oysa mezhep ile dinin özdeşleştirilmesi kesinlikle mümkün

[9] el-Ahkâf 46/13.

[10] Fussilet 41/30.

[11] Hasan Onat, "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, haz. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 31.

değildir.[12] Kur'ân ve Sünnet'in anlaşılması, kişilerin zekasına, bilgisine, kültürüne, hayat anlayışına, olayları algılama şekline, iç dünyasına ve duygularına, dış dünyasına ve dışarıdan gelebilecek etkenlere göre değişebilir. Dolayısıyla dinin anlaşılma biçimlerinin birbirinde çok farklı olması tabii bir durumdur. Ne var ki bu oluşumlar zamanla toplumsal bir boyut kazanıp kurumsallaşmakta fakat İslâm'ın evrenselliğine ve insan gerçeğine aykırı bir tutum olarak dinin yerine ve hatta ötesine geçerek İslâm'ın kurucu ilkeleriyle olan organik bağları zayıflatmakta, Müslümanlar için sürekli sorun üreten bir mekanizma haline gelmektedir.[13]

Mezheplerin dinin kendisiymiş gibi algılanması, aslında İslâm düşüncesine bir zenginlik katan farklı görüşlerden yararlanılmasını imkânsız kılmakta, yeni arayışların, yeni düşüncelerin önünün kapatılmasına yol açmaktadır. Her mezhebin kendine göre doğruları ve yanlışlarının veya isabet ettiği ya da hata ettiği görüşlerinin olması çok doğaldır. Ancak mezhep mensuplarınca doğrular ve hakikatler yalnızca kendi mezheplerine ait sanılmakta, o mezhebe mensup olmak hem kurtuluşa ermek hem de hakikati sahiplenmek anlamına gelmektedir. Böyle olunca da dini düşünce ve ifade özgürlüğü kısıtlandığı için sorgulama süreçleri işletilememektedir. Aslında mezheplerin varlığı bizzat düşünce özgürlüğünün bir neticesi iken mezhepler farklı görüşlere din adına karşı çıkarak kendi varlık sebeplerini yok etmektedirler. Fıkhi mezheplerde dinamizm bir ölçüde içtihatla sağlanmakta hatta müçtehitler kendi içtihatlarını bile değiştirebilmektedirler. Ancak itikadî mezheplerde inançla ilgili yorumlar din gibi algılandığı için kalıcı hale gelmekte, yorum olduğu unutulmakta, eğer bir konuda yanlış bir görüş ortaya konulmuşsa o yanlış nesiller boyu sürebilmektedir.[14]

Mezhepler ve benzeri dinî yapılarda hiyerarşi ve liderle ilişkiler de bireysel özgürlüğü ve sorgulamayı imkânsız hale getirmekte, kayıtsız şartsız teslimiyeti öne çıkarmaktadır. Mezhep içerisindeki hiyerarşik ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkan fiili durumda, mezhep kurucuları ve

---

[12] Hasan Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 179; a.mlf., "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 18; Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlâhiyât Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2011), 19.

[13] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 415; a.mlf., "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 12; a.mlf., "Çorum Aleviliği Üzerine", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyum*, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez vd. (Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008), 1090; Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 19.

[14] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 26; a.mlf., "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 190; Kutlu, *Güncel Dinî-Siyasî Meseleler Üzerine Yazılar*, 269-270.

önde gelenlerinin görüşleri mutlak ve tartışmasız olarak doğru kabul edilmekte, mezhebin hiçbir şekilde sorgulanamaz hükmü verilen görüşleri, zaman içerisinde dinin kendisi olarak yerleşmektedir. Oysa Bakara Suresi'nin 165-167. ayetleri bu konuyu çok açık bir şekilde izah eder niteliktedir:

"*Bazı insanlar, Allah'tan başkalarını O'na denk tanrılar edinirler; onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri çok daha fazladır. Keşke zalimler, azabı gördüklerinde anlayacakları gibi, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve O'nun azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi. İşte o zaman kendilerine uyulan ve arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşır ve azabı görürler. Neticede aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır. Uyanların, 'Keşke dünyaya bir daha dönsek de onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak!' diyecekleri vakit, Allah onlara bütün yaptıklarını kendilerini sarmış pişmanlıklar halinde gösterecek ve onlar ateşten çıkamayacaklardır.*"[15]

Asla sorgulanamaz ve tartışılamaz liderlik anlayışının mezhepler arasındaki en önemli örneklerinden biri Hicri II. asırda tarih sahnesine çıkan Şiîliktir. Daha çok Sâsânî medeniyeti ve Fars kültürünün izlerini taşıyan Şiî *imamet* nazariyesi ve bu kültürde var olan *karizmatik lider* anlayışına göre Hz. Ali ve soyundan gelen imamlar yanılmaz, hatasız, günahsız masum kimselerdir. Bu anlayışın temelinde Fars kültüründe yeri olan *yarı-tanrı kral* inancının yattığı söylenebilir.[16]

Mezheplerin dinle özdeşleştirilmesi probleminde temel sorunlardan biri, din ve mezhep kavramlarının iyi bilinmemesi ya da dinin ve dinin anlaşılma biçimleri olan mezheplerin birbirinden ayırt edilememesidir. Din, Allah'ın Peygamberi vasıtasıyla insanlığa gönderdiği vahiy yani İslâm'dır. İslâm yani vahiy tartışılmaz ve değişmezdir. Onun değişeceğini, bozulacağını düşünmek kesinlikle mümkün değildir. Ancak sosyal değişme olgusuna paralel olarak her zaman diliminde İslâm yeniden anlaşılacak, İslâm'ın evrenselliği ilkesine göre yeniden konuşturulacaktır. Bunu sağlayan da İslâm'ın

---

[15] Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 182-183.

[16] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 428; Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2008), 63-64; Şahin Ahmetoğlu, "İslam Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı ve Hz. Ali Örneği", *Milel ve Nihal*, 7/3 (Aralık 2010), 175-185; Fatih Topaloğlu, "Eski İran'daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şii İmamet İnancına Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Eylül 2016), 76-79. Ayrıca bk. Sönmez Kutlu, "İslâm Mezhebleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi I* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 428-431.

Müslümanlara sağladığı hür düşünce zemininde dinin yeniden anlaşılması ve yorumlanmasıdır. Bu sayede 14 asırlık bir İslâmî birikim oluşmuş ve İslâm her çağda insanlığa rehber olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu birikim, iyi değerlendirildiği zaman, güvenli ve sağlıklı bir gelecek için bize ışık tutacaktır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan dini oluşumlar ise İslâm'ın kendisi değil anlaşılma biçimi ve yorumudur. Bu sebeple mezhepleri din ile özdeşleştirmek mümkün değildir.[17]

Mezheplerin din ile özdeşleştirilmesi hem İslâm'ın evrenselliğine hem de insan gerçeğine aykırıdır. Müslümanlar, içinde bulundukları zamana, ortama ve bilgi birikimlerine göre Kur'ân'ın öngördüğü istikâmette İslâm'ı anlamaya ve yaşamaya çalışmalıdırlar. Bir mezhebin dini en doğru anlayan, ona uyan Müslümanların da dini en doğru yaşayanlar olduğunu söylemek, bu mezhep dışındakilerin artık din adına bir şey söyleyebilmesi veya yorum yapabilmesinin mümkün olmadığı anlamına geleceğinden aslında yapılan, bir mezhebin ve geleneğinin din haline getirilmesi, dinin etkinlik alanının daraltılması, din anlayışının geçmişe göre şekillenmesi, İslâm'ın o mezheple birlikte tarihe gömülmesi demektir.[18]

Mezheplerin din gibi algılanması neticesinde ortaya çıkan sorunlardan biri de mezheplerin veya mezhep âlimlerinin görüşlerinin eleştirilebileceğini düşünen Müslümanların mezhepsiz veya dinsiz damgası vurulmasıdır. Oysa bir mezhebe bağlanmak dini bir sorumluluk/zorunluluk olmadığı gibi bağlı bulunduğu mezhebin veya bir başkasının bazı görüşlerini eleştirmek yahut kabul etmemek de dinden çıkmayı gerektiren bir husus değildir. Her insanın din anlayışında mutlaka kendine özgü bir boyutun olabileceği kabul edilmelidir. Her Müslümanın kendine has bir İslâm anlayışının olması insanın yapısı gereğidir, tabii bir durum olarak karşılanmalıdır. Bu yüzden mezhepler, kendilerini dinin yegâne temsilcisi olarak görüp fikirlerini zorla başkalarına kabul ettirme hastalığından vazgeçmelidirler.[19]

Mezheplerin dinle özdeşleştirilmesi tarih açısından da imkânsızdır. Zira, Hz. Muhammed'in sağlığında herhangi bir mezhep

---

[17] Hasan Onat, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Din Anlayışı ve Mezheplere Bakışı", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 147; a.mlf., "Şiilik ve Siyaset Kavramı", *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1998), 120-121.

[18] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 25.

[19] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 12, 23, 24; Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları* (Ankara: Fecr Yayınları, 4. Basım, 2016), 53.

yoktur ve onun vefatıyla vahiy kapısı kapanmıştır. Bu sebeple hiç kimsenin Allah katından gelen doğruluğu tartışılamayacak veya sorgulanamayacak özel bir bilgiye sahip olduğunu iddia etmesi mümkün değildir. Öyleyse kim dinle ilgili, din adına bir şeyler söylüyorsa beşer olarak kendi yorumunu, kendi din anlayışını dile getiriyor demektir. Dolayısıyla İslâm'ın hiçbir yorumu, İslâm'ın kendisi değildir.[20]

1.1.1. Fırka-yı Nâciye Kavramı

Mezhepler ve Müslümanlar arasındaki ayrışma, ayrıştırma, ötekileştirme, tekfir vb. problemlerin kaynaklarından biri de 73 Fırka Hadisi[21] olarak meşhur olan rivayetin yanlış anlaşılması ve yorumlanmasıdır. Hadise göre Hz. Peygamber'den sonra İslâm ümmeti 73 fırkaya ayrılacak Rasûlullâh'ın ve Ashabının yolundan giden biri hariç diğerleri cehennemlik olacaktır. Cennete gidecek olan fırka ise *el-Fırkatu'n-Nâciye* (Kurtuluşa Eren Fırka)'dir. Bunun tam tersi bir rivayete göre ise fırkalardan 72'si cennete, biri ise cehenneme gidecektir.[22] Sıhhati konusundaki tartışmalardan bağımsız olarak düşündüğümüzde Hz. Peygamber bu hadisiyle, Müslümanların gelecekte İslâm'ı anlama hususunda karşılaşabileceği zorluklara ve düşebileceği ayrılıklara dikkat çekmek istemiştir. Ayrıca hadise Kur'ân merkezinden baktığımızda zikredilen sayının bir çokluk bildirme ifadesi olduğu açıktır.[23] Ancak hadiste geçen *Fırka-yı Nâciye* kavramından ilham alan başta Ehl-i Sünnet olmak üzere her mezhep sadece kendi İslâm algısını sahih görmekte, her zaman açıkça ifade edilmese bile Fırka-yı Nâciye'nin kendisi olduğuna inanmaktadır. Halbuki İslâm, kaynakları belli olan evrensel ve insan fıtratına uygun bir dindir. Her Müslümanın her zaman İslâm'ı en iyi şekilde anlama ve yaşama hakkı vardır. İslâm

---

[20] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 25.

[21] bk. Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî (279/892), *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır: Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1975), 5/25; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûtî vd. (y.y. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 5/128-130; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.) 4/197-198; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869), *es-Sünen*, thk. Nebîl Hâşim el-Ğamrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2013), 605. 73 Fırka hadisinin sıhhati konusundaki değerlendirmeler hakkında detaylı bilgi için bk. Sayın Dalkıran, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", *Ekev Akademi Dergisi* 1/1 (Kasım 1997), 99 vd.

[22] Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (380/990), *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 3. Basım, 1991), 39.

[23] Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 37, 38; Dalkıran, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", 111.

hiçbir kimsenin ya da hiçbir mezhebin, cemaatin yahut başka oluşumların tekelinde değildir.[24]

Her mezhebin Kur'ân'a uygun olan ve uygun olmayan görüş ve düşüncelerinin olması imkân dahilindedir. Ancak İslâm'ı anlama ve yaşamada Müslümanlar için sadece araç olan mezheplerin, çeşitli sebeplerle amaç konumuna yükseltilmesi ve mezhebin dinin tek doğru biçimi olarak algılanması her dini grubun kendisini Fırka-yı Nâciye olarak görmesi sonucunu doğurmaktadır.[25] Mezhepler, dinin yegâne temsilcisi olduğunu ispatlayabilmek için kendisini bir şekilde İslâm'ın en erken dönemiyle yani Hz. Peygamber'in yaşadığı devirle irtibatlandırmaya ve Hz. Peygamber'e atfettikleri birtakım sözlerle mezheplerin lehinde veya aleyhinde referanslar üretmeye çalışmaktadırlar. Unutulmamalıdır ki Hz. Muhammed aldığı vahyin tamamını vahiy katiplerine yazdırmıştır. Bunun dışında O'ndan nakledilen bütün hadisler beşerî bilgi kategorisindedir. Çünkü O da diğer insanlar gibi ancak bir beşerdir. Onun gaybı bilmesi ve gelecekten haber vermesi mümkün değildir.[26]

1.1.2. Dört Hak Mezhep Kavramı

Mezhepler ve Müslümanlar için yüzyıllardır problem üreten kavramlardan biri de herkesin bildiği ya da bildiğini zannettiği meşhur *Dört Hak Mezhep* ifadesidir. Bu anlayışa göre *Hak* mezhepler, sırasıyla Hanefîlik, Şâfiîlik, Mâlikîlik ve Hanbelîlik olarak sayılmaktadır. Dört Hak Mezhep ifadesi esas itibariyle adını zikrettiğimiz dört fıkhi mezhebe işaret eden siyasetin dini mezhepler üzerinden kontrol etmeye çalıştığını gösteren siyasi bir belirlemedir. Hak sıfatı doğal olarak bu mezhepleri İslâm dışı addedilen ve *Bâtıl* olarak nitelenen mezheplerden ayırmış olmaktadır. Ancak bu noktada şu iki mantıksal gerçeklik atlanmaktadır. Birincisi, fıkhi

---

[24] Hasan Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik*, ed. Ahmet Kavas (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 531; a.mlf., "Hacı Bektaş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", *Kadri Eroğan Hacı Bektaş Veli Armağanı* (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1997), 45; a.mlf., "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 18; a.mlf., "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 170; Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 30.

[25] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 417; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 79-80.

[26] Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 95; a.mlf., "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 533-534; a.mlf., "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 16, 18; Ayrıca bk. Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2009), 40.

olanları da dâhil mezhepler birçok konuda birbirinden çok farklı görüşlere ve hatta birbirine yüz seksen derece zıt fetvalara sahip bulunmaktadır. Eğer bu mezheplerin hepsi Hak ise görüşleri arasındaki bu zıtlık nasıl mümkün olmaktadır? Birisi bir meselede A derken diğeri aynı meselede B diyorsa her ikisinin de Hak olduğu nasıl iddia edilebilir? İkincisi, bir mezhebin Hak veya Bâtıl olduğuna karar verebilmek için o mezhebin vahyi yani Kur'ân'ı doğru anlayıp anlamadığının, hayatına doğru aktarıp aktaramadığının bilinmesi, mezhebin tüm görüşlerinin Kur'ân'a ve İslâm'a uygunluğunun tespit edilmesi gibi birtakım hüküm verici değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Oysa, hüküm verilecek konularda en doğru hükmü, yine hükmü koyanın kendisi yani Hakîm olan Allah verir. Mezhepleri ve Müslümanları Hak-Batıl ayrımına tabi tutanların başkaları hakkında hüküm verme yetkisi yoktur. Zira onlar da diğerleri gibi hakkında hüküm verilenler statüsündedir. Öyleyse bir Müslüman neye dayanarak diğer bir Müslümanın doğru ya da yanlış olduğuna karar verebilmektedir?

Öte yandan bir mezhebin Hak ya da Batıl olarak nitelendirilmesi, İslâm'ın imanın ve sorumluluğun bireysel olduğu ilkesine de aykırıdır. Hak olduğuna inanılan bir mezhebe mensup olmak bireyin imanın, dini düşünce ve davranışlarının da "*Hak*" olacağı anlamına gelmez. Tersinden düşünürsek Batıl olduğuna inanılan bir mezhebin mensubu olan birinin -İslâm'ın itikadî esaslarını reddetmediği takdirde- Hak inanç, düşünce ve davranışlara sahip olamayacağı anlamına da gelmez. Dolayısıyla Dört Hak Mezhep ifadesini kullanmak başka bir deyişle mezhepleri Hak-Batıl tasnifine tabi tutmak İslâm'ın evrenselliği ve Kur'ân'ın kurucu ilkeleriyle bağdaşmaz.[27]

İnsanların hangi mezhebe mensup olacağı tamamen kendi özgürlüğüyle ilgilidir. Fakat günümüzde bazı mezhep, tarikat veya cemaat mensuplarının "*hakikat tekelciliğine soyunarak, dışlayıcı bir tutum ve tavırla başkalarının din, fikir ve vicdan özgürlüğüne müdahaleye kalkışmaları*" İslâm'ın Müslümanlara sağladığı din ve vicdan özgürlüğü alanının açık bir ihlalidir. Bir Müslümanın, kendi mezhebinin hak diğer mezheplerin bâtıl veya sapık olduğu iddiasıyla

[27] Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 535; a.mlf., "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", 120-121; a.mlf., "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 18; a.mlf., "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 170; a.mlf., *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2. Basım, 2020), 37-38.

başkalarını tekfir etmeye ve düşünce özgürlüklerini engellemeye hiçbir zaman hakkı yoktur.[28]

1.2. Tekfircilik

İslâm dininin Hz. Peygamber'in sağlığında tamamlanmasıyla insanlığın ihtiyacı olan tüm evrensel ilkeler Müslümanların yaşamında yerini almıştır. Ancak Müslümanlar, vahyi özüne uygun bir biçimde, zamanın şartlarına uygun olarak geliştirip İslâm'ın evrensel ilkelerini esas alarak yaşayacakları yerde, zamana ve zemine göre değişebilen bütün ayrıntıları dinleştirmek suretiyle dinin özüyle uyum sağlamayan oluşumlara yol açmışlardır.[29] Sosyal hayatın tabiatı gereği din ve gelenek beraber yürürken zamanla dinin gelenek ile bütünleşmesi, başka bir deyişle geleneğin dinleşmesi, dinin kendine özgü dinamizmini ortadan kaldırmakta, dinî hayatta katı kuralları ön plana çıkarmakta, din alanında kendisi dışındakileri kabul etmeyen sağlıksız, ötekileştirici ve tepkisel bir kurumsallaşmayı meydana getirmektedir. Din anlayışında şeklin ve şekilciliğin ağır bastığı farklılaşmalar, bu tür kurumsallaşmaların tipik tezahürleridir.[30]

Her mezhebin İslâm'ın ortak değerleri yerine kendi mezhebinin kültür ve geleneğiyle bütünleştirerek oluşturduğu din anlayışına asla değişmez bir inanç sistemi olarak sarılması, sadece kendi din anlayışını doğru kabul eden ve diğerlerini ötekileştiren hatta düşman belleyen bir yaklaşımı benimsemesi, Müslümanların yüzyıllardır birbirlerine karşı mesafeli veya nefretle bakan daha da ötesi tekfirci bir tutum takınmasına sebep olmuştur. Tekfir mekanizması ise güçlü olanın hayatta kalır kuralına göre çalışmakta, savaşta ölümü ve öldürmeyi meşrulaştıran bir enstrüman olarak işlemektedir.[31]

Tekfircilik, Müslümanların kendi görüşlerini rakiplerine karşı savunmada veya görüşlerini karşısındakine kabul ettirme amacıyla İslâm'ın ilk dönemlerinden beri kullandığı etkili bir silahtır. Hâricîlerin karakteristik özelliklerinden biri olan tepkisellik, seçilmişlik düşüncesiyle birleşince sadece kendilerini ve kendileri

---

[28] Sönmez Kutlu, "İslam'ın Mezhepler Öncesi Tarihsel ve Toplumsal Gerçekliği Sorunu", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 166 (sayfa aralığı 141-168).

[29] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 427.

[30] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 419. Dinin bilgi, inanç, ahlak boyutunu görmezden gelip ahlaki ve manevi unsurlarını yok sayarak dini sadece ibadet merkezli bir anlayışla yaşamak, şeklî ve sınırlara hapsedilmiş bir dindarlık demektir. Bu tarz bir dindarlık bazen Hâricîlerde olduğu gibi aşırılığa yol açmakta, bazen de kendini toplumdan soyutlayan ve kabuğuna çekilen bir tür din anlayışıyla neticelenmektedir. Kutlu, *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları*, 39-40.

[31] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 13.

gibi düşünüp onlarla hareket edenleri İslâm dairesi içinde görmek, kendilerinden olmayanları tekfir etmek gibi bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Sıffin savaşında sonucun hakemlere havale edilmesini küfrü gerektiren bir husus olarak gören Hâricîler, hakemleri ve hakemlerin görüşlerini kabul edenleri küfürle itham etmişlerdir. Bu konudaki görüşlerini meşrulaştırmak için aşağıdaki ayetleri kullanmışlardır:

"*... Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kafirlerin ta kendileridir*",[32] "*... Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir*",[33] "*... Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların ta kendileridir*"[34]

Tekfir meselesiyle ilişkili veya bu konuya dayanak oluşturabilecek *Dâru'l-harb*, *Dâru'l-İslâm* gibi kavramları da ilk kez Hâricîler kullanmıştır. Hâricîlerin amel ve iman bütünlüğünü savunmaları, büyük günah işleyeni müşrik saymaları ve kolayca tekfire yönelmeleri hem kendilerinin hem de Müslümanların özgürlük alanını fazlaca kısıtlamıştır.[35] Bu açılardan Hâricîleri Müslümanlar arasında tekfirciliği başlatan ilk dini oluşum olarak saymak sanırız yanlış olmayacaktır. Kendilerini Hâricî olarak görmeyen İbadiyye kolunu hariç tutarsak Hâricîler, asla normalleşememiş, tepkiselci davranışları kalıcı hale gelmiş, hayatta kalabilmek için daima savaşmaya, ötekileştirmeye ve kendilerinin seçilmiş olduklarını öne çıkarmaya çalışmışlardır.[36]

Herhangi bir mezhebe, cemaate veya tarikata bağlı olmak Müslümanlığın şartı bile değildir. İman bireyseldir ve hangi mezhepten olursak olalım, hangi gelenekten gelirsek gelelim, neye nasıl ve niçin inanacağımız tamamen kendi hür irademize bağlı bir hususdur. Kur'ân'ın da vurguladığı gibi "*dileyen inanır, dileyen inkâr eder.*"[37] Kur'ân'da herhangi bir topluluğa aidiyet diye bir iman esası yoktur. Herhangi bir mezhebe, cemaate, tarikata bağlı olmanın doğrudan dinle ilgisi olmadığı gibi benzer şekilde oradan ayrılmanın,

---

[32] el-Mâide 5/44.

[33] el-Mâide 5/45.

[34] el-Mâide 5/47.

[35] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 430-431; a.mlf., "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 185.

[36] Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 181; Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/351. Tekfir ve tekfirin sonuçlarıyla ilgili geniş bilgi için bk. Sayın Dalkıran, *Haricilikten Günümüze Ötekileştirme ve Şiddet* (İstanbul: OSAV Yayınları, 2019).

[37] el-Kehf 18/29.

çıkmanın da dinle hiçbir ilgisi yoktur. Taraftarlarının ayrılmasını engellemeye çalışmak, aslında o topluluğun görüşlerinin yeterince sağlam olmadığını da gösterir. Herhangi bir mezhebe, cemaate, tarikata bağlı olmak diğer Müslümanlardan daha iyi Müslüman olunacağı veya cennetin garantileneceği anlamına gelmez, bağlı olmamak da bir eksiklik değildir. Bir Müslüman içtihat düzeyini yakalayabilmiş ise Kur'ân'ı ve Müslümanların birikimini anlayıp hüküm çıkarabiliyor, yeni sorunlara kalıcı çözümler üretebiliyorsa, fıkıh alanında da herhangi bir mezhebi takip etmek zorunda değildir. Ancak geleneğin din anlayışlarımız üzerindeki etkisi de yadsınamaz. Mezheplerin Müslümanları parçaladığını düşünenler bile din anlayışlarının içinden geldikleri geleneğin etkisinde oluştuğunu unutmamalıdırlar.[38]

Tekfirci mekanizmayı tetikleyen etkenlerden biri de Fırka-yı Naciye iddiasıdır. Mezhep, cemaat, tarikat vb. oluşumlar 73 Fırka Hadisi'nin etkisiyle kendileri için seçkinci bir Fırka-yı Naciye algısı oluşturmakta, kendi gruplarını merkeze alarak diğer Müslümanları ötekileştirmektedirler. Bu durum, Müslümanların birbirlerini tekfir etmelerini oldukça kolaylaştırmaktadır. Maalesef günümüzde tekfir, İslâm coğrafyasında akan kanı meşrulaştıran bir araç haline gelmiştir. Ölen de öldüren de "*Allahu Ekber*" diye bağırmaktadır. Kur'ân'ın kim bir insanı haksız yere öldürürse bütün insanları öldürmüş, kim de birinin hayatını kurtararak yaşatırsa bütün insanları yaşatmış gibi olur[39] ilkesi gereğince Müslümanlara düşen görev İslâm dünyasında akan kanı durdurmak, kan akıtmayı meşrulaştıran tekfir mekanizmasının ahlaksızca işletilmesinin önüne geçmektir. Öte yandan tekfirci yaklaşım, Müslümanlar arasında eleştirel düşüncenin gelişmesini de engellemekte, tekfir edilme korkusu doğruyu, yanlışı sorgulamaya ve hakikate ulaşmaya mâni olmaktadır. Oysa Kur'ân, hakkında kesin bilgi sahibi olmadığımız şeylerin peşine düşmememizi,[40] akılla hareket edip sözü dinlememizi ve en güzeline (doğrusuna) uymamızı[41] istemektedir. Kur'ân'ın istediği iman bilgi temellidir, körü körüne inanmak demek değildir. İman akıl ve hür irade ile gerçekleşir. İslâm'da akla aykırı olan hiçbir şey yoktur, akıl ve vahiy birbirini tamamlar.[42]

---

[38] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 18, 27; ayrıca bk. a.mlf., "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 179.

[39] el-Mâide 5/32.

[40] el-İsrâ 17/36.

[41] ez-Zümer 39/18.

[42] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 12-13; a.mlf., "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 534.

Bugün gelinen noktada Müslümanlar kendilerini mazinin derinliklerine doğru çeken açmazlar sebebiyle âdeta maziye mahkûm olmuşlar, aralarındaki olumsuzlukları daha da derinleştiren tekfirci din anlayışı sebebiyle bir türlü birlik ve beraberliği sağlayamamışlardır. Bu illetten kurtulmanın başlıca anahtarı, sonraki bölümde ayrı bir başlık olarak ele alacağımız *İslâm Ortak Paydası* şuuruna sahip olmaktır.[43] Müslümanlar, imanın sadece Allah ile kul arasındaki bir mesele olduğunu, hiç kimsenin bir başkasının imanını sorgulama hakkı ve yetkisinin olmadığını, İslâm'ın hiç kimseye bir başkasını Müslümanlaştırma gibi bir görev vermediğini, dinde zorlamanın olmadığını,[44] Kur'ân'ın ilkeleriyle ters düşmeyen mezheplerin İslâm dairesi dışına itilemeyeceği, Hz. Peygamber'in de tekfirden hassasiyetle kaçındığını bilmek ve kavramak zorundadırlar.[45] Müslüman olduğunu söyleyeni veya Müslümanların gücüne teslim olduk diyenleri tekfir etmek ve onları öldürmek Kur'ân'ın şu ayetine de ters düşmektedir: "*... Size selâm ile (Teslim olduğunu söyleyerek) gelene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek, 'Sen mü'min değilsin!' demeyin...*"[46]

1.3. Mezhep Taassubu

İslâm, insanoğlunun fıtratına uygun olarak sevgi, saygı ve hoşgörü gibi kavramları öne çıkaran bir dindir. Her insan başlı başına bir dünya gibidir, kendi inanır kendi hayatını yaşar. Görüş farklılıkları insan olmanın bir gereğidir ve bu farklı bakış açıları sevgi ve hoşgörü ile karşılanınca rahmet olur.[47] Mezhep, cemaat veya tarikat gibi oluşumların ortaya çıkması, Müslümanların bu farklı gruplara mensup olması esas itibariyle kötü bir şey değildir. İnsanın sosyal bir varlık olması ve İslâm'ın düşünceye/akla tanıdığı geniş özgürlük alanının bir sonucudur. Tekfircilik ve grup, cemaat, mezhep taassubu gibi olumsuz yaklaşımlar, Müslümanların huzur, sevgi, barış ve kardeşlik içinde yaşamasını imkân vermemekte, söz konusu yapıların beşer ürünü olduğu unutulmakta, her topluluk kendini dinin yerine koymakta ve dini kendi tekeline almaktadır.[48]

---

[43] Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 535.

[44] el-Bakara 2/256.

[45] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 417; a.mlf., "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 13; Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 59; Yavuz, "Tekfir", 351.

[46] en-Nisâ 4/94.

[47] Onat, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Din Anlayışı ve Mezheplere Bakışı", 149.

[48] Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 534; Kutlu, *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları*, 52.

Mezhepler ve mensupları arasındaki ayrışmanın önemli etkenlerinden biri olan mezhep taassubunun İslâm tarihindeki en önemli örneklerinden birini Hâricîler sergilemiştir. Namaz kılmaktan alınları ve dizleri deve dizi gibi nasır bağlayan Hâricîler, ibadet konusundaki hassasiyetlerine rağmen Hz. Osman'ı ikinci altı yıllık dönemindeki icraatları, Hz. Ali'yi de *Tahkim*'i[49] kabul etmesi sebebiyle küfürle itham etmişler, onlar hakkında kötü söz söylemediği, onları tekfir etmediği gerekçesiyle Abdullah b. Habbâb b. Eret ve hamile hanımını hunharca öldürmekten kaçınmamışlardır.[50]

Hâricîlik örneğinde olduğu gibi mezhep taassubu, daha İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren dinsel şiddet diyebileceğimiz aşırı tepkisel bir eylem biçimini doğurmuştur. Dinsel şiddet, genellikle farklı din mensuplarının birbirlerine karşı aşırı düşüncelerinden kaynaklı bir eylem olarak görülse de aslında şiddet ve terör, aynı dinin mensupları arasında din adına yapılan meşru bir eylem biçimi olarak da algılanabilmekte ve toplumlarda taban bulması kolaylaşabilmektedir.[51]

2. İslâm Mezhepleri ve Müslümanlar Arasındaki Sorunların Çözüm Yolları

Mezhepler ve Müslümanlar arasında baş gösteren ihtilafları ortadan kaldırmaya ve Müslümanların birliğini sağlamaya yönelik girişimlerin, en azından niyetlerin erken devirlerde başladığını söylemek mümkündür. Bunun en somut örneği Mürcie mezhebidir. Mürcie, Hz. Osman döneminden itibaren başlayan Ümeyyeoğulları iktidarının olumsuz uygulamaları, Hâricî fanatikliği vb. sebeplerle Müslümanların günden güne birbirinden ayrılmaları ve bölünmeleri karşısında birlik ve beraberlik arayışı, bir uzlaştırma çabası olarak ortaya çıkmıştır. Hâricîler büyük günah işleyenin İslâm'dan çıktığını, Osman'ın, Hz. Ali'nin, Tahkim olayındaki hakemlerin ve onların görüşünü kabul edenlerin küfre girdiğini iddia ederken, Mürcie ısrarla iman ve amelin farklı şeyler olduğunu vurgulayıp Müslümanları tekfir eden aşırı fikirlere karşı çıkarak birliği ve eşitliği savunan uzlaşmacı tutumuyla mezhep kavgaları ve kabile çekişmelerinin yoğunlukla yaşandığı Kufe ve diğer bazı büyük şehirlerde özellikle Arap olmayan fakat oralarda yerleşmiş Müslümanlar arasında taraftar kazanmıştır. Bazı değerlendirmelere

---

[49] Tahkim meselesinde Hâricîlerin tutumuyla ilgili bk. Harun Yıldız, "Hâricîlik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. Mehmet Saffet Sarıkaya – Mehmet Ümit (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 37-38.

[50] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 430.

[51] Hasan Onat, "Dinsel Terörle Baş Etmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi", *38. Icanas (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiriler* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008), 1/411.

göre Mürcie, kardeşlik ve eşitlik, birlik ve beraberlik, barış ve adalet değerleri üzerine kurulu din anlayışıyla İslâm'ın ilk döneminde uzun süre katı ve sert tutumuyla âdeta şiddet estiren Hâricî fanatizminin sonunu getirmiştir.[52]

Bilgi açığı olarak nitelenen 21. asrın ilk çeyreğinde, sosyal değişim baş döndürücü bir hızla ilerlemektedir. Bu süreçte dinin tüm dünyada yükselen değer bir değer olduğu görülmektedir. Ancak Müslümanlar açısından bakıldığında daha çok şifahi kültüre göre şekillenen bir din anlayışının hâkim olduğu ve bunun da düşünen, sorgulayan, araştıran beyinlere artık yetmediği görülmektedir. Öyleyse bu zaman diliminde ben Müslümanım diyen insanlara dinin yeniden yorumlanarak sunulması ve Müslümanlar arasındaki sorunların ortadan kaldırılabilmesi için yeni çözüm önerilerinin ortaya konulmasına ihtiyaç vardır.[53]

Bu konuda dertlenen, İslâm dünyasının içine sürüklendiği mezhep çatışmasının doğru anlaşılabilmesi ve sağlıklı çözümler üretilebilmesi için yapılması gerekenleri her mecrada ve fırsatta dile getiren akademisyenlerden biri olan Onat, stratejik açıdan önemli gördüğü bazı hususları şu şekilde ifade etmektedir:

"Mezhepler, adı ne olursa olsun, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşerî oluşumlardır. Hz. Muhammed'in sağlığında ne mezhep ne cemaat ne de tarikat vardır. Bu tür beşerî oluşumlar hiçbir şekilde dinle özdeşleştirilemez. Kısacası, mezhep beşerîdir, din ise ilahîdir. Din bütünleştirirken, mezhep ayrıştırıcıdır. İnsanlar dini mezhep üzerinden öğrendikleri için mezheplerin beşerî olduğu pek fark edilememektedir."[54]

Asırların birikimine dayalı sorunların kısa vadede çözülmesini beklemek elbette mümkün değildir ancak bu konuda tüm Müslümanların gayret ve çalışma içerisinde olması gerektiği de bir hakikattir. Onat birçok eserinde sorunların tespiti yanında çözüm önerilerini de sunmaktadır. Biz de bu bölümde Onat'ın mezhepler ve Müslümanlar arasındaki ilişkileri olumlu yönde yeniden inşa etmek için sunduğu çözüm önerilerini çeşitli başlıklar altında incelemek istiyoruz.

---

[52] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 431; Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2. Basım, 2002), 36, 37-38; Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 193.

[53] Onat, "Şiilik ve Siyaset Kavramı", 121.

[54] Onat, "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak", 97-98.

2.1. İslâm Ortak Paydası

Hasan Onat'ın eserlerinde üzerinde en çok durduğu kavramın İslâm Ortak Paydası olduğunu söylemek mümkündür. İslâm ortak paydası, herhangi bir kimsenin inandığında kendisini Müslüman hissedeceği, İslâm'ın olmazsa olmazı olan çekirdek unsurlardır. Bunların en önemlisi hiç kuşkusuz tevhittir. Onun ardından nübüvvet ve ahiret gelir. Kur'ân'da açıkça zikredilmiş olan bu iman esaslarına kim inanıyorsa, hangi mezhebe, cemaate, tarikata mensup olursa olsun Müslümandır ve İslâm dairesi içindedir. Nitekim Yüce Allah "*Şüphesiz 'Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar cennetliklerdir, yapmakta olduklarına mükafat olarak orada sürekli kalacaklardır.*"[55] buyurarak bu gerçeği dile getirmektedir.[56] Ayrıca Kur'ân, İslâm ortak paydasının birleştirici ve en temel unsuru olan tevhid akidesine de dikkat çekmektedir: "*Şüphesiz 'Rabbimiz Allah'tır' deyip de sonra dosdoğru olanlar var ya onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki 'Korkmayın, üzülmeyin, size vadedilmekte olan cennetle sevinin!*"[57] Fakat Müslümanlar İslâm ortak paydası zemininden uzaklaştıkları için din birleştirici ve bütünleştirici olma özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu da birtakım ayrılıkçı anlayışların dinden yararlanarak meşruiyet kazanmasına sebep olmaktadır.[58]

Müslümanların dini konulardaki görüş ayrılıkları ve mezhep çatışmaları sebebiyle birbirlerini öldürmelerinin önüne geçilebilmesi, ancak İslâm ortak paydası bilincinin yeniden kazanılması ve mezheplerin beşerî oluşumlar olduğu gerçeğinin doğru bir şekilde anlaşılması ile mümkün olacaktır. Maalesef bıçak kemiğe dayanmıştır ve İslâm dünyası artık varlık-yokluk çizgisinde bir tercihle karşı karşıya kalmaktadır.[59]

Müslümanlar arasında iktidar kavgalarının ve çıkar çatışmalarının mezhepler üzerinden okunması hem mezhep farklılıklarını kullanarak çatışma ve kaos çıkarmak isteyenlerin ekmeğine yağ sürmekte hem de akla ve vahye zıt tavır, düşünce ve eylemlere meşrulaştırıcı bir zemin hazırlamaktadır. Dinin meşrulaştırma aracı haline getirilmesini ve mezhep çatışmalarını

---

[55] el-Ahkâf 46/13-14.

[56] Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 533; ayrıca bk. a.mlf., "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 18-23.

[57] Fussilet 41/30.

[58] Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 527; a.mlf. *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 24.

[59] Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", 224.

önlemek mümkündür. Bunun için öncelikle imanın ve sorumluluğun bireysel olduğunu bilmek, hiç kimseyi mezhebi aidiyeti üzerinden mahkûm etmemek gerektiğini kavramak zorundayız.[60] Fakat İslâm Ortak Paydası bilincini kaybeden Müslümanlar, yakarak, yıkarak, yok ederek, öldürerek, tüketerek var olmaya çalışmakta, yok etmeyi, öldürmeyi anlamlı kılan bir yanılsama sarmalına mahkûm olmaktadırlar.[61]

Onat'a göre eğer Müslümanların mezhep çatışmalarına sürüklenmesinin, Müslümanın Müslümanı katletmesinin önüne geçmek istiyorsak yapılması gereken ilk iş, kendisinin İslâm Ortak Paydası diye nitelediği Kur'ân'ın kurucu ilkelerini esas alan bir İslâm anlayışının oluşmasını sağlamaktır. Bu amaç için belirleyici ve yol gösterici bilgi kaynağı vahiy, yani Kur'ân-ı Kerim ve akıl olmak durumundadır. Ancak Müslümanların vahyi anlamaya ihtiyacı ne kadar ise aklı kullanmaya da ihtiyacı o kadardır. Bir başka deyişle Müslümanlar bu iki esasa daima beraberce bağlı kaldığı takdirde yenilenmeyi ve insanlığı mutluluğa eriştirecek yeni dünya görüşleri ortaya koymayı başarabileceklerdir.[62] Böylece Hz. Muhammed'in sağlığında mezhep, tarikat ve cemaat gibi yapıların bulunmadığı, bu tarz oluşumların ve mezheplerin beşerî oldukları, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıktıkları anlaşılacak, bu da Müslümanlar arasında mezhep temelli sorunların ortadan kalkmasına ve İslâm Ortak Paydası bilincinin yeniden inşa edilmesine imkân verecektir.[63]

2.2. Mezhepler Üstü Düşünmek

Hasan Onat'ın makale ve yazılarında sıkça dile getirdiği kavramlardan biri de mezhepler üstü düşünmektir. Onat, mezheplerin din olmadığı, dinin anlaşılma biçimleri olduğu, Hz. Muhammed'in zamanında herhangi bir mezhep olmadığından bu tür yapıları din gibi algılamanın ancak problem ürettiği gerçeğinden yola çıkarak mezhepler beşerî oluşumlar olarak kabul edildiğinde din anlayışındaki farklılıkların Müslümanları parçalaması ve bölmesinin mümkün olamayacağına işaret etmektedir. Müslümanlar İslâm ortak paydasında birleştiğinde, müşterek bir tarih bilincine sahip olduklarında ve İslâm'ın Kur'an'daki kurucu ilkeleri merkezinde dinin temel değerlerinde buluştuğunda farklılıklar zenginlik olmaya

---

[60] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 31-32.

[61] Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 525; a.mlf., "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", 248.

[62] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 16.

[63] Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", 246; Kutlu, *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları*, 58.

başlayacaktır ki Onat'a göre din konusunda ortaya koyacağımız bu yaklaşım biçimi, mezhepler üstü düşünmektir.[64]

Tarihimizde mezhepler üstü yaklaşımın güzel örnekleri veren şahsiyetlerden biri Ahmet Yesevî'dir. Ahmet Yesevî'nin hikmetleri incelendiğinde, onun herhangi bir mezhebin taraftarlığını ve savunuculuğunu yapmadığı, sadece hakikatlerini anlatma gayesiyle Kur'an'ı merkeze aldığı, mezhepler üstü bir din anlayışına sahip olduğu açıkça görülmektedir.[65] Osmanlı medreselerinde ilim tahsil etmiş, İslam'ın evrenselliğini ve fıtrata uygunluğunu kavramış, sosyal değişmenin farkında ve çağı yakalamış büyük bir âlim olan Elmalılı Hamdi Yazır da din anlayışı bakımından mezhepler üstü bir yaklaşıma sahiptir.[66]

Onat'a göre bizler de günümüzde mezhepler üstü bir yaklaşımla İslam'ı doğru anlayabiliriz. Ancak bunun yolu yukarıda ifade ettiğimiz üzere Kur'an'ı merkeze almak, Hz. Muhammed'i yeniden ve doğru bir şekilde anlamaktan geçer. Mezheplerin koyduğu kalıpların dışına çıkabildiğimiz, dine ve hayata mezheplerin penceresi haricinde de bakabildiğimiz, Hz. Muhammed'in mesajındaki özgürlüğü ve yaratıcılığı fark ettiğimiz zaman yeni bir uygarlık yolunda ilerlemeye başlayabiliriz.[67]

Müslümanlar bu yeni uygarlık yolunda hak ettikleri yeri edinmek, insanlığın geleceğinde söz sahibi olmak istiyorlarsa aklı ve eleştirel metodu bütün alanlarda hâkim kılarak mezhepler üstü bir yaklaşımla din anlayışlarını gözden geçirmek, İslam'ı Kur'an ekseninde, bilimsel yöntemlerle yeniden anlamak ve yorumlamak zorundadırlar.[68] Müslümanlar artık mezheplerin beşerî yapılanmalar olduğunu, İslâm'la özdeşleştirilemeyeceğini kavramak yani bu meselelerde mezhepler üstü düşünmek suretiyle taassuba dayalı yaklaşımların ve birbirlerini tekfir etmelerinin hiçbir anlamı

---

[64] Onat, "Çorum Aleviliği Üzerine", 1090-1091; a.mlf, "Küreselleşme ve Mezheplerüstü Düşünmek", *Global Strateji* 1/2 (2005), 45.

[65] Onat, "Hacı Bektaş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", 44.

[66] Onat, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Din Anlayışı ve Mezheplere Bakışı", 150.

[67] Hasan Onat, "Hz. Muhammed'i Anlamada Yöntem", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002), 55-56; a.mlf, "Küreselleşme ve Mezheplerüstü Düşünmek", 35.

[68] Hasan Onat, "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi -Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan Özel Sayısı-* (1999), 198.

olmadığını görmelidirler. Zira Kur'an, Müslümanları birlik ve beraberliğe davet etmektedir.[69]

Fakat maalesef günümüzde İslâm ülkelerinde fundamentalizm, radikalizm/köktendincilik gibi tartışmalı kavramlarla ifade edilen fanatik eğilimlerin varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bu anlayışlar sebebiyle İslâm coğrafyasında karşıtlık ve çatışmaların sonu gelmemektedir. İslâm dini hakkındaki bilgi eksikliğinin bu tarz eğilimlere fırsat verdiğini düşünmek herhalde yanlış olmayacaktır. Müslüman dini hakkında doğru bilgiye sahip olduğunda şiddete dayalı ortaya çıkan tepkisel tavırlar yerini akılcı, tutarlı tavırlara bırakacak, insanları ötekileştiren, bölen, parçalayan bir din anlayışı da yerini birleştiren, bütünleştiren, kaynaştıran, insanları mutluluğun zirvesine taşıyan bir din anlayışına bırakacaktır.[70] Bu nedenle, bilgi çağını yaşamakta olan Müslümanlar, mezhep olgusunu yeniden değerlendirmek ve entelektüel düzeyde mezhepler üstü düşünmek zorundadırlar. Mezhepler üstü düşünmek, hür düşünceyi ve özgürlüğü ön plana çıkaracak, çağın ve 14 asırlık İslâmî birikiminin eleştirel bir gözle ve özgürce yeniden okunmasını sağlayacaktır.[71]

2.3. İnsan Unsurunu Merkeze Almak

Onat'a göre mezheplerin ortaya çıkışında ve dini görüşlerin farklılaşmasında birçok etken olmakla birlikte bunlar arasında en önemlisi insan unsurudur. Çünkü dinin merkezinde insan vardır, dini anlamaya ve yaşamaya çalışan insandır. Dolayısıyla mezheplerin nasıl ortaya çıktığını doğru anlayabilmek için birey ve toplum açısından insan unsurunun önemini doğru tespit etmek gerekir. İnsan devre dışı bırakıldığında, mezhepleri de doğru anlamak mümkün değildir.[72]

Müslümanların mezhep çatışmasından kurtulabilmeleri için iki hususta bilgiye ve üst düzey bilince ihtiyaçları vardır. Birincisi, birey bilincini öne çıkarma ve İslâm'ın siyasi meseleleri insana bıraktığı hususudur. İman konusunda tek belirleyici bilgi kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân iman, sorumluluk ve ahiret konusunda bireyi esas almakta toplu bir iman anlayışı ortaya koymamaktadır. Hiç kimse bir başkasını neye nasıl inanması gerektiği konusunda zorlayamaz. Hiç kimse bir başkasının günahını çekemez. Zerre kadar hayır işleyen de kötülük yapan da karşılığını görecektir. Hak eden ve Allah'ın rızasını

---

[69] Hasan Onat, "XVIII. Asırda Sünni-Şii İttifak Arayışları Üzerine" (Erişim 29 Mayıs 2021).

[70] Onat, "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", 122.

[71] Onat, "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", 120; a.mlf. "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", 247.

[72] Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 417.

kazanan cennete gidecek, etmeyen gidemeyecektir. Ancak bu konuda karar sadece Allah'a aittir. Mezhep, cemaat veya tarikat eliyle cennete toplu rezervasyon mümkün değildir. İslâm dini siyasi meseleleri insana bırakmıştır. Biz bunu kavrayabilirsek, o zaman dinin siyasilerin elinde oyuncak olmasından kurtarılmasını sağlayabiliriz. Bunun için de İslâm'ın hür irade ve özgürlüğe verdiği değeri tekrar yaşanır hale getirmek gereklidir. Bugün İslâm dünyasının pek çok ülkesinde Müslümanların özgürce düşünüp yanlışa yanlış diyememektedir. Böyle bir ortamda hak ve hakikatin hâkim olup ayrılık, çatışma ve kavgaları ortadan kaldırabilmesi de imkansızdır.[73]

2.4. Doğru Bir Tarih İnşası

Geçmiş ve tarih, zaman zaman yanlış bir şekilde birbirinin yerine kullanılan ancak birbiriyle örtüşmesi mümkün olmayan kavramlardır. Geçmiş, bugüne göre geride kalmış olan zaman, geride kalan her şey, yaşananların, olup bitenlerin tamamı olarak tanımlanabilir. Tarih ise geçmişte yaşanan olaylar ve olaylar arasındaki ilişkileri anlama çabasının ürünüdür ve genellikle bilgi, belge ve bulgulara dayalı olarak meydana gelen bir inşadır. Dolayısıyla tarih olarak bildiğimiz belirli bir hadise veya zaman dilimiyle ilgili bilgiler, asla geçmişte olup bitenlerin tamamı değildir. Geçmişi yeniden yaşamak veya değiştirmek mümkün değildir fakat geçmiş hakkındaki anlatım ve aktarımlarımız, düşüncelerimiz, anlayışlarımız her zaman diliminde yeniden inşa edilebilmektedir. Bunu insan belleğinin işleyiş biçimiyle izah etmek mümkündür. Belleğimiz, yaşadığımız her şeyi, zihnimizde mevcut anlam çerçevelerine uygun olarak, yorumlayarak kaydeder. Mesela geçmişte yaşanan ve orada bulunan onlarca insanın şahit olduğu bir hadise, daha sonra şahitlerden her birinin bazen birbirinden çok farklı anlatımları olarak kayda geçebilmektedir. Tarih de aynen böyle oluşmaktadır.[74]

İşte bu nedenle Mezhepler, sosyal, tarihi, siyasi ve dini olayları tamamen kendi bakış açılarına göre değerlendirerek olduğunun dışında göreceli bir tarih inşasına kayabilmektedir. Bunun örneklerine çok erken devirlerden itibaren rastlamak mümkündür. Mesela İslâm'ın erken dönemiyle ilgili en azından üç farklı tarih inşası olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar Hâricî, Şiî ve Sünnî tarih algılarıdır. "*Hüküm ancak Allah'a aittir*" sloganıyla Müslümanlardan ayrılan Hâricîler, Hz. Ebu Bekir ve Ömer dönemlerinde İslâm'ın ideal manada uygulandığı ve yaşandığını düşünürken Hz. Osman'ı ikinci

---

[73] Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", 247; a.mlf., *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 131.

[74] Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 529; Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 17.

altı yıllık, Hz. Ali'yi de Tahkim'den sonraki icraatları sebebiyle tekfir ederler. Hâricîler, ilk dönemdeki siyasi ve dini hadiseleri çok sığ bir anlayışla yorumlamaları, bu sebeple sadece kendilerini Müslüman olarak görmeleri, kendi penceresinden yapılan bir tarih inşasının İslâm toplumunu nasıl parçalayabileceğinin bir örneği olarak karşımızdadır. Şîa'nın imamet iddiasını ispatlayabilmek için Hz. Ali'nin Allah'tan ve Peygamber'inden gelen imamet hakkının önceki halifeler tarafından gasp edildiğini ileri sürmesi, Gadîr Hum[75] ve Kırtâs olaylarını Müslümanlardan çok farklı bir tarzda değerlendirmesi tarihin geriye doğru işletilmesi ve yeniden inşasının bir ürünüdür. Ehl-i Sünnet ise Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn olarak vurgu yaptığı dört halife dönemini İslâm'ın en ideal zaman dilimi olarak kabul eder ve hilafet sıralamasının aynı zamanda fazilet sıralaması olduğuna inanır. Görüldüğü gibi her mezhebin, kendine göre, çoğu zaman gerçeklerle uyuşmayan bir tarih telakkisi ve din anlayışı vardır. İslâm'ın erken dönemiyle ilgili olarak birbirinden büyük ölçüde farklı tarih algılarının olması Müslümanların birlik ve beraberliğinin sağlanması, İslâm ortak paydasında buluşmalarının önündeki en önemli engellerdendir. Bu nedenle, Müslümanların ilk zamanlardan itibaren farklı mezheplere ayrılmasının ve daha sonra mezhepler arası çatışmalarının baş göstermesinin temelinde yatan etkenlerden birisinin kendine göre tarih inşası olduğunu, dolayısıyla her grubun kendi tarih inşası üzerinden İslâm'ı kendi tekeline almaya çalıştığını söylemek mümkündür.[76]

Müslümanların farklı din anlayışları sebebiyle karşı karşıya kaldıkları çatışmaları sona erdirmeleri ve aralarındaki problemlere sağlıklı çözümler üretebilmelerinin ilk ve en önemli şartı doğru bilgiye sahip olmalarıdır. Olay ve olguları ancak doğru bilgi ile anlayabiliriz. Müslümanlar tarih algılarındaki çarpıklığı görmeli, tarih konusunda sağlıklı bir bilinç oluşturmak için çalışmalıdır.[77] Hz. Peygamber ve Sahabe döneminin anlaşılması için de bu dönemle ilgili doğru bilgiye dayalı müşterek bir tarih anlayışına ulaşılması gerçekten önemli ihtiyaçtır.[78] Çünkü geleceğe güvenle bakmak isteyen toplumlar, geçmişin birikiminden yararlanabilmek ve inşa edilmiş tarihin olumsuz yönlendirmelerinden kurtulmak için geçmişi fikir-hadise,

---

[75] Onat'ın Gadîr Hum hadisesiyle ilgili tespit ve değerlendirmeleri hakkında detaylı bilgi için bk. Hasan Onat, *Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 22-26.

[76] Onat, "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine", 202, 205; a.mlf., "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 529-530; a.mlf., "Hz. Muhammed'i Anlamada Yöntem", 55.

[77] Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 528.

[78] Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", 17.

zaman-mekân irtibatına önem vererek doğru anlamak zorundadır.[79] Bunu yapabilmenin yolu, tarihi tabulaştırmamak, tarihe eleştirel bir açıdan bakabilmektir.[80] Eleştirel bir yaklaşımla 14 asırlık birikimi yeniden okuyacak olursak dinin rahmet boyutunu ortaya çıkardığımız gibi kardeşlik, barış gibi unsurlarını da hayata geçirebiliriz.[81]

SONUÇ

İslâm Mezhepleri ve Müslümanlar arası ilişkiler konusunda Onat'ın görüşlerine ilk bakıldığında geleceğe dair olumsuz bir kanaatin hâkim olduğu düşünülebilir. Ancak bize göre Onat, pembe bir tablo çizerek sorunların ve gerçeklerin üzerinin örtülmesinin meselelerin halline bir katkı sunmayacağını, bilakis yarayı tedavi etmek için öncelikle içerideki mikrobun dışarı atılması gerektiğine inanmaktadır. Dolayısıyla Onat'ın amacı öncelikle bir durum tespiti yapmak ve isabetli teşhisler üzerinden doğru bir tedavi uygulayabilmektir. Onat'ın bu konudaki tespit ve çözüm önerileri konusunda ulaştığı sonuçları aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

Dini konulardaki yorum farklılıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan mezhepler, zamanla taraftarlarınca dinin kendisi olarak kabul edilmeye başlanmış ve bu yaklaşım, Müslümanlar arasında ayrılıkların, husumetlerin ve çatışmanın kaynağı olmuştur. İslâm coğrafyasının hemen her yerinde Müslümanlar arasında yaşanan sorunların ardı arkası gelmemektedir. Özellikle son birkaç asırda âdeta ciddi bir kimlik bunalımına sürüklenen Müslümanlar sebebiyle İslâm coğrafyası, dünyada etnik, dinsel ve mezhebi çatışmaların merkez üssü haline gelmiştir. İslâm dünyası günümüzde bugüne kadar hiç görmediği bir tehlikeyle, kolayca yayılabilecek bir mezhep çatışması ihtimaliyle karşı karşıyadır.

Sadece Irak, Suriye ve Ortadoğu'da 30-40 yıllık yakın bir zaman diliminde yaşananlara bakıldığında bile Müslümanların çok ciddi ve sıkıntılı bir süreçten geçtiği, mezhep farklılıklarının çatışma aracı haline getirilerek Müslüman halkların birbirine karşı kin ve düşmanlığa sevk edildiği, bu sebeple başta Suriye ve Irak olmak üzere Müslümanların yaşadığı her yerde kan ve gözyaşının hiçbir zaman dinmediği görülmektedir. Diğer İslâm ülkelerinde de durum çok farklı değildir. Arap Baharı sonrası Ortadoğu ve Körfez bölgesindeki bazı İslâm ülkelerinde mezhep kaynaklı çatışmalar fiilen

---

[79] Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması", 531-532; a.mlf., "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", 121-122.

[80] Onat, "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", 122.

[81] Onat, "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", 127.

devam etmektedir. Yüzlerce binlerce insan, sırf farklı mezheplerden oldukları için veya mezhep temelli iktidar savaşları neticesinde hayatını kaybetmektedir.

İslam mezhepleri ve Müslümanlar arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunların belki de en önemlisi mezheplerin beşerî oluşumlar olduğunun unutulup din yerine konulması, yani mezhebin din ile özdeşleştirilmesidir. Oysa mezhepler dinin kendisi değil yorumu ve anlaşılma biçimidir. Mezheplerin dinin kendisiymiş gibi algılanması beraberinde başka sorunları da getirmektedir. Zira İslâm düşüncesine bir zenginlik katan farklı görüşlerden yararlanılması imkânsız hale gelmekte, yeni arayışların, yeni düşüncelerin önü kapanmaktadır. Fıkhî mezheplerde bu sorun içtihat mekanizmasıyla kısmen aşılsa da Mezhepler ve benzeri dinî yapılardaki hiyerarşi ve liderle ilişkiler, bireysel özgürlüğü ve sorgulamayı imkânsız kılmakta, kayıtsız şartsız teslimiyeti öne çıkarmaktadır. Bunun sonucunda, mezheplerin ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve mezhebin görüşlerini savunan âlimlerin dini konulardaki düşünce ve yorumları mutlak hakikat olarak kabul edilmekte, "*Onların sözünün üstüne söz söylenemez!*", "*Sen onlardan daha mı iyi bileceksin!*" şeklindeki ilmi ve mantıksal hiçbir temeli olmayan söylemlerle akıl ve düşünme devre dışı bırakılarak İslâmî düşünce donuklaştırılmakta, evrensel ve bütün çağlara hitap eden bir din olan İslâm birkaç asırlık bir zaman dilimine hapsedilmektedir.

İslâm Mezhepleri ve Müslümanlar arasındaki mezhebi problemlerin kaynaklarından biri de 73 Fırka Hadisi olarak meşhur rivayetin yanlış anlaşılmasıdır. Müslümanlar yüzyıllar boyunca Hadiste geçen mezheplerin sayısı ve Fırka-yı Nâciye ifadesi dolayısıyla sadece kendilerinin hak, diğer mezheplerin bâtıl olduğu şeklinde bir yanılgıya düşmüş, Dört Hak Mezhep kavramı üretilerek belirli mezheplerin dışındaki bütün görüşler reddedilmiş ve müntesipleri de İslâm dairesinin dışına çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımların Müslümanları götürdüğü çıkmaz sokaklardan biri de tekfirciliktir. Sadece kendi mezhebini hak, diğer tüm mezhepleri bâtıl olarak gören din anlayışları, kendilerinden olmayan veya kendileri gibi düşünmeyenleri kolayca tekfir ederek İslâm'ın itikadî esasları olan Allah'a, Peygamber'e ve ahiret gününe inanarak Müslüman olduğu halde sadece görüş farklılıklarından dolayı İslâm dairesi dışına ittikleri Müslümanlarla aralarında derin uçurumlar oluşturmaktadır. Tekfirciliğin Müslümanları taşıdığı nihai nokta ise kendilerinden olmayanlar üzerinde şiddet ve terör eylemlerini meşrulaştırıcı bir zemin oluşturmasıdır.

Ben Müslümanım diyen insanların mevcut duruma kayıtsız kalması elbette düşünülemez. Başlıca çözüm önerilerinden biri

Müslümanların İslâm Ortak Paydası etrafında birleşmesidir. İslâm Ortak Paydası herhangi bir kimsenin inandığında kendisini Müslüman hissedeceği, İslâm'ın olmazsa olmazı olan çekirdek unsurları yani kurucu ilkeleridir. İslâm ortak paydası bilinci hâkim olduğunda mezheplerin beşerî oluşumlar olduğu gerçeği anlaşılabilecek, Mezhep çatışmaları ve dinin meşrulaştırma aracı haline getirilmesinin önüne geçmek mümkün olabilecektir.

Müslümanlar, mezhep olgusunu yeniden değerlendirmeli ve entelektüel düzeyde mezhepler üstü düşünmelidir. Mezhepler üstü düşünebilmek ise 14 asırlık İslâmî birikimi eleştirel bir gözle yeniden ele almakla olabilir. Dinin merkezinde insanın vardır, dini anlamaya ve yaşamaya çalışan insandır. Bu yüzden dini ve mezhebi meseleleri insan merkezinde ele almak gerekir. İlk dönemlerden günümüze yapılan hatalardan biri de göreceli bir tarih inşası ve her grubun/mezhebin/cemaatin kendi tarih inşası üzerinden İslâm'ı tekeline almaya çalışması, hadiseleri tek taraflı bir bakış açısıyla sadece kendi penceresinden değerlendirerek mezhebinin din anlayışını da bu tarih algısı üzerinden kurmasıdır. Öyleyse doğru bilgiye dayalı tarafsız bir tarih inşası, İslâm'ın doğru anlaşılması ve mezheplerin din anlayışlarının da sağlıklı bir zemin üzerine oturması için son derece önemli olmaktadır.

Müslümanların İslâm'ı ve Müslümanların ürünü olarak önümüzde duran muazzam kültürü yeniden keşfetmesinin zamanı gelmiştir. Kurtuluşun anahtarı yine Kur'ân'dadır. Dolayısıyla Müslümanlar, Yüce Allah'ın kitabını rehber almak, hayatlarını vahyin ışığında düzenlemek, birbirleriyle olan ilişkilerini Kur'ân'ın emrettiği model üzerinden yeniden tesis etmek durumundadırlar. Zira Yüce Allah Kur'ân'da geçmişi hatırlatarak Müslümanları birlik beraberliğe şöyle çağırmaktadır:

"*Ey inananlar! Allah'tan sakınılması gerektiği gibi sakının, sizler, ancak Müslüman olarak can verin. Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın. Allah'ın size olan nimetini anın: Düşmandınız, kalplerinizin arasını uzlaştırdı da onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarında idiniz, sizi oradan kurtardı. Allah doğru yola erişesiniz diye size böylece ayetlerini açıklar.*"[82]

KAYNAKÇA

Ahmetoğlu, Şahin. "İslam Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı ve Hz. Ali Örneği". *Milel ve Nihal* 7/3 (Aralık 2010), 167-188.

[82] Âl-i İmrân 3/102-103.

Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
Dalkıran, Sayın. "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri". *Ekev Akademi Dergisi* 1/1 (Kasım 1997), 97-115.
Dalkıran, Sayın. *Haricilikten Günümüze Ötekileştirme ve Şiddet*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2019.
Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869). *es-Sünen*. thk. Nebîl Hâşim el-Ğamrî. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2013.
Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889). *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslâm Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlâhiyât Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2011.
İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887). *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûtî vd. 5 Cilt. y.y. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
Kutlu, Sönmez. "İslâm Mezhebleri Tarihinde Usûl Sorunu". *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi I*. 391-440. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
Kutlu, Sönmez. "İslam'ın Mezhepler Öncesi Tarihsel ve Toplumsal Gerçekliği Sorunu". *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 141-168.
Kutlu, Sönmez. "Müslümanlar Arasında Barışı Tehdit Eden Mezhep Çatışmasının Temel Dinamikleri ve Çözüm Yolları". *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış -Sempozyum-*. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016, 169-193.
Kutlu, Sönmez. *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları*. Ankara: Fecr Yayınları, 4. Basım, 2016.
Kutlu, Sönmez. *Güncel Dinî-Siyasî Meseleler Üzerine Yazılar*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
Kutlu, Sönmez. *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2. Basım, 2002.
Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2008.
Makdisî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed (380/990). *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Kahire: Mektebetu Medbûlî, 3. Basım, 1991.
Onat, Hasan. "Çorum Aleviliği Üzerine". *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyum*. haz. Mehmet Mahfuz Söylemez vd. 2/1083-1091. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008.
Onat, Hasan. "Dinsel Terörle Baş Etmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi". *38. Icanas (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika*

Çalışmaları Kongresi) Bildiriler. 1/411-420. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008.

Onat, Hasan. "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Din Anlayışı ve Mezheplere Bakışı". *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*. 140-151. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Onat, Hasan. "Hacı Bektaş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler". *Kadri Eroğan Hacı Bektaş Veli Armağanı*. 37-48. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1997.

Onat, Hasan. "Hz. Muhammed'i Anlamada Yöntem". *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*. 47-56. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002.

Onat, Hasan. "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak". *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. haz. Mahfuz Söylemez. 61-66. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007.

Onat, Hasan. "İran İslam Devrimi ve Şiîlik". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*. 6/2 (Güz 2013), 223-256.

Onat, Hasan. "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği". *İlahiyat Akademi Dergisi* 5 (2017), 11-36.

Onat, Hasan. "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefi Kutuplaşması". *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik*. ed. Ahmet Kavas. 525-551. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Onat, Hasan. "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi -Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan Özel Sayısı-* (1999), 197-207.

Onat, Hasan. "Küreselleşme ve Mezheplerüstü Düşünmek". *Global Strateji*. 1/2 (2005), 31-45.

Onat, Hasan. "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri". *Oş İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2004), 7-23.

Onat, Hasan. "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak". *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*. ed. Mehmet Evkuran 97-99. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.

Onat, Hasan. "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", *1. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler*, haz. Mehmet Akif Ersin vd. 415-439. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994.

Onat, Hasan. "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler". *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 169-192.

Onat, Hasan. "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 79-118.

Onat, Hasan. "Şiîlik ve Siyaset Kavramı". *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması*

Uluslararası Sempozyumu. 120-131. İstanbul: Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1998.

Onat, Hasan. "XVIII. Asırda Sünni-Şii İttifak Arayışları Üzerine". Erişim 29 Mayıs 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/93-xviii-as-rda-suenni-sii-ittifak-aray-slar-uezerine

Onat, Hasan. "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*. 123-157. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993.

Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Onat, Hasan. *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2. Basım, 2020.

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2009.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (279/892). *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. 5 Cilt. Mısır: Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1975.

Topaloğlu, Fatih. "Eski İran'daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şii İmamet İnancına Etkisi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Eylül 2016), 72-81.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Tekfir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/350-356. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Yıldız, Harun. "Hâricîlik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*. ed. Mehmet Saffet Sarıkaya – Mehmet Ümit. 33-49. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.

SUMMARY

Islamic sects have emerged due to different interpretations on religious issues. Over time, sects began to be accepted as religion itself, and this approach led to divisions and conflicts among Muslims. Today, the problems experienced among Muslims in almost every part of the Islamic geography do not come to an end. Muslims have been experiencing a serious identity crisis, especially in the last few centuries. Therefore, the Islamic geography is the center of ethnic, religious and sectarian conflicts.

Muslims are faced with a danger that they have never encountered before, the possibility of a sectarian conflict that can easily spread. When we look at the recent events in Iraq, Syria and the Middle East, it is seen that Muslims are going through a very serious and troublesome process. By turning sectarian differences into a means of conflict, Muslim peoples are driven to hatred and hostility towards each other. For this reason, blood and tears never cease wherever Muslims live, especially in Syria and Iraq. The situation is not very different in other Islamic countries too. After the Arab Spring, sectarian conflicts continue in some Islamic countries in the Middle East and the Persian Gulf region. Thousands of people die just because they are from different sects or because of sectarian-based power wars.

There are some approaches that negatively affect the relations between Islamic sects and Muslims. Perhaps the most important of these is to forget that sects are human formations and replace them as religion. However, sects are not the religion itself, but its interpretation and understanding. Perceiving sects as religion itself brings with it other problems. It becomes impossible to benefit from different views that enrich Islamic thought. New quests and new ideas are blocked.

Hierarchies and relations with leaders in sects and similar religious structures make individual freedom and questioning impossible, and absolute submission is required. As a result, the thoughts and interpretations of the scholars, who emerged in the early periods of the sects and defended the views of the sect, are accepted as the only truth, the mind and thinking are disabled, the Islamic thought is dulled, and Islam, which is a universal religion that appeals to all ages, is imprisoned for a few centuries.

One of the mistakes made from the earliest times to the present is the construction of a relative history and the monopolization of Islam by each sect through its own history construction. It is not correct to evaluate the events from a one-sided point of view only from his own perspective and to establish the religious understanding of the sect through this perception of history. The construction of an impartial history based on accurate information is extremely important for a

correct understanding of Islam and for the religious understanding of the sects to sit on a healthy ground.

One of the sources of sectarian problems between Islamic Sects and Muslims is the misunderstanding of the famous narration as the 73 Sects Hadith. For centuries, Muslims have made a mistake by thinking that only they are right and other sects are wrong because of the number of sects and the expression Al Firqah An Najiyah in the Hadith. By producing the concept of Four Haq Sects, all views other than certain sects were rejected and their followers were tried to be excluded from the circle of Islam.

One of the dead ends that these approaches lead Muslims to is takfirism. The understanding of religion, which sees only its own sect as true and all other sects as false, easily denotes excommunication those who do not think like it. Those who say that they are Muslims by believing in Allah, the Prophet and the Hereafter, which are the basic beliefs of Islam, are excluded from Islam because they think differently about some other religious issues. The final point that takfirism takes Muslims is that it creates a ground that legitimizes acts of violence and terrorism on those who are not among them.

Of course, it is unthinkable for people who say they are Muslims to be indifferent to the current situation. The first thing to do is for Muslims to unite around the Common Denominator Islam. The Common Denominator Islam is the core elements of Islam, that is, its founding principles, that anyone will feel Muslim when they believe. When the consciousness of the common denominator Islam prevails, the fact that sects are human formations will be understood, and it will be possible to prevent sectarian conflicts and making religion a means of legitimation.

Muslims should reevaluate the perception of sects and think beyond sects at an intellectual level. Thinking beyond the sects can be achieved by reconsidering 14 centuries of Islamic knowledge with a critical eye. Man is at the center of religion. He is a person who tries to understand and live religion. Therefore, it is necessary to deal with religious and sectarian issues in the center of humanity. It is time for Muslims to rediscover Islam and the great culture that lies before us as the product of Muslims. The key to salvation is again in the

Qur'an. Muslims have to take the book of Almighty Allah as their guide, organize their lives in the light of revelation, and re-establish their relations with each other on the model ordered by the Qur'an.

In the Qur'an, Almighty Allah reminds Muslims of the past and calls them to unity:

"O believers! Be mindful of Allah in the way He deserves, and do not die except in ˹a state of full˺ submission ˹to Him˺. And hold firmly to the rope of Allah[1] and do not be divided. Remember Allah's favour upon you when you were enemies, then He united your hearts, so you -by His grace- became brothers. And you were at the brink of a fiery pit and He saved you from it. This is how Allah makes His revelations clear to you, so that you may be ˹rightly˺ guided." (Ali 'Imran 3/102-103)

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 208-229
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 208-229
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

PROF. DR. HASAN ONAT'IN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA DOĞADAN ESİNLENDİĞİ METAFORLAR

Metaphors Inspired By Nature in Hasan Onat's World of Thought

Fatmanur Alibekiroğlu EREN*

Öz

Prof. Dr. Hasan Onat, din, bilim ve mezhep olgusunu, onlarla ilgili tezahürleri anlamak ve muhatapları için anlaşılır hale getirmek için anlatımlarında tabiattan esinlendiği birtakım metaforlar kullanmıştır. Müslümanların zihnindeki süreç algısını "nehir metaforu"; malumat-bilim ilişkisini "arıbal metaforu"; mezheplerin oluşum sürecini ise "palamut metaforu" üzerinden açıklamıştır. İnsanlığı, doğanın dip seslerine kulak vermeye çağıran Onat'ın tabiatı keşifleri neticesinde oluşturduğu bu metaforlar, onun hayatı anlamlandırma süreci ile ilgili bizlere önemli ipuçları vermektedir. Bu çalışmada Hasan Onat'ın düşünce ve zihin dünyasında yer bulan üç önemli metafor üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Onat'ın sözlü anlatımlarını içeren ilmî mirası ile akademik çalışmalarındaki veriler bütüncül bir şekilde değerlendirilmeye gayret edilmiştir

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, Metafor, İnsan, Süreç, Mezhep.

Abstract

Prof. Dr. Hasan Onat used a number of metaphors inspired by nature in his expressions in understand to phenomena of religion, science and sect and the manifestations related to them and to make them understandable to his interlocutors. He introduced the "river metaphor" to clarify the perception of the process in the minds of Muslims; the "bee-honey metaphor" to explain the relationship between knowledge and science; and the "acorn metaphor" to make the process of forming sects meaningful. Hasan Onat, who calls on humanity to listen to the bottom sounds of nature, has created these metaphors as a result of his discoveries about nature, and he give us important clues about his process of making sense of life. The study focuses on three important metaphors that Hasan Onat has systematically made, inspired by nature, from the metaphors found in the world of thought. In this context, the scientific heritage of Onat, including oral narratives, and the data in his academic work, will be evaluated in a holistic manner.

Keywords: Hasan Onat, Metaphor, Human, Process, Sects.

* Dr. Öğr. Üyesi Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Adana, Türkiye, orcid.org/0000- 0001-9629-5736, e-posta: falibekiroglu@cu.edu.tr

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
03.05.2021	11.06.2021	30.06.202

DOI: 10.18403/emakalat.932083

"Doğanın dip sesleri diriliş bestesi gibi, sükunete hasret yorgun ruhlar için.."[1]

GİRİŞ

Fikirleri, bilimsel kişiliği ve insanlığı ile örnek bir şahsiyet olan Prof. Dr. Hasan Onat, geçmişi, bugünü ve geleceği anlamlandırmada kendine özgü bir yol ve yöntem izlemiştir. Onun anlam arayışı, kendi deyimiyle "adaletle anlama çabası" insanı, tabiatı ve dini bir bütün olarak anlamaya sevk etmiştir. Okumanın yeri ve zamanının olmadığı ilkesiyle hareket eden Hasan Onat, yalnızca yazılıp çizilenleri değil, kainatın dilini okumak için de büyük bir gayret sarf etmiştir. Kişiyi kendi varlığını hatırlaması için yıldızlara bakmaya çağırmış, güneşin ilk ışıkları ile birlikte başlayan diriliş sürecine katılmaya davet etmiştir.

Onat için tabiat her şeyin ötesinde insanoğluna verilen bir emanettir [2], ancak tabiatın bir emanet olduğunu hatırlamak da ayrı bir meziyettir. O'na göre güneşi unutan, yıldızların farkında olmayan bir insan için doğanın ve insanın Tanrı'nın emaneti olduğunu hatırlamanın ne denli mümkün olduğu da sorgulanmalıdır. Onat, Tanrı'nın emaneti olarak tavsif ettiği bu emanete rikkat ve şefkatle gerekli özeni göstermekle kalmamış, tabiattaki saklı manaları görebilmiş, tabiatın sesini işitebilmiş ve dilini öğrenmeye çalışmıştır.[3] Tabiatın sesine kulak vermenin insanın kendi içine doğru yapacağı yolculuk için iyi bir başlangıç noktası olabileceğini ifade etmiştir. [4]

Her sabah güneşin ilk ışıklarıyla birlikte doğanın şarkılarını dinlemenin ve diriliş sürecine katılmanın güzelliğine işaret eden [5] Onat için, güneş, her gün yeni bir güneştir ve "güneşin doğuşu batışından daha görkemlidir".[6] Bu yüzden her sabah güneşin doğuşunu izlemek

---

[1] Hasan Onat. "Bahar muştusu.....ruhlar için". *Twitter* (15 Mart 2020, 08:59).
[2] Hasan Onat. "Ağustos ortasında hakiki...gerek". *Twitter* (15 Ağustos 2020, 10:29).
[3] Hasan Onat. "Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur", *Kişisel. Hasan Onat*, Erişim: 15 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/h/index.php /65-guenesin-dogusu-bat-s-ndan-daha-goerkemli-olur.
[4] Hasan Onat. "İnsan sizi yorduysa...olabilir". *Twitter* (11 Mayıs 2019, 11:36).
[5] Onat, "Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur".
[6] Onat, "Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur".

en büyük zevklerinden biri haline gelmiştir.[7] Ve elbet bu doğuşun O'na söylediği bazı şeyler vardır. Bu bağlamda O, güneşin ufukta belirmesiyle aşikâr olan ufuk çizgilerinin varlık-yokluk sınırını açığa çıkardığını belirtir. [8]

"Yıldızlardan uzaklaşmak", "beton yığınlarının arasında kalan güneş ışınları", "insanın topraktan kopması"[9] insanı hem kendinden, hem tabiattan, hem de doğallığından uzaklaştırır. Onat tekrar gökyüzüne bakmaya ve yıldızların neden bizden uzaklaştıklarını anlamaya ve doğanın dip seslerine kulak vermeye davet eder, çünkü "insan, kendi varlığının, evrendeki yerinin farkında olduğu kadar ve hayatını anlamlı kılabildiği kadar insandır."[10]

Onat, doğanın dip seslerini duyabilmek ve anlayabilmek için insanın topraktan yaratıldığı gerçeğini hatırlaması gerektiğini söyler. Toprak ve insan birbirini tamamlamaktadır. Zira toprağı tanımadan insanı, insanı tanımadan ise en nihayetinde Tanrı'yı tanımak mümkün değildir. O'na göre bu bir nevi insanın ve Tanrı'nın yeniden keşfedilmesidir.[11] Dolayısıyla toprakla dertleşmek ruhların yorgunluğuna ve zihinlerdeki karmaşaya şifa olacak[12] varoluşsal bütünlüğünü görmeyi kolaylaştıracaktır. [13]

En genel ifadeyle tabiat, Hasan Onat için bir yol haritasına dönüşmüştür. Bu yol haritası onun hayatı, insanlığı, dini ve aklı anlaması adına yeni keşifler sunmuştur. Kuşatılmışlık duygusu içerisinde özgürlük ve adalet bilinci geliştirmek zorunda kalan insanı, "sert kaya-

---

[7] Hasan Onat, "Prof. Dr. Hasan Onat ile Mülakat-I: Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur". https://www.tamgaturk.com/haber/prof-dr-hasan-onat-ile-mulakat-i-gunesin-dogusu-her-zaman-batisindan-daha-gorkemli-olur-18270.html.

[8] Onat, "Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur".

[9] Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi" (Çukurova İlahiyat Fakültesinde Sunulan Konferans, Adana, Şubat 26, 2014).

[10] Onat, "Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur".

[11] Onat, "Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur"; Hasan Onat, "Doğanın Dip Seslerine Hiç Kulak Verdiniz mi?", *Kişisel.* Hasan Onat, Erişim: 1 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/features/module-positions/38-dogan-n-dip-seslerine-hic-kulak-verdiniz-mi.

[12] Hasan Onat, "Ruhumuzun ne kadar.....ihtiyacı var". *Twitter* (13 Nisan 2019, 13:41).

[13] Onat, "Doğanın Dip Seslerine Hiç Kulak Verdiniz mi?".

ların arasındaki bir avuç toprak parçasında filizlenen bir tohum" olarak tavsif etmesi [14] ya da çorak topraklara veya sert kayalara kök salarak hayata tutunan ağaçlara bakarak, direnme gücünün köklerin sağlamlığıyla irtibatlı olduğunu söylemesi[15] tabiattan Onat'ın payına düşen keşiflerden sadece bazılarıdır. Tabiata bir ilim adamı hassasiyetiyle dikkat, rikkat ve şefkatle bakan Onat, Müslümanların zihin dünyasındaki problemli yönleri, zihinlerindeki karmaşık meseleleri anlaşılır hale getirmek için de tabiattan bazı metaforlar inşa etmiştir. Din, bilim ve mezhep olgusunu ve onlarla ilgili olgu ve olayları anlamak ve muhatapları için anlaşılır hale getirmek üzere üretilen bu metaforlar, muhatabın zihninde yeni yeni manalar çağrıştırmaktadır.

Bu çalışma, Hasan Onat'ın özgün fikirlerini anlaşılır kılmak için tabiattan seçtiği metaforları tespit ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Metaforların tespitinde Hasan Onat'ın muhataplarıyla ilişkisi ve iletişiminde öne çıkan sözlü anlatımları dikkate alınmıştır. Bu amaçla öncelikle Onat'ın dersleri ve konferanslarından oluşan sözlü anlatımları, onun kullandığı metaforları tespit etmek amacıyla taranmıştır. Bu süreçte Onat'ın düşünce dünyasını yansıtan çok sayıda metaforla karşılaşılmıştır. Zaman zaman Kur'ân'ın anlam dünyasında yer bulan çeşitli metaforları zikrettiği, zaman zaman da insanların zihninde var olan bir metaforu farklı bir bakış açısıyla yeni anlamlar yükleyerek kullandığı görülmüştür. Onat'ın düşünce dünyasında çok sayıda örnek yer almakla birlikte, tabiattan esinlendiği metaforlar merkeze alınmış ve tespit edebildiğimiz bu metaforlardan O'nun sistemli hale getirdiği üç metafor üzerinde durulmuştur. Sözlü anlatımlarında sıklıkla kullandığı bu üç metafor, akademik çalışmalarından, sosyal medya paylaşımlarından, onunla yapılan mülakatlardan ve şahsına ait web sitesinde yer bulan makalelerden elde edilen verilerle desteklenmiş ve tamamlanmıştır.

Onat, Müslümanların zihinlerindeki süreç algısını netleştirmek için nehirlere, malumat-bilim ilişkisini açıklamak için arı ile bal ara-

[14] Hasan Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 77.
[15] Hasan Onat, "Çorak toprağa.....olur." *Twitter* (15 Eylül 2019).

sındaki ilişkiye, kurumsallaşma gerçeğini anlaşılır kılmak için ise palamudun bir meşe ağacına dönüşme sürecine dikkatleri çekmiştir. O, açık bir zihin yapısı ile doğayı gözlemleyerek ürettiği bu metaforları incelikli bir şekilde kullanmış ve benzeyen ile benzetilen arasındaki ilişkiyi pek çok boyutuyla değerlendirmiştir. Bu sebeple aynı metafor zaman zaman farklı manalar dikkate alınarak yeniden inşa edilebilmiştir. Hasan Onat'ın düşünce dünyasında yer bulan bu metaforlar, muhatabın zihninde anlamayı kolaylaştıracak ve yeni yeni manalar çağrıştıracaktır.

1. Nehir Metaforu

Nehir, tarih boyunca insanoğlunun dikkatini çekmiş, nehir üzerinden çeşitli metaforlar üretilmiştir. İnsan, insanlığın akışı, evrendeki mutlak değişim, çeşitli oluşumların teşekkül süreçlerindeki farklılaşmalar gibi meselelerin anlaşılabilmesi için nehir metaforu sıklıkla kullanılmıştır.

Hasan Onat'ın düşünce dünyasında nehir, süreç algısı bağlamında anlam bulmaktadır. Zira O'na göre nehirler hem insan hayatının akışının, hem de süreçlerin başlangıç noktasının anlaşılması için ilham kaynağıdır. Onat, akan bir suyun kaynak noktasını merak eder ve bu noktaya ulaşmak için uzun yürüyüşler yapar. Öyle ki zaman zaman bir vadi boyunca yürümenin en büyük zevklerinden biri olduğunu dile getirir. [16] Onat'ın düşünce dünyasında nehirleri anlamak insanı anlamakla neredeyse eş değerdir. Her şeyden önce insanın hikayesinin nehrin hikayelerinde gizli olduğunu söyler.[17] Bu yüzden insanı anlamak için nehrin hikayelerine kulak vermek gerekir. O, bir tweetinde nehrin anlam dünyasındaki yerini şöyle açıklamış ve bu tweet ile birlikte aşağıdaki fotoğrafı paylaşmıştır:

"*Boşuna sevmedim nehirleri, vadileri; boşuna dememişler, felsefe yolda olmaktır, diye...İnsan yürüdüğü zaman, hayatın bir nehir gibi akıp gittiğini daha kolay anlayabiliyor...Öğrenmeye açık olan "yol"un hikayelerini duyabilir...*"[18]

[16] Sivas Kur'an Okulu, "Prof. Dr. Hasan Onat", *Youtube* (7 Ekim 2017), 00:14:03-00:14:21.
[17] Hasan Onat, "İnsanın hikayesini...bilmek...", *Twitter* (29 Ekim Haziran 2019).
[18] Hasan Onat, "Boşuna sevmedim.....duyabilir.", *Twitter* (2 Haziran 2019, 19:47).

Kaynak: https://twitter.com/Hasanonat/status/1135226425206816768

Hasan Onat'ın doğayı anlama çabası insan gerçeği bağlamında nehir metaforuna dönüşmüş ve insanın, hayatın ve İslâm'ın doğuşundan itibaren başlayan sürecin doğru değerlendirilmesi için devreye girmiştir. Bu perspektifte Onat, nehir metaforuna Müslüman zihin dünyası eksenindeki bir gerçeklik bağlamında yer verir. Bu vakıa Müslüman zihin dünyasında süreç algısının olmamasıdır. [19] O'na göre, süreç algısından ve değişim fikrinden bağımsız düşünmek, geçmiş ile tarih arasındaki farkın anlaşılmamasına, geçmişin kutsallık zırhı ile geleceğe taşınmak istenmesine sebebiyet verecektir. [20] Bu durum ise İslâm'ın kurucu ilkeleri ile anlaşılma biçimleri arasındaki irtibatın doğru anlaşılmaması[21] en nihayetinde ise dindeki kurum-

[19] Bkz. Hasan Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması". *Tarihte ve Günümüzde Selefilik (Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı)* (İstanbul: 2014), 530-531.

[20] Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması", 530.

[21] Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 16.

sallaşmaların insan ürünü olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi ile sonuçlanacaktır.[22] İşte bu sebeple Onat, Müslümanların zihin dünyasındaki süreç algısının yeniden yeşertilmesi adına adımlar atmış, nehir metaforu tam da böyle bir gayeyle muhataplarının çeşitli anlama düzeylerine hitap etmiştir.

Onat, nehir metaforu üzerinden insanın ve hayatın akışını; değişim ve dönüşümün doğallığını vurgulayarak insanın din ile ilişkisini sağlıklı bir zeminde değerlendirmeye gayret etmektedir. En temelde hayatın tıpkı bir nehir gibi, değişerek, dönüşerek, farklılaşarak ve her an yeniden oluşarak devam etmekte olduğunu ifade etmiştir.[23] Örneğin Onat nehir metaforu üzerinden din algısını şöyle açıklamaktadır: "*İslâm, Hz. Muhammed'e Allah katından gelen Kur'ân'ın kurucu ilkeleri etrafında ve Hz. Muhammed'in "örnekliği" ile şekillenmiş bir dindir. Din alanında belirleyici iki kaynak akıl ve vahiydir. Hz. Muhammed'in almış olduğu ilk vahiyle birlikte başlayan İslâm'ın serüveni tıpkı bir nehir gibi akarak, -hicrî takvim üzerinden düşünürsek-1450 yıldır devam etmektedir. Bu süreçte İslâm ilk Müslümanların mirası olan anlayış ve yaşayış biçimi üzerinden, her zaman diliminde, değişerek, dönüşerek, hatta farklılaşarak daha sonraki nesillere ulaşmıştır. Bu akış içinde, din adına değişmeyen tek şeyin, yazılı olarak ve hafızadan hafızaya aktarılarak geldiği için, sadece Kur'ân-ı Kerim olduğunu söylemekte bir beis görmemekteyiz. Bunun dışındaki her türlü bilginin, hatta uygulamaların özü muhafaza edilmiş olmakla birlikte, değişmediğini, değişmeyeceğini söylemek pek mümkün değildir."* [24]

Onat'ın süreçlerin ve ilk kaynağın anlaşılması hususunda yardımcı bir unsur olarak kullandığı nehir metaforunda, nehrin akış prensibinin, ilk ortaya çıktığı saf halinin, kollara ayrılmasının, denize ulaşamadan kaybolan kollarının, nehre sonradan dahil olan unsurların ve akış hızındaki farklılaşmaların temsil ettiği manalar vardır. Metaforun tüm unsurlarının anlaşılır olması için ise muhatapların bilgi düzeylerine hitap etmesi gerekir. Bu perspektifte Onat, temel bir soru ile konuya dikkatleri çeker. Muhatapların farkındalıklarını ve

[22] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 54.
[23] Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 32.
[24] Hasan Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, ed. Murat Akın, Hasan Cansız, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları/ISAV: 2018), 46.

mevcut bilgilerini etkin bir şekilde kullanmalarını sağladıktan sonra ise anlama sürecini başlatır. Bu yüzden Onat, ilk olarak muhataplarının bir nehrin başlangıç noktasını görüp görmedikleri hususunda düşünmelerini sağlar. Kişilere mevcut deneyimlerini sorgulama imkanı tanıyan bu soru ile zihinde var olan temel düzeydeki bilgiler devreye girmekte ve bu şekilde metafor ile dinleyiciler arasında bağ kurulmaktadır. [25] Hz. Peygamber'e gelen ilk vahiyle beraber tarihi akışın başladığını söyleyen Onat, İslâm'ı, bir dağın eteğinden doğan nehre benzetmektedir. Kaynaktan fışkırarak denize doğru akan bu nehir gibi, İslâm toplumu da insanlığın sonuna dek tarihi akışını devam ettirecektir. [26] Onat bu hususu şu şekilde açıklamaktadır: *"İslâm toplumunun oluşumunu vahiyden beslenen, Hz. Muhammed'e inen "oku!" emriyle akmaya başlayan bir nehir gibi düşünürsek, on dört asrı aşan akışta, milyarlarca insan bu ırmağın su damlacıkları olmuştur."*[27] Bu akış esnasında nehre birtakım yan kolların, farklı unsurların dahil olması, suyun akış hızının bazen azalması, bazen menderesler, bazen şelaleler oluşturması gibi[28] Hz. Peygamber ile birlikte başlayan tarihi akış içerisinde zemine uygun olarak çoğunluktan ayrılan bazı kollar meydana gelmiştir. Yine nehrin bazı kollarının denize ulaşamaması gibi bir kısım oluşumlar tarih sahnesinden silinmekte, bir kısmı çoğunluktan ayrılarak, bir kısmı ise çoğunlukla uyumlu bir şekilde akışını devam ettirmektedir. Yine bu bağlamda bazen de çoğunluk içerisinden iç akıntılar meydana gelebilmiştir. [29] Onat, bu noktada önemli bir hususa işaret eder: Ana akımın özgün yapısını muhteva etmesi. Nasıl ki nehir metaforu örneğinde ana akışın güçlü olduğu durumlarda dışardan katılanlar suyun karakterini değiştiremiyor ve ana akım dışardan katılanları kendi karakterine benzetiyorsa, İslâm'ın tarihsel süreçteki akışı da kendi özgün yapısını koruyorsa sonradan katılanları kendine benzetecektir. Ana akışın zayıflaması durumunda ise bu unsurlar İslâm'ı kendine benzeteceklerdir. [30] Bu

[25] Sivas Kur'an Okulu, "Prof. Dr. Hasan Onat", 00:13:24-00:16:50.
[26] Hasan Onat, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri". *Kişisel*. Hasan Onat, Erişim: 04 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/98-mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dogus-sebepleri.
[27] Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 66.
[28] Sivas Kur'an Okulu, "Prof. Dr. Hasan Onat", 00:16:09-00:16:14.
[29] Onat, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri".
[30] Sivas Kur'an Okulu, "Prof. Dr. Hasan Onat", 00:16:28-00:16:33.

bağlamda Onat, İslâm'ın kurucu ilkeleriyle her zaman bu akışı yönlendirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu noktada bir diğer önemli husus sonradan katılanların mahiyetinin tespiti ve ana akımdan ayıklanmasıdır. Zira, nehrin karakterinin farklı kaynaklardan gelen sularla farklılaşması gibi din anlayışına içinden geçtiği ortamlara bağlı olarak muhtelif kültler, eski yeni kültürler, farklı düşünceler, bidat, hurafeler ve yeni ihtiyaçlar ile birlikte katılan ve din gibi zannedilen unsurlar da dahil olabilmektedir. [31]

Bu noktada süreç algısının netleşmesi için nehrin bir diğer özelliğine daha dikkat çekilir. Bu da değişim prensibidir. Değişim insanlık için kaçınılmazdır. Onat, bunu Heraklit'e atfedilen "bir nehirde iki kez yıkanmaz" sözünü de dikkate alarak [32] nehrin bir saniye önce akan suyunun bir saniye sonra akan suyu ile aynı olmamasına benzetir ve insanlığın akan nehirler gibi sürekli yenilenmekte olduğuna dikkat çeker. Değişim hem fert, hem de toplum planında geçerlidir. [33] Bu noktada Onat, Rahman Sûresi 29. ayette açığa çıkan Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasının sürekliliğinin en mükemmel şekilde insanda tecelli ettiği fikrini dile getirir. İnsan için biyolojik, fizyolojik ve ruhsal olarak işleyen değişim dönüşüm süreçleri söz konusudur. İnsan oluş halinde olup, ilk hücrelerin teşekkülü ile başlayan bu oluş hali insanın son nefesine kadar devam eder. Onat, nehir metaforu perspektifinde bir saniye önce akan su ile bir saniye sonra akan suyun aynı olmadığı ilkesine, aynı nehre tekrar giren insanın da aynı olmadığı tespitinin eklenmesi gerektiğini söyler. Bu bağlamda Onat'ın tespitleri değişimin doğallığı hususunda zihinlerde farkındalık yaratmaya yöneliktir. [34]

---

[31] CNN Türk, "İslam'a Göre Tecdid Ne Demektir?-Gündem Özel 12.03.18 Pazar", *Youtube* (16 Mart 2018), 00:04:34-00:04:54.

[32] Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", (Çukurova İlahiyat Fakültesinde Sunulan Konferans, Adana, Şubat 26, 2014); İsmail Şık, "Dini Düşüncede Yenilik Anlayışları Doç. Dr. İsmail Şık", *Youtube* (1 Haziran 2018), 00:17:10-00:17:17.

[33] Hasan Onat, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 145.

[34] Akdeniz İlahiyat Akademisi, "Prof. Dr. Hasan Onat-Din Alanında Güvenilir Bilgi ve Mâturîdî Düşünce", *Youtube* (28 Kasım 2017), 00:10:00-00:12:20; Şık, "Dini Düşüncede Yenilik Anlayışları Paneli", 00:17.10-00.18:34. Ayrıca Bkz. Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Kökler ve Değerler Yayıncılık, 2009), 13.

Onat, değişim bu kadar açık olmasına rağmen Müslüman kafalarda sağlıklı bir şekilde işlemeyen süreç algısına işaret eder. Müslümanların değişimi doğru okuyamaması ve tarihsel akıştaki iniş çıkışların göz ardı edilerek doğrusal bir perspektifte değerlendirilmesi en nihayetinde İslâm'ın evrenselliği ile çelişen "geleneğin dinleştirilmesi" problemi ile neticelenir.[35] İşte bu problem yine nehir metaforu bağlamında bahsedilen bir başka örneklem ile çözüme kavuşturulmuştur: İslâm ortak paydası bilinciyle tarihsel akış içerisinde nehre yani ana akışa sonradan katılan unsurların farkına varılması.[36] Bu noktada Onat'ın İslâm'ın evrenselliği, değişim ve süreç bağlamında söylediklerini aktarmak yerinde olacaktır:

"'Din" ve "Dinin Anlaşılması" birbirinden ayrı şeylerdir. Mezhepler "dinin anlaşılma biçimleri" olarak karşımıza çıkmaktadır. Evrensel olan İslam'ın değişeceğini, bozulacağını düşünmek, elbette mümkün değildir. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan oluşumları İslam ile özdeşleştirmek de mümkün değildir. Üstelik bu tür bir tavır, İslam'ın evrenselliğine gölge düşürecektir. Sosyal değişme olgusuna paralel olarak, her zaman diliminde İslam yeniden anlaşılacak, İslam'ın evrenselliği konuşturulacaktır. Bugün karşımızda 14 asırlık bir birikim durmaktadır. Bunu, ne İslam'la özdeşleştirmek, ne de görmezlikten gelme mümkündür. Bu birikim, iyi değerlendirildiği zaman, güvenli ve sağlıklı bir gelecek için bize ışık tutar. Öte yandan, İslam'la özdeştirildiği takdirde bu birikim bize nefes aldırmaz, bizi boğar ..."[37]

Onat, ana akıştaki farklılaşmalardan biri olan mezheplerin hangi bağlamda değerlendirilmesi gerektiği konusunda da nehir metaforu ile açıklayıcı bir örneklem sunar. Öyle ki, Onat'ın belirttiği üzere Hz. Peygamber'in sağlığında mezhep yoktur. Müslümanlar tarafından üretilen unsurlardan biri olan mezhepler sonradan akışa dahil olmuştur. Bu sebeple, mezheplerin dinin yerine ikame edilmesi metaforda dikkat çekilen alt kolların ana kaynağın yerine geçmesi problemini meydana getirecek yani dinin temel fonksiyonlarının göz ardı edilmesine sebebiyet verecektir. Bu noktada İslam ortak paydası bi-

[35] Şık, "Dini Düşüncede Yenilik Anlayışları Paneli", 00:18:57-00:19:33.
[36] CNN Türk, "İslam'a Göre Tecdid Ne Demektir?", 00:07:15-00:07:30.
[37] Hasan Onat, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı", 147.

linciyle, mezhepleri dinin anlaşılma biçimleri olarak kabul etmek, sorunların çözümünde de en önemli aşamalardan biri olacaktır. [38] Yine bu bağlamda Onat, mezheplerle ilgili bazı temel noktalara işaret etmektedir. Hiçbir mezhebin ilk ortaya çıktığı haliyle günümüze ulaşmadığı, mezheplerin birden bire meydana gelen oluşumlar olmadıkları ve mezheplerle ilgili algıların da değişip dönüşerek sonraki nesillere aktarılması bu noktada zikredilen hususlardır. [39] Onat'ın özellikle lisans derslerinde mezheplerin kurumsallaşmasını açıklamak amacıyla sıklıkla başvurduğu bu metafor, mezheplerin din olmadığı gerçeği başta olmak üzere mezheplerle alakalı pek çok hususun zihinlerde netlik kazanmasına ciddi bir katkı sunmuştur. En nihayetinde Onat'ın düşünce dünyasında insanı, hayatı anlamak, anlamlandırmak hususunda önemli bir yeri olan nehir metaforu, Onat'ın hitap ettiği çeşitli anlama düzeylerine sahip kitleler nazarında da işlevsel bir konum elde etmiştir. Farkındalık aşamasından, problemlerin çözümüne kadar uzanan geniş bir anlam içeriğine sahip olan nehir metaforu Onat'ın tespit ve yorumlarıyla literatürdeki yerini almıştır.

2. Arı-Bal Metaforu

Hasan Onat'ın düşünce dünyasında tabiattan esinlenerek yer bulan bir diğer metafor, malumat-bilim ilişkisinin anlaşılması için inşa edilmiştir. Malumat-bilim ilişkisini Müslümanların zihnini en çok karıştıran meselelerden biri olarak tavsif eden Onat, meseleyi temel bir düzlemde anlaşılır hale getirmek üzere arı-bal metaforuna başvurmakta ve bir tweetinde bunu şöyle örneklendirmektedir: [40]

"Ihlamur çiçeğinde bir bal arısı... Malumat-bilim ilişkisini anlamak için ilginç bir metafor... Malumatsız bilim olmaz; ancak malumat ilim/ bilim değildir..."[41]

Onat, bilimsel makalelerinde de malumatla bilim arasındaki ilişkiyi bu metafor üzerinden açıklamaya çalışır. Buna göre "Arı çiçek tozlarını toplar, onları, kendi içinde kimyasal bir işlemden geçirir ve

[38] CNN Türk, "İslam'a Göre Tecdid Ne Demektir?", 00:06:20- 00:07:43; Onat, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri".
[39] Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması", 530.
[40] Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi" (Çukurova İlahiyat Fakültesinde Sunulan Konferans, Adana, Şubat 26, 2014).
[41] Onat, Hasan, " Ihlamur çiçeğinde……değildir.", *Twitter* (29 Haziran 2019).

peteklere döker. Çiçek tozları (nektarlar) bilgi gibidir. Onların işlenmesi, bal haline dönüştürülmesi, yöntemi çağrıştırmaktadır. Bal bir sonuçtur, bilime ve bilimsel bilgiye benzer. Çiçek tozlarının bal olmadığını herkes bilir. Ancak çiçek tozları olmadan bal olmaz. Aynı şekilde bilgi olmadan da bilim olmaz. Bilim faaliyeti ise bilimsel yöntemlerle gerçekleşir".[42] Onat, arının çiçek nektarlarını bala dönüştürdüğü gibi, bilim adamının da malumatı çeşitli süreçlerden geçirerek bilimsel bilgiye dönüştürdüğünü ifade eder. Burada unutulmaması gereken husus Onat tarafından zikredilir: "Malumatsız bilim olmaz fakat bilimsellikten yoksun malumat pekala olabilir." [43] Onat, bilim denildiğinde bir üretim neticesi olarak yeni bir şeyden söz edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu yönüyle bilim, aynı zamanda kişinin yaratıcı yetilerinin görünür kılınması anlamına gelmektedir.[44] Bu ise ancak bilginin kaynakları ve bilginin nasıl üretildiği hususunda bilinç sahibi olmakla mümkündür. Zira Onat'a göre kafalarda pek çok bilgi vardır hatta son zamanlarda bilgiye ulaşmak ciddi anlamda kolaylaşmıştır. Ancak nasıl kullanılacağı bilinmeyen bu bilgiler bilim olmadığı gibi kişinin bilgi yığınları arasında kaybolmasına sebep olmaktadır.[45] Bunun yanında Onat bu metaforu, bilimsel bilginin nitelikleri açısından da değerlendirmiştir. Arının çiçek nektarlarını toplayıp, peteğin içine dökmesine kadarki sürecin takip edilebilmesi gibi bilimsel yöntemin temel ilkelerinden biri de süreçleri başlangıçtan itibaren takibe izin veriyor olmasıdır.[46]

Malumat-bilim ayrımının anlaşılır hale gelmesine yönelik bu metafor şüphesiz pek çok problemin çözümü noktasında ciddi bir adım niteliğindedir. Zira Onat'ın tespitlerine göre malumat-bilim ayrımının

---

[42] Hasan Onat, "Bilgi, Bilim ve Bilimsel Yöntem", *İslam Bilimlerinde Yöntem*, ed. Halis Albayrak, (Ankara: Ankuzem Yayınları, 2005), 12. Ayrıca bkz. AçıkBeyin, "Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün mü?-Hasan Onat&Sinan Canan, *Youtube* (30 Nisan 2020), 00:17:20-00:17:35; İLSAM İlahiyat İlimleri Araştırma Merkezi, "Prof. Dr. Hasan Onat &Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak& 21.04.17& Bursa", *Youtube* (24 Nisan 2017), 00:16: 15-00:17:27.

[43] Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 61.

[44] AçıkBeyin, "Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün mü?-Hasan Onat&Sinan Canan, 00:17:01-00:17:38.

[45] İLSAM İlahiyat İlimleri Araştırma Merkezi, "Prof. Dr. Hasan Onat &Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak& 21.04.17& Bursa", 00:16:48-00:17:00; Sivas Kur'an Okulu, "Prof. Dr. Hasan Onat", 00:11:10-00:11:35.

[46] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi" (Çukurova İlahiyat Fakültesinde Sunulan Konferans, Adana, Şubat 26, 2014)

olmayışı İslam'ın anlaşılmasının önündeki en ciddi problemlerden biridir. [47] Esasında tüm dini bilgilerin doğru bilgi kategorisi altında değerlendirilmesi hem İslam'ın anlaşılmasını hem de doğru düşünüp, sağlıklı çözümler üretebilmeyi engellemektedir.[48] Malumat-bilim ayrımının zihinlerde netlik kazanmaması ya Müslümanları bilim zannedilen malumatın ağırlığı altında ezmekte[49] ya da malumata mahkum hale getirmektedir.[50] Bu bağlamda metafor, İlahiyat çalışmalarının bilimselliğinin ve bilimdeki yerinin ne olduğun sorgulanması hususunda da ufuk açıcı mahiyettedir. Zira Onat'ın tespitlerine göre malumat-bilim ayrımı çerçevesinde İlahiyat fakültelerinde bilginin bir yerden başka bir yere aktarılmasının bilim anlamına gelmeyeceği gerçeği üzerine düşünülmesi gerekmektedir. [51]

Arı-bal metaforu, sorunun belirlenmesinden, çözüme kavuşturulmasına kadar varan önemli tespitler içermektedir. Nehir metaforunda olduğu gibi bu metaforun kullanımı noktasında da yine muhatapların temel bilgi düzeyleri ile etkileşim kurularak konu ile ilgili farkındalık meydana getirilmektedir.

3. Palamut Metaforu

Palamut metaforu[52], Hasan Onat'ın düşünce dünyasından neşet eden bir diğer metafordur. Onat, bu metaforu kurumsallaşma gerçeği bağlamında üretmiş ve bu metafordan süreçleri görünür kılma adına yararlanmıştır. Metaforun temel unsurları olan meşe ağacı, palamut, toprak ve uygun ortam arasındaki ilişki ile zihniyetlerin fikirlerin kurumsallaşması arasında benzerlik addetmektedir. O, bir tweet'inde bu metaforu tohum olarak daha genel anlamda şöyle kullanmaktadır:

---

[47] Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 61.
[48] Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 60.
[49] Hasan Onat, "Küreselleşme Sürecinde İslâm'ın Geleceği ve İlâhiyatçıların Rolü", haz. İsmail Akkoyunlu, Songül Ünal *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2009), 4.
[50] Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 61.
[51] AçıkBeyin, "Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün mü?-Hasan Onat&Sinan Canan, *Youtube* (30 Nisan 2020), 00:17:01-00:17:38.
[52] Onat bu metaforu ceviz veya palamut metaforu olarak tanımlamaktadır. Musa Kazım, "Tarihte ve Günümüzde Selefilik-Prof. Dr. Hasan Onat", *Youtube* (30 Nisan 2020), 07:17:01-07: 08:20:01.

"Güneş görmeyen yerdeki kar da, geç de olsa erir; uygun nem ve sıcaklık tohumun çatlaması, kök salması ve filiz vermesi demektir... Kabaran toprak varoluşu ve dirilişi kavramayı kolaylaştırır." [53]

Onat, meseleleri vuzuha kavuşturma gayesi ile başvurduğu diğer metaforlarda yaptığı gibi söz konusu metaforun ilk aşamasında muhataplarının konuya ilişkin farkındalık düzeylerini artırmayı amaçlamaktadır. İlk adım meşe ağacından düşen bir palamut meyvesinin toprağa kök salıp filiz verebilmesi için nelerin gerektiği üzerine düşündürmektir.[54] Sonrasında palamudun meşe ağacına dönüşme serüvenini süreç mantığı içerisinde şu şekilde anlatır: *"Meşe ağacından düşen bir palamut toprakla buluştuğunda, gerekli oranda nem ve sıcaklık varsa, hemen kabuğunu çatlatır; aşağıya doğru kök, yukarıya doğru filiz sürmeye başlar."*[55] İşte palamudu meşeye dönüştüren bu süreç; fikirler, zihniyetler ve mezhepler bağlamında da bu şekilde işlemektedir. Onat'ın tespitlerine göre meşe palamudunun uygun ortam meydana gelene kadar toprağın altında beklemesi gibi bir fikir de uygun koşullar meydana geldiğinde hem mazinin derinliklerine kök salma, hem de geleceğe doğru gelişip büyüme potansiyelini içinde barındırır. [56] Başlangıçta küçücük bir palamuttan ibaret olan meşe ağacının süreç içerisinde dallanıp, budaklanıp binlerce palamuta dönüşmesi gibi, mezhepler ve fikirler de süreç içerisinde değişerek ve dönüşerek varlıklarını sürdürmektedir.

Hasan Onat metaforlara özellikle Müslümanların zihin yapısında yer bulan kronikleşen birtakım meseleleri anlaşılır kılmak üzere başvurmaktadır. Hakkında farklı algıların, belirsizliklerin ve karmaşıklıkların bulunduğu Selefîlik ile ilgili yöntemsel problemleri anlaşılır kılmak üzere bu metafora başvurulmuştur. Bu noktada Selefîliği anlamayı kolaylaştıracak bazı temel sorular sormaktadır: "Selefiyye bir

---

[53] Hasan Onat, "Güneş görmeyen yerdeki.....kolaylaştırır.", *Twitter* (3 Şubat 2019).

[54] Hasan Onat, 11 Ekim 2016 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Gerçekleşen Lisans Dersi.

[55] Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması", 532.

[56] Hasan Onat, 11 Ekim 2016 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Gerçekleşen Lisans Dersi; Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması 532.

mezhep midir? Selefiyye dediğimiz oluşum nerede, hangi zaman diliminde, hangi fikirler etrafında ortaya çıktı? Kendisini geçmişle nasıl irtibatlandırdı? Bugüne nasıl evrilerek, değişerek, dönüşerek ulaştı?"[57] "Fikirlerin boşlukta doğmadığı" ilkesi doğrultusunda bu soruların cevaplarının verilmesi Selefîlik üzerindeki inşa faaliyetlerinin ötesinde hakikati görme imkanı sunacaktır. Palamut metaforu anlatımı yalnızca Selefîlik söz konusu olduğunda değil zihinlerde günümüze ulaşan ya da ulaştırılan haliyle mevcut olan mezhep vb. oluşumların belirli bir süreç içerisinden geçtiğinin anlaşılmasına yönelik de katkı sağlar. Herhangi bir zaman diliminde halihazırda mevcut olan bir mezhep, onu hazırlayan bir dizi etkenin neticesinde karşımıza çıkar. Süreçleri, ilk kaynakları ihmal etmek veya inşa edilmiş bir tarih üzerinden bu oluşumları okumak anlamanın önündeki en büyük engellerden biridir.

Palamut metaforu, ilk ortaya çıktığı haliyle palamudun ait olduğu ağaçtan, onu doğuran şartlardan ve en neticesinde dönüştüğü ağaçtan bağımsız olmadığını görmeyi gerektirecektir. Bir meşe palamudu onu koca bir meşe ağacına dönüştüren hazırlayıcı unsurlarla beraber düşünüldüğünde anlamlı hale geldiği gibi, fikirler de kurumsallaşma denilen süreçten geçtiği ölçüde görünür hale gelecektir.

[57] Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması", 532.

Kaynak: Fatmanur Alibekiroğlu koleksiyonu, 11.10.16, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. (Fotoğraf "Nehir metaforu ve palamut metaforunun anlatıldığı 11.10.16 tarihli lisans dersine aittir. Tahtada Hasan Onat'ın nehir metaforunu ve palamut metaforunu anlatmak üzere çizdiği şekiller bulunmaktadır.)

SONUÇ

Hasan Onat, ilmî kişiliği, şahsiyeti ve insani vasıflarıyla zenginleşen hocalık vasfı ile ömrünü insanlığa adamış ve ardından büyük bir ilmî miras bırakmıştır. O'nun ilmî mirası tedrisatından geçen öğrencileri için her daim yeni şeyler söylemeye devam edeceği gibi, düşünce dünyasının izleri yeni nesillerin dini anlama ve anlamlandırma süreçlerine katkı sağlamaya devam edecektir. Hasan Onat, hocası Ethem Ruhi Fığlalı ile gerçekleştirdiği bir söyleşi esnasında insanı, evreni ve İslam'ı anlamaya yönelik bir keşif yolculuğuna işaret etmiştir. O'nun gerçekleştirdiği keşif yolcuğunun hikayeleri ve çıkarımları ise hayatlarına dokunduğu tüm insanlar için kıymetli bir miras bırakmıştır.

Hasan Onat'ın düşünce sisteminin merkezinde yer alan temel ilkelerden biri "adaletle anlama" ilkesidir. Şüphesiz O'nun anlama alanlarından biri de tabiattır. Onat için tabiatın anlaşılması hem insanın hem de Tanrısal aklın anlaşılması açısından ayrı bir önemi haizdir. Bu çerçevede Onat, tabiat ve insan ilişkisine dair önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Hasan Onat'ın düşünce dünyasında adaletle

anlamayı esas alarak tabiatı bir yol haritasına dönüştürmesi, yeni anlama alanları inşa edebilmiş ve insanın hem kendi varlığını, hem de evrendeki yerini anlaması hususunda yeni bakış açıları kazandırmıştır. Biz de bu çalışmada bu keşif yolculuğundan bize düşen yansımaları anlamaya çalıştık ve onun tabiat ile ilişkisinden ortaya çıkan metaforları gelecek nesillere muhafaza için kayıt altına aldık.

Hasan Onat'ın düşünce dünyasında insan ve evren ilişkisi çok sayıda metafora dönüştürülmüştür. Bu metaforlardan sistematik hale getirdiği üç metafor oldukça dikkat çekicidir. Bu metaforlarla, Onat öncelikle konuya dikkatleri çekmek, kişilerin tecrübelerini konuya dahil etmek, bilinen örnekler üzerinden düşündürmek suretiyle zihinlerde karışık bir halde bulunan fikirleri anlaşılır hale getirmeyi amaçlamıştır. Muhatapları açısından değerlendirdiğimizde ise metaforların özellikle sözlü anlatımda kullanımının yeni ufuklar açma, zor konuları kolaylaştırma, tüm anlama seviyelerine hitap etme gibi özelliklerinin öne çıktığını tespit ettik. Burada dikkatimizi çeken en önemli şey ise Onat'ın bu metaforlarda dikkat çektiği ve anlaşılır kılmaya çalıştığı konuların Müslüman zihin dünyasının problemli yönleri olmasıydı. Onat, Müslüman zihin dünyasının açmazlarına işaret ederken, bu bilinç bulanıklığının sebeplerini, beslenme kaynaklarını ve çözüm yollarını da söz konusu metaforlar kapsamında açıklığa kavuşturmaktaydı. En nihayetinde metaforlar, hem problemlere yönelik farkındalık kazandırma, hem de çözüm yollarını inşa etme işlevi görmekteydi. Bu manada Onat'ın sistematik hale getirdiği metaforlar yalnızca karmaşık meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda çözümler üretebilmiştir. Bu çerçevede Onat'ın ürettiği bu metaforlar üzerinde düşünmek ve yeni anlam alanları inşa etmek ihtiyacı hasıl olmuştur. Zira metaforlar üzerinde yapılacak ayrıntılı çalışmalar Onat'ın ilmî mirasının yeni nesillere aktarılmasında önemli bir işlev görecektir.

Bu çalışmamız, Hasan Onat'ın yol işaretleri olarak belirlediği metaforlar üzerinde farkındalıklar geliştirmek ve O'nun düşünce dünyasını tabiat algısı üzerinden okumak için atılmış bir adım olarak değerlendirilmelidir. Elbette onun fikirleri, anlama gayreti ve keşif yolculuğu, muhataplarının zihinlerinde yeni anlam alanları oluşturmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

AçıkBeyin. "Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün mü?-Hasan Onat&Sinan Canan, *Youtube.* Yayın Tarihi: 30 Nisan 2020. https://www.youtube.com/watch?v=ys_CvbY8X88.

Akdeniz İlahiyat Akademisi. "Prof. Dr. Hasan Onat-Din Alanında Güvenilir Bilgi ve Mâturîdî Düşünce". *Youtube*. Yayın Tarihi: 28 Kasım 2017. https://www.youtube.com/watch?v=s9ZfTzfUSCk.

CNN Türk. "İslam'a Göre Tecdid Ne Demektir?-Gündem Özel 12.03.18 Pazar". *Youtube*. Yayın Tarihi: 16 Mart 2018. https://www.youtube.com/watch?v=ErUPZMSU8LE.

İLSAM İlahiyat İlimleri Araştırma Merkezi. "Prof. Dr. Hasan Onat & Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak & 21.04.17 & Bursa". *Youtube*. Yayın Tarihi: 24 Nisan 2017. https://www.youtube.com/watch?v=xSkp3BFk6N8&t=933s.

Onat, Hasan. " Ihlamur çiçeğinde……değildir.". *Twitter*. 29 Haziran 2019, 12.00. Erişim: 10 Mart 2021. https://twitter.com/Hasanonat/status/1144893272952844290.

Onat, Hasan. "Ağustos ortasında hakiki…gerek". *Twitter.* 15 Ağustos 2020, 10:29. Erişim: 1 Nisan 2021. https://twitter.com/Hasanonat/status/1294536566338203648.

Onat, Hasan. "Bahar muştusu…..ruhlar için". *Twitter*. 15 Mart 2020, 08:59. Erişim: 1 Nisan 2021. https://twitter.com/Hasanonat/status/1239083795896242176.

Onat, Hasan. "Bilgi, Bilim ve Bilimsel Yöntem". *İslam Bilimlerinde Yöntem*. ed. Halis Albayrak. 1-26. Ankara: Ankuzem Yayınları, 2005.

Onat, Hasan. "Boşuna sevmedim……duyabilir.", *Twitter*. 2 Haziran 2019, 19:47. Erişim: 25 Nisan. https://twitter.com/Hasanonat/status/1135226425206816768.

Onat, Hasan. "Çorak toprağa……olur." *Twitter*. 15 Eylül 2019, 12:25. Erişim: 20 Nisan 2021. https://twitter.com/hasanonat/status/1040894455409266689?s=21.

Onat, Hasan. "Doğanın Dip Seslerine Hiç Kulak Verdiniz mi?". *Kişisel. Hasan Onat,* Erişim: 1 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/features/module-positions/38-dogan-n-dip-seslerine-hic-kulak-verdiniz-mi.

Onat, Hasan. "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı". *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991*. 140-151. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Onat, Hasan. "Güneş görmeyen yerdeki.....kolaylaştırır.". *Twitter*. 3 Şubat 2019, 15:45. Erişim: 1 Nisan 2021. https://twitter.com/Hasanonat/status/1092056503459164160.

Onat, Hasan. "Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur". *Kişisel. Hasan Onat*, Erişim: 15 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/h/index.php/65-guenesin-dogusu-bat-s-ndan-daha-goerkemli-olur.

Onat, Hasan. "İnsanın hikayesini...bilmek...". *Twitter*. 29 Ekim 2019, 13:22. Erişim 20 Nisan 2021. https://twitter.com/Hasanonat/status/1189140559174258689.

Onat, Hasan. "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi". Çukurova İlahiyat Fakültesinde Sunulan Konferans. Adana, 26 Şubat 2014.

Onat, Hasan. "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kur'ân ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez . 13-69. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Onat, Hasan. "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması". *Tarihte ve Günümüzde Selefilik (Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 8-10 Kasım 2013)*. 525-551. İstanbul: 2014.

Onat, Hasan. "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları". *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*. ed. Murat Akın, Hasan Cansız. 45-69. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları/ISAV: 2018.

Onat, Hasan. "Küreselleşme Sürecinde İslâm'ın Geleceği ve İlâhiyatçıların Rolü", haz. İsmail Akkoyunlu, Songül Ünal. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2009), ss. 2-15.

Onat, Hasan. "Ruhumuzun ne kadar.....ihtiyacı var". *Twitter*. 13 Nisan 2019, 13:41. Erişim: 1 Nisan 2021. https://twitter.com/Hasanonat/status/1117014902558941187.

Onat, Hasan. *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Kökler ve Değerler Yayıncılık, 2009.

Onat, Hasan.“Prof. Dr. Hasan Onat ile Mülakat-I: Güneşin Doğuşu Batışından Daha Görkemli Olur”. 28.09.20. Erişim: 20 Nisan 2021. https://www.tamgaturk.com/haber/prof-dr-hasan-onat-ile-mulakat-i-gunesin-dogusu-her-zaman-batisindan-daha-gorkemli-olur-18270.html.

Musa Kazım. “Tarihte ve Günümüzde Selefilik- Prof. Dr. Hasan Onat”, *Youtube*. Yayın Tarihi: 13 Kasım 2013.

Sivas Kur’ân Okulu. “Prof. Dr. Hasan Onat”. *Youtube.* Yayın Tarihi: 7 Ekim 2017. https://www.youtube.com/watch?v=P7TJl-FUNnXw.

Şık, İsmail .“Dini Düşüncede Yenilik Anlayışları Paneli Doç.Dr. İsmail Şık”. *Youtube*. Yayın Tarihi: 1 Haziran 2018. https://www.yo-utube.com/watch?v=S5Fwsi7V01s.

SUMMARY

Hasan Onat is an exemplary person with his ideas, scientific personality and humanity. He has taken a unique approach in making sense of the past, present, and future. His search for meaning, in his own term, “the struggle to understand justice”, led him to understand man, nature and religion as a whole. Hasan Onat moved from the premise that there was no place or time for reading, and made great effort to read not only what was written down and drawn, but also the language of the universe. He invited a person to look at the stars to remember his existence, and invited them to participate in the resurrection process which began with the first lights of the sun.

One of the metaphors developed by Onat is the river metaphor. Onat places the river metaphor in the context of a reality on the axis of the Muslim mind world. This is because there is no perception of the process in the Muslim world of mind. He wrote about the flow of people and life through this metaphor. He tries to evaluate human relationship with religion on a healthy basis by emphasizing the natural nature of change and transformation.

He basically stated that life continues just like a river, changing, transforming, differentiating and regenerating at every moment. He says that the historical flow began with the first revelation to the

Prophet and likens Islam to a river born from the foot of a mountain. Just like this river, which flows from the source to the sea, the Islamic Society will continue its historical flow until the end of humanity.

Onat also explained the context in which sects should be considered through the river metaphor. As Onat points out, there is no sect in the health of the Prophet. Sectarianism, one of the elements produced by Muslims, was later included in the flow. For this reason, replacing sects with religion will cause the problem that the lower arms that are noted in the metaphor replace the main source, that is, it will cause the basic functions of religion to be ignored. Another metaphor that finds a place in Onat's system of thought is the bee-honey metaphor. Considering the relationship between knowledge and science as one of the most confusing issues in the minds of Muslims, Onat resorted to the bee-honey metaphor to make the issue understandable on a basic plane. Onat stated that just as the Bee turns flower nectar into honey, the scientist turns knowledge into scientific knowledge by going through various processes.

Another metaphor that brings joy from Hasan Onat's world of thought is the Acorn metaphor. Onat created this metaphor in the context of the fact of institutionalization and used this metaphor to make processes visible. Onat points out that mindsets such as the relationship between the oak tree, acorn, soil and the appropriate environment, which are the key elements of metaphor, are similar in institutionalization of ideas. The acorn metaphor, produced by Onat, will require seeing that it is not independent of the tree where the palamuda belongs, the conditions that bear it and the tree that it eventually becomes. Just as an acorn becomes meaningful when considered along with the preparatory elements that turn it into a large oak tree, ideas will become visible to the extent that it goes through a process called institutionalization.

As a result of our study, Onat aims to draw attention to the subject with these systematic metaphors, to bring people's experiences to the subject and to make confused ideas in mind by reflecting on known examples. When we evaluate metaphors from the point of view of the interlocutor audience, it was found that the use of these metaphors,

especially in oral expression, stands out, such as opening new horizons, facilitating difficult topics, addressing all levels of understanding. The most important thing that draws our attention here is that the issues that Onat points out in these metaphors and tries to make clear are problematic aspects of the Muslim mind world. While pointing out the dead ends of the Muslim mind world, Onat also clarified the reasons for this blurring of consciousness, sources of nutrition and solutions within the scope of the metaphors in question. Ultimately, metaphors were both a function of raising awareness of problems and building solutions. In this sense, the metaphors systematized by Onat not only facilitated the understanding of complex issues, but also produced solutions. In this context, there was a need to think about these metaphors produced by Onat and to build new areas of meaning. Because detailed studies on metaphors will serve an important function in transferring Onat's scientific heritage to new generations.

This work should be considered as a step to develop awareness of the metaphors that Hasan Onat identified as road signs and to read his world of thought through his perception of nature. Of course, his ideas, his zeal for understanding and his journey of discovery will continue to create new spaces of meaning in the minds of his interlocutors.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 230-263
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 230-263
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

BİR İSLAM RÖNESANSINA DOĞRU HASAN ONAT VE İSLAM'DA YENİDEN YAPILANMA

Towards an Islamic Renaissance
Hasan Onat and Reconstruction in Islam

Mehmet Zeki İŞCAN[1]

Öz

Hasan Onat'a göre İslam'da yeniden yapılanma, insanı merkeze alarak Tanrı, Kuran, nübüvvet ve ahiret konularını değerlendirmekle, İslam-vahiy ilişkisini, aklın hakimiyeti doğrultusunda dinamik hale getirmekle mümkün olacaktır.

Onat'a göre Kur'ân'ın yaratıcı bir şekilde anlaşılması için gerçek bir yöntem geliştirilememiştir. Bu nedenle yeniden yapılanmanın merkezinde Kur'ân'a dönüş yer almalıdır.

Onat'ta Kur'ân'a dönüş, insanın yeni bir hayat, yeni bir medeniyet yaratmasında kök değerler ve ahlaki ilkelerin tespit edilmesi anlamına gelmektedir. Kur'ân'ı anlama işi, dilsel ve teolojik olmaktan çok varoluşsal ve tarihseldir.

Onat'a göre dini yapılanmanın diğer bir unsuru dini düşünceye bilimsel zihniyetin hakim olmasıdır. Dinde eleştirel düşüncenin benimsenebilmesi, bilimin gücüne inanarak yaratıcı yeteneklerimizi etkin kılmaya bağlıdır.

İslam'ın siyasi meseleleri insana bırakmış olması, Kur'ân'ın bireyi muhatap alması, bir hukuk ya da siya-

Abstract

According to Hasan onat, restructruing in Islam will be possible by placing human and revalation at the centre, evaluating the issues of God, Qur'an, prophethood, afterlife and by making the reletionship between Islam and the Qur'an dynamic and alive, featuring the intellect.

According to Hasan Onat, no real method has been developed for creative under standing of the Qur'an. Hence, a return to the Qur'an should be at the center of the reconstruction.

For Onat, the understanding of the Qur'an is the determination of root values and moral principles in the creation of a new life of humanity, a new civilization for humanity. In fact, understanding of the Qur'an is not linguistic, theological, mystical, but existential, historical.

To Onat, another element of religious structuring is the prevalence of reasoning and science, scientific mentality, over religious thought. The revival of religious thought is to activate our creative abilities by believing in the power of science.

One of the main parameters of the reconstruction is that Islam has left the

[1] Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye, https://orcid.org/0000-0001-8693-5242, iscan@atauni.edu.tr

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
07.06.2021	21.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.948989

set kitabı özelliği göstermemesi, yeniden yapılanmanın temel parametrelerinden biridir. Onat'a göre din, demokrasi ve laiklik karşıtı bir renge büründürülemez. Bu noktada Onat, İslami düşünceyi, demokrasi ve laiklik kavramlarının modern konseptleri ile bağdaştırmak için reformlar önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Reform, Rasyonelleşme, Bilimsel Bilgi, Bireyselleşme

political issues to the humanity, that the Qur'an addresses the individual rather than communities or the government and that the Qur'an does not represent the features of a book of law or politics. In the sense of Onat, religion could not be wrapped up into an anti-democratic and anti-secular color. At this point, Onat proposes reforms to reconcile Islamic thought with the modern concept of human rights and the concept of democracy and secularism.

Keywords: Tradition, Reform, Ra-tionalization, Scientific Knowledge, Individualization

GİRİŞ

Hasan Onat son nefesine kadar fikir peteğini doldurmaya çalışan bir mütefekkirdir. Merakı, hayatı ve varoluşun her evresini kuşatmıştır. O, İlahiyat alanını da meslek eğitiminden çok entelektüel disiplin olarak görmektedir. İlahiyat, düşüncenin teşvik edildiği, kavram inşa edebilecek düzeyde yaratıcı düşüncenin hakim olduğu entelektüel çevredir. İlahiyatçı, vicdanına ve yaratanına karşı sorumluluğunun bilincinde olarak düşünce yollarına ulaşmaya çalışan bir bilim insanıdır.

Hasan Onat'ın bize bıraktığı fikir emanetinin temelini "aklın saltanatı" oluşturmaktadır. O aklın saltanatından, skolastiğin tesirinden kurtulup aklın alemi kavrayan iktidarı ile iman ilkeleri dışında bütün meselelerin ve bütün görüşlerin serbest tenkit ve tartışmasının yapılmasını anlamakta, düşünceyi özgürleştirmeyi ve bilimsel zihniyetin İslam düşüncesine hakim olmasını kastetmektedir. Aklın iktidarı, özgür düşüncenin iktidarıdır, zihnin otoritelere bağlanmaktan kurtulmasıdır. Aklın iktidarı, geleneğe, geçmişe, kutsallaştırılmış bir döneme dayanmış din yerine; bilime, felsefeye ve sanata dayanan, ebedi olma kabiliyetine haiz ruh taşıyan bir dine sahip olmaktır.

Hasan Onat "doğru bilgiye" dikkat çektiği her seferinde "değer bilgisine" ulaşmayı da amaçlamıştır. O "değerlendirme" ile "değer"

arasında ilişki kurarak insan faaliyetlerinin arkasında "meta ilkeler" aramıştır. Bir bakıma "iptidalar intihaları tayin eder" görüşünü benimsemiştir. Bu nedenle ortam ve zihniyet farklılıkları onun için çok büyük bir önem arz etmiştir. Çünkü zihniyet, toplumsallaşmış akıl olarak eylemle düşünce arasında bağlantı kuran bir kavramdır. Onat, adeta bir zihniyet hermenötiği yapmak suretiyle tespit edilebilecek sorunlara rasyonel çözümler sunma gayretini göstermek istemiştir.

İç hayatı zengin ve ruh kumaşı sağlam bir insan olarak Hasan Onat'ın fikir örgüsünün, bir din olarak İslam'ın hali pür melalinden duyduğu yakıcı ıstıraba dayandığı söylenebilir. Onun çabasının büyük bölümü din alanında sağlıklı yapılanmaların kapılarını açacak "yeniden inşa" olmuştur. Bu yapılanma başlangıcı temsil edecek, buradan bir rönesans hamlesi oluşabilecektir. Çünkü özelde Tanrı algısı, genelde din, insan için bir tür paradigma işlevi görmektedir. Bu işlev hem tarihsel derinliğe sahiptir hem de insanın kendisini, olay ve olguları anlamasında, açıklamasında ve kontrol çabalarında gerekli olan arka plan unsurlarını insana hazır olarak sunmaktadır. Din, insanın kendisini, içinde yaşadığı ortamı ve geçmişini inşa etmesinde tahmin edilenin daha ilerisinde belirleyici olarak karşımızda durmaktadır. Bunun için ihtiyacımız olan; öncelikle İslam'ın doğru anlaşılmasını sağlayacak düşünsel ve zihinsel değişimdir.

İslam'ın Hali Pür Melali

Onat'a göre dini; tarihsel, derinlikli ve kutsal bir insani etkinlik durumuna sokan bütün özellikler neredeyse silinmiştir. Artık din anlam ve özgürlükler üzerinden değil siyasî egemenlik üzerinden güç odaklı okunmaktadır. İslam egemenlik hırsına ve aç gözlülüğe kurban edilmektedir[2]. Siyasal ve ideolojik temelli zihniyet, din gibi işlev görmektedir.[3] Din bir ideoloji ve siyaset biçimi olarak algılanmaktadır. Bu, "ödünç kavramlarla" düşünen, tepkisel tavırları

[2] Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 13-17.
[3] Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 64.

doğal karşılayan, dindarların bir an önce politikleşmesini isteyen bir Müslüman insan tipinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece radikal oluşumların taban bulması güçlenmiştir.[4]

Maalesef, Müslüman kültür şiddet üretmektedir.[5] Mevcut Müslüman kültür, şiddetin adeta bir yaşam biçimine dönüştürülmesini kolaylaştırmaktadır. Şiddet ve terörün meşrulaştırılması, şiddet ve terörden daha kötü, her zaman daha tehlikelidir. Elbette şiddet ve terörün her türlüsü kötüdür; en kötü olan ise, onun dinden meşruiyet buluyor olmasıdır.[6] Din egemenlik davası haline gelmiştir. Bu durumda din zenginlik tutkusunun, hırsın açgözlülüğün, şiddet hastalığının kamufle edilmesini kolaylaştıran bir kalkan halini almıştır. Bugün din adı altında her türlü ahlaksızlığı gizlemek mümkündür.[7]

Müslümanlar "kültürel intihar" olarak görülebilecek bir entegrizm ile kuşatılmışlardır. Batı'nın İslam karşıtı tutumu ve kendini zorla dayatma anlayışı, Müslümanları "bütünüyle ve her şeyi ile Batı" ya da "bütünüyle ve her şeyi ile Batı karşıtlığı" şeklinde ifade edilebilecek bir zihniyet yarılmasına savurmuştur. Bu durum tarih bilincinin kaybedilmesini ve adeta "tarihte tatil" denebilecek bir vahameti beraberinde getirmiştir."[8]

Maalouf, tarihte mağluplar için en kötüsünün, bozgunun kendisi değil ondan hareketle ebedî mağlup sendromu üretmek olduğunu ifade etmektedir. Sonunda insanlıktan nefret etme ve kendini yok etme noktasına gelinir. Günümüzde başa gelen tam da budur.[9] Onat'a göre de Müslümanlar bugün "mağlup medeniyet travması"nın yol açtığı sorunların altında ezilmişlerdir. Bu travma, din alanında semboller üzerinden tartışmaların yapılmasına neden

[4] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 94.
[5] Hasan Onat, "Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", *Bütün Boyutlarıyla Din Sempozyumu*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Kur'ân Çalışmaları Vakfı Yayınevi, 2016), 368.
[6] Onat, "Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", 370.
[7] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 146.
[8] Hasan Onat, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 20.
[9] Amin Maalouf, *Uygarlıkların Batışı*, çev. Ali Berktay (İstanbul: YKY Yayınları, 2020), 80.

olmaktadır. Semboller aracılığı ile tartışıldığında din, bilgi zemininde değil duygu zemininde bir karşılık bulmaktadır. Duygu zemininde yapılan tartışmaların adı tartışma değil, kavgadır, çatışmadır. Duygular üzerinden kolay kolay uzlaşı sağlanamaz. Uzlaşı bilgi zemininde sağlanır, duygu ile güçlendirilir. Doğru bilginin olmadığı yerde uzlaşmadan söz edilemez.[10]

Tarihsel duyarlılık kaybedilmiştir. Geçmişle şimdi, ardışık evreler olarak değil eş zamanlı sahneler olarak yaşanmaktadır. Bugünümüz geçmişin verilerinin arzedildiği bir fuara dönüşmüştür. Geçmişle şimdinin farklılaşması sağlanamamaktadır.[11]

Bugün Müslümanların tarih telakkisi geçmişi kutsallaştırmak üzerine bina edilmiştir. Bu telakki, insanın geçmişin esiri olmasına sebep olmuştur. Geçmişi doğru anlamadıkları için Müslümanlar, onun ağırlığı altında ezilmeye mahkumdurlar.[12]

Müslümanlarda olmayan tarih bilincinin yerini ideolojiler almış ve din başından sonuna kadar siyasallaşmıştır. Dinin siyasallaşmasının nedeni tarih bilinci eksikliğidir. Din geçmişte yaşanan bir anlayış ile aynileştiği için artık tarih yapılmayan, dine değil geçmişe maruz kalınan, bundan ötürü tarihin öznesi değil nesnesi olunan bir durum ortaya çıkmıştır. "Geçmiş" boyut kendini dinleştirerek insan üzerinde hakimiyetini ilan etmiştir.

Din bugün büyük ölçüde geleneğe dayanmaktadır. Geleneğe dayanan bir din, geçmişin çözümlerini taklit eden, tarihi dogmaları doğrulamaya yarayan bir teolojidir. Geçmişi her ne şekilde olursa olsun kutsallaştıranların zihninde "gelişme" fikri olmaz. Kutsalla uğraşmanın bireysel tatmini ile yetinenler, maziye ve malumata mahkum olmak zorunda kalırlar.[13]

---

[10] Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Kökler ve Değerler Yayınları, 2009), 239.

[11] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 132.

[12] Hasan Onat, "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Özel Sayı (Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan), (1999), 202.

[13] Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 16.

Müslümanların en büyük talihsizliği bu tarihsizlikleridir. Tarihsizlik "süreçlerin" algılanmasına izin vermemektedir. Müslüman kültürde süreç algısı ya yoktur ya da çok zayıftır. Eğer İslam, en mükemmel şeklini İslam'ın erken döneminde bulmuş, onun en ideal tatbikatı Raşit Halifeler döneminde gerçekleşmiş, kalan boşluklar da büyük mezhep imamları tarafından doldurulmuşsa artık İslam adına ne söylenecek söz ne de yapılabilecek bir iş kalmış olur.[14] Müslüman kültürde bu şekilde zaman algısı sağlıklı olmayınca, geçmiş, an ve gelecek iç içe girmekte; sağlıklı bir tarih telakkisi pek gelişmemektedir. Bunun tabii sonucu, bilginin, üretildiği ortamdan, zamandan ve mekandan bağımsız hale gelmesi ve kavramların, bağlamları, içerikleri ve irtibatlı oldukları zaman ve mekan hesaba katılmaksızın rastgele kullanılmasıdır.[15]

Din alanında büyük bir bilgi boşluğu söz konusudur. Bu boşluk en azından dinin istismarını kolaylaştırmakta, dinin, birleştirici yönde etkin olmasını engellemekte, her sorunun din sayesinde veya dindarlıkla halledilebileceğine dair bir yanılgıyı beslemektedir. Bir takım tali konuların din gibi telakki edilmesine neden olmakta, mezheplerin ya da dinî grup ve tarikatların dinin yerini almasını beraberinde getirmekte, İslam'ın evrensel güzelliklerinin keşfini önlemekte, başta gelenek olmak üzere her şeyin tabulaştırılmasını kolaylaştırmaktadır.[16]

Bugünün yaygın din anlayışında, rasyonel ve eleştirel düşünceye yer bırakmayan çok güçlü bir damar mevcuttur. Bu damarda kadercilik, itaat, cehalet, korku, gelenekçilik, şekilcilik ve fanatizm din adına kutsallaştırılmaktadır.

Yaygın din anlayışında eleştiri kültürü oluşmamıştır. En çok eleştiriye ihtiyaç duyulan alan din alanıdır. Buradaki kirlilik başka alanlardan fazladır. Öyle ki artık bu alanda doğru bilgiyi yanlış bilgiden, güvenilir bilgiyi başka bilgilerden ayırmak kolay değildir.[17]

---

[14] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 51.
[15] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 55-58.
[16] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 43-44.
[17] Bk. Hasan Onat, "Dinî Yayınlarda Bilimsellik Sorunu", *Türkiye Birinci Dinî Yayınlar Kongresi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 167.

Din söz konusu olduğunda duygu yüklü bir hareket tarzı benimsenmektedir. Halbuki dinî bilginin bilimsel bilgi olması gerekir. Ancak bu şekilde güvenilebilir ve savunulabilir bilgiler demeti elde edebiliriz.[18]

Din alanının eleştiri dışı tutulması, din anlayışımızın kaynakları ve niteliği, inancımızın vahyi ve mantıki temellerinin bilinmemesi, akıldışılık ve korkuyu egemen hale getirmiştir. Belirsizlik ve bilgisizlik, korkuyla birlikte kutsallığı ve gizemi bir "sığınak" olarak öne çıkartmıştır. Korkunun, irrasyonelliğin ve bilgisel temelleri olmayan kutsallığın, eleştiriye tahammülü olmaz.[19]

Dinî hayatta korku adeta bir yaşam biçimi olmuştur. Korku kültürü, doğal aidiyet duygusunun çatışma aracına dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Müslümanların ait olma duygusunun baskınlığından doğan "kurumsallaşmış korkuları" vardır. Bir yere ait olma ve aidiyeti körü körüne koruma duygusu, "dışarı"nın daima tehlikeli olduğuna dair bir şuur meydana getirmiştir. "Dışarının" tehlikeleri karşısında geleneksel alanlar "sığınaklar" haline gelmiştir. Kültür kaybı yaşama korkusu Müslümanları dışarıya kapatmıştır. İslam toplulukları, değişimden çekinen "zayıf topluluklar" halini almışlardır.[20]

Kurumsallaşan korkular, aklın etkinlik alanını daraltmış uzlaşı zemininin yok olmasına neden olmuştur.[21] Mevcut İslam anlayışı "öteki olarak aklı" kendine hasım olarak konumlandırmıştır. Aklın öteki olarak konumlandırılması, akıl ve düşünme düşmanlığının ibadet düzeyinde kutsallaştırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle yaygın din anlayışının en belirgin niteliği tepkiselliktir. Müslüman insan kendisiyle, Tanrı'yla, bütün dünya ile kavgalıdır.[22]

---

[18] Bk. Onat, "Dinî Yayınlarda Bilimsellik Sorunu", 163.
[19] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 45.
[20] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 240-246.
[21] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 248.
[22] Onat, "Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", 356.

Mevcut Müslüman kültürde insan buharlaşmış, bizatihi değer olma vasfını yitirmiştir.[23] İnsanın bizatihi değer olduğunun unutulduğu ortamda ise her şey dinleşerek insanın önüne geçmiştir. Müslümanlar, insanı insan yapan yüksek değerleri umursamamaktadırlar. Özellikle özgürlük bir değer yitimine uğramıştır. İnsanın insan olma onuru yok olmuştur. Müslümanlar "varoluşsal boşluklar" ve "varoluşsal nihai kaygılar" içerisindedirler.

İslam'ı Yeniden Düşünmeye Cesaret Etmek

Onat, Türkiye'de dinle ilgili yapılan tartışmaların çoğunun, bir tür kendini kandırmanın örnekleriyle dolu olduğunu ifade etmekte, bu keşmekeşten kurtuluş yolunun bulunmasının ise gerçekçi olmaktan, sorunları doğru tespit etmekten, samimi olarak çözüm yolu aramaktan[24] ve İslam'ı yeniden düşünmekten geçtiğini belirtmektedir.

"Hissin heyecanından sıyrılıp fikrin heyecanına girilmesini" öneren bir aydın olarak Onat'ın İslam'ı yeniden düşünmekteki ilk hedefi, İslam'ın ve Müslümanların özgürleşmesidir.[25]

Bilindiği gibi Onat yazılarında, konuşmalarında Mâtürîdî'nin görüşlerine sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Ancak burada onun gayesinin bir Mâtürîdî teoloji oluşturmak değil Mâtürîdî'nin fikir sistemine başvurarak özgürlük teolojisine zemin hazırlamak olduğu söylenmelidir. Özgürlük diğer eylem olanakları içinde değerli eylemde bulunmayı seçmektir. İnsan olmak, özgür olmak ve doğru düşünce peşinde koşmak demektir. İnsanın yaratıcılığı da onun özgürlüğünün sonucudur. Özgürlük insanın varlık yapısı ile ilgilidir. Özgürlük varoluşsal olduğuna göre insan onu geliştirebilir, yaşam tarzının odağına yerleştirebilir.

İnsanın özgürlüğü ve yaratıcılığının teolojik temellerini Kur'an'da bulmak mümkündür. Nitekim Onat'a göre Tanrı'nın ruhundan

---

[23] Onat, "Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", 356.

[24] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 236.

[25] Hasan Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 170.

insana üflemesi, insanı diğer varlıklardan farklı kılan bir özelliktir. Öyleyse ruhun üflenmesi, insanın yaratıcılığı, anlama yetkinliği ve özgürlüğüdür. İnsan bu özellikleriyle Tanrı ile birlikte inşa ettiği dünyada yaşamaktadır.[26] Yine ona göre Kur'ân'da "isimlerin Âdem'e öğretilmesi" insanın yaratıcılığının, dolayısı ile özgürlüğünün vahyî temelidir. Bu ayet, insanoğluna isimlendirme, neyin akla aykırı olup olmadığını bilme ve kavramlaştırma yetisinin verilmiş olduğu anlamına gelmektedir.[27] Beşerî planda yaratıcılığın ilk adımı isimleri öğrenme, isim verebilme ve kelime ve kavram üreterek düşünebilmedir. Özgür olarak var kalabilmek bilmeye, anlamaya, anlatmaya ve yaratmaya bağlıdır. Bu ise, sınırsız bir öğrenme arzusu ve köklü bir merak demektir.[28]

Onat'ın bu görüşü, din adına insanın minyatürleştirildiği, Tanrı karşısında yok farz edildiği, "hakimiyet kayıtsız şartsız Allah'ındır" sloganının İslam'ı neredeyse belirlediği bir zihniyet dünyasına içeriden getirilen kuvvetli bir eleştiridir. Hakimiyeti sadece Allah'a münhasır kılmak, iradeyi, özgürlüğü, kudreti, düzen koymayı, hüküm koymayı da Allah'a münhasır kılmayı gerektirir. Peki, insan nedir o zaman? Onat'ın ifadesiyle burada insan buharlaşmaktadır. Tanrı karşısında bir taş mesabesinde görülmektedir.

Onat, "Hareket Tanrı ile insanın bir terkibidir" diyen Topçu'ya benzer şekilde "dünyanın" inşa edilmesini Tanrı ve insan arasındaki "yakınlığa" bağlamaktadır. Aynı zamanda Onat, İkbal'in felsefesine göndermede bulunmaktadır. İkbal'in felsefesinde Tanrı, insanoğlu ile işbirliği yapmaktadır. Çünkü insanoğluna evreni olduğu kadar kendi kaderini de şekillendirme özgürlüğünü vermiştir. Böylece İslam'la birlikte, mutlak hükümranlık içeren Tanrı anlayışından, adalet kanununa bağlı bir hükümranlığı talep eden Tanrı anlayışına geçilmiştir.

---

[26] Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 171-173.

[27] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 221.

[28] Hasan Onat, "İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, ed. Murat Ak-Hasan Cansız (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi ve İSAV Yayınları, 2017), 52.

Özgürlük bireyselleşmeyi beraberinde getirecektir. Onat İslam'ın bireyselleşme konusundaki ilkelerinin ihmal edildiği kanaatindedir. İslam geleneğinde birey bilinci gelişmemiştir. Halbuki iman bireyseldir. İslam bireysel kurtuluşu esas alan bir dindir. İslam'da esas olan birey olduğu için kurtuluşa eren fırka olmaz, kurtuluşa eren birey olur.[29] Kur'ân'ın muhatabı herhangi bir kurum değil bireydir.[30] Bireyin yaratıcı yeteneklerinin etkin hale getirilmesi İslami dirilişin olmazsa olmaz ilkelerinden biridir.

Onat'a göre Kur'an, insana insan olduğunu hatırlatmış, olay ve olguları olduğu gibi doğru şekilde görmesine imkan sağlamış, özgürlüğün önündeki engelleri ortadan kaldırmış ve insanın yaratıcı yeteneklerini etkin kılmıştır. Ama mevcut din anlayışımız, Müslümanların yaratıcı yeteneklerini dumura uğratmak için sanki özel olarak inşa edilmiş gibi dogma yığını haline gelmiş bulunmaktadır.[31]

Hasan Onat Müslümanların genel anlamda bir "kimlik toplumu" özelliği gösterdiği kanaatindedir. O, kimlik toplumundan "kişilik/şahsiyet" toplumuna geçiş taraftarıdır. Bu nedenle bireyin yaratıcı kuvvetleri üzerine vurgu yapmaktadır.[32] Onat'ın bu noktada teosantrik bir din anlayışını antroposantrik bir kültüre çevirme gayreti içinde olduğu söylenmelidir. Çünkü ona göre Kur'ân insanı obje olarak almıştır. İnsanı konu edinmiştir. Vahyin objesi insandır. Allah insana konuşmaktadır. "Allah meselesi ahlak meselesidir". Kur'ân'da Allah bir logos değil bir vaziyet alıştır. Tevhit ahlaki bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde, İslam'ın bu temel ilkesinin, insanı özgürleştirdiği, korkulardan kurtardığı, insanın önüne çıkan her şeyi putlaştırma riskini ortadan kaldırdığı, arzu ve hevaya tapmayı önlediği

[29] Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 37-38.
[30] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 159-160.
[31] Hasan Onat, "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, ed. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 31.
[32] Hasan Onat, "Din Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek", *Türkiye'de Değişim Sempozyumu* (Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, 2010), 497.

görülmektedir. Tevhit, Tanrı ile birlikte mümkün olabilecek en üst seviyede insan idealini de ortaya koymaktadır.[33]

Antroposantrik kültürden kastımız, insan bilimi, yani insanların sorunlarının incelenmesi gayretlerine dayanan kültürdür. Onat, İslami düşüncenin sosyolojik bir zeminden mahrum olduğu kanaatindedir. Fikirlerinin bir bölümü bu zemini temin etmeye yöneliktir. Dolayısıyla o, İslam toplumlarını bir bilgi ve varlık bağlamında yeniden tesisi konusunda bilinçlilik hali oluşturma gayesi taşımıştır.

Onat'ın din ve dinî düşünce yorumları belli ölçülerde -Hasan Hanefi'nin meşhur deyişi ile- teolojiden antropolojiye doğru bir ilerlemeyi ifade etmektedir. Çünkü o, dinin manevî gücünü, dünya ile gerçek bir aksiyon içinde mütalaa etmekte, Allah'ı insan fiilinde güven ifade eden gerçekliğin sahibi olarak görmekte, Tanrı merkezli bir din anlayışından insan merkezli bir din anlayışına geçişi önermektedir.

Müslümanların özgürleşebilmesi, İslam'ın özgürleşerek özgünlüğünün, değiştirici, dönüştürücü, inşa edici yönünün etkin kılınmasına da bağlıdır; "Çekirdek İslam'ın" anlaşılır hale gelmesine, onun "din" sanılan ağırlıklardan, yüklerden arındırılmasına bağlıdır.[34] Dinin kendisi ile dinin anlaşılma biçimleri arasında ayrım yapılmalıdır. Vahyedilmiş dinin anlaşılması tamamlanmış bir süreç değildir. Dinî bilginin yorumlanması zamanla değişebilir.

Onat, bir "çekirdek İslam" ve "kurumsallaşmış İslam" ayrımı yapmaktadır. Başka bir ifade ile İslam'ın bir çekirdek boyutu bir de kurumsallaşmış boyutu bulunmaktadır. Ona göre din, çevresindeki geleneklerden oluşur ve belki böylece bir yaşam imkanına kavuşur. Fakat hiçbir din bu geleneklerle birebir özdeşleştirilmez.[35] Bir şeyin çok sayıda insan tarafından benimsenmiş olması yani gelenek haline dönüşmesi, onun doğruluğunun kanıtı olamaz. Kur'an'ın dilinde

[33] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 223.
[34] Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 170.
[35] Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 31.

geleneğin sorgusuz sualsiz kabul edilmesi, "atalar dini"ne uymak anlamına gelmektedir.[36]

Onat'ın düşüncesinde gelenek elbette önemlidir. Ama o, geleneği şimdiye zenginleştiren bir "gelen-ek" olarak kabul etmekte ve bugünü ona boğdurabilecek her yaklaşımı baştan reddetmektedir. Gelenek zaman dayatmamalı, mutlak yönlendirici ve düzenleyici olmamalıdır.

Onat'a göre İslam'ın kurtarıcılığı, gelenekle bütünleşmiş, Kur'ânî temelleri görülemez hale gelmiş bir din anlayışı ile sağlanamayacaktır. Günümüz koşulları Müslümanları, İslam'ı, vahyi merkeze alarak yeniden anlamak gibi, ciddi ve anlamlı bir sorumlulukla karşı karşıya getirmiştir.[37]

Onat tarihin bir varlık alanı olmadığını düşünmektedir. Bu nedenle tarihi şahsiyetler ya da fikirler zamanımıza inşacı karakterleriyle girmemelidirler. Tarih bir varlık alanı değildir ama büyük bir akıldır. Bundan istifade edilmesi tarih şuurunun bir gereğidir. Bu anlamda tarihsel varlık alanını doğal varlık alanından ayıran temel özellik, oluş ve gelişme içinde bulunmasıdır. Onat her fırsatta tarihsel varlık alanını yöneten ilkelerin, zaman, mekan, nedensellik, görüş tarzı, eğitim, gelenek kategorileri olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Bu nedenle Onat gelenek ve din arasındaki bağlantılardan söz ederken "süreç merkezli bir tarih anlayışı"na ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Ona göre anlama faaliyeti süreçten bağımsız düşünülemez. Anlama, bir süreç içinde oluşan olay, fikir, görüş ve düşüncenin, yine bir süreç içinde kavranmasıdır. Bağlam olmadan anlam olmaz. Süreç meselesi göz ardı edilerek ne anlama, ne anlatma ne de eleştiri söz konusu olabilir. Eleştirel düşüncenin gelişebilmesi için, fikirlerin zaman, mekan bağlamlarının doğru tespitine ihtiyaç vardır. Bu ise, tarih bilgi ve bilincini gerektirir.[38]

Nihayetinde Onat, insanın tarihsel bir varlık olduğunu, geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde farz edilen zaman boyutlarına birlikte kök

---

[36] Hasan Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*, ed. Ali İsra Güngör (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2008), 274.

[37] Onat, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", 30.

[38] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 43.

salması gerektirdiği anlayışını dile getirmektedir. Onat'ın bu noktada Yahya Kemal'in "Mazi yoktur imtidat vardır" anlayışını temsil ettiği söylenebilir. Tanpınar'ın ifadesiyle Yahya Kemal "historicite"nin ehemmiyetini mazi karşısında ruhi bir esarete düşmeden bizde ilk idrak edendir. Tanpınar imtidadı, "değişerek devam etmek, devam ederek değişmek" olarak açıklamaktadır.[39]

Hasan Onat'a göre İslam'ı yeniden ve uygarlık bilinci ile düşündüğümüzde din alanını aklın giremediği bir tabular alanı olmaktan çıkartmak gerekmektedir. Mevcut durumda İslam'a ilişkin tavrımız rasyonellikten uzaktır. Halbuki İslam her zaman ve mekanda yeniden inşa edilen "dinamik bir din"dir. Kur'ân'ın yönü gelecektir. Bu nedenle İslam'la ilgili görüşlerimiz aklın ışığında geleceğe yönelik olmalıdır. Geçmişi değil geleceği kurtarmalıyız.[40] İslam'ı yeniden düşünme aklın ön plana çıkarılması, insanı ve vahyi merkeze alarak Tanrı, Kur'ân, nübüvvet ve ahiret konularını yeniden değerlendirmekle mümkün olacaktır. İslam, aklın en üst düzeyde etkin kullanımı, insanın yaratıcı yetilerinin salih amele dönüşmesini sağlama, insanın insanca yaşamını kolaylaştırmak için vardır.[41]

Akla dayalı yaratıcı bilgi için Onat, Kur'ân'a müracaat eder ve Kur'ân'ın bilimsel yaratıcılığı teşvik ettiğini dile getirir:

"Kur' an, insanlık tarihinde bir dönüm noktasını işaret eder. Kur'an'la birlikte aklın önündeki bütün engeller kaldırılmış, akıl çağı başlamıştır; aklın "belge" niteliği taşıyan sağlam/güvenilir bilgi ile iş yapması gerektiği vurgulanmış ve insanın, yaratıcı yetileri olan, özgür bir varlık olduğu açıkça ifade edilmiştir. Kur'an insanın evrendeki yerini fıtrata uygun olarak insana hatırlatmış, bilgiyi bizatihi değer olarak görmüş ve insan için, çalıştığının, hak ettiğinin karşılığı olduğunu belirtmiştir".[42]

Akıl çağının başlaması özgürleşme ve bireyselleşme ile birlikte bir tür sekülerleşmeyi de beraberinde getirecektir. Onat bunun farkındadır ve sosyal boyutta normal bir sekülerleşmeyi olumlu

[39] Bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2020), 25-30.
[40] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 65.
[41] Onat, "Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", 369-374.
[42] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 28.

bulmaktadır. Ona göre toplumsal sorunları, kendileri olarak değil başka biçimler altında kavrarsak veya bu sorunları, önceden belirlenmiş formlara dayandırırsak onları çözmemiz mümkün olmayacaktır. Sosyal olaylarda herhangi bir doktrine müracaat etmeden, etiğini insana ait bilim, düşünce ve sanatı yüceltme üzerine kuran bir düşünce geliştirmek mümkündür.

Onat'a göre sekülerleşme paradigmasının merkezinde rasyonelleşme yer alır. Batıda sekülerleşme, din zırhına bürünerek kutsallık kazanmış irrasyonel alanın yaygınlaşmasının bir sonucudur. Bu anlamda sekülerleşmenin bir tür özgürleşme sürecine tekabül ettiği söylenebilir. Aklın iktidarı olmadan özgürlükten söz etmek mümkün değildir.[43]

Onat'ın sekülerlik tarifi ve ona müspet manalar biçmesi Batıdaki ilk ortaya çıkış biçimine de uygundur. Nitekim "seküler" terimini ilk defa kullanan G. Jacob Holyoake, bu terimden kastettiği şeyi özetle şöyle açıklamıştır: "Devlet, toplumun çalışan ve fakir kesiminin ihtiyaçlarını, somut bir şekilde burada ve şimdi karşılamalıdır."[44]

Onat sekülerleşmeden "gözün açılması", "gizemden ve büyüden arınma", rasyonelleşme, din ve devletin birbirinden ayrılması, insanların dinî tercihlerinde özgür olmaları gibi anlamları kastetmektedir. Dinin genel anlamda geri çekilmesi, kutsalın reddi ya da teknolojinin üstünlüğünün sonucu olarak gelişen maddeci kültürü asla kastetmemektedir.[45] Hatta bu anlamda sekülerleşmeye karşı maneviyatı, kutsalı ön plana çıkarmak suretiyle hayatın anlamını yeniden hayata iade etme hassasiyeti göstermektedir.

Başka bir ifade ile Onat, sekülerleşmenin bir yüksek ahlak ve güven kültürü ile kontrol altında tutulması taraftarıdır. Çünkü Batı bir değer krizi yaşamaktadır. Onun insana ve tabiata bakış açısı bozulmuştur. Bu kriz, tüm insanlığın insanca yaşamak için ihtiyaç duyduğu demokrasi, laiklik, hukukun üstünlüğü gibi değerleri de

---

[43] Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 270.

[44] Bk. Hüseyin Bal, *Laikleşme Teorisi ve Küresel Dinî Diriliş Argümanı Bağlamında Dinsel Değişim* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 3.

[45] Sekülerleşmenin birbirinden farklı bu anlamları için bk. Ali Köse, "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar**"**, *Kutsalın Dönüşü*, ed. Ali Köse (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001), 203-216.

tahrif etmektedir. Bu noktada Onat özellikle Brzezinski'nin tespitlerine dayanarak sekülerliğin olumsuz yönleriyle başa çıkmak için manevî bilincin geliştirilmesini, ahlaki kuralların öneminin farkına varılmasını ve insan nefsinin sınırlandırılmasını tavsiye etmektedir.[46]

Onat merkezinde rasyonelleşmenin olduğu bir sekülerleşmeyi, Müslümanların özne olabilmesinin yegane şartlarından biri olarak görmektedir:

"Çıkış yolu, bilginin yeniden itibar kazanması, aklı etkin kullanmanın ibadet olduğunun hatırlanması, yaratıcı yetilerin etkin kılınarak enerjinin üretime dönüşmesi ve Müslümanların tekrar özne olmayı başarmasıdır."[47]

"Müslümanlar İslam'ın kurucu ilkeleri doğrultusunda özne olmayı başaracak bir kültür üretmek durumundadırlar. Müslümanlar ya özne olacaklar ya da tüketici köleler. Özne olmak bilim ve sanat üretmek demektir. Özne olmayan toplumlar tüketici olurlar, değerleri de tüketirler. İşte İslam dünyasında yaşanan budur."[48]

Onat sadece Müslümanların "özne" haline gelmelerini önermemektedir. O, özne olmanın yollarını da göstermek suretiyle özne olarak davranabilme tarzının sürekli geliştirilebileceği bir ortak bilinç yaratma gayretini taşımakta, İslam medeniyet hamlesini olgusal ve kavramsal bir muhtevaya sahip kılmaya çalışmaktadır. Kanaatimize göre Hasan Onat'ın en özgün yönlerinden biri, kavram disiplini ve gerçekliği bütün yönleriyle anlamlandırabilecek kavram oluşturma bilinci taşımış olmasıdır. Özdemir'in de ifade ettiği gibi çağdaş Müslüman toplumlarda İslam ismi başta olmak üzere kavramlar, algılar ve davranışlar bakımından bir karşılıksızlık, kopukluk ve muğlaklık mevcuttur. İşlevsiz ve verimsiz kavramlar ve onlara dayanmış sürekli spekülatif akıl yürütmelerin bulunduğu

[46] Onat, "İnsanlığın geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 274.
[47] Hasan Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii Selefi Kutuplaşması", *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015), 108.
[48] Onat, "Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", 369-374.

toplumlar sosyolojik toplumlar olarak değerlendirilemezler.[49] Bu ortamda Onat'ın "kuramsal boyutu" kavramlar üzerine inşa edebilmesi, ahlaktan, kültürden, özgürlükten söz ederken bile kavramlarla konuşması, spekülatif, büyüsel, mega anlatılar üzerine kurgulanmış bir "anlama" faaliyeti karşısında "sosyolojik değerlendirmeyi" ön plana çıkarması, doğru değerlendirme ile değer arasında ilişkiler kurması hayati önemi haizdir.

İslam'da Yeniden Yapılanmanın Esasları

Onat'a göre İslam'ı yeniden düşünmek bir Rönesans bilincini beraberinde getirecektir. Önce din üzerinde düşünülecek, bir dinî ve fikrî yenilenme gerçekleştirilmiş olacak ve buradan bir rönesans hareketi doğacaktır.

Rönesans mevcut durumdan memnun olmamayı içeren bir kriz hareketi olarak başlamaktadır. Rönesans bilinci "Nerede hata yaptık?" bilincidir. Sorun nereden kaynaklanıyor, geçmişteki hangi seçimimizle ilgilidir? Kuhn'un paradigması bu durumu açıklayabilecek yetkinliktedir. Buna göre önce yama yapılır. Sorun büyür, artık yama yetmez olur ve bir paradigma değişikliğine gidilir.[50]

Onat'a göre sorun, bir psikolojik gözlük olarak görülebilecek "paradigma sorunudur". Paradigma değişikliği yapılmadan davranışta yapılan değişiklikler yüzeysel ve kısa süreli olur. Bireyin iç ve dış dünyasını algılayıp yorumlamasında etkili olan tüm faktörleri kapsayan paradigma aracılığı ile birçok şeyi görebiliriz.[51]

Onat İslam'ı yeniden düşünmek suretiyle sadece dinî bir yenilik yapma peşinde değildir. İslami düşünceye yeni bir soluk getirerek Müslüman milletlerin rönesansını talep etmektedir. Onat, Muhammed Abduh gibi dinî yenilenmeyi Müslümanların, ilmi, ahlaki, sosyal, siyasi durumlarının iyileştirilmesinde vazgeçilmez bir

[49] Bk. Muhammet Özdemir, "İslâm Antropoloji mi Sosyoloji mi: Novum Organum ve Leviathan Neden Gereklidir?", *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017), 315-316.

[50] Besim F. Dellaloğlu, *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi* (Ankara: Kadim Yayınları, 2016), 127.

[51] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 124.

araç olarak görmüştür.[52] Nitekim Onat'ın şu tür cümleleri çokça kullandığını görmekteyiz:

"Türkiye aklın ve vahyin ön planda olduğu bir yeniden yapılanmayı başarmak zorundadır."[53]

"Din alanında yeniden yapılanmaya ihtiyaç vardır. Dinin yeniden yapılanması, sağlıklı bir demokrasinin hazırlayacağı kültürel zenginliklerimizle beslenen bir zeminde bize yeni bir uygarlığın kapılarını açabilir."[54]

"Türkiye'nin geleceği din alanındaki aydınlanma ile doğru orantılıdır. Aydınlanmayı başaramazsak küreselleşme bizi tarihin çöplüğüne atacaktır. Artık demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerleri içselleştirmemiş toplumların ayakta kalma imkanları kalmamıştır".[55]

Onat'a göre dinin paradigma işlevi görmesi fıtrata uygun olduğunda insanın doğru düşünebilmesine katkıda bulunması, yaratıcı yetilerini salih amele dönüştürmesidir. Böylece insanın, hayatın anlamanı yakalamasını sağlamış olmasıdır. Din anlayışındaki küçük bir sapma ise hayatın bütününde telafisi mümkün olmayan hasarlar demektir. Kısaca din insanın kendini inşa edebilmesini kolaylaştırdığı gibi yanlış anlaşıldığı takdirde hayatı çekilmez hale getirebilir.[56]

Kur'ân'a Dönüş

Onat'ın çıkarımlarına göre Müslümanların başlıca sorunlarından biri, Kur'ân'dan uzaklaşmaları, onu mahzun bırakmış olmaları, dinî değerleri tespitte Kur'ân yerine gelenek, hadis, sünnet ve belli bir dönemin din anlayışını ölçüt olarak almalarıdır.

Onat'a göre İslam, Kur'ân'daki temel evrensel ilkeler merkeze alınmak şartıyla her zaman ve mekanda yeniden anlaşılması gereken

---

[52] Abduh değerlendirmesi için bk. Mehmet Zeki İşcan, *Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1998), 365.
[53] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 29.
[54] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 18.
[55] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 67.
[56] Bk. Onat, "İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 65.

bir dindir.[57] Bu nedenle bugün Kur'ân'ın kurucu ilkelerinden hareketle kendi rönesansımızı yaratabiliriz. Din alanında yeniden yapılanma, Kur'ân'ı merkeze alarak, on dört asırlık birikimi eleştirel bir yaklaşımla yeniden okuyarak, insanlığın mevcut birikimini ve genel gidişini iyi değerlendirerek gerçekleştirilmek durumundadır.[58]

Hasan Onat tam bir Kur'ân insanıdır. Ona göre Kur'ân'ın kurucu ilkeleri devrim niteliğini taşır. Kur'ân'la birlikte yeni bir insan, yeni bir tabiat, yeni bir bilgi süreci başlamıştır. Bugün Kur'ân'ın kurucu ilkelerinden hareketle yeni bir medeniyetin inşa edilmesi Müslümanların sorumluluğundadır. Kur'ân sadece vahyin yazılı boyutu değildir; evrenin, doğanın, insanın, yeryüzünde yaratılmış ayetlerin kurucu ilkesi ve özetidir. Kur'ân, dinin asli unsurlarının kendisinden, sadece kendisinden çıkarılması ve akılla anlaşılması gereken bir bilgi kaynağıdır.

Hasan Onat her fikrî fırsatta "İslam Ortak Paydası"ndan bahsetmektedir. Ama bu, bir siyasî birlikteliğin fikrî hazırlığı anlamına gelmemektedir. O, İslam ortak paydasından Afgânî gibi, Müslümanların mezhepler üstü itikatta birliğinin Kur'ân'la sağlanabilmesi imkanını kastetmektedir.

Hasan Onat'a göre Kur'ân'ın insan aklını inşa eden kurucu ilkelerinden bazıları şunlardır:

"Aklını kullanmayanlar pislik içinde kalır." (10/100)

"Canlıların en kötüsü düşünmeyen, aklını kullanmayanlardır." (8/22)

"Bilimde otorite olmaz; her bilenin/ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır." (12/76)

"İnsan, hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyin peşinden gitmez."(17 /36)

Geçmişten gelen her şey, gelenek-görenekler, örf adetler, her türlü değer ve değer yargılan daima eleştiri süzgecinden geçirilmelidir. Geçmiş kutsallaştırılmamalıdır. ("Onlara, Allah'ın indirdiği Kur'an'a uyun denince, hayır atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız,

[57] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 137.
[58] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 57.

derler. Ya ataları bir şey düşünemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler de mi?) (2/107)

Olay ve olguları anlayabilmek için hadisenin kaynağına gitmek gerekir ("Yeryüzünde gezip dolaşınız ve Allah'ın yaratmayı ilkin nasıl başlattığını araştırınız.") (29/20)

"Var olan her şey bir "ölçü"ye bir hesaba göre yaratılmıştır." (55/5-7)[59]

"Dinde zorlama yoktur". Bu ilke insanın varlık yapısı ile irtibatlı olan ve insanın olduğu her yerde geçerli olan bir ilkedir. Sadece bir kimsenin Müslüman olması için zorlanamayacağını değil, ibadetler konusunda da herhangi bir zorlamanın olamayacağını, olmaması gerektiğini bu ilkeden çıkartmak mümkündür.[60]

Başka bir yazısında da Hasan Onat, Kur'ân'ın kurucu ilkelerini şu şekilde özetlemektedir:

İnsan, akıl ve hür irade sahibi, yaratıcı yeteneklerle donatılmış, en güzel şekilde yaratılmış bir varlıktır.

Her insan özgün/tek bir varlıktır. İman bireyseldir. Allah ile birey arasına hiç kimse giremez. Sorumluluk bireyseldir; kimse kimsenin günahını çekmez. Kurtuluş bireyseldir.

İnsanlık bir bütündür; insan yaptığı iyi işlerle ve ürettiği değerle insan olur.

Kur'an, insanın topraktan yaratıldığını belirterek, insanın varlık âleminin bütünlüğünden koparılmaması/ ayrı değerlendirilmemesi gerektiğini hatırlatır.

İnsanın evrende hazır bulduğu her şey, ona Tanrı'nın bir emanetidir.[61]

Onat'a göre Kur'ân dışında her türlü bilgi, beşerî bilgi kategorisinde değerlendirilmelidir. Kur'ân, İslam'ın erken döneminde Müslümanları doğrudan etkilemiş, onların inanç dünyalarını şekillendirmiş, dünyaya bakış açılarını vahye uygun hale getirmiş olmasına rağmen daha sonra bu etki günden güne azalmış, Kur'ân'ın

[59] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 29.
[60] Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 176.
[61] Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 274.

yerini önce hadisler, daha sonra da gelenek almıştır.[62] Halbuki hadis ve sünnet çıktıkları zaman kesitinin koşullarında sergilenmiş olan İslam'ın anlaşılma biçimleri ile ilgili modellerdir. Bunları İslam'la özdeşleştirmek, İslam'ı anlamamak anlamına gelir.[63]

Onat'a göre Hz. Muhammed ve onun sünneti hakkında elimizdeki ölçüt Kur'ân olmalıdır. Hz. Muhammed'in söz ve fiilleri hakkında bize ulaşan bilgilerin bağlayıcı olabilmesi için Kur'ân'a uygun olması, değerlendirmeye alınabilmesi için de Kur'ân'a aykırı olmaması gerekmektedir.[64]

Onat bu noktada Ebû Hanîfe'nin yolunu takip etmektedir. Birçok tespite göre İmam Ebû Hanîfe rivayeti az olan biridir. Rivayet şartlarını oldukça sıkı tutmuştur. Sağlam olduklarında şüphe olmayan hadisleri bile, *dinde sabit olan genel ilke ve kurallara, Kur'an naslarına* ve *aklî delillere* aykırı olduğu takdirde kabul etmemiştir.[65]

Dinî Bilgi ve Bilimsel Zihniyetin Hakimiyeti

Onat'a göre gelecek için tek ümit ışığı "bilim" ve "bilimsel yöntem"dir.[66] İslam'ı yeniden düşünmek bilimsel bilgi ile mümkün hale gelecektir. Bilim, insanoğlunun yaratıcı yetilerini kullanarak hayatın anlamını yakalayıp kendini inşa etmek için ihtiyaç duyduğu doğru/sağlam ve güvenilebilir bilgiyi üretme sürecidir.[67] Bilimsel bilgi, olgusal, sistemli, akılcı, birikimli, sağlam ve göreli bilgidir. Böyle bir bilgiye götürecek süreç ya da süreçler, bilimsel yöntem olarak ortaya konulabilir. Bilimsel yöntem her şeyden önce farklı bir algı biçimi, farklı bir zihinsel tutum, farklı bir idraktir.[68]

---

[62] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 27.
[63] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 137.
[64] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 38-39.
[65] Bk. Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 2/480-481. Aynı zamanda bk. İsmail Hakkı Ünal, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994), 59; Yunus Vehbi Yavuz, *Hanefi Mezhebinde İçtihat Felsefesi* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1990), 141.
[66] Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 14.
[67] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 22.
[68] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 24.

Din anlayışında sağlıklı bir yeniden yapılanmanın gerçekleşebilmesi, öncelikle, dinin bilimsel yöntemlerle araştırılmasına bağlıdır. Din alanında rasyonel ve eleştirel düşünmek, din adına ileri sürülen iddiaları sorgulamak ve sürekli olarak alternatif düşünceleri keşfetmek demektir. Dinî tuttum ve davranışlarda bilimsel zihniyetin hakim kılınması, hem aklın ve dinin işbirliği hem de dinî yeniden yapılanmada güvenilir bilginin elde edilmesi anlamını taşımaktadır.

Onat'a göre dinde "doğru bilgiye" ulaşmak, dinin bir bilgi meselesi olarak incelenmesine bağlıdır. Din, bir kültürün içine doğar, o kültüre vücut veren, insan tarafından yaratılan kelime ve kavramlarla ifade edilir, insan eliyle de kurumsallaşır. Bu anlamıyla din bir bilgi işidir.[69] Din, her şeyiyle insani bir tecrübe alanıdır. İnsanın kutsal tecrübesinin sonucu olarak dizayn ettiği düzenle ilgili ortaya koyduğu bütün düşünceler, kurumlar ve kaynaklar, akıl ve düşünce ışığında konuşulmalı ve tartışılmalıdır.

Dinî düşüncede bilimsel zihniyetin hakimiyeti, İslam'ın hantal bir din olmamasının da gereğidir. İslam dinamik bir din olduğu için dinî tecrübeye hayatiyet katan şey, akıl, şüphe ve eleştiridir. Aklı, şüpheyi ve eleştiriyi devre dışı bırakan bir dindarlık, yapaylık ve sığlığa mahkum olacaktır.[70]

Onat, "doğru bilgi"nin, insanı hem özgürleştireceğini hem de özgüven sahibi yapacağını belirtmektedir. Her alanda doğru bilgiye ihtiyaç vardır; ancak, din alanında doğru bilgiye olan ihtiyaç, bütün insanlığın geleceğini etkileyebilecek kadar önemlidir.

Onat bilimin yöntemine dayanmak suretiyle insanları din alanında "öğrenilmiş" korkularından arındırmak, onları özne konumuna getirmek, tarihsel din, mitoloji ve hurafenin yerine, aklın iktidarını sağlamak istemektedir.

Onat'a göre İslam'da genel anlamda bir din ve bilim uyumundan da bahsetmek mümkündür. Çünkü Kur'ân, insanı oluşun sırlarını araştırmaya, kainat ve mahlukat hakkında düşünmeye davet etmektedir. Bu yön itibariyle Kur'ân ve bilim arasında sarsılmaz bir

[69] Bk. Onat, "İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 63.
[70] Onat, "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine", 201.

bağ farz etmek yanlış olmayacaktır. Din de bilim de hakikat arayışıdır. Din ve bilim, doğru bir yöntemle anlaşıldığı takdirde aralarında husumet olması mümkün olmayacaktır.

Onat şöyle demektedir:

"Din ve bilim, birbirlerinin alanlarına saygı göstererek işbirliği yaptıkları zaman, insan, kendisiyle, toplumla ve Tanrı ile barış içinde yaşama imkanına kavuşabilir. Bilimin ve dinin kendilerine özgü alanları olmasına rağmen, insanoğlunun birey ve toplum planında insanca yaşayabilmesi için, bilimin ve dinin işbirliğine ve birlikte etkin olmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Gerçekte bilim dine dayanmalı, din de bilimsel bir akılcılık içermelidir".[71] …"Bilimsel gelişmelerin ve teknolojinin getirdiği güç artışının insanlık için yararlı olacak düzeyde kontrol edilmesi, ancak dinin desteği ile mümkün olabilir. Dinin ve bilimin birbirlerine her zamankinden daha fazla ihtiyaçları vardır. İnsanlığın mutluluğu, hatta dünyanın yaşanabilir bir yer olarak var kalması, dinin ve bilimin işbirliğine bağlıdır."[72]

Bir görüşe göre çağdaş bilimler, Tanrı'nın hiçbir yerde olmadığı ya da terkedildiği bir yerde zemin bulmuştur. Eleştiri ve kuşku bu bilimlere asıl rengini vermiştir. Geleneksel ilim anlayışı ise Allah'ın her an kâinata müdahale hakkının bulunduğu bir iklimden beslendiği için eleştiri ve kuşkuyu dışlamakta "kesin bilgi" ye dayanmaktadır. Onat çağdaş bilimlerin mantığının farkındadır. Ancak bu metodun yol açacağı, maddecilik ve değer noksanlığını gidermek maksadıyla ilahî aşkınlığın bilimler üzerinde manevî ve ahlaki bir süzgeç görevi üstlenmesini de doğru bulmaktadır.

Malcolm Kerr, Abduh özelinde "Müslüman reformistlerin" bilim ve din konusunda iki seçenekle karşı karşıya kaldıklarını yazmaktadır. Birinci seçenek Aquinas ekolünün temsil ettiği din ve bilime ayrı güç alanları hamletmektir. Bu görüş, insan aklına sosyal ahlak ilkelerini belirlemede gerekli bir temel sağlar. Burada dine düşen rol, kişisel bağlılık ve ruhi kurtuluş gibi manevî mevzulara, bireysel sorunlara hitap etmektir. İkincisi din ve akıl arasında hem ayrılık hem de ihtilaf olmadığını kabul ederek her ikisine aynı alanda "koşut (muvazi) güç"

[71] Onat, "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine", 201.
[72] Bk. Onat, "İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 62.

atfetmektir. Kerr'e göre birinci anlayışın İslam düşüncesinde yer tutması biraz zordu. Çünkü Tanrı'nın yaratıcılığına halel getirebilirdi. Halbuki ikincisi, aklın değerini düşürmeksizin Tanrı'nın hayatla ilgisini kesmeme imkanını sunmaktadır.[73]

Onat'ın din ve bilim görüşünün ikinci anlayışa yakın olduğu söylenebilir. Ona göre geleneksel İslam yorumu bilimle çelişkiye düşebilir. Ama kök unsurlarıyla İslam ile bilim arasında bir çelişki bulunamaz. Çünkü alanları büyük ölçüde farklıdır ve din de bilim de kendi alanlarından dışarıya taşmayı zorlamamalıdır.

Din-siyaset veya Din-Dünya İlişkilerinin Yeniden Belirlenmesi

İslam'ın siyasî meseleleri insana bırakmış olmasının bir şuur dokusu haline getirilmesi, Onat'a göre, yeniden yapılanmanın temel parametrelerinden biridir. Şu ilkeler de buna bağlı olarak belirlenmelidir:

Kur'ân bir hukuk kitabı değildir.

Kur'ân devlet gibi herhangi bir kurumu muhatap almaz yalnızca bireye seslenir.

Sadece Müslümanlara özgü mekanlar yoktur.[74]

Onat'a göre siyaset, dinin doğru anlaşılmasının önündeki engellerden biridir. Bugün entelektüel ürün verilememesinin sebebi, Müslüman zihnin aşırı siyasallaşmasıdır. Artık din siyasetle irtibatını koparmalıdır. Bunun başarıldığı gün sağlıklı bir demokrasi kültürü de üretilebilecektir.[75]

Onat'a göre demokrasi, laiklik, temel hak ve özgürlükler, insanlığın ortak tecrübesinin ürünü olan yüksek insani değerlerdir. İslam'ın, iman ve sorumlulukta bireyi esas alması, egemenlik meselesini insanın sorumluluğuna bırakması, adaleti, Tanrısal yaratmanın, aklın ve hukukun kurucu ilkesi kabul etmesi, bu yüksek evrensel değerlerin daha da ileri taşınmasını ciddi bir

[73] Bk. İşcan, *Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 197.
[74] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 159-160.
[75] Bk. Onat, "Dinî Yayınlarda Bilimsellik Sorunu", 168.

sorumluluk olarak görülmesine işaret etmektedir.[76] Öyleyse din, demokrasi ve laiklik karşıtı bir renge büründürülemez. İslam birçok alanı olduğu gibi siyasî alanı da insan aklına, kültürüne ve gelişmişlik seviyesine emanet etmiştir.

Onat şöyle demektedir:

"Türkiye'nin ne İslam'dan ne de laiklik ve demokrasiden vazgeçmesi mümkündür. İslam'la çağdaşlaşarak kendi modernitemizi yaratabiliriz[77]. Ne dinden vazgeçebiliriz ne de insanlığın ortak değeri haline gelmiş laiklik, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi yüksek evrensel değerlerden. Bizler Müslüman kalarak yüksek evrensel değerleri Batı standartlarının daha ilerisinde gerçekleştirmek zorundayız."[78]..."Bir insanın Müslüman olarak laikliği benimsenmesi, sağlıklı bir demokrasiden yana olması, niçin mümkün olmasın? İslam'ın siyasî meseleleri insana bıraktığını bilen insanlar, Batı standartlarının ilerisinde bir laikliğin ve demokrasinin gerçekleştirilmesinin Müslümanlar için bir sorumluluk olduğunu açıklıkla görebilirler."[79]

Onat'a göre Kur'an'ın kurucu ilkelerinden hareketle, "İslam devleti olmaz; ancak Müslümanlar, içinde yaşadıkları ortamın gereklerine göre adaleti hakim kılabilmek için işleyen bir devlet kurmak durumundadırlar", demek mümkündür. Bu devletin etkin olabilmesi için gerekli olan hukuk kuralları, aynı zamanda aklın da temel ilkeleri olan Kur'an'ın kurucu ilkeleri doğrultusunda, mevcut şartlarda adaleti en iyi şekilde gerçekleştirmek ve ahlaklı bir toplum oluşturmak üzere insanlar tarafından tespit edilir.[80]

Fanatizmin din ve siyaset arasındaki olağan sınırın aşılması olduğunu düşünen Onat, bu nedenle laikliğin yeniden değerlendirilmesi taraftarıdır. İslam ve laikliği karşı karşıya getirmek

---

[76] Onat, "Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", 354.

[77] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 212.

[78] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 217.

[79] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 246.

[80] Onat, "Din Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek", 496.

yerine, kendi kültür köklerimizden beslenen, din istismarını önleyecek, insanların din konusunda korku yerine güveni esas almalarına yardımcı olacak sağlıklı bir laiklik anlayışı geliştirebilmeliyiz. İslam dini ve laiklik birbirinin alternatifi değildir.[81]

Onat'a göre İslam siyasî meseleleri belirleyen bir din olarak görülürse bu takdirde hayatın bütününü din olarak algılamak gerekir ki bu hem insan gerçeği ile hem de İslam'la bağdaşmaz. Hayatın bütününün din gibi telakki edilmesi, sosyal değişme olgusu ile bağdaşmaz.[82]

Hasan Onat'a göre din doğru anlaşıldığı zaman medeniyet yaratmada motive bir unsur olur. İnsanın ürettiği bütün medeniyetlerin ekseninde din olgusunun olması bunu göstermektedir. Ama bu, bütün işlerin dine endeksli olduğu anlamına gelemez. Karşılaştığımız bütün kötülüklerin kaynağında din anlayışını bulmamız doğru olmayacaktır. Din ne tüm olumsuzlukların sebebidir ne de bütün güzelliklerin kaynağıdır.[83]

Başka bir ifade ile Onat'a göre din bir paradigma işlevi görür ama tüm hakikatleri dine dayandırmak ya da dinin her şeyi kapsadığını ileri sürmek mümkün değildir. İslam ontolojik olarak hayatın bütün alanlarında aranmaz. Toplumsal hayatın akışında etkin olan alanların birbirlerinden ayrılması ve birbirlerinin egemenlik alanlarına tecavüz etmeden fonksiyonel olması gerekmektedir. Din tıpkı güneş gibi yukarıda olmalı, ısıtmalı ve ışıtmalıdır.[84]

Onat bilimin, on dokuzuncu yüzyıldaki hoyratça tavrını bir kenara bırakarak bugün daha mütevazı bir iddia taşıması gibi dinin de bir tür haddini bilirlik elde etmesini ummaktadır. İslam dinamik bir dindir.[85] Hantal bir yapı ile anılması onun dinamik yüzünü örtecektir.

---

[81] Onat, "Din Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek", 499.
[82] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 46.
[83] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 246.
[84] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 170.
[85] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 156-157.

Onat belirtmektedir ki İslam'ın geldiği dönemde, din, doğal olarak hayatın bütün alanlarında fiilen etkin olmuştur. O dönemde, bir din-hukuk, din-siyaset, din-iktisat, din-kültür, din-devlet vs. ayrımından söz etmek; o toplumda alanlar ayrımının mevcut olduğu düşünmek pek mümkün değildir. Alanların ayrımı, toplumun kültür düzeyi ile gelişmişliği ile doğru orantılıdır.[86]

Onat, zamanımızda küreselleşmenin bir sonucu olarak dinin etki alanının daralmış olduğu kanaatindedir. Fakat Onat, alan daralmasından, dinin, dünyayı ve dünyanın tüm sorunlarını denklem dışı bırakan basit ibadetler ya da akideler setine indirgenmesini anlamamaktadır. Aksine o, daralma ile etkinlik arasında müspet bir ilişki kurmakta ve bu sürecinin dinin etkinliğini artıracak bir döneme de işaret edebileceğini ifade etmektedir.[87] Daralma, birey bilincinin gelişmesine, anlam arayışına, insanın yaratıcı yeteneklerinin geliştirilmesine yol açacaktır[88]. Bu noktada Onat, Edward Said gibi, "Her şey olan" veya "her şey anlamına gelen" İslam'ın aslında tarihte bulunamayan ve insanlığın istifadesine sunulamayacak bir 'hiçbir şey' hüviyetine büründürülmüş olabileceğini düşünmektedir.[89]

Onat'a göre her toplum, sekülerleşmenin kök unsurları olan aklı, bilimi, tutarlılığı ve insan hak ve özgürlükleri konusundaki duyarlılığı merkeze alarak, kendi değerler sistemi içinde, kendine özgü bir sekülerlik üretebilir. Onat "İslam'da yeniden yapılanmanın esaslarının" yukarıda ifade edildiği şekilde benimsenmesinin, "kendi modernitemizi", "kendi sekülerleşme tecrübemizi" oluşturabilmede büyük bir adım teşkil ettiğini belirtmektedir.

Onat kendine özgü bir sekülerlik için genel esasları da şu şekilde belirlemektedir:

"Burada esas olan, her ne şekilde olursa olsun, din özgürlüğünün güvence altına alınması, insanların inançlarından dolayı herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmamalarıdır. Esas olan, ne dinin, devletin, ya

---

[86] Onat, "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine", 204.
[87] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 144.
[88] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 158.
[89] Edward Said'in bu görüşünün değerlendirilmesi için bk. Özdemir, "İslâm Antropoloji mi Sosyoloji mi: Novum Organum ve Leviathan Neden Gereklidir?", 305.

da toplumun baskısı altında olması, ne de bireyin toplumun ya da dinî kurumların veya devletin baskısı altında olmasıdır. Seküler devlet, bütün dinlere ve inanç biçimlerine eşit mesafede durarak, bireyi, kurumsallaşmış dinin, örgütlenmiş toplumun ve devletin her türlü baskısından koruyarak; bireyin yaratıcı yeteneklerinin etkin kılınması için gerekli olan güven ortamını sağlamak durumundadır."[90]

Onat sekülerleşme konusunu açıklamada Kur'ân'ın ve Mâtürîdî anlayışın birkaç veçhesine de işaret etmektedir. Ona göre Kur'an'ın insana, eşyaya, tabiata, evrene Tanrı'ya yönelik bakış açısı, tabiatın büyüsünün bozulmasına, insanın gözlem ve deney yoluyla varlık hakkında doğru bilgi sahibi olmasının yolunu açacak bir kalitededir. Kur'ân'ın mucize ve keramet dönemini bitirmiş olması eleştirel düşüncenin gelişmesine katkı sağlayacak mahiyettedir. Yine bir Mürciî ve Mâtürîdî tez olan iman amel ayrımı, sekülerleşme yolunda insanlığın atmış olduğu en önemli adımlardan birisidir.[91]

Sonuç

Hasan Onat, İslami kültürü "tedavi etmek", dinî anlayışa "tanı koymak", "İslam'da yolunda gitmeyen nedir? sorusuna cevap bulmak için açıklama, tanımlama, betimleme ve değerlendirme yapmak suretiyle dinî zihniyette değişimin imkânlarını arayan, fikrî planda yeniden yapılanmanın yollarını belirlemeye çalışan bir fikir insanıdır.

Ona göre İslam'da yeniden yapılanma; aklın ön plana çıkarılması, mevcut İslami birikimle birlikte, insanı ve vahyi merkeze alarak Tanrı, Kur'ân, nübüvvet ve ahiret konularını yeniden değerlendirmekle, İslam-Kur'ân ilişkisini, dinamik ve canlı hale getirmekle mümkün olacaktır. Müslümanlığın geleceği, Kur'an'ın öncülük ettiği insan, bilim, değer, evren ve medeniyet algısının yeniden keşfedilmesine, kök değerler üzerinden yeniden inşa edilmesine bağlı olacaktır. Bu inşada etkin rol alabilmek, süreç merkezli bir tarih anlayışını, aklın yeniden keşfini, bilimin gücüne

[90] Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 277.
[91] Onat, "İnsanlığın geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 274.

sahip olarak daha insani bir din anlayışının yaratılmasını gerektirecektir.

Onat'ın bu bağlamda üzerinde durduğu konu, dinde değişmez olanla değişebilir olanın tespitidir. Ona göre dinin asli unsurları ancak Kur'ân'dan çıkarılır ve bunlar değişmezler. Temel iman esasları ve aklın dindeki yeri, ibadetler, makâsıt, özgürlük, adalet, merhamet değişmez ilkelerdir. Kur'ân'ın belirlediği esaslar dışında her şey, peygamberin dinî uygulamaları da dahil, murakabeye tabidir. Kur'ân dışındaki malzemeye hiçbir surette vahiy muamelesi yapılamaz. Vahiy dışındaki her türlü bilgi, her türlü uygulama tenkit ve tahlile açık olmalıdır.

Bir İslam yenilikçisi olarak Onat'ın önerdiği rönesans fikrinin temelleri ile ilgili aşağıdaki tespitleri yapabiliriz:

Kur'ân'daki insan idealinin hakkıyla kavranması İslami rönesansın ilk adımıdır. Din, insan ve özgürlük arasındaki ilişkiler yeniden değerlendirmeye alınmalı, İslam'ın kurucu ilkelerinden hareketle "yüksek anlam bilinci" ve "yüksek güven kültürü" oluşturulabilmelidir.

Dinin yorumlanması bir zaman feneomenidir. Dinî bilgi tarihsel, insani ve çoğul bir karakter taşımaktadır. Dinî bilgi ahlak felsefesi ile birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü ahlak felsefesi, düşünülmüş olanı düşünmeye değil "şimdi" ve "burada" yüzleştiğimiz gerçekliğin ve ahlaki sorunlarımızın düşünülmemiş boyutlarını keşfe çağırmaktadır.

Kur'an'ın istediği iman bilgi temellidir. İman, birtakım dogmalara körü körüne inanmak demek değildir. İman akıl ve hür irade ile gerçekleşir. İman sadece Tanrı ile insan arasındaki bir ilişkidir. Hiç kimsenin bir başkasının imanını sorgulama hakkı ve yetkisi bulunmamaktadır. İslam hiç kimseye bir başkasını Müslümanlaştırma gibi bir görev vermemiştir. İslam'ın kurucu ilkeleri, hayat, özgürlük ve adalettir.

İslam, farklılaşma ve bu dünyaya ait olmayı onaylamaktadır. Sekülerleşme, dinin kapsam alanının azalmasını, din ve devlet işlerinin ayrılmasını, dinî kurumların ve geleneğin dünyevi düzenlenmesini ifade etmektedir. Laiklik de sekülerleşmenin siyasî boyutunu temsil etmektedir. Bu anlamda sekülerliğin ve laikliğin

İslam'la herhangi bir sorunu olamaz. Müslümanların "dünya görgüsüne" ihtiyaçları vardır. Dinî alanın sınırlılığı, daha olumlu etkileri beraberinde getirebilir.

Türkiye demokrasi kültürünü oluşturmak ve demokrasiyi bütün kurum ve kuruluşları ile hakim kılmak zorundadır**.**

Hasan Onat'ın söylemine egemen olan unsur, değiştirici hatta devrimci bir özle donanmış dinî düşüncenin toplumsal bir praksis yüklenmiş olmasıdır. İlkesel kurucu unsurları ile din, geleceği hedefleyen bir kalkınma, gelişme ve ilerleme teolojisidir; değiştirilecek çok şey olduğu için değişim teolojisi; yeniden diriliş teolojisidir. Burada artık din, ileri toplum, demokrasi, özgürlük ve kalkınma için yaratıcı ahlaki-etik bir değerdir.

Onat'a göre dünyamızı ne kadar mamur edersek ahiretimizi de o derece mamur etmiş oluruz. Ancak dinin, dünyayı imar etme etkinliği ya da yetkinliği, politik değil ahlakidir. Dinin dünyaya müdahalesi, kök değerler ve toplumsal erdemler anlamında ahlaki ilkelerle kayıtlıdır.

Hasan Onat sadece dinî düşüncede yeni bir bakış açısı oluşturmaya çalışmamıştır. O, dinde yeniliği, zihniyet değişimine neden olacağı için ön plana almaktadır. Onun gayesi genel anlamda Müslümanlığın rönesansıdır.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W.- Horkheimer, Max. *Aydınlanmanın Diyalektiği*. çev. Nihat Ülner-Elif Öztarhan Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010.

Bal, Hüseyin. *Laikleşme Teorisi ve Küresel Dinî Diriliş Argümanı Bağlamında Dinsel Değişim*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 9. Basım, 2004.

Çiğdem, Ahmet. *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Dellaloğlu, Besim F. *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi*. Ankara: Kadim Yayınları, 2016.

İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

İşcan, Mehmet Zeki. *Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.

Köse, Ali. "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar". *Kutsalın Dönüşü*. Ed. Ali Köse. 203-216. İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.

Maalouf, Amin. *Uygarlıkların Batışı*. çev. Ali Berktay. İstanbul: YKY Yayınları, 2020.

Onat, Hasan. "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe". *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004).

Onat, Hasan. "Din Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek". *Türkiye'de Değişim Sempozyumu*, 97-108. Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, 2010.

Onat, Hasan. "Dinî Yayınlarda Bilimsellik Sorunu". *Türkiye Birinci Dinî Yayınlar Kongresi*. 161-168. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Onat, Hasan. "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak". *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. Ed. Mahfuz Söylemez. 27-32. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007.

Onat, Hasan. "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din". *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*. Ed. Ali İsra Güngör. 268-277. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2008.

Onat, Hasan. "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi". *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. Mahfuz Söylemez. 13-68. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Onat, Hasan. "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii Selefi Kutuplaşması". *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015), 107-128.

Onat, Hasan. "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Özel Sayı (Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan) (1999), 197-207.

Onat, Hasan. "İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları". *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*. ed. Murat Ak-Hasan Cansız. 45-69. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi ve İSAV Yayınları, 2017.

Onat, Hasan. "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler". *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 169-192.

Onat, Hasan. "Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü". *Bütün Boyutlarıyla Din Sempozyumu*. ed. Murat Sülün. 353-374. İstanbul: Kur'ân Çalışmaları Vakfı Yayınevi, 2016.

Onat, Hasan. *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Kökler ve Değerler Yayınları, 2009.

Özdemir, Muhammet. "İslâm Antropoloji mi Sosyoloji mi: Novum Organum ve Leviathan Neden Gereklidir?". *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017), 302-317.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Ünal, İsmail Hakkı. *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.

SUMMARY

The opinion pattern of Onat is based on his displeasure upon the current situation of Islam. According to him, religion today is understood not upon meaning and freedoms but upon politics, ideological mindset and domination case. Historical sensitivity is lost in terms of religious thought. Time perception of Muslims is not healthy. "Past" and "present" are experienced as simultaneous time dimensions. The passion of past, is transformed into a fear of living culture loss. Muslims have become "weak communities" refraining from change and they are enclosed with an integrism which can be seen as "cultural suicide". Today religion is mostly based on tradition. A religion based on tradition is a theology which imitates the solutions of past and accounts for confirming historical dogmas. There seems to be no progress idea in the minds of those who sacralize the past.

Today history thought of Muslims is built on sacralizing the past. This consideration has caused man to be the prisoner of the past.

Muslims are sentenced to be crushed under the weight of the past because of the fact that they have not understood it correctly.

According to Onat, current religious understanding puts the reason as an enemy to itself. The positioning of reason by religious epistemology as farther has resulted in the sacralization of reason and thinking hostility at the level of worship. First and foremost the reason of Muslims being far away from global thinking and producing is the fact that attitudes about religion lack reasoning. Classical religious thought has stayed at the point of "opinions of the ancients" disconnected from contemporary world. Religious thought is no more dynamic but it is static. It seeks for saving the past not the future. However the direction of Quran is towards "the future".

On this context the subject that Onat is emphasizing is the determination of what cannot be changed and what can be changed in religion. According to him, fundamental elements of religion can only be deducted from Quran and they do not change. Fundamental faith guidelines and the place of reason in religion, worships, freedom, justice, and mercy are all unchanging principals. Everything except from the principals determined by Quran, including the religious practices of the Prophet, are subject to criticism. The material except form Quran on no condition can be treated as revelation. Any information apart from revelation and practice in any kind must be open to criticism and analysis.

Onat has been a frank pursuer of these questions: "Where is religion going?" "How must we understand Islam?" For this reason, he dealt with "Rethinking Islam", "Re-understand Islam in the light of founding principles of Quran", "rereading Islam over freedom"; he mentioned about "the reform rooted in bases". According to him, almost all affairs of a society in which the insight of God and religion is paralyzed will be spoilt. In this case, the dealing must start from religion and restructuring in the field of religion.

According to Onat, the beginning of restructuring in religious thought is to develop a freedom theology. It is possible to find the roots of theological fundamentals of freedom and creativity of humankind in Quran. "God's blowing from his spirit to man" means the creativity of humankind, ability to understand and freedom.

Onat also emphasizes the importance of the verse "God taught man the names". According to him, this verse shows that humankind has been given the ability to name, to identify what is against the reason and conceptualization.

Within the thought of Onat, freedom is a liability reminding Muslim individual of his or her responsibility for changing the current situation. Freedom is the conduct of salvation from the bonds

that lock Muslims to the past. Freedom is to get rid of the effects of religious insights blocking civil solutions that can be developed as equitable. In short, freedom is a part of change and justice.

Freedom will bring together individualization. Onat has the opinion that the principals of Islam about individualization have been neglected. Individual consciousness has not been developed in Islam tradition. However faith is individualistic. Islam is a religion taking individual salvation as a base. The respondent of Quran is the individual, not any society or institution.

Onat thinks that in general Muslims have a characteristic of being an "identity community". He is in favor of transition from identity community to "personality/character" society. For this reason, he emphasizes creative forces of individual in almost his all writings.

Individualization will result in secularization. Onat approves normal secularization at social dimension. Secularization in West is a result of proliferation of irrational field gaining divineness by religion armor. Such a result is also true for today's Muslim world. By secularization Onat means "awakening", "purification from mystery and magic", rationalization, separation of religion and state, being free for man in terms of religious preferences.

Onat also mentions religious roots of secularization. In view of Onat specially Quran's statement that miracle era has ended contributed to the development of critical thinking. "Distinction of faith from action" which is represented by Murciii-Maturidi school has been one of the most important steps of humankind towards secularization.

Onat has an opinion that there may be a shrink in the religious field by secularization. But he establishes a relationship between this shrink and effectiveness, stating that shrinking process might point an era in which effectiveness of the religion will be increased. The shrink will cause the improvement of individual consciousness, search for meaning, flourishment of man's creative skills.

Onat is a supporter of a situation in which the religion fades from the scene of politics. Islam left the political matters to man's reason and experience. Politics is the most important obstacle for religion to be understood truly. Intellectual products cannot be gathered because Muslim mind is excessively politicized. In order Muslims to develop a healthy democracy culture it is necessary to break the connection of religion and politics.

According to Onat democracy, secularism are superior humanistic values that are products of common experience of humankind. Islam grounds on the individual in terms of faith and responsibility, leaves

the matter of sovereignty to man, accepts justice as the founding principle holy creativeness, reason and law. All of these require Muslims to carry onward high universal values such as democracy and secularism. For this reason Islam cannot be given a color against democracy and secularism. It is possible to be democratic and secular without abandoning Islam.

According to Onat, the more we can flourish our world, the more we will flourish our hereafter. But the act of religion to build life is not political but moral. The intervention of religion to the world is limited by moral principles in the sense of social virtues.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 264-280
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 264-280
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

HASAN ONAT'IN ŞİÎLİK ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Evaluations on Hasan Onat's Shiite Studies

Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ*

Öz

Hasan Onat Şiîlik üzerine çalışmalar yapmış, bu mezhebin tarihi ve sosyal özelliklerine yoğunlaşmış, hangi şartlar altında teşekkül ettiği ve temel fikirlerinin hangi süreçlerden geçtikten sonra teşekkül ettiğini aydınlatmaya çalışmıştır. Bu mezhebin temel fikirleri açısından hicrî I. asrın son çeyreğinden itibaren şekillendiğini ortaya koymuş, zaman içerisinde mezhebe dönüştüğünü savunmuştur. Mezhebin teşekkül dönemi hakkındaki çalışmalarında Fikir-Hadise irtibatı, kaynak kritiği, genellemeden kaçınma, fikirler, şahıslar ve olaylar üzerinde derinleşme ile birlikte menkulde makullük gibi yöntemleri etkin bir şekilde kullanmıştır. Şîa'nın, İmâmiyye özelinde yaşanan güncel sorunlarını İslam'ın kurucu metni olan Kur'an-ı Kerim'e dönmekle aşabileceğini ileri sürmüştür. Hem Şiî hem de Sünnî çevrelerde yaygın olarak rastlanan mehdilik anlayışının dinî olmayıp kültürel bir sorun olduğuna dikkat çekmiş, mezheplerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Anahtar Kavramlar: Şiîlik, Sünnîlik, İmâmet, Vasîlik, Mehdîlik.

Abstract

Hasan Onat worked on Shiism, focused on the historical and social characteristics of this sect, tried to enlighten the conditions under which it was formed and the processes after which its basic ideas were formed. In terms of the basic ideas of this sect, he argued that the earliest Hijri period was formed in the last quarter of the first century, and that it transformed into a sect over time. In his studies on the formation period of the sect, he effectively used methods such as idea-event connection, source criticism, avoidance of generalization, deepening on ideas, persons and events, and reasonableness in narrations. He argued that Shia could overcome the current problems experienced in the imamiyya by returning to the Quran, which is the founding text of Islam. He pointed out that the understanding of Mahdi, which is common in both Shiite and Sunni circles, is not a religious but a cultural problem, and pointed out that the sects should be examined with scientific methods.

Key Words: Shia, Sunni, Imamah, Wasiyya, Mahdism.

* Prof. Dr.İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi, İzmir, Türkiye / skorkmaztr@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-6233-5688

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
05.05.2021	30.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.932970

GİRİŞ

Hasan Onat iyi bir ilim adamı ve tutarlı bir düşünür olma özelliği ile arkasında bir sürü çalışma, öğrenci ve hayırla yâd edilecek hatıra bırakarak aramızdan ayrılmıştır. Onun eserleri özellikle Şiîlik alanında yoğunlaşmış olmakla birlikte İslam düşüncesinin tamamına yönelik olmuştur. Bizim bu çalışmamızda yoğunlaşacağımız ana konular özellikle onun Şiîlik hakkında kaleme aldığı eserleri olacaktır. Bu çerçevede Şiîliğin teşekkülü, güncel durumu ve mehdilik meselesini ele aldığı çalışmalarını tanıtmak ve değerlendirmek istiyoruz.

1. Şiîliğin Teşekkülü Üzerine Araştırmaları

İslam mezheplerinin birçoğu üzerinde çalışan hocanın özellikle Şiîlik alanında yapmış olduğu doktora tezi, içerik açısından son derece zengin ve kıymetlidir. Büyük kısmını Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'nın danışmanlığında yürüttüğü çalışması, Batı'da yapılan araştırmaları görmekle birlikte İslam dünyasında ortaya konulan müktesebatı da incelemiştir. Şiîlik düşüncesinin özellikle Emevîler döneminde ortaya çıkmış olduğu varsayımından hareketle bu tarihi süreci mercek altına almıştır.[1] Çalışmanın özü her mezhepte görmüş olduğumuz kendi fikirlerini Hz. Peygamber dönemine taşıma girişiminin tarihi veriler ışığında test edilmesidir. Akıcı bir Türkçe ile kaleme alınan eserde elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Emevîler devrinde bazı dinî fırkalar ilk defa tarih sahnesine çıkmışlardır ve Şiîlik de bunlardan birisidir. Bu devirden daha öncesi olan Hulefâ-i Râşidîn dönemi, yani Hz. Ali'nin yaşadığı dönemde, hilafetin nass ve tayin ile onun hakkı olduğuna inanan bir gruptan söz etmek mümkün değildir. Çünkü Hz. Ali'nin de ifade ettiği gibi, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a beyat edenler, aynı zaman da ona da beyat etmişlerdir.[2]

---

[1] Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 139.

[2] Onat, *Emeviler Devri*, 139.

Çeşitli kaynaklarda Hz. Osman veya Hz. Ali döneminde faaliyet gösterdiği ileri sürülen Abdullah b. Sebe'ye izafe edilen "vesâyet" ve "rec'at" gibi temel fikirler, en erken hicrî I. asrın sonlarına doğru, mevâlî diye tanımlanan Müslüman olup Arap olmayan kesimler arasında ortaya çıkmış düşüncelerdir.[3] Aynı şekilde Sıffin Savaşı sonrası vuku bulan "Hakem Olayı"nda Hz. Ali'nin hilafe olup olamayacağının tartışılması, imâmet meselesi hakkında daha henüz bir nass ve tayin fikrinin şekillenmediğini göstermektedir. Hocaya göre Hz. Ali'nin ölüm döşeğinde iken, kendisine sorulan "Senden sonra Hasan'a beyat edelim mi?" şeklindeki soruya "Siz bilirsiniz" şeklinde cevap vermesi bunun başka bir delilidir. Aynı şekilde Hz. Hasan'ın hilafeti Muâviye'ye devretmesi bu dönemde henüz imametle ilgili nass ve tayin fikrinin oluşmadığını göstermektedir.[4] Şiîliğin genel fikirleri tarihi seyri açısından incelendiğinde ileri sürülen görüşleri tarihî hadiseler bakımından desteklenmemektedir.

Hocanın doktora tezinde Hz. Ali'nin insanüstü vasıflarla donatılan bir kişiliğe sahip olduğu anlayışı tarihsel süreçte aranıp, bu anlayışın hangi dönemde ortaya çıktığı da tespit edilir. Hz. Peygamber'in vefatından itibaren gerçekleşen tarihe iz bırakan olaylardan olan Hulefâi Râşidîn, Muâviye, Yezid b. Muâviye dönemleri ve Kerbelâ faciası gibi hadiseler tahlil edilir. Arkasından Tevvâbûn Hareketi ve Muhtâr es-Sakafî ayaklanması gibi olayları incelenir. Bir beşere insanüstü vasıfların yüklendiği ilk fikirlerin sosyal hayatta ilk defa Muhtâr ayaklanmasından sonra görülmeye başlandığı ileri sürülür. Tarihte var olduğu iddia edilen fikirlerin hangi olaylarda tezahür ettiğini tespit etmeyi amaçlayan ve fikir hadise irtibatı diye nitelenen metot, Şiî fikirleri mercek altına alınırken etkin bir şekilde kullanılmış olur. Çalışmasının sonucunda Hoca, hicrî I. asrın son çeyreğinden önce ne Şiîllikten, ne de Şiî fikirlerden söz edilebileceğini belirtir. Hicrî I. asrın sonları ile II. asrın başlarında ilk Şiî fikirlerin teşekkül etmeye başla-

[3] Benzer tespitler için bkz. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* (Ankara : Araştırma Yayınları, 2005), 30 vd.

[4] Onat, *Emeviler Devri*, 139-140.

dığını ama bunların ictimaî hayata henüz mal edilemeyeceğini, bununla birlikte gerek Muğîre b. Saîd'in gerekse Ebû Mansur el-'Iclî hareketlerinin ilk tezahürler olarak kabul edilebileceğini savunur.[5]

Hocanın kullanmış olduğu yöntem ve yapmış olduğu tespitler, Türkiye'deki İslam Mezhepleri Tarihi alanında yaptırdığı tezlerde kullanılmıştır.[6] Bu çalışmalarda özellikle takip edilen yöntem fikir-hadise irtibatı, kaynak kritiği, genellemeden kaçınma, fikirler, şahıslar ve olaylar üzerinde derinleşme ile birlikte menkulde makullük gibi esas ve kavramlarla özetlenebilir. Bu esasların İslam mezhepleri tarihi alanı ile birlikte sosyal bilimlerin bütün alanlarında yapılacak çalışmaları anlamlı kılacağı açıktır.

Hasan hoca, doktora çalışmasından sonra Şiîliğin teşekkülünü incelediği bir makalesinde[7] Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin'in, ve torunu Zeynülâbdîn'in etrafında, Şiîlerin iddia edildiği şekilde bir Şiî farklılaşmanın bulunmadığını tespit eder. Hz. Ali'nin sağlığında, onun etrafında yer alan insanların, Ali'nin nass ve tayinle imam olduğuna inanıp onu halife olarak görenlerin varlığından söz etmenin mümkün olamayacağına değinir. Bu görüşünün delili olarak, Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın ölümünden sonra meşru halife olarak Müslümanların birliğini sağlayamayışı, zaman zaman savaşa gönderecek asker bulmayışı ve Sıffin'den sonra Hâricîleri oluşturan bir grubun kendi saflarından ayrılmasına engel olamayışı gibi hadiseleri sayar. Hocaya göre şayet insanlar Hz. Ali'nin nass ve tayinle Halife olduğuna inanmış olsalardı, İslam tarihindeki ilk fırkalaşma olayı olan Hâricîlikten söz etmek mümkün olamayacaktı.

---

[5] Onat, *Emeviler Devri*, 139-142.

[6] Metin Bozan, "İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci", ts. (Erişim 06 Nisan 2021); Mehmet Ümit, *Zeydiyye- Mu'tezile Etkileşimi: Zeyd b. Ali'den Kasım er-Ressi'nin Ölümüne Kadar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010); Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009); Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri* (Ankara: Araştırma yayınları, 2005); Muzaffer Tan, *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci* (Ankara Üniversitesi, Tez, 2006).

[7] Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/ (1997), 117.

Aynı şekilde, Hasan b. Ali'nin, Muaviye ile anlaşarak halifelik iddiasından vazgeçmesi de Şîa'nın iddia ettiği gibi bir Şiî farklılaşmanın henüz gerçekleşmediğini göstermektedir. Şayet Hz. Hasan hakkında nass ve tayin fikri söz konusu olsaydı, herhalde o hilafeti Muaviye'ye kolayca devretmezdi. Benzer şeyler Hz. Hüseyin için de geçerlidir. Zira Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye çağıranlar da, onu öldüren, ya da öldürülmesine seyirci kalanlar da Kûfelilerin kendisidir. Öte yandan karizması yüksek imamlardan birisi olan Ali b. Hüseyin Zeynülâbidîn ise ömrünü, her türlü siyası faaliyetten uzak bir şekilde geçirmiş zühd sahibi bir kimsedir.[8] Yani adı geçen şahısların yaşadığı dönemde, Şîa'nın anladığı şekilde bir imamet fikrinden söz etmek oldukça zordur.

Hocanın; Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin görüşleri çerçevesinde Şiî imâmet nazariyesini ele aldığı bir başka makalesi daha vardır.[9] Bu çalışmasında büyük bir vukufiyet ve titizlikle imamet düşüncesinin ne kadar kilit bir noktaya sahip olduğunu inceler. Konuyu imâmet meselesinin yeri, hükmü, imamlara itaatin iman ve küfür ile ilişkisi gibi temel başlıklar altında ele alır. İmamlara yüklenen sıfatlardan olan; ismet, ilim, şecâat, efdâliyyet, tahâret, akrebiyyet, infirad, gaybet, imamların sayıları ile birlikte âyet ve mucize sahibi olmaları gibi özelliklerine değinir. Bu çerçevede Kuleyî'nin aktarmış olduğu nakillerin "kendi dönemine özgü" olan bakış açısından kaynaklandığını, Tûsî'nin ise Moğol işgalinin yol açtığı dönemden mezhebini güçlendirerek çıkaran bir düşünür olduğunu, onun da Kuleynî'den farklı olmadığını belirtir. İmâmet fikrinin her üç müellifte de aynı değere sahip olduğunu, zaten imâmet fikrinin kaldırılması durumunda Şiîliğin özgün bir yanının kalmayacağını vurgular. Hocanın yapmış olduğu bu tespitlerinde ne kadar haklı olduğunu, Tûsî özelindeki "İmâmet

[8] Onat, "Şiiliğin Doğuşu", 117.

[9] Hasan Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/ (1992), 89-110.

Risâlesi"nin tercümesinde rahatlıkla görmek mümkündür.[10][11] Hocanın tespitleri doğrultusunda ilk Şiî fikirlerin hicrî I. asrın sonlarında ortaya çıktı ileri sürülebilir.

Şiîliğin imâmet fikri ile birlikte öne çıkardığı hususlardan bir diğeri de Kerbelâ faciasıdır. Bu konuyu tahlil ettiği çalışmasında hoca tarih bilgisi ve bilincinin önemine değinir. Türkiye'deki sorunların önemli bir kısmının, tarih bilgi ve bilincindeki eksiklikten kaynaklandığını tespit eder. Türkiye'de özellikle son iki asırda ortaya çıkan zihin yarılmasının, ya geçmişin kutsallaştırılmasına, ya da yok farz edilmesine sebep olduğunu hatırlatır. Hoca, tutum olarak kutsallaştırmakla, yok farz etmek arasında her hangi bir farkın olmadığına dikkat çekerek her iki durumda da geçmişin doğru anlaşılmasının zorlaştığını vurgular. Öte yandan geçmişi doğru anlayamayanlar, onun ağırlığı altında ezilmeye mahkûm olacaklardır. Kerbelâ'nın doğru anlaşılması ve ondan gerekli dersleri çıkartılması yalnızca bu çerçevede mümkün olacaktır. Aksi takdirde Kerbelâ olayı, Şiîlik ve Sünnîlik farklılaşması için, birtakım çıkar odakları tarafından malzeme olarak kullanılacaktır. Hakikati itibariyle Kerbelâ olayı, Şiî-Sünni ayrımı yapmadan bütün Müslümanları ağlatan bir faciadır. Oysa Kerbelâ'yı, ayrıştırmak yerine Müslümanları birleştiren bir öge haline getirmek de mümkündür. Bunun yolu ise öncelikle Kerbelâ'yı iyi okumaktan geçer. Doğru bir okuma yapabilmek için mezheplerin, birer din değil; dinin anlaşılma biçimleri olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in sağlığında herhangi bir mezhep ya da tarikat yoktur. Mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan beşeri oluşumlardır. Adı ne olursa olsun, herhangi bir mezhebin İslam'la özdeşleştirilmesi mümkün değildir.[12]

2. Şiîliğin Güncel Durumu Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Hasan hocanın günümüz Şiiliği hakkında yaptığı çalışmalarında kuşatıcı ve onların Müslümanlığından tereddüdü olmayan bir bakış

---

[10] Nasîrüddin Muhammed b Muhammed b el-Hasan et-Tûsî, "İmâmet Risâlesi", çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/ (1996), 179-191.

[11] et-Tûsî, "İmâmet Risâlesi", 179-191.

[12] Hasan Onat, "Kerbela'yı Doğru Okumak", *Akademik Orta Doğu* 2/3 (2007), 8.

açısına sahip olduğu görülür. İslami İlimler Araştırma Vakfı tarafından 1993 yılında "Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik" başlıklı bir sempozyum düzenlenmiştir. Bu toplantıda "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi" başlıklı bir tebliğ sunmuş ve yapıcı bir üslupla mezhebin bazı sorunlarına dikkat çekmiştir. Şiîliğin eski İran geleneği ile bütünleşmiş bir yapıya sahip olduğunu tespit ederek kitabi bir din anlayışının önemini vurgulamıştır. Hoca Şiîliğin günümüzdeki en büyük temsilcisinin İran olduğuna değinir, Kur'an ekseninde bir din anlayışı geliştirilemeyecek olursa Şiî-Sünnî kavgalarının önüne geçilemeyeceğini hatırlatır. Ayrıca İran devrinin İslam ile özdeşleştirilemeyeceğini özellikle vurgular, bunun ciddi bir yanılgı olacağını hatırlatır, İslam'ın evrensel bir din olduğunu, hiçbir devlet veya hiçbir kimsenin tekeline alamayacağını ifade eder.[13]

Hoca özellikle Ali Şeriati ekseninde dile getirdiği hususlarda, başta İran toplumu olmak üzere bu mezhebe mensup kimselerin, din anlayışlarını yeniden gözden geçirmelerinin gerekliliği üzerinde durur.[14] Şeriati'nin bazı Şiî kavramlara yeni anlamlar yükleyerek, Şiîliğin tıkanan damarlarını açma gayreti içinde olduğunu, kendi Şiîliğinden taviz vermediğini, ancak buna rağmen bazı Şiî kesimler tarafından "gizli Sünnîlik" ile itham edildiğini hatırlatır. Mezhebin dar kalıplarından kurtulması için Şeriati'nin ciddi bir çaba sarf ettiğini, ancak Şiîlikten de tamamen kurtulamadığını vurgular. Müslümanlar arasındaki ihtilafların ancak vahiy etrafında kümelenmekle çözüleceğinin altını çizer.

Şiîliğin din ve siyaset ilişkilerini konu edindiği çalışmalarından birisi olan "Şiîlik ve Siyaset Kavramı" adlı tebliğinde[15] dinin kutsal ve insanüstü yönü olduğunu, buna karşılık siyaset ve mezhebin ise beşer ürünü olduğuna dikkat çeker.[16] Bu çerçevede dinin insan için var olduğunu, insanın en iyi şekilde kendini gerçekleştirebilmesi için

---

[13] Hasan Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, (1993), 151.

[14] Hasan Onat, "Şiîlik ve Günümüz Şiîliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 3/3 (1989), 122-138.

[15] Hasan Onat, "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu*, (1998), 120.

[16] Onat, "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", 120.

dinin bir araç olarak görülmesi gerektiğini vurgular. İnsanlık tarihi boyunca, tümüyle dinden uzak bir toplumun var olmadığına değinen hoca, dinin aynı zamanda sosyal bir olgu olduğu gerçeğini dışlayarak herhangi bir şey yapmanın da mümkün olmadığını hatırlatır. Bu ve benzeri birçok vesile ile mezheplerin, adı ne olursa olsun, dinin anlaşılabilme biçimleri olduğunu tekrar vurgular. Mezheplerin her ne sebeple olursa olsun din ile özdeşleştirilmemesi gerektiğine değinir. Bu hususun hem insan gerçeğiyle hem de İslam dini ile bağdaşmayacağını, Müslümanların entellektüel düzeyde mezhepler üstü düşünmeye başlaması gerektiğini sürekli tekrarlar. Bu becerinin en güzel şekliyle çağı ve 14 asırlık İslami birikimi eleştirel bir gözle yeniden okumak ile mümkün olacağını hatırlatır. Eleştirel düşüncenin sadece Şiîlik için değil, diğer mezhepler için de elzem olduğunu, ana damarları Hâricîlik, Şiîlik, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet gibi büyük mezheplerden oluşan tarihî tecrübenin, tarihte ortaya konulmuş büyük bir başarı olduğunu, bu başarının günümüzde de elde edilebileceğini hatırlatır.[17]

Hoca, İran ve Şiîlik konulu çalışmalarına "İran İslam Devrimi ve Şiîlik",[18] başlıklı bir makalesi ile devam etmiştir. Söz konusu makalesinde "Adaletin hem Tanrısal yaratmanın temel yasası hem de insan olmanın ön koşulu" olduğunu vurgular. "Adaletin ve özgürlüğün olmadığı yerde İslam olmaz"[19] şeklinde tespitlerde bulunarak, özellikle devrim sonrası yaşanan sorunları dile getirir. Çeşitli vesilelerle İran'a yapmış olduğu ziyaretlerden edindiği tecrübelerini de aktararak başka sorunlara dikkat çeker. İran da dâhil olmak üzere İslam dünyasının esas sorunun temel hak ve özgürlüklerle ilgili olduğunu, İslam dininin insanın özgürlük bilincini geliştirmek; aklı ve yaratıcı yetileri etkin kullanmayı kolaylaştırmak için gelmiş bir din olduğunu, böyle olmasına karşın İran'da dinin bir tür siyasal ideolojiye indirgendiğini, varoluşsal anlam kodlarının büyük ölçüde içinin boşaltıldığını hatırlatır. Hem İran hem Azerbaycan hem de bütün İslam dünyasında fıtrata uygun olan özgürlük bilinci geliştirilmeden, tarihte ne

[17] Onat, "Şiîlik ve Siyaset Kavramı", 120.

[18] Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları* VI/2 (2013), 223-256.

[19] Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", 223-256.

özne olmanın, ne de İslam'ı doğru anlamanın mümkün olacağını ifade eder.[20] Devlet imkânlarını kullanmasına rağmen İran'ın özellikle İslam'ı mezhepten ibaret görmesinin ve muhalif görüşlere kulağını tıkamasının ciddi sorunlara yol açacağına dikkat çeker.

İran ve Azerbaycan tecrübesi özelinde yaşanan sorunları tahlil ederken, İslam dinin, evrensel nitelik taşıyan adalet, işlerin ehline bırakılması, herhangi bir kabileye, sağa sola ayrıcalık tanınmaması, istişare kuralına uyulması gibi bazı ilkeleri belirleyerek siyasi meseleleri insana bıraktığını ısrarla vurgular. Müslümanların, Kur'an'ın ana ilkelerine uygun olarak sosyal değişim olgusuna paralel bir biçimde kendi siyaset anlayışlarını oluşturmak gibi bir sorumluluklarının olduğunu hatırlatır. Bu hususta ister Şiî ister Sünnî, bütün Müslümanların pek de başarılı olmadıklarını sürekli dile getirip, sorunun muhtemelen Hz. Muhammed'in aynı zamanda hem peygamber hem idareci hem de normal bir insan olma özelliğinin daha sonra yanlış anlaşılmasından kaynaklanan bir eksilik olduğunu ifade eder. Günümüz Müslümanlarından ise kendilerinin birer peygamber değil, ümmet olduklarını hatırlamalarını ve bilmelerini ister.

Şiîliğin günümüzde yaşanan savaş ve kavgalara malzeme yapılmasına dikkat çeken hoca, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şiî-Selefî Kutuplaşması" başlıklı bir tebliğ sunmuştur.[21] Söz konusu tebliğinde özellikle dış destekli olarak yaşanan İran/Fars-Suudi Arabistan/Arap kavgalarına işaret eder.[22] Ona göre İslam dünyasında yaşanan olumsuzlukları meşrulaştırabilmenin yolu, Müslümanlar arasındaki güç ve iktidar mücadelesini, dînî alana taşımak ve din üzerinden tanımlamaktır. Zira savaş ve ölümleri makul hale getirebilmenin en kolay yolu, toplumsal hafızada diri olan anlam çerçevelerini kullanmak ve öteki/düşman algısını yeniden canlandırmaktır. Özünde iktidar ve güç kavgası olan algı ve çatışmalar, tarihteki adıyla "Şiî-Sünnî", günümüzde ise "Şiî-Selefî" kutuplaş-

[20] Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", 247.

[21] Hasan Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması", *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik (İlmî Toplantı)*, (2014), 525-551.

[22] Onat, "İslâm Ortak Paydası", 525.

ması olarak yeniden yaşanmaktadır. Mesela İran, dünyanın her yerindeki Şiîleri, kendi egemenliği için her zaman harekete geçirebileceği hazır bir güç olarak görmektedir. Tarihteki tecrübeden yararlanarak "düşman" algısını diri tutmakta ve böylece Şiî kimliğini yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Geniş Sünnî kitleyi karşısına almak yerine, daha belirsiz, ancak içinin istenildiği şekilde doldurulması mümkün olan "Selefilik" kavramını kullanarak güç ve egemenlik arayışını beslemektedir. Suudi Arabistan ise, çekiciliğini kaybetmiş Vehhâbîlik yerine, "Selefilik" gibi, geçmişe yönelik özlemleri çağrıştıran bir kavramla hem Şiî olmayanların sempatisini kazanmaya hem iktidarına yönelik eleştirileri hafifletmeye çalışmaktadır. Böylece hem tehdit olarak gördüğü İran'a karşı destek ve meşruiyet kazanmaya çalışmakta hem de Sünnî dünyanın liderliğine soyunmaktadır. Özetle Selefî-Şiî kutuplaşması, iktidar kavgasının ve dinî alana taşınması olarak görülmelidir.[23] Her iki mezhebi de siyasi emellerine alet eden devlet veya kesimlerin asıl niyetlerini görebilmek için tarihî arka planlarına bakmak gerekmektedir. Bu sebeple İran tarih ve kültürünü bilmenin Şiîliği anlamaya, cahiliyye kültürünü bilmenin de Selefîliği çözmeye katkısının olacağı açıktır.

3. Mehdilik Meselesinin Analizi

Lisan ve lisansüstü derslerine ilaveten çeşitli vesilelerle mehdilik konusundaki görüşlerini sürekli dile getiren Hoca, bu konuda bir tebliğ metni hazırlamıştır.[24] Ona göre mehdilik konusundaki tartışmalar çoğunlukla "Mehdiye inanmıyor musun?, Yoksa mehdiliği ve hadisleri inkâr mı ediyorsun?" şeklindeki sorularla başlamaktadır. Ezbere dayalı bir tepkiselliğin ürünü olan ve sorunu anlamaksızın muhatabını mahkûm etmeyi esas alan bir üslupla sürdürülmektedir.[25] Böylesi bir bakış açısının bilimsellikten ve sağduyudan uzak olduğunu belirterek, bu tür yaklaşımların konunun sağlıklı tartışılmasına ve doğru anlaşılmasına imkân vermeyeceği açıktır.

---

[23] Onat, "İslâm Ortak Paydası", 548.

[24] Hasan Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, (2018), 637-652.

[25] Onat, "Mehdilik Meselesi", 637.

Müslümanların çoğunluğunu oluşturan Sünni anlayışı benimseyenler arasında da bir "kurtarıcı" beklentisinin olduğunu belirten hoca, Türkiye'deki pek çok tarikatın kendi liderini "mehdi" olarak görebildiğini ifade eder. İlahiyat Fakültelerindeki Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi gibi alanların, kendi yöntemleriyle bu olgu üzerinde ciddi çalışmalar yapılabileceğini teklif eder.[26]

Mehdilik anlayışını Müslüman gelenekte farklı ve önemli kılan beş hususun varlığına dikkat çeken hoca bunları şu şekilde sıralar: 1. Mehdinin zuhurunun kıyametle irtibatlandırılması; mehdiye kıyamet kopmadan önce yeryüzünü adaletle doldurmak gibi bir misyon yüklenmesi. 2. Mehdinin Allah tarafından kurtarıcı olarak görevlendirilmiş bir kimse olacağı inancı. 3. Bu düşüncenin kıyametle irtibatlı olmasına rağmen, neredeyse 14 asırdır, zaman zaman mehdilik iddiası ile ortaya çıkan kişilere, mehdinin zuhuru ile ilgili belirlenen zamanda zuhurun olmamasına rağmen varlığını sürdürebilmesi. 4. Vahyin sürekliliği fikrinden beslenmesi. 5. Mehdilik iddiası ile ortaya çıkan şahısların yanında, kurtarıcı fikri etrafında birtakım mezheplerin vücut bulmasına imkân sağlamasıdır.[27]

Günümüzde özellikle tarikatlarda mehdi, müceddid gibi kavramlarla ilgili düşüncelerin oldukça revaçta olduğunu hatırlatan Hoca, bu konunun dinin aslı ile herhangi bir irtibatının olmadığını özellikle vurgular.[28]

Mehdiliğin yanında kimi tarikatlardaki bazı şeyhlerinin "asrın müceddidi" olarak ilan edildiğini, içinde bulunduğumuz dönemin böylesi fikirleri ileri sürmek açısından müsait olduğunu belirtir. Geçmişte de bu türden girişimlerin olduğunu beyan eden hoca, bu zihniyeti en iyi temsil eden akımlardan birisi olarak Kadiyânîlik veya Ahmedîliği zikreder. Daha iyi Müslüman olmak iddiasıyla Hind alt kıtasında ortaya çıkan bu hareketin, günümüzde varlığını İngiltere'nin himayesine bağlı olarak sürdürmekte olduğu bilinmektedir.

---

[26] Onat, "Mehdilik Meselesi", 637.
[27] Onat, "Mehdilik Meselesi", 649.
[28] Onat, "Mehdilik Meselesi", 649.

Onat, mehdilik inancının Kur'an'da yer almadığı için iman meselesi olarak görülmemesi gerektiğini; mehdiliğe inanmayanın dinden çıkmayacağını veya bu anlayışa sahip olan kimselerin de daha iyi Müslüman olmayacağını özellikle belirtir. Hiç kimsenin ne mehdiliği ne de mesihliği İslam'ın kurucu unsurlarından birisi olarak iman esası gibi ilan etme hak ve yetkisinin olmadığını vurgular. Konuyu daha da vuzuha kavuşturmak adına, Kur'an'ın kurucu ilkeleri esas alındığında, bizzat Kur'an'ın kendisinin "mehdi" olduğunu da özellikle ifade eder.[29]

Onat, Müslüman gelenekteki kurtarıcı beklentisi ile İslam dünyasındaki kültürel altyapının uyumlu olduğunu, yeni mehdilerin uygun koşullarda yeniden ortaya çıkıp toplumda taraftar bulabileceğini söyler. Konunun doğrudan dinle irtibatlı olmadığını, iman esası gibi mütalaa edilmesinin yanlış olduğunu, ama bundan daha önemli olanın, birey bilincinin gelişmesi, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve devletin adaleti hayatın bütün alanlarında etkin kılması gerektiğini belirtir. Kurtarıcı beklentisinin kaynaklarını sıralarken, toplumun geleceği ile ilgili varoluşsal tehdit algısını, adaletsizliğin adalet duygusunu zedeleyecek boyutlara ulaşmasını, ekonomik krizlerin insan onurunu zedelemeye başlamasını ve toplumdaki güven duygusunun azalması olduğunu hatırlatır.[30]

Hasan hoca özgün bir bilim adamı olup üretken bir akademisyen olması sebebiyle şimdiden araştırmalara konu olacak[31] bir hayli ça-

[29] Onat, "Mehdilik Meselesi", 650.

[30] Onat, "Mehdilik Meselesi", 651.

[31] Mehmet Atalan, "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirmesi", *Türk Yurdu* 399 (2020), 82 vd.

lışma bırakmış ve Şiîlik konusuna ciddi mesai harcamıştır. Onun ortaya koyduğu eserleri arasında yayınlanmış[32] ve yayınlanmayı bekleyen; tercümeleri,[33] ansiklopedi maddeleri[34] ve diğer yayınları da[35] vardır. Makale sınırlarını zorlayacağı ve belki müstakil bir derlemeye konu olması gerektiği için şimdilik incelemiş olduğumuz eserleri ile yetinmek istiyoruz.

Sonuç

Hasan Onat çalışmalarında İslam düşüncesinin en önemli konularından birisi olan Şiîlik meselesinin doğru anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Mezhebin teşekkül dönemi hakkındaki çalışmalarında Fikir-Hadise irtibatı, kaynak kritiği, genellemeden kaçınma, fikirler, şahıslar ve olaylar üzerinde derinleşme ile birlikte menkulde makullük gibi yöntemleri etkin bir şekilde kullanmıştır. Kullandığı bu metot sayesinde Şiîlik düşüncesinin İslam Dininin erken dönemleri ile ilişkilendirilemeyeceğini güçlü delillerle ortaya koymuştur.

Şiîlik alanında yaptığı çalışmalarla Müslümanların birbirlerine düşman olmaları yerine, birbirlerini anlamaları gerektiğini hatırlatmıştır. Sağlıklı bir iletişim ile fikir ayrılıklarının birer zahmet değil, rahmet olabileceğine işaret etmiş, ahiretteki kurtuluşun belli bir grup, cemaat, mezhep ya da meşrebe mensup olmakla değil, bireysel çaba, ibadet ve ahlak ile gerçekleşeceğini sürekli gündeme getirmiştir. Yapmış olduğu bu açıklamaları ile Müslümanların farklı mezheplere mensup olsalar dahi birbirlerine saygı duyabilecekleri ve iletişimlerini sürdürebileceklerini savunmuştur. Kör dövüşü sayılabile-

---

[32] İhsan İlahi Zahir, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev. Sabri-Hasan Hizmetli-Onat (Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984); Ebu Halef-Ebû Muhammed el-Kummi-en-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, çev. Hasan-Sönmez-Sabri-Ramazan Onat-Kutlu-Hizmetli-Şimşek (Ankara : Ankara Okulu, 2004).

[33] Mesela Hoca, Nâşî el-Ekber'in *Mesâilu'l-İmâmiyye* adlı çalışmasının yayınlanmaya hazır olduğundan söz ederdi.

[34] Atalan, "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirmesi", 86.

[35] http://hasanonat.net/index.php

cek anlamsız tartışmalardan uzak durarak insanların birbirlerini anlamalarının önemine değinmiş, ilmin en yüce mertebe olduğunu vurgulamış ve bu anlayışı çalışmalarına da yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

Atalan, Mehmet. "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirmesi". *Türk Yurdu* 399 (2020), 82-86.

Atalan, Mehmet. *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*. Ankara : Araştırma yayınları, 2005.

Bozan, Metin. "İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci", ts. Erişim 06 Nisan 2021

Hakyemez, Cemil. *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.

Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara : Araştırma Yayınları, 2005.

Nevbahtî, Ebu Halef-Ebû Muhammed el-Kummi-en-. *Şii Fırkalar*. çev. Hasan-Sönmez-Sabri-Ramazan Onat-Kutlu-Hizmetli-Şimşek. Ankara : Ankara Okulu, 2004.

Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

Onat, Hasan. "İran İslam Devrimi ve Şiilik". *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları* VI/2 (2013), 223-256.

Onat, Hasan. "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması". *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik (İlmî Toplantı)*, 525-551.

Onat, Hasan. "Kerbela'yı Doğru Okumak". *Akademik Orta Doğu* 2/3 (2007), 1-10.

Onat, Hasan. "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?" *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, 637-652.

Onat, Hasan. "Şiî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/ (1992), 89-110.

Onat, Hasan. "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/ (1997), 79-118.

Onat, Hasan. "Şiîlik ve Günümüz Şiîliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine". *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 3/3 (1989), 122-138.

Onat, Hasan. "Şiîlik ve Siyaset Kavramı". *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu*, 120-131.

Onat, Hasan. "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi". *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 123-157.

Tan, Muzaffer. *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci*. Ankara Üniversitesi, Tez, 2006.

Tûsî, Nasîrüddin Muhammed b Muhammed b el-Hasan et-. "İmâmet Risâlesi". çev. Hasan Onat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/ (1996), 179-191.

Ümit, Mehmet. *Zeydiyye- Mu'tezile Etkileşimi : Zeyd b. Ali'den Kasım er-Ressi'nin Ölümüne Kadar*. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.

Zahir, İhsan İlahi. *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*. çev. Sabri-Hasan Hizmetli-Onat. Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.

SUMMARY

Hasan Onat has worked on many of the Islamic sects. Among these, his work in the field of Shiism is extremely valuable. Especially the doctoral thesis is extremely rich and valuable in terms of content. His work, most of which was conducted under the supervision of Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, has examined the researches done in the West as well as the accumulation revealed in the Islamic world. He focused this historical process on the assumption that the Shiite thought emerged especially during the Umayyad period. The essence of his work is the retesting of the attempt to carry their own ideas to the Prophet's time, which we have seen in every sect, in the light of historical data.

According to Onat's determinations, some religious sects appeared on the stage of history for the first time during the Umayyad period, and Shiism is one of them. It is not possible to talk about the existence of a group that believes that the caliphate is his right, with nass

and appointment, in the period of Hulefâ-i Raşidîn, which is before this period, that is, in the period when Ali lived. Because, in Hz. Ali's own words, those who gave their allegiance to Hz. Abu Bakr, Hz. Omar and Hz. Osman also gave their allegiance to him.

One of the issues or events on which Shiism relies to support the idea of imamate is the Karbala disaster. In his work in which he analyzes this subject, Onat mentions the importance of historical knowledge and consciousness. It determines that a significant part of the problems in Turkey stem from the lack of historical knowledge and awareness. He reminds us that the split in the mind that has emerged in Turkey, especially in the last two centuries, either causes the past to be sanctified or to be assumed to disappear. He draws attention to the fact that there is no difference between sanctifying as an attitude and assuming it does not exist, and emphasizes that in both cases it becomes difficult to understand the past correctly. According to him, those who cannot understand the past correctly will be doomed to be crushed under its weight. Only in this framework will it be possible to understand Karbala correctly and to draw the necessary lessons from it. Otherwise, the Karbala incident will be used as a material for the differentiation of Shiism and Sunnism by some exploiting groups. As a matter of fact, the Karbala incident is a disaster that makes all Muslims cry, regardless of Shiite-Sunni discrimination. However, it is also possible to make Karbala an element that unites Muslims instead of dividing them. The way to do this is to read Karbala well. In order to make a correct reading, sects are not religions; It is necessary to know that religion is a form of understanding. Because there was no sect or sect in the life of the Prophet. Sects are human formations that emerged as a result of the institutionalization of the differentiations in the understanding of religion. Whatever the name, it is impossible to identify any sect with Islam.

Expressing his views on the Mahdi, which is related to Shiism, Onat made important determinations on this subject. According to him, discussions about the Mahdi are mostly "Do you not believe in the Mahdi? or do you deny the Mahdi and the hadiths?" begins with these questions. It is carried out in a style that is the product of a reactivity based on rote and is based on condemning the interlocutor

without understanding the problem. According to him, it is clear that such a point of view is far from scientific and common sense, and that such approaches will not allow a healthy discussion and understanding of the subject. Pointing out that there is an expectation of a "saviour" among those who adopt the Sunni understanding, which constitutes the majority of Muslims, Onat states that many sects in Turkey see their leader as the "mahdi"

As a result, Onat made significant contributions to the correct understanding of the Shi'ism issue, which is one of the most important issues of Islamic thought, with his studies. In his studies on the formation period of the sect, he effectively used methods such as idea-event connection, source criticism, avoidance of generalization, deepening on ideas, persons and events, and reasonableness in narrations. Thanks to this method he used, he demonstrated with strong evidence that the Shiite thought could not be associated with the early periods of the Islamic Religion.

Onat, with his studies in the field of Shiism, reminded that Muslims should understand each other instead of being hostile to each other. He pointed out that with a healthy communication, differences of opinion can be a mercy, not an inconvenience, and he has constantly brought to the agenda that the salvation in the hereafter will not be achieved by being a member of a certain group, community, sect or denomination, but by individual effort, worship and morality. With these statements he made, he argued that Muslims can respect each other and maintain their communication even if they belong to different sects. He emphasized the importance of people's understanding of each other, avoiding meaningless discussions that could be considered blind fights, emphasized that science is the highest level and reflected this understanding in his works.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 281-306
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 281-306
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

PROF. DR. HASAN ONAT'IN ALEVİLİK-BEKTAŞİLİKLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE DAİR BİR İNCELEME

An Analysis on Prof. Dr. Hasan Onat's Views About Alavism-Baktachism

Mehmet Saffet SARIKAYA*

Öz

Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlar din anlayışlarında farklılaştılar. Bu farklılıklar klasik dönemde mezhep ve tarikat modern dönemde cemaat adı verilen dini gruplar olarak kurumsallaştı. Türkiye'deki cemaatler büyük ölçüde tasavvufî geleneğe bağlı olarak ortaya çıkan dini gruplardır. Bu makalede önce yakın dönemde kaybettiğimiz İlahiyatçı akademisyen Prof. Dr. Hasan Onat Hocamızın tarikat ve cemaat gruplarıyla ilgili görüşleri, sonra cemaatleşme süreci yaşayan Alevilik-Bektaşilikle ilgili görüşleri incelenecektir. Onat, tarikat ve cemaatlerin Türkiye'de toplumun bir gerçekliği olduğunu kabul eder. O, *tarikat cemaatleri* dediği bu grupları olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirir. Alevilik-Bektaşilik de bu gruplardan olmakla birlikte kendine has bir yapılanmaya sahiptir. Onat, Aleviliğin tarihi boyutunu, Hacı Bektaş Veli'ye nispet edilen Bektaşî tekkesi, Şeyh Safiyyüddin'e nispet edilen Erdebil tekkesini merkeze alarak inceler. O, Alevilik-Bektaşiliğin güncel sorunlarıyla ilgili de önemli bazı tespitler yaparak konuyu farklı çalışmalarında incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Hasan Onat, Tarikat, Cemaat, Alevilik-Bektaşilik

Abstract

After the death of the Prophet, Muslims differed in their understanding of religion. These differences revealed religious groups called "sect" and "sufi order" in the classical period and "jamaat" in the modern period. Jamaats in Turkey are the groups which are considerably dependent on the mystical traditions. In this article, firstly, Prof. Dr. Hasan Onat's views on the sect and jamaat groups, and then, his views on Alawism-Bektashism, will be examined. Onat accepts that the orders and jamaats are the reality of the the society in Turkey. He evaluates these groups which he calls "jamaats of orders", with their positive and negative aspects. Alawism-Bektashism are also among these groups, but they have an unique structure. Onat examines the historical dimension of Alawism by focusing on the Bektashi lodge which is attributed to Sheikh Safi al-Din's lodge. He examined the subtitles of the subject in different studies by making some determinations about the current problems of Alawism-Bektashism.

Key words: History of Islamic Sects, Hasan Onat sufi order, communion/jamaat, Alawism-Baktashism

* Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Isparta, Türkiye / e-posta: mehmetsarikaya@sdu.edu.tr /ORCİD ID: 0000-0002-0931/6090

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
01.05.2021	21.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.930872

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in vefatını müteakip Müslümanlar karşılaştıkları dünyevi problemlerle, özellikle siyasi alanda karşılaşılan problemler ile ilgili farklı görüşler üreterek ayrışmaya başladı. Hz. Osman'ın katli ve bunun uzantısı Cemel ve Sıffîn savaşları bu ayrılığın ilk somut olgularıdır. Siyasette görülen bu ayrışmada, Hz. Peygamber öncesinden gelen asabiyet olgusu ve yeni toplumsal gelişmelere bağlı olarak yaşanan sosyal hareketlilik ve değişimin de etkisi vardır. Emevilerin güce dayalı iktidarları ve mevaliye karşı tavırları ise ayrılıkların keskinleşmesi ve safların belirginleşmesini sağladı. Gündelik siyasetin bir sonucu olarak gelişen bu olaylar etrafında farklı gruplar oluştu. Müslüman toplumda ortaya çıkan bu gruplar kendilerini din üzerinden meşrulaştırma çabalarına giriştiler. Olayların gelişiminde siyasi problemler kolayca dini/itikadi bir zemine nakledildi. Böylece Müslümanlar arasında *Klasik Dini Gruplar* olarak nitelenebilecek Haricî, Mürciî, Mutezîlî, Şîî farklı fırkalar/partiler boy gösterdi. İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan mezhepler, Hz. Peygamber zamanında bulunmamasına rağmen gelişen şartlara bağlı olarak ortaya çıkan, dinin anlaşılması ve yorumlanmasından kaynaklanan beşeri nitelikli oluşumlardır.

3/9. yüzyıldan itibaren Müslümanların hâkim oldukları coğrafyada girişikleri kültürel mücadeleye bağlı olarak mezheplere farklı dini gruplar eklendi. Müslümanlar arasındaki iktidar mücadeleleri ve farklı etnisitelerin kültürel mücadeleleri içinde ortaya çıkan bu gruplar sosyolojik olarak *Dini İkaz ve Protesto Hareketleri* niteliğine sahiplerdi. Bu gruplar farklı kadim kültürlerin, özellikle Hermetik ve Gnostik kültürün Müslüman inançlarıyla sentezlenen bir görünümüne sahiptirler. Epistemolojik ve ontolojik kabulleriyle İslam'dan farklılaşan bu tasavvufi yapılar, kendilerine nassa dayalı ahlaki esaslar ve zühdi hayat üzerinden bir meşruiyet zemini oluşturdular. Zamanla tarikat grupları halinde kurumsallaşma süreçlerini tamamladılar. Bu süreçte tasavvufi paradigmanın zaman zaman zahiri şeriat çizgisine çekilme çabasına şahit olunmaktadır. Nitekim Türk tasavvuf geleneğinde gördüğümüz dört kapı anlayışı bunun bir tezahürüdür. Kelebâzî (öl. 990), Necmeddin Kübra (öl. 1221), Hoca Ahmed Yesevi (öl. 13.yy ilk çeyreği ?), Hacı Bektaş Velî(öl.13. yy. sonu ?), Yunus Emre (öl. 1320 ?) gibi zatların yazdıkları bu bağlamda değerlendirmelidir.

Bu sosyal ve dini yapı bir şekilde Müslümanlara yeterek yüzyıllar boyu devam etti. Ancak siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak Batı'da oluşan sanayi toplumu süreci ve Müslümanların bu sürece ayak uyduramayıp giderek Batı'nın sömürüsüne açık hale gelmesi dini grupların da dönüşümüne yol açtı. Ya Müslümanların önünü açma iddiasında yeni dini hareketler oluşturuldu veya klasik tarikat grupları kendini güncelleyerek tarikat cemaatlerini oluşturdu. Böylece çoğu kere gelenekten beslenen, bununla birlikte modernize olan veya modernizme adapte olan dini cemaatler ortaya çıktı. Sosyolojik olarak *cemaat* kavramının neliği henüz netleşmese ve ilgili tartışmalar devam etse de Türkiye özelinde 1925'de tekke ve zaviyelerin faaliyetlerinin kanunla yasaklanmasına rağmen bu dini cemaatler, kendilerini kanun kapsamının dışında tutacak görünümlere bürünmekte gecikmediler. Alevilik-Bektaşilik de Bektaşi tekkesi ve Erdebil tekkesi geleneğine bağlı bu değişimi yaşayan önemli dini gruplar arasındadır.

Bu makalede yakın dönemde kaybettiğimiz İlahiyatçı akademisyen Hasan Onat Hocamızın tarikat ve cemaat gruplarıyla ilgili analizleri bağlamında Alevilik-Bektaşilikle ilgili görüşleri incelenecektir. Bunu yaparken öncelikle Onat'ın kitap, makale, bildiri ve söyleşi türü metinleri yanında farklı platformlarda yapılan ve sosyal medyada yer alan söyleşilerinden istifade edeceğiz. Bu birikimi, sağlığında Hocamızla yaptığımız gerek ikili görüşmeler, gerekse çeşitli bilimsel toplantılar vesilesiyle yaptığımız fikir alış-verişlerine bağlı bireysel tecrübemizle analiz edeceğiz.

Onat'ın Cemaat ve Tarikatlar Hakkındaki Görüşleri

Gündelik hayatında Kur'an merkezli bir din anlayışına sahip olan Onat, bu anlayışını insanı ve toplumu anlama çabalarına da yansıtır. Bakara suresi 30. ayete atıfla insana öğretilen *esma* ile onun çevresini anlamlandırma, tanıma ve yorumlama yetisine sahip olarak kavram üretme ve düşünme sorumluluğuna vurgu yapar. Bu sorumlulukla insan öncelikle kendini tanımak zorundadır. İnsan kendini tanıdığı ölçüde tevhid inancına, Tanrı'ya kul olma bilincine ulaşır. Böylece bireysel özgürlüğünü elde eder ve kendisine verilen yaratıcı yetilerle doğru bilgi üretebilir. İnsan olmanın en temel şartı, doğruyu bil-

mek ile doğru olanı yapmak arasındaki engelleri kaldırmayı başarması, aklını, iradesini ve eylemini aynı istikamette, bir bütünlük oluşturacak şekilde yürütmesi, dürüst, dosdoğru ve tutarlı olmasıdır.[1] İslam'da sorumluluk bireyseldir. İnsan hata yapabilir, günah işleyebilir. Ancak aklını kullanan, doğru ve dürüst olanlar hatalarında ısrar etmezler. Hatada ısrar, insanın kibir ve böbürlenmesiyle ilgilidir. Allah'a karşı kibirlenme beraberinde şirki getirir. Allah'ın asla affetmeyeceği günah ise şirktir.[2]

Bütün bunlarla birlikte insan toplumsal bir varlıktır. Toplu yaşayan insanların da din anlayışları dini gruplara göre farklılaşır. Nitekim Onat, mevcut durumdan hareketle tarikat ve cemaatlerin Müslüman toplumun bir gerçeği olduğunu ifade eder. Ona göre, 1925'de tekke ve zaviyelerin yerinde bir kararla kapatılması, tarikat faaliyetlerini yer altına çekti. Tasavvuf devre dışı bırakılarak meşruiyetini gelenekten alan kontrolsüz yüzlerce tarikat cemaati oluştu. Zira Türkiye'de dini hayat büyük ölçüde cemaatler üzerinden yürütülmektedir.[3] Onun kullandığı *tarikat cemaati* kavramı, esasen *cemaat* kavramına yüklenen sosyolojik anlamla doğrudan ilgilidir. O bu kavramı, tasavvuf geleneğinin kurumsal yapıları olan tarikatların modern dünyada ve kent yapısında dönüşen biçimini ifade etmek üzere kullanır. Bu bağlamda geleneğe bağlı ve kendini yenileyemeyen tarikatlar için de aynı kavramı kullandığı anlaşılmaktadır. Günümüzdeki dini yapılarla ilgili kavramsal çerçevenin hâlâ tartışıldığı dikkate alındığında bu kullanımın da tartışmaya açık olduğu söylenebilir.

Onat'a göre toplumsal dini hayatın doğal akışı içinde var olan cemaatlerin her zaman insanları cezbeden bir yanı bulunmaktadır. Bu nedenle cemaatleri doğru anlamanın gerekliliğine vurgu yapar. Buna göre tarikat cemaatleri her şeyden önce kent kültüründe, insanların

---

1 Hasan Onat, "Türkiye'de Dini Semboller Üzerinden Yürütülen Zihniyet Kavgası: Kurumsallaşmış Korkular", *2023 Dergisi* 82 (2008); www.hasanonat.net, (Erişim 19.10.2020)

2 *Kur'an-ı Kerîm*, en-Nisa 6/48, 116.

3 Hasan Onat, "Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik", *Türk Kimliği (Ayvaz Gökdemir'e Armağan)*, ed. Ç. Özdemir (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009), 808-825; www.hasanonat.net, (Erişim 1.04.2021), 3-4; Hasan Onat, "Takdim", *Demokrasi Platformu, Türkiye'de Tarikatlar ve Cemaatler I*, sayı: 6 (2006).

sosyalleşmesini sağlayan önemli yaşam alanları sunar. Bu sosyalleşme olgusu cemaatlerdeki yardımlaşma ve dayanışma ile perçinlenir ve insana gösterilen ilgiyle birlikte elde edilen güven duygusuyla iyi bir sığınak işlevi görür. Üstelik bu güven duygusu oto-kontrol bilinciyle güçlendirilir.[4]

Cemaatlerin yapıları, insan fıtratıyla örtüşmeyecek şekilde kişilikleri törpüleyen, telkin edilen suçluluk ve günahkârlık duygusuyla birey bilincini yok eden itaatkâr bir zihniyete zemin hazırlar. İşlenen günahların başında da aklını kullandığı için cennetten kovulan şeytan figürü vardır. Şeytanın aklını kullandığı için değil kibirlendiği ve böbürlendiği için cezalandırıldığı unutularak akıl, imanın alternatifi gibi sunulur. Bu sunum cemaat liderlerine atfedilen ilmi ledün, manevi ilim, keşf ve ilham gibi bilgi kaynaklarıyla güçlendirilir. Bu şekliyle ortalama bir insan tiplemesi hedefleyen, cemaatle uyumlu ve onların istediği sınırlarda düşünen, –zira sınırları aşmak din dışına çıkmak olarak algılanır- çok soru sormayan ve anlamadığı şeylerde bir hikmet olacağı idrakiyle susan ve bu hikmeti sorup araştırmayan birey öngörülür.[5]

Cemaatler kendilerine ait az sayıdaki yazılı literatürü bile sözlü sunumla aktaran güçlü bir şifahi kültüre sahiplerdir. Günümüzde bu şifahi kültür görsel medya ve sanal âlemdeki sosyal paylaşım siteleriyle desteklenmektedir. Bu sözel anlatım ve aktarım Anadolu coğrafyasının genlerine işleyen göçebe kültür yapısıyla örtüşür, okuma kültürüne sahip olmayan, dinledikleri ve duyduklarıyla yetinen insanlara cazip gelir.

Cemaatlerde birey bilincinin öldürülmesinin demokrasi kültürünün de gelişmesini engellediğini belirten Onat, Türkiye'de siyasi partilerin faaliyetlerini cemaat mantığı ile yürüttüğünü ifade eder.[6] Bundan dolayı partiler bütün ülke insanını kapsamaktan öte mensuplarını esas alan ve liderlerinin zamanla cemaat lideri gibi algılandığı sosyal ve siyasi yapılara dönüşür.

---

4 Onat, Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik, 4.
5 Onat, Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik, 5
6 Onat, Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik, 4.

Cemaatler çoğu zaman hızlı sosyo-kültürel değişimin etkisiyle aile içindeki ilişkilerin çözüldüğü bireylerin yalnızlaştığı toplumlarda ortaya çıkan boşluğu doldurmaya talip olmuşlardır. Böylece yeni bir aidiyet elde eden birey kendini daha güvenli hissedecek, asgari geçim endişelerinden kurtulacaktır. Bu boşluğu cemaatlerin doldurduğu yeni yapılar çoğu kere meşruiyetini dinden aldığı için gelenekteki *73 fırka* algısına da vurgu yaparak kendilerini en iyi, en doğru ve haklı gösteren, çoğu kere din ile özdeşleştiren yorumlara yönelirler. Bu yorumlar bazı gruplarda kendilerinden olmayanları ötekileştiren bir bakışla tekfirci zihniyet biçimine ulaşabilir. Bu süreçte cemaatlerin yeni bir kimlik oluşturmanın aracı konumuna geldiği söylenebilir. Cemaatler, bir taraftan mensuplarının dini kimliklerini inşa ederken diğer taraftan kendi toplumsal kimliklerini inşa ederler. Onat'a göre, cemaat psikolojisinin eleştirel duruma pek izin vermemesi, kimlik inşasında etkin olan bilgilerin ne kadar sağlam/güvenilir olduğunu araştırılmasını önler ve bireyin kimliği farkında olmadan biçimlenmeye başlar.[7] Cemaat kimliğinin çoğu kere ataerkil olarak şekillendiği belirten Onat, modernizm/post-modernizm ve küresel gelişmelere bağlı olarak oluşan kimlik krizlerinden Türkiye'deki cemaatlerin de etkilendiğine işaret ederek bu kimlik krizinden kurtulmak için bazı çözüm yolları önerir.

Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşiliğe Bakışı

Hasan Onat, Türkiye'de 1925 sonrasında tarikatlar gibi faaliyet gösteren ancak ilgili kanun kapsamının dışında kalmak için kendilerini farklı şekilde takdim eden Nurculuk, Süleymancılık gibi tarikat cemaatlerinin doğduğunu ifade ile Bektaşilik ve Kızılbaşlığın da aynı çabayı gösterdiğini belirtir. Günümüzde Alevilik-Bektaşilik olarak kavramlaştırılmaya çalışılan sufi oluşumların kökeninde, Türkler tarafından kurulmuş olan Bektaşi Tekkesi ve Erdebil Tekkesi'nin bulunmasına rağmen Alevilik-Bektaşiliği bir meşrep olarak takdim eden ifadelere sıklıkla rastlanır. Onat, günümüzdeki Alevi örgütlenmelerinin siyasi niteliğe haiz olduğunu ancak Almanya'daki Alevi Din Dersleri vb. sebeplerle dini cemaate doğru bir evrilme yaşandığına işaret

[7] Onat, Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik, 3, 6-7.

ederek bazı ateist ve din karşıtı bireylerin Alevilikle ilgili inşacı bir tanımlamaya giriştiklerini dile getirir.[8]

Onat'ın bu tespitleri esasen onun Alevilik-Bektaşiliğe bakışıyla ilgili temel ipuçlarını da vermektedir. Zira günümüzde kendilerini Alevi-Bektaşi olarak tanımlayanlar arasında kendi yollarının tarikat faaliyeti değil, bir meşrep olduğunu söyleyenlerin yanında kendilerinin de Sünnilik gibi bir mezhep olduğunu dile getirenler vardır. Yine Aleviler, çeşitli mahfillerde bazı devrim kanunlarının ortak işbirliğiyle, kamuoyunda tartışılarak kaldırılmasıyla ilgili çabalara şiddetle karşı çıkarak kendilerinin Atatürk ilke inkılâplarına sonuna kadar bağlı cumhuriyetçi ve demokratik olduklarını vurgularlar. Bununla birlikte Onat'ın da işaret ettiği gibi 1990'yıllarda özellikle Avrupa'daki Alevi göçmenlerin siyasi nitelikli yapılanması ve ayrı bir dini cemaate evrilme çabası Alevi-Bektaşilerin kendilerini kimlik sorgulamasına yöneltti.

Öte yandan Onat'ın konuyla ilgili diğer bir tespiti ise Bektaşilik ve Kızılbaşlığın Bektaşi Tekkesi ve Erdebil Tekkesi kökenli sufi oluşumlar olmasıdır. Bu tespit konunun tarihi boyutuyla ilgilidir. Onat'ın "Kızılbaş" terimini kullanmadaki ısrarı ise bilimsel bir hakikati dile getirme gayretidir. Zira 19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da çeşitli çalışmalar yürüten oryantalistler Alevi/Alevilik terimini kavramsallaştırarak kullandılar. Bundan sonra yapılan çalışmalarda, Batılıların yol haritası üzerinden bir Alevilik okuması söz konusudur. Bunun bilimsellik kisvesinde ayrıştırıcı bir söyleme sahip olduğunu dile getiren Onat, oysa kendimize ait bir olgu hakkında Müslüman üst kimliği altında ve İslam ortak paydasında bizi birleştirici unsurlarının öne çıkartılmasını gerektiğini sıklıkla vurgular. Bu durum günümüzde konuyla ilgili çalışanlar arasında ilahiyatçılarla diğer bilim alanlarındaki uzmanların perspektif farklılığı olarak hâlâ devam etmektedir. İlahiyatçı bakış açısındaki ortak payda vurgusu bazı çevrelerde Alevilerin Sünnileştirilme çabaları olarak sunulmaktadır.

Onat'ın Alevilik-Bektaşilikle ilgili bu tespitleri dikkate alındığında bir İslam Mezhepleri tarihi duayeni olarak konunun hem tarihi hem

---

[8] Onat, Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik, 3. Benzer tespitler için bk. Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyât* 6/3 (Temmuz-Eylül 2003), 123-124.

de güncel boyutuyla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda onun konuyla ilgili çalışmalarını ve görüşlerini "Alevilik-Bektaşiliğin tarihi oluşum ve gelişim süreci" ve "Alevilik-Bektaşiliğin güncel problemleri" olmak üzere iki başlıkta toplamak mümkündür.

a. Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşiliğin Tarihiyle İlgili Görüşleri

Onat 2000 yılında Çorum'da dekanlık yaparken davet edildiği Aşure Günü'nde bir konuşma yaptığını konuşmadan sonra bir Alevi gencinin "Hocam siz Kerbela Olayı olduğu zaman Türklerin henüz Müslüman olmadığını nasıl keşfettiniz?" sorusuyla karşılaşınca çok şaşırdığını anlatır.[9] Bu soruyla, Kerbela Olayının Türkler için *seçilmiş ve transfer edilmiş travma/örselenme* olduğunu ve ulusal bilinçaltında anakronizm kadar, toplumsal tarih bilincinin de tahrip edilmesine yol açtığını fark ettiğini belirtir.[10] Alevi/Kızılbaş Türklerin bir kısmının Türklükleriyle övünmesine rağmen dedelerinin *Seyyid* olduğunu ve Hz. Peygamberin soyundan geldiğini iddia etmeleri bu tahribin geldiği boyutu göstermektedir. Türklerin henüz Müslüman olmadığı bir zamanda Arapların kendi siyasi çekişmelerinin sonucu olarak ortaya çıkan Kerbela Olayı (680), Türkler tarafından mazlumların yanında yer alma tavrıyla benimsenir. Hüseyin-Yezid zıtlaşmasında bütün düşmanları Yezid olarak görecek şekilde içselleştirilir. Türk ailelerde Muaviye, Yezid, Mervan, Velid gibi Emevi adları asla yer almaması bu içselleştirmenin tabii bir görünümüdür. Bu seçilmiş travma Alevilik-Bektaşiliğin tarihinde yer alan Çaldıran Savaşı (1514), Yeniçeri Ocağının Kapatılması (1826) gibi olaylarla beslenip büyütülür. Yakın tarihimizdeki Sivas olayları (1993) hatta Kahramanmaraş (1978) ve Çorum olayları (1980) da bu travmanın güncel boyutunda dile getirilir.

Tarihi olaylarla ilgili bu anakronik durum tarikat kültüründe sıklıkla karşılaştığımız menkıbeler için de geçerlidir. Esasen menkıbe

---

[9] Hasan Onat, "Çorum Alevliği Üzerine", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu,* ed. Mehmet Mahfuz Söylemez vd. (Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008), 2/1084.

[10] Hasan Onat, "Kerbelayı Doğru Okumak", *Uluslararası Kerbela Sempozyumu,* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2010), www.hasanonat.net (Erişim 19.03.2021), 2-3.

söz konusu olduğunda tarihin de ötesinde efsaneleşmiş, mitik olgular, mitoloji daha belirgin hale gelmektedir. Ancak E. Güngör, bu masalımsı anlatımlarda mitolojik unsurlardan öte anlatının verdiği ahlaki mesajın önemli olduğunu belirtir. Menakıp, muhatabına bir ahlaki düsturu öğretmek üzere kurgulanır ve üretilir. Onat da Ahmet Yesevî'nin *ahlak temelli din anlayışı*nın Anadolu'da Hacı Bektaş Veli tarafından temsil edildiğini ifadeyle *Hacı Bektaş Vilayetnamesi*'nde böyle bir kurgunun bulunduğunu işaret eder. Bununla birlikte Onat'ın *Vilayetname* özelinde işaret ettiği bir husus daha vardır. Menkıbelerde yer alan mitolojik unsurlar milletin kültürel hafızaları olarak burada anlatılan kahramanlar için bir koruma halesi oluşturup onları sonraki nesillere aktarmak için birer vasıta işlevi görür.[11] Mitolojinin reel tarihle örtüşmediği ve menkıbelerdeki mitolojik boyut yadsınmamakla birlikte bu eserlerde yapılmak istenen, anlatı kahramanlarının gelecek nesiller için rol model oluşturmalarıdır. Öte yandan bu durum Geleneksel Türk Dini'ndeki atalar kültü olgusunun tasavvuf üzerinden devşirilerek menkıbe vb. geleneklerle Türk Müslümanlığının gündelik dini hayatında devam ettirilmesinden ibarettir.

Bir başka çalışmasında ise Onat, Ahmet Yesevi-Hacı Bektaş geleneğinin insanlık için taşıdığı evrensel değerlere vurgu yapar. O, bilgi çağında insanlığın *yeni bir uygarlık yaratmak* için yeni, evrensel ve köklü arayışların içine girdiğini belirterek, sımsıcak sevgi dolu, evrensel değerlerle yüklü bir bakış açısına sahip Ahmet Yesevi'nin, Yunus Emre'nin, Mevlana'nın, Hacı Bektaş Veli'nin insana bakışını; insanın en iyi şekilde insanlığını gerçekleştirmesine katkıda bulunmak için gelmiş olan İslam dinini ve henüz kendisini anlamak isteyenleri bekleyen, kökü asırlara dayanan zengin Türk kültürünü önerir.[12] Bu bağlamda Ahmet Yesevi'nin *Hikmetler*inden ve Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'ından atıflarla Türk tasavvuf geleneğinde insana verilen değeri açıklar.

---

[11] Hasan Onat, "Ahmet Yesevî-Hacı Bektaş Velî Çizgisinde *Velayetname*nin Anlamı ve Önemi Hakkında", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 3 (2010), 49-50.

[12] Hasan Onat, "Hacı Bektaş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", *Kadri Erdoğan Hacı Bektaş Veli Armağanı*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1997), 39.

Buna göre Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi'nin Kur'an'dan aldığı feyizle ateşlediği, Türk insanın gönül dünyasının aydınlığını da beraberinde taşıyan ilim, irfan ve mana meşalesini Anadolu'da yeniden tutuşturmakla kalmaz; aynı zamanda asırlara uzanan ve parlaklığından hiçbir şey kaybetmeyen bir ışık kaynağı olur. Bu kaynağın Türk toplumunda yankı bulmasını sağlayan şey ise onların kullandığı saf, arı Türkçedir.[13] Yesevi Ocağı'nda manevi terbiyesini tamamlamış olan Hacı Bektaş, Ahmet Yesevi'nin fark ettiği güzellikleri, daha bir evrensel çizgiye çeker. O, "iman akıl üzeredir" diyerek öncelikle akıl-iman münasebetine açıklık kazandırır ve bu sözünü ayetlerle açıklar.[14] Bu açıklamalarından hareketle Onat, Hacı Bektaş'ın "iman-akıl bağlantısını sağlam bir şekilde kurarak ve Kur'an'ı ön planda tutarak iman noktasında evrenseli yakaladığını" ifade eder.[15]

Alevilik-Bektaşilik tarihinin ikinci önemli boyutunu teşkil eden Erdebil Tekkesinde 15. yüzyılın ortalarında Şeyh Cüneyd ile başlayan siyasileşme süreci Şah İsmail ile Safevî Devleti'ni (1501) kurma başarısı gösterir. Bu süreçte tekke mensupları Şeyh Haydar'ın müridlerine giydirdiği on iki dilimli kırmızı serpuştan dolayı *Kızılbaş* diye adlandırılır. Konuyla ilgili çalışmasında Onat, tekke mensuplarının ve Safevî Devletinin bir Türk devleti olduğunu ısrarla vurgular. Nitekim vahdet-i vücutçu bir tasavvuf anlayışına sahip Şah İsmail, Türkçe deyişleriyle Anadolu'daki müridlerine ulaşmayı başarır.[16] Onat, F. Sümer'in Safevî devletinin Anadolu'dan gelen Şîî Türkmenlerce kurulduğu tezini dile getirerek, yapılan araştırmalarda Anadolu'da Şîîliğin bulunmadığını Türkmenlerin göçebe kültürüne özgü bir halk dindarlığına sahip olduklarını belirtir. Onat, bu halk dininin çerçevesini şöyle tespit eder[17]:

> Şah İsmail'in Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini andıran, kolayca anlaşılabilen, dilden dile dolaşan şiirleri sayesinde, içeriği

---

[13] Hasan Onat, "Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları", *Dini Araştırmalar* 12/33 (Ocak-Nisan 2009), 41.
[14] Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, sad. Hüseyin Özbay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 8.
[15] Onat, "Hacı Bektaş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", 41-42.
[16] Onat, "Kızılbaş Farklılaşması Üzerine", 116-118.
[17] Onat, "Kızılbaş Farklılaşması Üzerine", 122.

> eski Türk kültürü ve yaşanılan gerçeklikle doldurulmuş olan bir Ali kültü ve On iki İmam anlayışı Kızılbaşlar arasında mevcuttur. Gerek, zaman zaman ulûhiyet izleri taşıyan Ali kültünün, gerekse, başta On iki İmam ve Allah, Muhammed, Ali üçlemesinin Kızılbaşların anlayışlarında yer alan biçiminin Şiilikle, ancak yüzeysel olarak şekli bir bağının olduğunu söyleyebiliriz"

On iki imamcı Şîî tesirler ise Safevî Devletinin takip ettiği Şîî politikalarla doğrudan ilgilidir.

Öte yandan Yavuz zamanında zirveye çıkan Osmanlı-Safevî çekişmesi tamamen siyasi boyutludur. Ancak iki Türk sultanı birbirleriyle mücadele ederken meseleyi dini farklılaşma sürecine taşırlar. Bu süreçte sınırların kontrol edilmesiyle birlikte Safevîler süratle Şîîleşirken, Anadolu'da kalan Kızılbaşlar makûs talihlerine boyun eğerek Bektaşi tekkelerine bağlanırlar. Burada Onat, C. Şener'e atfen sınırları koruma görevine sahip Kürt aşiretlerine tanınan vergi muafiyetinden yararlanmak isteyen bazı Türkmen boylarının da kendilerine Kürt dediklerini, Kürt Aleviliğinin köklerinin bunlara dayandığını ifade eder.[18]

Onat Aleviliğin kavramsallaşma sürecini açıklarken, yeniçerilerin tarikatı olmasından dolayı resmi bir hüviyete sahip Bektaşilik ile Kızılbaş yakınlaşmasının bütün boyutlarıyla incelenmesi gerektiğini; Alevilik kavramının 19. yüzyılın sonlarından itibaren Kızılbaş, Tahtacı, Çepni, Bektaşi gibi toplulukları içeren şemsiye bir kavram olarak kullanılmasına rağmen bunun ciddi sorunları da beraberinde getirdiğini dile getirir.[19] Günümüzde bu kavramalara Şîîlik, Caferîlik, Nusayrîlik gibi kavramlar da ilave edilerek sorun, bir kavram karmaşasına dönüşmüştür.

Onat'ın Kızılbaşlıkla ilgili en ilginç fikri ise bugünkü problemlere de katkı sağlaması bağlamında bir Türk devleti olan Safevîler için Cumhurbaşkanlığı forsuna on yedinci yıldızın eklenmesi teklifidir. Konuyu Osmanlı-Safevî çekişmesi içinde değerlendiren Onat, Çaldıran'ın Türk tarihi için bir kırılma noktası olduğunu, doğru bir tarih

---

[18] Onat, "Kızılbaş Farklılaşması Üzerine", 122, dipnot: 26; Onat, "Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları", 41.

[19] Onat, "Kızılbaş Farklılaşması Üzerine", 123-124.

bilinciyle bu savaşın bir iktidar mücadelesi olduğunun yeni nesillere öğretilmesini gerektiğini belirtir.[20] Bu teklifini farklı mahfillerde dile getiren Onat'ın haklılığını, geçtiğimiz yıllarda İstanbul Boğazına yapılan üçüncü köprünün adıyla ilgili tartışmaları dikkate aldığımızda teslim etmek gerekir.

Alevilik-Bektaşilik tarihi üzerine Onat'ın önemli bir tespiti de yazılı kaynaklar üzerinden bir okumanın yapılmasıdır. Genellikle sözlü kültürle nesilden nesile aktarıldığı kabul edilen Alevilik-Bektaşiliğin şiir formundaki nefeslerin yanında esasen tekke kültürüne bağlı olarak azımsanmayacak bir yazılı edebiyatı vardır. Onat, bu yazılı edebiyatın bilinmeyişinin köklerinden kopuk bir Alevilik inşasını beraberinde getirdiğini, bu inşaî süreçten beslenenler olduğunu ve asıl yapılması gereken şeyin Aleviliğin tarihsel arka planının ve bugünü hazırlayan süreçlerin keşfi ve keşfe dayalı bir kimlik tartışmasının başlatılması olduğunu vurgular.[21] O, bu tespitlerini sadece anlatmak ve yazmakla kalmayıp, danışmanlığında *Erkânnâmeler* ve *Buyruklar* üzerine iki doktora tezi yaptırır,[22] *Aleviliğin Ortak Referanslarının Belirlenmesi* adlı 113K150 numaralı TÜBİTAK projesine de danışmanlık yapar.[23] Türkiye Diyanet Vakfı tarafından, Alevî-Bektaşî Klasikleri dizisinin yayımlanmasında bu tartışmaların ve çabaların etkisi yadsınamaz.

b. Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşiliğin Güncel Problemleriyle İlgili Görüşleri

Esasen güncel problemler tarihi süreçten bağımsız ele alınamaz. Nitekim yukarıda incelediğimiz Onat'ın Alevilik-Bektaşiliğin tarihi süreciyle ilgili görüşlerinin kimi zaman güncel problemlere atıfla şekillendiğini görülmektedir. Özellikle Alevi-Bektaşi kimliğiyle ilgili bazı

---

[20] Hasan Onat, "Safevîler Forsta Temsil Edilsin Haberi Üzerine Söyleşi", www.haftaichi.com, Vusal Tağıbeyli ile yapılan söyleşi); www.hasanonat.net (Erişim 19.10.2021).

[21] Onat, "Ahmet Yesevi-Hacı Bektaş Veli Çizgisinde "Velayetname"nin Anlamı ve Önemi Hakkında", 48.

[22] Ömer Faruk, Teber, *Bektaşi Erkannâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, (Ankara: Aktif Yayınevi, 2008); Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010). Eserin tez adı, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık* şeklindedir.

[23] Rıza Savaş, *Aleviliğin Ortak Referanslarının Belirlenmesi* (TÜBİTAK, 1001/113K150, 2016).

açıklamaları bunu açıkça göstermektedir. Onat bir çalışmasında Alevilik-Bektaşiliğin güncel sorunlarıyla ilgili şu tespitleri yapar:

1. Alevilik-Bektaşilik hakkında bilgi boşluğu ileri düzeydedir. Bu durum hem kavram karmaşasına hem de keyfi kimlik tanımlamalarına zemin hazırlamaktadır.
2. Konunun sosyolojik tahliline imkân sağlayan mevcut durumu ile tarihi boyutu arasında büyük fark vardır.
3. Tarihsel süreçte yaşanan ve seçilmiş travmaya dönüşen acılar, birikerek bir cazibe merkezi oluşturmaktadır. Bu durumda, duygusallık, çözümü zorlaştıran en temel etken haline gelmektedir.
4. Alevilik-Bektaşilikle ilgili sorunlar sadece onlara özgü değildir. Türkiye'nin son iki yüzyıldır din alanındaki yanlışların birikmesiyle oluşmuştur. Bu sorunlar, yanlış din politikaları ve *aydınlar*ın din konusundaki tutarsızlıklarının meyvesidir.
5. Alevilik-Bektaşilikle ilgili sorunlar uluslararası bir boyut kazanmıştır.
6. Bununla birlikte bu sorunlar bizim ürettiğimiz ve sadece bizim çözebileceğimiz sorunlardır. İthal çözüm önerileri sorunun kangrene dönüşmesine yol açar.
7. Alevilik-Bektaşilikle ilgili ilk modern çalışmalar Batılılar tarafından yapılmış, dolayısıyla konuyla ilgili yol haritasını onlar çizmiştir. Batılılar, öncelikle Alevileri Hristiyanlaştırma çabası içerisinde olmuşlar ve bilimsellik adına ayrıştırıcı bir dille farklılıkları ön plana çıkartmışlardır.
8. Alevilik-Bektaşilikle ilgili yapay inşa faaliyetlerinin temel amacının Türk Tarihi'nin ve İslam'ın dışında bir kimlik inşa etmek olduğu açıkça görülmektedir. [24]

Bu tespitlerle birlikte Onat'ın Alevilik-Bektaşilikle ilgili bir kimlik tanımlamasına girişmediğini ifade etmek gerekir. Ona göre bireysel farkındalık düzeyi, Tanrı algısı, özgürlük ve sorumluluk gibi esaslar üzerine kurulu kimlik olgusunda tanımlayıcı süje, kişinin kendisidir. Ancak bireysel kimliklerin toplumsal tezahürleri ve kimi zaman toplumsal tanımlamaları da söz konusudur. İşte bu toplumsallaşma olgusunda kişinin kimliğine etki eden harici unsurlar dikkate alınma-

[24] Onat, "Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları", 37-38.

lıdır. Bu unsurlar bağlamında inşacı ve keşifci kimlik tanımlamalarından söz edilebilir. Onat, Manuel Castells'e atfen inşacı kimlik tanımlamalarını *proje kimliği* olarak görmektedir. Gerçekten de "*toplumsal aktörlerin, kendilerine sunulan kültürel malzeme temelinde toplumdaki konumlarını yeniden tanımlayan yeni bir kimlik inşa etmeleri; bunu yaparken bütün bir toplumsal yapıyı amaçlamaları*"[25] diye açıklanan proje kimliği, inşacı kimlik tanımlamalarıyla örtüşmektedir.

Aleviliği İslam dışı olarak gören, *Aleviliği felsefi bir din* olarak ifade eden, *Aleviliği Şîilikle özdeşleştiren* tanımlar proje tanım niteliğinde Aleviliği yeniden inşa çabalarının bir ürünüdür. Bu çabaların başlangıcı ise Hasluck gibi oryantalistlerin Alevilikte Hristiyanlığı bulma gayretleriyle ürettikleri *Aleviliğin İslam dışı* olduğuna dair iddialarıdır. Gerek Baki Öz, Cemal Şener, Reha Çamuroğlu gibi Alevi kökenli araştırmacıların söylemleri, gerekse devlet tarafından düzenlenen Alevilik Çalıştayları'ndaki Alevî-Bektaşî kimliğiyle ilgili tartışmalar, Alevî göçmenleri tarafından üretilen inşacı tanımlamaların Alevilik-Bektaşiliği ifade etmediğini açıkça ortaya koymaktadır. [26]

Onat da inşacı Alevilik tanımlamalarının önemli sorunları beraberinde getirdiğini belirterek keşifçi bir Alevilik-Bektaşilik tanımlamasının gerekliliğine vurgu yapar. Buna göre, kökü tarihte olan oluşumun Türk tarihi ve İslam dini dikkate alınmadan tanımlanamayacağı aşikârdır. Bunlar esas alındığında ise Hacı Bektaş Velî'ye nispet edilen Bektaşî tekkesi ve Şeyh Safiyyüdin'e nispet edilen Erdebil tekkesi üzerinden köklü bir tasavvuf geleneğiyle karşılaşılır. Osmanlı-Safevî çekişmesi içinde Çaldıran Savaşı, Bektaşî tarikatının kapatılması gibi olaylar ise seçilmiş travma niteliğindeki duygusal boyutu canlı tutan olaylardır. Doğru bilgi ve tarih bilinciyle bu travmaların üstesinden

---

[25] Hasan Onat, "Kimlik Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* (1, 2009), 19-20.

[26] Onat, "Kimlik Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilik", 25-26; Baki Öz, *Alevilik Nedir?*, (İstanbul: Derin Yayınları, 1996); Cemal Şener, "Tasavvufi Geleneği Alevilik Yeniden Üretemedi" (Söyleşi)" *2023 Dergisi* (44 Aralık 2004); Reha Çamuroğlu, "Düvel-i Muazzama'nın Aleviliğe Özel İlgisi Devam Ediyor" (Söyleşi) *2023 Dergisi*, (44 Aralık 2004); *Alevi Çalıştayı Nihai Raporu*, (Ankara: T.C. Devlet Bakanlığı, 2010),59-18.

gelinebilir/gelmeliyiz.[27] Öte yandan yapılacak kimlik tanımlamalarıyla ilgili Alevilik-Bektaşiliğin teolojik yapısına işaret eden Onat, burada sağlam bir Tanrı ve insan anlayışının yer aldığını belirtir. Buna göre Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Velî'de gördüğümüz ahlak temelli din anlayışıyla benimsenen rahmet sıfatının öne çıktığı bir Tanrı söz konusudur. Bu Tanrı korkulan değil sevilen bir Tanrı'dır. İnsanın Tanrıyla ilişkisi güven esasına dayalıdır. Bu güven ortamı Erdebil tekkesinde Şah İsmail'in deyişlerinde Allah-Muhammed-Ali yolunda vahdet-i vücutçu bir tevhid anlayışına dönüşerek devam eder. Bu anlayışta insan, yetmiş iki millete bir gözle bakan, incinse de incitmeyen, Tanrı'nın rahmet sıfatının tecellisiyle bütün canlılara merhametli davranan, kadınlara hak ettiği değeri veren, kendini bildiği ölçüde Rabbini tanıma bilincine varan bir varlıktır.[28]

Bu tasavvufi gelenek ve kök değerler, günümüzde Alevilik-Bektaşilikle ilgili kimlik tanımları yapılırken çoğu kere göz ardı edilmekte, ısrarla *tarikat* nitelemesinden kaçınılmaktadır. Bunda Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması kanunu kapsamının dışında kalma gayreti göz ardı edilemez. Öte yandan Alevilik şemsiye kavram haline getirilirken bu kavramın altında yer alan grupların Sünni olmadıkları vurgulanarak adeta bir Sünni karşıtlığı oluşturulmuştur. Buradan hareketle Alevilik-Bektaşiliği Sünnilik karşıtı inşacı bir tanımlamaya girişmek de hem tarihi gerçeklerle bağdaşmaz, hem de ayrıştırıcı bir dili beraberinde getirir.[29]

---

27 Hasan Onat, "Kimlik Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilik, 23-25.

28 Hasan Onat, "Kimlik Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilik", 26-28; Onat, "Günümüz Aleviliğinde Eğitimle İlgili Sorunlar" (Açılış Konferansı), *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*, ed. M. S. Sarıkaya vd. (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009), 15,18-19.

29 Hasan Onat, "Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları", 42; Hasan Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet", *Alevilik-Bektaşilik Türk Yurdu Yazıları*, ed. Erdal Aksoy (Ankara: Türk Yurdu Yayınları 2019) (Makalenin ilk yayını Türk Yurdu 25/210 Şubat 2005'dedir); www.hasanonat.net. (Erişim 01.04.2021), 2-4.

Onat, 'Sünnilik üzerinden yapılan tanımlamaların cemevi meselesinin anlaşılmasını güçleştirdiğini' söyleyerek konunun bir başka boyutuna dikkat çeker.[30] Gerçekten de 1990'lı yıllarda çoğu siyasi nitelikli Alevi örgütlenmelerinin bu girişimleri, cemevlerinin caminin alternatifi gibi sunulmasına yol açmıştır. Her şeyden önce cami sadece Sünnilerin değil bütün Müslümanların ibadet yeridir. Müslüman ortak paydasının bir parçasıdır. Alevî-Bektaşî cemleri ise tıpkı Mevlevi sema'ı, Nakşi ve Kadiri zikri gibi ibadet niteliğine haizdir. Bunun tarihteki karşılığı, tekkeler, meydan evleri, köylerde büyük mekânlar veya geniş avlulardır. Bugün ise kent kültüründe cemevleri bu işleve sahiptir. Dolayısıyla cemevleri camilerin alternatifi değildir, gösterilemez. Bununla birlikte cemevlerini tekke ve dergâhların bir devamı olarak görmek de pek doğru değildir. Zira cemevleri geleneksel Alevi yapılanmasını ve sözel kültüre dayalı Aleviliği eritmeye başlayan kentlerde Aleviliğin tutunma çabasının bir sonucudur. Cemevleri, Alevilerin buluşma, sosyalleşme alanları olduğu kadar, Alevi-Bektaşi geleneğinin sürdürülebilmesi için gerekli olan cemlerin yapılmasına da imkân sağlayan mekânlardır. Bu nedenle, cemevlerinin Alevî-Bektaşî kimlikle özdeşleştirilmesini anlamak pek zor değildir. Nitekim modernleşen Alevilikte, artık kentler Alevîler kendilerini devam ettikleri cemevleri üzerinden tanımlamaktadırlar.[31] Ancak son birkaç yıldır, muhtemelen cemevleri yönetimlerinin siyasi ideolojik tavırlarının bir sonucu olarak Alevî çevrelerde cemevlerinin kutsalı tükettiğine dair yorumların bulunduğu da göz ardı edilmemelidir.

Bununla birlikte Onat, burada özellikle siyasal nitelik taşıyan Alevî örgütlenmelerinin dini nitelikli bir cemaate doğru evrilmeye başlamasının cemevleri odaklı örgütlenmenin beraberinde gelen bir sonuç olarak yorumlanabileceğini belirtir.[32] Özellikle Almanya'da yasaların da getirdiği fiili bir durum olarak cemaatleşme sürecine giren

[30] Hasan Onat, "Kimlik Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilik", 29-30; Onat, "Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları", 42.

[31] Rıza Yıldırım, "Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62 (Yaz 2012) 148-151.

[32] Onat, "Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları", 42-44.

örgütlenmelerde laiklik vurgusu etkisini kaybetmeye başlamıştır. İslam karşıtı bir vurguyla elde edilen *Alevi Din Dersleri* verme hakkının bu süreci tetiklediği ve hızlandırdığı söylenebilir.[33]

Almanya merkezli olarak Avrupa'da Alevi cemaatleşmesinin tetikleyicisi rolündeki *Alevi Din Dersleri* olgusu ülkemizde çok daha farklı bir mecrada gelişir. 1982 Anayasasıyla zorunlu hale getirilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle çocuklarının Sünnileştirildiğini iddia eden Alevî-Bektaşî çevreler, dersin kaldırılması, zorunluluk halinin iptali, çocuklarına kendi istedikleri gibi din eğitimi ve öğretimi vermek gibi farklı iddiaları siyasi ve hukuki platformlara taşıdılar. AİHM'e taşınan davalar ve AB'nin 2004'den itibaren Türkiye İlerleme Raporlarında bazı talepleri gündeme getirmesi ise konunun uluslararası boyutta dile getirilmeye başlandığını göstermektedir.

Onat da meseleyi 1982 Anayasasına atıfla zorunlu hale getirilen DİKAB dersleriyle ilgili bakış açısıyla şöyle değerlendirir:

> Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri, mevcut programları çerçevesinde, mezheplerüstü-cemaatlerüstü bir yaklaşımla, kendisini Müslüman olarak tanımlayan insanlarımızın din anlayışlarının ortak paydasını bilgi düzeyinde öğretmeyi amaçlamaktadır. Bu ortak payda, İslam'ın Kur'an'daki evrensel kök değerlerinden oluşur. Bu ortak payda, aynı zamanda, bütün insanlığın ihtiyaç duyduğu bir arada yaşama kültürünün altyapısını oluşturacak evrensel ahlak ilkelerinin kurulmasına ve etkin olmasına imkân sağlayacak bir ortak paydadır.[34]

Bununla birlikte DİKAB derslerinin müfredat içeriğinden öte zorunluluğu bakımından laiklik ilkesi bağlamında tartışılmasının bilimsel ve toplumsal gerçeklikle ilgisinin olmadığını belirten Onat,

---

[33] Onat, "Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları", 43. Konuyla ilgili bazı değerlendirmeler için bk., Havva Engin, "Almanya'da Alevi-İslâm Din Dersi'yle İlgili Genel Değerlendirmeler, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*, (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005), 478-484; Bildirinin müzakeresi, Cemal Tosun, 511-513; Tosun, Cemal. "Almanya'da Alevî Din Derslerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'ye Muhtemel Yansımaları", *Dinî Araştırmalar*, 99-106.

[34] Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet", 8-9.

farklı ülkelerde yapılan din öğretimine işaret ederek, DİKAB müfredatının da benzer şekilde Müslüman üst kimliğine ve ortak paydasına sahip özgünlüğüne vurgu yapar.[35]

Onat, Alevilik-Bektaşilik doğrultusunda DİKAB kitaplarının hazırlanması ve okutulmasıyla ilgili çabaların Türkiye'deki ilgili hukuk çerçevesinde mümkün olmadığına işaret eder. Öte yandan Alevî-Bektaşî ocakları ve örgütlenmeleri arasındaki farklılıklara değinerek DİKAB derslerinin hangi Aleviliğe göre verileceği sorununun ortaya çıkacağını, üstelik bunun kendilerini Sünni gören gruplar için de benzer talepleri gündeme getireceğini vurgular. Bu bağlamda o, Şakir Keçeli-Aziz Yalçın tarafından hazırlanan *Alevilik-Bektaşilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* (Ardıç Yayınları 1996) ve Esad Kokmaz tarafından hazırlanan *Alevilik Eğitimi Ders Notları* (Fransa Alevi Birlikleri Federasyonu Yayınları) adlı iki eseri detaylı olarak inceleyerek bu çalışmaların bilimsellikten uzak ve ciddi bilgi hatalarıyla dolu olduğunu gösterir.[36] Bütün bu problemlerden sonra en sağlıklı öğretimin, DİKAB kitaplarının mezheplerüstü bir yaklaşımla, kendisini Müslüman hisseden herkesin kendisinden bir şeyler bulabileceği ortak paydalar esas alınarak verilmesidir.[37]

DİKAB dersleriyle ilgili gelişmeler Onat'ın görüşlerinden nispeten farklı gelişir. AB'nin 2004'den itibaren yayımladığı *Türkiye İlerleme Raporları*'nda (2004-2016) Aleviler hakkında dile getirdikleri düzenleme talepleri ve AHİM'deki mahkeme kararları (2007, 2016) dikkate alınarak devlet tarafından somut düzenlemeler halinde DİKAB ders müfredatına Alevilik ve Bektaşilikle ilgili metinler eklenir. MEB *İlk ve Orta Öğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı*'larında 2005'den itibaren on iki sayfa civarında ilave edilen malumat 2010 ve 2017'deki ilavelerle kırk sayfanın üzerine çıkar ve Alevilik-Bektaşilik *İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar* başlığı altında ünite konusu olarak yer alır. Bu durum 1982 sonrası düzenlenen DİKAB dersleriyle ilgili *mezheplerüstü* iddialarını önemli şekilde zaafa uğratır

[35] Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet", 9.
[36] Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet", 10-12.
[37] Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet", 15.

ve konunun paydaşı Alevilerin mağduriyetle ilgili iddialarını güçlendirir.[38]

Onat, *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*'nın *Açılış Konferansı*nda bu gerçeklikler doğrultusunda esasen tartışılacak konunun DİKAB derslerinin zorunluluğu değil, müfredat içeriği olduğunu belirtmektedir.[39] Nitekim onun da atıf yaptığı TESEV araştırmasına göre "*Sizce devlet okullarında mecburi din eğitimi dersi verilmeli midir?*" sorusuna Türk halkı % 82 oranında "*evet*" cevabını verir. Yine, "*Bu derslerde Sünni Müslümanlık öğretildiği gibi Alevilik hakkında da bilgi verilmeli mi?*" sorusuna % 62 oranında "*evet*" cevabı verilerek Aleviliğin okullarda din dersleri içinde öğretilmesi desteklenir. [40] Öte yandan DİKAB öğretmenleri arasında yapılan bir diğer araştırmada "*Alevilik konusuna DİKAB derslerinde yer verilmeli midir?*" sorusuna öğretmenlerin % 87'si olumlu cevap verirler. "*Programda yer verilirse, Alevilik hakkında kendinizi yeterli buluyor musunuz*?" sorusuna öğretmenlerin % 68'i kendilerini yetersiz bulduğunu ifade ederler.[41] Gerek bu Çalıştayda gerekse devlet tarafından düzenlenen Alevilik Çalıştaylarının eğitimle ilgili tartışmalarında Alevî-Bektaşîlerin din eğitiminin gerekliliğini kabul ettikleri ancak bunun veriliş biçimiyle ilgili endişeleri oldukları söylenebilir. Yine onlar tarafından kentleşme sürecinde Alevî-Bektaşî cemlerini yürütmeye ehil zakir, rehber ve dedelerin yetiştirilmesi için devletin yeni düzenlemeler yapması gerektiği vurgulanmıştır.[42]

Din eğitiminin diğer bir boyutu da yaygın din eğitimi ve öğretimidir. Bu alanda birincil olarak karşımıza çıkan Diyanet İşleri Başkanlığını çıkar. Mevcut şartlarda ve hukuki yapıda Alevî-Bektaşîlerin DİB'de temsil edilmesinin mümkün olmadığını ifade eden Onat, Cumhuriyeti kuran iradenin Diyanet İşleri Başkanlığını kurmasını ileri görüşlü, isabetli bir karar olarak değerlendirir. Ancak bir istihdam kurumu işlevine sahip DİB, mezheplerüstü duruşunu kaybederek ne Sünnîleri, ne Alevîleri ne de dine sıcak bakmayanları memnun

---

38 Ali Yaman, "Çoğulcu "Mezheplerüstü"lük ve Çoğunlukçu Mezhepçilik Arasında: Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", 2015; www.alevibektasi.eu, (Erişim 15.09.2016).

39 Onat, "Günümüz Aleviliğinde Eğitimle İlgili Sorunlar", 20.

40 Ali Çarkoğlu-Binnaz, Toprak, *Değişen Türkiye'de Din Toplum ve Siyaset*, (İstanbul: TESEV Yayınları, 2006), 53-54.

41 Recep Kaymakcan. *Yeni Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı İnceleme ve Değerlendirme Raporu*, (Eğitim Reformu Girişimi, Sabancı Üniversitesi 2007).

42 *Alevi Çalıştayı Nihai Raporu*, 133-160.

edebilmiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal şartlarda din hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan bu kurumun yeniden yapılandırılması şarttır. Onat bu yapılandırmanın çerçevesini de özerk, tarafsızlığı ve bilimselliği ilke edinen, akademik çevrelerde üretilen bilgiyi rafine ederek halka taşıyan bir kurum olarak çizer.[43] DİB ile ilgili 2010 tarihinde yeni yasa çıkarılmış ve düzenlemeler yapılmış olmasına, DİB'in başta Muharrem matemleri olmak üzere çeşitli vesilelerle Alevî-Bektaşî vatandaşlara yönelik bazı çalışmaları ve programları olmasına rağmen bunların ne kadar yeterli olduğu sorgulanabilir.

Sonuç

Kur'an merkezli bir din anlayışına sahip olan Onat, akademik çalışmalarında da benzer bir şekilde düsturlarını Kur'an'dan alan bilimsel bir duruşa sahiptir. Ona göre, ele alınan bir konuda bilimsel ve doğru bilgi esas alınmalı adalet ve insaf ölçülerinden taviz verilmemelidir. Onat'ın tarikat ve cemaatlere ve bu bağlamda Alevilik-Bektaşilik meselesine bakışı da benimsediği ölçülere uygundur. Tarikat ve cemaatlerin toplumsal bir gerçeklik olduğundan hareketle onları anlama ve değerlendirme yolunu tutarak konunun müspet ve menfi yönlerini ortaya koyar.

Onat'ın tabiriyle tarikat cemaatleri niteliğine sahip Alevilik-Bektaşilik ise daha karmaşık hususları bünyesinde barındırır. Onat'ın konuyla ilgili değerlendirmeleri büyük ölçüde kimlik eksenlidir. Ancak onun çabası Alevilik-Bektaşiliği tarif etmekten öte doğru bir kimlik tanımlamasına nasıl ulaşabileceğidir. Zira kimlik tanımları bireyler veya onların oluşturdukları kendi grupları tarafından yapılır. O, güncel bir takım tanımları dikkate alarak proje kimlikler olarak nitelenen ve toplum mühendisliğiyle yapılan tanımlamaların inşacı tanımlamalar olduğunu tespit ve işaret eder ve bunların doğru bilgi içermediğini, sağlıklı sonuçlara ulaştırmayacağını gösterir. Bunun yerine tarihi köklerine dayanan, tarih şuuruna ve bilincine sahip keşifçi tanımlamaların daha gerçekçi ve doğru olabileceğini ifade eder.

[43] Hasan Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet", 13.

Onat, bu tespitleri doğrultusunda Alevilik-Bektaşiliğin tarihi oluşum süreciyle ilgili Bektaşî ve Erdebil tekkelerine işaret ederek Ahmet Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin benimsediği ahlak temelli din anlayışının ve Şah İsmail'in benimsediği vahdet-i vücudçu sufi anlayışın izlerini sürer. Onat'ın burada ısrarla üzerinde durduğu şey, Alevilik-Bektaşiliğin başta *Buyruklar* ve *Erkannâmeler* olmak üzere güçlü bir tekke edebiyatına, yazılı kaynaklara sahip olduğu gerçeğidir. Zira sözlü kültürde nesilden nesile aktarılırken değişen ve dönüşen kültürün kalıcı kökleri bu edebiyatta mevcuttur. Buradan hareket edildiğinde, Hacı Bektaş-ı Velî'nin "*İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır*" ilkesince doğru bilgiyi esas alan anlama ve analizler yapılabilecektir.

Alevilik-Bektaşilik ile ilgili güncel sorunların anlaşılmasında da çözüm bu doğru bilgi anlayışının yerleşmesinden geçer. Zira tarihten gelen seçilmiş travmalarla giderek keskinleşen duygusal ayrılıklar ve duygusal değerlendirmeler bazı siyasi saiklerle birlikte sorunları büsbütün içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Hâlbuki sorunlar duygularla değil bilgi odaklı olarak çözümlenebilir. Bu doğrultuda Onat, cemevleri, Alevilerin Diyanet'e bakışı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin nasıl yürütülmesi gerektiği ve bu derslerde Aleviliğin yeriyle ilgili anlamaya dayalı, çözüm odaklı somut öneriler ileri sürer. Onun bu konulardaki bütün çabası, kendimize ait sorunların, yabancıların dayatmasıyla değil yine kendimiz tarafından, milli birlik ve bütünlüğümüze zarar vermeyecek şekilde bilimsel yöntemlerle ve doğru ve bilimsel bilgi eksenli olarak çözmeye yönelikti. Ruhu şad olsun!

Kaynakça

Alevi Çalıştayı Nihai Raporu. T.C. Devlet Bakanlığı, 2010.

Baki Öz. *Alevilik Nedir?*. İstanbul: Derin Yayınları, 1996.

Cemal Şener. "Tasavvufi Geleneği Alevilik Yeniden Üretemedi (Söyleşi)" *2023 Dergisi*, 44 (Aralık 2004).

Çarkoğlu, Ali-Toprak, Binnaz. *Değişen Türkiye'de Din Toplum ve Siyaset*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.

Engin, Havva. "Almanya'da Alevi-İslâm Din Dersi'yle İlgili Genel Değerlendirmeler". *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, 478-484.

Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı Bildiriler-Tartışmalar. ed. M.S. Sarıkaya. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.

Hacı Bektaş Veli. *Makâlât*. sad. Hüseyin Özbay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Kaymakcan, Recep. *Yeni Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı İnceleme ve Değerlendirme Raporu*. Eğitim Reformu Girişimi, Sabancı Üniversitesi, 2007.

Onat Hasan. "Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik". *Türk Kimliği (Ayvaz Gökdemir'e Armağan*. ed. Ç. Özdemir. İstanbul: Ötüken Yayınları 2009, 808-825; http://www.hasanonat.net/index.php/88-tuerkiye-de-cemaatler-ve-kimlik.

Onat Hasan. "Kur'an Işığında Mezhep Cemaat ve Tarikatlar". KRT Kur'an Işığında Yüzleşme. Yayın Tarihi: 13 Mart 2016.

Onat, Hasan. "Günümüz Aleviliğinde Eğitimle İlgili Sorunlar (Açılış Konferansı)". *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*. ed. M.S. Sarıkaya. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009, 13-23.

Onat, Hasan. "Ahmet Yesevî-Hacı Bektaş Velî Çizgisinde *Velayetname*nin Anlamı ve Önemi Hakkında". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 3 (2010), 49-50.

Onat, Hasan. "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine". *İslamiyât Aleviliğin Teolojisi* 6/3 (Temmuz-Eylül 2003), 111-126.

Onat, Hasan. "Safevîler Forsta Temsil Edilsin Haberi Üzerine Söyleşi", www.haftaichi.com, Vusal Tağıbeyli ile yapılan söyleşi); http://www.hasanonat.net /index.php/features/module-variations/59-safeviler-forsta-temsil-edilsin-haberi-uezerine-soeylesi.

Onat, Hasan. Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışma. *Dini Araştırmalar* 12/33 (Ocak-Nisan 2009), 37-46.

Onat, Hasan. "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet". *Alevilik-Bektaşilik Türk Yurdu Yazıları*. ed. Erdal

Aksoy. Ankara: Türk Yurdu Yayınları 2019, 73-96. http://www.hasanonat.net/index.php/96-alevilik-bektasilik-din-kueltuerue-ahlak-bilgisi-dersleri-ve-diyanet

Onat, Hasan. "Kimlik Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine". *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), 18-34.

Onat, Hasan. Türkiye'de Dini Semboller Üzerinden Yürütülen Zihniyet Kavgası: Kurumsallaşmış Korkular. *2023 Dergisi* 82 (Şubat 2008); http://www.hasanonat. net/index.php/90-tuerkiye-de-dini-semboller-uezerinden-yueruetuelen-zihniyet-kavgas-kurumsallasm-s-korkular

Çamuroğlu, Reha. Düvel-i Muazzama'nın Aleviliğe Özel İlgisi Devam Ediyor (Söyleşi). *2023 Dergisi* 44 (Aralık 2004).

Teber, Ömer Faruk. *Bektaşi Erkannâmelerinde Mezhebî Unsurlar*. Ankara: Aktif Yayınevi, 2008.

Tosun, Cemal. "Almanya'da Alevî Din Derslerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'ye Muhtemel Yansımaları", *Dinî Araştırmalar*, 12/33 (2009), 99-106.

Yıldırım, Rıza. "Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 62 (İlkbahar 2012) 135-159.

Yıldırım, Rıza. *Aleviliğin Ortak Referanslarının Belirlenmesi*. TÜBİTAK 1001/113K150, 2016.

SUMMARY

Muslim's understanding of religion has differentiated after the Prophet's death. These differences brought about the religious groups that were named Islamic sect and sufi order in Classical period and communion in Modern period. The communions in Turkey are the religious groups that emerge depending mostly upon the sufi tradition.

In this article, we will examine firstly the views of Prof. Hasan Onat, an academician of theology, about sufi orders and communions, whom we recently lost and then his views about Alavism-Baktachism that underwent a communionisation period. While exami-

ning his views, we will benefit from Hasan Onat's books, articles, papers, interview records and his social media interviews in different platforms. We will also try to analyse these data with our personal experience based on both our bilateral negotiations and exchange of views with Hasan Onat in various scientific meetings.

Onat accepts that Sufi orders and communions are the social realities of Turkey. He uses the term *sufi communions* in order to express the converted form of sufi orders, which are the organisational structures of sufi tradition, in modern world and urban structure. He tries to understand the reasons for existence of sufi communions within the scope of bases such as socialising, solidarity, concern and making the environment of trust. In addition to this, he criticizes that sufi communions transform their members into obedient and unchallenging characters. He also criticizes that members are controlled with the divine-based information such as inspiration that is peculiar to the leader. He also points out the danger of marginalizing other groups with the claim that they are the truest group depending upon the perception of 73 sects.

Onat states that there are two dervish lodge tradition in the historical dimension of Alavism: Baktachi lodge of Haji Bektash Veli and Erdebil lodge of Sheikh Safiyuddin. This sufi tradition has an understanding of God based on love, so they make a relationship between God and human based on confidence. This understanding of God adopts an opinion of wahdat al-wujud with Shah Ismail in the path of Dod-Muhammad-Ali. The events such as Battle of Chaldiran and disbandment of Janissary Unit became selected traumas for Alavi-Baktachi members. The communities such as Qizilbash, Tahtaci, Chepni and Baktachi are named as Alavism by Westerners in 19th century.

Onat makes these determinations about the current problems of Alavism-Baktachism:

1. There is tremendous gap of information about Alavism-Baktachism. This situation leads up to both conceptual confusion and artificial identification.

2. There is a huge difference between the existing state that enables the sociological analysis of the subject and its historical dimension.
3. Miseries suffered in historical process and transformed into trauma gather and make a centre of attraction. In this case, sensuality becomes the key factor that makes the solution difficult.
4. The problems about Alavism-Baktachism come into existence based on the gathered mistakes in the area of religion in the last two centuries in Turkey. These problems are the products of wrong religious policies and contradictions of enlightened people in the subject of religion.
5. The problems about Alavism-Baktachism acquired an international dimension.
6. These problems are made by us and can be solved only by us. Imported solution offers. Imported solution offers cause the problem to remain unsolved.
7. The first moderns studies about Alavism-Baktachism were carried by Westerners, so the road map abut the subject was drawn by them. Westerners first tried to christianise the Alavis. They featured the differences using a discriminatory language on behalf of scientificness.
8. It is clearly seen that the main purpose of artificial construction activities about Alavism-Baktachism is to construct an identity beyond Turkish History and Islam.

Onat draws attention to the problems especially about the Alavi identity in accordance with these determinations. He points out the problems of descriptions that were made before instead of making a new description of Alavism. He states that descriptions that are rooted in history and have a sense of history are more scientific and truer instead of constructive descriptions that can be qualified as a project identity. He points out the written sources of Alavism-Baktachism for exploratory descriptions.

Onat is of the opinion that identity descriptions about Alavism reflect on the subjects such as representation of djemevi and Alavism in The Directorate of Religious Affairs.

Onat defends that the demands of Alavi-Baktachis and debates on the compulsory Culture of Religion and Knowledge of Ethics lesson

should be evaluated in terms of syllabus and course content rather than the compulsion of the lesson.

According to this, he thinks that a supra-sects syllabus that sees Islam as a common ground becomes sufficient in meeting all Muslims' needs in Turkey.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 307-332
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 307-332
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

HASAN ONAT'IN GÜNÜMÜZ DİNİ GRUPLARI ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Hasan Onat's Approach to The Contemporary Religious Groups

Adem ARIKAN[1]

Öz

Hasan Onat İslam mezhepleri tarihi ve çağdaş İslam akımları alanında dersler vermiş, kitaplar, makaleler yazmış, tebliğler sunmuş, televizyon, radyo ve gazetelerde yayınlar yapmıştır. O Türkiye'deki mevcut dinî anlayışın tarihini Osmanlı'nın son dönemi ile ilişkilendirerek ele almaktadır. Hasan Onat'a göre Cumhuriyet'in ilk döneminde aydınlar dinden uzak durmuştur. Din alanında boşluk, tarikatlar ve cemaatler tarafından doldurulmuştur. Gelenek din gibi görülmüştür. Sömürge ülkelerinde yazılmış kitaplar tercüme edilmiş ve Türkiye'deki din dili siyasallaşmıştır. İran devrimi sonrası, devrimin Şiî ideologlarının kitapları tercüme edilmiş, Türkiye'de geleneksel Sünnî anlayışta çözülme hızlanmıştır. Selefi-Şii kutuplaşması, Şii İran ve Vehhabi Suudi Arabistan siyasi rekabetiyle ilgilidir. Selefilik bir mezhep değil, bir zihniyettir. Hasan Onat aklın önemine vurgu yapmaktadır. O Kur'ân merkezli, araştırmaya dayalı din anlayışını önemsemektedir. Geleneğin muazzam birikimi sağlıklı bir şekilde eleştiriye tabi tutularak değerlendirilmelidir.

Abstract

Hasan Onat gave lectures on the history of Islamic sects and contemporary Islamic movements. He also wrote books, articles and presented papers on these subjects. As a public intellectual his activities ranged from making TV shows and radio talks and writing columns in newspapers. Hasan Onat deals with the history of current religious understanding in Turkey by linking it with the last period of the Ottoman Empire. According to him, in the first period of the Republic, intellectuals disassociated themselves from religion. The gap raised from that in the field of religion has been filled by Sufi orders and religious communities. Consequently, the tradition was perceived as the religion itself. Books written in colonial countries were translated and the language of religious studies in Turkey became politicized. For instance, the Salafi-Shiite polarization raises from the political rivalry of Shiite Iran and Wahhabi Saudi Arabia. Furthermore, after the Iranian revolution, the books of the Shiite ideologues of the revolution were translated into Turkish, and the dissolution of the traditional Sunni understanding in Turkey accelerated. Salafism is not a sect but a

[1] Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye / eposta: arikana@istanbul.edu.tr / ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6881-9301.

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
31.05.2021	21.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.946121

Anahtar kelimeler: Hasan Onat, Çağdaş İslam Akımları, Selefilik, Siyasal İslam, Dini gruplar.

mentality. Onat emphasized the importance of the reason. He promoted a Qur'an-centered and research-based understanding of religion. According to him, the enormous baggage of tradition should be evaluated by subjecting it to a vigorous criticism.

Key words: Hasan Onat, Contemporary Islamic Movements, Salafism, Political Islam, Religious Groups.

GİRİŞ

Hasan Onat, İslam mezhepleri tarihi ve çağdaş İslam akımları alanında dersler vermiş, danışmanlık yaparak birçok öğretim üyesinin yetişmesini sağlamıştır. Yazdığı eserleriyle,[2] edtörlüğünü yaptığı yayınlarla İslam Mezhepleri Tarihi alanına farklı yönlerden katkı sunmuştur.[3]

İslam mezhepleri tarihi İlahiyat fakültelerinde 1991 yılında anabilim dalı haline getirilmiştir. Bu anabilim dalı bünyesinde, Klasik İslam Mezhepleri Tarihi ve Çağdaş İslam Akımları adı altında iki bilim dalı oluşturulmuştur. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Mezhepleri Tarihi'nin anabilim dalı başkanlığı, 1991 yılından itibaren Hasan Onat tarafından yürütülmüştür.[4]

---

2 N. Üçok, M. C. Oruç, H. Atalay, M. Demirbilek, E. Koçak, B. Yurtalan, A. B. Yavuz, Y. İbrahimoğlu, "Prof. Dr. Hasan Onat'ın Akademik Yayınları, Gazete Yazıları, Söyleşileri ve Tv Programları", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 53-68. Kısaca özgeçmişi ve yeni yayınları girilmediği için eksik olan bir yayınlar listesi için bakınız: http://www.hasanonat.net/index.php/2014-03-12-15-59-00, erişim: 2 Mart 2021.

3 Sönmez Kutlu, "Bilim ve Fikir Adamı Saygıdeğer Hoca'm Prof. Dr. Hasan Onat", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 49-52.

4 Yüksek Öğretim Kurulu'nun 17.10.1991 tarih 2547 sayı 7-d/2 maddesi ile İslam Mezhepleri Tarihi, Anabilim Dalı haline gelmiştir. 2809 sayılı kanunun 3. maddesi çerçevesinde gerçekleştirilen yapılanmada, bu anabilim bünyesinde, Klasik İslam Mezhepleri Tarihi ve Çağdaş İslam Akımları adı altında iki bilim dalı oluşturulmuştur. İslam Mezhepleri Tarihi'nin anabilim dalı başkanlığı, anabilim dalı haline geldiği 17.10.1991 tarihinden itibaren Prof. Dr. Hasan Onat tarafından yürütülmüştür. http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=217, erişim: 2 Mart 2021.

Hasan Onat günümüz dini gruplarını konu edinen Çağdaş İslam Akımları dersini vermiştir. Dersin haftalık içeriğine üniversitenin internet sayfasından ulaşma imkânı vardır.[5] Bu dersin haftalık konu başlıkları ile ilgili okunması için Onat'ın kendi çalışmaları yüklenmiştir. Onat, konumuzu ilgilendiren görüşlerini bazı müstakil çalışmalarında ve bazı çalışmalarının satır aralarında, yeri geldikçe ifade etmektedir.

Onat'a göre Türkiye'de en zor yazılabilecek konulardan birisi dini gruplardır. Her şeyden önce, bir tasnif sıkıntısı söz konusudur. Bu grupların çoğu kapalı kutu gibidir. Müntesipleri de dışarıdan insanlar da bu gruplar hakkında doğru dürüst bilgi sahibi değildir. Türkiye'deki dini grupların doğuş sebepleri yeterince araştırılmamış, gelişme süreçleri aydınlatılamamıştır.[6]

Biz bu çalışmamızda, Hasan Onat'ın farklı çalışmalarında yer verdiği günümüz dini grupları hakkındaki görüşlerini ele alarak, bu konunun aydınlatılması için sunduğu katkıları ortaya koymaya çalışacağız.

Dini Grupları Ortaya Çıkaran Genel Sebepler

Hasan Onat farklı çalışmalarında, çağdaş İslam akımlarının ortaya çıkış sebepleriyle ilgili olarak, İslam dünyasında özellikle son iki asırda yaşananlara vurgu yapmaktadır. Genellikle Osmanlı'nın son dönemi ve Türkiye'yi merkeze alarak konuları değerlendirmektedir. Geri kalmışlık, işgal ve sömürge, kimlik bunalımı, bağımsızlık mücadelelerinde İslam'ın simgeleşmesi öncelikle üzerinde durulan konulardır. Türkiye'de din hakkındaki bilgi boşluğunun doğurduğu sonuçlar, küreselleşme ile gelişen iletişim imkânlarının geleneksel din anlayışında ve Sünniliğin çözülmesinde etkisi, sömürge ülkelerinde üretilmiş ideolojik içerikli kitapların tercüme edilmesi, din dilinin siyasallaşması, siyasal karşıtlıkların dini grupların ortaya çıkışına etkisi gibi konuları farklı çalışmalarında ele almıştır.

---

[5] İLH430 Çağdaş İslam Akımları https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=3994, erişim: 2 Mart 2021.

[6] Hasan Onat, "Din Anlayışında Kabuk Değiştirme, Açılma ve Berraklaşma Süreci", *Türk Yurdu* 14/ 77 (Ocak 1994), 23.

İşgal Altında Müslümanlar ve Sömürge

Hasan Onat son iki asırda Müslümanların yaşadıkları bölgelerin sömürge haline getirilmesini birçok sorunun temel sebebi olarak farklı çalışmalarında vurgulamaktadır. Batı, Sanayî Devrimi ile birlikte büyük gelişme sağlamıştır. Osmanlı Devleti buna ayak uyduramamış, toprak kaybetmeye başlamıştır. Müslümanların yaşadığı topraklar Fransızların, İngilizlerin, İtalyanların ve Rusların eline geçmiş, sömürge alanı haline gelmiştir. Batı işgal ettiği bu topraklara kültürünü ve değerlerini de taşımıştır. Kimlik bunalımı yaşayan Müslümanlar için değerler alanı değişmiş, her şey tartışılır hale gelmiştir. Sömürgecilere karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde İslam simge olmuş, kimlik arayışının merkezinde yer almıştır. Halk yeterli bilgi sahibi olmamasına rağmen dindarlığa yönelmiştir. Aydınlar ve idareciler Batılı değerlere daha yakın olmuşlar ve bu sebeple dindar halk ile aralarında uyuşmazlık meydana gelmiştir.[7]

Batılı bazı düşünürler İslam dininin gelişmeye engel olduğunu iddia etmiştir. Ernest Renan (1823-1892) "İslam ve İlim" konulu konuşmasında "İslam, rasyonalizm veya ilim denilebilecek her şeyden çok uzaktır" demiştir. Buna karşı verilen cevaplar, gösterilen tepkiler farklı farklı olmuştur. Özgüvenini kaybeden Müslümanlar, din konusunda bile Batı'nın biçimlendirmesine açık hale gelmişlerdir.[8]

Sömürgeciler Müslümanların yaşadıkları bölgeleri işgal ederken "uygarlık" götürdüklerini iddia ediyorlardı. Batılılar, Irak'ta olduğu gibi ayak bastıkları yerleri şiddet ve terör bataklığına dönüştürmüşlerdir. İslam'ı Batı çıkarlarına uygun bir şekilde dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Bunun için kullanılan malzeme, şiddet ve terördür.[9]

İslam ülkelerindeki radikal örgütler Amerika, Rusya ve AB üyesi olan pek çok Avrupa ülkesi tarafından destek görmüştür. Bu ülkeler

---

7 Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Kökler ve Değerler Yayıncılık, 2009), 38-40.

8 Hasan Onat, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 20.

9 Onat, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", 20, 22.

özellikle 11 Eylül 2001 sonrası İslam'ı şiddet ve terör ile ilişkilendirmiş[10], yeni bir İslam inşa etmek için "ılımlı İslam" projeleri yapmışlardır. Eskiden İslam'ı ve Müslüman kültürünü bilen oryantalistler vardı. Şimdi İslam'ı ve Müslüman kültürünü doğru dürüst bilmeyen yerli oryantalistler, kendilerine dikte ettirilmiş metinleri piyasaya sürüp Müslümanların kafalarını karıştırmaktadır. [11]

Hasan Onat günümüz dini gruplarıyla ilgili konuları çoğunlukla Türkiye'yi merkeze alarak ele almaktadır. Bunun için Osmanlı dönemine, özellikle son iki asırdaki gelişmelere önemle işaret etmektedir.

İslamcılık

Hasan Onat Türkiye'de mevcut dini anlayışın tarihini Osmanlı'nın son döneminden başlatarak ele almaktadır. Osmanlı daha çok askeri alanda ıslahatlar yapmıştır. Geri kalmışlık sebepleri, çare arayışlarıyla ilgili farklı görüşler ileri süren düşünürler din ile ilgili fikirlerini de ifade etmişlerdir. İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük şeklinde isimlendirilen akımlar ortaya çıkmıştır. Bu akımlarının mensuplarının İslam'ı algılama biçimlerinde, yaşanılan sorunlarla ilgili tespitlerinde ve çözüm önerilerinde ciddi farklılıklar vardır.

Batıcılara göre çözüm, pozitivist anlayışa uygun olarak, dinin ayak bağı olmaktan çıkarılmasıdır. Din gaye değil bir umumi refah vasıtasıdır. Dini kanunlar zamanın ihtiyaçlarına göre değiştirilebilir. Batıcılar Batı'dan gelen fikirlerin toplumda kabul görebilmesi için dinden yararlanılması gerektiğini ileri sürmüştür. Batıcılık özellikle II. Meşrutiyet döneminde daha çok Abdullah Cevdet'in (1869-1932) fikirleri etrafında *İctihad Dergisi*'nde ortaya çıkmıştır.[12]

Türkçülük II. Meşrutiyet döneminde daha çok Ziya Gökalp'ın (1876-1924) fikirleri etrafında ortaya çıkan bir akımdır. Türkçülerin ana hedefi Osmanlı Devleti'nin kurtuluşuydu. Türklük ve İslamcılığı

---

[10] Hasan Onat, "Dinsel Terörle Baş Etmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi", *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalısmaları Kongresi*, 1, haz. Zeki Dilek vd., (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008), 420; Hasan Onat, "Dinî Çoğulculuk, Din Özgürlüğü, Din-Cihat İlişkisi Bağlamında Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu: Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", *Bütün Boyutlarıyla Din*, ed. Murat Sülün, (İstanbulbul: Kuran Araştırmaları Vakfı, 2016), 261.

[11] Onat, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", 24.

[12] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 82, 85, 98, 245.

birbirinin alternatifi olarak görmüyorlardı. Ziya Gökalp İslam ile fıkhın birbirinden ayrılması gerektiğini ileri sürmüş, din ile siyasetin birbirinden ayrılmasını savunmuştur.[13]

İslamcılık, Osmanlı Devleti'nin çöküşü sürecindeki kurtuluşu İslam'ın yeniden anlaşılmasında ve hayata hâkim kılınmasında görmüştür. Dinin bir ideolojiye indirgenmesiyle ortaya çıkan siyasi ve ideolojik bir akımdır. İslamcılık *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşad*, *Beyanü'l-Hak*, *Volkan* gibi dergilerde yazan kişilerin fikirleri etrafında ortaya çıkmıştır. İslamcılık akımının, bir uçta Mustafa Sabri (1869-1954), öteki uçta Cumhuriyet döneminde başbakanlık yapan Şemsettin Günaltay (1883-1961) gibi isimlerden oluşan geniş bir yelpazesi vardır.[14]

İslamcılığın ortaya çıkmasında son iki asırda meydana gelen gelişmeler etkili olmuştur. Batılılar tarafından Müslümanların yaşadıkları topraklar işgal edilip sömürgeleştirilmişti. İşgalciler İslam'ı aşağılayan görüşlere sahipti. Osmanlı devletinin III. Selim zamanından (1789-1807) başlayarak, bilhassa askeri alanda yoğunlaşan, Batı'nın fennini, tekniğini almayı amaç edinen modernleşme ve reform çabaları birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Yurt dışından değişik alanlarda uzmanların gelmesi ve yurt dışına öğrenci gönderilmesi Batıcı denilen, Batı hayranı grubun ortaya çıkmasında etkili olmuştu. Matbaa ile birlikte basın yayın alanında büyük gelişme olmuştu. Sorunların önemli bir kısmının din anlayışından kaynaklandığına dair tartışmalar yapılmaktaydı.[15]

İslamcılar da Avrupa'nın gücünün bilim ve teknikten geldiğini görmüştür. İslam âleminin derdinin çaresi, ilim ve fenleri elde etmesidir. Avrupa'nın fennini almak için açılan kapıdan hürriyet, müsavat ve meşveret gibi fikirler de girmiştir. İslamcılar ictihad kapısının açık olduğunu savunuyor ancak ictihaddan söz edenlerin donanımlarının olmadığından yakınıyorlardı. İslamcılar gerilemenin en önemli sebebini Müslümanların tembelliğinde, taklitçilikte aramıştır. Sorun İslam'dan değil, Müslümanlardan kaynaklanmıştır. İslamcıların ortak

---

[13] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 98.
[14] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 86, 87, 90.
[15] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 89.

çabaları Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması ve İslam'ın iyi anlaşılması, yaşanması ve hayata hâkim kılınmasıdır. II. Abdulhamid (1876-1909) devleti halifeliğin gücünü kullanarak ayakta tutmaya çalışmıştır. İslamcılık akımının önde gelen isimleri devleti ve halifeliği ciddi manada sorgulamaktan kaçınmıştır.[16]

Cumhuriyet, Batıcı aydınların ideolojik tercihleri üzerine kurulmuştur. Kurtuluş savaşına onlarla birlikte girmiş İslâmcılar hayal kırıklığına uğramıştır. İslâmcılardan bazısı memleketi terk etmiş, bir kısmı köşesine çekilerek sessizliği tercih etmiş, bazısı yeni rejimin savunucularından olmuştur. İslamcı akım cumhuriyetle birlikte sessiz sedasız eriyip gitmiştir. İslamcı görüşlerin etkisi hala mevcut ise de II. Meşrutiyet dönemindeki İslamcılığın organik devamı niteliğinde bir akımın mevcudiyetinden söz etmek mümkün değildir.[17]

Cumhuriyet Döneminde Din Anlayışları

Hasan Onat'a göre Osmanlı'nın son dönemlerinde, din alanında, ciddi bir tefekkür ortamı ortaya çıkmıştı. Din alanında yeniden yapılanma çabaları vardı. Cumhuriyet dönemi aydını, bu birikimi görmezlikten geldi. Din alanında bilgi boşluğu, bu alanda eğitim görmemiş dindarlar tarafından doldurulduu.[18]

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 3 Mart 1924 tarihinde çıkan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşu, Tevhid-i Tedrisat ve halifeliğin kaldırılması ile ilgili kanunlarla, din anlayışında etkili olacak zorunlu kültür değişiminin yasal çerçevesini belirlemiştir. Dini bilgiler konusunda yüksek uzmanlar yetiştirmek üzere 1924'te İstanbul Darulfünun'da İlahiyat Fakültesi açılmış, 1933'te öğrenci yokluğu gerekçesiyle bu fakülte kapatılmıştır. 30 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan kanun ile tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. 1946 yılında çok partili hayata geçilince din tartışmaların merkezine yükselmiştir. Halkın din ihtiyacını karşılamak üzere İmam Hatip kursları ve 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılmıştır. [19]

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra tarikat faaliyetleri büyük ölçüde yer altına çekilmiştir. Nurculuk, Işıkçılık, Süleymancılık

---

[16] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 90-94.
[17] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 59-60, 94, 95, 99.
[18] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 45, 47.
[19] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 100-104.

gibi dini gruplar tarikat olmadıklarını iddia ederek tarikat formunda faaliyetlerini sürdürmüştür. Kadirilik, Rufailik, Mevlevilik, Bektaşilik gibi isimler altında tarikat faaliyetleri sürdürülmektedir. Türkiye'de her tarikat, her cemaat, kurtuluşa eren tek fırkanın (fırka-i naciye) sadece kendisi olduğunu iddia etmektedir.[20]

Günümüzde özellikle tarikatlarda mehdi, müceddid gibi kavramlarla ilgili düşünceler oldukça revaçtadır; pek çok tarikat şeyhinin beklenen kurtarıcı / mehdi olduğu şeklinde iddialar açıkça dile getirilebilmektedir. Mehdiliğin yanında şeyhlerinin "asrın müceddidi" olduğunu iddia eden tarikatlar da vardır.[21]

Türkiye'de 1993 yılı, açılan TV kanalları ile dini grupların kabuk değiştirme sürecine girdikleri yıl olarak tarihe geçecektir. Süleymancıların Kur'ân kursları ile yetinmeyip başka okullarda okuyan öğrencileri de barındırmak üzere daha kapsamlı yurtlar açtıkları bilinmektedir. Said Nursi'nin (1878-1960) risalelerini okumaya devam eden Nurcular, ayrıca özel liseler açmışlardır. Işıkçılar Hüseyin Hilmi Işık'ın (1911-2001) eserlerini pazarlamanın yanında artık televizyon sahibi olmuşlardır. [22]

Tarikat tartışmaları 1997 yılının ilk aylarında Türkiye'nin gündemine oturmuştu. İslam'a saldırmak isteyen bazı kesimler tarikat alanındaki olumsuzlukları fırsat bilerek kinini kusmuş, bütün olumsuzlukları İslam ile özdeşleştirme yoluna gitmişti. Yapılması gereken, özelde tarikat olayını, genelde de din anlayışımızı masaya yatırmak olmalıydı.[23]

Hasan Onat, Türkiye'de tarikatlar ve cemaatleri konu edinen üç sayı çıkaran *Demokrasi Platformu* dergisine[24] editörlük yapmıştır. Hasan Onat'ın editör olarak yazdığı takdimdeki ifadelerine göre, tarikatlar ve cemaatler konusunda insanların doğru bilgi sahibi olmalarını

---

20 Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 109-111.

21 Hasan Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, ed. Mehmet Tıraşcı, Hasan Özalp, Maruf Çakır, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 649.

22 Onat "Din Anlayışında Kabuk Değiştirme, Açılma ve Berraklaşma Süreci", 24.

23 Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 141, 144.

24 *Türkiye'de Tarikatlar ve Cemaatler - I, Demokrasi Platformu*, 6, (Bahar 2006); *Türkiye'de Tarikatlar ve Cemaatler - II, Demokrasi Platformu*, 7, (Yaz 2006); *Türkiye'de Tarikatlar ve Cemaatler - III, Demokrasi Platformu*, 8, (Güz 2006).

sağlayacak bilimsel nitelikli çalışmaların sayısı azdır. Derginin bu sayılarıyla, bu konularda çalışan bilim adamlarının birikimiyle okurları buluşturarak, bu konunun öncelikle doğru anlaşılmasına katkıda bulunmak istenmiştir.[25]

Hasan Onat'a göre Türkiye'de üç tip din anlayışı vardır. 1. Bütünüyle şifahî kültüre dayalı olan; 2. Şifahi kültür ve dini kitaplara dayalı olan; 3. Araştırmaya dayalı olan din anlayışı. Şifahi kültür Alevilik ve kırsal kesimdeki Sünnilikte yaygındır. Şifahi kültür ve dini kitaplara dayalı olan din anlayışına Hasan Onat başka bir çalışmasında Hacı Bayram türü kitaplarla ve ödünç kavramlarla şekillenmiş olan din anlayışı demektedir. Hacı Bayram'da satılan kitapların çoğunluğu tercümedir ve ilmi nitelikten uzaktır. İlmi eserler az sayıdadır ve pek de satışı olmaz. Çok baskı yapan kitaplar daha çok tasavvufi ve insanların duygularına hitap eden kitaplardır.[26] Tarikat mensuplarının, Nurculuk, Işıkçılık, Süleymancılık gibi akımlarının dini anlayışı, şifahi kültürün yanında daha çok tasavvufi nitelik taşıyan dini kitaplara dayalı olarak şekillenmektedir. Sadece grupların liderlerinin kitaplarını ya da onların onayladığı kitapları okurlar. Bu din anlayışına halk İslamı adı verilebilir. Araştırmaya dayalı din anlayışı, Kur'ân merkezli, dinin vahyî ve mantıkî temellerini bilme çabası ağır basan bir anlayıştır. Türkiye'de bireysel araştırmaya dayalı din anlayışına geçiş için ciddi bir süreç başlamıştır.[27]

Türkiye'de halkın çoğunluğu, şifahî kültürle beslenen, herhangi bir dinî gruba ya da cemaate mensup olmayan, kendi halinde temel ibadetleri yerine getirmeye çalışan Müslümanlardan oluşmaktadır.[28]

---

[25] Hasan Onat, "Takdim", *Demokrasi Platformu*, 6, (Bahar 2006).
[26] Hasan Onat, "Türkiye'de Din Anlayısı ve Fazlurrahman", *Türkiye Günlüğü* 18 (1992), 7, 8.
[27] Onat "Din Anlayışında Kabuk Değiştirme, Açılma ve Berraklaşma Süreci", 22.
[28] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 36.

Geleneğin Dinleşmesi

Hasan Onat, farklı çalışmalarında geleneğin dinleşmesinden,[29] din haline getirilmesinden[30] söz etmektedir. İslâm'ın erken döneminde Müslümanların inanç dünyalarına Kur'ân şekil vermiştir. Zamanla Kur'ân'ın yerini önce hadisler, sonra gelenek almıştır. Gelenek kutsallaştırılmış, din haline getirilmiştir. İnsanların neye, nasıl inanacaklarını gelenek belirlemeye başlamıştır. Kur'ân "ataların dini zihniyeti" diyerek bu durumu eleştirmektedir. "Onlara: 'Allah'ın indirdiğine ve Allah'ın elçisine gelin!' dendiği zaman: 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter' derler. (Mâide, 104).[31]

Müslümanların sorunlarının önemli bir kısmının kökünde geçmişi kutsallaştırmak ve "geleneği dinleştirmek" yatmaktadır. Eleştirel düşüncenin gelişememesi, geçmişten bize intikal eden her türlü dini nitelikli bilginin doğru bilgi olarak kabul edilmesine sebep olmaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan, mezhep, cemaat, tarikat gibi oluşumlardan her biri kendisini dinin yerine ikame etmeye çalışmaktadır. Günümüz açısından hayati önem taşıyan sorunlardan birisi tekfir meselesidir. Mezhep farklılıkları tekfiri meşrulaştırmaktadır. Bu konuda esas alınan fetvaların, gelenekte üretilen beşerî bilgi olduğu çoğu zaman unutulmaktadır.[32]

Bugün İslâm'ın yerini Kur'ân'dan, yaratılışın yasalarından, akıldan ve Hz. Peygamberin örnekliğinden uzak anlaşılma biçimleri almıştır. Her mezhep, tarikat, cemaat kendisini kurtuluşa eren tek fırka saymaktadır.[33] İslâm'ın çekirdeği de diyebileceğimiz İslâm Ortak

---

[29] Hasan Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2. bs., 2020), 26; Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu, 2013), 55, 61.

[30] Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 43; Hasan Onat, "Küreselleşme ve Mezheplerüstü Düşünme", Global Strateji, 2, (2005), 43.

[31] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 32.

[32] Hasan Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, ed. Murat Ak, Hasan Cansız, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi ve İSAV, 2017), 60-62.

[33] Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 37; Hasan Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", İslâmi Araştırmalar 29/2 (2018), 190; Hasan Onat, "Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması", *Din ve Şiddet*, ed. Faruk Sancar, (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2016), 422.

Paydası bilinci kaybolmuştur. Tekfir mekanizması fütursuzca işletilmektedir. Geçmiş ile tarih özdeşleştirilmiş ve erken dönemden gelen her türlü veri doğru kabul edilmiştir. Tarih inşa edilmiş bir gerçekliktir. Mezhep anlayışlarına bağlı olarak farklı mezhepsel tarihler inşa edilmiştir. Kur'ân'ın dışındaki her türlü bilginin beşerî bilgi olduğu unutulmuştur. Gelenek dinin yerine ikame edilmiştir.[34]

Bir mezhebe, cemaate, tarikata bağlı olmak, daha iyi Müslüman olmak anlamına gelmez. İslam açısından iman ve sorumluluk bireyseldir. Ahirette hesap bireysel olarak verilecektir. Bir gruba bağlı olmak cenneti garanti edemez.[35] Hz. Muhammed'in (a.s.) sağlığında sadece Müslüman insan vardı; mezhep, tarikat veya cemaat yoktu.[36] Bir kimsenin Müslüman olması için Kur'an'da belirtilen temel iman esaslarına (tevhid, ahiret, nübüvvet) inanması yeterlidir. "Ben Müslümanım" diyen bir kimseye, hiç kimsenin "sen ne biçim Müslümansın?" diye soru sorma hakkı yoktur.[37]

Mezhep, cemaat ve tarikat yapılanması, İslamın geçit vermediği bazı bireysel ve toplumsal taleplerin meşruiyet kazanmasına imkân sağlamaktadır. Haram yollarla bir amaca ulaşılmasına İslam izin vermez. Grup aidiyeti dinin önüne geçtiği zaman, İslam'a aykırı bazı davranışlar, farklı semboller öne çıkarılarak görmezlikten gelinmekte, hatta olumlu karşılanabilmektedir.[38]

Hasan Onat'a göre Müslümanların din anlayışlarını, ağırlıklı olarak fıkıhçılar belirlemiştir. Müslümanların ürettiği, "insan ürünü" olan hukuk din ile özdeş hale getirilmiş, değişmez kurallar gibi algı-

---

34 Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 67-69.

35 Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 54.

36 Hasan Onat, "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği", *İlahiyat Akademi* 5 (2017), 13.

37 Hasan Onat, "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran, (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), 97-99.

38 Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 16; Hasan Onat, "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak", *İslam'ın Hakikatı ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran, (Ankarai Anadolu İlahiyat Akademisi 2016), 98.

lanmış ve işlevsiz hale gelmiştir. Eleştirel bir yaklaşımla, Müslümanların üretmiş oldukları kültürü yeniden gözden geçirmeleri, din alanında sağlıklı yapılanmaların kapılarını açacaktır.[39]

Afganistan'daki Taliban rejiminde kadınların çarşaf giymesi, erkeklerin sakal bırakması din zannedilmiştir. İran'da 1979 İslam Devrimi sonrasında, İslam adına İran'da yapılanlar halkı da idarecileri de tatmin etmemiştir. İran ve Afganistan küreselleşme karşısında içe kapanmanın, gelenekten medet ummanın örnekleridir.[40]

Hasan Onat'a göre Türkiye'de İran'daki gibi bir "İslam Devrimi"nden, bir Taliban hareketinden hiçbir zaman söz edilmeyecektir. Türkiye, demokrasi, hukukun üstünlüğü, laiklik, insan hakları, kadın erkek eşitliği gibi, yüksek değerlere uygun bir İslam anlayışı üretmeyi başarmıştır.[41] Türkiye, İslam'ın yeniden anlaşılmasını zorlaştıran güçlüklerin önemli bir kısmını, bir şekilde aşmayı başarmıştır. Köklü devlet geleneği, sömürge durumuna düşmemek, laiklik ve demokrasi tecrübesi, Türkiye'nın önünü açan hususların başında gelmektedir.[42]

Türkiye'de din alanının tartışmaya açılmış olması, yaygın olan geleneğe dayanan din anlayışının çözülmesine sebep olmaktadır. Düşünen insanlar, neye niçin inandıklarını bilmek istemektedirler. Kendilerine din olarak sunulanların Kur'ân ile irtibatını görmek istemektedirler. Doğru bilginin peşinde olan insanlar, vahiy ve akıl merkezli bir anlayışı geliştirmek durumundadır. Bu yeni bir yaklaşımdır; sonucu da din alanında yeniden yapılanma olacaktır.[43]

Selefilik Zihniyeti

Hasan Onat'a göre Selefilik, her ne kadar günümüzde mezhep gibi görünse de, bir mezhep değil, bir zihniyettir. Geçmişte selefiyye adıyla

---

39 Hasan Onat, "Din- Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek", *Akademik Ortadoğu* 6/1 (2011), 97.

40 Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 177.

41 Onat, "Dinsel Terörle Baş Etmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi", 413.

42 Hasan Onat, "Küreselleşmenin Boyutları ve İslâm'ın Geleceği", *Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar*, (Ankara: Türkiye Diniler Tarihi Derneği, 2004), 303.

43 Hasan Onat, "Tarikat Tartışmaları, Sysphe Efsanesi ve İslam'la Çağdaşlaşmayı Başarmak", *Türk Yurdu* 18/125 (Ocak 1998), 25.

bir mezhep olmamıştır. Selef ise her zaman mevcuttur. Her nesil için bir önceki nesil seleftir.[44]

Hasan Onat'a göre Selefiyye'nin öncelikle bir zihniyet olduğu çoğu zaman göz ardı edildiği için kavram kargaşası yaşanmaktadır. Her mezhebin kendine özgü bir zihniyeti vardır; ancak her zihniyet mezhep değildir.[45]

İktidar kavgaları mezhepler üzerinden yürütülmektedir. İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabet Şiilik ve Selefilik üzerinden meşrulaştırılmaktadır. İran Şiiliği yayma ve Şiileştirmeyi politik bir amaç olarak görmektedir. 1979 İran Devrimi sonrasında "devrim ihracı" başlamıştır. Suriye'deki çatışmada etkin olan İran, meşruiyetini Şiilik ile aramakta, Nusayriliğin İmamiyye ile ilişkisi işini kolaylaştırmaktadır.[46]

Suudi Arabistan'ın resmi mezhebi gibi olan Vehhabilik de yayılmacı bir politika izlemektedir. Başlangıçta bid'atlarla mücadele adına harekete geçen, yenilikçi bir duruş sergileyen bu mezhebin kurucu ismi Muhammed b. Abdilvehhab (ö. 1206/1792) Suud Hanedanlığı ile birleşerek Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış ve bugünkü Suudi Arabistan'ın tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti Vehhabilere karşı mücadelesinde, onların Haricilere benzediklerini, Ehl-i Sünnet dışı olduklarını söyleyerek meşruiyet arama yoluna gitmiştir. Vehhabilik ile özdeşleştirilen Selefilik, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecindeki ıslahat arayışları doğrultusunda ortaya çıkan, erken dönem idealisazyonunu merkeze alan, sömürgecilik ve Batı karşıtlığı ile kendini ifade eden bir zihniyettir. Abduh'un (1849-1905) vefatından sonra Reşit Rıza'nın (1865-1935) şahsında, *Menar Dergisi* ve 1924 yılında Mısır'da kurulan Mektebetu's-Selefiyye ile daha da görünür hale gelmiştir. Reşit Rıza'nın vefatından sonra *Menar Dergisi* 1940'lara kadar Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan el-Bennâ

---

44 Hasan Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması", *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik*, editör: Ahmet Kavas, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 536; Hasan Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şiî-Selefî Kutuplaşması", *İlahiyat Akademi*, 1/1-2, (2015) 107.

45 Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması", 536.

46 Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 179.

(1906-1949) tarafından çıkartılmıştır. Müslüman Kardeşler'in şiarlarından birisinin Selefilik olması dikkat çekicidir. Selefi çizgide ortaya çıkan gruplar "İslam Devleti" gibi bir siyasi amaç peşinde olmuşlardır. Bunun son örneği Irak Şam İslam Devleti'ni kurduğunu ilan eden, Bağdadi'yi (1971-2019) "Müslümanların Halifesi" olarak gösteren IŞİD olmuştur.[47]

Onat'a göre sünnet ve hadis adı altında, asırlar öncesinin kültürü ve değerleri taklit edilmekte ve herkesin bu şablonlara göre düşünmesi ve şekil alması istenmektedir. Hadisler ve sünnet, o dönemin koşullarında sergilenmiş olan İslam'ın anlaşılma biçimi ile ilgili modellerdir. İslam Kur'an'daki temel-evrensel ilkeler merkeze alınmak şartıyla, her zaman ve mekanda yeniden anlaşılması gereken bir dindir.[48]

Siyasal İslam

Hasan Onat'a göre "Siyasî İslâm", "Fundamentalism" ya da "Köktencilik"-"Köktendincilik" gibi kavramlar, özellikle 1979 İran Devrimi sonrasında sık kullanılmaya başlanmıştır. "Siyasal İslâm", Batı Emperyalizmine ve sömürgeciliğine karşı bağımsızlık arzusunun, İslâm ülkelerindeki yabancılaşmış aydınlara ve kötü idarecilere karşı bir isyanın, Batı Medeniyeti ve moderniteye karşı duyulan aşağılık kopleksi ile meşruiyet, kimlik, istikrar arayışı olarak anlaşılmalıdır. Siyasal İslâm, Batı'nın ve Batı Medeniyeti'nin meydan okumasına bir cevaptır.[49]

İhvân-ı Müslimîn teşkilâtının kurucusu Mısırlı Hasan el-Bennâ (1906-1949), Seyyid Kutub (1906-1966), Muhammed Kutub (1919-2014), Cemâat-i İslâmî teşkilâtının lideri Pakistanlı Mevdudî (1903-1979) gibi isimlerin eserleri, özellikle 1970'lerden itibaren Türkçe'ye

47 Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 155, 178-181; Onat, "Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması", 419.
48 Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 161.
49 Hasan Onat, "Türkiye ve Siyasal İslam", *Türk Yurdu* 17/116-117 (Nisan-Mayıs 1997), 105.

çevrilmiştir. Bu eserler, Türkiye'deki Müslümanların din anlayışlarında ciddi bir kavram kargaşasının oluşmasına yol açmıştır.[50] Tercüme kitaplara bağlı olarak tepki müslümanlığı denebilecek, çevresiyle uyum sağlamayan, huysuz bir Müslüman tipi çıkmıştır. [51]

Türkiye'de taklitten hoşlanan, dinin şekli yönü ile ilgilenen, dindarların bir an önce politikleşmesini isteyen bir Müslüman tipi ortaya çıkmıştır. Bu insan tipi, geleneğin kalıplarını sorgulamadan geleneğe ve gelenekçi Müslümanlara savaş açmışlardır. Radikal oluşumların tek kaynağının bu tercüme kitaplar ve ithal fikirler olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye'de ortaya çıkan radikal oluşumlar, bir yandan bütün İslam ülkelerindeki siyasal İslam dalgasının Türkiye'ye yansıması, diğer yandan da baş döndüren sosyo-kültürel değişmeye ve moderniteye yönelik köksüz bir tepkidir.[52]

İran Devrimi'nden sonra başta devrimin ideologlarından sayılan Ali Şeriati (1933-1977) olmak üzere Mutahharî (1920-1979), Beheştî (1928-1981) gibi Şiî yazarların eserleri Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkiye'de radikal eğilimlerin ya da siyasal İslam anlayışının arka planında bu tercümelerin ciddi etkilerinin olduğu söylenebilir. Şiî yazarların eserleri, Türk okuyucusuna hoş gelecek şekilde rötuşlanarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu kitaplar, Türkiye'de mevcut olan Sünnî anlayıştaki çözülmeyi hızlandırmıştır. Daha radikal, siyasî içerikli bir din anlayışının şekillenmesine katkıda bulunmuştur.[53]

İran'da olanları "Farslılık" ve "Şiilik" ile birlikte değerlendirmek gerekir.[54] İran Devrimi Şiî bir zemin üzerinde gerçekleşmiştir.[55] İran Anayasası'nın 12. maddesi de bunu ifade etmektedir. İran'ın resmi dini İslam ve mezhebi Caferî İsnâaşeridir. Bu madde hiçbir surette değiştirilemez.[56] Humeyni ve devrimin ideologları Şiilik olgusundan pek taviz vermeye niyetli görünmemektedir. Türkiye'de Ali Şeriati'nin

---

50 Onat, "Türkiye ve Siyasal İslam", 113.
51 Onat, "Türkiye'de Din Anlayısı ve Fazlurrahman", 8.
52 Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 111-113.
53 Onat, "Türkiye ve Siyasal İslam", 111, 113.
54 Hasan Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", *Dinî Araştırmalar* 6/ 17 (2003), 39.
55 Hasan Onat, "İran İslam Devriminin Getirdikleri Üzerine", *Türk Yurdu* 10/38 (Ekim 1990), 17.
56 Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (2013), 236.

kitaplarını basabilmek için yayıncılar yarışa girmiştir. Caferiliğin beşinci hak mezhep olduğu, Cafer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) hocası olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye'de çıkan bazı yayınlarda evrensel İslamî hareketin tek liderinin İran Devrimi'nin liderleri olması gerektiği savunulmuştur. Şiiliğin gündeme getirilmesini İslâmî faaliyetlere karşı çıkmak olarak gösterilmiştir.[57]

Onat'a göre İslâmî düzen, İslâm devleti, İslâm iktisadı gibi kavramlar ideolojik amaçlı kullanılmaktadır. İslâm dini, siyasî meseleleri insana bırakmıştır. Hayatın bütününün din gibi telakki edilmesi, sosyal değişme olgusu ile bağdaşmaz. İslâm dini bu konuda, evrensel nitelik taşıyan ana ilkeleri belirlemiştir. Bu ilkeler adeletin sağlanması, üstünlük ölçüsünün ilim ve takva olması, işlerin insanlara danışarak yürütülmesi (şura prensibi), bütün işlerin ehil ellere verilmesi, hiçbir şeyin körü körüne desteklenmemesidir.[58]

Onat, Maturidi'nin bu konudaki görüşlerini kaydetmektedir. Maturidi'ye göre diyanet ayrı, siyaset ayrıdır. Din değişmez; ancak şeriat değişebilir. Maturidi'nin dikkat çektiği "diyanet-siyaset" ayrımı, "dini siyasal bir ideolojiye indirgenmesi" ile ilgili yanılsamanın üstesinden gelinmesini kolaylaştırabilir. İslam dini siyasi meseleleri insanın sorumluğuna bırakmıştır. [59]

Modernizm ve Araştırmaya Dayalı Din Anlayışı

Hasan Onat'a göre içinde bulunduğumuz zaman diliminde, bütün İslâm ülkelerinde, İslâm'ı ana kaynaklarından yeniden anlamak, araştırmaya dayalı din anlayışına geçebilmek gayesiyle, özellikle fert planında kendisini gösteren çok ciddi bir arayış süreci başlamıştır. Her mezhebin, her cemaatin içinden düşünmeye başlayan, çağı oku-

[57] Onat, "İran İslam Devriminin Getirdikleri Üzerine", 18.

[58] Onat, "Türkiye ve Siyasal İslam", 111; Hasan Onat, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek", *Akademik Ortadogu* 6/1 (2011), 102.

[59] Hasan Onat, "Yeni Bir İslam Medeniyeti İçin Mâturîdî ve Maturidiliğin Önemi", *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu Bildirileri*, ed. Sönmez Kutlu, (Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2018), 592.

mak, İslâm'ı daha doğru anlamak isteyen insanlar çıkmaya başlamıştır. Bunun tezahürlerini "İslâmî Modernizm" ile katı gelenekçiliğin arasındaki geniş bir yelpazede görmek mümkündür.[60]

Hasan Onat'a göre Türkiye'de "araştırmaya dayalı din anlayışının" ortaya çıkışında Fazlurrahman, Garaudy gibi "modernist" eğilimli Müslüman yazarların eserlerinin tercüme edilmesi, İslam ile ilgili ciddi akademik yayınların yapılmaya başlanması, ilahiyatçı akademisyenlerin sosyal hayatta etkin olma çabaları etkili olmuştur. Araştırmaya dayalı din anlayışına geçiş sürecinin başlamasında mevcut din anlayışının düşünen kafalara yetmemesi, Batı'nın ve Batı kültürünün etkisi, İslam ülkelerinde ortaya çıkan uyanış hareketlerinin dolaylı ve doğrudan tesirleri gibi sebeplerin etkin olduğu söylenebilir.[61]

Hasan Onat'a göre Fazlurrahman Çağdaş İslam Modernizmi diye isimlendilen görüşün merkezinde olan biridir. Fazlurrahman asrımızın yetiştirdiği, İslam'ı iyi anlayabilmenin çilesine talip olmuş samimi Müslüman bir âlimdir; İslam kültürünü ve Batı düşüncesini çok iyi bilmektedir. [62]

Mehmet S. Aydın'ın tespitlerine[63] de atıfla Onat'ın anlatımına göre İslam Modernizmi, arayış niteliğinde karşımıza çıkan bir süreç olarak anlaşılmalıdır; bunun en velud ve en tutarlı sözcüsü Fazlurrahman'dır. Fazlurrahman Batı kültürünü çok iyi tanımış, İslam düşüncesinin ana özelliklerini de çok iyi yakalamıştır. Onun bu özelliği Kur'ân'ı hareket noktası alan özgün arayışların temelini oluşturmaktadır. Araştırmaya dayalı din anlayışının en önemli özelliği olan Kur'ân merkezlilik, aynı zamanda Kur'ân'ın öngördüğü bir husustur. Fazlurrahman'ın esas amaçlarından birisi Kur'ân İslamı'nın ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktır. Fazlurrahman eserlerinde aklın önemini hatırlatabilmek için çok özel bir gayretin içindedir. Fazlurrahman gelenekçi diyebileceğimiz kanattan tepki görmüştür. Onat

60 Hasan Onat, "Din Anlayışımızın Kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Yurdu* 13/75 (Kasım 1993), 45.
61 Onat, "Din Anlayışında Kabuk Değiştirme, Açılma ve Berraklaşma Süreci", 23.
62 Onat, "Türkiye'de Din Anlayısı ve Fazlurrahman", 10.
63 Mehmet S. Aydın, "Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi", *İslâmî Araştırmalar* 4/4 1990, s. 273-284.

Mevdûdî'nin Fazlurrahman'ın başı için ödül koyduğunu kaydetmektedir. Fazlurrahman geleneklerin karşısında yer alan bir düşünür değildir. O büyük ölçüde İslam geleneğinin yetiştirdiği bir insandır. Zengin İslam geleneğinden yararlanılabilmesi için söz konusu yapının tarihi tenkit metodundan geçmesi gerekir. Fazlurrahman'ın görüş ve düşüncelerinin tabulaştırılması, gereksiz bir Fazlurrahmancılık akımının ortaya çıkması, onu anlamayı güçleştirecektir. Onun görüşlerine modernist diye topyekün karşı çıkmak ilkellik ve gerilik belirtisidir. Onun fikirlerini tabulaştırmak da çağdaş yobazlık belirtisidir.[64]

Hasan Onat'ın ifade ettiği gibi modernitenin karakteristiklerinin başında rasyonelleşme, bilimin ve bilimsel yaklaşımın öne çıkması ve bireycilik gibi hususlar gelmektedir. Batı tipi modernitenin özünde Hıristiyanlık/din karşıtlığı mevcuttur. Batıdaki pek çok aydının, dikkatle okunduğu zaman, din karşıtı değil; çarpık dindarlık karşıtı olduğunu görmek mümkündür. Batı tipi modernite ve tepkisel sekülerleşme, bütün insanlık için evrensel bir model oluşturamaz. Batı'nın gittiği her yeri sömürgeleştirmesi, bütün Batı menşeli değerlere kuşkuyla bakılmasına yol açmıştır.[65]

Hasan Onat'a göre her toplum kendi değerler sistemi içinde, kendine özgü bir sekülerlik üretebilir. Burada esas olan, din özgürlüğünün güvence altına alınması, insanların inançlarından dolayı herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmamalarıdır. Seküler devlet, bütün dinlere ve inanç biçimlerine eşit mesafede durarak, bireyi, kurumsallaşmış dinin, örgütlenmiş toplumun ve devletin her türlü baskısından koruyacaktır.[66]

Hasan Onat'a göre laiklik ve demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları evrensel değerlerdir.[67] Laikliğin, demokrasinin ve İslam'ın varlık alanları birbirinden farklıdır. Dolayısıyla, bunların birbiri ile çelişmesi ve çatışması düşünülemez. Kur'an'ın kurucu ilkeleri çerçevesinde üretilen değerlerden de en iyi şekilde yararlanılarak laikliğin

---

64 Onat, "Türkiye'de Din Anlayısı ve Fazlurrahman", 11, 12.

65 Hasan Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*, yay. Ali İsra Güngör, (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2008), 269, 270.

66 Hasan Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 277.

67 Hasan Onat, "Türkiye'de Din ve Laiklik: Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları Üzerine", *Akademik Ortadoğu* 5/1 (2010), 7.

ve demokrasinin evrensel boyutta, kendi değerlerimizle zenginleştirilerek yeniden üretilmesi mümkündür. Kendi kaynaklarımızdan yararlanarak kendi modernitemizi yaratmamız gerekir.[68]

Müslümanlar, çok erken dönemde, teorik çerçevede iman ve amelin birbirinden ayrı olduğu şeklindeki Mürcii tezi geliştirmeyi başarmışlardır. Bu gelişme, sekülerleşme yolunda insanlığın atmış olduğu en önemli adımlardan birisidir. Nitekim Maturidi, daha sonra bu zemin üzerinde "diyanet-siyaset" ayrımının teorik temellerini kurgulayacaktır.[69]

Önümüzde duran on dört asırlık İslâmî birikim, iyi anlaşıldığı takdirde, bize ciddi olarak ışık tutacak niteliktedir. Ancak Müslümanların tarihi eleştirel bir yaklaşımla yeniden okumaları gerekmektedir.[70]

Onat'a göre İslam'ın temel kaynağı vahiy ve akıldır. Vahiy akla destek olması için gelmiştir. Kur'an'ın dışındaki her türlü bilgi beşeri bilgidir; her türlü tenkit ve tahlile açıktır. İslam, her zaman ve mekânda Kur'an'daki evrensel ilkelerin etrafında yeniden anlaşılabilir, yeniden yorumlanabilir. Bütün mezhepler, tarikatlar din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşerî oluşumlardır; İslam ile özdeşleştirilemezler.[71]

Onat'a göre Kur'an bir hukuk kitabı değildir. Kur'an'da "ahkam ayetleri" olarak isimlendirilen ayetler vardır. Hırsızın elinin kesilmesinden söz eden ayet bunlardan biridir. Hırsızı yakalayan insana, yakaladığı kimsenin elini kesme yetkisi hiçbir zaman verilmemektedir. Öyle ise, bu ayetin kurucu evrensel ahlaki ilkesi, hırsızlığın toplumsal hayatın sağlıklı bir şekilde yürümesinin önündeki en ciddi ahlaki engellerden birisi olduğu bilinci ve onun elin kesilmesini gerektirecek kadar kötü bir fiil olduğunun ortaya konulmuş olmasıdır. Bu ayetle ne hırsızlık tanımlanmıştır, ne de el kesme işinin ne zaman ve nasıl gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Buradan çıkan sonuç, toplumu yö-

---

68 Hasan Onat, "İslam ve Laiklik Birbirinin Alternatifi Değildir", http://www.hasanonat.net/index.php/77, erişim: 2 Mart 2021.

69 Hasan Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 274.

70 Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 21.

71 Onat, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek", 99; Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", 40.

netenler, toplumun huzur ve güveni açısından mutlaka hırsızlığı önlemek zorundadırlar. Bunun nasıl yapılacağı ise yargıya kalmaktadır.[72]

İslam dini, inanç, ibadet ve ahlak ilkelerindeki evrensel boyutla insanoğlunun anlam arayışı ihtiyacına en iyi şekilde cevap verebilecek bir dindir. Ancak, İslam'ın mevcut anlaşılma biçimi, insanlığın bundan sonraki beklentilerine cevap veremez. İslam'ın yeniden anlaşılması, yorumlanması gerekmektedir. Din anlayışında yeniden yapılanma acil bir ihtiyaç haline gelmiştir.[73]

SONUÇ

Hasan Onat İslam mezhepleri tarihi ve çağdaş İslam akımları alanında dersler vermiş, kitaplar, makaleler yazmış, tebliğler sunmuş, televizyon, radyo ve gazetelerde yayınlar yapmıştır. Günümüz dini gruplarını genellikle Türkiye'yi merkeze koyarak ele almaktadır. Türkiye'de mevcut dini anlayışın tarihini Osmanlı'nın son döneminden başlatarak incelemektedir. Osmanlı döneminde Islamcılar büyük bir birikim meydana getirdiğini, Cumhuriyet'in ilk döneminde aydınların dinden uzak durduklarını, din alanında büyük bir bilgi boşluğunun doğduğunu kaydetmektedir. Bu boşluk, dini bilgisi yetersiz tarikat ve cemaat mensupları doldurmuştur. Gelenek kutsanmış, din ile özdeşleştirilmiştir. Mezhepler, tarikatlar ve cemaatler beşeri oluşumlardır, din ile özdeşleştirilmesi yanlıştır.

Hasan Onat başka ülkelerde ortaya çıkmış grupları da genelde Türkiye'ye etkileri bakımından ele almaktadır. Sömürge bölgelerinde ortaya çıkmış tepkisel zihniyetli grupların mensuplarının yazdıkları kitapların tercüme edilmesiyle Türkiye'de dini dil siyasallaşmıştır. Onat İslam'ın siyaseti insana bıraktığına işaret ederek siyasal İslam'ın tavrını doğru bulmadığını ifade etmektedir. Selefiliğin bir mezhep olmadığını, bir zihniyetten ibaret olduğunu kaydetmektedir. Selefi-Şii kutuplaşmasını aynı zamanda Şii İran ve Vehhabi Suudi Ara-

[72] Onat, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek", 104.

[73] Hasan Onat, "İslâm'da Yeniden Yapılanma Üzerine", *Ankara Üniversitesi Ilahiyat Fakültesi Dergisi* 39/2 (1999), 201.

bistan siyasi rekabetiyle ilgili olduğuna dikkat çekmektedir. İran devrimi sonrası, aynı zamanda Şia mezhebini esas alan devrim ideologlarından tercüme edilen kitaplarının Türkiye'de geleneksel Sünni anlayışta çözülmeye sebep olduğunu kaydetmektedir.

Hasan Onat aklın önemine vurgu yapmakta, Kur'ân merkezli, araştırmaya dayalı din anlayışını önemsemektedir. Geleneğimizin muazzan birikimi sağlıklı bir şekilde eleştiriye tabi tutularak değerlendirilmelidir.

Hasan Onat'ın çalışmalarında günümüz dini grupları, genelde dini anlayışları bakımından ele alınmaktadır. Bir grupla ilgili bir çalışmada kısaca bilgi verilirken başka bir çalışmada bu bilgiler detaylandırılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydın, Mehmet S. "Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi". *İslâmî Araştırmalar* 4/ 4 (1990), 273-284.

Kutlu, Sönmez. "Bilim ve Fikir Adamı Saygıdeğer Hoca'm Prof. Dr. Hasan Onat". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 49-52.

N. Üçok, M. C. Oruç, H. Atalay, M. Demirbilek, E. Koçak, B. Yurtalan, A. B. Yavuz, Y. İbrahimoğlu. "Prof. Dr. Hasan Onat'ın Akademik Yayınları, Gazete Yazıları, Söyleşileri ve Tv Programları". Türk Yurdu 109/399 (2020), 53-68.

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci.* Ankara, Kökler ve Değerler Yayıncılık, 2009.

Onat, Hasan. *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği.* İstanbul, Endülüs Yayınları, 2. bs., 2020.

Onat, Hasan. "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği". *İlahiyat Akademi* 5 (2017), 11-36.

Onat, Hasan. "Takdim". *Türkiye'de Tarikatlar ve Cemaatler - I, Demokrasi Platformu* 6 (Bahar 2006); "Takdim". *Türkiye'de Tarikatlar ve Cemaatler - II, Demokrasi Platformu* 7 (Yaz 2006); "Takdim". *Türkiye'de Tarikatlar ve Cemaatler - III, Demokrasi Platformu* 8 (Güz 2006).

Onat, Hasan. "Türkiye ve Siyasal İslam", *Türk Yurdu* 17/116-117 (Nisan-Mayıs 1997), 101-117.

Onat, Hasan. "Dinsel Terörle Baş Etmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi". *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalısmaları Kongresi*, haz. Zeki Dilek vd. 1, 411-420. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008.

Onat, Hasan. "Dinî Çoğulculuk, Din Özgürlüğü, Din-Cihat İlişkisi Bağlamında Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu: Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü". *Bütün Boyutlarıyla Din*, ed. Murat Sülün. 353-374. İstanbulbul, Kuran Araştırmaları Vakfı, 2016.

Onat, Hasan. "İslâm'da Yeniden Yapılanma Üzerine". *Ankara Üniversitesi Ilahiyat Fakültesi Dergisi* 39/2 (1999), 197-207.

Onat, Hasan. "Din Anlayışında Kabuk Değiştirme, Açılma ve Berraklaşma Süreci". *Türk Yurdu* 14/ 77 (Ocak 1994) 21-27.

Onat, Hasan. "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe". *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 19-30.

Onat, Hasan. "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi". *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. M. Mahfuz Söylemez. 13-68. Ankara, Ankara Okulu, 2013.

Onat, Hasan. "Yeni Bir İslam Medeniyeti İçin Mâturîdî ve Maturidiliğin Önemi". *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu Bildirileri*. ed. Sönmez Kutlu. 577- 595. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2018.

Onat, Hasan. "Türkiye'de Din Anlayısı ve Fazlurrahman". *Türkiye Günlüğü* 18 (1992), 5-14.

Onat, Hasan. "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları". *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*. ed. Murat Ak, Hasan Cansız. 45-69. Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi ve İSAV, 2017.

Onat, Hasan. "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler". *İslâmi Araştırmalar* 29/2 (2018), 169-192.

Onat, Hasan. "Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması". *Din ve Şiddet*, ed. Faruk Sancar. 409-429. Ankara, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2016.

Onat, Hasan. "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak". *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*. ed. Mehmet Evkuran. 97-99. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.

Onat, Hasan. "Din- Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek". *Akademik Ortadoğu* 6/1 (2011), 97-108.

Onat, Hasan. "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek". *Dinî Araştırmalar* 6/ 17 (2003), 29-46.

Onat, Hasan. "Küreselleşmenin Boyutları ve İslâm'ın Geleceği". *Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar*, 293-306. Ankara, Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2004.

Onat, Hasan. "Tarikat Tartışmaları, Sysphe Efsanesi ve İslam'la Çağdaşlaşmayı Başarmak". *Türk Yurdu* 18/125 (Ocak 1998), 21-25.

Onat, Hasan. "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'î-Selefî Kutuplaşması". *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik*. editör: Ahmet Kavas. 525-551. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Onat, Hasan. "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şiî-Selefî Kutuplaşması". *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015) 107-128.

Onat, Hasan. "İran İslam Devriminin Getirdikleri Üzerine". *Türk Yurdu* 10/38 (Ekim 1990), 16-19.

Onat, Hasan. "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (2013), 223-256.

Onat, Hasan. "Din Anlayışımızın Kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler". *Türk Yurdu* 13/75 (Kasım 1993), 45-49.

Onat, Hasan. "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din". *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*. haz. Ali İsra Güngör. 268-277. Ankara, Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2008.

Onat, Hasan. "Türkiye'de Din ve Laiklik: Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları Üzerine". *Akademik Ortadoğu* 5/1 (2010), 1-8.

Onat, Hasan. "Küreselleşme ve Mezheplerüstü Düşünme". Global Strateji 2 (2005), 31-45.

Onat, Hasan. "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak". *İslam'ın Hakikatı ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran. 97-99. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi 2016.

Onat, Hasan. "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?". *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, ed. Mehmet Tıraşcı, Hasan Özalp, Maruf Çakır. 637-652. Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.

Onat, Hasan. "İslam ve Laiklik Birbirinin Alternatifi Değildir". http://www.hasanonat.net/index.php/77, erişim: 2 Mart 2021.

SUMMARY

Hasan Onat lectured on the history of Islamic sects and contemporary Islamic movements. He also wrote books, articles, and gave presentations on these topics.

Hasan Onat examines the history of current religious understanding in Turkey by connecting it to the Ottoman Empire's last period. During this time, the Ottomans primarily implemented military reforms. The intellectuals presented various perspectives on the causes of backwardness and possible solutions. During this time, intellectuals also expressed their opinions about religion.

Trends such as Islamism, Westernism, and Turkism have emerged. Members of these movements had varying perspectives on Islam. Their solutions differed, as did their determinations of the problems. Westernism arose due to the effect of Abdullah Cevdet's (1869-1932) ideas in the Journal of Ictihad. Westerners have a positivist point of view. They believe that the solution is to remove religion from being a barrier. Religious laws can be modified to meet the demands of the time. Westerners argued that religion should be used to ensure that Western ideas are accepted in society.

Turkism is a movement founded on the ideas of Ziya Gökalp (1876-1924). According to Ziya Gokalp, Islam and fiqh should be separated from each other. He argued that religion and politics should be separated from each other.

During the Ottoman Empire's demise, Islamism arose. They believe that salvation is to re-understand Islam and make it dominate life. Islamism is both a political and a religious movement. Religion

has evolved into an ideology. The Islamist movement has a wide spectrum of different thinkers.

The developments of the last two centuries have had a significant impact on the emergence of Islamism. Westerners occupied and colonized Muslim-inhabited lands. Orientalists advocate views that denigrate Islam. Some thinkers have claimed that the religion of Islam is an obstacle to development. Ernest Renan (1823-1892) argued that Islam was a barrier to scientific progress.

Islamists saw science and technology as the source of Europe's power. The solution to the Islamic world's problem is to acquire science and technology. The Islamists desired to take Europe's science. They also began to advocate for concepts like liberty, equality, and consultation.

Ijtihad, according to Islamists, could be made. They claimed that those who spoke of ijtihad lacked competence. The most important reason for the decline, according to Islamists, is Muslim laziness and imitation. The issue isn't Islam, but Muslims. The Islamists' joint efforts are for the survival of the Ottoman Empire, the understanding of Islam, and the dominance of Islam in life.

The Republic was founded on Westernist intellectuals' ideological preferences. The Islamists who joined them in the war were let down. Some Islamists fled Turkey, others withdrew and preferred silence, and others became supporters of the new regime. The influence of Islamists still exists. In the last period of the Ottoman Empire, there is no organic continuation of Islamism.

According to Onat, intellectuals disassociated themselves from religion during the first period of the Republic. The gap raised from that in the field of religion has been filled by Sufi orders and religious communities. As a result, the tradition came to be regarded as the religion itself. On March 3, 1924, the Republic of Turkey established the Diyanet (Presidency of Religious Affairs). Madrasas (religious schools) were closed, education was consolidated. The caliphate was abolished. Sufi lodges were closed by law in 1925.

Following the closure of the Sufi lodges, the activities of Sufi groups were largely taken underground. Sufi organizations continue

their activities under different names. Every religious group in Turkey claims to be only one sect that has achieved salvation.

In 1924, the Faculty of Theology was established in Istanbul Darulfunun to train religious experts. This faculty was closed in 1933. When the multi-party era began in 1946, religion became the center point of debate. To meet the religious needs of the people, Imam Hatip courses were established. The Faculty of Theology at Ankara University was established in 1949.

Hasan Onat also addresses the effects of groups that have emerged in other countries on Turkey. According to Onat, reactionary-minded groups have emerged in former colonial countries such as Egypt and Pakistan. Books written by members of these organizations have been translated into Turkish, particularly since the 1970s. These books contributed to the politicization of religious language in Turkey. These books influenced the religious concepts to change in Turkey. A new type of Muslim who does not adapt to his environment has emerged.

According to Onat, Islam has delegated political power to the people. Political Islam's attitude is incorrect. Salafism is not a religious sect. Salafism is a mentality. The Salafi-Shiite polarization is also linked to the political rivalry between Shiite Iran and Wahhabi Saudi Arabia.

Following the 1979 Iranian revolution, revolutionary ideologues' books were translated into Turkish. These books are based on the Shia sect as well. These books caused a schism in Turkey's traditional Sunni understanding.

Onat, advocated for a Qur'an-centered and research-based understanding of religion. According to him, the tradition should be evaluated by subjecting it to criticism.

Contemporary religious groups are generally discussed in Hasan Onat's works due to their religious understanding. In one study, Onat provides brief information about a group, which is expanded upon in another.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021):333-363
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021):333-363
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

HASAN ONAT'IN DÜŞÜNCE DÜNYASINDAKİ TEMEL REFERANSLARI

Hasan Onat's Main References in His Intellectual World

Cemil HAKYEMEZ*

Öz

Hasan Onat, merkezinde insanın olduğu, insanlığın ürettiği evrensel değerlerini de içerip modern dünyaya seslenebilecek yeni bir İslâm medeniyeti oluşturma gayreti içerisinde olan önemli bir İslâm âlimidir. Düşüncelerine müracaat ettiği yazarlara herhangi bir alana mensubiyetleri sebebiyle bir öncelik tanımamıştır. Çıktığı bu yolda ona destek sağlayabilecek tüm kaynakları ve iz bırakan fikirlerini, din, tarih, felsefe, psikoloji, genetik vb. demeden eleştirel bir yaklaşımla kullanmıştır. Geliştirmeye çalıştığı "İslâmî ilimlerde yeni bir usul" anlayışına uygun olarak her birini bütünün bir parçası olarak ilgili yere yerleştirmeye çalışmıştır. Bunları söylemlerine yansıtmaktan da sakınmamıştır. Bu amacına ulaşmada özellikle bilginin kaynakları, kitle psikolojisi ve tarih felsefesi gibi konulara bir hayli ağırlık vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, İslâm Mezhepleri Tarihi, Varoluşsal Boşluk, Yeni bir İslâm Medeniyeti, Bilgi Felsefesi

Abstract

Hasan Onat is an important Islamic scholar who strives to create a new Islamic civilization that includes humanity at its center and can address the modern world, including the universal values produced by humanity. He did not prioritize any field among the authors whose thoughts he consulted. All the resources that can support him on this path and the ideas of thinkers that leave their mark, religion, history, philosophy, psychology, genetics, etc. brought it together with a critical approach. Following the understanding of "a new method in Islamic sciences" that he tried to develop, he tried to place each of them as a part of the whole. He did not refrain from reflecting these on his discourse. In reaching this goal, he gave great importance to subjects such as the sources of knowledge, mass psychology, and the philosophy of history.

Key Words: Hasan Onat, History of Islamic Sects, Existential Vacuum, A New Islamic Civilization, Philosophy of Information.

* Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, Çorum/Türkiye /e-posta: cemilhakyemez@hitit.edu.tr /ORCID ID: 0000-0002-0525-1293

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
06.05.2021	21.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.933829

GİRİŞ

Prof. Dr. Hasan Onat, her bir yazımın yeni bir inşa olduğunu sık sık ifade ederdi. Bizler de tarihin sandalyesine onu oturttuk ve burada yeni bir Hasan Onat inşa etmeye çalışıyoruz. Öğrencileri olarak onun fikirleriyle ilgilenmemizde ve onları yazıya dökmemizdeki temel amacımız, gelecek nesiller için literatüre ve tarihe bir not düşmektir. İleride Hasan Onat'ı tanımak isteyenler, kendi yazı ve konferansları dışında, onu yakından tanıyan bizlerin görüşlerine de elbette müracaat edecektir.

Hasan Onat, düşünceleri net, sabitesi ise oldukça az bir mütefekkir olarak, araştırmaları neticesinde bazı fikirleri sürekli gelişmekteydi. Olay, olgu ve kişilerle ilgili kanaatlerinde de çok yönlülük esasına göre değerlendirmelerde bulunmaktaydı. Bu yüzden onun, kendisiyle ilgili mutlak bir tanımlama yapmadığını biliyor, yapma düşüncesinin de olduğunu zannetmiyorum. Ancak bizler onu tam anlamıyla tanımlayamasak da sürekli kullanmayı sevdiği "körün fili tarifi" benzetmesini de dikkate alarak onu olabildiğince anlatmaya çalışacağız.

Hasan Onat'ı bilmek, tanımak ve anlatmak sadece biz öğrencilerinin vefasından kaynaklanan bir çaba olarak düşünülmemelidir. Aksine, bir ilim adamının hayatının ve fikirlerinin incelenmesi, onun yaşadığı dönemin anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Özellikle de modernleşmeden bilgi çağına geçtiğimiz böyle karışık bir dönemde zamanın zihin yapısı ve değişimi üzerinde kafa yoran bir Müslüman mütefekkirin ele alınması ayrıca kayda değer bir husustur.

Bütün gayesi ilahiyat alanını bilimin içerisinde tutup gelecek nesillere sağlıklı bir İslâm inancı miras bırakabilmek olan Onat'ın fikirlerinin tartışılmasının, bilimle din arasındaki kanalın canlı kalması açısından da hayati bir önemi haiz olduğunu düşünüyoruz. Bu yüzden onu ve onun gibileri konuşmak, içerisinde geleceğin ilahiyatının nasıl olacağıyla ilgili çok önemli veriler barındırmaktadır.

İnsanın çok boyutlu bir varlık olduğu gerçeği, Hasan Onat ismi söz konusu olduğunda hemen akla gelen bir husustur. Onun gençliğinden itibaren klasik ilahiyat çalışmaları yanında edebiyat, felsefe, tarih felsefesi, bilgi felsefesi gibi alanlarla genişleyen ve genetik bilimi ve yapay zekâ konusuna kadar uzanan geniş bir çalışma alanı vardı.

Hasan Onat'ın en dikkat çeken söylemi "İslâm ortak paydası" idi. Ancak bunu tipik İslâmcı bir söylem olarak değerlendirmemek gerekir. Çünkü Onat'ın kullanmış olduğu dil her ne kadar postmodern çağrışımlar yapsa da hep inşacı olmuştur ve bu anlamda da oldukça başarılı sayılmaktadır.[1]

İslâm ortak paydası dışında, Hasan Onat'ın günümüz sorunlarıyla ilgili çözümlerinde Hanefilik ve Maturidiliğe yapmış olduğu referansların çokluğu da oldukça dikkat çekicidir. Ancak bunu asla bir kimlik veya mutlaklık olarak düşünmemiştir. Hatta tanıdığım kadarıyla kendisini belli bir kalıp içerisinde ifade etmekten daima uzak durmuştur. Hasan Onat, bilinç ürettiği, siyasi faydacılığı aştığı ve pragmatik kullanımın sınırlarına sığmadığı için hakikatin faydalı olduğunu ifade eden Nasr Hamid Ebu Zeydin'in[2] tanımlamasına uygun olarak sürekli hakikat arayışı içerisindeydi. Okuduğu kitaplar, belli bir fikri temele dayalı olmayıp, bilimsellik ve kalite esasına göre tercih edilen çalışmalardı. Bir mütefekkir olarak sağcı, solcu, Marksist, ateist, İslâmcı, radikal İslâmcı, milliyetçi, Batıcı vb. farklı yönelime mensup şahısların eserlerini eleştirel bir tarzda okumakta ve onların fikirlerini analiz etmeye çalışmaktaydı.

Hasan Onat'ın öncelikle gelenekle moderni bir arada harmanlamaya çalışan iyi bir ilahiyat hocası olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte geleneği din olarak gören klasik ilahiyatçı söyleme hiçbir zaman teslim olmamıştır. Hâlbuki genelde ilahiyatçılar, kendi İslâm algılarını yegâne gerçek din olarak gören ve bunu da "İslâm'a göre", "Kur'an'a göre" gibi kategorik cümlelerle ifade eden bir söyleme sahiplerdir.[3] Nitekim Onat, bir ilahiyatçı için geleneğin çok iyi bilinmesi gerektiğini olmazsa olmaz bir durum olarak görmekle birlikte "gelenek"le "din"i özellikle özdeşleştirmeyip ayrı tutmaya çalışmaktaydı.

---

[1] İslâmcı söylem, onun zihinsel yapısının aksine, inşacı olmaktan ziyade savunmacı bir yapıya sahiptir. Hatta bazı durumlarda bu söylem kendini taklitten kurtaramayıp, dönemin havasına göre kimi zaman pozitivist, kimi zaman sosyalist-Marksist, hâlihazırda da postmodern bir dil kullanmaktadır. İsmail Kara, "İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri Üzerine Birkaç Not", *İslâmiyât*, 4/4 (2001), 53.

[2] Nasr Hamid Ebu Zeyd, *Söylem ve Yorum*, çev. Muhammed Coşkun, (İstanbul: Mana Yayınları, 2015), 24.

[3] Ali Bardakoğlu, "İlahiyatçıların Din Söylemi", *İslâmiyât*, 4/4 (2001), 65, 67.

Yazı ve konferanslarında bu hususa fazlasıyla yer vererek sürekli bunun mücadelesi içinde olmuştur.

Metinler söylemle, söylem de benzerleriyle etkileşime geçerek bağlı olduğu genel söylemi ve bu şekilde söylem de metnin bağlamını oluşturur. Bu sebeple her söylem, ancak kendi dönemine ait diğer söylemlerle anlaşılabilir.[4] Hasan Onat'ın söylemini ve referanslarını oluşturan metinler, mensubu olduğu geleneğin ürünüdür. Onun dayanaklarından veya istifade ettiği kaynakların hepsinden burada bahsetmemiz elbette mümkün değildir. Bunlar arasında pek çok erken dönem çalışması da bulunmaktadır. Amacımız onun dine, hayata, topluma ve bilime bakışını belirleyen zihni yapısının kodlarını çözmeye çalışmaktır. Zaten bunların bir kısmını çalışmalarının referanslarında görebiliyoruz. Ayrıca, isminden bahsetmemekle birlikte çalışmalarının satır aralarında işaret ettiği bazı düşünürlere ve onların fikirlerine de dikkat çekmeye çalışacağız.

Hasan Onat'ın, İslâm Mezhepleri Tarihi anabilim dalı kürsüsünün bir hocası olarak sırasıyla Yusuf Ziya Yörükan, Muhammed et-Tanci[5] ve Ethem Ruhi Fığlalı'dan tevarüs etmiş olduğu geleneği temsil ettiğini özellikle belirtmemiz gerekmektedir. Hayata, dine, bilime ve özelde de İslâm mezheplerine bakışında bu geleneğin, özellikle de hocası Ethem Ruhi Fığlalı'nın çok büyük etkisi olmuştur. O, Fığlalı hocanın asistan olarak niçin kendisini tercih ettiğinin farkındaydı ve tüm akademik hayatında buna layık olduğunu en iyi şekilde göstermeye çalışmıştır. Hocasının danışmanlığı ve rehberliğinde *Emeviler Devri Şii Hareketleri*[6] üzerine yapmış olduğu doktora tezi, alandaki diğer tezlere güzel bir model oluşturmuştur. Nitekim nitelikli bir ilahiyat eğitimi sürecinin ardından Batı'ya giderek orada edindiği tecrübesini İslam Mezhepleri alanına taşıyıp yeni bir bakış açısı kazandıran Ethem Ruhi Fığlalı, son dönem ilahiyat akademyasının duayen

[4] Betül Çotuksöken, *Felsefe: Özne-Söylem*, (İstanbul: Notos Kitap, 2013), 210.

[5] Hasan Onat'ın Muhammed et-Tanci ile ilgili görüşleri için bkz. "Muhammed b. Tavît et-Tancî'nin Mezhepler Tarihçiliği", *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavît et-Tancî Sempozyumu*, haz. Sönmez Kutlu, (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 281-313.

[6] Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993).

hocalarından kabul edilmiştir. Onun İzmir'e gitmesinden sonra bayrağı devralan Hasan Onat bu çizgiyi geliştirerek devam ettirmiştir.

Hasan Onat, mensubu olduğu bu geleneği sadece devam ettirmekle kalmamış, yetiştirdiği öğrencileri sayesinde İslam Mezhepleri Tarihi alanının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Kendi öğrencilerine yaptırmış olduğu çok önemli çalışmalar da aynı zamanda bu alandaki referanslarının bir parçası olmuştur. Nitekim *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* ve diğer çalışmalarında bunları görmek mümkündür. Fakat burada her birine ayrıntılı olarak değinme imkânımız bulunmamaktadır. Bununla birlikte özellikle Mürcie ve Maturidilik konularında Sönmez Kutlu'nun, Mutezile konusunda Osman Aydınlı ile Muharrem Akoğlu'nun, Şiilik ve Şiiliğin alt kolları ile ilgili konularda Ahmet Bağlıoğlu, Mehmet Ümit, Mehmet Atalan, Metin Bozan, Sıddık Korkmaz, Cemil Hakyemez, Yusuf Gökalp, Muzaffer Tan, Namık Kemal Karabiber ve Ali Avcu'nun, Maturidilik konusunda Ahmet Ak'ın, Haricilik'te Orhan Ateş'in, Alevilik-Bektaşilik konularında Ömer Teber ile Doğan Kaplan'ın, Eş'arilik'te ise Mehmet Kalaycı'nın çalışmalarına sık sık müracaat ettiğini ifade edebiliriz.

Hasan Onat'la ilgili bu kısa girişin ardından, onun referansları ile ilgili çalışmamızda meseleyi en azından birkaç başlık altında ele almanın daha faydalı olduğunu düşünüyorum. Başlıklandırma yapılırken özellikle onun üzerinde yoğunlaştığı temel konular yansıtılmaya çalışılmıştır. Başlıklar içerisinde konular işlenirken ise görüşlerinden etkilendiği mütefekkirlere yer verilmiştir. Söz konusu mütefekkirlerin bir kısmı erken dönemde, diğer bir kısmı ise yakın zamanda yaşamış olabilir veya bir kısmı halen daha hayattadır. Biz bu çalışmamızda konu merkezli bir yöntem takip ettiğimiz için genelde onlarla ilgili tam bir kronolojik bir tercihte bulunmadık. Ancak Hasan Onat'ın her bir konuyla ilgili yaklaşımı özel başlıkla içerisinde incelenirken referanslarında elbette tarihsel süreci de yansıtmaya çalıştık.

Konuya başlamadan önce öncelikle lisans ve lisansüstü eğitimini tamamladığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin akla ve bilime dayalı din anlayışının onun zihni yapılanmasında belirleyici rol oynadığını ifade etmem gerekir. Bu doğrultuda ilk olarak onun İslâm düşüncesi tarihi ile ilgili referanslarına bakmak gerekmektedir.

1. İslâm Düşünce Tarihi

İslâm düşünce tarihi, oldukça geniş bir alanı ve bu alandaki çok sayıda önemli çalışmayı kapsamaktadır. Bu konuda eser veren pek çok mütefekkir Hasan Onat'ın zihni dünyasına etki etmiştir. Bu hususta belli bir sıra belirlemek de oldukça zordur. Bununla birlikte ilk olarak Hüseyin Atay'ın isminin öne çıktığını ifade edebiliriz. Fakat onu bir sonraki başlık içerisinde değerlendirmeyi uygun görüyoruz. Bu çerçevede konunun gidişatını da dikkate alarak, yine fikirleri ve çalışmalarıyla kendisini etkilemiş olduğunu düşündüğümüz diğer bir hocası Mehmed Said Hatiboğlu ile başlayalım.

Mehmed Said Hatiboğlu'nun *Hilafetin Kureyşliliği* isimli kitabı, İslâm'ın ve Müslümanların din-siyaset ilişkisi, özellikle de imamet-hilafet meselelerinin anlaşılmasında Onat'ın da ufkunu açmasına vesile olan önemli çalışmalardan biridir.[7] Söz konusu eser, 1979 yılında genişçe bir makale olarak yayınlanmıştı. Türkçe çalışmaların çok az olduğu, yabancı yayınlara ulaşma imkanının da kısıtlı olduğu bir dönemde özellikle ilahiyat araştırmaları açısından da bir hayli faydalı olmuştur. Yine bu doğrultuda, erken dönem Arap siyasi yapısıyla ilgili isabetli tespitleriyle bilinen J. Welhausen'i de anmamız gerekir. Onun Türkçeye çevrilen *İslâmîyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri* isimli kitabı, kabilecilik olgusunu vurgulaması bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Süreç ve yöntemle ilgili verdiği bilgileriyle İslâm Mezheplerini anlamada Montgomery Watt da Hasan Onat'a etki eden önemli düşünürlerdendir. Hatta onun bu anlamda tüm İslâm mezhepleri tarihçilerinin öncülerinden biri olduğunu ifade edebiliriz. Ethem Ruhi Fığlalı'nın *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* adıyla ondan tercüme ettiği kitabı, ilk olarak 1981 yılında basılmış ve sonrasında mezhepler tarihi araştırmalarının temel referanslarından biri haline gelmiştir.

---

[7] Hasan Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", *I. Kur'an Sempozyumu*, (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 420-421. Hatiboğlu'nun adı geçen eseri, Kur'an'ın bu konuda insana önemli yetkiler tanıdığı, hilafetin Kureyşliliği meselesinin de siyasi bir konu olduğunu delilleriyle ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bkz. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005).

Bu doğrultuda İslâm medeniyetini bir bütün içerisinde değerlendirmeye çalışan ve objektif yaklaşımlarıyla dikkat çeken M.G.S. Hodgson'a da işaret etmeliyiz. Oldukça kapsamlı araştırmalarıyla, yeni bir İslâm medeniyeti vurgusunda Hasan Onat'a zengin bir tarihsel arka plan sunmuştur. Zaten Hasan Onat, onun *İslâm'ın Serüveni* ismiyle ikinci kez Türkçeye çevrilen kitabına editörlük yapmıştır.

Hasan Onat'ın yeni bir İslâm anlayışı nasıl olması gerektiği sorusuna tatmin edici cevaplar bulabildiği en önemli âlimlerden biri Fazlur Rahman'dır. O, son yüzyılda Müslüman düşünürleri etkileyen en önemli mütefekkirlerin de başında gelmektedir. İslâm'ın modern çağda yaşanılır kılınabilmesi için öne sürdüğü fikirler, pek çok âlim gibi Hasan Onat'ı da etkilemiştir. Tarihselci olarak tanımlanan fikirlerinden etkilenme bir yana, onun İslâm dünyasının geleceğiyle ilgili umutlarını modern Türk eğitimine ve toplumuna bağlaması[8] Onat tarafından gelecek adına çok önemli görülmüş ve de heyecanla paylaşılmıştır.[9] Ayrıca, Fazlur Rahman'ın *Ana Konularıyla Kur'an* isimli kitabında "Kur'an'ın temel hedefinin Allah değil, insan ve insanın davranışları olduğu" hususundaki vurgusu, Onat'ın Kur'an'a yaklaşımını da belirleyen esaslardan biri olmuştur.[10]

Müslümanların bilim anlayışının dayandığı temeller üzerine ilk çalışmayı yapan ve önemli tespitlerde bulunan İbn Haldun'u da burada anmamız gerekir. İbn Haldun, Hasan Onat'ın da İslâm düşünce tarihi ve özellikle yöntem çalışmalarında üzerinde yoğunlaştığı kişidir. Onun özellikle *Mukaddime* isimli eseri, bilgi, bilim, yöntem dışında İslâm siyasi tarihinin analizi açısından çok önemli tespitler içermektedir. Onat'a göre İbn Haldun'dan sonra Cabiri'ye kadar böyle bir deneme girişimi olmamıştır.[11]

---

[8] Krş. Mehmet Saffet Sarıkaya, "Hasan Onat'ın Türk Kültürüne Katkıları", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 70.

[9] Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 31.

[10] Mesela bkz. Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", 435.

[11] Hasan Onat, "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2017), 57-59, 64.

Cabiri'den söz açılmışken biraz da onun etkisinden bahsetmemizde fayda vardır. Cabiri'nin "dünyada yaşanan sosyo-kültürel değişimle birlikte bazı kanun ve kuralların da değişmesi gerektiği" hususunu felsefi arka plana inerek yüksek sesle ifade etmesi,[12] tüm çağdaş Müslüman düşünürler gibi Onat'ı da etkilemiş gözükmektedir.[13] Özellikle onun Arap-İslâm kültürünü epistemoloji merkezli üçlü bir yapıyla beyan, irfan ve burhan şeklinde tasnif etmesi oldukça dikkat çekici olmuştur.[14] Kanaatimizce, ideolojik tarihçilik konusunda Muhammed Arkoun'un, yine Müslümanların tarih telakkisi, bilgi ve bilim anlayışları, gelenek-din ilişkisi, geçmişle günümüz arasındaki farklılaşmalar gibi hususlarda da Muhammed Abid el-Cabiri'nin tarih felsefesiyle ilgili görüşleri Onat'ın fazlasıyla dikkate aldığı düşüncelerdir.[15]

Genel İslâm düşüncesiyle ilgili bu bilgilerin ardından biraz özele inerek İslâm düşüncesinin Türk yorumuyla ilgili de birkaç cümle sarf etmemiz gerekiyor. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte din konusunda toplumda yaşanan büyük değişimleri bilimsel yöntemlerle izah etmeye çalışanların başında Şerif Mardin gelmektedir. Bir sosyolog olarak Şerif Mardin'in yazdığı eserleri ilahiyat camiası içerisinde ilk dikkate alanlardan biri Hasan Onat'tır. Bu etkiyi, onun din alanındaki değişimle ilgili fikirlerinde görmek mümkündür. Ardından Kemal Karpat'ın yazdığı *Türk Demokrasi Tarihi*, Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* gibi eserler de onun bu anlama çabasına katkı sağlayan çalışmalar olmuştur. Çok daha öncelerinde Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* isimli eserinde izah etmeye çalıştığı düşünsel değişimlerin sebepleri ve bu hususlarda yazmış olduğu şiirleri, muhtemelen Hasan Onat'ın ilk okuduğu eser-

---

[12] Muhammed Abid el-Cabiri, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, çev. Ali İhsan Pala - Mehmet Şirin Çıkar, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 64-65.

[13] Hasan Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", *Dini Araştırmalar*, 6/17 (2003), 36.

[14] Muhammed Abid el-Cabiri, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 316-319

[15] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 132.

lerdendi. Gökalp'in din-siyaset ayrımı ve din ile fıkhın birbirinden ayrıştırılması hususundaki fikirleri Hasan Onat tarafından da dile getirilmiştir.[16]

Hasan Onat'ın temel uzmanlık alanı Şiilik'ti.[17] Bu çerçevede çağdaş Şii söylemin dışına çıkarak fikirleriyle tüm İslâm dünyasında dikkat çeken Ali Şeriati de onun ilgi duyduğu mütefekkirlerden olmuştur. Onat, Ali Şeriati'nin Şiiliğin çıkmazlarını çok iyi gördüğünü düşünmekteydi. Bu yönüyle onun Kur'an'la ilgili kanaatlerine de oldukça önem vermiştir. Hatta bir Müslüman aydın olarak Marksizm vb. çağdaş ideolojilerin anlaşılmasında da ondan istifade etmiş gözükmektedir. Bununla birlikte Ali Şeriati'nin bile mitolojik Şiilikten tam anlamıyla kurtulamadığının ve zaman zaman savunma yapmak zorunda kaldığının da farkındadır.[18]

Gerek Ali Şeriati'nin Şiilik açısından önemi, gerekse günümüz Şiiliğiyle alakalı düşünceleriyle Hasan Onat'a etki eden yazarlardan diğer biri de Hamid İnayet'tir. Onun *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*[19] isimli kitabı bu anlamda oldukça önemlidir. Yine, 1979 İran İslâm Devrimi'nin sadece Şiilik üzerinden ifade edilemeyeceğini, sosyo-ekonomik ve çağdaş bazı ideolojik etkilenmeler sonucunda meydana geldiğini izah eden ve bu yönüyle Max Weber'in fikirlerinden etkilendiği anlaşılan Hamid Dabashi'nin tespitlerine[20] de katılmıştır. İran ve çağdaş Şiilikle ilgili kanaatlerinde bu etki net bir şekilde fark edilmektedir.[21]

---

[16] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 79-82, 87.

[17] Şiilik'le ilgili çalışmaları için bkz. Mehmet Atalan, "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirilmesi", *Türk Yurdu*, 109/399 (2020), 82-86.

[18] Bkz. Hasan Onat, "Şiîlik ve Günümüz Şiîliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslâmî Araştırmalar*, 3/3 (1989), 122-138.

[19] Hamid İnayet, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995).

[20] Hamid Dabaşi, *İran: Ketlenmiş Halk*, çev. Emine Ayhan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2008).

[21] Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiîlik", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 6/2 (2013), 227.

2. İslâm'da Bilginin Kaynakları

İslâm'ın kaynakları olarak ifade edilebilecek Kitap, Sünnet, icma, kıyas vb. pek çok unsurdan bahsedilebilir. Ancak burada kastedilen asıl husus, dinde mutlaklık, yani yanılmaz bilgi içeren yönlerdir. Hasan Onat'ın düşüncesine göre bunlar da dinde yanılmaz bilginin kaynağı olan "akıl" ve "Kur'an"dır.

a. ***Akıl***

Bu başlık altında bahsedeceğimiz âlimler, aslında önceki başlık içerisinde de değinilmesi gereken Hasan Onat'ın temel referanslarıydı. Fakat onlarla ilgili referansları daha ziyade "akıl" bağlamında ele alındığı için, akla da vurgu yapmak amacıyla ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

Hasan Onat'ın aklın merkezi konumuyla ilgili düşüncelerinin özetini, "İslâm'ın en temel farzı aklı kullanmaktır; Kur'an'da akla vurgu yapan üç yüz civarında ayet vardır."[22] şeklindeki pek çok ifadesinde görmekteyiz.

Aslında kendisi direkt referans vermeyi çok fazla tercih etmezdi. Okuduklarını veya zihninde yer eden fikirleri içselleştirerek kendine ait bir forma dönüştürür öyle ifade ederdi. Akla ve bilgiye dayalı din anlayışlarına dikkat çektiği âlimlerin başında Ebu Hanife ile İmam Maturidi gelmektedir. Ayrıca dini, siyasi ve toplumsal meselelerde akılcı yaklaşımlarıyla öne çıkan Hz. Ömer de Hasan Onat'ın dikkatini çekmiş, onun uygulamaları, doğru bir İslâm anlayışına örneklik açısından çok önemli görülmüştür. Zaten reyci gelenekte Ebu Hanife'yi örnek alan zihniyet, beraberinde Hz. Ömer ile Abdullah İbn Mesud'u referans göstermiştir.

Özellikle bir mesele hakkında fikir beyan edene, "delilin ne?" diye soran,[23] "tenzilin inkârı söz konusu değilse tevilin inkârı küfrü gerektirmez" diyen, iman ile ameli birbirinden ayırarak Haricilerin tekfir

---

[22] Hasan Onat, "İslam'da Eleştirel Düşünce ve Güvenilir Bilgi Meselesi", *Mavera Vakfı,* (2019).

[23] Hasan Onat, "Kuran'ın Kurucu İlkeleri ve Evrensellik / Hasan Onat ve Emre Dorman'la Aklımdaki Sorular", *TV8* (2018).

silahını etkisizleştiren,[24] "ilahi dinlerin ortak paydasını oluşturan tevhid inancının önemi vurgulayan"[25] Ebu Hanife ve onun bağlı olduğu Mürcii gelenek, Hasan Onat'ın İslâm anlayışında çok önemli bir yere sahiptir. O, bu doğrultuda Ebu Hanife'nin sahabe algısını da son derece sağlıklı görür, sahabenin vahye bakışının Ebu Hanife tarafından çok iyi anlaşıldığını düşünürdü. Vahyin dışındaki her türlü bilginin beşerî bilgi olduğu gerçeğini de büyük ölçüde Ebu Hanife'nin tezleri üzerine inşa etmiştir.[26]

Hasan Onat, çok sık tekrar ettiği "mezheplerin din olmayıp, dinin anlaşılma biçimi olduğu ve mezheplerin görüşlerinde zaman içerisinde değişimler olabileceğini" yine Ebu Hanife'nin olaylara bakışı ve öğrencileriyle olan görüş alışverişini örnek göstererek izah etmiştir.[27] Ona göre ümmet, İmamı Azam Ebu Hanife'nin, "Bir kimse mümin olduğu için namaz kılar, namaz kıldığı için mümin değildir." prensibine göre karar vermediği sürece IŞID vb. oluşumların etkisinden kurtulamaz.[28]

Ebu Hanife çizgisini devam ettiren İmam Maturidi'ye gelince, aslında kendisine değer veren pek çok düşünür gibi Hasan Onat'ın da onu son zamanlarda yeniden keşfettiği anlaşılmaktadır. Maturidi'deki aklın merkezi konumu ve din-siyaset ayrımı meselesi, Onat'ın üzerinde kafa yorduğu hususlardandır.[29] Onun "taklidi imanın iman olmadığı" görüşünü aklın konumu açısından çok önemli görmüştür.[30] Onat'a göre Maturidi Batı'da ortaya çıkmış olsaydı hak-

[24] Hasan Onat, "İslam'da Mezhep, Cemaat ve Tarikat Gerçeği", *Pankuş*, Veryansın Tv (2019).

[25] Hasan Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 44.

[26] Hasan Onat, "Kerbela'dan Endülüs'e", *Milli Kanal* (2014).

[27] Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 48.

[28] Hasan Onat, "Şiiliğin Oluşumu, Tarihsel Süreci ve Düşünce Sistemi", *Anadolu İlahiyat Akademisi* (2019).

[29] Hasan Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*, haz. Ali İsra Güngör, (Ankara, 2008), 274.

[30] Onat, "Kuran'ın Kurucu İlkeleri ve Evrensellik / Hasan Onat ve Emre Dorman'la Aklımdaki Sorular".

kında yüzlerce, belki de binlerce doktora tezi yapılırdı. O, bilgi teorisinin merkezine aklı koymuştur. Vahyi de yaptırım gücü olarak aklın destekçisi olarak konumlandırmıştır.[31]

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Hasan Onat'ın akla dayalı olarak gelişen özgürlük meselesi ile özgürlüğün din ve mezheplerle olan ilişkisine örnek olarak gösterdiği kişiler, kamusal baskılara rağmen düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilen Ebu Hanife ile onun takipçisi olan diğer Hanefiler ve Maturidilerdir.[32]

Hasan Onat'ın aklın dindeki konumuyla ilgili referanslarında gelenekten öne çıkan isimlerin Ebu Hanife ve İmam Maturidi dışında, bu fikirlerin öne çıkartılıp günümüze taşınmasında, hatta aklın günümüz din anlayışındaki yeri konusundaki dikkatleri bazı son dönem alimlerine çevirmek gerekmektedir. Onun bu konudaki düşüncelerinin arka planında yatan asıl ismin, en önemli çağdaş âlimlerden Hüseyin Atay olduğu rahatlıkla fark edilebilir. Onat, geleneğin temsilcisi olan söz konusu âlimler kadar olmasa bile ifadelerinde ondan sık sık bahseder ve en zor meselelerin çözümünde Atay Hoca'nın görüşlerine müracaat ettiğini özellikle vurgulardı. Kur'an'a müracaat konusundaki hassasiyetinin arkasındaki en önemli faktörün de Hüseyin Atay olduğunu ifade etmemiz herhalde yanlış olmaz. Hüseyin Atay'ın "Kur'an, iyi insan olma projesidir." tezi, sanırım Hasan Onat'ın insan merkezli din anlayışında çok belirleyici bir esas olarak görülmüştür.[33]

b. ***Kur'an***

Çalışmalarına ve konuşmalarına dikkatlice bakıldığında Hasan Onat'ın en temel referansının Kur'an olduğu çok net bir şekilde görülmektedir. Neredeyse her düşüncesine tekabül eden en az bir ayet tespit etmiş ve yerine göre de örnek vermiştir. Eşi Nurten hanımın ifadesine göre "özellikle akşamları yatmadan önce ya da sabah kalktıklarında hep Kur'an okurdu; hâlen çalışma odasında, içinde iki üç

---

[31] Onat, "İslam'da Eleştirel Düşünce ve Güvenilir Bilgi Meselesi".

[32] Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 113.

[33] Onat, "Kuran'ın Kurucu İlkeleri ve Evrensellik / Hasan Onat ve Emre Dorman'la Aklımdaki Sorular".

farklı kalemin olduğu Kur'an bulunmaktadır." Kur'an mealleri arasında da Muhammed Esed ve Hüseyin Atay'ın çalışmalarına öncelik vermekteydi.[34]

Onat'a göre "Kur'an; insana insan olmayı hatırlatan, olay ve olguları doğru bir şekilde analiz eden, insana özgürlük sağlayan ve yaratıcı yeteneklerini öne çıkartan bir kitaptır."[35] Benzer başka ifadelerinde de, Hz. Muhammed'in yaşamıyla ilgili sağlıklı bilginin de ancak Kur'an'dan elde edebileceğini sık sık dile getirirdi. Çünkü ona göre Kur'an dışındaki tüm bilgiler beşeridir.[36]

İnsanlar, sıradan herhangi bir metni bile birikimleri nispetinde anlayabilirler. Uzun süreli araştırmaları sonucunda elde etmiş olduğu birikimi, özellikle son yıllarında Hasan Onat'ı tekrar Kur'an üzerinde yoğunlaşmaya yöneltmiştir. Bu okumaları, Kur'an'ın insanlık açısından önemi hakkındaki kanaatlerini daha da pekiştirmiştir. Kur'an'ın bilgi çağına girmiş bir toplum için ne kadar değerli bir referans olabileceği konusundaki kanaatleri söylemlerinde belirgin bir şekilde kendini hissettirmektedir. Müslüman olmanın şartının ancak Kur'an'la belirlenebileceğini, bunların da tevhid, ahiret ve nübüvvet olduğunu ifade etmesi[37] de bu hususta zihninin gayet net olduğunu göstermektedir. Kendisinin de içerisinde bulunduğu bir ekip, aklın ve vahyin merkezinde yer aldığı "Kur'an Medeniyeti" isimli bir proje üzerinde ortak çalışmalar yürütüyordu.[38] Ayrıca, tamamlayamadığı

---

[34] Nuran Üçok, "Nurten Onat Hanımefendi ile Eşi Hasan Onat Üzerine Söyleşi", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 106.

[35] Hasan Onat, "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2017), 31.

[36] Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi", *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 38-39.

[37] Hasan Onat, "Mezhep Sorununu Doğru anlamak", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran, (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), 99.

[38] Sönmez Kutlu, "Bilim ve Fikir Adamı Saygıdeğer Hoca'm Prof. Dr. Hasan Onat", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 50.

"Kur'an'ın İnşa Etmek İstediği İnsan" isimli çalışması Sönmez Kutlu tarafından onun adına yayına hazırlanmaktadır.[39]

3. Şiir ve Edebiyat

Değerli eşi Nurten Onat'ın da ifade ettiği gibi, Hasan Onat'ın şiire karşı özel bir ilgisi olduğu bilinmektedir. Özellikle Mehmet Akif Ersoy ve Necip Fazıl'dan şiir okumayı çok severdi.[40] Hatta onlardan esinlenerek şiirler de yazmıştır. Belki sonrasında bunlara Muhammed İkbal'i de eklemek gerekmektedir.

Hasan Onat'ın şiire olan bu merakında, başta milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un büyük etkisi olduğu kanaatindeyim. Öğrenciliğim zamanlarında *Safahat*'ı yanından eksik etmediğini hatırlıyorum. Akif'in temsil ettiği ilk İslâmcıların ısrarla içtihat kapısının açık tutulması gerektiğiyle ilgili düşünceleri Onat'ın eserlerinde de paylaşılmıştır.[41] Yazı ve konferanslarında yeri geldikçe de onlara göndermelerde bulunmuştur. Merhum Mehmet Akif'in "Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun! / İslâm'ı da 'batsın' diye tutmuş yediyorsun! / Allah'tan utan"[42] şeklindeki haykırışı ile "durun kalabalıklar bu sokak çıkmaz sokak!" diye bağıran Necip Fazıl'a yönelik göndermeleri[43] oldukça dikkat çekicidir.

Hasan Onat'ın şiir ve edebiyata olan bu ilgisinin, her insan gibi onun düşüncelerine de duygusallık katmış olması gayet doğaldır. Ancak bu durum onu asla rasyonalitenin dışına çıkartmamıştır. Aksine, akla olan vurgusu buna baskın gelmiş ve bu sayede kendini hep mutedil çizgide tutabilmiştir. Şiirin bir dini kaynak olarak değil, ancak sanatsal yönüyle ele alınması gerektiğini özellikle vurgulardı. Söz konusu düşüncelerini de özellikle çok okuyup beğendiği Necip Fazıl ve Mevlâna gibi yazarlar üzerinden örneklendirmiştir. Bu yönüyle,

---

[39] Hasan Onat, "Kur'an'ın İnşa Etmek İstediği İnsan", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 87-90.

[40] Üçok, "Nurten Onat Hanımefendi ile Eşi Hasan Onat Üzerine Söyleşi".

[41] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 78.

[42] Hasan Onat, "Hamakat", *Hürriyet Gazetesi* (27 Temmuz 2013).

[43] Hasan Onat, "Cehaleti Teşvik İslam'a İhanettir", *Akşam Gazetesi* (18 Ağustos 2010).

önemli mütefekkir Cemil Meriç'in kendisine katkı sağladığını düşünmekteyim. Nitekim Meriç, gençliğinde yazılarını okuduğu önemli mütefekkirlerden biridir.

4. Tasavvuf

Dinde aklı esas almakla birlikte manevi boyutu da bu derece önemseyen bir düşünürün mistisizm veya kurumsal anlamda tasavvufla ilgilenmemesi elbette söz konusu olamaz. Zaten kendisi Müslüman bir entelektüel olarak tüm ilahiyat konuları üzerinde kafa yorardı. Hasan Onat'ın tasavvufa olan bu ilgisi, onun bu alana eleştirel bakmadığı anlamına elbette gelmez. O, özellikte tasavvufla yaygın günümüz tarikatları arasındaki farkın bilincindeydi ve bunu da sık sık dile getirmekteydi.

Hasan Onat'ı yakından tanıyanlar, onun aynı zamanda "kendini bilen Rabbini bilir" prensibini ilke edinen iyi bir Hoca Ahmed Yesevi yoldaşı olduğunu ifade ederler. Örneğin onun, önemli bir ibadet olarak namaz konusunda yapmış olduğu değerlendirmelerin klasik sufilerle ve filozoflarla paralellik içermesi dikkatten kaçmamaktadır.[44]

Onat'ın Allah'ın rahmetinin kuşatıcılığına sık sık vurgu yaptığı söylemlerinin izlerini, "72 millete bir gözle bakmayı" tavsiye eden Ahmed Yesevi'nin *Hikmetleri*'nde bulmak mümkündür.[45] Allah'la insan arasında sevgiye dayalı seviyeli bir ilişkinin kurulması ile ilgili fikirlerinde ve Türklerin İslâm anlayışlarının belirlenmesinde *Hikmetler*'den oldukça istifade etmiş gözükmektedir.[46] Onun fikirlerinin temelini oluşturan din ve bilim konularında bile merkeze hep "insan"ı

---

[44] İbrahim Maraş, "Hasan Onat'ın Tarikat ve Cemaatlere Yönelik Eleştirileri", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 74-75, 77.

[45] Hoca Ahmed Yesevi, *Divanı Hikmet*, der. Hayati Bice, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018).

[46] Bkz. Hasan Onat, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik-Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), 27; Hasan Onat, "Hacı Bektaş Velî'nin Din anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", *Hacı Bektaş Veli Armağanı*, haz. Kadri Eroğan, (Ankara: Gazi Ü. T.K.H.B.V. Araştırma Merkezi, 1997), 44; Hasan Onat, "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları", *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, ed. Filiz Kılıç – Tuncay Bülbül, (Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007), 1/224-225.

koyan bir anlayış,[47] kanaatimizce tasavvufun en mükemmel şeklini temsil eder.

Onun tasavvufla ilgili kanaatleri ile insan merkezli din anlayışının oluşumuna etki eden Ahmet Yesevi'nin *Hikmetleri*'nin dışında diğer bazı kaynakları da elbette dikkate almak gerekmektedir. Bunlar arasında Mevlana'nın *Mesnevi*'si, Yunus Emre'nin *Divan*'ı, Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat*'ı ile Velayetnameler, Bektaşilik ve Kızılbaşlık konularında Nefesler, Divanlar ve Buyrukları saymak mümkündür.

5. Bilgi Paradigması

Hasan Onat, klasik İslâmî ilimlerin dışında bilgi felsefesi veya bilimsel yöntem konularında kafa yoran en önemli ilahiyatçılardandır. Bu konularda dünyadaki örnek çalışmalardan istifade ederek günümüz İslâmî ilimlerinde yöntemin nasıl olması gerektiğiyle ilgili araştırmalar yapmaktaydı. Onun bu ilgi ve uğraşısı "anlama faaliyeti, aynı zamanda bir yorumdur; Hz. Peygamber'in sözleri de Kur'an'ın yorumudur"[48] şeklindeki ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Bilimsel yöntem konusunda başta Descartes ve Kant olmak üzere başlıca yazarları dikkatle okumuştur. Özellikle bilgi-yorum ilişkisi hususunda H.P. Rickman'ın *Anlama ve İnsan Bilimleri* isimli kitabı[49] onun favorileri arasında yer almaktaydı.

Hasan Onat'ın bilgi felsefesi konusunda çok önem verdiği diğer bir düşünür de Popper'dir. Popper'in "en güvenilir bilgi bilimsel bilgidir, fakat hiçbir şekilde kesinlik içermez." sözü ile "kesinlik arayışında olanlar, çocukluk çağına takılıp kalmış insanlar gibidir." ifadeleri Onat tarafından özümsenmiş ve sıkça da paylaşılmıştır.[50] Onun dışında, Niyazi Karasar'ın; bilimsel yöntemin açık seçik, denetlenebilir, yansız, eleştiriye açık, düzeltici, deneyci, akla uygun ve duyarlılığı

---

[47] Osman Aydınlı, "Hasan Onat ve Radyo Yayıncılığı: Gençlik ve Din Radyo Programı", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 91.

[48] Hasan Onat, "Hadis ve Sünnet Algısı / Hadislere Vahiy Muamelesi Yapılmaz / Hasan Onat, Emre Dorman), *TV8* (2018).

[49] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi", 20.

[50] Karl R. Popper, *Hayat Problem Çözmektir*, çev. A. Nalbantoğlu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 93; Hasan Onat, "Şiiliğin Oluşumu, Tarihsel Süreci ve Düşünce Sistemi", *Anadolu İlahiyat Akademisi* (2019).

yüksek en iyi problem çözme yöntemi olduğu şeklindeki düşünceleri[51] Onat tarafından da benimsemiştir.[52]

Hasan Onat'ın en fazla kafa yorduğu konulardan biri de tarih felsefesiydi. Özellikle son zamanlarda üzerinde fazlaca durduğu bu konuyla ilgili John Tosh'un *Tarihin Peşinde* isimli eserinden de alıntılar yapmış olduğunu görüyoruz.[53] Müslümanların tarihle olan ilişkisi ve İslâm tarihinde var olan mitolojik unsurlara vurgu yapması açısından da özellikle Muhammed Arkoun'dan yararlanmış ve zaman zaman da ona atıfta bulunmuştur.[54] Yine bu doğrultuda Cabiri'nin fikirlerine de çok önem verdiğini görüyoruz. Söz konusu yazarların kitaplarının dışında da pek çok okuma yapmış ve meseleyi derslerinde derinlemesine tartışmıştı. Ancak bu husus makalemizin sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden müstakil bir çalışmayla daha geniş bir şekilde incelenmesi gerektiği kanaatindeyim.

6. Küresel Sorunlar

Hasan Onat'ın küresel sorunlara karşı ilgisi ve bu doğrultuda yapmış olduğu okumaların yoğunluğu bilinmektedir. Dikkatinin "insanlığın son yüzyılda içerisine düşmüş olduğu varoluşsal boşluğa" yoğunlaşmasında, bunu "çağın nevrozu" olarak ifade eden Viktor Frankl'ın önemli etkisi olsa gerektir.

Viktor Frankl, Onat'ın "insanlığın en çok ihtiyaç duyduğu huzurun ancak İslâm'ın yeni bir yorumuyla sağlanabileceği" şeklindeki temel tezine ciddi bir arka plan sunmuştur.[55] Gazetedeki köşe yazılarından birine, Viktor Frankll'ın kitabının adını çağrıştıran "İnsanın Anlam Arayışı ve Din" adını vermiştir. Burada kişinin hayatına anlam

---

[51] Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 1998), 12-14.

[52] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi", 24, 25, 26.

[53] Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi", 43-52.

[54] Muhammed Arkoun, *Tarih, Felsefe ve Siyaset Üzerine Konuşmalar*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2000), 16; Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi", 59.

[55] Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 162; Hasan Onat, "Yükselen İslamofobinin Akla Getirdikleri", *Akşam Gazetesi* (6 Ağustos 2011).

kazandırabilmesi için önerdiği yollar Hasan Onat tarafından da benimsenip kabullenilmiştir.[56] Bunu Onat'ın diğer yazı ve söylemlerinde de rahatlıkla fark edebiliriz. Onat'a göre Viktor Frankll'ın *İnsanın Anlam Arayışı* isimli kitabında dile getirdiği "varoluşsal boşluk", günümüzde kitlesel bir soruna dönüşmüş durumdadır.[57] Bu boşluğun doldurulmasını sağlayacak ve yeni bir uygarlığa kapı aralayacak İslâm anlayışı da elbette Kur'anî temellere dayalı vahiy merkezli bir niteliğe sahip olması gerekmektedir.[58]

20. yüzyılda tabiata hükmedebilecek bir güce ulaştığını düşünen insanoğlunun, sevgi ve saygıdan yoksun, kendini unutup ürettiğinin kölesi haline geldiğini düşünen Eric Fromm'un tespitleri[59] de bu anlamda Hasan Onat'ın zihin yapısını etkilemiş gözükmektedir. Onun *Erdem ve Mutluluk* kitabında geçen ve özellikle "kendine yabancı günümüz insanın kendi sesine kulak verip vicdanıyla yüzleşmesi gerektiğini" vurgulayan düşüncelerini yeri geldikçe de paylaşmıştır.[60] Yine Onat'ın çok önem verdiği "insanın ancak akıl ve hayal kurma gibi yaratıcı yetilerini kullanabildiği ölçüde mutlu olabileceğini" düşünmesi de Erich Fromm'un önemle üzerinde durduğu bir husustur.[61]

Hasan Onat'ın, "bilim ve teknoloji ile uygarlığın insanı insan yapan değerler üzerinde oluşturduğu etkinin gelecekteki muhtemel sonuçları"yla ilgili kafa yorarken gözünü çevirdiği en önemli kişilerden biri, meşhur tarihçi Arnold Toynbee'dir. Özellikle Toynbee'nin "ben merkezciliğe" menfi anlamda yapmış olduğu vurgu, Hasan Onat açısından oldukça dikkate değer bulunmuştur. Buna göre teknolojide

---

[56] Hasan Onat, "İnsanın Anlam Arayışı ve Din", *Akşam Gazetesi* (28 Ağustos 2009).

[57] Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2009), 120-122.

[58] Hasan Onat, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 23, 30; Hasan Onat, "Dinsel Terörle Bahşetmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi", *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, 1/1 (2008), 443-444.

[59] Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1994), 191, 198.

[60] Hasan Onat, "Kendini Bilmek Emek İster", *Akşam Gazetesi* (5 Ağustos 2011); Hasan Onat, "Yaratıcı Sevgi", *Akşam Gazetesi* (25 Ağustos 2010).

[61] Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, 110; Hasan Onat, "Yaratıcılık", *Hürriyet Gazetesi* (14 Temmuz 2014).

yaşanan büyük ilerlemeler insana çok fazla güç vermekte, ancak ahlak aynı derecede artmadığı için de bu gelişmeler müspet yönde kullanılamamaktadır. Bilimsel gelişmeler ve bunların insana sağlamış olduğu güç din tarafından kontrol edilemezse sonucu büyük yıkım olacaktır.[62] Onat'a göre aradaki dengesizliği de dengeleyebilecek olan da yeni bir din anlayışıdır.[63]

Çağın problemleri ve buna yönelik önerdiği çözümlerle Hasan Onat'ın dikkatini çeken yazarlardan diğer biri, belki de en önemlisi Zbigniew Brzezinski'dir. Onun *Kontrolden Çıkmış Dünya* isimli eserini bütün öğrencilerine önerirdi. Onat, Brzezinski'nin, "modern dönemde yaşanan bolluk döneminin insan ruhunda oluşturduğu boşluğa çare olarak daha sağlıklı yeni felsefi ve ruhsal çözümler getirilebileceği" şeklindeki fütürist önerilerini dikkate alarak, bunun da ancak Kur'an'a dayalı bir İslâm anlayışıyla olabileceği tezini geliştirmiştir. Burada, Toynbee'nin fikirlerinden de destek alarak, dinin dünyada yeniden yükselen bir değer olduğuna, toplumların dinsel bir boşluğu başka bir şeyle doldurmalarının da asla mümkün olamayacağına özellikle vurgu yapmıştır.[64] Yine Brzezinski'nin "küresel ruh krizi"[65] olarak tabir ettiği ruhsal bunalımdan sıyrılıp, insanlığın kurtuluşu için öne sürdüğü öneriler Onat tarafından heyecanla paylaşılmıştır. Bunlar, ilahi dinlerin önemle üzerinde durduğu esaslar olan manevi bilincin geliştirilmesi ve ahlaki kuralların farkındalığı gibi hususlar olup, modern toplumlarda da çözüm olabilecek evrensel prensiplerdi.[66]

---

[62] Arnold Toynbee, *Yaşamı Seçin*, çev. Umut Arık, (Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1992), 50

[63] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 11-14: Hasan Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", *Dinî Araştırmalar* 6/17 (2003), 33-34; Onat, "Hacı Bektaş Velî'nin Din anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", 47.

[64] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 104-105.

[65] Zbigniew Brzezinski, "Esnek Batı'nın Zayıf Surları", *Yüzyılın Sonu*, ed. Nathan Gardels, çev. Belkıs Çorak, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999), 71-72.

[66] Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", 37; Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 271-272.

Yine fütürist görüşleriyle bunalım içerisindeki insanlığı tahlil etmeye çalışan diğer bir düşünür Alvin Tofler de Onat'ın sık sık fikirlerine müracaat ettiği bilginlerdendir. Onun "Üçüncü Dalga Uygarlığı"[67] olarak tanımladığı günümüz dünyasını, bilim, akıl, fıtrat ve ahlaka dayalı yeni bir din anlayışının varlığı için önemli bir gerekçe olarak görür.[68]

Özetle ifade edersek; ahlakı kenarda bırakan günümüz uygarlığının kötülük inşa eden bir uygarlığa dönüştüğünü ifade eden Toynbee ile bolluk içerisindeki insanlığın felsefi ve ruhsal boşluğunu giderecek yeni bir başlangıç yapması gerektiğini düşünen Brzezinski ve bu durumun insanlığı yeni bir uygarlık oluşturma aşamasına getirdiğini ileri süren Tofler'in kanaatleri Onat tarafından da benimsenmiş ve heyecanla paylaşılmıştır.[69]

Bu hususta görüşlerine başvurduğu diğer bir önemli Müslüman düşünür de Roger Garaudy'dir. Roger Garaudy, çok yönlülüğü ve derin felsefi birikimiyle anlaşılması zor, fakat İslâm'ın geleceğiyle ilgili verilecek kararlarda belki de en fazla üzerinde durulması gereken isimdir. Hasan Onat da bunun farkındadır. Bu yüzden onun, insanlığa zorla dayatılan Batı tipi bir entegrizmin dünyada yol açtığı "kültürel intihar"ın[70] sonuçlarıyla ilgili öngörüleri ve bu konuda sunduğu çözümler, Onat tarafından oldukça dikkate değer bulunmuştur. Yani Batı'nın, Tanrı'yı dışlayarak üretmiş olduğu değerlerin insanlığı felakete sürüklediği gerçeği ve Garaudy'nin buna yönelik argümanları Onat'ı bir hayli etkilemiş gözükmektedir.[71] Onun özellikle *Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum* isimli hatıratı düşünen insanlar açısından her yönüyle ufuk açıcı niteliktedir.

---

[67] Alvin Tofler - Heidi Tofler, *Yeni Bir Uygarlık Yaratmak*, çev. Zülfü Dicleli, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996).

[68] Onat, "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek", 38.

[69] Onat, "Hacı Bektaş Velî'nin Din anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", 37-38.

[70] Roger Garaudy, *Entegrizm: Kültürel İntihar*, çev. Kâmil Bilgin Çileçöp, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 9-11.

[71] Onat, "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", 20.

Kanaatimizce Garaudy, bilim ve felsefenin merkezde olduğu bir din anlayışının son yüzyıldaki en dikkat çekici örneğidir. Bundan dolayı onun; yaşamı, felsefi birikimi, siyasi tecrübesi, Müslüman olma gerekçesi ve İslâm anlayışıyla Hasan Onat'ın favorilerinden olduğunu söyleyebiliriz. Hayatın anlamı konusunu izah ederken de istifade ettiği en önemli yazarlardandır Garaudy. Onat, bir yazısında onun söz konusu kitabının önemini vurgularken "büyük kafaların arayış serüvenleri de sancıları da heyecanları da büyük olmalı..." ifadesini kullanır.[72]

Yine Hasan Onat'ın gerek romanları olsun gerekse yazmış olduğu deneme tarzı eserleri olsun, takip ettiği favori yazarlarından diğer biri de Amin Maalouf'tur. Maalouf'un *Ölümcül Kimlikler* isimli kitabı,[73] onun kafasındaki küresel çarpıklıkların bir dışa vurumu gibidir. Bu yüzden bazı yazılarında ona yönelik direkt atıflarını bile görmek mümkündür.[74] Onat'ın bu konulara olan ilgisi onu biraz daha derinlere doğru yönlendirmiş ve bu doğrultuda Batı felsefesi üzerine yapılan belli başlı çalışmaları da okumuştur. Belki de bu yönde etkilendiği en önemli filozoflardan biri Hegel'dir. Onun, "Tanrı anlayışı çarpık olan bir toplumun devleti de hükümeti de, kanunları da çarpık olur." sözü Hasan Onat'ı oldukça etkilemiş olsak gerek, dikkat çekmesi için bu ifadeyi konu başlığının hemen altına yerleştirmiştir.[75]

Yukarıda da görüldüğü üzere Hasan Onat'ın tüm bu konular üzerinde düşünürken en temel kaygısı, günümüzdeki ve gelecekteki İslâm'ın nasıl olması gerektiğiydi. Bu hususla ilgili tartışmalarını, isimlerinin hepsini burada sayamayacağımız daha pek çok bilgin üzerinden devam ettirdiği görülmektedir. Özellikle son zamanlarda teknoloji alanındaki ilerlemelerin küresel meseleleri tahmin edemeyeceğimiz yeni boyutlara taşıması, bağdaştırmacı ve aynı zamanda özgün bir zihinsel yapıya sahip biri olarak onun ilgisinin bu yöne

---

[72] Hasan Onat, "İnsan İnanan ve Hayatın Anlamını Arayan Bir Varlıktır", *Akşam Gazetesi* (10 Ağustos 2011).

[73] Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008).

[74] Onat, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik-Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", 28.

[75] Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 103.

doğru kaymasına neden olmuştur. Ancak çok yeni olan bu gelişmelerle ilgili yorumlarını, yazılarına henüz tam olarak yansıtamamıştı. Fakat bu meseleleri fırsat bulduğu her ortamda tartışıyordu. Bu doğrultuda Thomas L. Friedman ve onun yazmış olduğu *Dünya Düzdür* isimli kitabı ile Yoval Noah Harari'nin fikirleri bir hayli ilgisini çekmekteydi. Ünlü tarihçi Harari'nin bilhassa zihinsel evrimler üzerinden insanlığın tarihsel gelişimiyle ilgili oldukça dikkat çekici teorilerini açıkladığı kitabı ile konferansları Hasan Onat tarafından dikkatle izlenmiştir.

7. Kitle Psikolojisi

Mezhepler veya herhangi bir toplumsal dini hareketin tahlilinde en çok müracaat ettiğimiz kitaplardan bazıları, kitle psikolojisi üzerinde yapılan çalışmalardır. Müslüman gelenekte çok önemli bir yeri olan İbn Haldun'un *Mukaddime*'si, hepimiz gibi Hasan Onat'ın da fazlasıyla değer verdiği bir eserdir. Bunun dışında, yine mezhep ve diğer dini grupları anlamada veya kitle hareketlerinin karakteristik yapılarıyla ilgili analizlerinde *Kesin İnançlılar* kitabıyla Eric Hoffer ve son zamanlarda da *Körü Körüne İnanç* isimli kitabıyla Vamık Volkan gibi araştırmacılardan da oldukça istifade etmiştir.[76] Örneğin, Vamık Volkan'ın belleklerde derin izler bırakan, mitolojiye dönüşerek toplumların geleceğini belirleyen olaylar için seçtiği "seçilmiş travma" tabirini, Kerbelâ hadisesinin Türkler üzerinde etkisini izahta kullanmıştır.[77] Bunlara ilaveten, özellikle dinlerin toplumlar üzerindeki etkileri ve özellikle de bazı gruplar tarafından nasıl maniple edildiği hususunda başta *Kitleler Psikolojisi*'nin yazarı Gustave Le Bon olmak üzere *Ezilenlerin Pedagojisi*'nin yazarı Paulo Freira gibileri de anmak gerekir.[78]

---

[76] Onat, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik-Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", 22.

[77] Doğan Kaplan, "Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarının Değerlendirilmesi", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 80.

[78] Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 276.

SONUÇ

Hasan Onat, tüm yukarıda ifade edilenlerden de anlaşılacağı gibi, modern dünyaya seslenebilecek, merkezinde insanın olduğu yeni bir İslâm anlayışı oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Günümüze hitap edecek böyle bir düşünce yapısının ve ona dayalı oluşturulacak yeni bir İslâm medeniyetinin, modern dünyanın hem açmazlarını görüp hem de birikimlerinden istifadeyle mümkün olacağı kanaatindeydi. Bu yüzden de ilk olarak içeriden ve dışarıdan yaptığı okumalarla, bir taraftan İslâm geleneğinin anlaşılmasını gayret etmiş, diğer taraftan da sosyal bilimler alanında Batı'da oluşan birikimi anlamaya çalışmıştır. Gençliğinde etkilendiği şairlerin coşkusu ve asla pes etmeyen yapısıyla sürekli koşturmuş ve uzun soluklu bir arayış içerisinde olmuştur. Ancak kendini şiirin büyüsüne kaptırmamış, aklı ve bilimi her zaman duygularından üstün tutmuştur.

Hasan Onat'a göre gelecek nesillere hitap edecek yeni İslâm anlayışının akıl ve Kur'an merkezli olması gerekmektedir. Bu da her Müslümanın tekrar Kur'an'la buluşması ile gerçekleşebilecek bir husustur. Kendi ifadesiyle, "Hz. Peygamber hiç kimseye "sen Kur'an okuma, anlayamazsın" dememiştir. O, ele aldığı sorunların çözümüyle ilgili tüm önerilerinde Kur'an'a müracaatı bir şekilde şart koşmuştur. Küresel sorunlardan tutun da İslâm dünyasındaki çatışmalara kadar tüm meselelerde çözümün ancak akıl ve Kur'an merkezli bir din anlayışıyla mümkün olacağını düşünmüştür.

Hasan Onat'ın varoluşsal boşluk, çağın sorunları veya insanın anlam arayışı gibi konular üzerinde yaptığı çalışmalarda da benzer noktaya, yani meseleyi hep inanç boyutu çizgisine taşıdığını görüyoruz. Bu çerçevede "hayatın anlamıyla iman arasındaki zorunlu bağın kurulamaması" ona göre asıl sorunların temelini teşkil etmekteydi. Kişisel zaaflardan kaynaklanan sebeplerden dolayı bireyin çok korktuğu veya sevdiği nesnelere "tanrısal güç" yüklemesi onun tarafından Allah'a ortak koşmanın da sebebi olarak görülmüştür.[79]

[79] Bkz. Hasan Onat, "İnsan İnanan ve Hayatın Anlamını Arayan Bir Varlıktır", *Akşam Gazetesi* (10 Ağustos 2011).

Hasan Onat'ın, bu çok yönlü arayışı içerisinde İslâm düşünce tarihini daha iyi analiz edebilecek tüm kanalları sonuna kadar kullandığını görüyoruz. Bunun neticesinde eksiklikleri tespit ederek yeni bir inşa sürecine girişmiştir. Bu doğrultuda İslâm'ın mutlak yanılmaz kaynakları olan aklı ve Kur'an'ı temele yerleştirmiş, mensup olduğu Ebu Hanife geleneği ile gerçek tasavvufu, uygulamada çok önemli bir model olarak görmüştür. Çağdaş bilgi teorilerinden azami düzeyde istifade ederek, oluşacak yeni sistemin önemini vurgulama adına müstakbel İslâm medeniyetinin, aynı zamanda mevcut küresel sorunların da çözümü olacağını ifade etmeye çalışmıştır. Bunları yaparken en önemli desteği insan ve toplum psikolojisi kaynaklarından almıştır.

Hasan Onat'ın referansları olarak burada zikrettiğimiz pek çok mütefekkir ile onların söz konusu fikirleri, onun bu projesinin bir parçası olarak düşünülmelidir. Bunlar arasında alan önceliği yaptığını zannetmiyorum. Çıktığı bu yolda ona destek sağlayabilecek tüm kaynakları ve düşünürlerin iz bırakan fikirlerini, din, tarih, felsefe, psikoloji, genetik vb. demeden, analitik bir yaklaşımla bir araya getirmiştir. Geliştirmeye çalıştığı "İslâmî ilimlerde yeni bir usul" anlayışına uygun bir şekilde her birini bütünün bir parçası olarak uygun bir yere yerleştirmeye çalışmıştır. Bunları söylemlerine yansıtmaktan da sakınmamıştır. Tüm insanlığa hitap edecek bir İslâm, elbette insanlığın ürettiği evrensel değerleri içerecek nitelikte olmalıdır.

Kaynakça

Arkoun, Muhammed. *Tarih, Felsefe ve Siyaset Üzerine Konuşmalar*. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.

Atalan, Mehmet. "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirilmesi". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 82-86.

Aydınlı, Osman. "Hasan Onat ve Radyo Yayıncılığı: Gençlik ve Din Radyo Programı". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 91-96.

Bardakoğlu, Ali. "İlahiyatçıların Din Söylemi". *İslâmîyât* 4/4 (2001), 63-76.

Brzezinski, Zbigniew. "Esnek Batı'nın Zayıf Surları". *Yüzyılın Sonu*. ed. Nathan Gardels. çev. Belkıs Çorak. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999.

Çotuksöken, Betül. *Felsefe: Özne-Söylem*. İstanbul: Notos Kitap, 2013.

Dabaşi, Hamid. *İran: Ketlenmiş Halk*. çev. Emine Ayhan. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *Söylem ve Yorum*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.

Cabiri, Muhammed Abid. *Arap Aklının Oluşumu*. çev. İbrahim Akbaba. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

Cabiri, Muhammed Abid. *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.

Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2009.

Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1994.

Garaudy, Roger. *Entegrizm: Kültürel İntihar*. çev. Kâmil Bilgin Çileçöp. İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.

Hatiboğlu, Mehmed Said. *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005.

Hoca Ahmed Yesevi. *Divanı Hikmet*. der. Hayati Bice. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

İnayet, Hamid. *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995.

Kaplan, Doğan. "Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarının Değerlendirilmesi". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 78-80.

Kara, İsmail. "İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri Üzerine Birkaç Not". *İslâmîyât* 4/4 (2001), 37-53.

Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 1998.

Kutlu, Sönmez. “Bilim ve Fikir Adamı Saygıdeğer Hoca’m Prof. Dr. Hasan Onat”. *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 49-52.

Maalouf, Amin. *Ölümcül Kimlikler*. çev. Aysel Bora. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Maraş, İbrahim. “Hasan Onat’ın Tarikat ve Cemaatlere Yönelik Eleştirileri”. *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 74-77.

Onat, Hasan - Emre Dorman. “Hadis ve Sünnet Algısı / Hadislere Vahiy Muamelesi Yapılmaz”. *TV 8* (15 Şub 2018). https://www.youtube.com/watch?v=p84W-bDRyCk

Onat, Hasan – Emre Dorman. “Kuran’ın Kurucu İlkeleri ve Evrensellik / Hasan Onat ve Emre Dorman'la Aklımdaki Sorular”. *TV 8* (30 May 2018). https://www.youtube.com/watch?v=ABoBm-Go2gs

Onat, Hasan. “Şiiliğin Oluşumu, Tarihsel Süreci ve Düşünce Sistemi”. *Anadolu İlahiyat Akademisi* (3 Aralık 2019). https://www.youtube.com/watch?v=f1FR4i0FIKs

Onat, Hasan. “Ahmet Yesevi’nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları”. *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç – Tuncay Bülbül. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.

Onat, Hasan. “Cehaleti Teşvik İslâm’a İhanettir”. *Akşam Gazetesi* (18 Ağustos 2010).

Onat, Hasan. “Dinsel Terörle Bahşetmede Dinlerarası İşbirliğinin Önemi”. *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)* Ankara, 1/1, 2008.

Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Onat, Hasan. “Hacı Bektaş Velî’nin Din anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler”. *Hacı Bektaş Veli Armağanı*. haz. Kadri Eroğan. Ankara: Gazi Ü. T.K.H.B.V. Araştırma Merkezi, 1997.

Onat, Hasan. “Hamakat”. *Hürriyet Gazetesi* (27 Temmuz 2013).

Onat, Hasan. "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak". *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2017.

Onat, Hasan. "İnsan İnanan ve Hayatın Anlamını Arayan Bir Varlıktır". *Akşam Gazetesi* (10 Ağustos 2011).

Onat, Hasan. "İnsanın Anlam Arayışı ve Din", *Akşam Gazetesi* (28 Ağustos 2009).

Onat, Hasan. "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din". *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*. haz. Ali İsra Güngör. Ankara, 2008.

Onat, Hasan. "İran İslâm Devrimi ve Şiîlik". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (2013), 223-256.

Onat, Hasan. "İslâm Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlamı ve Önemi". *Kur'an ve İslâmî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Onat, Hasan. "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları". *Gelenek ve Modernite Arasında İslâm Yorumları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2017.

Onat, Hasan. "İslam'da Eleştirel Düşünce ve Güvenilir Bilgi Meselesi". *Mavera Vakfı,* (2019). Erişim 09 Nisan 2021. https://www.youtube.com/watch?v=BaJx9AFhif4

Onat. Hasan. "Kendini Bilmek Emek İster". *Akşam Gazetesi* (5 Ağustos 2011).

Onat, Hasan. "Yaratıcı Sevgi". *Akşam Gazetesi* (25 Ağustos 2010).

Onat, Hasan. "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik-Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine". *Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), 18-34.

Onat, Hasan. "Kur'an'ın İnşa Etmek İstediği İnsan". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 87-90.

Onat, Hasan. "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe". *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 19-30.

Onat, Hasan. "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek". *Dinî Araştırmalar* 6/17 (2003), 29-46.

Onat, Hasan. "Mezhep Sorununu Doğru anlamak". *İslâm'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*. ed. Mehmet Evkuran. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016, 97-100.

Onat, Hasan. "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü". *I. Kur'an Sempozyumu*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994, 415-439.

Onat, Hasan. "Muhammed b. Tavît et-Tancî'nin Mezhepler Tarihçiliği". *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavît et-Tancî Sempozyumu*. haz. Sönmez Kutlu. Ankara, 2015, 281-314.

Onat, Hasan. "Şiîlik ve Günümüz Şiîliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 3/3 (1989), 122-138.

Onat, Hasan. "Yaratıcılık". *Hürriyet Gazetesi* (14 Temmuz 2014).

Onat, Hasan. "Yükselen İslâmofobinin Akla Getirdikleri". *Akşam Gazetesi* (6 Ağustos 2011).

Onat, Hasan. *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.

Onat, Hasan. "İslâm'da Mezhep, Cemaat ve Tarikat Gerçeği", *Veryansın TV* (7 Kasım 2019). https://www.youtube.com/watch?v=hJgSC6oTCOw

Onat, Hasan. Kerbela'dan Endülüs'e", *Milli Kanal* (16 Ağustos 2014). https://www.youtube.com/watch?v=ldtL1FAqI9g

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Popper, Karl R. *Hayat Problem Çözmektir*. çev. A. Nalbantoğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Hasan Onat'ın Türk Kültürüne Katkıları". *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 70-73.

Tofler, Alvin- Tofler, Heidi. *Yeni Bir Uygarlık Yaratmak*. çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996.

Toynbee, Arnold. *Yaşamı Seçin*. çev. Umut Arık. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1992.

Üçok, Nuran. "Nurten Onat Hanımefendi ile Eşi Hasan Onat Üzerine Söyleşi", *Türk Yurdu* 109/399 (2020), 103-109.

SUMMARY

Hasan Onat, being a thinker with clear thoughts and very low stability, was constantly developing some of his ideas as a result of his research. He also made evaluations based on versatility in his opinions about events, facts, and people. Therefore, I know that he does not make an absolute definition of himself, and I do not think that he has the thought of doing so. However, although we cannot define it fully, we will try to explain it as much as possible, taking into account the analogy of "the description of the elephant of the blind", which he likes to use all the time.

It should be noted that Hasan Onat, as a professor of the Department of History of Islamic Sects, represents the tradition he inherited from Yusuf Ziya Yörükan, Muhammad al-Tanci, and Ethem Ruhi Fığlalı, respectively. This tradition, especially his teacher Ethem Ruhi Fığlalı, had a great influence on his view of life, religion, science, and especially Islamic sects. Hasan Onat not only continued this tradition of which he was a member but also contributed greatly to the development of the History of Islamic Sects thanks to the students he trained. The very important works that he had his own students do have also been a part of his references in this field.

The people that Hasan Onat cites as examples of the issue of freedom that develops based on reason and the relationship of freedom with religion and sects are Abu Hanifa, who can express his thoughts easily despite public pressures, and other Hanafis and Maturidis who are his followers.

One of the subjects that Hasan Onat focused on the most was the philosophy of history. We see that he has also made quotations from John Tosh's book, *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*, on this subject, which he has been focusing on a lot lately. In terms of the relationship of Muslims with history and emphasizing the mythological elements that exist in the history of Islam, he especially benefited from Muhammad Arkoun and referred to him from time to time. Again, we see that Cabiri attaches great importance to his ideas. Apart from the books of these

authors, he read a lot and discussed the issue in depth in his lectures.

The opinions of Toynbee, who stated that today's civilization, which leaves morality on the sidelines, has turned into a civilization that builds evil, and Brzezinski, who thinks that the abundant humanity should make a new beginning to fill the philosophical and spiritual gap, and Tofler, who argues that this situation brings humanity to the stage of creating a new civilization, were also adopted by Onat. Roger Garaudy is another important Muslim thinker whose views he sought in this regard. The fact that the values produced by the West by excluding God dragged humanity into disaster and Garaudy's arguments for this seem to have greatly influenced Onat.

Hasan Onat has been in an effort to create a new understanding of Islam that can appeal to the modern world and is human in its center. He believed that such a mentality that would appeal to today would be possible by both seeing the dilemmas of the modern world and benefiting from his experience. For this reason, he first tried to understand the Islamic tradition on the one hand, and on the other hand, tried to understand the accumulation in the West in the field of social sciences. With the enthusiasm of the poets he was influenced by in his youth and his never-giving-up structure, he was constantly running and was in a long-term search. However, he did not fall under the spell of poetry, and always kept reason and science above his feelings.

According to Hasan Onat, the new understanding of Islam that will appeal to future generations should be based on the mind and the Qur'an. This is an issue that can be realized by meeting every Muslim with the Qur'an again. In all his proposals regarding the solution of the problems he dealt with, he referred to the Qur'an as a condition. He thought that the solution to all issues, from global problems to conflicts in the Islamic world, would only be possible with a mind and Qur'an-centered understanding of religion.

We see that Hasan Onat always brings the issue to the subject of "belief" in his works on subjects such as "existential vacuum", "problems of the age" or "man's search for meaning". In this framework,

"the inability to establish the necessary connection between the meaning of life and faith" was the basis of the main problems, according to him. The fact that the individual attributes "divine power" to the objects that he fears or loves because of reasons arising from personal weaknesses was also seen by him as the reason for associating partners with Allah.

We see that Hasan Onat uses all the channels that can better analyze the history of Islamic thought in this multifaceted search. As a result, it started a new construction process by identifying the deficiencies. In this direction, he placed the mind and the Qur'an, which are the absolute infallible sources of Islam, on the foundation, and saw the tradition of Abu Hanifa and true mysticism as a very important model in practice. By making maximum use of contemporary knowledge theories, he tried to express that the new Islamic civilization to be formed would also be the solution to existing global problems. While doing this, he received the most important support from the sources of human and social psychology.

Many of the thinkers we have mentioned here as Hasan Onat's references and their ideas should be considered as a part of his project. I don't think he has priority among them. All the resources that can support him on this path and the ideas of thinkers, religion, history, philosophy, psychology, genetics, etc. without saying, brought it together with an analytical approach. He tried to place each of them in a suitable place as a part of the whole, following the understanding of "a new method in Islamic sciences" that he tried to develop. He did not hesitate to reflect these in his discourses.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 364-409
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 364-409
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

ÖĞRENCİLERİNİN GÖZÜNDEN PROF. DR. HASAN ONAT "İLME VE İNSANLIĞA ADANMIŞ BİR HAYAT"

Prof. Dr. Hasan Onat, Though The Eyes of His Students, "A Life Dedicated to Knowledge and Humanity"

Recai DOĞAN*

Öz

Bu makale, "Öğrencilerinin gözüyle Prof. Dr. Hasan Onat kimdir?" sorusu üzerine kurgulanmıştır. Hasan Onat'ın doktora tez danışmanlığını yaptığı öğrencilerinin ifadeleriyle insani, eğitimci ve akademik yönü, mezhepler tarihi alanına katkısı ile yetiştirdiği öğrencilerine bıraktığı bilimsel miras ve geleneğin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomonolojik yaklaşıma göre tasarlanmıştır. Çalışmadaki katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme tekniklerinden önceden belirlenen kriterlere uyan tüm katılımcıların araştırma kapsamına alındığı "ölçüt/kriter örnekleme" kullanılmıştır. Araştırmada, İslam Mezhepleri Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapan 17 öğretim üyesi ile mülakat yapılmıştır. Araştırma verileri, çalışma grubuna gönderilen yarı yapılandırılmış mülakat formu ve google meet üzerinden yapılan mülakatlarla elde edilmiştir. Elde edilen nitel veriler, içerik analiziyle

Abstract

The basic problematics of this article, *"Who is Prof. Dr. Hasan Onat though the eyes of his students?"* based on the question. It is aimed to determine Onat's scientific heritage and tradition with humanitarian, educational and academic aspect, contribution to the field of history of sects, that he left to his students. The research is designed from qualitative research patterns to phenomenological approach. It is used the *"Criterion sampling"*. In the research, it is interviewed with 17 faculty members whose entire doctoral process was completed under the guidance of Hasan Onat. The research data has been obtained through a semi-structured interview form sent to the study group and interviews conducted via Google meets. The themes of the research are determined by encoding the qualitative

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, rdogan06@ divinity.ankara.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-9668-4563

Prof. Dr., Türkiye Kırgızistan Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Bölümü Bişkek, Kırgızistan, recai.dogan@manas.edu.kg

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
18.04.2021	21.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.919940

yapısal ve kapalı kodlama yapılarak araştırmanın temaları belirlenmiştir. Araştırma sonunda öğrencilerinin ifadelerinden Hasan Onat'ın bilimselliği, düşünmeyi, araştırmayı, kitap okumayı bir yaşam biçimi haline getiren, hayatını ilme ve insanlığa adayan, arkasında herkesin yaralanabileceği çok yönlü miras bırakan ve bunlarla daima yaşayacak ve örnek alınacak erdemli bir insan, duruşuyla, konuşma üslubuyla, çok yönlü bilgi birikimiyle iyi bir akademisyen olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, İslam Mezhepleri Tarihi, Fikir-Hadise İrtibatı, Bilimsel Yöntem, Şiilik

data from the semi-structured interview form structurally and closed coding by content analysis. At the end of the research from the statements of their students, it has been concluded that Hasan Onat is a virtuous person who prioritises knowledge, science, thinking, research, reading and converts all to a way of life, who devotes his life to knowledge and humanity and who will always be remembered as a well academician with his speaking style, his multi-faceted knowledge.

Key Words: Hasan Onat, History of Islamic Sects, Idea-Hadith Concern, Scientific Method, Shiism

GİRİŞ

Dünya düşünce tarihinde sosyal bilim alanında pek çok bilim insanı gelip geçmiştir. Bunların bir kısmı düşünce tarihinde, yazdıkları ve yaptıklarıyla iz bırakmışlardır. Her birinin iz bırakmasının sebebi farklı farklıdır. Bazısı ele aldığı konularla, bazısı metodolojisiyle bazısı da üslubuyla bunu başarmıştır. Fakat hepsinin ortak noktası, geçmişi iyi analiz edip günümüze ve geleceğe taşıyan bir zihin yapısına sahip olmaları ve eserlerinde bunu gösterebilmeleridir. Bu bağlamda ilahiyat alanında iz bırakanlardan biri de Hasan Onat'tır.

Hasan Onat'ın insanların zihin ve duygu dünyasında 40 yıllık akademik hayatı boyunca iz bırakmasının en önemli sebebi, eserlerinde dini geleneği iyi anlayıp analiz ederek günümüze taşıması, bir tek kişi bile olsa ulaştığı sonuçları her vesileyle paylaşmaya çalışmasıdır. Bu durum, akademik hayatı incelendiğinde hemen fark edilebilir.

Bir insan kişiliğinin çeşitli boyutları hakkında onu tanıyan kimseler pek çok şey söyleyebilirler. Ancak söz konusu kişi bir bilim insanıysa onu -özellikle bilimsel kimliği açısından- en iyi tanımlayabilecekler, akademik hayatın en önemli çalışması olan doktora tez sürecini onunla geçirip tamamlayan doktora öğrencileridir. Hasan Onat, İslam Mezhepleri Tarihi alanında bilimsel çalışmalar yapmış[1] ve bu

[1] Eserlerinden bazıları şunlardır: Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993); Hasan Onat

alanda tanınmış bir sosyal bilimci, ilahiyatçıdır. Bu alanın ilklerinden Ethem Ruhi Fığlalı'nın öğrencisidir. Onat, İslam Mezhepleri ile ilgili yaptığı çalışmalarla hiç kuşkusuz bu alanın öncü hocalarından ve alanın kurumsallaşmasını sağlayan kişidir.

Hasan Onat akademik hayatı boyunca İslam Mezhepleri alanında pek çok bilimsel çalışma yapmıştır. Çalışmalarını bilimsel platformlarda sunmuş, toplumun farklı kesimlerine konferanslarıyla, yazılarıyla ulaştırmaya çalıştırmıştır. Bunun yanı sıra öğretim üyeliği unvanını aldıktan sonra pek çok yüksek lisans ve doktora yaptırarak çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Yetiştirdiği öğrencilerinin pek çoğu da İslam Mezhepleri Anabilim Dalı'nın ilk öğretim üyeleri arasında yer alır. Dolayısıyla Onat, alana hem yaptığı bilimsel çalışmalarla hem de yetiştirdiği öğrencileriyle katkı sağlayan bir akademisyendir. Türkiye'de özellikle 1980 sonrası İslam Mezhepleri alanının bilimsel gelişiminde Hasan Onat'ın önemli yeri ve rolü vardır.

Hasan Onat'ın elbette mezhepler tarihi alanına yaptığı katkı, sadece yazdığı eserler ve yetiştirdiği öğrenci sayısı ile değerlendirilemez. O, Türkiye'de İslam Mezhepleri alanında Yusuf Ziya Yörükân (ö. 1954), Muhammed b. Tâvît et-Tancî (ö. 1974) ve Ethem Ruhi Fığlalı'nın çalışmalarını ve metodolojilerini takip ederek alanda bir gelenek oluşmasının yolunu açmıştır. Denilebilir ki, Hasan Onat'ın İslam Mezhepleri alanına yaptığı en önemli katkı, söz konusu alanın geleneğinin oluşmasına ve kendisinden sonra bu geleneğe sahip çıkacak bilim insanlarının yetişmesine verdiği emektir.

Hasan Onat danışmanlığında 1994-2018 yılları arasında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yirmi iki doktora tezi tamamlanmıştır.[2] Doktorasını Onat'ta bitiren öğrencilerinin tamamına

---

vd., *Temel Dinî Bilgiler: Ders Kitabı* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2002); Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003); Hasan Onat vd., *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2007); Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019); Hasan Onat'ın bütün çalışmaları için bkz. Nuran Üçok vd., "Prof. Dr. Hasan Onat'ın Akademik Yayınları, Gazete Yazıları, Söyleşileri ve TV Programları", *Türk Yurdu Dergisi* 399 (2020), 1-12.

[2] 02.02. 2021 tarihinde YÖK tez tarama sayfasında, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nda yapılan tezler ve tez arama bölümünde danışman kısmında isim bazında yapılan arama sonuçlarına göre elde edilen verilerdir. Buna göre Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim

yakını da Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinin İlahiyat fakültelerinde İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nın ilk hocaları olmuş ve lisansüstü çalışmalar yaptırmışlar ve yaptırmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla Hasan Onat yetiştirdiği öğrencileri aracılığıyla İslam Mezhepleri Tarihi alanına katkı yapmaya devam etmektedir.

Makalenin, temel problemi, "Öğrencilerinin gözüyle Prof. Dr. Hasan Onat kimdir?" sorusudur. Bu bağlamda çalışmada Hasan Onat'ın, doktora tez danışmanlığını yaptığı ve halen İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışan akademisyen öğrencilerinin gözüyle ortaya konulması amaçlanmıştır. Böylece çalışmada, Onat'ın insani, eğitimci ve akademik yönü ile mezhepler tarihi alanına katkısı ile yetiştirdiği öğrencilerine bıraktığı bilimsel miras ve gelenek, bizzat öğrencilerinin ifadeleriyle belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, sosyal olaylar ve olguların oldukları, yaşandıkları şekilde incelenmesi ve açıklanması temeline dayanan, insanların olaylar ve olguları yaşadıkları şekilde açıklama amacıyla doküman analizi, gözlem ve görüşme/mülakat gibi nitel veri toplama yöntem ve

Dalı'nda Prof. Dr. Hasan Onat danışmanlığında tamamlanan doktora tezleri kronolojik olarak şunlardır: Sönmez Kutlu (1994). Mürcie ve Horasan -Mavaraunnehir'de Yayılışı-; Osman Aydınlı (1998). Mu'tezile'nin Beş Esasının Teşekkülünde Ebu'l-Hüzeyl'in Yeri; Yusuf Benli (1999). Hicri II. Asırda Kufe Merkezli Şii Nitelikli Gulat Hareketleri; Murat Ergin (2000). Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü; Muharrem Akoğlu (2001). Mihne Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi; Ahmet Bağlıoğlu (2003). Dürziliğin Teşekkül Süreci ve İnanç Esasları; Sıddık Korkmaz (2003). Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye; Mehmet Ümit (2003). Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kasım er-Ressi; Mehmet Atalan (2004). Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri; Metin Bozan (2004). İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci; Ömer Faruk Teber (2005). XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması; Muzaffer Tan (2005). İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci; Mehmet Keskin (2005). Eş'ariliğin Teşekkül Süreci 'el-Eş'ari Dönemi'; Shahı Ahmedov/Ahmet Şahinoğlu (2005). Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılması Süreci; Yusuf Gökalp (2006). Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı; Cemil Hakyemez (2006). Gaybet İnancı ve Şiilik'teki Yeri; Namık Kemal Karabiber (2007). Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Y ansımaları (Hicri I-II. Asır); Doğan Kaplan ((2008). Buyruklara Göre Kızılbaşlık; Ali Avcu (2009). Karmatîler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci; Mederbek Kadyrov (2016). Kırgızların İslam Anlayışının Tarihsel Arka Planı ve Bazı Dini Yapılanmalar (Sovyetlerin Çöküşüne Kadar); İsmail Akkoyunlu (2017). İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi; Fatmanur Alibekiroğlu (2018) (İkinci Danışman). Tarihsel Süreçte Hanefîlik-Mu'tezile İlişkisi.

tekniklerinin kullanıldığı, olay, olgu ve algıların doğal ortamlarında bütüncül ve gerçekçi olarak belirlenmesine yönelik bir sürecin takip edildiği araştırma türü olan nitel araştırma desenlerinden fenomonolojik yaklaşıma göre tasarlanmıştır.[3] Bilindiği gibi çalışma evreninden amaca uygun örnek seçme işlemine "örnekleme", seçilen örnek modele de "örneklem" denir. Çalışmadaki katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme tekniklerinden önceden belirlenen kriterlere uyan tüm katılımcıların araştırma kapsamına alındığı "ölçüt/kriter örnekleme" kullanılmıştır.[4] Bu bağlamda araştırma örnekleminde/çalışma grubunda aşağıdaki kriterler kullanılmıştır:

- Doktora tez sürecinin tamamını Hasan Onat danışmanlığında tamamlamak: Doktora süreci, hoca-öğrenci ilişkisi ve etkileşimi açısından son derece önemlidir. Akademik açıdan oldukça uzun sayılabilecek doktora süreci, danışman ve doktora öğrencisinin birbirlerini yakından tanıma, özellikle de öğrencilerinin danışmanlarının insani, eğiticilik-öğreticilik ve akademik yönünü daha iyi görebilme fırsatını sağlar. Dolayısıyla Hasan Onat'ın danışmanlığında doktorasını tamamlayan öğrencilerinin hocalarını yakından tanımaları doğaldır. Onunla pek çok yaşanmışlıkları vardır. Çalışmada, Onat danışmanlığında doktoraya başlayıp süreci onunla tamamlamayan ya da bir başkasında başlayıp hocada tamamlayan öğrenciler araştırmanın kapsamına alınmamıştır.
- Bir üniversitede İslam Mezhepleri Anabilim Dalı'nda aktif öğretim üyesi olarak çalışıyor olmak: Hasan Onat'ın İslam Mezhepleri alanındaki rolü ve katkısını belirleyebilmek açısından önemlidir. Çünkü üniversitede akademik çalışmalarını devam ettiren bir öğretim üyesinin, Hasan Onat'ın İslam Mezhepleri alanına katkısını daha iyi değerlendirebilme yetkinliğine sahiptir. Dolayısıyla dok-

[3] Alan Bryman, *Social Research Methods* (Oxford UK: Oxford University Press, 2001), 162-165; John W. Creswell, *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches* (California: Sage Publications, 2003), 145-148; Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma. Yöntem, Teknik ve İlkeler* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2005), 129-131.

[4] Bkz. Ali Özdemir, *Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2008), 72-78; Ali Baltacı, "Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018), 231-274.

tora sürecinin tamamını Hasan Onat danışmanlığında tamamlayan ancak akademik bir kurumda görev yapmayan öğrencileri de çalışma kapsamına alınmamıştır.

Belirlenen iki temel ölçüte göre doktora sürecinin tamamını Hasan Onat danışmanlığında tamamlayıp halen herhangi bir üniversitede İslam Mezhepleri Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapan 12 Prof. Dr., 6 Doç. Dr., 2 Dr. Öğr. Üyesi olmak üzere 20 öğretim üyesi tespit edilmiştir.[5] Bu öğretim üyelerinden 17si (9 Prof. Dr, 6 Doç. Dr., 2 Dr. Öğr. Üyesi) ile mülakat yapılmıştır.

Mülakat soruları belirlenirken öncelikle iki uzman görüşü alınmıştır. Ardından 3 katılımcıdan cevaplar alınarak sorular anlaşılma, açıklık ve kapsayıcılık açısından gözden geçirilip tekrar uzman görüşüne sunulmuştur. Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış mülakattaki sorular -katılımcıların içten ve samimi cevap verdikleri varsayımından hareketle- "Öğrencilerinin gözüyle Hasan Onat kimdir?" sorusunun cevabını betimleyebilecek niteliktedir. Dolayısıyla araştırmanın nitel verileri güvenilir ve geçerli niteliktedir.

Araştırma verileri, öncelikle araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat ile elde edilmek istenmiştir. Ancak pandemiden dolayı bu tekniğin uygulanması mümkün olmamıştır. Bunun üzerine yarı yapılandırılmış mülakat soruları katılımcılara gönderilerek cevaplandırmaları istenmiştir. Mülakatta çalışma grubuna, "Öğrencilerinin gözüyle Prof. Dr. Hasan Onat kimdir?" temel sorusuyla ilgili şu beş soru yöneltilmiştir: 1. "Sizce Hasan Onat nasıl bir kişiliğe sahipti?" 2. "Sizce Hasan Onat nasıl bir eğitimci/öğreticiydi?" 3. "Sizce Hasan Onat nasıl bir akademisyendi ve akademisyenliğini ifade eden temel özellikleri nelerdi?" 4. Sizce Hasan Onat'ın Mezhepler Tarihi'ne kazandırdıkları nelerdir?" 5. Öğrencilerine nasıl bir miras bıraktığını düşünüyorsunuz? Ya da "Hasan Onat'tan neler öğrendiniz?"

Bazı katılımcı öğretim üyelerinden gelen cevaplarda yeterli bilgi olmaması durumunda bunlarla google meet üzerinden tekrar mülakat yapılmıştır. 15 Ocak- 20 Şubat 2021 tarihleri arasında katılımcılardan mülakat sorularının cevapları alınmış ve bir kısmı ile de tekrar

[5] Araştırmaya katılan öğretim üyelerinin tam listesi ve kurumları ile ilgili bilgiler ekte verilmiştir.

google meet üzerinden mülakat yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat sorularına verilen cevaplardan ve online mülakatlardan elde edilen nitel veriler, içerik analiziyle yapısal ve kapalı kodlama (K1, K2, K3…) yapılarak araştırmanın temaları belirlenmiştir. Araştırma ana ve alt temalarının oluşturulmasında mülakat sorularına verilen cevaplar ile tamamen katılımcıların ifadelerine dayanan ve üzerinde görüş birliğine varılanlar esas alınmıştır. Başka bir ifadeyle ana ve alt temaların oluşturulmasında tümevarım ve tümdengelim birlikte kullanılmıştır. Diğer taraftan makalede genel olarak Onat'ın öğrencilerinden söz edildiğinde "katılımcı" yerine "öğrenciler" ya da "öğrenci-akademisyenler" ifadesi kullanılmıştır.

Bulgular

Doktorasını, Hasan Onat danışmanlığında tamamlamış olan bütün öğrencileri mülakat sorularını cevaplamayı ve google meet üzerinden mülakat yapmayı içtenlikle ve tereddütsüz kabul etmiş ve zaman ayırmışlardır. Ayrıca her öğrencisi, mülakat soruları arasında yer almamasına rağmen, Hasan Onat'ın öğrencisi olmaktan duydukları mutluluğu özellikle belirtmişlerdir. Örneğin K14, bu duygu ve heyecanını, "Bana, hayatının en büyük şansı nedir? diye sorsalar, herhalde "Hasan Hoca'nın öğrencisi olmaktır." ifadeleriyle K13 ise "Onun öğrencisi olmak benim için her zaman bir gurur ve heyecan vesilesi olmuştur." diye belirtmektedir.

Öğrencilerinin Hasan Onat ile ilgili soruları verdikleri cevaplar, araştırma kapsamında, "insani yönü, eğitimci-öğretici yönü, akademik yönü, Mezhepler Tarihi alanına katkısı ve öğrencilerine bıraktığı miras" başlıkları altında değerlendirilmiştir. Araştırma, söz konusu ana temalar üzerine inşa edilmiş olsa da öğrencilerinin ifadelerinde, Hasan Onat ile ilgili betimlemelerin birbirine geçtiği görülmektedir. Örneğin hocanın insani yönü ile akademik yönünü, öğreticilik yönü ile mezhepler tarihi alanına katkısını veya ondan aldıkları miras ve örnekliği hatta din anlayışını birlikte değerlendirmektedirler. Örneğin K5'in, "Sizce Hasan Onat nasıl bir kişiliğe sahipti?" sorusuyla ilgili ifadeleri şöyledir:

> "Hasan Onat denilince okumak, sorgulamak, düşünmek, tartışmak, analiz etmek, farklı fikirlere hoşgörü ile yaklaşmak ve paylaşmak, akla gelmektedir. Tabiatı, onunla iç içe olmayı, onunla baş başa kalmayı çok seven, öğrendiklerini ve öğrettiklerini tabiatla bağdaştıran

bir yanı vardı. Okumak onun tutkusuydu. Çok yönlü olarak farklı disiplinlerden okumalar yapardı. Hayatı boyunca okuduğu sayısız kitapla, "kitap kurdu" sıfatını sonuna kadar hak ediyordu. Gönlü gibi kapısı da herkese açıktı. Samimi içten ve dürüst olup, ön yargılı olmayıp tutarlı idi. Arı bir Türkçe ile konuştuğu gibi beden dilini de etkin kullanırdı. Neyi nasıl söylenmesi gerektiğini çok iyi bilirdi. Bu nedenle karşısındakine pozitif enerji vererek etkilerdi. Oldukça nazik ve kibardı. Hoşlanmadığı şeyleri bile sabırla dinler sinirlenmezdi. Meraklı ve araştırmacı bir yapıya sahip olmakla beraber sabırlı ve kararlıydı. Güncel gelişmeleri yakından takip ederdi. Yaratıcı bir zekâya sahip olup özgüven sahibiydi. Olayları objektif ve tarafsız değerlendirirdi. Dinin sorun üretmek için değil sorunların çözümüne rehberlik etmek için geldiğini vurgulardı. Daima insan merkezli bir din anlayışına vurgu yapardı. Dil, din, mezhep, tarikat, cemaat veya siyasi fark gözetmeksizin hangi anlayışta olursa olsun herkese karşı sevgi ve saygı gösterirdi."

K16'nın aşağıdaki ifadeleri de Hasan Onat'ın kişiliğini oluşturan özelliklerin birbirinden ayrılamayacağını ifade etmesi ve nitelemesi açısından dikkat çekicidir:

"Hasan Onat deyince aklıma gelen ilk hususlar; saygınlık, ciddiyet, kibarlık, disiplin, özveri, azim, kararlılık, çalışkanlık, soğukkanlılık, diğergâmlık, evrensellik, modernlik, çok yönlülük ve bilimsellik gibi hususlardır. Dolayısıyla Hasan Onat'ın kim olduğu ile ilgili bilgi verirken aslında aynı zamanda Hoca'nın kişilik özelliklerinin temel bileşenleri olan bu hususiyetlerin tamamını göz önünde bulundurmak gerekir. Zira Hasan Onat Hocamız, yere, zamana, şartlara ve kişiye bağlı olarak bu özelliklerinden birini ya da birkaçını öne çıkarırdı ama yine de bu durum onun kastının anlaşılması açısından bütün özelliklerinin göz önünde bulundurulmasını gerektirirdi. Aslında dikkatli bir şekilde durum analizi yapıldığında Hoca'nın söz, tavır ve davranışlarında yukarıda bahsedilen hususların her birinin bir araya gelerek oluşturduğu harmoniyi bulmak mümkündü."

İnsani Yönü

Nazik ve Kibar

Mülakattaki "Sizce Hasan Onat nasıl bir kişiliğe sahipti?" sorusuna ilişkin cevaplarda öğrencileri hocanın nazik ve kibar oluşu üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Hocanın bu özelliğini istisnasız her öğrencisi vurgulamaktadır. K15, "Hasan Onat hem kibar hem de nazik kişiliği ile gönlümüzde taht kurmuştur." ifadesiyle hocanın nezaketinin ve kibarlığının öğrencilerini nasıl etkilediğini belirtmektedir.

Onat'ın insani ilişkilerindeki nezaketini her zaman görmek mümkündür. Örneğin K17, Hasan Onat'ın kibar ve nazik oluşunu, "Hasan Onat, insanların onuruna kıymet verir ve sürekli 'İnsanların onurunu incitmeyeceksiniz.' diye vurgulardı. Kimseyi, özellikle öğrencilerini incitmemeye özen gösterirdi." diye belirtirken K10 ise nazik ve kibar oluşunun diğer kişilik özelliklerinin yanı sıra akademik yönüyle de bir bütünlük gösterdiğini vurgulamaktadır:

> "İnsani ilişkilerde ölçülü davranır, nezaketi elden bırakmazdı. Hocamızın bunca yıldır, abartısız, kızdığında dahi bir defa olsun kabalaştığını, sesini yükselttiğini, bağırıp çağırdığını görmedim desem yalan olmaz. O ağırbaşlı bir duruşa sahipti. Meseleleri olgunlukla, ağırbaşlılıkla ve mantıklı bir şekilde hallederdi. Hocamız fevri biri değildi. Doğrudur, muhatap olduğu kişilerle arasına belli bir mesafe koyardı; bu mesafe koyuş başlangıçta kişilerde bir çekinme, hatta korku hissi uyandırsa da zamanla bu korku ile karışık çekinme hissi saygıya, nezakete, hatta bazen hayranlığa dönüşebilirdi. Bu yönü öğrencilerinde "kalıcı" bir hoca-öğrenci, daha doğru bir ifadeyle usta-çırak ilişkisine dönüşürdü. O artık sizin her zaman hocanızdı. Aslında otoriter davranmasa da otoritesini her zaman hissederdiniz. Onun yanındayken içten gelen doğal bir hürmetle her zaman sözlerinize, hal ve hareketlerinize dikkat ederdiniz."

K10, Hasan Onat'ın nazik ve kibar oluşunun sadece öğrencilerine değil farklı eğitim düzeylerine sahip her kesimden insanla ilişkilerinde de her zaman görülebileceğini belirtir ve onu "halktan biri" olarak nitelendirir. Lisanstan itibaren Onat'ın öğrencisi olan K13 de hocanın nazik ve kibar oluşuna vurgu yapmakta ve "bunca yıldır Hasan hocamın bir kez dahi sinirlendiğine, yüksek sesle konuştuğuna, kaba sözler sarf ettiğine, herhangi bir kimseye karşı yüzünü ekşittiğine şahit olmadım. O, insan olması hasebiyle herkese saygı duyar ve fikirlerini muhatap alırdı. İnsana insan olduğu için değer verirdi." sözleriyle düşüncelerini ifade etmektedir.

Hasan Onat'ın nezaketi yapmacık değildir. Onun inandığı ilkelerle bütünleşmiştir. K16, bununla ilgili olarak şu tespitte bulunmaktadır:

> "Hocamız, saygın bir insandı. Çünkü tüm kesimlerin takdirini kazanmıştı; ciddi bir insandı ama ciddiyeti asla asık suratlılık olarak görmezdi. Sürekli tebessüm etmesi de bunu gösterirdi. Ona göre ciddiyet, prensiplerle olurdu. Hocamız, son derece kibar bir insandı. Kibarlık ve nezaketi, konuşmasından ve davranışlarından rahatlıkla anlaşılabilirdi."

K4 ise Hasan Onat'ın koşullar ne olursa olsun nezaketini hiçbir zaman kaybetmediğini vurgulamaktadır:

> "Hoca, ilmî tartışmaları oldukça sever ve bulunduğu ortamları yoğun fikir alış-verişlerinin yaşandığı düşünce panayırlarına çevirirdi. Sahip olduğu fikirleri bilimsel temelli sağlam argümanlar ile ortaya koymaya gayret eder, bu bağlamda muhatabının doğruyu görmesine katkı sunar, ancak dayatmacı olmazdı. Zaman zaman tartışmaların harareti yükselse de hocanın nezaket kurallarını zorladığı asla vaki olmazdı."

Bütün öğrencilerinin Hasan Onat'ın nezaketi ve kibarlığı ile ilgili birleştikleri ortak nokta, onun bu özelliğinin insani ilişkilerinde bütün söz ve davranışlarına yansıması, abartıdan uzak, samimi ve içten, her koşulda varlığını koruyor olmasıdır. K3, Onat'ın bu özelliğinin, fikirleri aynı olmasa bile çevresindeki her kesimden insanla kolaylıkla dostluk ve yakınlık kurmasını sağladığını ve "bu kişiliğini kazanmasında sevdalısı olduğu memleketi Çankırı yöresindeki "Yâran Meclisleri"nden, gelenek ve kültüründen tevârüs eden bir etki olduğu kanaatinde" olduğunu söylemektedir.

Öğrenciye, Emeğe ve Bilgiye Saygılı, Eleştiriye Açık

Öğrencilerinin Hasan Onat'ın görüş birliğine vardıkları insani özelliklerinden biri de öğrenciye ve öğrencinin emeğine, bilgisine gösterdiği saygıdır. Hocanın bu özelliği, insana ve öğrenen kişiye verdiği değerden kaynaklanmaktadır. Bu saygı, lisans ve lisansüstü bütün öğrencilerine yöneliktir:

> "Hoca lisans öğrencilerine karşı da son derece seviyeli ve saygılı bir duruşa sahip idi. Öğrencilere sürekli siz diye hitap eder, onlara değer verir ve gerektiğinde rencide etmeden onlarla tartışmaya girerdi. Kanaatimce hocanın bu tavrı öğrenciye değer vermesinin bir sonucu idi." (K6)

> "Lisans ikinci sınıfta Hasan Hoca ile kitap okumalarına başlamamızla birlikte Hasan Onat Hocanın ilk fark ettiğim özelliği insana saygı prensibi olmuştu. Fikirlerime belki benden daha çok kıymet göstermiş, sabırla dinlemeye özen göstermişti." (K17)

Hasan Onat, fikirlerine karşı çıkılmasından rahatsız olmayan hatta düşünce ve görüşlerinin eleştirilmesini teşvik eden biriydi. Farklı görüşleri sabırla ve dikkatle dinler, öncelikle anlamaya çalışırdı. Kendi fikrinde dayatmacı değildi. Elbette bu konularda temel

aldığı bazı ilkeleri vardı. Bunların başında insan onurunun zedelenmemesi, bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olunmaması, eleştirilerin temelsiz ve disiplinsiz yapılmaması gelirdi. Derslerinde veya sohbetlerinde kendisine yöneltilen üslupsuz eleştirilere dahi bir nezaket çerçevesinde cevap verirdi. Öğrencilerinin hocanın bu özelliği ile ilgili bazı ifadeleri şunlardır:

> "Hocanın bilgiye ve kaynağa dayalı olmayan afaki diyebileceğimiz yorumlara müsamahası yoktu. Vardığı sonuç ne olursa olsun sistematik bir bilgiye ve veriye dayandırılmış bilimsel bilgiyi, kendi görüş ve kanaatlerine yüzde yüz ters olsa bile önem verir, saygıyla karşılardı." (K11)

> "Hasan hocamızın en açık özelliklerinden birisi öğrenciye değer vermesidir. Hocamız ders esnasında kendisine karşı çıkılsa dahi öğrencisini sonuna kadar dikkatle dinler ve onun düşüncesine saygı duyardı. O hiçbir zaman karşıdakini yerme veya düşüncesinden dolayı tavır alma gibi bir uygulamaya gitmemiştir. O bazı ilkelerinde kararlı ve bu kararlarını da öğrencilerine de aktarırken baskıcı değil tam aksine eleştiriye açık bir şekilde anlatırdı." (K7)

Hasan Onat, öğrencilerinin ifadesiyle "İncitmeden ve incinmeden saygı çerçevesinde ve bir muhabbet ortamı tadında tatlı bir tartışma yapılabilir ender insanlardan biriydi." (K3); "Karşısındaki kimselerin fikirlerine katılmasa dahi onları sonuna kadar dinleyen, eleştirirken de nezakete büyük özen gösteren bir eleştirmendi." (K8); "Dinlemesini bilen, eleştiriye açık ve gerektiğinde eleştirmekten kaçınmayan biriydi. Bu tavrı, bende her zaman hayranlık uyandırmıştır." (K13)

Rasyonel ve Esprili

Hasan Onat'ı yakından tanıyanlar onun özellikle bilimsel konulardaki rasyonel, bilimsel düşünceden taviz vermeyen özelliğini iyi bilirler. Hoca, insani ilişkilerini mümkün olduğunca rasyonel ve mantık çerçevesinde şekillendirirdi. Konuştuğu konuyu muhatabında şüphe bırakmayacak şekilde ve görüşlerini karşısındakine açık, net ve sistematik biçimde aktarmaya çalışan, özgüveni yüksek biriydi. Bu özelliği nedeniyle ilk bakışta ciddi ve sert bir duruşa sahip gibi görünün Onat, aslında esprili ve duygusal biriydi. K10, hocanın birbirine zıt gibi görünen bu özelliklerinin birbiriyle nasıl uyumlu olduğunu şöyle ifade etmektedir:

> "Hocamız insani ilişkilerinde rasyonel biriydi. Duygular, en azından görünüşte, daha geri planda kalırdı. Bu husus ona, duygusal olmaktan çok sağduyu ve mantıkla hareket eden birisi olduğu izlenimi verse de hocamızın, dışarıya fazla yansımasa da nüktedan, hassas ve esprili bir yönü de yok değildi. Onu yakından tanıyanlar bunu gayet iyi bilirler. Fakülte dışında birebir ilişkilerinizde, onunla seyahatlerinizde veya ziyaretlerinizde buna çokça şahit olurdunuz." (K10)

K16 ise Onat'ın rasyonel olmasını "soğukkanlılık" ile birleştirerek bu durumun insan ilişkilerinde nasıl avantaja dönüştüğünü vurgulamaktadır:

> "Özellikle kişiler arası ilişkilerde duygulara çok fazla yer vermez, olay ve olguları olabildiğince akıl ve mantık zemininde değerlendirirdi. Böylece birçok olay karşısında soğukkanlılığını koruyan Hocamız, özellikle insan ilişkilerinde sürekliliği esas alır böylece de çok sayıda insanın hayatına daha uzun vadeli bir biçimde dokunmak isterdi."

Hasan Onat, ilk bakışta duruşu ve konuşmasıyla insanlara mesafeli gibi gözükse de kısa bir süre sonra onunla muhatap olan kişi, durumun göründüğü gibi olmadığını fark edebilirdi. Çünkü hoca insanı, ayağa kalkıp karşılar, oturacağı yeri gösterir, hal ve hatırı sorar ve ikramda bulunurdu. Eğer zaman ve ortam müsaitse seviyeli bir konuşma ortamı oluşurdu. Bu süreç içinde konuşulanların entelektüel seviyesinin yüksekliği yanında esprili konuşmalar ve şakalar da yapılırdı. K12'nin bununla ilgili bir anısı şöyledir:

> "Hocamla ilgili birçok anım olmuştur. Bu anılarım, aramızdaki samimiyete ve sevgiye dayalı bir muhabbetin izlerini taşımaktaydı. Nitekim bir ara derslerimi aksatarak Hocamı kızdırmıştım. 'Bana bak, ben kung fu biliyorum, döverim seni.' deyince ben de 'Hocam ben de karate biliyorum.' demiştim. 'Beni fazla kızdırma atarım seni dördüncü kattan.' dedi. Ben de 'Hocam paraşütle geldim.' demiştim. Kendileri de güle güle 'Hadi çık dışarı' demişlerdi."

Hasan Onat'ın espri ve şaka anlayışının bir seviyesinin olduğunu da belirtmek gerekir. O, şaka yaparken dahi karşısındaki insana bir mesaj verirdi. K13'ün bununla ilgili bir anısı şöyledir:

> "Bir gün Hocanın odasındayken içeri giren bir bal arısını elindeki kalemle yönlendirerek pencereden dışarı çıkaran ve daha sonra 'Hocam işte herkes için böyle bir yol gösterici ve kurtarıcı lazım.' diyen Ahmet'e hocanın, 'Oğlum Ahmet sen arı mısın?' cevabı, bizi hem

güldürmüş hem de çok düşündürmüştü. Bu espri dahi bize onun insana ve akla bakışı hakkında önemli bir fikir vermektedir."

Hasan Onat, espri ve şakayı yerinde, ortamında ve gerektiği kadar yapardı. Bu onun vakarlı oluşuyla da ilişkilidir. Ancak bu vakarlı duruşunun yanı sıra aynı zamanda mütevazı birisiydi. Örneğin K8, bir vesileyle Fakülteye getirmek durumunda kaldığı bir gün hocanın "küçük çocuğuna gösterdiği ilginin ve onun elini öpmesinin kendisini çok etkilediğini" ifade ederken onun ne kadar mütevazı olduğunu belirtmektedir. Öğrencilerinin buna benzer anlattıkları anıları aynı zamanda hocanın kendine olan özgüveninin ve alçakgönüllülüğünün de bir göstergesidir. K14'ün aşağıdaki anısı bunun güzel bir örneğidir:

"Zannedersem yüksek lisans dersimizdi. Mesele keramet konusuna gelip dayanmıştı. Vardır, yoktur gibi karşılıklı mülahazalar yapılırken hocanın aklına bir kitap geldi. Tabii hocanın kitabı çok olduğu için zamanla kütüphanesinin düzeni bozulmuş, bazı kitapların yerleri değişmişti. Aradığını bulmakta zorlanıyordu. Hoca kitabı ararken ben de 'Hocam bende keramet var.' deyip konunun gidişatına uygun bir espri yapmaya çalıştım ve hiç bakmadan arkamdaki kitaplardan birini çektim. Bir de ne görelim. Hocanın aradığı kitap elime gelmiş. Birlikte çok gülmüştük."

Cömert, Vefakâr, Kararlı ve Çalışkan

Öğrencilerinin Hasan Onat'ın insani yönü ile ilgili öne çıkardıkları özellikleri ifadeleri arasında cömertlik, vefakârlık, kararlılık ve çalışkanlık da çokça vurgulanmaktadır. Hocayla kısa bir müddet zaman geçiren birinin onun ne kadar cömert olduğunu görebileceğini, odasına gelen birini en azından bir çikolata vermeden göndermediğini, öğrencilerinin ders esnasında dahi ne kadar cömert olduğunu fark edebileceklerini belirtmektedirler:

"Doktora öğrencileri olarak bizler hocanın odasında ders yapardık. Hocamız çay vb. içecek bazen de yer yer kendi bahçesinden veya kendisine hediye olarak getirilen yiyecekleri bütün öğrencileriyle paylaşırdı. Bazen de kendi eliyle tek tek bizlere ikram ederdi." (K11)

Hasan Onat'ın Eldivan'da babasından kalma bir bahçesi vardır. Özellikle kiraz zamanında kasalarla kirazları getirir ve bütün fakülteye dağıtırdı. Sürekli görüştüğü öğrenci, dost ve arkadaşlarını ise Eldivan'a davet eder, onlarla vakit geçirir ve ilmi sohbetler yapardı.

K5'in hocanın bu yönüyle ilgili bir anısı şöyledir: "Hocamızın Eldivan'da çok güzel bir bahçesi vardı. Özellikle kiraz zamanında dost ve arkadaşlarını Eldivan'a davet ederdi. Arkadaşlarla gittiğimiz günü unutamam."

Cömertlik beraberinde diğergâmlığı ve yardımseverliği de getiren ya da içeren bir özelliktir. Hoca bazen hissettirmeden çevresindekilerin hal ve hatırlarını sorar, yardım edebileceği bir şey varsa kim olursa olsun yardım etmeye çalışırdı. Özellikle bilimsel bir çalışma için bir yere gidecek öğrencilerinin maddi ihtiyaçları olup olmadığını sorar ve elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışırdı:

> "Yüksek Lisans tez döneminde çalışmamın kaynakları için Hocama, İran'a gideceğimi söylemiştim. Hocam da gitmeden bir gün önce 'Bana uğra.' demişti. Yanına vedalaşmak için gittiğimde bir miktar harçlık koyduğu zarfı bana uzatmış ben de almak istememiştim. Hocam ısrar edince ona ancak borç karşılığı alabileceğimi söyledim. O da "Ben borç vermem. Ama bir gün Azerbaycan'da önemli bir makama gelir ve beni de davet eder ağırlarsan ödeşiriz." demişti. (K12)

> "Hocamızın, Ankara'nın zor ekonomik koşullarında Yüksek Lisans ve Doktora eğitimine devam eden ben ve diğer araştırma görevlisi arkadaşlarım için (ortalama dört yıldan fazla süreli) sağladığı önemli miktarlardaki burs desteği bizler için büyük katkı olmuştur." (K13)

Hasan Onat cömertliği yanında vefakâr biriydi. Vefakârlığı, öğrencilerinin büyük bir kısmının vurguladıkları bir özelliğidir. Pek çok öğrencisi hocanın arkadaşlarına, dostlarına, akrabalarına olan vefakârlığını ifade etmektedir. Örneğin derslerinde başta Ethem Ruhi Fığlalı olmak üzere Hüseyin Atay ve M. Said Hatipoğlu gibi hocaları hakkında saygısızlık sayılabilecek herhangi bir ifadesine şahit olmadığını belirten K6, hocanın bu özelliğini, "Hocalarının bilgi ve erdemlerini gündeme getirir, onlardan öğrenmiş olduğu nadir bilgileri veya hatıralarını bizlerle de paylaşmayı severdi. Latife cinsinden bazı hatıralarını paylaşırken onların itibarını sürekli gözetirdi." ifadeleriyle vurgulamaktadır. Onat, kendisini yetiştiren hocalarını her zaman sevgi ve saygıyla anardı. Hocaları emekli olduktan sonra devamlı onları ya Fakültedeki odalarında sık sık ya da müsaitlerse evlerine gitmek suretiyle ziyaret eder, hal ve hatırlarını sorardı.

Hasan Onat'ın öğrencilerinin hocaları ile ilgili en fazla vurguladıkları özelliklerin başında azim, kararlılık ve çalışkanlık gelmekteydi.

Onat'ın iyi bir ilim insanı olmasını sağlayan bu özellikler aynı zamanda onun insani meziyetleridir. Hocanın bu yönüyle ilgili olarak K2, "Düşüncesini ifade etmede ve savunmada kararlı bir tutum sergilerdi." derken bunları hocanın en çok öne çıkan kişilik özellikleri olarak nitelendiren K16 ise "Kolay kolay pes etmeyen yapısı, olaylar karşısındaki mücadeleci tavrı, olumsuzluklardan etkilenmeyen kararlılığı ve bitmek tükenmek bilmeyen enerjisinin kazandırdığı çalışkanlığı, Hasan Onat'ı Hasan Onat yapan temel hususiyetlerdendi." ifadeleriyle vurgulamaktadır.

Kararlık ve çalışkanlık disiplinle yakın ilişkilidir. Onun için öğrencilerinin tamamı hocanın disiplinli oluşunu özellikle belirtmektedirler. K16'ın onun ilim konusunda ve diğer alanlarda ne kadar disiplinli olduğu ile ilgili ifadeleri şöyledir:

> "Herkesçe bilinen ilmî titizliği ve disiplini bir kenara bırakılacak olursa özellikle asistanlarına verdiği görevleri günü gününe takip etmesi ve verdiği görevlerin hiçbirini unutmaması, onun disiplinini gösteren en önemli hususlardandı. Yine lisans ve lisansüstü derslere çok büyük oranda kendisinin iştirak etmesi de onun disiplini bağlamında anılmalıdır."

Adaletli, Vatanperver ve Doğayı Seven

Adalet, insan hayatının her boyutunda olduğu gibi insan ilişkilerinde de çok önemli bir erdemdir. Öğrencilerinin Hasan Onat'ın en fazla değindikleri özelliklerinden biri de adaletli oluşudur. K10, hocanın bu özelliğini, "Adalet duygusundan asla ödün vermezdi. Bu husta herkese eşit mesafedeydi. Hem sevdiklerine hem de sevmediklerine karşı adildi." ifadeleriyle nitelendirmektedir. Onat'ın öğrencilerinin adaletiyle ilgili bazı ifadeleri şöyledir:

> "Hasan Onat için adalet tüm fiillerinin odak noktası konumundaydı. Adaletle anlamanın, düşünmenin kısacası her türlü fiilin adaletle mümkün olduğunu düşünür ve kendi hayatında uygulardı. Hatta Devletin dininin adalet olduğunu söylerdi. Yazdıklarında, insanlarla ilişkilerinde, akademik ve sosyal hayatında adalet onun için her zaman ilk sıradaydı." (K17)

> "Hoca bizlere, idareci olduğumuz zaman insanların özlük haklarıyla oynamamız gerektiğini, insanlara karşı besleyebileceğimiz olumsuz duyguların bizi adaletsizliğe ve tarafgirliğe sevk etmemesi gerektiğini daima hatırlatırdı." (K13)

Hasan Onat ile özdeşleşen insani özelliklerinden bir diğeri de vatanperverlik idi. K4, hocanın bu özelliğini, "ülkesini ve milletini seven bir vatan evladı ve münevver bir mütefekkirdi." diye vurgulamaktadır. Onat, sadece duygu olarak vatanını sevmenin ötesinde bir bilim insanı olarak da yazı ve söyleşilerinde vatan ve milleti sevmenin önemi ve değeri üzerinde durmuş ve bu konuda özellikle radyo ve televizyon programlarıyla gençliğe rehberlik etmiştir. Onun vatan sevgisi sadece Anadolu topraklarına yönelik değil bütün Türk dünyasını kapsayacak boyut ve derinliktedir. K5'in aşağıdaki ifadeleri hocanın vatanperverliğinin bu derinliğine işaret etmektedir:

> "Türk Dünyası ve İslam Âleminin dertleriyle dertlenen ve sorunlarına çözümler üretmek için çaba gösteren bir bilim adamıydı. Türk kültürü ve İslam medeniyeti ile ilgili çeşitli makaleler ve söyleşilerle Türk gençliğine önderlik ve rehberlik etti."

Öğrencilerinin Hasan Onat'ın vurgu yaptıkları özelliklerinden biri de doğa, tabiat sevgisidir. Hocanın bu özelliğini çocukluğunu köyde geçirmesi, köy hayatını iyi bilmesi, doğa ve tabiatla küçüklüğünden beri iç içe olmasıyla ilişkilendirmektedirler. Bu değerlendirmeler doğrudur. Ancak doğaya ilgi duymanın yanında onu okuyabilmek, değerlendirebilmek, bunlardan yeni anlamlar çıkarabilmek ayrı bir beceri gerektirir. Hocanın bu yönünü en güzel biçimde K17 şöyle ifade etmektedir:

> "Hasan Onat'ın kişiliğinin incelikleri sanatla, edebiyatla da zenginlemişti. Evreni okumaya gayret etmişti hocamız. Doğaya, tabiata kıymet verir, tabiatı izleyerek düşüncelerini zenginleştirir, hayatı anlamlandırmaya çalışır, gözlemleri, tefekkürü neticesinde metaforlar çıkartır ve bizleri de kendi deyimiyle 'doğanın dip seslerine kulak vermeye' davet ederdi. Velhasıl Hasan Onat'ın kişiliğinin incelikleri her yere sirayet etmişti."

Öğrencilerinin vurguladıkları gibi Hasan Onat, bir insanın sahip olması gereken insani niteliklere sahipti ve bunları hayatında uygulayan bir kişi idi. Hocayla otuz yılın üstünde hem öğrencisi ve asistanı hem de meslektaşı olarak beraber olan K1'in aşağıdaki tespitleri bize, hocanın insani özellikleriyle ilgili bütüncül bir bakış açısı vermektedir:

> "Hasan Onat, benim için iyi bir dost, kardeş, arkadaş, sırdaş, baba ve aile dostu idi. Eski biyografi eserlerinin tanımıyla, insan olarak,

'dürüst, nazik, mütevazi, kibar, cömert, kararlı, çalışkan, paylaşmayı seven, eleştiriye açık, mücadeleci, sevgi dolu, dindar, Kur'an aşığı, insanperver, doğruları söylemekten korkmayan', bugünün değerleriyle 'idealist, mücadeleci, milliyetçi, vatanperver, Türkiye sevdalısı, duru bir Türkçe konuşan, şair, yazar, hatip, iyi bir okuyucu, kitap muhibbi, saygılı, saygın bir İlahiyatçı, mütefekkir ve güzel bir insandı."

Eğitimci/Öğretici Yönü

Öğrencileri, Hasan Onat'ın insani yönünün yanı sıra tabii olarak eğitimci kişiliği ve öğreticilik vasfı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Öğrencilerinin, "Sizce Hasan Onat nasıl bir eğitimci/öğreticiydi?" sorusuna verdikleri cevaplarda Onat'ın, metodolojik düşünen, alanına hâkim, okuyan, sorgulayan, eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim, çoklu okuma, zamanı planlayabilme, araştırma vb. becerilere sahip "öğrenci yetiştirme" gayreti, isteği, disiplini açık bir şekilde görülmektedir. Diğer taraftan Hasan Onat öğrencilerinin sahip olmalarını istediği bilgi, beceri ve tutumları kazandırma sürecinde insani, eğiticilik ve bilimsellik özelliklerinin hepsini bir arada kullanmıştır. Bu, öğrenme ve öğretme sürecinin daha etkili ve verimli olmasını sağlamıştır. K8, hocanın ders işleyişi sürecini toplu olarak şöyle sıralamaktadır:

"Konulara vukufiyetinin yanı sıra net ve berrak hitap eden bir öğretmendi.

Öğrencisinin hem ders aşamasında hem de tez aşamasında nasıl bir yöntem takip etmesi gerektiği ile titiz bir şekilde ilgilenirdi.

Tezin aşamalarında öğrencilerden sunum ister; bu sunum esnasında öğrencileri dikkatlice dinler ve onların ufkunu açacak sorular sorardı.

Öğrencilerine tezleri ile ilgili cevabını bulması gereken temel problemleri iyi belirlemeleri gerektiğini öğütlerdi.

Öte yandan lisansüstü öğrencilerine lisans derslerini de takip etmelerini önerirdi. Bu husus bizim için İslam Mezhepleri Tarihi lisans derslerinin sunumunda önemli bir tecrübe olmuştu.

Yine bazı tez ve makaleleri bize okutup değerlendirmemizi ister ve bu konuda eksikliklerimize dikkat çekerdi.

Tez sürecinde öğrencinin hocanın tespitlerine katılmak zorunda olmadığı, farklı; hatta hocanın görüşüyle zıt sonuçlara ulaşabileceğini vurgulaması çok önemliydi. Hasan Onat hocamızın talep ettiği şey

ileri sürdüğümüz görüşlerin 'iç tutarlılık' göstermesiydi. Yani talep ettiği husus öğrencinin yazdıklarında kendisi ile çelişmemesiydi."

K8'in, Hasan Onat'ın ders işleyişi ile ilgili ifadeleri hem hocanın alanına hâkimiyeti hem öğrenci ile iletişimi, rehberliği, öğrenme sürecinde kullandığı strateji, yöntem ve teknikler hem de öğrencilerine kazandırmak istediği bilgi ve beceriler ile ilgili önemli tespitlerdir. K8'in belirlemeleri hocanın alan, genel kültür ve öğreticilik bilgi ve becerilerinin üst düzey olduğunu da göstermektedir.

Öğrencilerinin ifadelerinden Hasan Onat'ın eğitimci kişiliği ve öğretici özelliklerine ilişkin yapılan kimi tanımlamaları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür.

İnteraktif ve Etkili İletişim Becerisi

Bir eğitimcinin sahip olması gereken en önemli özelliklerden biri öğrenme ve öğretme sürecinde aktif olması ve öğrencileriyle iyi bir iletişim kurabilme becerisidir. Bu beceriler, öğrenme ortamının çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak dinamik olmasını sağladığı gibi öğrencinin bireysel yeteneklerinin tanınmasına da fırsat verir. Dersin kazanımlarının gerçekleşmesini sağlar.

Öğrencileri, Hasan Onat'ın derslerine daha sınıfın kapısından gülümseyerek girdiğini, pek çok kitapla derse geldiğini belirtmekte, ders anlatmaya başlamadan önce öğrencilerinin öncelikle hal ve hatırlarını sorduğunu, eğer o günlerde önemli bir olay olmuşsa kısaca o konuda konuştuğunu ve onların görüşlerini aldığını, yoksa geçen haftaki dersin kısa bir özetini yaptıktan sonra o gün işleyecekleri konu, önemi ve süreç hakkında bilgi vererek derse başladığını ifade etmektedirler. Aslında olması gereken bu durum, ders hocasının ne kadar interaktif olduğu ve iletişim bilgisinin güçlü olduğunun, ders başlangıcındaki söz ve davranışlarının öğrenci motivasyonunu sağlamadaki etkisinin ve dersin ilerleyen kısımlarının öğrenci merkezli ve dersin aktif ilerleyeceğinin bir göstergesidir. Öğrencilerinin Hasan Onat'ın eğitimciliğinin bu yönü ile ilgili bazı ifadeleri şöyledir:

"Hocamız dersleri esnasında oldukça akıcı ve açık bir Türkçe ile konuşurdu. Hasan Hoca'nın her dersinin mutlaka diğerinden farklı olması en çok dikkatimi çeken hususlardan biri olurdu. Yine onun gerek lisans gerekse lisans üstü dersleri için tüm öğrencilerinin ortak kanaati zamanın nasıl geçtiğini anlayamadan dersin sonlanması olurdu. Derslerinin her anında aynı enerjiyle ve aynı heyecanla

karşımıza çıkardı hocamız. Dersten hiçbir şekilde kopmaz, öğrencilerin de kopmasına izin vermezdi. Ve mutlaka her derste yeni bir şey söylerdi." (K17)

"Hocamız derslerinde yazılı materyale bağlı kalmaksızın konularını anlatır, öğrencinin dikkatini tümüyle toplayabilmeye ve canlı tutmaya özen gösterir; konuya hâkimiyetini işine olan saygısının bir gereği olarak görürdü." (K9)

Hasan Onat hocayla lisans derslerine de katılan K1'in, onun dersteki aktifliği ve disiplini ile ilgili aşağıdaki söyledikleri önemlidir:

"Her derse ilk defa giriyormuş gibi enerjik ve interaktifti. Asistanlık döneminde bir yıl derslere beraber girmiştim. Derslerde hiç oturduğunu görmedim, derslerini hep ayakta anlatırdı. Pandemi dönemine kadar hep böyle devam etti. Tartışmalı geçtiği için derslerin nasıl bittiği anlaşılmazdı. Yıl boyunca derslerine aksatmadan katılırdı. Ciddi bir maniası varsa asistanı olarak bana haber verirdi. O derse ben girerdim."

Öğrencileri, Hasan Onat'ın derslerinde öğrencileriyle iyi bir iletişim kurduğu hususunda hem fikirdirler. Ancak hocanın bu iletişim sürecinde öğrenciyle iletişimini her iki tarafın da statülerin gerektirdiği rol davranışlarına uygun gerçekleştirdiğine de vurgu yapmaktadırlar:

"Öğrenci-hoca ilişkilerinde her daim ağırlığını koyan ne çok öğrenciyle içli dışlı ne de tamamen kopuk bir insandı. Hocamızın bazı zamanlar tam bir baba hissiyatı uyandıran bazı zamanlar ise hoca otoritesini koyan itidalli bir tavrı vardı. (K7)

Öğrenci Merkezli ve Beceri Temelli Eğitim

Hasan Onat, kendi alanının yanı sıra diğer alanlarla da ilgilenen bu konuda kendini geliştiren biriydi. Özellikle eğitim konularında başta eğitim felsefesi olmak üzere öğrenme öğretme süreçleri konusunda da okumalar yapmış yazılar yazmıştır. Bunun yanı sıra başta İlahiyat Fakültesinin eğitim ve öğretim programlarının ve ilk ve ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programlarının geliştirilmesinde aktif olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla o, öğrenmenin nasıl gerçekleştiği ile ilgili yeni akademik çalışmalar konusunda bilgiliydi. Hem aktif kişiliği hem bu alandaki bilgisi hem de bilimsel bakış açısı onun öğrenme ortamlarında aktif öğrenci katılımına önem vermesinde önemli bir rol oynamıştır.

Hasan Onat, öğrenme ortamlarında öğrenci merkezli yaklaşımı benimsemiş bir eğitimciydi. Öğrenme ve öğretme sürecinde öğrencinin derslerine aktif katılımını sağlamak için çeşitli strateji, yöntem ve teknikler kullanırdı. Bunların başında soru-cevap, beyin fırtınası, problem çözme, araştırma ödevi gibi ders içi ve dışı etkinlikler gelmekteydi. Ancak bunların en önemlisi hocanın lisanstan başlayarak lisansüstü düzeyde de artarak öğrencilerine kitap okutup, özetlerini çıkarttırıp birlikte konuşup tartışmasıydı. Dolayısıyla istisnasız her öğrencisinin Onat'ın eğitimciliği ile ilgili ifade ettiği husus onun kitap okutup birlikte tartışmalarıdır. Öğrencileri, Onat'ın öğrenme ortamlarında aktif öğrenci katılımını da sağlayarak onlarda özellikle kitap okuma yoluyla bilimsel zihniyet ve tasarım, eleştirel düşünme, problem çözme gibi becerileri kazandırarak onları sorgulamaya ve anlamaya yönelttiğini ifade etmektedirler. Öğrencilerinin bu özelliğiyle ilgili bazı ifadeleri şöyledir:

> "Öğrencilerinin zihinlerini hem etkileyici anlatımları ile bizzat hem de sorumlu tuttuğu kapsamlı ödevlerle doldururdu. Kitap okumak nasıl onun için bir tutku ise, kitap okutmak da bir tutkuydu. Çok okuturdu. Ders işleyişi her zaman için interaktifti. Her dersi, fikir alışverişi, tartışma ve beyin fırtınası ile doluydu. Öğrenciye rota çizmeyi sevmez, ama hiçbir zaman da onları kendi haline bırakmazdı. Öğrencilerinin, kendi yolunu kendisi tayin eden, hür birer fert olmasını isterdi. Ancak, her birine pusula olarak bilime işaret ederdi. Kendisi de ufak dokunuşlar, ufak yönlendirmelerle katkıda bulunurdu. Eğitimci kimliğinin merkezinde 'okuma' vardı." (K5)

> "Hasan Onat'ın eğitimci/öğretici yönü ile ilgili olarak en çok dikkat çeken hususlardan biri, öğrencilerine okumak üzere vermiş olduğu kitaplardı... İlgili kitapların okunmasının ardından Hocayla yapılan müzakereler ise eğitim sürecinin belki de en verimli noktasına karşılık gelmekteydi. Bu müzakereler sayesinde kitapta yazılanlara ek olarak Hoca'nın da eleştiri, öneri ve katkıları açığa çıkardı. Bütün bu olan bitenler üzerinden bilimsel/eleştirel bir okuma kültürüne buradan hareketle de bilgi üretme ve eleştirel düşünme yetisine sahip olan her seviyeden öğrenci, aslında farkında olmadan o andan itibaren bilgiyle baş başa kalacak ve kendi başına bilgi üretebilecek bir noktaya gelirdi." (K16)

> "Özellikle lisansüstü derslerimizde mutlaka öğrencilerin bir ders öncesinden önerilen kitap vb. materyali okumasını ve notlar almasını isterdi. Ders esnasında ise okuduğumuz eserlerle ilgili olarak ilk

> sorduğu şey "Ne anladın?" sorusu olurdu. Bu noktada dersler esnasında önce düşünmeye sevk eder, gerekirse ip uçlarını paylaşır, sabırla dinler ve sonucu bizim bulmamızı amaçlardı. Ve mutlaka her birimizin fikirlerine ayrı ayrı kıymet verirdi. Dersin sonunda, kendisinin ders öncesinde mutlaka okumuş olduğu eserle ilgili olarak daha önce hiç aklımıza gelmeyen fikirlerin oluşmasını sağlardı. Dersler esnasında ezber bilgiye kesinlikle kıymet vermezdi. Ancak temel bir bilgi birikimini de mutlaka gerekli görürdü. Eleştirel düşünce, akıl yürütme ve anlamanın esas beceri olduğu düşüncesiydi. Hocamızın öğrencileriyle ilişkisinde özgür düşünce hakimdi. Onların fikirlerine değer verir hatta yazdıklarını yayınlanmadan önce öğrencileriyle paylaşır ve tarafsız bir şekilde eleştirilerimizi iletmemizi isterdi. Öyle ki, hocamızın öğrencileriyle ilişkisi bana hep, kendisinin de çok büyük bir kafa olarak gördüğü Ebû Hanîfe'nin öğrencileriyle ilişkisini anımsatır." (K17)

Hasan Onat'ın öğrenci katılımını sağlamak suretiyle dersi nasıl işlendiği, bu süreçte öğrencilerine kazandırmak istediği beceri ve tutumlarla ilgili K1'in aşağıdaki ifadeleri hocanın yetiştirmek istediği öğrenci profilini görmemiz açısından önemlidir:

> "Master ve doktora dersleri, öğrenci sayısının azlığı dolayısıyla Hoca'nın odasında yapılırdı. Her hafta bir konu ile ilgili kitap ve makaleler verirdi. Derste okunan kitap ve makalelerle ilgili değerlendirmeler yazmamızı ve derste onları sunmamızı ve tartışmamızı isterdi. Yazmak ve tartışmak, bizim için son derece önemliydi. Çünkü hem akademik yazımı hem de bilimsel tartışmaların nasıl yapıldığını öğrenmemizi sağlıyordu… Kaynaklara dayalı eleştirel araştırma yöntemini bu derslerde yazdığımız bu araştırmalar yoluyla öğrendik."

Öğrencilerinin ifadelerinden özellikle öğrenme ortamlarında Hasan Onat'ın işlenen konu, okunan kitap vb. ile ilgili sorduğu sorularla öğrencilerini derse kattığı, dersin kazanımlarının gerçekleşmesinde sorduğu sıra dışı soru türlerinden oldukça çok yararlandığı da dikkat çekmektedir:

> "Tanıştığımız ve derslerini aldığım ilk dönemdi. Yüksek lisans derslerinin birinde Montgomery Watt'ın İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri adlı kitabının ilk 80 sayfasını haftaya kadar okumamızı istedi. İstenen bölümü okumanın verdiği özgüvenle derse geldim. Derste bulunan herkes bölümle ilgili düşüncelerini bir şekilde aktardı ya da aktaramadı. Sıra bana geldiğinde diğer arkadaşlarda olduğu gibi Hasan hocanın bir dizi sorusuyla karşı karşıya kaldım. Her biri sert

birer kroşe gibiydi ve sanki okuduğum bölümle bir alâkası yok gibiydi. Olaylar ve kişiler bölümde vardı ama sorular bir tuhaftı ya da bana öyle gelmişti. Okumuştum bölümü elbette belki de anlamamıştım. Verdiğim cevaplar beni de tatmin etmemişti. Büyük bir moral bozukluğuyla eve döndüm ve yeniden bölümü okudum. Hocanın soruları zihnimde dolaşımdaydı. Sonraları şunu anladım ki hoca ilmi merakı kışkırtan ve zorlayan sorular sormada ustaydı. Bunu bilinçli olarak yapıyordu, yansımalarına şahit olmayı seviyordu. Bu taktiğin olumlu dönüşlerini de bir şekilde alıyordu. Zihinsel inşayı sorularıyla ve yönlendirmeleriyle sağlıyordu. Onunla konuşmak ve fikir alışverişinde bulunmak, pozitif enerjisini ortak olmak ve yeni bilgilere yelken açmak anlamı taşıyordu." (K2)

Hasan Onat'ın kitap okutma etkinliği sadece okumak için değildi. Öğrencilerinden kitap okumalarını istemenin yanında onların kitapları nasıl okuyacağı konusunda bir okuma becerisi kazandırmaya da yönelikti. K2'nin, "Öğrencisine ne şekilde kitap okuduğunu sorardı. Aldığı cevapların ardından şu önerilerde bulunurdu; kitapta beğendiklerine, kitapta eleştirdiklerine dikkat etmelisin. Ayrıca kitabı sen yazacak olsan neler yazabileceğini tasarlamalısın." ifadeleri hocanın, kitap okuma alışkanlığıyla birlikte kazandırmak istediği bilimsel zihniyetle de yakından ilişkilidir.

Hasan Onat aktif öğrenci katılımıyla öğrencilerinin eleştirel düşünme ve problem çözme gibi becerilerin yanında özellikle onların bilimsel araştırma bilgi ve becerisi kazanmalarını, özgür düşünebilmelerini, tarih bilincine sahip olmalarını ve gelenek-din ilişkisini doğru anlamalarını hedeflemiştir. Böylece onların kendilerine güvenen, iletişim becerileri gelişmiş, yazılı ve sözlü olarak düşündüklerini ifade edebilen, geçmişi metodolojik olarak inceleyip değerlendirebilen bilim insanları olarak yetişmeleri için gayret etmiştir. Onun için Hasan Onat denilince öğrencilerinin ve onu tanıyanların aklına öncelikle "din, akıl, bilim, fikir-hadise irtibatı, metodoloji, bilgi, bilim, tarih bilinci, özgüven kültürü, kaynak kritiği, hayatı anlamlandırma, yeni bir medeniyet tasavvuru, bir arada yaşama ve hoşgörü" gibi kavramlar gelir. Aslında Hasan Onat'ın öğrenme sürecinin sonunda öğrencilerinin elde etmelerini hedeflediği öğrenme çıktıları da bunlardır. Öğrencilerinin bununla ilgili bazı ifadeleri şöyledir:

"Hasan hocanın üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi şüphesiz fikir hadise irtibatı idi. Benim doktora tez konum olan İbn

Sebe meselesini tahlil ederken bu ilkeden oldukça yararlanmıştık. Söz konusu ilkenin işletilebilmesi için gerekli olan ikinci bir prensip de kaynak kritiği idi. Hoca ile üzerinde durduğumuz ve en çok tartıştığımız konular bunlardı diyebilirim." (K6)

"Metodoloji, Hasan Onat hocamızın, doktora çalışmalarında dikkat ettiği hususların başında gelirdi. Doktora ders döneminde özellikle metodoloji, tarih bilgi ve bilinci hususunda farkındalık sahibi olmamıza yönelik okumalar yapmamızı sağlardı. Hasan Onat hocamız kaynak kullanımı noktasında doktora öğrencilerinin bilgiyi birinci el kaynaktan edinmesine ciddi özen gösterirdi. (K17)

"Hasan Onat, öğrencilerinin ilk etapta zihin dünyalarını inşa etmeyi ve yöntem bilinci vermeyi amaçlardı. Zihniyet inşasına lisans derslerinde ve yüksek lisans-doktora derslerinde özen gösterir ve adeta zihinleri ilmek ilmek dokurdu." (K2)

Hasan Onat'ın eğitimci yönü ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus da öğrencilerine sadece okumayı tavsiye den biri olmayıp bizzat kendisi de çok kitap okuyan, okuduklarını öğrencileriyle paylaşan, birlikte tartışan bir ilim insanı olmasıydı. Çok yönlü okumalar yaptığı gibi öğrencilerini de bu şekilde okumaya yönlendirirdi:

"Hasan Onat hocamı Ankara'da odasında her ziyaret ettiğimde... okuduğu yeni kitaplar masasının üzerinde durur ve öğrencileri olarak bizler her odasına gittiğimizde bu yeni kitapları not etmeye özen gösterirdik. Gerek lisans gerek lisans üstü derslerinde her ders en az bir kitap tavsiyesinde bulunur, o sıralarda okumakta olduğu kitapla ilgili paylaşımlar yapardı." (K17)

"Hasan hocanın temel hareket noktası yeni ulaştığı bilgileri çevresindekilerle paylaşmasıydı. Hoca-öğrenci ilişkilerinde bu hususu açıklıkla görebilirdiniz. Tespitlerini, görüşlerini ve okuduğu kitapları paylaşırdı. Fakültedeki odasına her girişimde çalışma masasında farklı sahalarda yayınlanmış yeni kitapları görürdüm. Gündeminde olan konuları ya da okuduğu kitapları öğrencilerinin de okumasını isterdi. Ders verdiği sınıflarda en son okuduğu kitapla dersin konusunu harmanlar ve dersin daha da ilgi çekici hale gelmesini sağlardı." (K2)

Rehberlik

Eğitim sürecinde öğrencilere kurumsal rehberlik kadar eğitimcinin bireysel rehberliği de çok önemlidir. Özellikle lisansüstü çalışmalarda öğrencisinin bireysel farklılıklarını bilen bir eğitimcinin rehberliği, adayın bilim insanı olarak yetişmesinde önemli katkılar sağlar.

Öğrenciye sadece bilgi aktarmak yeterli değildir. Bunun yanı sıra öğrencinin bilişsel, duyuşsal, toplumsal ve kültürel gelişimini, öğrenme stillerini, ilgi alanlarını, geçmiş yaşam öyküsünü vb. bilmek, öğrenciye kazandırılacak bilgi ve beceri ve tutumlar için öğrenci rehberliğinde gerekli ve kaçınılmazdır. Dolayısıyla iyi bir eğiticinin en önemli özelliklerinden biri de meslek öncesi eğitiminde ve bilim yolculuğunda öğrencilerine yaptığı rehberliktir.

Hasan Onat hem öğrencilerini kendisi tanımaya çalışır hem de öğrencinin kendisini tanımasına önem verirdi. Öncelikle öğrencisinin ilgi alanlarını belirlemeye çalışır ve buna göre okumalar yapmasını önerirdi. Bu çerçevede öğrencisinin bilişsel, duyuşsal hazırbulunuşluğu üzerinde özellikle dururdu. Eksiklikleri varsa önce bunları tamamlatır daha sonra yeni yönlendirmelerde bulunurdu. Bu hususta K17, "Hasan Onat hocamızın biz öğrencilere verdiği ilk ders, onun tüm öğrencilerinin ifade edeceği üzere kendimizi tanımak ve sevmek üzerineydi. Hocamız her şeyden önce kendimizi tanımakla işe başlamamız gerektiğini düşünüyordu." derken K4 Onat'ın, "öğrenciyi var olan kendi potansiyeli ve kabiliyeti çerçevesinde yönlendirmeyi esas alan bir eğitim anlayışına sahip" olduğunu vurgulayarak öğrencinin böylece kendi potansiyelini görmesini sağlamaya çalıştığını ve özgüvenin yükselmesinin yolunu açtığını belirtmektedir.

Öğrencileri Hasan Onat'ın lisansüstü çalışmalarında konunun seçimi, tez projesinin hazırlanması, kaynak taraması, kitap okumaları, uzman görüşünün alınması, bilgilerin fişlenmesi, tezin yazılıp okunması gibi süreçlerdeki rehberliğinden hayranlıkla bahsetmektedirler. Yaptıkları tezin her aşaması ile ilgili detaylı bilgi vermektedirler. Bu durum, hocanın özellikle tez sürecindeki insani ve bilimsel açıdan rehberliğini göstermesi açısından önemlidir. K1'in Onat'ın yanında lisansüstü tez süreçlerinde aldığı rehberlikle ilgili aşağıdaki ifadeleri önemlidir:

> "Önce tez konusu olabilecek konular tespit etmemizi isterdi. Üç-dört veya daha fazla konu arasından birisi üzerinde yoğunlaşır, karar verirdik. Belirlediğim her bir konunun elenmesi bir iki ay sürerdi. Konu belirleme süreci dersler sırasında başlardı. Daha sonra üzerinde karar kılınan konu, seminer olarak alınırdı. Seminerde sorunu tespit etmiş ve ilk kaynak taramasını yapmış olurduk. Sonrasında konuyu sınırlandırıp geniş bir kaynak taramasına geçerdik.

> Derslerin bitiminde tez önerisi hazırlayacak aşamaya gelirdik. Bu aşama bayağı uzun sürerdi. En az üç dört defa taslak değişirdi. Her defasında tartışılan ve üzerinde değişiklikler yapılan taslağa bir tarih atmamızı isterdi. Tez konusu için bir taslak oluşturduktan sonra kaynak taraması ve bilgi toplamaya başlamamızı önerirdi. Daha sonra tezin kompoze edilmesi aşamasına geçerdik. Yazma bittikten sonra birlikte okuma ve düzeltme yapardık. Tez, savunulacak hale geldiğinde jüri önüne çıkardık. Savunmaya çıkmadan önce, özellikle Doktora tezimi Ethem Ruhi Fığlalı Hocamıza göndermemi istedi."

Hasan Onat, tez hazırlama sürecinde bilimsel katkının yanı sıra süreçte çeşitli engellerle karşılaşan öğrencilerine bu durumdan nasıl çıkabileceklerine ilişkin rehberlik de yapmaktadır:

> "Hasan Onat Hoca beraber çalıştığı araştırma görevlilerini sürekli cesaretlendirir, çalışmalarımız sırasında karşılaştığımız problemlerin çözümüne elinden geldiğince katkı sunmaya çalışırdı. Çalışmalarımızın iyi gitmediği, tıkandığımız veya yorulduğumuz günlerde bazen kendisi bir şiir okuyarak bizleri dinlendirmeye çalışır, bazen de müzik, roman, hatırat türü eserlerle mola vermemizi tavsiye ederdi. Sıkıntılı günlerin elbette bir gün biteceğini hatırlatır, özellikle Kemal Karpat'ın *Dağı Delen Irmak* kitabını okumayı tavsiye ederdi." (K6)

Hasan Onat, öğrencilerinin iyi yetişebilmeleri için onlara alanları dışında yapabilecekleri okumalar konusunda da kitap listeleri verir, çeşitli hocaların derslerine devam etmelerinin onlara yapacağı katkı üzerinde durur, tez sürecindeki iletişimin sürekliliğine vurgu yapardı. Hatta yabancı bir dilin, akademik çalışmalarda bir araç olduğunu söyler ve öğrencilerinin bu yeteneklerini geliştirmesinde yönlendirmelerde bulunurdu: "Özellikle bir batı, bir doğu dilinin öğrenimini teşvik eder ve gerekirse yurt dışında en az bir yıl bulunmak suretiyle dilin akademik çalışmaların önünde bir engel olmasının önüne geçmeyi amaçlardı." (K17)

Öğrencilerinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere Hasan Onat hem lisans hem de lisansüstü düzeyde eğiticilik ve öğreticilik yönüyle örnek alınabilecek özelliklere sahiptir. Genelde eğitimde özelde ilahiyat eğitiminde hala ezber ve nakil merkezli bir eğitimin kısmen egemen olduğu düşünülürse onun ezberden çok anlamaya yönelik ufku, özellikle ilahiyat eğitiminde oluşturulacak gelecek perspektifinde önemli tecrübe ve deneyimler olarak tarihteki yerini alacaktır.

Akademik Yönü

Akademisyen, belli bilimsel aşamaları tamamladıktan sonra üniversitede ders veren, alanıyla ilgili konularda bilimsel araştırma yapıp bilimsel çalışmalar yürüten, ülkedeki ve dünyadaki gelişmeleri takip ederek bunlar hakkında çıkarımlarda bulunup yeni fikirler sunan, sempozyum, konferans, panel gibi faaliyetlerde araştırma sonuçlarıyla ilgili olarak akademi dünyasını ve toplumu bilgilendiren kişiye denir. Bu bağlamda akademisyenliğin en genel anlamda öğrenci yetiştirmek, bilimsel çalışma yapmak ve ürettiği bilgileri ilgililerriyle paylaşmak gibi üç boyutu vardır. Aslında bilim insanı denilince ilk akla gelen akademik yönüdür. Çünkü bu boyut onun hem eğitimci hem de paylaşımcılık yönleriyle yakından ilgilidir. Aynı durum Hasan Onat için de geçerlidir. Dolayısıyla Onat'ı tanıyanlar öncelikle sözlerine onun iyi bir akademisyen olduğu yönüne vurgu yaparak başlamaktadırlar. Öğrencileri de Hasan Onat'ın kişiliği ve eğitimciliği hakkında bilgi verirken dahi onun akademisyenliğini öne çıkararak tanımlamaktadır. Öğrencileri, "Sizce Hasan Onat nasıl bir akademisyendi?" sorusuyla ilgili cevaplarında, Onat'ı bir akademisyen olarak tanımlarken "araştırmacı ruha sahip, yeni fikirlere son derece açık, geleneği anlamaya odaklı, sezgileri güçlü bir akademisyen" (K4); "sorunlara sosyolojik, psikolojik, felsefi ve eleştirel açılardan bakabilme birikimine sahip bir akademisyen" (K7); "sabit fikirli, dogmatik biri değil, analitik, eleştirel bakabilen akıl ve mantık adamı" (K10); "aklı ve bilimi esas alan, fikri üretkenliği üst seviyede, bilimsel kriterlerden taviz vermeyen, zor konuları basite indirgeyerek analitik düşünebilen ve çözüm üreten, devamlı araştırma ve sorgulama çabası içerisinde olan bir bilim insanı" (K13) gibi nitelendirmeler de bulunmaktadırlar.

Hasan Onat'ın akademik yönüyle ilgili sınıflandırmaya geçemeden önce bir hususu belirtmek gerekir. O da Onat'ın, akademisyenliği yaşam biçimi haline getirmiş biri olduğudur. Kendileri de bir akademisyen olan ve akademik sürecin en önemli safhasını onun yanında tamamlayan öğrencileri de hocanın bu özelliğine vurgu yapmaktadırlar. K6, hocanın bu özelliğini "Hoca mesleğini sadece bir ekmek kapısı olarak görmüyor, hayatın anlamını çözmek ve başta ülkesi olmak üzere, insanlığa yararlı olmanın bir aracı olarak görüyordu." diye belirtirken K16 ise şöyle ifade etmektedir:

> "Hasan Onat Hocamızın akademisyenliği, aslında onun hayatının geneline sirayet etmişti. Akademisyenliği bir meslek olarak değil de bir duruş, oluş ya da yaşam tarzı olarak görmesi galiba böyle bir sonucu doğurmuştu. Hayatının geneline bakıldığında akademisyenliği bir yaşam tarzı olarak gördüğünü gösteren çok sayıda veriye ve ayrıntıya ulaşmak mümkündü."

Öğrencilerinin ifadelerinden Hasan Onat'ın akademik yönüne ilişkin yapılan kimi tanımlamalarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür.

Bilimsellik

Akademisyenlik, bilimsellik demektir. Hasan Onat'ın akademik kimliğinde de bilimsellik ön plandadır. Bu cümleden olarak Onat, bilgi üretme süreçlerini titizlikle çalışmalarında uygulayan bir akademisyendi. Aslında onun öğrencilerini yetiştirirken bilimsel çalışma sürecinde gösterdiği titizlik, öğrencilerine kazandırmak istediği metodolojik, analitik, hipotetik ve eleştirel düşünme, problem çözme, ana kaynakları kullanabilme gibi beceriler aynı zamanda kendisinin sahip olduğu ve bilgi üretme süreçlerinde kullandığı ve titizlikle kullandığı becerilerdir. Genelde bilimsel bilgi ve metodoloji üzerindeki çalışmaları özelde ise islami ilimlerde bilimsel yöntemle ilgili verdiği dersler ve akademik çalışmaları, onun bilimselliğe verdiği önemin bir göstergesidir. K1, hocanın kendine ait bilimsel bir paradigmaya da sahip olduğunu söylemektedir.

> "Hasan Onat denilince, onunla özlü bir söz haline gelen "akıl, din ve bilim" üçlüsü anlaşılırdı. Her yazısında ve konuşmasında bu üçünü birlikte anardı ve bu üçü arasında onun zihninde tam bir uyum vardı. Hatta o, bu bilimselliğini yeni bir bilim paradigması olarak piramitle sembolleştirmişti. Her bir bilim alanı ve o alanla ilgili uzmanlar için ortak bir bilimsellikten bahsediyordu. Daha sonra tabii bilimler ve sosyal bilimlerin kendi alanlarına ait bilimsellikten, daha sonra sosyal bilimler içerisinde İlahiyat ve din bilimleri, onların altında İslam bilimleri ve onun altında her bir anabilim dalının kendine özgün bilimsel yöntem ve yaklaşımı, en tepede ise her bir bilim adamının kendi çabasıyla oluşturduğu bilimsel yaklaşımını koyuyordu."

Öğrencilerinin Hasan Onat'ın bilimsel yönteme, bilgiye verdiği önem ve değerler ile ilgili başka bir ifadeyle akademisyenliğine dair bazı ifadeleri şunlardır:

> "Hasan Onat, tarafsız, ilkeli, idealist, çalışkan, etkin ve yetkin bir akademisyendi. Bir meseleyi bilim zemininde ele almak, onu bilim zemininde enine boyuna tartışmak, en görünür özelliklerindendi. Meselelerin, ilmi bir yöntem izlenmeden anlaşılamayacağını savunurdu. Temelsiz, dayanaksız, politik konuşmaları sevmez ve tasvip etmezdi… Bir Mezhepler Tarihçisi olarak en çok önemsediği prensiplerden birisi de yargılayıcı olmamaktı. Objektif olmak ve objektif kalabilmek, onun akademisyen kimliğinin en belirgin özelliklerindendi." (K5)

> "Hasan hocanın en önemli özelliği, ezberinin azlığı ve fikirlerinin belli bir sistematiğinin olmasıydı. Her ele aldığı konuyu çok uzun süreli bir araştırmaya tabi tutup, ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirir, kendi zihninde netleştirip ona yeniden şekil verir ve bu şekilde kendi kanaati olarak ifade ederdi. Meselenin mantıki tutarlılığını da ölçer, tartar ve mutlaka sistematik hale getirirdi." (K14)

K1, Hasan Onat'ın akademik çalışmalarında benimsediği ve uyguladığı yöntem ve süreçle ilgili net bilgiler vermektedir:

> "Hasan Onat'ın İslam Mezhepleri Tarihi ve Çağdaş İslam Akımları alanıyla ilgili tarihsel-sosyolojik bir yaklaşımı benimsediğini söyleyebiliriz. Fığlalı'nın alana getirdiği kazanımları geliştirerek sürdüren Hasan Onat, *Emeviler Devri Şiî Hareketleri* (Ankara 1992) adlı çalışmasında tarihsel yaklaşımdan mülhem "fikir-hadise irtibatı" olarak bilinen bir prensibi, tıpkı Watt ve Fığlalı gibi ilk Şiî hareketlerin aydınlatılmasında kullanmıştır. Onat, ilk-Şiî hareketleri, ortaya çıktıkları siyasî, ekonomik ve toplumsal şart ve durumlardan ibaret tarihsel bağlamları çerçevesinde analiz etmiştir."

İnterdisipliner Yaklaşım

Hasan Onat, çalışmalarında kesinlikle bilimsellikten taviz vermemiştir. K16, hocanın bu özelliğini, "Hocamız, 'İlimde merhamet, cehalet doğurur.' diyerek bilimsellikten asla taviz vermezdi." cümlesiyle belirtmektedir. Çalışmalarında taviz vermediği bilimsel özelliklerin bir kısmı öğrencilerinin ifadelerinde de yer alan "bilimsel yöntem, tarafsızlık, nesnellik, tutarlılık, sistematiklik" ve benzeridir. Ancak öğ-

rencilerinin ifadelerinde Onat'ın sıralanan özelliklerin yanı sıra bilimsel çalışmalarda önceledeği bir husus daha öne çıkmaktadır. O da "İnterdisipliner Yaklaşım"dır. Onat'ın bilimsel çalışmalarda önemsediği bu ilkeyi/yaklaşımı bazı öğrencileri "çok yönlü okuma" bazıları "interdisipliner yaklaşım" bazıları da "evrensel yaklaşım" olarak nitelendirmektedir. Hocanın mezhepler tarihi alanıyla ilgili çalışmalarında bu yaklaşımı etkin ve çok başarılı bir şekilde uyguladığını, bunda ise özellikle çok yönlü okumasının etkili olduğunu vurgulamaktadırlar. Öğrencilerinin Hasan Onat'ın bilimsel çalışmalarında uyguladığı interdisipliner yaklaşım, bu yaklaşımı kullanma sebebi ile ilgili bazı ifadeleri şunlardır:

> "Hasan Onat, Fığlalı Hocamızdan aldığı eğitimin etkisiyle de incelediği olgu ve olayları, mezhepler ve cemaatleri, tarih, sosyoloji, coğrafya, antropoloji, psikoloji gibi çağdaş bilimlerin ışığında tarafsızlık ilkesi ile ele alırdı. Ayrıca bu hareketlerin İslam düşüncesine katkılarını tespit ederdi. Mezheplerin beşer ürünü olduğunu bu nedenle her mezhep içerisinde yanlış ve doğru bilgilerin bulunabileceğini ısrarla belirtirdi." (K5)

> "Disiplinlerin hem özgünlüğünü hem de işbirliğini öne çıkaran Hocamız, öncelikli olarak her disiplinin kendi doğal sınırları içerisinde hareket etmesini daha sonra ise zorunlu kesişme noktaları üzerinden veri paylaşımını önemli görürdü." (K16)

Bilimsel çalışmalarda olay ve olgulara çok yönlü ve disiplinler arası bakabilmek üretilen bilginin değerini ve gelecek öngörüsünü artıran, evrensel tanınırlığını sağlayan önemli bir faktördür. Öğrencilerinin ifadelerinden Onat'ın çalışmalarında bu özelliği etkin bir şekilde kullandığı görülmektedir.

Akademik Paylaşım, Yeniliklere Açıklık ve Gelecek Öngörüsü

Hasan Onat, hemen bütün çalışmalarında ele aldığı konuyu günümüzle ilişkilendirmiş ve bir gelecek öngörüsünde bulunmuştur. Çünkü akademisyenliği içe dönük salt zihinsel bir çaba olarak görmezdi. İlmi, bilgiyi, bilimsel gelişmeleri güncel hayata ilişkin tartışmaların içine çeker, bunun üzerinden bir gelecek tasarımı yapardı. Böylece bilimsel-tarihi verileri günümüzün gelişmeleri ile ilişkilendirerek hem günümüzle ilgili fikir yürütür hem de gelecekle ilgili öngörülerde bulunurdu. Öğrencilerinin bu hususlardaki bazı tespitleri şunlardır:

> "Hasan Onat Hoca, geniş düşünce ufku ve entelektüel birikimiyle çağı iyi okuyabilme özelliğine sahip bir akademisyendi. Hayatın, geçmişten geleceğe akan bir süreç olduğunu ifade eder, tabiî seyrin gidiş rotasını önceden analiz edebilirdi." (K4)

> "Mezheplerin zihniyet dünyasını tahlil ederken güncel konularla da ilişkilendirir ve hedef kitlesi olan öğrencilerine ve daha sonra da takipçilerine karşılaştırma imkânı sunardı. Mezheplerin ya da dini eğilimlerin, köklere ve zamanın koşullarına bağlı gelişmelerini açıklamaya özen gösterirdi. Farklı bir ifadeyle mezheplerin birbiri ile irtibatını, bağlantılar/ örüntüler ağını doğru okuma yönünde önerilerde bulunurdu. Ona göre yeni nesil, üzerinde durulursa ve imkânlar sunulursa geleceği inşa etme yeteneğini geliştirebilirdi." (K2)

Öğrencileri Onat'ın çalışmalarında yeniliklere açık, ürettiklerini başta öğrencileri olmak üzere ilgililerileriyle paylaşan, zor konuları basitleştiren, akademik ancak bir o kadar da sade ve akıcı bir dil kullanan yönünü de vurgulamaktadırlar:

> "Hoca bir yandan bizi yetiştiren üstad öte yandan hep kendini geliştiren bir öğrenci gibiydi." (K11)

> "Hasan Hoca 'Paylaşmak ilmi zenginleştirir.' ifadesini çok kullanırdı. (K14)

> "Yeniliklere açık, fakat aynı zamanda kendi kafasında oturtmuş olduğu ilkeleri konusunda kararlı ve tatmin olmuş bir tavır sergilerdi. (K7)

Mezhepler Tarihi Alanına Katkısı

Bir çalışma alanının, bilimsel bir disiplin haline gelebilmesi için kendi neliğini belirlemesi gerekir. Bilimsel bir disiplin olarak Mezhepler Tarihi Bilimi'nin de "ne" olduğunu ortaya koymak onun bir bilim alanı olarak kabul edilmesi demektir. Bu çerçevede Mezhepler tarihinin bilimselleşme yolunda ilk yapması gereken alanını, sınırlarını, amacını, görevlerini, yöntemini, terminolojisini, diğer bilimlerle ilişkisini ve bilimler arasındaki yerini belirlemesidir. İslam düşünce tarihinde mezhepler ile ilgili çalışmalar erken dönemlerde yapılmıştır. Ancak bütün sosyal bilimler gibi mezhepler tarihinin de sosyal bilim yaklaşımıyla ele alınmasının tarihi yakındır.

Cumhuriyet dönemi söz konusu edildiğinde mezhepler tarihinin öncü isimleri Yusuf Ziya Yörükân, Muhammed et-Tancî, Yaşar Kutluay ve Ethem Ruhi Fığlalı olarak kabul edilir. Gerçekten adı geçen

isimler, mezhepler tarihiyle özdeşleşmiş ve bu alanda çalışan her akademisyenin referans verdiği özgün çalışmalar yapmış bilim insanlarıdır. Bu isimler, Türkiye'de mezhepler tarihinin bilimselleşme sürecindeki öncü isimleridir ve mezhepler tarihi geleneğini oluşturan silsileyi gösterir. İşte Hasan Onat bu silsilede Ethem Ruhi Fığlalı'nın asistanı ve bu geleneği devam ettiren bilim insanıdır. Onat'ın öğrencileri "Sizce Hasan Onat'ın Mezhepler Tarihi'ne kazandırdıkları nelerdir?" sorusuyla ilgili ifadelerinde bu silsileye ve geleneğe özellikle vurgu yapmaktadırlar.

Öğrencilerinin Hasan Onat'ın, hocası Ethem Ruhi Fığlalı'dan sonra mezhepler tarihi alanına yaptığı katkılarla ilgili öne çıkardıkları bazı tanımlamaları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür.

Alanın Bilimselleşmesi: Metodolojiyi Kurmak

Öğrencilerinin hepsinin üzerinde birleştiği ortak nokta, mezhepler tarihinin Yusuf Ziya Yörükân ile başlayan bilimselleşme sürecinin Hasan Onat ile beraber bağımsız bir bilim dalı olarak gelişerek kurumsallaşmasıdır. Bu bağlamda Onat'ın, alanına en önemli katkısı mezhepler tarihinin metodolojisini kurmak olmuştur. K5'in belirttiği üzere "Hasan Onat, ilahiyat bilimleri arasında ayrı bir anabilim dalı halini alan İslam Mezhepleri Tarihi'nin yönteminin kalıcı çizgilerle şekil almasını, onun ayrı bir bilim sahası olarak tanınır olmasını, mezheplerin sağlıklı bir biçimde anlaşılması ve yorumlanması için gerekli olan bakış açısının kazanılmasını sağlayan" kişidir.

Öğrencileri Hasan Onat'ın metodolojisini, "zihniyet çözümlemesi, fikir-hadise irtibatı, kaynak kritiği, süreç bilinci, tarih algısı, mezhepler üstü yaklaşım, menkulde makul olanı aramak, kök değerler, disiplinlerarası yaklaşım" gibi kavramları referans vererek açıklamaktadırlar. Öğrencilerinin bununla ilgili bazı ifadeleri şunlardır:

> "Hasan Onat, İslam Mezhepleri Tarihi alanına yönelik olarak bir metodoloji geliştirmeye talip oldu ve hinterlandı geniş bir etki oluşturabildi. Onun üzerinde durduğu zihniyet çözümlemesi, fikir-hadise irtibatı, kaynak kritiği ve süreç izleme yöntemleri, geliştirdiği metodolojiye değer katmakta ve özgün kılmaktadır… Çalışmalarını yoğunlaştırdığı mezhepler konusunda Hasan Onat, mezhepler üstü bir yaklaşımla her mezhebin sonradan ortaya çıkmış beşeri oluşumlar olduğunu ve İslam'la özdeşleşemeyeceğini savunmuştur. Bu yöntem, Kur'an-ı Kerim'i merkeze alan bir yapılanmayı öngörerek

> erken devir idealizasyonunu, geçmişi kutsallaştırmayı ve geleneği dinleştirmeyi reddeder. İslam'ın yüksek değerlerine ve Kur'an'ın öğretisine bütün insanlığın ihtiyacı olduğuna işaret eder. Bunun için aklın yeniden keşfedilmesi ve Müslümanların meydana getirdiği bilimsel birikimin eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerekir. Kısacası Müslüman insan bilerek inanmak, bilerek yaşamak, inancının ve davranışlarının vahyi ve mantıki temellerini bilmek durumundadır." (K2)

> "İslam Mezhepleri tarihine bilimsel hüviyeti kazandırma konusunda ciddi emek sarf eden Hasan Onat hocamızın "fikir-hadise irtibatı" olarak kavramsallaştırdığı yöntemsel ilkesi, alandaki pek çok çalışmaya yön vermiştir. Bu noktada Hasan Onat, zaman-mekân ve fikir kaymasına dikkat etmenin neticeleri üzerinde durmuş ve bu iki ilkenin göz ardı edilmesi halinde Müslümanların birikimi ve geçmiş hakkında doğru bilgi edinmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir." (K17)

K1, Hasan Onat'ın metodolojiye olan katkısını hocanın kullandığı temel kavramları ilkeselleştirerek bunların nasıl bir yönteme dönüştüğü bağlamında değerlendirmektedir:

> "Öncelikle Mezhepler Tarihi araştırmalarında düşüncelerin gelişim seyrini takip edebilmek, kırılma noktalarını görebilmek, fikirlerin tarihsel akış içinde geçirdiği istihaleleri tespit edebilmek için süreç takibini, alanın olmazsa olmaz ilkesi haline getirdi. Onun yaptırdığı çalışmalarda süreç algısı ve süreç takibi hep merkezi bir konumda oldu. Mezhepler Tarihi'ni diğer İlahiyat disiplinlerine metodoloji açısından katkı sağlayan bir disiplin haline getirdi. Mezhepler Tarihi literatürüne "fikir-hadise irtibatı" prensibi onun çalışmalarıyla girdi. Geçmiş ile tarih arasındaki farkı ön plana çıkartarak geçmişteki din anlayışının değişerek, dönüşerek bugüne ulaştığı konusunda farkındalık oluşturdu. Mezhepler hakkında güvenilir ve doğru bilgi sahibi olmak, mezheplerin hak ya da batıl olduğuna bakmaksızın İslam düşüncesine yaptığı katkıları araştırmayı gerektirdiği bilincini aşıladı. Çünkü ona göre, hiçbir mezhep bütünüyle iyi değildir, bütünüyle hak değildir, her mezhebin doğrularının yanında yanlışları da vardır. Mezhepler tarihçileri için, mezhepleri yargılamak yerine onları anlamak merkezli bir yaklaşım geliştirdi."

K1'in ifadelerinden anlaşılmaktadır ki, Hasan Onat, metodolojisini evrensel bilim anlayışıyla sosyal bir bilimci olarak kurmaya çalışmaktadır. Tarih çalışması yaptığının farkında ve tarihi verileri hangi araştırma modeli ve yöntemiyle inceleyeceğini çok iyi bilmekte ve

bunu çalışmalarında uygulamaktadır. Bunlardan da önemlisi bu metodolojinin arkasındaki bilim ve tarih felsefesinin farkındadır. Öğrencilerinin, hocanın metodoloji konusunda kendilerine okuttuğunu söyledikleri metodoloji eserleri de bunu göstermektedir. Örneğin K1, "Derslerinde Eric Hoffer'ın "Kesin İnançlılar"ını, Vamık Volkan'ın "Körü Körüne İnanç", David Eagleman'ın "İncognito", Friedman'ın "Dünya Düzdür", Amin Maoluf'un "Çivisi Çıkmış Dünya", John Tosh'un "Tarihin Peşinde", Harari'nin "21. Yüzyılda 21 Ders" gibi kitapların okunup tartışıldığını söylemektedir. Ayrıca öğrencileri Onat'ın, derslerinde bilim felsefesi, tarih felsefesi ve bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri ile ilgili kitapları okuttuğunu ve tartıştıklarını vurgulamaktadırlar.

Öğrencilerinden bazıları, "İslam Mezhepleri Tarihi alanında kavramlaştırmalara; yeni kavramlar oluşturmaya teşvik ederdi. Bu bağlamda alana kazandırdığı 'fikir-hadise irtibatı' ve 'menkulde makul olanı aramak' gibi kavramlarla örneklik teşkil etmiştir." (K8) tespitleriyle Hasan Onat'ın metodolojisi ile özdeşleşen fikir-hadise irtibatı, kök değerler, İslam ortak paydası ve benzerini hocanın alana kazandırdığı yeni kavramlar olarak değerlendirmektedirler. Bu tespit doğrudur. Çünkü metodoloji ve bilimsel yaklaşım kavramlarla kurulur. Kavramlar üst düzey soyutlamalar olup alana metodolojik olarak nasıl yaklaşılması gerektiğinin de en önemli yapı taşlarıdır. Onat, bu kavramlarla hem alanın metodolojisinin üzerine kurulduğu yaklaşımı hem bu yaklaşımın temel kavramlarını hem de bu kavramlar vasıtasıyla tarihin ve tarihi verilerin nasıl okunup günümüzde nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili bakış açısını ve gelecek tasavvuru inşa perspektifini ve yapı taşlarını oluşturmuştur.

Sistematik Bilgi Üretme

Hasan Onat, alanın metodolojinin geliştirilip kurulmasında öncü olduğu kadar bu metodolojiye göre mezhepler tarihi alanında yaptığı çalışmalarla alanına muhteva açısından da çok önemli katkı sağlamıştır. Öğrencileri, Onat'ın metodolojisinin en iyi kendi yazdığı eserlerde somut bir şekilde görüldüğünü vurgulamaktadırlar. K1'in, "onun yaptırdığı çalışmalarda süreç algısı ve süreç takibi hep merkezi bir konumda oldu." ifadesi aslında Onat'ın, sistematik bilgi üretme

yaklaşımının da temel referansıdır. Bu cümleden olarak K10'un, hocanın metodolojisinde önemli bir yer tutan süreç bilinci ve tarih algısı ile ilgili aşağıdaki tespitleri bu bağlamda önemlidir:

> "Bunun yanında hocamızın belki de en çok üzerinde durduğu husus süreç bilinci ve tarih algısıydı… Bu husus bilhassa Müslümanların sağlıklı bir tarih bilincine sahip olabilmeleri noktasında önemliydi… Bu problemi başından fark edip ısrarla dile getiren hocamız, çıkış yolu olarak doğru, güvenilir, tutarlı bir tarih yöntemi önermekteydi. Bu aynı zamanda Müslümanların günümüzde geçmiş üzerinden birbirleriyle giriştikleri hesaplaşmanın önüne geçmek anlamında da önemliydi."

K1 ve K10'un ifadeleri, Hasan Onat'ın metodolojik yaklaşımı kadar mezhepler tarihi alanında nereden başlayarak bu yönteme göre bilgi üretilmesi gerektiğini de işaret etmektedir. Onat, bu yaklaşımına uygun olarak mezhepler tarihi ile ilgili çalışmalarına doktorasından itibaren ilk mezheplerin teşekkülü döneminden başlamıştır. Bunun ilk örneği, 1993 yılında Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında *Emeviler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* adıyla yayımlanan doktora çalışmasıdır. Onat'ın çalışmaları incelendiğinde geçmişten günümüze doğru bir çizgi takip ettiği açıkça görülür.

Hasan Onat, sistemli bilgi üretme yaklaşımını kendi çalışmalarının yanı sıra yaptırdığı lisansüstü tezlerde -hatta kendisinden görüş almaya gelen araştırmacılara da tavsiye etmek suretiyle de- devam ettirmiştir. K2, bu yaklaşımın hocanın bir projesi olduğunu belirtmektedir: "Hasan Onat, aynı zamanda master ya da doktora çalışmalarında klasik dönemdeki her mezhep üzerine en az bir uzman yetiştirme projesini, zamana yayarak gerçekleştirme gayreti içinde olmuştur." Öğrencilerinin sistematik bilgi üretmede Onat'ın yaptırdığı tezlerle de alana önemli katkılarda bulunduğu ile ilgili ifadelerinden bazı örnekler şunlardır:

> "Alanı bir bütün olarak görüp biri birini tamamlayan tezler yaptırması sayesinde bu alanda çok ciddi bir birikim oluşturmuştur. Başta Şiilik olmak üzere itikadi İslam mezhepleriyle ilgili çalışmaların Türkiye'de dünyada örnek gösterilebilecek seviyeye ulaşmasında en büyük pay ona aittir." (K14)

> "Mezheplerin oluşumunu ve gelişimini, kendi kaynakları ve tarihsel bağlam üzerinden etraflı bir biçimde aynı zamanda ilmî usullere bağlı olarak ortaya koyma çabası güden İslam Mezhepleri Tarihi'nin

klasik döneminde varlık kazanmış unsurları olan mezheplerle ilgili Hocamızın yaptırdığı doktora tezleri, onun alana en büyük katkısı olarak değerlendirilebilir." (K16)

"Öte yandan verdiği lisansüstü tezler belirli bir plan çerçevesinde olmuştu. Bu bağlamda öncelikle mezheplerin teşekkül süreçlerini doktora tezleri olarak vermişti. Nitekim bu sayede Mutezile, İmamiyye Şiası, Zeydilik, Karmatilik, Eş'arilik gibi mezheplerini teşekkül süreçleri ortaya konmuştur. İkinci aşamada oluşum süreçlerinden sonraki dönemleri tez konusu olarak çalıştırmıştı." (K8)

Hasan Onat'ın bilimsel çalışmalarda bilimsel zihniyeti, devamlılığı ve birikimliliği çok önemsediğini, tek başına çalışan veya üreten birisi olmadığını, ekip çalışmasını çok sevdiğini ve bu konuda iyi bir yönlendirici olduğunu vurgulayan K1'in, hocanın başta kendisinin özellikle klasik dönemden başlayarak mezhepler tarihi üzerine kronolojik çalışma yapmasını ve ardından öğrencilerine de tezler yaptırmasının amacıyla ilgili aşağıdaki değerlendirmeleri önemlidir:

"Türkiye'deki dini ve mezhebi sorunların çözümü ile ilgili büyük idealleri ve öngörüleri vardı. Bunu gerçekleştirmek için, mezhepleri ve fikri yapıları çalıştırdığı tezlere konu yaparak ilk dönemden başlayarak günümüze kadar getirmek istiyordu. Bu yüzden yaptırdığı doktora tezlerinin birbirini tamamlayacak şekilde olmasını planlıyordu. Amacı İslam düşüncesinin büyük bir haritasını ortaya çıkarabilmekti ve bunu kısmen başardı. İlk dönem mezheplerinden Haricilik, Mürcie, Mu'tezile ve Şia konusunda güçlü bir birikimin oluşması ve ilk 3 asrın düşünce dünyasının ana arterlerini fotoğraflamak onun yaptırdığı çalışmalar sayesinde mümkün hale geldi."

Öğrencileri, Hasan Onat'ın, mezhepler tarihi alanında sistematik bilgi üretme konusunda yaptırdığı yüksek lisans ve doktora tezlerinin yanı sıra öğrenci yetiştirmek suretiyle de alana önemli bir katkı yaptığı konusunda hemfikirdirler. Onat'ın her öğrencisi özellikle mezhepler tarihi alanına akademisyen yetiştirme konusundaki katkısını istisnasız belirtmektedirler:

"Hocamız, şu an aktif olarak İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında çalışmalarını yürüten arkadaşlarımızın tamamına yakınına bir şekilde katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla kendilerinin bugünlere gelmemizdeki katkısının ne kadar büyük olduğunu unutmamız mümkün değildir." (K5)

"Hoca sadece kendi öğrencileri değil diğer Mezhepler Tarihçileri üzerinde de önemli etkiye sahipti. Onlara da hep kucak açmış, onlar da

hocayı sevip saymışlardır. Sık sık görüşlerine müracaat ederek ondan istifade ederlerdi." (K14)

Hasan Onat'ın mezhepler tarihi alanına öğrenci yetiştirme konusundaki titizliğini göstermesi açısından son olarak K1'in aşağıdaki tespitleri de dikkat çekicidir:

"Bilim adamı olmaya namzet tecessüs ruhlu öğrencileri lisans döneminde seçer ve onlara çok sayıda kitap okuturdu. Okunan kitapları birlikte tartışmak için özel zaman ayırırdı. Özellikle öğrencilerin özgüven sahibi olmasına, eleştirel yaklaşma ve özgür düşünme yeteneklerinin gelişmesine katkı sağlayacak kitaplar okuturdu. Daha sonra özgün konularda onlara lisans tezi verirdi. Onunla bu macerayı yaşayan her öğrenci, bilim dünyasına ilk adımını atmış olurdu. Onun bu şekilde ilgilendiği pek çok öğrencisi şu anda çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yapmaktadır."

Alanının Ötesinde: İlahiyat Alanına Katkı

Hasan Onat, mezhepler tarihi alanıyla özdeşleşmiş bir akademisyendir. Ancak o aynı zamanda lisans eğitimini ilahiyat alanında yapmış bir ilahiyatçıdır. Dolayısıyla kendi alanının yanı sıra ilahiyat alanının problematikleriyle de ilgilenmiş, alanın çeşitli konularıyla ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu onun ilahiyatçılığının yanı sıra evrensel ilim anlayışının ve yaptığı çoklu okumaların doğal bir sonucudur. Öğrencileri, Onat'ın öncelikle ilahiyat alanına metodoloji açısından katkı yaptığının belirtmektedirler:

"O, bilim alanından hareketle İlahiyat bilimlerinin konumunu belirler ve İlahiyat Fakültesi'ni, Üniversitenin içinde evrensel ölçekte bilim üretmesi gereken bir bilim yuvası olarak değerlendirdi… Bu bağlamda ilahiyat çalışmalarının bilimselliği konusunu gündeme getirdi. Bu tartışmanın İlahiyat bünyesinde dile getirilmesi oldukça önemliydi. Sonrasında İlahiyat bilim alanlarının Sosyal Bilimler içindeki yerini belirlemeye çalıştı. Piramit analojisi olarak değerlendireceğimiz bir karşılaştırmayla bilim alanındaki yükselmeyi beş basamakta inceledi. Bu örnekleme, İlahiyat bilimlerinde daha önce denenmemişti." (K2)

"Öğrencilerine özelde mezhepler tarihinde, genelde ilahiyat disiplinlerinde mukayeseli eğitim ve araştırma becerisini kazandırdı… İlahiyat araştırmalarında, bilimsel bilgi ve eleştirel yaklaşımın gelişmesi için çok çaba gösterdi." (K1)

Öğrencileri, Hasan Onat'ın genelde ilahiyat özelde ise İslam bilimleri alanındaki metodolojik katkı ve rehberliğini ayrıca belirtmektedirler:

> "İslam Mezhepleri Tarihi ve Çağdaş İslam Akımlarının bilimsel temelde ele alınmasına büyük katkılarının yanı sıra İslam Bilimlerinin de bilimsel yöntemlerle ele alınması gerektiğini vurgulayarak örnek oldu ve rehberlik etti." (K5)

Hasan Onat, pek çok çalışmasında İslami ilimlerin metodolojisine dolaylı olarak vurgu yaptığı gibi bu konularla ilgili makaleler de yazmıştır.[6]

Öğrencilerinin ifadelerinden Hasan Onat'ın ilahiyat alanına metodolojinin yanı sıra muhteva açısından da önemli katkılar yaptığı anlaşılmaktadır. Bu alandaki katkısının daha çok Müslümanların güncel problemleri ve çözümleri konusunda bir farkındalık oluşturmak ve bunun ancak bilimsel bilgi ile yapılabileceği konusunda onlara rehberlik etmek amacıyla yaptığı çalışmalar olduğunu vurgulamaktadırlar:

> "Hasan Onat, pek çok alanda bilimsel bilgi üretme sürecine katkıda bulunmuştur. Şiilik, Alevilik-Bektaşilik gibi temel konuların yanında İslam dünyasının sorunlarını çözme hususunda önemli adımlar atmıştır. Bu perspektifte küreselleşme, kimlik, özgürlük, terör ve şiddetin kaynakları, kadın, medeniyet gibi güncel konular üzerine çalışmalar yapmıştır." (K17)

> "Ülkemizdeki ve İslam dünyasındaki pek çok problemin bilgi eksikliğinden kaynaklandığını vurgulardı. Hacı Bektaş Veli'nin "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır." sözünü birçok makalesinde ve söyleşisinde vurgulamıştı. Bilimin ve vahyin ışığında Müslümanların ortak paydada birleşebilmelerinin imkân ve yollarını aramıştı." (K5)

---

[6] Hasan Onat, "Bilgi, Bilim ve Yöntem", *İslam Bilimlerinde Yöntem*, ed. Halis Albayrak (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2009), 5-26; Hasan Onat, "Bilgi, Bilim ve Bilimsel Yöntem", *İslam Bilimlerinde Yöntem*, ed. Hasan Onat (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2017), 4-31; Hasan Onat, "İlahiyat Çalışmalarının Bilimselliği: Tarih Bilinci ve Süreç Algısı", *İslam Bilimlerinde Yöntem*, ed. Hasan Onat (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2017), 56-112; Hasan Onat-Sönmez Kutlu, "İslam Bilimleri", *İslam Bilimlerinde Yöntem*, ed. Hasan Onat (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2017), 113-133.

Vurgulanması gereken bir husus da Hasan Onat'ın ürettiği bilgiyi radyo ve televizyon aracılığıyla toplumun çok farklı kesimlerine ulaştırmış olmasıdır. Onat akıcı, güzel ve sade Türkçesiyle çeşitli iletişim vasıtalarını kullanmak suretiyle İslam dini ve Müslümanların problemleriyle ilgili pek çok konuyu toplumla buluşturmuş bir akademisyendir.

Öğrencilerine Bıraktığı Miras

Akademik kariyerinin en önemli dönemlerini danışmanlığını yapan hocasıyla geçiren bir ilim öğrencisinin, onun kişilik özelliklerinden etkilenmemesi mümkün değildir. Hasan Onat'ın öğrencilerinin her birinin, "Hasan Onat'tan ne öğrendiniz?" sorusuna verdikleri cevaplar, hocanın insani, eğitimci ve akademik yönüyle ilgili yaptıkları açıklamalarıyla paralellik göstermektedir. Verilen cevaplar içinde tabii olarak "bilim, bilimsellik, bilimsel yöntem, eleştirel zihniyet…" ön plandadır. Ancak bütün öğrencilerinin Hasan Onat'ın insani, eğitimci ve akademik özelliklerinden öğrendiklerini birbiri arkasına sıraladığı görülmektedir. Bu bağlamda bazı öğrencileri hocanın bilimselliğini öne çıkarırken bazısı eğitimciliğini bazısı da insani yönü ile ilgili özelliklerini öncelemektedir. Onun için bu kısımda bir sınıflandırma yapmak yerine öğrencilerinin Hasan Onat'tan aldıkları miras ile ilgili aşağıdaki örnekler verilmiştir.

> "Hasan Onat'tan şahsen bilimsel "okumayı" ve "düşünmeyi" öğrendim." (K15)

> "Öncelikle Hasan hocam, bana özgür olmayı ve özgür düşünmeyi aşılamıştır. Bu benim için en önemli mirastır. Hasan Hocam'dan, aklın ve dinin insan hayatında ne kadar önemli olduğunu, paylaşmanın insan hayatını anlamlı kılan bir değer olduğunu öğrendim." (K12)

> "Hasan Hoca "Paylaşmak ilmi zenginleştirir." ifadesini çok kullanırdı. Bunu kendisi düstur edinmiş ve bizlere de sirayet ettirmişti. Bu yüzden biz de bilgi ve fikirlerimizi paylaşmaktan hep keyif aldık." (K14)

> "İnsan onuruna saygı, eleştirilere tahammül, farklılıklara saygı, adaletle anlama, takdir etme, insan olmanın ancak emekle mümkün olduğu hocamızın en kıymetli tavsiyelerinden yazabildiğim yalnızca bir kaçıdır." (K17)

> "Doğru bilginin doğuracağı sonuçların leh veya aleyhte olmasına bakmaksızın peşinde koşmamızı sağladı. Olaylara çok yönlü yaklaşabilmeyi ve bilimsel metotlarla incelemeyi öğretti. Malumattan çok elde edilen malumatı ilme dönüştürmeyi öğretti. Hocamdan ilim ve insanlık namına çok şey öğrendim. Ders anlatışımdan soru soruşuma; olayları ele alışımdan bilimsel metodu kullanışımda velhasıl ilimi ve insani birçok davranışımda Hasan Hocamın bende bıraktığı izleri bizzat kendim görebiliyorum." (K11)

> "Hasan Onat hocamın öğrencilerine gösterdiği nezaket, olumsuz söz ve davranışlara tahammülü, onları üzecek söz ve davranışlardan kaçınmasını kendimize örnek almaya çalıştık. Bu bağlamda hocadan aldığım bazı tutumlar: Öğrenciye "kendisinin değerli olduğunu" hissettirme. Ne kadar ilgisiz konuşsa da öğrenciyi sonuna kadar sabırla dinleme. Öğrencinin benim fikirlerime katılmasının zorunlu olmadığı; beni rahatça eleştirebileceğini sık sık vurgulama." (K8)

> "Hasan Onat'ın bıraktığı en önemli mirasın İslam kültür ve medeniyetini bilimsel yöntemlerle anlama çabası olduğunu söyleyebilirim. Eleştirel bir zihniyetle, kaynak kritiği yaparak, geçmişi anlatan rivayetleri kutsal metinler gibi değil de anlaşılması gereken birer malzeme olarak incelemenin önemine sürekli vurgu yapan özelliği sürekli hatırlanacaktır." (K6)

> "Hocamdan sevgi, saygı, nezaket, hoşgörü, kibarlık, tevazu gibi insani değerleri; sorgulamak, eleştirmek ve eleştiriye açık olmak, farklı fikirlere tahammül etmek gibi beceriler ile İslam mezhepleri tarihi alanında nasıl araştırma yapmam gerektiğini, alanın metot ve tekniklerini, analitik düşünmeyi, kaynakları okumayı, verileri yorumlamayı, değerlendirme yapabilmeyi ve akademik üslubu öğrendim." (K13)

Hasan Onat'tan öğrencilerine kalan miras ile ilgili son bir örnek, hocanın ilk doktora öğrencisi, asistanı, meslektaşı olan ve onu "iyi bir dost, kardeş, arkadaş, sırdaş, baba ve aile dostu" olarak nitelendiren K1'in ondan neler öğrendiği ile ilgili aşağıdaki ifadeleridir:

> "Hasan Onat, hayatta iken bazı kimselerin yerli yersiz eleştirilerine tahammül etmesi ve çoğu kere gülüp geçmesi, bu konuda benim için önemli bir örnek teşkil etti. Kişisel kısır çekişmelerden hep uzak durmaya çalıştım. Onun bilimsel yönteminin temel ilkelerini oluşturan "kaynak kritiği", "eleştirel yaklaşım", "mezheplerüstü yaklaşım", "fikir-hadise irtibatı", "yaşayan mezheplerle ilgili canlı tanıklardan faydalanma", "disiplinler arası yaklaşım" ve benzeri yöntemler benim araştırmalarımın da esasını oluşturdu. Öğrenciler için ders dışında kitap okutarak ilmi tartışma ortamları oluşturma ve

fikirleri paylaşma imkânı yaratma konusunda benim için örnek oldu. Birlikte pek çok ilmi çalışma, toplantı, sempozyum ve tartışmada yer almam sebebiyle, onun ilmi nezaketi, mütevaziliği, kibarlığı ve paylaşımcılığından en fazla yararlananlardan birisi idim. Özellikle televizyonculuğu ve radyoculuğu konusundaki tecrübelerinden çok faydalandım."

Sonuç

Hasan Onat'ın öğrencileri, onun insani yönüne ilişkin en çok, nazik ve kibar oluşunu, öğrenciye, emeğe, bilgiye saygısını, eleştiriye açık oluşunu, rasyonel, esprili, cömert, vefakâr, kararlı, çalışkan, adaletli, vatanperver oluşuyla doğa aşkını öne çıkarmışlardır.

Öğrencileri, Hasan Onat'ın eğitimci yönüne dair interaktif ders işleyişine, öğrenme ve öğretme süreçlerindeki iletişim becerisine, öğrenci merkezli ders işleme yaklaşımına, öğrencilerinde eleştirel düşünme, problem çözme gibi üst düzey zihinsel becerileri geliştirme çabasına, öğrencilerini düşünmeye ve anlamaya yöneltme gayretine ve öğrenci rehberliği konusundaki becerisine vurgu yapmışlardır. Bunların yanı sıra Onat'ın, öğrencilerini motive eden ve onlara güvenen tutumuna ayrı bir vurgu yapmışlardır.

Akademik özellikleri konusunda bütün öğrencilerinin istisnasız öne çıkardıkları husus, Hasan Onat'ın bilimselliğidir. Bunun yanı sıra disiplinlerarası yaklaşımına, akademik paylaşımına, yeniliklere açık oluşuna ve gelecek öngörüsüne vurgu yapmışlardır. Bu bağlamda Onat'ın mezhepler tarihi alanına yaptığı en önemli katkının da istisnasız alanın metodolojisini geliştirip gelenek oluşturması olarak belirtmişlerdir. Yine bıraktığı eserler, yetiştirdiği öğrencilerin de hocanın mezhepler tarihi alanına yaptığı en önemli katkılardan biri olduğunu vurgulamışlardır.

Öğrencilerinin, Hasan Onat'tan aldıkları miras ya da ondan öğrendikleri konusundaki ortak vurguları ise bilimsel yöntemdir. Bunun yanı sıra onun nezaketi, çalışkanlığı, cömertliği gibi insani yönü ve öğrenci merkezli oluşu, ders anlatış biçimi gibi yönlerini örnek aldıklarına da vurgu yapmışlardır.

Öğrencilerinin, gözüyle Hasan Onat, insani erdemleri hayatının her alanında davranışa dönüştüren, bilgiyi, bilimselliği, düşünmeyi,

araştırmayı, kitap okumayı bir yaşam biçimi haline getiren, genelde insanlığın özelde Müslümanların problemleri üzerinde düşünüp bilgi üreten, hayatını ilme ve insanlığa adayan, arkasında herkesin yaralanabileceği çok yönlü miras bırakan ve bunlarla daima yaşayacak ve örnek alınacak erdemli bir insan, duruşuyla, konuşma üslubuyla, çok yönlü bilgi birikimiyle bir karizma ve iyi bir akademisyendi.

KAYNAKÇA

Özdemir, Ali. *Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2008.

Baltacı, Ali. "Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018), 231-274.

Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma. Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara**:** Pegem A Yayıncılık, 2005.

Bryman, Alan. *Social Research Methods*. Oxford UK**:** Oxford University Press, 2001.

Creswell, John W. *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches*. California**:** Sage Publications, 2003.

Onat, Hasan vd. *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*. Ankara**:** Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2007.

Onat, Hasan vd. *Temel Dinî Bilgiler: Ders Kitabı*. Ankara**:** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2002.

Onat, Hasan. "Bilgi, Bilim ve Bilimsel Yöntem". *İslam Bilimlerinde Yöntem*. ed. Hasan Onat. 4-31. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2017.

Onat, Hasan. "Bilgi, Bilim ve Yöntem". *İslam Bilimlerinde Yöntem*. ed. Halis Albayrak. 5-26. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2009.

Onat, Hasan. "İlahiyat Çalışmalarının Bilimselliği: Tarih Bilinci ve Süreç Algısı". *İslam Bilimlerinde Yöntem*. ed. Hasan Onat. 56-112. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2017.

Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara**:** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Onat, Hasan. *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul**:** Endülüs Yayınları, 2019.

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara**:** Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Onat, Hasan-Kutlu, Sönmez. "İslam Bilimleri". *İslam Bilimlerinde Yöntem*. ed. Hasan Onat. 113-133. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları, 2017.

Üçok, Nuran vd. "Prof. Dr. Hasan Onat'ın Akademik Yayınları, Gazete Yazıları, Söyleşileri ve TV Programları". *Türk Yurdu Dergisi* 399 (2020), 1-12.

Ek: Mülakat yapılan akademisyenler listesi: (Doktora bitirme yılı esas alınarak sıralanmıştır)

Prof. Dr. Sönmez Kutlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Osman Aydınlı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Yusuf Benli, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Muharrem Akoğlu, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Ahmet Bağlıoğlu, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Sıddık Korkmaz, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Mehmet Atalan, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Metin Bozan, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Ömer Faruk Teber, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Muzaffer Tan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Mehmet Keskin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Ahmet Şahinoğlu, Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Yusuf Gökalp, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Cemil Hakyemez, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Mederbek Kadyrov, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Akkoyunlu, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatmanur Alibekiroğlu Eren, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

SUMMARY

Hasan Onat, in his academic life for nearly forty years, following the studies and methodologies of his masters: Yusuf Ziya Yörükân (d. 1954), Mohammed b. Tâvît et-Tancî (d. 1974) and Ethem Ruhi Fığlalı is a scholar in the field of Islamic Sects in Turkey who paves the way for the formation of a tradition in the field, leads the institutionalization of the field, and continues to contribute to the field with academic studies that students Onat has trained.

The basic problematic of this article, *"Who is Prof. Dr. Hasan Onat though the eyes of his students?"* based on the question, it is aimed to determine Onat's scientific heritage and tradition with humanitarian, educational and academic aspect, contribution to the field of history of sects, that he left to his students, currently working as a faculty member in the Department of History of Islamic Sects.

The research is designed from qualitative research patterns to phenomenological approach. It is used the *"Criterion sampling"* in order to determine the participants in the study, in which all participants who met the pre-determined criteria from the intended sampling techniques were included in the research. In the research, according to the basic criteria determined, it is interviewed with 17 faculty members whose entire doctoral process was completed under the guidance of Hasan Onat and who are studying in the Department of Islamic Sects of the faculties at any university. The research data has been obtained through a semi-structured interview form sent to the study group and interviews conducted via Google meets. The themes of the research are determined by encoding the qualitative

data from the semi-structured interview form structurally and clearly by content analysis.

In the study, the participants were asked the following questions in order to obtain the answer to the basic question of the following research, "Who is Prof. Dr. Hasan Onat through the eyes of his students?":

1. What do you think Who Hasan Onat is? How did he have a personality? Do you have a moment that you have experienced his personality traits? Can you give examples?

2. What kind of instructor do you think Hasan Onat was? Can you give me examples?

3. How do you think Hasan Onat was an academic, what are the main characteristics of him that express his academism? Can you explain by giving examples?

4. What do you think Hasan Onat has gained the History of the Sectarians? Can you give sample (s)?

5. How do you think he has been inherited to his students? Or what did you learn from Hasan Onat?

The answers that students gave to questions about Hasan Onat were evaluated under the main themes of “humanitarian aspect, educator-instructor aspect, academic aspect, contribution to the field of History of the Sectarians and heritage left to their students” within the scope of the research. Although the research is based on the main themes in question, it seems that the descriptions of Hasan Onat are interconnected in the statements of his students. For example, they evaluate the human aspect and academic aspect of the teacher, the teaching aspect and his contribution to the field of the History of the Sects, or the heritage and example they receive from him, or even their understanding of religion together. One participant answered for the question of “What kind of personality do you think Hasan Onat had?". His statements about the question are as follows:

"When Hasan Onat is called, it comes to mind to reading, questioning, thinking, discussing, analysing, approaching and sharing different ideas with tolerance. He used to do readings from different disciplines in a multifaceted way. The gate like the heart was clear to everyone. He was sincere and honest, not prejudiced, but consistent. He used body language effectively as well as speaking plain Turkish. He knew what to say and how to say it. He was very kind and kind. He listened patiently to things he didn't like. He was curious and investigative, but patient and determined. He was closely following current developments. He had a creative mind and confidence. He judged events objectively and impartially. He emphasized that religion came not to create problems, but to guide the solution of problems. He always emphasized a human-cantered understanding of religion. He showed love and respect for everyone, regardless of language, religion, sect, cult, community or political difference."

The findings of the research on the main themes given above are as follows:

Hasan Onat's students have highlighted his love of nature with his kindness and kindness, respect for students, knowledge, and openness to criticism, rational, witty, generous, loyal, determined, hardworking, fair, and patriotic. They have emphasized the interactive coursework of Hasan Onat's communication skills in learning and teaching processes, student-centered course processing approach, efforts to develop high-level mental skills such as critical thinking and problem solving in his students, his efforts to direct his students to think and understand, and his ability to guide students. In addition, they have placed a separate emphasis on Onat’s attitude, which motivates and trusts his students as an instructor.

The point that all his students have stand out without exception in terms of their academic characteristics is the scientific nature of Hasan Onat. In addition, they have emphasized their interdisciplinary approach, academic sharing, openness to innovation and foresight for the future. In this context, they have stated that Onat’s most important contribution to the field of history of sects is to develop the

methodology of the area and create tradition without exception. And the works he left emphasized that the students he trained are among the most important contributions that Onat made to the field of sectarian history.

The common emphasis of his students on the inheritance they received from Hasan Onat or what they learned from him is the scientific method. In addition, they have emphasized that they follow his example such as his kindness, hard work, generosity, human aspect and student-centeredness, and the way he teaches. At the end of the research from the statements of their students, it has been concluded that Hasan Onat is a virtuous person who transforms human virtues into behaviour in all areas of his life, who prioritises knowledge, science, thinking, research, reading and converts all to a way of life, who devotes his life to knowledge and humanity, who generally thinks about the problems of Muslims in particular, who is the very directional heritage that everyone can benefit, and who will always be remembered as a well academician with his charisma, his speaking style, his multi-faceted knowledge.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 410-444
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 410-444
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

PROF. DR. HASAN ONAT'IN DİN ÖĞRETİMİ PROGRAM ÇALIŞMALARINA VE DERS KİTAPLARININ YAZIMINA KATKILARI

Hasan Onat's Contributions to Religious Education Program Studies and Writing Textbooks

Osman AYDINLI*

Öz

Türkiye'de Din öğretimi ve Yüksek Din Öğretimi alanlarında farklı dönemlerde program çalışmaları yapıldığı bilinmektedir. Bu alana yönelik program çalışmalarında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ve akademik kadrosunun aktif bir rol üstlendiği dikkat çekmektedir. Hasan Onat'ın da, eğitim-öğretimin farklı alanlarında deneyimleri, projeleri, faaliyetleri ve akademik çalışmaları oldu. O, din ve değerler alanında ortaya çıkan bilgi boşluğunun insanlığın geleceği açısından ciddi bir tehdit oluşturacağını savundu. Özellikle İlahiyat alanında yürütülen eğitim ve öğretime ilişkin özgün fikirleri vardı. Türkiye'nin de içinde olduğu İslâm dünyasının somut bir ilahiyat eğitimi meselesinin olduğunu hem yazılarında hem de ilmi platformlarda sürekli gündeme getirdi. Ayrıca eğitimin farklı düzeylerinde program geliştirme komisyonlarında yer alarak ve ders kitapları yazarak katkı sağladı. 1997'yi takip eden yıllarda, orta öğretimde ve yüksek öğretimde okutulan derslere yönelik müfredat programlarının yeniden yapılandırılması faaliyetlerinde görev yaptı. Türkiye'de din öğretimine ilişkin yazdığı ders kitaplarında; İslâm'da düşünce özgürlüğü, insanın değeri, değişimin gerekliliği ve yenilenme konularına yoğunlaştı.

Abstract

It is known that program works are carried out in different periods in the area of Religious Education and Higher Religious Education in Turkey. It is noteworthy that Ankara University Faculty of Theology and its academic staff take an active role in the program studies in this field. As an academic, Hasan Onat also had experiences, projects, activities and academic studies in different fields of education. He argued that the knowledge cavity emerging in the field of religion and values would pose a serious threat of the future of humanity. He had original ideas about education and teaching, especially in the field of Theology. He brought up that Turkey and the Islamic world is a concrete theological education matters in his writings and on scientific platforms. He also contributed by taking part in program improvement commissions at different levels of education and by writing textbooks. In the years following 1997, he took part in the renewal activities of Imam-Hatip High Schools and Primary Education Religious Culture and Morals curriculum. In the books he wrote on religious education in Turkey; He focused on freedom of thought, the value of human, the necessity of change and renewal in Islam.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara, Türkiye/ osmanaydinli@gmail.com/ orcid.org/0000-0003-4716-0522.

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
01.05.2021	21.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.930912

Anahtar Kelimeler: İslâm Ortak Paydası, Mezhep, Din Öğretimi, Ilahiyat Fakültesi, İmam-Hatip Liseleri.

Key Words: Islam Common Denominator, Sects, Religious Education, Divinity Faculty, Imam-Hatip High Schools.

GİRİŞ

Prof. Dr. Hasan Onat hem günümüzdeki Müslüman düşüncesine hem de İslâm Mezhepleri Tarihi disiplinine yöntem ve muhteva açısından değerli katkılar sağlayan seçkin hocalardan biri olarak tanındı. O, mezheplerin ve dinî grupların zihniyet dünyasını tahlil ederken güncel konularla da ilişkilendiren, hedef kitlesi olan öğrencilerine ve fikrî takipçilerine karşılaştırma imkânı sunan çok yönlü bir bilim adamıydı. İslâm bilimlerinin yeniden inşasına önem veren Onat'ın düşünce dünyasında Kur'ân'ın merkezî bir rolü vardı. Vahyî bilgi konseptinden hareketle Kur'ân'ın Allah'ın ayeti olmasına benzer şekilde aklın ve tabiatın da Allah'ın ayeti olduğunu dile getirdi. Bu sebeple akıl, bilim ve vahyin daima birbirlerinin tamamlayıcıları[1] olduğunu vurguladı. Onun düşünce evreninin oluşmasında akıl, düşünce ve özgür irade ile donatılan bireyin üstlendiği görev anlayışı doğrultusunda kutsal kitabı anlamanın ve bu yönde hayatı anlamlandırmanın etkisi oldukça açıktır. Onat'a göre inanç alanında olduğu gibi ibadetler ve ahlâk alanında da belirleyici olan Kur'ân-ı Kerim'dir. Vahiy tarafından belirlenmiş olan bu ilkeler, Hz. Muhammed'in örnekliği ile onun sağlığında belirgin bir şekilde ortaya konmuştur. Bunun ötesinde yeni bir inanç esası ve yeni bir ibadet söz konusu değildir. Bu yüzden "İslâm ortak paydası" olarak kavramsallaştırdığı ve tasnif ettiği kurucu ilkelere bağlı kalmaya özen gösterdi. Bu yöndeki söylemi, dini gelenekle ve dini bilgi havuzuyla ilgilenenlerin dikkatini çekti; "Hz. Peygamber döneminde kuşatıcı kimlik Müslümanlıktır; yani Müslüman insan vardır. İslâm ortak paydasının bilgi boyutunda belirleyici olan tek bilgi kaynağı vahiydir."[2]

---

[1] Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 29-30.

[2] İslâm ortak paydasına ilişkin daha geniş bilgi için bk. Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 23-199; Hasan Onat-Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 37-38.

Onat'a göre aynı zamanda aklın da ilkeleri olan Kur'ân-ı Kerim'in temel kurucu ilkelerinin, devrim niteliği taşıdığını gözden ırak tutmamak gereklidir. Bu ilkeler, bireyin anlam dünyasını ve tarihi yeniden inşa sürecini başlatmış, bunun yanı sıra insanın evrende özne olduğu gerçeğini de öne çıkarmıştır.[3] Eleştirel inşacı bir yaklaşım sergileyen Onat'a göre genç jenerasyonun zihin dünyasını yeniden inşa etmenin gereği oldukça açıktır. Kitaba ve bilime dayalı medeniyetin omurgasını, bilginin vazgeçilemez bir değer olduğunun farkında olan Müslüman bireylerin ortaya koyduğu bilgi birikimi oluşturacaktır.

Hasan Onat'ın, eğitimin farklı alanlarında ve özellikle de İlahiyat alanındaki eğitim ve öğretime ilişkin özgün fikirleri vardı ve program geliştirme komisyonlarında yer alarak ve ders kitapları yazarak bunu gerçekleştirebilme imkânına sahip oldu. Bu çabalara ve çalışmalara geçmeden önce Hasan Onat'ın bilim anlayışına ve din eğitimine yönelik düşüncelerine değinmek istiyoruz.

Onat, insanlığın geleceği açısından insanın fıtratına uygun yeni bir uygarlığın mayalanabilmesi için yeni bir din ve bilim anlayışının gerekliliğini savunur. Bu bağlamda kök bilim paradigması formülasyonu üzerinde özenle durmuştur. Bu çerçevede belirlenen yöntem ilkeleri, hem doğa bilimlerine, hem de beşeri bilimlere yön gösterecek niteliktedir. Tüm bilim dalları bu ortak zeminde kendi yöntemlerini kurma ve uygulama imkânına sahip olabilirler.[4]

Onat, İlâhiyat bilimlerinin, bilimler yelpazesindeki yerini de belirlemeye gayret eder. Bu bilimler, insan bilimleri alanında yer alırlar ve onun bir alt şubesi olarak araştırmalarını yürütürler. En az tabiat bilimleri kadar bilimsel bir niteliğe sahiptirler. Dinin doğru bir şekilde anlaşılması gerektiğine göre din olgusu ve her din, bilimin konusu olmak durumundadır. İlahiyat fakültelerinde Tefsir, Fıkıh, Hadis, İslâm Tarihi, Kelâm, Tasavvuf, İslâm Mezhepleri Tarihi gibi bilim dallarında ilmi usûller ve teknikler kullanılarak bilgiye ulaşılır, eleştirel zihniyet çerçevesinde İslâm geleneğinden gelen birikimden ne şekilde yararlanılacağı tartışılır ve böylece doğru bir din anlayışının ortaya

[3] Hasan Onat, "Bilim, Bilimsel Yöntem ve İslâm/İlâhiyat Bilimlerinde (Ulûmu Dîniyye) Yöntem Sorunu", *Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri İlmî Toplantı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 41-45.

[4] Onat, "Tarihin Anlam ve Önemi", 25-26.

çıkması hedeflenir. Dinin bilimin konusu olması, din alanındaki bilginin bilimsel bilgiye dönüşmesi anlamına gelmektedir, yoksa onun egemenliğinde olduğu anlamına gelmez.[5]

Onat, bilim anlayışını temellendirmede Kur'ân-ı Kerim öğretisine yönelir. Kur'ân'ın ilmi teşvik etmesi, Müslüman kimliği eşyanın hakikatini, olay ve olguların mahiyetini/iç yüzünü anlamaya yöneltmiştir. Bununla da kalmamış insanı bir "yitik" ararcasına bilginin peşine takmıştır. Bu sebeple tarihsel süreçte Müslüman birey, ulaşılabilen her türlü bilgiyi öğrenmekle kalmamış aynı zamanda yeni bilgi alanları keşfetmiş ve bilimsel bilgi üretmiştir. Sağlam ve güvenilebilir bilgi üretme süreçlerinin, mâlûmatla bilimsel bilgi arasındaki farkı belirginleştirmiş ve dinî bilimlerin birçok alanında alimler yetişmiştir. Onat'a göre Kur'ân'ın bilgi ve bilim konusunda oluşturduğu bilinç düzeyi, Hz. Muhammed'in okuma-yazmayı teşvik etmesi, ilim yapmanın farz olarak görülmesi ve bilgili insanların övgüye değer görülmesiyle sosyal yapıda karşılık bulmuştur. O, bilgiye verilen değer bağlamında Hz. Peygamber'in vahyi yazdırması, insanlara ilahi mesajı aktarması, Bedir Savaşı'nın ardından müşrik esirlerden okuma yazma bilenlerin Müslümanlara bunu öğretmeleri karşılığında özgürlüklerine kavuşmaları gibi uygulamaları dile getirir. Bunlar, bilginin kayıt altına alınması konusunda önemli adımlardır. Hatta Onat, bu noktada iddiasını biraz daha ileri taşıyarak bu tür uygulamaları belki de yazının icadından sonraki en büyük adımlar olarak niteler. Böylece Müslümanlar tarafından insanlığın kaderini kökten değiştirecek yeni bir bilim anlayışının ve gün geçtikçe büyüyen ilmi geleneğin ve birikimin temelleri atılmıştır.[6]

Onat'a göre Müslümanların mevcut bilim ve tarih algısı, Temel İslâm Bilimleri olarak adlandırılan alanlardaki birikiminden yararlanarak yeni bir bilgi üretecek nitelikte değildir. O, bu konudaki en belirgin eksikliğin sorunlu tarih bilgi-bilinci ve yöntem yoksunluğu olduğunu düşünür. Geçmişi idealize eden ve kutsallaştıranların zihninde "gelişme" fikrinin olmayacağını söyleyen Onat, bu tür insanların maziye ve mâlûmata mahkum olmak zorunda kalacaklarını söy-

[5] Onat, "İlâhiyat Bilimlerinde (Ulûmu Dîniyye) Yöntem Sorunu", 49
[6] Onat, "Tarihin Anlam ve Önemi", 30 vd.

ler. Yöntem bilincine erişilmeden bilimden ve bilimsellikten söz edilemez. Temel İslâm Bilimleri'nin her birinde üretilen bilgi ve fikir, insan tarafından üretilmesi ve sunulması nedeniyle beşeri bilgi kapsamında ele alınmalıdır.[7] Bu da bilginin doğrulanabilir ve yanlışlanabilir olabileceği ve olguya eleştirel yaklaşılması gerektiği anlamına gelir.

Eğitimin farklı süreçlerinde din eğitiminin gerekliliği ve nasıl yapılması gerektiği konusu çözülmeyi bekleyen bir problem olarak gündemdeki canlılığını sürdürmektedir. Dinin insanlığın vazgeçemeyeceği ve dışlayamayacağı bir olgu olduğundan söz eden Hasan Onat, din ve değerler alanında ortaya çıkan bilgi boşluğunun insanlığın geleceği açısından ciddi bir tehdit teşkil edeceğini düşünür. Bu boşluğu gidermenin dindar aydın yetiştirmek ve köklü eğitim politikaları tasarlamakla mümkün olduğuna işaret eder. Eğitimin üniversal nitelik taşıyan amaçlarının gerçekleşebilmesi için, dinin desteğine ihtiyaç bulunmaktadır. Eğitimin "insanın kendini tanıması ve anlaması, doğru düşünmesi, bilinçli davranışlar geliştirmesi, insanın potansiyel yeteneklerinin en iyi şekilde geliştirilmesi ve etkin kılınması, üretkenliğin artırılması, insanın sosyalleşmesi, geçmişin birikiminin en iyi şekilde yeni nesillere aktarılması" olarak tanımlanan temel amaçlarına ulaşılmasında sağlıklı din anlayışından yararlanılmasını önerir. Eğitimin amaçladığı zihinsel değişimi, ancak sağlıklı bir din anlayışı gerçekleştirebilir.[8]

İnsanın niçin din eğitimine ihtiyacı olduğu konusunu sorgulayan Onat'a göre, insanın kendini gerçekleştirmesinin en geçerli yolu Allah'ın rızasına ve sevgisine talip olmaktır. Aynı zamanda sosyal bir varlık olan insanın, toplumu görmezlikten gelerek kendini inşa edemeyeceği açıktır. Bu açıdan bakıldığında din, bireyin doğru düşünmesinde, farkındalık oluşturmasında ve en iyiyi gerçekleştirmesinde önemli ölçüde katkı sağlayan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda eğitim-öğretimin tek başına bir motivasyon kaynağı olduğu söylenemez. İnsanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberlerin

[7] Daha geniş bilgi için bk. Onat, "Tarihin Anlam ve Önemi", 33-67; Osman Aydınlı, "Hasan Onat (1957-)", *Tanzimattan Günümüze Dinî ve Tasavvufî Düşünce Temsilcileri*, ed. Süleyman Hayri Bolay (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 6:4234-4246.

[8] Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 133 vd.

esas görevleri, Allah katından aldıkları vahiyle insanları uyarmak ve doğru düşünmenin yollarını göstermek olmuştur. Eğitim, bireyin yaratıcı kabiliyetlerinin keşfedilmesini, geliştirilmesini ve etkin kılınmasını sağlamaktadır. Din, insandan yaratıcı yeteneklerin kullanılmasını, insanlık değerlerine ulaşmasına imkân sağlayacak kültürün ve uygarlığın yaratılmasını talep eder. Eğitim, bu sürecin en kazançlı ve en verimli şekilde nasıl başarılabileceğini insanlara öğretir.[9]

Onat, insanın evrenin merkezinde oluşunu göz ardı etmez. Din, bilim ve eğitim; insanın kendini anlamasına yardımcı olur. Din, bünyesinde taşıdığı temel iletişim kodları sayesinde, insanların birbirlerini anlamalarını kolaylaştırır. Eğitim, tek taraflı değil, iki taraflı etkin bir süreç olduğuna göre, dini bilen insanların birbirlerini anlamaları daha kolay olacaktır. Bu da eğitim faaliyetlerinin kaliteli olmasını sağlar ve hedeflere daha kolay ulaşmayı temin eder. Din, bireye temel hak ve özgürlüklerini sahiplenmesini öğütler ve bunun insan olmanın gereği olduğunu belirtir. Din, insanı kendine ve topluma yabancılaşmaktan korur. Eğitim de, temelde bireyin özgür olmasını ve özgürlüğün anlamını keşfetmesini sağlar. Dinin temelinde nasıl insan sevgisi varsa eğitim de insanın özünde mevcut olan bu sevginin ortaya çıkarılmasında etkin olur. Onat, bu noktada din alanındaki bilimsel bilginin niteliğine de değinir. Ona göre dine ilişkin nitelikli sağlam bilgi ve doğru bir din anlayışı eğitimle gerçekleşebilir.[10]

Hasan Onat, din eğitimi ve öğretiminin devlet kontrolünde verilmesinin gerekliliğini, Tevhid-i Tedrisat kanununu dayanak alarak ortaya koymaya çalışır. Türkiye'nin özel koşulları ve İslâm dininin bazı yapısal özellikleri, din öğretiminin devletin denetimi ve gözetimi altında, devletin resmi kurumlarında yapılmasını bir mecburiyet haline getirmiştir. Onat dönemin tartışmalı konuları sekiz yıllık kesintisiz zorunlu temel eğitim, İmam Hatip Liseleri, seçmeli Kur'ân okuma ve meali dersleri gibi konularda da fikirlerini ve buna dayalı önerilerini[11] de kamuoyu ile paylaşmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünden itibaren Hasan Onat'ın İlahiyat müfredatının hazırlanmasına yönelik çalışmaları, Din Kültürü ve

[9] Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci*, 137 vd.
[10] Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci*, 139.
[11] Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci*, 141-142.

Ahlâk Bilgisi (DKAB) programlarının yapılandırılması; Lise ve İmam-Hatip Lisesi gibi orta dereceli okullar ve Yüksek Din Öğretimi'ne yönelik ders kitaplarının yazımına ilişkin katkıları üzerine yoğunlaşmak istiyoruz.

2.Din öğretimi program çalışmaları

Türkiye'de Din öğretimi ve Yüksek Din Öğretimi alanlarında farklı dönemlerde komisyonlar oluşturulmuş ve program çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin aktif bir rol üstlendiği dikkat çekmektedir. Buna örnek olarak 1982 ve 1997 yıllarında gerçekleştirilen İlahiyatların müfredatının yenilenmesi, 1998 yılındaki İmam Hatip Liseleri'nin yeniden yapılanması, 2000-2001 Öğretim yılındaki 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıfları kapsayan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi programlarının hazırlanması[12] gibi çalışmalar gösterilebilir. Bunun yanı sıra Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi'nin Yükseköğretim Yürütme Kurulu'nun 11.07.1997 tarih ve 97.23.1660 sayılı kararı ile 11 Aralık 1997'de uygulamaya geçen İlahiyat Ön lisans Programı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin "uzaktan eğitim koordinasyonu" ve "akademik danışmanlığı" ile yürütülmektedir.[13]

Hasan Onat'ın yukarda belirtilen eğitim-öğretime yönelik bazı projelerde ve program çalışmalarında aktif olarak görev aldığı ve bunlara ilişkin görüşlerini kamuoyu ile paylaştığı bilinmektedir. O, İlahiyat müfredat programlarının yeniden oluşturulması çalışmalarına katıldı. 1998'den başlayarak 2003'e kadar süren zaman diliminde Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Din Öğretimi Genel Müdürlüğü biriminin öncülük yaptığı ve organize ettiği, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ve İmam-Hatip Liseleri müfredat programının yeniden hazırlanması çalışmalarında görev aldı.

İlk olarak Onat'ın Yüksek Din Öğretimi'nin önemli akademik yapılanması olarak eğitim-öğretim faaliyeti yürüten İlahiyat programlarına sağladığı katkı üzerinde duracağız.

---

[12] *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, 63/2517 (Ekim 2000).

[13] Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci*, 114.

2.1. İlahiyat programları: Değişimi anlamak ve yenilenme

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte -diğer alanlarda olduğu gibi- dinî sahada da köklü bir değişim ve dönüşüm kararına imza atılmıştır. Bu çerçevede 3 Mart 1340/1924'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çıkarılan bir kanunla Şer'iye Vekâleti kaldırılarak dinî görev ve hizmetleri yürütmek üzere Başvekâlet'e bağlı "Diyanet İşleri Reisliği" kurumu ihdas edilmiştir. Ayrıca 3 Mart 1340/1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkartılmış ve bütün medrese ve mektepler -bütçeleriyle birlikte- Maârif Vekâleti'ne devredilmiştir. Kanunun amacı eğitim öğretim birliğini sağlamak suretiyle ülkenin insanları arasında düşünce birliğini ve dayanışma ruhunu pekiştirmekti. Bu kanunun yüksek öğretimle ilgili yönünün yenilenmesine yönelik de Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi kapatılmıştır. Bu kurumun yerine Tevhid-i Tedrisat kanununun 4. maddesiyle Dârü'l-Fünûn Üniversitesi bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Bu husus, ilgili maddede şu şekilde ifadesini bulmuştur: "Maârif Vekaleti yüksek diniyât mütehassısları yetiştirilmek üzere Dârü'l-Fünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imâmet ve hitabet gibi hidemâtı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de aynı mektepler küşat edecektir."[14]

Tevhid-i Tedrisat kanununu yürürlüğe girer girmez 1923-1924 öğretim yılında 29 tane İmam-Hatip okulu ve İstanbul Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi açılmıştır.[15] Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze gelinceye dek yüksek din öğretimi alanında sırasıyla Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi, İslâm Tetkikleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslâm Enstitüleri, İslâmi İlimler Fakülteleri, Din Bilimleri Fakülteleri, her ilde ve bazı ilçelerde açılan bugün 100'ün üzerine çıkan diğer ilahiyat fakülteleri bulunmaktadır. Bunların her biri için kendi koşullarına, kuruluş amaçlarına ve kadro yapılarına uygun müfredat programları hazırlanmıştır.

---

[14] Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve uygulanışı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 23-31.

[15] Muhammed Şevki Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı* (İstanbul: Dem Yayınları, 2005), 56.

Ülke siyaseti için en önemli kırılma noktalarından biri olan 1980 askeri ihtilali sonrasında yüksek din eğitiminde, zihniyet dönüşümü ve pratik açılardan köklü değişimi sağlayacak bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu süreç, İlahiyat Fakültelerinin müfredat programları açısından da önemli bir dönemeç olmuştur. 20 Temmuz 1982 tarihinde alınan ve Yüksek Din Öğretimi'ni dönüştüren ve yeni bir sürece yönelten bir kararla, Yüksek İslâm Enstitüleri, ilahiyat fakültelerine dönüştürülmüştür. Bu doğrultuda İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, Marmara Üniversitesi'ne, Konya Yüksek İslâm Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi'ne; Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi'ne; İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi'ne; Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü, Uludağ Üniversitesi'ne ve Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi'ne fakülte statüsünde bağlanmıştır. Ayrıca Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü, İslâmi İlimler Fakültesi'yle birleştirilerek Atatürk Üniversitesi bünyesine alınmıştır. Böylece ilahiyat fakültelerinin sayısı sekize yükselmiştir. Bu dönemde yüksek din öğretiminde daha önce pek de benzerine rastlanmadık bir şekilde Yozgat'taki Yüksek İslâm Enstitüsü, iki öğretim yılı tedrisatın ardından kapatılmıştır.[16] Sonrasında yeni oluşturulan bu fakültelere ilaveten farklı illerde farklı üniversitelere bağlı ilahiyat fakülteleri açılmıştır.

1982 yılındaki düzenleme esas alınarak İlahiyat programı, 1991-1992 öğretim yılında yeniden şekillendirilmiştir. 1997 yılı içinde cereyan eden ve etkileri uzun yıllar süren 28 Şubat sürecine gelindiğinde ülkede sayıları 22'ye yükselen İlahiyat fakülteleriyle aktif eğitime devam eden yüksek din öğretimi, alınan bazı kararlar sebebiyle tartışmaların odağı haline gelmiştir. Bu dönem içerisinde 1997 yılında ilahiyat fakültelerinin hazırlık sınıfları kaldırılmış ve Arapça dersleri dört yıllık program içerisinde dağıtılmıştır. Bir önceki programla karşılaştırıldığında içerik açısından köklü bir değişime gidilmemiş, sürekli ve kısmî bir değişim yaşanmıştır. Ancak alanda öğretmen ihtiyacına yönelik faaliyete başlayan İlköğretim Din Kültürü

[16] Yüksek İslam Enstitülerinin Fakülteye dönüştürülme süreci ile ilgili bk. Halis Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 6 (1999): 255-268; Mustafa Öcal, "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1986): 111-123.

ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü'nde, o dönem yürütülen ilahiyat programına göre temel dinî bilimler alanında daha düşük profilde bir içeriğe sahip olan bir program uygulamaya konulmuştur. Bu sürecin devamında ilahiyat programlarından pedagojik formasyon derslerinin kaldırılması uygulamasına geçilmiştir. 1997-1998 eğitim-öğretim yılındaki düzenlemeyle İlahiyat fakültelerinin programları, İlahiyat Lisans Programı ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Programı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Böylece, öğretmen yetiştirme işlevi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Programı'na devredilmiştir. Bu program, 2006 yılında da Eğitim fakültelerinin uhdesine verilmiştir.[17] Farklı dönemlerde yürütülen ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretimde; din eğitimi ve öğretiminin yeniden yapılandırılması ve yeni programların hazırlanması çalışmalarında Ankara İlahiyat Fakültesi, aktif şekilde rol almış ve önemli bir misyon üstlenmiştir.

Kuruluşundan bugüne İlahiyat fakültelerinde uygulanan programların dayatmacı bir şekilde yapılandırıldığı ve uygulandığına dair görüşler var olagelmiştir. Türkiye'de İlahiyat fakültelerine yönelik eleştiri, tartışma ve değerlendirmelerde genelde meseleye akademik ve bilimsel düzlemde yaklaşımlar yerine, ideolojik ve politik, dahası meşrep ve mezhep eksenli yaklaşımlar ağır bastığı için çoğu zaman çözüm arayış süreci sancılı olmuştur. 1997-1998 yılından itibaren yürürlüğe konulan program, yenilenme gereksinimi dikkate alınarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde uygulanmak üzere yine aynı Fakülte bünyesinde komisyonlar marifetiyle hazırlanmış, prosedüre uygun olarak Fakülte Kurulu ve Ankara Üniversitesi Senatosu'ndan geçirilmiş ve YÖK'ün onayına sunulmuştur. Yüksek Öğretim Kurulu da bu öneriyi tüm ilahiyat fakültelerinde % 30'luk değişiklik hakkı ile uygulanmak üzere yürürlüğe koymuştur.[18] Hasan Onat da İlahiyat fakültelerinde uygulanan bu program çalışmasını yürüten komisyonda üye olarak görev almış ve aynı zamanda

[17] YÖK, İlahiyat Fakülteleri Öğretmen Yetiştirme ve Lisans Programları (Ankara: YÖK Yay., 1998), 43.

[18] Cemal Tosun, "Almanya'da ve Türkiye'de İlahiyat Eğitimi", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*, ed. Mahmut Ay-Rabiye Çetin (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 209.

program Ankara Üniveritesi İlahiyat Fakültesi Akademik Kurulu'nda tartışılırken komisyonda sözcülük yapmıştır. Bu sebeple 28 Şubat sürecinde yapılandırılan İlahiyat programlarına yönelik üst makamlardan baskı yoluyla dayatıldığı şeklindeki iddialara ve eleştirilere katılmadığını söylemiştir. Ona göre bu söylem, gerçeğe aykırıdır ve programda emeği geçenlere yönelik yapılan bir haksızlıktır.[19]

Onat'a göre bu program bilimsel ve pedagojik anlamda oldukça başarılıdır. Program taslağına ilişkin bu süreçte diğer İlahiyat fakültelerinden de görüş istendiği halde çok az sayıda dönüş olmuş ve program yeniden gözden geçirilerek akademik kurula sunulmuştur. Ankara İlahiyat Fakültesi Akademik Kurulu 03.12.1997 tarihinde bu taslağı gün boyu tartışmıştır. Öneriler doğrultusunda bazı değişikliklere de gidilmiştir. Daha sonra Üniversite Senatosu'nda onaylanarak YÖK'e gönderilmiştir. Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) tarafından da 2 saatlik Ana Konularıyla Kur'ân dersinin eklenmesi dışında bir değişiklik yapılmamıştır.[20]

Onat, program hazırlama komisyonunun bir üyesi ve sözcüsü olarak süreci en iyi bilen kişilerden biriydi. İlahiyat programlarının uygulanışının üzerinden geçen birkaç yılın ardından tarihe not düşmek anlamında bu süreci bizzat anlatmayı görev saydı. O, komisyonda yer alan öğretim üyeleri olarak birikimleri doğrultusunda daha önce yapılan güzel işleri anlamaya, eksikleri gidermeye, tecrübelerden yararlanmaya ve bilimsel gelişmeleri programa taşımaya özen gösterdiklerini ifade eder. Ama ihtiyaca yönelik bu programa yeni katkılar yapılabileceğini de söylemeden geçmez. Ön koşul olarak da bu programların niteliğiyle ilgili kapsamlı bir tartışma yapmayı gerekli görür. Sadece ders saatleri üzerinden yapılacak bir değişikliğin bilimden ve bilimsel zihniyetten uzak bir yaklaşım olacağını savunur. Programlara yönelik tepkisel tutum ve davranışların hedeflenen amacı sağlamakta yeterli olamayacağını söyler.[21] O, yeniden gündeme gelen İlahiyat fa-

[19] Hasan Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*, 309.
[20] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 312.
[21] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 309 vd.

kültelerine yönelik program çalışmalarının ideolojik ve politik olabileceğinden kaygı duymaktadır. Bunu da açık bir şekilde söyler ve konuyu tartışmaya açmaktan yana tavır koyar.

Onat bu programa yönelik sorunun esasta öğrenci ve program temelli olmadığı görüşündedir. Değiştirilebilir olduğu ifade edilen bu programın etraflıca ve kapsamlı bir şekilde tartışılmadığı görüşündedir. Programa, siyasi veya ideolojik saiklerle müdahale yapılması yanlış olacaktır. Üniversitede olması gereken bilim, bilimsel zihniyet ve bilimsel yöntemin bir gereği olarak herşey etraflıca ortaya konmalı ve tartışılmalıdır.[22] Onat özgürlük bilincinden hareketle Üniversitelerin özgürce bilim üretme sorumluluğundan söz eder. İhtiyaç doğrultusunda bilimin ışığında yeni müfredat programlarının hazırlanabileceğini savunur. Eski programa yönelik temelsiz saldırıdan ziyade eksikliklerin tespit edildiğini ve yerindelik çerçevesinde üniversitelerin kendi kararını kendisinin vermesinden yana olduğunu söyler.[23]

Onat, 1997-1998 öğretim yılından itibaren yürürlüğe giren bu programın, ilk etapta temel ilkelerinin tahlil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Esasen İlahiyat Lisans Programı Kur'ân-ı Kerim referanslı bakabilen, geçmişin ilmi mirasını değerlendirebilen, günceli yorumlayabilen ve din eksenli meselelere çözüm sunabilen ilahiyatçılar yetiştirmeyi hedeflemektedir. Dersler sosyal, ekonomik, düşünsel ve kültürel koşulların gerektirdiği temel nitelikleri kazandırmayı amaçlar.[24] Bu programda alanın temel bilgilerini kazandıracak derslerin "zorunlu dersler" olarak okutulması tasarlanmıştır. Teori ile pratik arasındaki bütünlüğü temin edecek derslerin ise "seçmeli dersler" olması tercih edilmiştir. Programda mümkün olduğu ölçüde "projeye dayalı dersler" olarak tasarlanan "seçmeli ders" sayısı artırılmıştır. Programın temel ilkeleri ve felsefesi üzerinde açıklamalar

[22] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 310.
[23] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 311.
[24] M. Sait Yazıcıoğlu, "Cumhuriyetin 75. Yılında Din Öğretiminde Yeni Hedefler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı (1999): 2.

yapan Onat'a göre temel sorun, programların ne kadar nitelikli olduğundan daha çok programı okutacak öğretim üyelerinin niteliği ile ilgilidir.[25]

İlahiyat müfredat programının hazırlanmasında eksiklikler ve aksayan yönler dikkate alınarak bir çalışma yürütülmüştür. Vurgu seçmeli derslere yapıldığı için bazı derslerin saatlerinin azaltıldığı yönünde bir eleştiri yapılmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere 1997 yılında oluşan bu programda temel bilgilenmeyi kazandıracak olan dersler kredi saatleri de belirtilerek zorunlu olarak yer almıştır. Teoripratik bütünlüğünü belirleyecek olan dersler de seçmeli statütüsünde kabul edilmiştir. Proje dersler olarak tasarlanan bu dersler, beşinci yarıyıldan itibaren kredi saati olarak programa konulmuştur. Seçmeli dersler ihtiyaca ve isteğe bağlı olarak açılabilmektedir.[26] Zorunlu ve seçmeli derslerin saatleri ve kredilerini karşılaştıran Onat, sorunun seçmeli derslerin öneminin yeterince anlaşılmamasından kaynaklandığı görüşündedir.

1997-1998 yılında yürürlüğe konmuş bu programa yöneltilen en önemli eleştirilerden birisi de Arapça hazırlık sınıfının kaldırılması ve Arapça öğretiminde başarıya ulaşılamamış olmasıydı. Onat'a göre bunun çözümü, dilin gerekliliği ve öneminin ayırımında olan öğrencilere, yurt içi ya da yurt dışı imkânlar sağlanarak başarılı olmalarını temin etmekti. Bu konuda yeterli adımlar atılmadığı için başarıya ulaşılamamıştır. Dilin bir araç olup, asıl olan, ilahiyat alanında bilimsel bilginin üretilmesidir. Dil olmadan bu sahada bilim üretmenin mümkün olmadığı bilinmektedir. Ama Arapça bilmek de alim olmak için yeterli değildir.[27] Böylece Onat, sürekli gündeme getirdiği İlahiyat alanında temel kaynaklara yönelik Arapça ve güncel konulara yönelik de bir Batı dili öğrenilmesi gerektiğine ilişkin düşüncesini tekrarlayarak pekiştirmiş olmaktadır.

---

[25] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 310; Ayrıca bk. İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü* (1997-2012) (İstanbul: İlke Yayınları, 2012), 20, 154-157; YÖK 11.07.1997 tarih ve 97.23.1660 Sayılı Karar.

[26] Tosun, "Almanya'da ve Türkiye'de İlahiyat Eğitimi", 209 vd.

[27] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 312.

Hasan Onat, konuyla ilgilenenlerin önüne yüksek din öğretimiyle ilgili cevaplandırılması ya da tercih edilmesi gereken İki seçenek koyar; kutsalla uğraşmanın bireysel tatmini mi? Dini bir bütün olarak anlamak mı? O, bu seçeneklerin ikincisinden yana tavır koyar. Tüm bilimler insan ürünüdür, beşeridir. Dolayısıyla kutsal olduklarından söz edilemez. Kuran'ın Allah'tan geliyor olması onunla ilgilenmenin kutsal bir iş olduğu anlamına gelmez. Hiçbir ilim İslâm'la özdeşleştirilemez. Bu açıdan bakıldığında zihinlerdeki bilim algısının değiştirilmesi ve programların öğrencinin bilgiye açık olmasını sağlayacak şekilde dizayn edilmesi gerekir. Bilgi üretme süreçlerini bilmek, kaynaklara inmek ve yeni bilgiler üretmek önemlidir. İnsanlığın kaderinde etkili olanlar, bilgi üretenler ve bu bilgi gücüne sahip olanlardır.[28] Onat, bazı çalışmalarında da tartışmaya açtığı ve sorunlu bir yaklaşım olarak değerlendirdiği, ilim-bilim ikilemine[29] de değinir. Müslüman bilim geleneğinden söz eder. İlahiyatta yapılan mevcut bilimsel çalışmalar, ne İslâm bilim geleneğinin devamıdır, ne de Batı bilimine eklemlenebilir. Müslüman bilim geleneğini yeniden diriltmek mümkün değildir. Din halini alan gelenek bilimin ve aklın alanını daraltmıştır. Yapılabilecek tek iş, yeni bir İslâm bilim geleneği inşa etmektir. Yeni gelenek, geçmiş İslâm bilim geleneğine mahkum olamayacağı gibi Batı bilim geleneğine de mahkum olamaz. Bilim anlama, açıklama faaliyeti ve bunu sistemli yürütme çabasıdır. Dolayısıyla ilahiyatçı da İslâmla ilgili tarihin akışı içerisinde ortaya çıkan muazzam birikimi anlamaya ve açıklamaya çalışır. Yeni bilimsel arayışlar içinde ilahiyatın önemli bir misyonu olacaktır. Bu yüzden müfredatın, programların yenilenmesi hayati önem taşımaktadır. Bu iş eleştirel zihniyet göz ardı edilerek yapılamaz. Bilimsellikten uzaklaşarak bunu yapmak faydadan çok zarar getirecektir.[30] Böylece Onat, akıl, yöntem ve eleştirel düşünce gelişmeden üniversiteden ve bilimden söz edilemeyeceğini ısrarla savunmaktadır.

Hasan Onat'ın İslâm Mezhepleri Tarihi alanında takip ettiği metot ve görüşleri, onun yeni bir bilim paradigması oluşturma yönündeki girişimlerinden bağımsız ele alınamaz. O, bilim alanından hareketle

[28] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 314.
[29] Onat, "Tarihin Anlam ve Önemi", 64 vd.
[30] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 315 vd.

İlahiyat bilimlerinin konumunu belirleyip, İlahiyat Fakültesi'ni, bulunduğu üniversite bünyesinde evrensel kalitede bilim üretmesi gereken bir bilim yuvası olarak değerlendirdi. Malûmâta mahkum olmayan, süreçleri bilen, satır aralarını iyi okuyan ve değişimi algılayabilen Müslüman âlim modeline ilgi duydu. Hasan Onat'ın öğrencilerine ve kendisini takip edenlere bıraktığı en önemli miras, yeni bir medeniyetin inşası çerçevesinde ilâhiyat alanında yeni bir bilim paradigmasını tartışmaya açıyor olmasıydı.[31] Buna bağlı olarak program çalışmalarıyla ilgili ilahiyat alanının bilimselliği konusuna da dikkat çekti. Hazırlanış sürecinde Batı'daki Islamic Studies bölümleriyle de karşılaştırmalar yapıldığını söyledi. Bu durum İslâm'ı Batı üzerinden anlamak şeklinde yorumlandı. Oysa yapılan Batı'daki terminoloji ile Batılı kaynakları okumayı ve anlamayı sağlamaktı. Batı'yı anlamak önemli ama kendimize özgü koşullarımız, düşüncelerimiz ve değerlerimizi gözardı edemeyiz. Kendi bilim geleneğimizin olması bir gereklilik. Bu gelenek içerisinde değerlerimizi, sistemimizi ve yapılanmamızı gerçekleştirmemiz gerekir.[32] Aslında bu görüş Hasan Onat'ın başka yazı ve makalelerinde işlenmiş ve üzerinde durulmuş önemli bir konudur. Bu noktada onun yeni bir bilim paradigmasına dair usûl belirleme ve geliştirme çabaları ve belli başlı görüşleri önemli görünmektedir. Onat, İslâm coğrafyasında üretilen bilginin ve oluşan birikimin Endülüs, Sicilya ve Anadolu kültür havzaları kanalıyla Batı'yı etkilediği, bu yolla bilimsel düşüncenin ve bilimin gelişmesine katkı sağladığı görüşünü dile getirdi. Ancak zamanla özgün niteliğini kaybeden Batılı bilim anlayışını; çıkara dayalı, değerleri sömüren ve Tanrı'dan uzaklaştırıcı niteliği nedeniyle gelecek açısından umut verici görmez. Müslümanların kültür ve medeniyette yaşadıkları zirve dönemlerin, bilim anlayışı ve bilimsel gelenekle ilgili olduğunu söyledi. Günümüzde de başarının, bu şekilde gerçekleştirilebileceğine vurgu yaptı. Çünkü yaşanılan koşullar Müslümanlara yeni bir bilim anlayışı oluşturma gibi bir sorumluluk yüklemektedir. Bu yeni anlayışın köklerini, tarihsel süreçte oluşan Müslüman ilim geleneğinde bulmak mümkündür. Tarih bilinci ile sürekli kendini inşa

[31] Onat, "Tarihin Anlam ve Önemi", 23.
[32] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 313.

eden bilimin, gelecek tasarımına imkân sağlayacağına, bilgi ve bilimin gücüne sahip olamayanların, hiçbir zaman özne olamayıp, nesne olmaya mahkum olduklarına dikkat çekti.[33] Ona göre Batı uygarlığının mevcut insan anlayışı, ürettiği bilim ve teknoloji, insanı mutlu etmekten uzaktır ve insanlığın geleceğini tehdit etmeye başlamıştır. Bu sebeple insanlığın yeni bir metafizik görüşe ve yeni yüksek evrensel değerler sistemine ihtiyacı bulunmaktadır.

Onat'ın İlahiyat programlarının yenilenmesine dair sürekli çözüm arayışında olduğu ve önerilerde bulunduğu görülmektedir. Üniversite mantalitesine uygun olarak İlahiyat fakültelerinin müfredatının, bilimsel amaç ve ülke çıkarları açısından yenilenmesi gereklidir. Her fakülte, içinde bulunduğu bölgenin özelliklerine ve bilim adamı yeterliliklerine uygun olarak arayışlara girebilmelidir. Bunun için YÖK "İlahiyat Eğitimi Ortak Paydası" denilebilecek bir çerçeve belirleyebilir. Her fakülte buna bağlı olarak kendi özgürlük alanı içinde bilim üretebilecek kararlar alabilir ve uygulayabilir. Ancak her şeyin bilimsel zihniyetle, kayıt altında ve şeffaf olması gerekir. Herhangi bir ilahiyat fakültesinin bir dini grup tekelinde olmasına da asla göz yumulmamalıdır.[34]

Onat 1997-1998 yıllarında Ankara İlahiyat Fakültesi'nin hocaları olarak güzel bir müfredat hazırladıklarını söyler. Ama daha iyisini yapma zamanı geldiğini de söyler. Ona göre Ankara İlahiyat Fakültesi'nde o dönem oluşturulan program izleme komitesi işletilebilseydi belki o programlar kendini sürekli yenileyebilecekti. Komitenin görevi, görülen aksaklıklar çerçevesinde programın sürekli daha iyiye götürülmesini sağlamaktı. Ama izleme komitesi uzun süre işletilememiştir.[35]

Onat müstakil bir bilim dalı olan İslâm Mezhepler Tarihi'nin Kelam bilim dalıyla birleştirilmesi çabalarına da eleştiri getirmiştir. Mezhep çatışmasının İslâm dünyasını tehdit ettiği bir zaman diliminde, bu alanda araştırma yapacak, İslâm Ortak Paydası bilincini

[33] Onat, "İlâhiyat Bilimlerinde (Ulûmu Dîniyye) Yöntem Sorunu", 41-45.
[34] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 318.
[35] Onat, "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine", 316 vd.

geliştirecek bir dersin işlevsizleştirilmesi, yaşanan gerçekliklerle bağdaşmamaktadır. Ilmi faaliyetlerini müstakil olarak sürdüren Kelam ve İslâm Mezhepleri Tarihi derslerinin yerine "Kelam ve İslâm Mezhepleri" adıyla, konulan yeni dersin içerikleri ve nasıl okutulacağı konusunda hiç düşünülmediğini dile getirmiştir. Hem bir akademisyen hem de Ankara İlahiyat Fakültesi bünyesindeki İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim dalının başkanı olarak Kelam ve İslâm Mezhepleri Tarihinin iki farklı disiplin olduğunu ve ayrı dersler olarak öğrencilere verilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Mezhep tartışmalarının bu denli İslâm coğrafyasını tehdit ettiği bir zaman diliminde, klasik dönem mezhepleriyle ve yaşayan mezheplerle ilgili bilimsel araştırmalar yapan bir disiplinin, Kelam ile birleştirilerek işlevsiz kılınmasını, hem ulusal hem de evrensel gerçekliklere aykırı bulduğunu, hem yazılarında hem de bilimsel platformlardaki tartışmalarda defalarca gündeme getirmiştir.

2.2.Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders rogramlarının yapılandırılması

Türkiye'deki ilköğretim ve orta öğretimde okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi programı, ilk kez 1982 Anayasası'nın 24.maddesinde belirtilen ilkeler uyarınca "Din Bilgisi" ve "Ahlâk" derslerinin birleştirilmesiyle yürürlüğe girmiştir. Daha önceki düzenlemede isteğe bağlı bir şekilde seçmeli olarak okutulan bu dersin yeni düzenlemeyle statüsü değiştirilmiş ve zorunlu dersler kategorisine alınmıştır. Bu program, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 18 Şubat 1982 tarih ve 30 sayılı kararı ile kabul edilmiş, 29 Mart 1982 tarih ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2109 sayılı Tebliğler Dergisi'nde de yayınlanmıştır. Sonraki yıllarda dersin temel ilkeleri geliştirilmek amacıyla tekrar düzenlenmiştir. Bunlardan ilki 30 Ekim 1986 tarih ve 2219 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanmıştır. Birkaç yılın ardından programın tekrar olarak görülen bazı üniteleri çıkarılıp yeniden yapılandırılarak, 13 Nisan 1992 tarih ve 2356 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlandığı dikkat çekmektedir.[36] Bugün Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi ilkokul,

[36] Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 29 Mart 1982 tarih ve 2109 sayılı Tebliğler Dergisi; MEB, 30 Ekim 1986 tarih ve 2219 sayılı Tebliğler Dergisi; MEB, 13 Nisan 1992 tarih ve 2356 sayılı Tebliğler Dergisi.

ortaokul ve lise düzeyindeki resmi ve özel tüm okullarda zorunlu statüde okutulmaktadır.

Hasan Onat, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün organize ettiği ilk, orta ve liseler için Din Kültürü Ahlâk Bilgisi program geliştirme çalışmalarında yer almış ve önemli katkılar sunmuştur. Tevhid-i Tedrisât kanunu uyarınca din eğitimi ve öğretimi, devletin kontrolünde ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda yapılmasını gerektirmektedir. Onat'a göre din eğitimine yönelik olması gereken de budur. Türkiye'nin özel koşulları ve İslâm dininin bazı yapısal özellikleri, din eğitim ve öğretiminin devletin denetimi ve gözetimi altında, devletin resmi kurumlarında yapılmasını bir zorunluluk haline getirmiştir. Buna bağlı olarak Onat, 1992 Anayasası ile zorunlu ders statüsünde verilen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin içeriklerinin ve veriliş biçimlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. O, din alanında nitelikli bir eğitimden yana tavır koymuştur. Bu doğrultuda Kur'ân merkezli bir din anlayışını oluşturacak eğitim-öğretim, mezhepler üstü bir anlayışla, bilimsel ve çağdaş bir yaklaşımla verilmelidir.[37]

Onat, dini bilgi sahasında doğru bilgi sahibi olabilmenin farklı yolları olduğundan hareketle en doğru olanın, bu alanda bilimsel bilginin kazanılması ve kazanılan bilginin uygun bir şekilde halka taşınmasını sağlamak olduğu düşüncesindedir. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerini önemli hale getiren en önde gelen sebep, bu konunun toplumsal boyutu olan bir nitelik arz etmesidir. Türkiye'deki mezhebi dağılımdan söz eden ve kabaca bir mezhep dağılımı veren Onat, ülkemizdeki din anlayışının sözlü kültüre dayandığı tespitinde bulunur. Şifahi kültürden bilgi temelli bir yönteme varılması gerektiğini söyler. Bu noktada Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin önemi ve gerekliliği kendini gösterir. Bu derslerin müfredat programlarına bakıldığında mezheplerüstü ve cemaatlerüstü bir yaklaşımla, Müslüman olarak kendini ifade eden bireylere dinin ortak paydasını öğretmeyi amaçladığı görülür. Bu temel payda, İslâm'ın evrensel nitelikli olduğu bilinen kök değerlerinden meydana gelir. Böylece insanlığın

[37] Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci*, 141.

gereksinim duyduğu bir arada yaşama kültürü oluşturur. Aynı zamanda bunun altyapısında bulunması gereken evrensel ahlâk ilkelerinin tesis edilmesini temin eder.[38] Böylece bu derslerin, dini bilgi aktarımı, kültürel değerlerin sunumu ve toplumsal bütünleşmede üstlenmesi gereken rolü ortaya konmuş olmaktadır.

Hasan Onat, 28 Şubat sürecinin en tartışmalı konusu olan sekiz yıllık kesintisiz zorunlu temel eğitimle ilgili de önerilerde bulunmuştur. Ona göre 6., 7. ve 8. sınıflarda seçmeli olarak konulacak Kur'ân-ı Kerim metnini okuma ve mealinden anlamaya yönelik dersler, ülkemizde çokça tartışılan Kur'ân Kursları sorununu kökünden çözebilir. Din Kültürü Ahlâk Bilgisi derslerinde yapılacak içerik ve saate ilişkin düzenlemeler, seçmeli olacak Kur'ân Okuma ve Anlama dersleriyle ve dini bilgi sağlayacak bazı seçmeli derslerle desteklenirse İmam Hatip Liseleri, kendiliğinden birer meslek lisesine dönüşmüş olur. Çünkü İslâm dinine ilişkin doğru bilgiye ulaşan insanlar, çokça yapılan dinin istismarına izin vermeyeceklerdir. Din alanındaki bilgi boşluğu, dindar insanı vatan ve devlet gibi birçok milli değere düşmanlık noktasına bile götürebilmektedir. Onat'a göre bu anlayışın ortaya çıkmasında dini bilmeyen, dinin toplum açısından anlam ve öneminin farkında olamayan aydınlarımızın sorumluluğu büyüktür. İslâm öğretisinin, Kur'ân temelli bir biçimde ve bilimsel yöntemlerle, okullarda devlet tarafından öğretilmesi gerekmektedir. Sağlıklı ve mutlu insan; Tanrı ile, toplumla ve kendisiyle barış içinde olmak durumundadır. Bu da din alanında sağlanacak iyi bir eğitimle mümkün olabilir.[39]

Uygulanmaya başlandığı günden bu yana DKAB (Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi) dersleri, ülkemizde tartışmalı bir mesele olmayı sürdürmektedir. Bazı eğitimciler bu dersin anne-babanın tercihine bağlı olarak seçmeli olmasını savunurken bazı eğitimciler de programların Sünni anlayışa uygun bir şekilde hazırlandığından yola çıkarak programın geliştirilmesi yönünde görüş ortaya koymaktadır. Dersin zo-

[38] Hasan Onat, "Din Alanında Doğru Bilgi Sahibi Olmanın Gerekliliği ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri", *Eğitime Bakış* 1/4 (Ekim, Kasım, Aralık 2005): 15-20.

[39] Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci*, 142 vd.

runlu olması gerektiğine yönelik en önemli gerekçe, bu dersin bir kültür dersi olarak görülmesidir.[40] Farklı din anlayışlarının tarihten gelen bir dini ve kültürel miras olduğunu göz önüne alacak olursak DKAB derslerine ilişkin beklentiler farklılaşmaktadır. Bu bağlamda Alevî-Bektâşî kesimin DKAB dersinin seçmeli/zorunlu olmasının yanı sıra programın içeriğine ilişkin de farklı taleplerinin ve beklentilerinin olduğu açıkça görünmektedir. Hasan Onat'ın bu konuda da önemli tespitlerde bulunduğu ve bazı öneriler sunduğu dikkat çekmektedir. O, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin, mezheplerüstü-cemaatlarüstü bir yaklaşımla verilmesi gerektiği kanaatındadır. Bu konuda da ortak İslâm paydasından hareket ederek kendisini Müslüman olarak tanımlayan insanımıza gerekli dini bilginin verilmesi gerektiğini söyler.[41]

Hasan Onat, DKAB derslerinin zorunlu oluşunun Laiklikle bağdaşmadığı şeklinde ileri sürülen tezlerin yanlışlığına da değinir. Çünkü dünyanın birçok ülkesinde devleti yönetenler, kendi vatandaşlarını din konusunda bilgilendirmeye yönelik bir çaba ortaya koymaktadır. Türkiye'de tartışılan husus, devlet yöneticilerinin isteği doğrultusunda bir İslâm anlayışının dayatılmasının öne sürülmesidir. Bu tür iddialar ve bunun üzerine inşa edilen tartışmalar bilimsel içerikten yoksundur. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinde herhangi bir mezhebin ya da cemaatin görüşleri anlatılmaz. Bu derslerin müfredatı gereğince bilimsel kriterlere bağlı olarak İslâm'ın temel ortak paydası verilmeye çalışılır. O, aksini savunanların programı yeterince incelemedikleri görüşündedir. Bu müfredatta her birey kendi kök değerlerini kolayca bulabilir. Alevilik-Bektaşilik anlayışına uy-

[40] Konuya dair görüşler hakkında bk. Hüseyin Yılmaz, "Alevîlik-Sünnîlik Açısından Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 13/2 (2009): 189-209; Cemal Tosun, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinde Alevîlik", *Türk Yurdu*, 25/210 (Ankara, 2005): 37-41; Nevzat Gencer, "Alevi Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersine Karşı Tutumları Üzerine Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1 (2020): 85-118.

[41] Hasan Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet". Erişim 10 Mart 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/96-alevilik-bektasilik-din-kueltuerue-ahlak-bilgisi-dersleri-ve-diyanet.

gun tarzda bir Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin verilmesi gerektiği yönündeki iddiaların da bilimsel temellerden yoksun olduğunu[42] savunur. Zaten böyle bir teklif, Tevhid-i Tedrisât kanununa da aykırı düşecektir. Çünkü bu kanuna göre "bir milletin bireyleri ancak bir eğitim görebilir. İki türlü eğitim bir ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise, duygu ve düşünce birliği ile dayanışma amaçlarını tamamen yok eder".[43] Bir tarikat olan Bektaşilik temelinde bir Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin olmasını istemek, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını sağlayan kanuna da uygun olmayacaktır. Türkiye'de sayıları yüzlerle ifade edilebilecek dini hareket faaliyet göstermektedir. Alevilik-Bektaşilik anlayışı yönünde bir din dersi verilmesi, kendini Sünni olarak tanımlayan geniş kitleye ve dahası tüm gruplara, kendi istedikleri doğrultuda bir din eğitimi verilmesi gibi bir sonucu beraberinde getirecektir. Bu da din eğitimi alanında kaosu doğurur.[44]

Onat bu konuda Alevilik-Bektaşilik doğrultusunda hazırlanan kitapları da değerlendirmektedir. Şakir Keçeli ve Aziz Yalçın başkanlığında bir ekip tarafından hazırlanan kitaptan ve Esat Korkmaz'ın hazırladığı Fransa Alevi Birlikleri Federasyonu'nca yayınlanan kitaptan örnekler verir. Din Kültürü Ahlâk Bilgisi derslerinde okutulması düşünülen bu kitapların bilimsel yöntemden ve bilimsel içerikten yoksun olduklarını tespit eder. Dahası bu kitaplarda ciddi bilgi hataları bulunduğunu söyler. [45] Aleviliği başlı başına bir din ya da felsefi bir din olarak değerlendiren ve Müslümanlık içerisinde yer vermeyen kendini Alevi olarak tanımlayan aşırı yaklaşımları eleştirir. Bunlara karşı en iyi cevabın yine Alevilik bünyesinden çıktığına değinir.[46] Ortak paydanın merkezi bir yerde durduğu DKAB programlarının insanları buluşturacak uzlaşı zemini için de önemli olduğuna vurgu

[42] Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet". Hasan Onat, " Din Alanında Doğru Bilgi Sahibi Olmanın Gerekliliği", 15-20.
[43] Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet".
[44] Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet". Hasan Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet" *Türk Yurdu*, 25/210, (Şubat 2005).
[45] Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet".
[46] Onat, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi [Prof. Dr. Irene Melikoff'un anısına],* 1 (2009): 25-26.

yapar. [47] Alevilik açılımı adı altında yürütülen çalıştaylara da katılan Onat, Alevi kesimin din öğretimi konusunda gündeme getirdiği problemlere vakıf biri olarak bazı çözüm önerilerinde bulunmuştur.

Onat, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin zorunluluğunu tartışmak yerine, nasıl daha verimli hale geleceğini tartışmanın daha önemli olduğu görüşündedir. Vakit kaybetmeden Türkiye'nin "bağışıklık sistemini" güçlendirmesi gerektiğini söyler. Bu da din anlayışıyla alakalı sorunların üstesinden gelerek ve sağlıklı bir uzlaşı kültürüyle mümkün olabilir. Burada yine ısrarla yeni bir uygarlığın kök hücrelerini taşıdığını düşündüğü İslâm ortak paydasının öneminden ve gerekliliğinden söz eder. Bu ortak paydayı keşfeden insanlar, farklılığı ve çeşitliliği zenginlik olarak görebilir ve değerlendirebilir. Böylece enerjilerini daha güvenli bir Türkiye ve yaşanabilir bir dünya kurmak için harcayabilir.[48] Meseleye bilimsel bir yaklaşımla çözümler üreten Hasan Onat'ın bu çabaları oldukça değerlidir ve müfredat programına önemli katkılar sunmuştur.

3. İlahiyat müfredatına uygun kitap çalışmaları

Hasan Onat, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hem lisans hem de lisans üstü dersler verdi. İnteraktif ders işleme yöntemi ve eleştirel düşünceyi merkeze alması, bu dersleri çok verimli hale getirdi ve öğrencileri açısından çok yararlı oldu. Lisans düzeyinde İslâm Mezhepleri Tarihi, Çağdaş İslâm Akımları, Türkiye'de Dini Akımlar, Sosyal Bilimlere Giriş, Sosyal İlimler Metodolojisi, İslâm Bilimlerinde Yöntem, Sosyal Değişme ve Din derslerine girdi. Yüksek Lisans ve Doktora düzeyinde ise İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş, Mezhepler Tarihi Metodolojisi-I, Mezhepler Tarihi Metodolojisi-II, Çağdaş İslâm Akımları-I, Çağdaş İslâm Akımları-II, Alevilik-I, Alevilik-II derslerini okuttu. Onat'ın verdiği derslerin yanı sıra uzmanlık alanına yönelik yazdığı kitapları, güncel konulara ve yaşanan sorunlara ilişkin yazdığı kitap ve makaleleri de bulunmaktadır.

Hasan Onat'ın Yüksek Din Öğretimi alanında editörlüğünü yaptığı kitaplar şunlardır : *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi* (ANKUZEM, 2006),

[47] Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet".
[48] Onat, "Din Alanında Doğru Bilgi Sahibi Olmanın Gerekliliği", 15-20.

İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı (Ankara, 2012) ve *İslâm'a Yeni Yaklaşımlar* (Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir, 1999). Ayrıca editörlüğünü Halis Albayrak'ın yaptığı *İslâm Bilimlerinde Yöntem* (ANKUZEM, 2006), editörlüğü M. Zeki İşcan'ın yaptığı *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Erzurum Atatürk Üniversitesi AÖF yayınları, 2016) ve editörlüğünü Adem Solak'ın yaptığı *Güvenli Okullar* (İstanbul, 2007) bölüm yazdığı kitaplar olarak sayılabilir.

İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi, bütünleşik bir uzaktan eğitim modeline dayanan İlahiyat Lisans Tamamlama Programı (İLİTAM) için yazılmış bir kitaptır. Onat'ın editörlüğünü yaptığı ve farklı alanlarda akademisyenlerin katkı sağladığı eserin amacı, Müslümanların ondört asırlık süreçte kültür ve uygarlık olarak ortaya koydukları düşünce ve bilimin arkaplanında yatan ana damarları ve temel zihniyeti göz önüne sermekti. Bu kitabın aynı zamanda, disiplinler arası işbirliğini gerçekleştirilebilen örnek bir yanı vardı. İslâm Mezhepleri Tarihi, Çağdaş İslâm Akımları ve Tasavvuf Tarihi; İslâm Düşünce Ekolleri adı altında, yeni bir bakış açısı ve yeni bir anlayışla hazırlandı ve hedef kitlesinin karşısına çıktı. Müslümanlık düşünce geleneğinin birikiminin, parçaları gözden uzak tutmaksızın bütüncül yaklaşımla anlaşılmasına zemin hazırladı ve bu gelenekte yer alan ilmi düşüncenin tecrübesinden yararlanma imkânı sağladı. *İslâm Düşünce Ekolleri*, İslâm Mezhepleri Tarihi'nin üzerinde durduğu Haricilik, Şia, Mu'tezile ve Mürcie gibi mezheplerin yanında, Ameli/Fıkhi mezheplerin düşünsel arka planlarını ortaya koymaya çalıştı. Kitabın açtığı pencerelerden biri de Tasavvufi birikimin keşfi ve eleştirel bir yaklaşımda değerlendirilmesiydi. Ayrıca *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, İslâm dünyasındaki yenileşme arayışlarına da yer verdi.[49]

Hasan Onat'ın Sönmez Kutlu ile birlikte editörlüğünü yaptığı *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Ankara başta olmak üzere birçok İlahiyat Fakültesi'nde okutulan İslâm Mezhepleri Tarihi ve Ankara Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İlahiyat Lisans Tamamlama programında yer alan Yaşayan İslâm Mezhepleri ders müfredatına uygun olarak hazırlanmıştır. Onat'la birlikte 9 öğretim üyesi

[49] Hasan Onat, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi* (Ankara: Ankuzem yayınları, 2009), XIX vd.

tarafından hazırlanan kitap alanıyla ilgili önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Günümüzde Müslümanların karşı karşıya olduğu en temel sorunlardan birisi, din temelli guruplaşmalar ve hizipleşmeler olan mezheplere ilişkin güvenli ve açık bilgiler sunmaktadır. Kur'ân'da yer alan "hepiniz birden Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, ayrılmayın."[50] ayeti ve Hz. Muhammed'in mü'minlerin kardeş oldukları yönündeki ifadelerine rağmen Müslümanlar, kendi içlerinde din anlayışları sebebiyle gittikçe küçülen gruplara bölünmüşlerdir. Onat, sıkça üzerinde durduğu "Dinlerini paramparça eden, her grubun kendi sahip olduğu ile övündüğü kimseler gibi olmayın."[51] ayetini bu kitapta da zikretmiştir. Bu doğrultuda o, din ve mezhebin, farklılığını ve mezheplerin beşeri nitelikli oluşumlar olduğunu hatırlatır. Bu sebeple hiçbir mezhebin, kendisini İslâm'ın tek doğru anlama biçimi olarak iddia edemeyeceğini ve din ile aynileştirilmemesi gerektiğini[52] ısrarla anlatır.

Bu eserin Giriş bölümünde İslâm Mezhepleri Tarihinin konusu, amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmektedir. Klasik dönem mezhepler tarihi yazıcılığının nitelikleri ve günümüz mezhepler tarihinin yöntemi karşılaştırmalı olarak anlatılmaktadır. Bu bağlamda bilgi toplama, tasnif yapma ve bilgi ve belgelerin fikir, olay, zaman ve mekan ile irtibatının kurulması; bilgi ve belgelerin etkin kullanılması; yeniden inşa ve değerlendirme aşamaları irdelenmektedir. Ayrıca bu bölümde din ve mezhep ilişkisi, İslâm ortak paydası ve alanın terminolojisi üzerinde durulmaktadır.[53] Farklı yazarların yazdığı diğer bölümlerde ise Haricilik, Mürcie, Mu'tezile, İmamiyye Şiası, Zeydiyye, İsmailililik, Dürzilik, Nusayrilik, Ehl-i Sünnet, Fıkhi mezhepler, Maturidilik, Eş'arilik, Yezidilik, Vehhabilik, Babilik-Bahailik, Kadıyanilik-Ahmedilik, Alevilik konuları[54] işlenmektedir.

Hasan Onat, Halis Albayrak'ın editörü olduğu *İslâm Bilimlerinde Yöntem* adlı kitapta "Bilgi, Bilim ve Yöntem" başlıklı bölümü yazmıştır. Kitabın bu kısmında bilimsel bilginin nitelikleri, İlahiyat çalışma-

[50] Âl-i İmrân 3/103.
[51] Rûm 30/32.
[52] Onat-Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı,* 13 vd.
[53] Onat-Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 19-58.
[54] Onat-Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 63-606.

larının bilimselliği, dinsel bilgi havuzu, vahyi bilgi-beşeri bilgi, kaynak, aidiyet ve içerik açısından bilginin sağlamlığı, kavramların güvenilirliği, fikir hadise irtibatı, zaman-mekan ve fikir kaymaları gibi konuları irdelemiştir.[55] Onat'ın bu konuları daha sonra kitap ve makale düzeyinde yeniden ele aldığı ve yeni kavramsallaştırmalarla geliştirdiği bilinmektedir.

Hasan Onat'ın İlahiyat Önlisans Programı (İÖP) kapsamında hazırlanan kitaplara da katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İlahim Güler tarafından yazılan *Dine Yeni Yaklaşımlar* adlı kitabın da editörlüğünü yapmıştır. Kitap içeriğinde; Din, İslâm, Kur'ân'a yeni yaklaşımlar, Hz. Muhammed ve Sünnet'ine yeni yaklaşımlar, din ve tecdid, din ve hukuk, din ve siyaset, din ve bilim, kader meselesi, toplumsal değişme ve din, din ve tasavvuf gibi konu başlıkları yer almaktadır.[56] Onat'ın, Açık Öğretim kapsamında televizyon ve radyo programlarının yapımında ve yayınlanmasında da görev aldığı bilinmektedir.

4. İlköğretim, Lise ve İmam-Hatip Lisesi Ders kitaplarına yönelik çalışmalar

Hasan Onat, yüksek din öğretimine yönelik yazdığı kitapların yanı sıra öğrencileriyle birlikte ilköğretim ve lise müfredat programına uygun Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitapları yazdı. Ama süreçte ortaya çıkan bazı sebeplere bağlı olarak bu kitapların yayınlanması ve okutulması mümkün olmadı. Ancak Onat'ın İmam-Hatip Liseleri müfredatına uygun hazırladığı ve bu okullarda okutulmuş olan ders kitapları vardır. Bu bağlamda Ahmet Akbulut'la birlikte hazırladığı *Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan İmam-Hatip Liseleri İçin Kelâm Ders Kitabı,* Osman Aydınlı ve M. Mahfuz Söylemez ile birlikte hazırladığı *Temel Dini Bilgiler*, Osman Aydınlı ve Hilmi Demir ile birlikte hazırladığı *Kelâm* kitapları zikredilebilir. Hasan Onat'ın bölüm yazarı olarak görev aldığı kitap projeleri de oldu.

---

[55] Hasan Onat, "Bilgi, Bilim ve Yöntem", *İslam Bilimlerinde Yöntem*, ed. Halis Albayrak (Ankara: Ankuzem yayınları, 2005), 1-22.

[56] İlhami Güler, *Dine Yeni Yaklaşımlar* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999), 1-158.

İmam Hatip Liselerinde Hazırlık sınıfında okutulan *Temel Dinî Bilgiler* dersinin özel amaçları[57] dikkatle incelendiğinde öğrencinin özgür bir birey olarak yetişmesi yönünde bir çaba ortaya konduğu açıkça görülür. Bu bağlamda amaçlar arasında yer alan İslâm dininin her zaman ve mekânda yeniden anlaşılabilecek dinamik bir din olduğu vurgusu oldukça önemlidir. Onat'ın sürekli "geleneğin din olmadığı" üzerinde durması da bu dersin özgürleştirici ve eleştirel boyutuna ayrı bir önem verdiğini gösterir. Bu sebeple amaçlar arasında, İslâmın düşünce geleneğini/ geçmişi eleştirel bir yaklaşımla doğru anlayan ve geçmişin mirasından geleceği belirleme anlamında yararlanan bireyler yetiştirme yer almaktadır.[58] Bu özel amaçlar Onat'ın İslâm Mezhepleri Tarihi ile ilgili ortaya koyduğu yöntem arayışlarıyla paralellik arz eder. Amaçlar belirlenirken ve ünitelerin çerçevesi ortaya konurken dersin öğretmenine de bir alan bırakılmış ve öğrencinin yetiştirilmesine yönelik özel çabalar istenmiştir. Temel Dini Bilgiler dersinin ünite başlıkları arsında Din-Bilim İlişkisi, İslâm ve Ahlâk, Temel İslâm Bilimleri, Din ve Sosyal Değişme gibi önemli konular yer almaktadır.[59] Temel Dini Bilgiler dersinin genel ve özel amaçları incelendiğinde hedef kitle olarak seçilen İmam-Hatip Liselerinde okuyan öğrencilerin, özgür, eleştirel bir kimliğe sahip olmalarının ve günümüz koşullarına uygun bir din anlayışıyla yetiştirilmelerinin hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Hasan Onat'ın Ahmet Akbulut'la birlikte hazırladığı *Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan İmam-Hatip Liseleri İçin Kelâm Ders Kitabı* adlı ders kitabı, bu yöndeki ilk deneyim çabası olarak önemlidir. İşlenen konu başlıkları arasında siyâsî ve itikâdî mezheplerin doğuşunda etkili olan sebepler, inanç mezheplerinin tasnifi, Ehl-i Sünnet ve diğer mezhepler arasındaki meseleler, iman esasları, iman ile

---

[57] Temel Dini Bilgiler dersinin özel amaçları, genel amaçları ve içeriği hakkında bk. *İmam-Hatip Lisesi-Anadolu İmam-Hatip Lisesi-Yabancı Dil Ağırlıklı İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1999), 79-85.

[58] *İHL Meslek Dersleri Öğretim Programları* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1999), 80.

[59] Hasan Onat-Osman Aydınlı-M. Mahfuz Söylemez, *Temel Dini Bilgiler* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2003), 9-112.

küfür arasındaki sınır ve tekfirin tehlikeleri başlıkları öne çıkmaktadır. Yaşayan mezheplerin ve günümüz Müslümanlarının karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olan tekfir üzerinde durulmakta ve tekfir mekanizmasının işletilmesinin Müslümanların birlik beraberliğini ve toplumun huzurunu bozduğu anlatılmaktadır. Tekfirin sebepleri olarak cehâlet, kıskançlık, menfaatler ve siyasi çıkarların geldiği ifade edilmektedir. Müslümanın amacının, diğer Müslümanları İslâm dairesi dışına çıkartmak olmadığı ve görünüşe bakarak tekfir etmenin Kur'ân'a uygun bir yaklaşım olmaktan uzak olduğu üzerinde durulmaktadır.[60]

İmam-Hatip Liseleri XI. sınıfta verilen Kelâm dersinin amaçlarının belirlenmesi ve müfredat programının[61] hazırlanmasında da Hasan Onat'ın önemli ölçüde katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Dinin, insan için olduğu ve insanı 'iyi insan' yapmayı amaçlayan bir araç olduğu vurgusu oldukça önemlidir. Dinin evrenselliği, ilkelerinin mevcut koşullara göre yorumlanabilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Yorumlarla güncele dokunamayan din, sorun çözemediği gibi kendisi bizzat sorun haline gelebilir. Bu noktada yorum becerisinin oldukça önemli olduğu görünmektedir. Değişim, yaşanan sürecin olmazsa olmazlarından bir olgu olarak karşımızdadır. Bunun ise öncelikli olarak insanların zihinlerinde gerçekleşmesi gereklidir. Düşünmenin eyleme yön veren ve onun bilinçli yapılmasını sağlayan bir aşama olduğundan da söz edilir. Kelam dersinin genel amaçları içinde inanç alanındaki farklılaşmaların nedenlerini kavrama; dini, dinamik bir süreç olarak yorumlama yeteneği kazanma; din görevlisinde olması gereken değerler sistemine uygun davranma alışkanlığı kazanma gibi nitelikler yer almaktadır. Bu dersin özel amaçları içinde de inanç alanında farklı mezheplerin ortaya çıkışını yorumlama; itikâdî mezhepler ve temel öğretilerinin açıklanması gibi hususlar yer almaktadır.[62] Müfredat programı incelendiğinde Kelâm dersinin ünitelerinin şu şe-

[60] Hasan Onat-Ahmet Akbulut, *Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan İmam-Hatip Liseleri İçin Kelâm* (Ankara: Sek Yay., 1994), 10-110.

[61] Kelam dersinin özel amaçları, genel amaçları ve içeriği hakkında bk. *İmam-Hatip Lisesi-Anadolu İmam-Hatip Lisesi-Anadolu İmam-Hatip Lisesi-Yabancı Dil Ağırlıklı İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları*, 145-151.

[62] *İHL Meslek Dersleri Öğretim Programları*, 145 vd.

kilde belirlendiği anlaşılmaktadır; Kelam Bilimine Giriş, İtikâdî Mezhepler, Varlık ve Bilgi Sorunu, İman ve İnkar, Allah'ın Varlığı ve Birliğine İman, Meleklere İman, Kitaplara İman, Peygamberlere İman, Kaza ve Kadere İman, Ahirete İman, Din ve Vicdan özgürlüğü.[63] Kelâm dersinin genel ve özel amaçları incelendiğinde İmam-Hatip Liselerinde okuyan öğrenci profilinin günümüz koşullarına uygun bir din anlayışıyla ve donanımlı bir şekilde yetiştirilmelerinin hedeflendiği dikkat çekmektedir.

Hasan Onat bu kitaplarında mezhepler üstü tutuma işaret eder ve bu konunun önemine belirgin bir şekilde vurgu yapar. Mezhepler tarihçisinin, araştırmalarında mümkün olduğunca, mensup olduğu mezhebin görüşleri ve eğilimlerinden bağımsız bir şekilde mezhepler üstü olmaya veya mezheplere eşit mesafede durmaya gayret etmesi gerektiğini savunur. Dahası bu tutumun dini doğru anlamak için gerekli bir koşul olması sebebiyle toplumun katmanlarında yaygınlaşması gerektiğini düşünür. Bu çerçevede Onat, insanların, devletlerin ve toplumların birbirlerini anlamalarının doğru bilgilenme ile olacağına işaret eder. Bu da olaylara tarafsız bir şekilde bakmayla mümkün olabilir. Bu sebeple sadece araştırmacıların değil Müslümanların da mezhepler üstü düşünmeleri gerekir. İslâm'ın anlaşılma biçimleri olan mezheplerin İslâm'la özdeşleştirilmesi, İslâm'ın belli bir grubun tekeline girmesi demektir.[64] Böylesi bir durum, din hakkında doğru ve sağlıklı bilgilenmenin önündeki en büyük engeldir. Oysa mezhepler üstü tavır, hem dinin doğru bir şekilde anlaşılması hem de Türkiye'de yer alan farklı unsurların bir arada birlik ve beraberlik duygusu içerisinde yaşamasının güvencesidir. Mezhepler üstü yaklaşım, her mezhebin sonradan ortaya çıkmış beşeri oluşumlar olduğunu ve İslâmla özdeşleşemeyeceğini ortaya koyar. Bu yöntem, Kur'ân'ın öğretisini ve Müslümanlığın yüksek değerlerini merkeze alan bir yapılanmayı öngörerek erken devir idealizasyonunu, geçmişi kutsallaştırmayı ve geleneği dinleştirmeyi reddeder.

Türkiye'de orta dereceli okullarda okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (DKAB) ders kitaplarında itikadî mezheplerin, İslâm düşünce

---

[63] Hasan Onat-Osman Aydınlı-Hilmi Demir, *Kelam* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2006), 9-134.

[64] Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci,* 16.

geleneğinde düşünce ve ifade özgürlüğü ve farklılıkların bir arada yaşaması bağlamında bir sunumla verildiği dikkat çeker.

SONUÇ

Hasan Onat hocanın, uzmanlık alanına yönelik akademik çalışmalarının yanı sıra eğitim-öğretimin farklı alanlarında projeleri, faaliyetleri ve deneyimleri oldu. Hem din hem de bilime ilişkin yaptığı yetkin ve özgün değerlendirmelerde insanın merkezi konumuna işaret etti. Din öğretiminin program yapılandırma, uygulama ve bilgilendirme aşamalarında, Türkiye'deki mevcut din anlayışının ve Müslüman zihniyetinin arkasında yatan problemleri tespite çalıştı, analizlerde bulundu ve çözüm önerileri sundu.

Hasan Onat, Türkiye'nin ve İslâm dünyasının somut bir ilahiyat eğitimi meselesinin olduğunu hem yazılarında hem de ilmi platformlarda sürekli gündeme getirdi. Bu yönde eleştirel bakış açısıyla sorunun çözümüne yönelik araştırma ve incelemeye dayalı problem çözme stratejileri ve yöntemler geliştirme gereğine vurgu yaptı. O, İlahiyat fakültelerinin, ürettikleri din alanındaki bilimsel bilgiyle önemli bir işlev gördükleri düşüncesindeydi. Ancak İlahiyat fakültelerinin bilgi üretme konusunda ve entelektüel çabasında bazı sorunların bulunduğunu görmüş ve üzerinde tahliller yapmıştı. İlahiyat çalışmalarının bilimselliği konusunda birçok sorunu gündeme getirdi ve çözüm önerileri sundu. Onat, uzmanlık alanı İslâm Mezhepleri Tarihi alanına yönelik olarak bir metodoloji geliştirmeye talip oldu ve hinterlandı geniş bir etki oluşturabildi. Onun üzerinde durduğu zihniyet çözümlemesi, fikir-hadise irtibatı, kaynak kritiği ve süreç izleme yöntemleri, geliştirdiği metodolojiye değer katmakta ve özgün kılmaktadır.

Din öğretiminin her alanı Hasan Onat'ın gündeminde yer aldı, bu konulara akademik çalışmalarında yer verdi ve program komisyonlarında aktif bir rol oynadı. 1982 yılında İslâm Enstitülerinin İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmesi ile Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin zorunlu kategorideki programa yerleştirilmesi, Türkiye'de sosyal ve dini değişim açısından bir dönüm noktası olmuştu. Buna ilaveten 2000'li yıllara yaklaşıldığında hem İlahiyat programlarındaki

yeniden yapılanma hem de 8 yıllık temel eğitim kararı kritik dönemeçlerdi. Bu süreçlerde Hasan Onat isminin hem yazdıklarıyla hem de aldığı görevlerle etkin bir rol üstlendiği görülmektedir. Program yenileme çalışmalarında düşünce ekollerinin, mezheplerin ve dini eğilimlerin, köklere ve zamanın koşullarına bağlı gelişmelerini açıklamaya özen gösterirdi. İslâm mezheplerinin birbiriyle irtibatını ve bağlantılar/ilişkiler ağını doğru okuma yönünde önerilerde bulundu. Bu alandaki tecrübelerini Din Öğretimine yönelik program çalışmalarında ve ders kitabı yazım süreçlerinde başarılı bir şekilde uygulama imkânına sahip oldu. O, din öğretiminde Kur'ân'ı referans alan, tarih ve kültürel miras bilincine sahip olan, dini sahada temel bilgi ve yöntemin gereğini fark eden, güncel meselelere ilgi gösterebilen bireyler yetiştirme hedefini hep canlı tutmaya çalıştı.

Kaynakça

Aydın, Muhammed Şevki. *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı*. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.

Aydınlı, Osman. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*. Ankara: HititKitap Yayınları, 2008.

Aydınlı, Osman. "Hasan Onat (1957-)". *Tanzimattan Günümüze Dinî ve Tasavvufî Düşünce Temsilcileri*. Ed. Süleyman Hayri Bolay. 6:4234-4246. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.

Ayhan, Halis. *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.

Ayhan, Halis. "İlahiyat Fakültesi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999): 255-268.

Gencer, Nevzat. "Alevi Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersine Karşı Tutumları Üzerine Bir Değerlendirme". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2020): 85-118.

Güler, İlhami. *Dine Yeni Yaklaşımlar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999.

İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği. *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü* (1997-2012). İstanbul: İlke Yayınları, 2012.

İmam-Hatip Lisesi-Anadolu İmam Hatip Lisesi-Yabancı Dil Ağırlıklı İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1999.

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi. 63/2517. Ekim 2000.

Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.

Onat, Hasan. *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Onat, Hasan. "Bilgi, Bilim ve Yöntem". *İslâm Bilimlerinde Yöntem*. Ed. Halis Albayrak. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2005.

Onat, Hasan. "Bilim, Bilimsel Yöntem ve İslâm/İlâhiyat Bilimlerinde (Ulûmu Dîniyye) Yöntem Sorunu". *Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri İlmî Toplantı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.

Onat, Hasan. "İslâm Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi". *Kur'an ve İslâmi İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. Ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Onat, Hasan. *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*. Ankara: Ankuzem yayınları, 2009.

Onat, Hasan. "İlahiyat Fakültesinde Program Tartışmaları Üzerine". *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*. Ed. Mahmut Ay-Rabiye Çetin. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

Onat, Hasan. "Din Alanında Doğru Bilgi Sahibi Olmanın Gerekliliği ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri". *Eğitime Bakış*. 1/4 (Ekim, Kasım, Aralık 2005): 15-20.

Onat, Hasan."Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet". *Türk Yurdu*, 25/210 (Şubat 2005): 8-13.

Onat, Hasan. "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet". Erişim 10 Mart 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/96-alevilik-bektasilik-din-kueltuerue-ahlak-bilgisi-dersleri-ve-diyanet.

Onat, Hasan. "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* [Prof. Dr. Irene Melikoff'un anısına]. 1 (2009): 18-34.

Onat, Hasan. "Dinî Bilgi Üretimi ve Toplumsal Karşılığı Bağlamında İlahiyat Fakültelerinin Konumu". *Dinî Temsil Sorunu Sempozyumu -Tebliğler-*. (28-29 Nisan 2017, 2018): 31-44.

Onat, Hasan."Niçin Din Eğitimi". *Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: AÜİF ve TÖMER Yayınları, 1997.

Onat, Hasan-Akbulut, Ahmet. *Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm.* Ankara: Sek Yayınları, 1994.

Onat, Hasan-Kutlu, Sönmez. *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Onat, Hasan-Aydınlı, Osman-Söylemez-M. Mahfuz. *Temel Dini Bilgiler*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2003.

Onat, Hasan- Aydınlı, Osman-Demir, Hilmi. *İmam-Hatip Liseleri Kelâm.* Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2006.

Öcal, Mustafa. "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1 (1986): 111-123.

Kutlu, Sönmez. "İslâm Mezhebleri Tarihinde Usûl Sorunu". *İslâmi İlimlerde Metodoloji/Usul. Mes'elesi-I*. 391-440. İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.

Kutlu, Sönmez. "Gelenekçi-Zâhirî İslâm Anlayışının Zihniyet Analizi: Epistemolojik". *Teolojik ve Kültürel Temelleri, Zâhirî ve Selefî Din Yorumu*. 19-80. Ankara: Kuramer Yayınları, 2019.

Tosun, Cemal. "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinde Alevîlik". *Türk Yurdu*, 25/210 (2005): 37-41.

Tosun, Cemal. "Almanya'da ve Türkiye'de İlahiyat Eğitimi". *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*. Ed. Mahmut Ay-Rabiye Çetin. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

Yazıcıoğlu, M. Sait. "Cumhuriyetin 75. Yılında Din Öğretiminde Yeni Hedefler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Özel Sayı/1999: 1-8.

Yılmaz, Hüseyin. "Alevîlik- Sünnîlik Açısından Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13/2 (2009): 189-209.

YÖK. *İlahiyat Fakülteleri Öğretmen Yetiştirme ve Lisans Programları*. Ankara: YÖK Yayınları, 1998.

SUMMARY

Hasan Onat was recognized as one of the distinguished the scholars who made valuable contributions to both contemporary Muslim thought and the discipline of History of Islamic Sects in terms of method and content. The Holy Quran had a central role in the world of thought of Onat, who gave importance to the reconstruction of Islamic sciences. Starting from the concept of revelation, he stated that the mind and nature are also Allah's verses, similar to the fact that the Qur'an is a verse of Allah. For this reason, he emphasized that reason, science and revelation are always complementary to each other. In this direction, he drew attention to the importance of understanding the holy book and making sense of life in this direction. According to Onat, it is the Qur'an that is decisive in the field of worship and morality as well as in the field of belief. These principles determined by Revelation, It is clearly demonstrated in his life by the examples of Hz. Muhammad. For this reason, he took care to keep the founding principles, which he conceptualized as "the common denominator of Islam", on the agenda. His discourse in this direction attracted the attention of those interested in religious tradition and religious knowledge.

Onat advocated the necessity of a new understanding of religion and science in order to ferment a new civilization suitable for human nature for the future of humanity. In this context, he focused on the formulation of the root science paradigm. The method principles determined in this framework are of the nature to guide both the natural sciences and the humanities. All branches of science can have the opportunity to establish and apply their own methods on this common ground. Onat also tries to determine the place of theology sciences in the spectrum of sciences. These sciences take place in the field of human sciences and carry out their research as a sub-branch of it. They are at least as scientific as the natural sciences. In the faculties of theology, knowledge is obtained by using scientific methods and techniques in disciplines such as Tafsir, Fiqh, Hadith, History of Islam, Kalam, Sufism, and History of Islamic Sects.

The necessity of religious education in different processes of education and how it should be done continues to be on the agenda as a

problem waiting to be solved. Hasan Onat mentioned that religion is a phenomenon that humanity cannot give up and cannot exclude. According to him, the knowledge emptiness emerging in the field of religion and values will pose a serious threat to the future of humanity. It is possible to fill this lack by raising religious intellectuals and designing deep-rooted education policies. In order for the universal aims of education to be realized, the support of religion is needed. It proposes to benefit from a correct understanding of religion in achieving the basic aims of education. Only a knowledge-based understanding of religion can realize the mental change that education aims at.

Onat sought an answer to the question of why people need religious education. According to him, the most valid way for a person to realize himself is to seek Allah's approval and love. It is clear that a human being, who is also a social being, cannot build himself by ignoring society. From this point of view, religion emerges as a tool that contributes significantly to the right thinking of the individual, raising awareness and realizing the best. In this regard, education cannot be said to be a source of motivation on its own. The main duties of the prophets sent throughout the history of humanity have been to warn people with the revelation they received from Allah and to show them the ways of thinking correctly. Education enables the individual's creative abilities to be discovered, developed and activated. Religion demands the use of creative abilities from people and the creation of culture and civilization that will enable them to reach human values. Education teaches people how this process can be accomplished in the most profitable and productive way.

It is known that program works are carried out in different periods in the area of Religious Education and Higher Religious Education in Turkey. It is noteworthy that Ankara University Faculty of Theology and its academic staff take an active role in the program studies in this field. Hasan Onat, who worked as an academician at this university, had original ideas about education and training, especially in the field of Theology. He brought up that Turkey and the Islamic world is a concrete theological education matters in his writings and on scientific platforms. In this direction, he emphasized the need to develop problem-solving strategies and methods based on research

and analysis for the solution of the problem. He thought that the theology faculties had an important function with the scientific knowledge in the field of religion they produced. However, he saw that there were some problems in the intellectual effort of theology faculties and made analyzes on them. He brought up many problems about the scientificness of theology studies and offered solutions. Onat aspired to develop a methodology for his field of specialization, History of Islamic Sects, and its hinterland exerted a wide influence. The mentality analysis, idea-event connection, resource critique and process monitoring methods he focuses on add value to the methodology he developed and made it unique.

In the final analysis, it is seen that Hasan Onat takes an active role in different processes of education, both with his writings and the tasks he undertakes. He contributed by taking part in program improvement commissions at different levels of education and by writing textbooks. In the years following 1997, he took part in the renewal activities of Imam-Hatip High Schools and Primary Education Religious Culture and Morals curriculum. In the books he wrote on religious education in Turkey; He focused on freedom of thought, the value of human, the necessity of change and renewal in Islam. He took care to explain the development of schools of thought, sects and religious tendencies according to their roots and the conditions of the time.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 445-474
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 445-474
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

BİR BİLİM ADAMININ ENTELEKTÜEL MÜCADELESİ

-Hasan ONAT'ın Bilimsel ve Entelektüel Kişiliği Üzerine-

The Intellectual Struggle of a Scientist

-On the Scientific and Intellectual Personality of Hasan ONAT -

Mehmet EVKURAN*

Gerçeğin peşinde olmak, ona sahip olmaktan daha değerlidir.

Albert EINSTEIN

Öz

Prof. Dr. Hasan Onat; araştırmacı kişiliği, fikirleri ve bilimsel çalışmalarıyla sadece İslam Mezhepler Tarihçileri arasında değil geniş bir ilahiyat camiasında ve entelektüel çevrelerde derin izler bırakmış bir bilim insanıdır. Onat Hocamız, uzmanlık alanı olan İslam Mezhepleri Tarihi'nin bilimsel niteliğini güçlendirmek için büyük çabalar harcamış ve önemli katkılarda bulunmuştur. Mezheplerin anlaşılmasında, bilimsel yöntemleri etkin bir şekilde kullanmasının yanı sıra, kendi alanına yeni kavram ve yaklaşımlar kazandırmış ve güçlü bir akademik kültür inşa etmiştir. Ayrıca görsel medyada programlara katılarak kamuoyunun aydınlatılması ve bilginin toplumsal kullanımına dair model oluşturmuştur.

Bir akademik birim olarak İlahiyatın yapısal ve yöntemsel sorunları, akademisyenin bireysel yolculuğu, alanıyla kurduğu ilişkiler, benliğin dönüşümü konularında Hasan

Abstract

Hasan ONAT is a scientist who has impressions not only in the field of the History of Islamic Sects, but also in the broad theological community and intellectual circles with his works, personality and management. He is a theologian who has made great efforts to strengthen the scientific quality of the History of Islamic Sects, which is his specialty. In addition to using scientific methods effectively in his field to understand the sects, he has built a vibrant and strong academic culture with new concepts and approaches. He also enlightened the public and created a model for the social use of information.

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Anabilim Dalı, Çorum, TÜRKİYE / e-posta: mehmetevkuran@hotmail.com/ ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0001-8616-111X.

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
26.04.2021	22.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.928405

Onat Hoca'nın yaklaşımlarında açılım sağlayıcı önemli ipuçları ve yol işaretleri bulunmaktadır. İlahiyata ve ilahiyatçılığa bir 'meslek' olarak değil varoluşsal bir yolculuk olarak bakan Onat, ilahiyata değer katmaya çalışan bir entelektüeldi.

Bir vefa ve tanıklık niteliğindeki bu makalede Hasan Onat'ın bilimsel ve entelektüel kişiliğinin yanı sıra, Çorum İlahiyat Fakültesi dekanlığı sürecinde ürettiği katkı ve değerler analiz edilecektir. Çalışmada okuyucunun kolay erişimini mümkün kılmak amacıyla, hocanın makaleleri ve konuşmaları ile ilgili daha çok internet kaynakları kullanılmış, zaman zaman da basılı eserlerine atıflarda bulunulmuştur. Metinlere ve tanıklıklara dayanarak temel problemlere ve süreçlere dair değerlendirmeler ve analizler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, İlahiyat, eleştirel düşünce, mezhepler, zihniyet.

There are important clues and road signs in Onat's approaches to problems such as structural and methodological problems of Theology as an academic unit, the individual journey of the academician and his relations within field, the transformation of the self. Onat looked at theology as an existential journey, not as a 'profession', and was trying to add value to theology.

In this article Onat's scientific and intellectual personality, his contributions as dean of the Faculty of Theology in Corum were analyzed.

Key Words: Hasan Onat, Theology, critical thinking, sects, mentality.

GİRİŞ: Sahici Bir İlişki Asla Bitmez!

Bir tanıklık belgesi niteliğinde olan bu yazı, bilim insanı, eğitimci, hakikat yolcusu, dost, kaygılı bir Müslüman, hayatı ve ülkesini seven bir entelektüel olarak Hasan Onat'ın düşünsel mücadelesine dair kişisel izlenimlerimi ve değerlendirmelerimi içermektedir. 26 Eylül 2020 tarihinde kaybettiğimiz ve gidişine bir türlü inanamadığım Onat Hoca Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki lisans (1986-1991) ve ardından lisansüstü eğitimim (Yüksek lisans-1994; doktora 2003) sürecinde yaklaşık 30 yıl boyunca bir hoca olarak rehberliğinden en çok yararlandığım birkaç hocadan biridir. 1999-2002 yılları arasında Çorum İlahiyat Fakültesi'nde dekanlık yaptığı süreçte de akademisyen olarak aynı kurumda çalıştık. Hasan Hoca entelektüel duruşu, Müslüman aydın ve idareci kimliği ile pek çok meslektaşım gibi bende de unutulmayacak güzel izler ve anılar bırakmıştır.

Hasan Hoca, "kendinde" ve "kendisi için" bir değer olmasının yanında çevresiyle olan ilişkileri ve temas ettiği insanlar, özellikle öğrencileri üzerinde önemli, güçlü ve değerli etkiler bırakmıştır. Bunun

böyle olmasının doğal ve hatta bir açıdan zorunlu olduğunu düşünüyorum. Çünkü bilimsel ve entelektüel hayat, sürdürülebilir olmakla ilgili bir şeydir. Kendi gözümle Hocayı anlatırken onun üzerimdeki etkilerini yansıtmış oluyorum. Düşüncenin ve bazı değerlerin kurumsallaşması ise geriye doğru bu türden tanıklıklar üzerinden sağlanır. Akademik kurumsallaşma, binalarla ilgili olmaktan çok zihniyet ve değerlerin sağlam ve sürekli olmasına gönderme yapar. Büyük ölçüde "bendeki Hasan Onat"ı yansıtacak olan bu yazıda bazı anekdotlara dayanarak, onun bilimsel ve entelektüel kişiliğini oluşturan düşünce ve değerleri ortaya koymaya çalışacağım. Hocanın düşlediği ilahiyat, İslam coğrafyası ve Müslüman tipi üzerinde duracağım. Başka bir ifadeyle, kendi gözlerim ve gözlemlerimle Hocanın bendeki karşılığını anlatırken, ideallere ve ütopyaya yönelik bir bakış açısı deneyeceğim. Kim bilir belki de bu bizim ortak ütopyamızdır!

1.İlahiyatta Paradigma Sorunu

İlahiyat fakülteleri günümüzde üniversiteye bağlı akademik birimler olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Ağırlığını Temel İslam Bilimleri'nin oluşturduğu bir öğrenim programı uygulamaktadır. Eğitim-öğretim, araştırma, akademik yükselme, danışmanlık, bilimsel etkinlik yayınlar yapma gibi tüm işlem ve süreçler, üniversitenin diğer birimlerinin de bağlı olduğu usul ve esaslara göre yürütülmektedir. Bazı toplumsal kriz dönemlerinde ilahiyatların bilimsel meşruiyeti, politik etkileri ve modern üniversite çatısı altındaki mevcudiyetleri, misyon ve vizyonları tartışmalara konu olmuştur.

Hasan Onat Hoca'nın dahil olduğu ve gündeminden hiç düşürmediği önemli konulardan birisi de, ilahiyatın kimliği problemidir. Bu eksende üzerinde durduğu ve bizim de önemsememizi istediği sorular şunlardı: İlahiyat bilim midir? İlahiyatçı din adamı mı yoksa bilim adamı mıdır? İlahiyat araştırmalarının ideolojik görüş bildirimleri olmaktan çıkıp, özgün bilimsel çalışma niteliği kazanması için gerekli olan nitelikler nelerdir? Tikel olarak çalışmalarımızda bu niteliklerin sağlanması için yöntem, söylem, analiz ve sunum gibi konularda dikkate alınması gereken ilkeler hangileridir?

İlahiyatlar üniversite içindeki konumlanmasından kaçamazlar. Buna bağlı olarak sosyal bilimlere özgü yapısal bir sorun olan karmaşıklık ve belirsizlik, ilahiyatların da yüzleşmek zorunda olduğu bir durumdur. Karmaşıklık ve belirsizlik, özcülük arayışı içinde kesin inançlı araştırmacılara tehlikeli bir durum olarak görünür. Oysa İslam tarihinin basit ve hızlı bir analizi bile, karmaşıklık ve belirsizlik durumunun bizim fiilî bir gerçeğimiz olduğunu ortaya koyacaktır. Bunun yanında hakikatin varlığına ve bilinebilirliğine inanan bir araştırmacının, karışıklık ve belirsizlik ilkesi ile kendi pozisyonunu nasıl uzlaştıracağı ya da açıklayacağı, onun kişisel paradigması açısından tam bir kırılma noktasıdır. Hakikate inanmak ile karışıklık/belirsizlikle birlikte yaşamayı göze alma paradoksu, ancak bilimsel bir yaklaşımla daha sağlıklı bir şekilde ele alınabilir. Bunun reddedilmesi ya da göz ardı edilmesi durumunda ise, başta hakikat tekelciliği olmak üzere dinî düşüncedeki kadîm ve modern problemlerin kavranması ve çözümlenmesi imkânsız olacaktır. Onat Hoca'ya göre, insanın olduğu yerde kesinlikten söz edilemez; bu ilke din alanında da geçerlidir ve bu durum insanın çok yönlü ve öngörülemez bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır.[1]

Bilgi ve basiret, eğer önyargı ve fanatizmi sorunsallaştıramazsa, tersi olur ve fanatizm bilgiyi ve araştırmayı sorunsallaştırır. Bu da ilahiyatın afetlerinden birisidir. Dinî alanda çalışan ve dinî düşünce ve süreçleri ortaya koyma amacı taşıyan ilahiyatçının temel görevi, 'dogmalara hizmet etmek' değildir. Dogmaya hizmet etmek, öncelikle onun ne olduğunu anlamayı ve ortaya koymayı gerektirir. Bu bile asgari düzeyde bir anlama ve sorgulama çabasını zorunlu kılar. Hakikati anlamak, onu temsil ettiği iddia edilen dogmaları sorgulamayı gerektirdiğinden hakikat arayışı kaçınılmaz biçimde eleştirel bir çaba olacaktır.[2] Dinsel olanın araştırılması, dinin kendini bilgiye açmasına bağlıdır. Sıkı sıkıya içe kapanmış dogmaların çözülmesi/çözümlen-

[1]Hasan Onat, "Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün Mü?", *Kişisel. Hasan Onat*, erişim: 10 Nisan 2021. https://www.youtube.com/watch?v=ys_CvbY8X88&ab_channel=A%C3%A7%C4%B1kBeyin.

[2]Hasan Onat, "Din Alanında Eleştirel Düşüncenin Önemi", *Kişisel. Hasan Onat*, erişim: 10 Nisan 2021. https://www.youtube.com/watch?v=GoT56VoYxRs&ab_channel=EmreDorman.

mesi, bilimlerin ve eleştirel düşüncenin bu alana girmesi ile mümkündür. Hasan Hoca, İslam inancının bir dogma olmadığını, bunun en büyük kanıtının da Kur'an olduğunu her platformda dile getirdi. Dinsel alanın bilimsel alana yaklaştırılması için, öncelikle dinsel düşüncenin, kendini akletmeye açık kılması gerekmektedir. İlim-bilim ayrımını, dinî ve dünyevî ilim gibi sahte ve zorlama bir ayrıma dayandığı için reddeden Onat Hoca'ya göre, Kur'an'da pratik akla ve akıl yürütmeye verilen önem, İslam inancının dogma olmadığının açık bir delilidir.[3] Kur'an kadar akla vurgu yapan başka bir dinî metin bulunamazdı. Bununla birlikte Kur'an bir bilim, hukuk, fizik vs. kitabı değildir. Kur'an bilim yapmamaktadır; sadece insanın hayatının parçası olan varlıklarla ilişkilere dikkat çekmekte, bir farkındalık yaratmakta ve büyük sorulara dair cevaplar vermektedir.[4]

Aklın dinî düşünce ve hayatta etkin kılınması çabalarına, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de itiraz edenler olmuştur. Bu itirazlar, daha çok dinî imanın tasdik, teslimiyet ve itaat üzerine kurulu olduğu argümanına dayanmaktadır. Kişiyi mümin kılan şey akletmesi değil, teslim ve tâbi olmasıdır. Bu nedenle dinî alanda akla yapılan vurgu, dinin duygusal yönünü zayıflatmaktadır. Akıl, dinin derin metafizik ilkelerinin içeriğini kavramada yetersiz kalabilir. Bu nedenle dini akla indirgemenin hatalı olduğu açıktır. İnsan sadece akıl varlığı değil aynı zamanda duygu varlığıdır ve din, insanın duygusal yön ve ihtiyaçlarını göz ardı etmemiştir. Akıl ve duygular, insanın ayrılmaz parçalarıdır. Burada bir tercih yapmak zorunda değiliz. Ancak insanı insan yapan temel yapısal unsur, akıldır. Aklı olmayanın dini yoktur. Kur'an'a göre inançlar delil ile varlıklarını sürdürür. Delil ortaya koymak din alanında da zorunludur. Delil zayıf ve hatalı olabilir, ancak insanlar deliller üzerinde konuşmaya başladığında ortaya denetlenebilir, gözlemlenebilir deneyimler çıkacaktır. Bu iletişim ortamının oluşması bile başlı başına değerlidir. İletişimin gelişmesi dinî entelektüalizmi güçlendirecek ve dinî alanda ortaya çıkan yanlışların fark edilmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla İslam'ın akla verdiği önemi gölgelemek üzere "Din teslimiyettir, maneviyattır, bireysel tecrübe-

[3] Onat, "Din Alanında Eleştirel Düşüncenin Önemi".
[4] Onat, "Din Alanında Eleştirel Düşüncenin Önemi".

dir." türü argümanların ileri sürülmesi bu bağlamda geçerli olmaktan uzaktır. İslam ve akıl ilişkilerine özel önem veren Onat Hoca, aklın metafizikten ziyade düşünce ve zihniyet ile ilgili sorunları çözücü işlevine yürekten inanmıştı. Dinî hayat ve düşünce, duygular değil akıl üzerine kuruludur. Aklın din alanından dışlanması, bu alanı duyguların esiri haline getirecektir.[5] Her zaman söylediği ve vefatından kısa süre önce bir TV programında ifade ettiği gibi; "Akıllı bir Müslüman, yanlışların hamallığını yapacak kadar ahmak olamaz."[6]

İşini ciddiye alan ve tutkuyla bağlanan insanlar, çevrelerine dalga dalga yayılan bir saygınlık üretirler. Öyle ki tanık olanlar özneye, yaptığı işe ve ortaya koyduğu esere kayıtsız kalamazlar. Hasan Hoca hiçbir zaman işine geçimlik gözüyle bakan ve ona sadece zamanını veren bir akademisyen olmadı. Ya da farklı kariyerlere yönelik stratejik amaçlar için işini bir fırsat olarak araçsallaştırmaya çalışmadı. İşini varoluşsal bir coşku ve heyecan içinde yapan Onat Hoca akademisyenlik içinde ilahiyatçılığın çok özel bir yeri olduğuna inanıyordu. Bunun farkına varamayan ilahiyatçılar, mesleğin hakkını veremiyorlar dahası sahte gündemlerle oyalanıyorlardı. İlahiyatın kendiliğinden bir önemi ve itibarı vardı ve dışarıdan itibar devşirmeye gerek yoktu. İşini ciddiye alan ve doğru yapan bir ilahiyatçı, hak ettiği saygınlık ve itibarı fazlasıyla elde edecekti. Sorunları teşhis etmek, nedenlerini kavramak ve çözüm üretmek olarak tanımladığı bir çalışma programını öneriyordu. Sanıldığı gibi basit ve kolay olmayan bu süreç, öznenin kendi kimliğiyle yüzleşmesini ve zihniyet analizlerini gerektiriyordu. Bunun yanında İslam coğrafyasında yaygın bir sorun olan özgür ve özgün düşüncelerin sözde dinî gerekçelerle bastırılmasından akademi de payına düşeni alıyordu.[7] İlahiyatta nötr bir pozisyon yoktu ve tüm şartlar eleştirel olmayı, anlamaya çalışmayı ve çözüm önerisi geliştirmeyi zorunlu kılıyordu. Yani akademisyen kimliği hem de Müslüman dünyanın bir parçası olması, ilahiyatçının aktif ve yaratıcı süreçlere dahil olmasını gerektiriyordu. Hocanın her zaman dile

[5] Hasan Onat, "Yüzleşme-Özeleştiri", *Kişisel. Hasan Onat*, erişim: 10 Nisan 2021. https://www.youtube.com/watch?v=6P6Ymws6Q68&ab_channel=Y%C3%9CZLE%C5%9EMETV.

[6] Onat, "Din Alanında Eleştirel Düşüncenin Önemi".

[7] Onat, "Yüzleşme-Özeleştiri".

getirdiği gibi "çözüm üretemeyenler, sorunun bir parçası haline gelirler."[8]

2.Akademide Hakikati Kaybetmek ve Yeniden Bulmak

Hasan Onat'tan öğrendiğim ilahiyat paradigması ile ilgili en kritik konulardan birisi, bilimsel çalışmalar yapmanın heyecan, keşif ve aydınlanmalarla dolu bir hakikat yolculuğu olduğudur. Özellikle din alanında öne sürülen eski ya da yeni hakikat iddialarını araştırmak, onların sosyal gerçeklik ve dinin mesajı ile olan ilişkilerini kavramak, kişinin negatif aydınlanmalar yaşamasına, yani hakikatin ne olmadığına dair kalıcı izlenimler edinmesine neden olacaktır. Gerçek aydınlanma saf hakikati elde etme ise bir politik-teolojik formül ile tüketilemeyecek kadar aşkın, derin ve biraz belirsizliklerle dolu bir yolculuğa işaret etmektedir. Bunun için hayatı tüm boyutları ile kavramaya ve deneyimlemeye açık bir zihin gerekmektedir. Teolojinin tek başına üstesinden gelemeyeceği bu iş için felsefe, sanat ve ekolojik duyarlılık gibi deneyimler zorunludur. Alanı ilahiyat olan bir akademisyenin diğer alanların önemine atıfta bulunması, kendi alanının özgüllüğüne karşı bir hamle olarak okunabilir. Ancak Hasan Hoca bunu hakikate duyduğu saygıdan yapmaktaydı. Alanını fetişleştirerek alternatif görme tarzlarını dışlayan ve kendini onların kazanımlarından yoksunlaştıran "kürsü fanatikleri"nden farklı olarak, arkasında samimi hakikat arayışının yer aldığı her türlü bilgi ve deneyime açık olmak, onu en doğru biçimde tanımlar.

Hakikatin dile getirildiği ve varlığın tümel olarak okunmaya çalışıldığı alanlar arasında ayrıma gidilmesini doğru bulmayan Hasan Hoca sanatın, felsefenin, şiirin vs. kendince hakikat arayışına tanıklık ettiğini düşünürdü. Hocanın kütüphanesinde edebiyat, sanat, psikoloji, eğitim ile ilgili yayınların bulunması yanında, şiir sevgisini onu tanıyanlar yakından bilmektedir. Hocanın bu alanlarla olan ilişkisinin araçsal olmadığını, yani sadece kendi alanındaki tezlerini kanıtlamak için onlara başvurmadığını, aksine zaman zaman bu alanlardaki bir perspektifi kullanarak kendi alanındaki problemlere uyarladığını söyleyebilirim.

[8] Onat, "Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün Mü?".

Hasan Hoca'da doğru anlaşılması gereken noktalardan birisi onun aydınlanmacı kişiliğidir. Hoca bir Müslüman aydınlanmasının zorunluluğuna inanıyor ve bu düşünce çözümlemelerine derinden yön veriyordu. Bu nedenle geleneksel din anlayışının yanında toplumda etkin olan dinî guruplara da eleştirel bir açıdan bakıyordu. Söylemindeki bilim vurgusu, gelenek eleştirisi ve dinin siyasallaştırılması konularındaki itirazlarına bakarak hocanın Batıcı anlamda bir aydınlanma yanlısı olduğunu dile getirenler olmuştur. Sanıyorum ki bu, siyasal İslamcı ya da gelenekçi önyargılardan olduğu kadar hocayı yakından tanımamaktan kaynaklanan haksız bir düşüncedir.

İslam'ı küçümseyen, Müslüman kitleleri ötekileştiren Batıcı zihniyet hocaya göre İslam'ın siyasallaşmasını tetiklemekte ve bastırmaya çalıştığı şeyi daha da güçlendirmekteydi. Bu durum, Türk toplumunda toplumsal ayrışmaları da beraberinde getirmektedir. O nedenle İslam'ın ortak değerimiz olduğu kabul edilmeli ve onu doğru anlamak için ilahiyatların ortaya koyduğu birikim dikkate alınmalıydı. Onat Hoca, 28 Şubat zihniyetine de onun ezmeye çalıştığı siyasal İslamcılığa da mesafeli ve eleştirel durmuştur. Ancak bu arada haksızlığa uğrayan, hakları elinden alınan, aşağılanan dindar insanların haklarını da daima savunmuştur. 28 Şubat döneminde egemen güçler, Hocada kendileri için kullanılabilecek bir potansiyel algılamış olabilirler. Bu kesinlikle onların sorunudur. Pek çok akademisyenin dönemin zinde güçleri ile ilişki kurmaya ve kendilerinin onlar için ne kadar 'kullanışlı' olduğunu göstermek için kıvrandığı bir süreçte Onat Hoca vakarını ve duruşunu bozmadı. Kendisinden beklenen rolü oynamayı reddettiği gibi bilimsel birikimi ve ağırlığı ile tezlerini savundu. Her fırsatta ilahiyat lehine katma değer üretmeye çalışan Hoca, anılan süreçte "dini bilmek bir aydın olmanın gereğidir. Üzerinde yaşadığımız coğrafyanın temel değeri ve kimliğimizi oluşturan baskın unsur İslam'dır. İslam'ı ilahiyatlarda ve İHL'lerde denetime açık şekilde ve bilimsel yöntemlerle öğretemezsek illegal süreçler ve yapılar devreye girer. Dini bilmek dindar olmak anlamına gelmez. Dini yaşamak tamamen insanın kişisel tercihine ve iradesine bağlıdır." argümanını savundu. Dönemin ruhuna uygun bir düşünce olan bu özgürlükçü yaklaşım Onat Hoca için araçsal değil, özsel bir değer taşımakta ve onun dünya görüşünü özetlemekteydi.

3.Akademide Değer Kaybı ve Benliğin Yeniden İnşası

Hasan Hoca ile üzerinde tartıştığımız kitaplar arasında Rollo May'in *Yaratma Cesareti* adlı kitabı vardı. Hemen söyleyeyim, Hoca'nın son derece yaratıcı bir okuma tarzı vardı. Bir metni okurken zihninin bir kenarında İslam ve Müslümanlarla ilgili bir problemi çözme niyeti taşımaktaydı. Sosyal bilimler alanıyla ilgili çok çeşitli kitapları okur ve bize de önerirdi. Bazen de biz baskın yapıp Hoca'ya kitap önerirdik. Bundan çok mutlu olurdu. Bu harika ilişki, çarpıcı keşifler, anlatım tarzları ve analiz yöntemleri ile zenginleşen sohbetlerin ürünüydü. Bu nedenle bir kitap üzerinde konuşurken kendi alanımızla ile ilgili ne gibi katkılar elde edebiliriz? sorusu hep canlıydı. Yaratma cesareti kitabı üzerinde konuşurken Hoca'nın cesaret ve düşünmek arasında kurduğu ilişkiyi hatırlıyorum. Düşünmek bilgi problemi olmaktan önce bir cesaret işiydi. Kişi düşünürken zihninde canlanan ancak bireysel ya da toplumsal sınırlar nedeniyle ifade etmekten çekindiği düşünceleri kendi içinde sansürler. Özellikle dinin korku ve sindirme aracı olarak kullanıldığı toplumlarda dışarıda bir sınıra gerek kalmaksızın bireyler kendilerini ve düşüncelerini kısıtlarlar. Gerçek anlamda düşünmek ile düşünüyormuş gibi yapmak ya da Zizek'in ifadesiyle 'oyalanmak' çok farklı etkinliklerdir. İslam dünyasında özgürlük yoktur. Sadece belirli bir tarzdaki düşüncelere ve inançlara hizmet edildiğinde abartılı bir özgürlük ve teşvik vardır. Oysa düşünmek, en aykırı olanın bile dikkate alınması ve ona söz hakkı tanınmasıdır. Bu nedenle Hoca'nın kavram haritasına bakıldığında özgürlük, akıl, birey olma, sorgulama, dinlemek vb. değerler yer almaktadır.

Kelam alanında çalışmama rağmen, alanı Mezhepler tarihi olan Hasan Onat Hoca ile o kadar çok entelektüel anı biriktirdim ki… Tüm bunların ortak yanı, Hocanın yanında kendimi her zaman değerli hissetmemdir. Bu duyguyu iletişim kurduğu herkese hissettirirdi. Düşüncelerini benimsemeyen ve tartışmak için gelen insanlar, en azından hocanın samimi, centilmen, kimliği ve düşünceleri ne olursa olsun konuştuğu insana saygı gösteren bir kişiliğe sahip olduğunu dile getirmişlerdir. İletişimin en temel ilkelerinden biri, aktif dinlemektir. Lisansüstü derslerimizde ya da ziyaretlerimizde monologdan çok diyaloga ağırlık verir, dinleme tarzı muhatabını nitelikli konuşmalara

teşvik ederdi. Zaman zaman odasında yaptığımız hararetli konuşmalar sırasında dışarıdan gelen ziyaretçiler, alışkın oldukları Hoca-talebe hiyerarşisinin kaybolduğuna tanık olurlardı.

Entelektüelin oluşum sürecini tartışan Gouldner onun, benliğinin derinlerinde yatan 'özerk olmaktan duydukları gurur'a dikkat çeker. Entelektüel, arzu ettiği ve düşlediği hayatı yaşamak için herkes adına özgürlük ister. Bu, onun özerklik duyusundan kaynaklanan gururunun bir sonucudur. Yine bunun pratik bir yansıması olarak entelektüel, gündelik hayatı ve zihinleri belirleyen kurum ve otoritelerin kısıtlamaları ile yaratıcı bir gerilim içine girer.[9] Onat Hoca eğitim düzeyi ne olursa olsun konuştuğu insanı bir anda kendisiyle birlikte düşünen ve büyük sorunlara çözüm arayan bir yolculuğa ortak ederdi. Sözü edilen 'yaratıcı gerilim'i temas ettiği inşalarla o kadar ustaca, doğal ve güçlü bir şekilde paylaşırdı ki bu süreç, yüzleşme ve sorgulamayı zorunlu olarak doğururdu.

Öğrencisi ile entelektüel dostluk ilişkisi kurması, Onat Hoca'ya özgü erdemlerden biriydi. Hoca "bilimde vesayet ve vekâlet olmaz, her biriniz ayrı ve bağımsız birer kişiliğe sahipsiniz ve bunu geliştirmelisiniz." sözü ile özgürlük, kendine ve başkasına saygı, özgünlük, eleştiriye açık olmak gibi temel değerlere dikkat çekmiştir. Bir işin başkaları tarafından yapıldığını hissettiğinde insanı bir rahatlama alır. Oysa İslam coğrafyasının sorunları, her bireyin kendini sorumluözne görmesiyle çözülebilir. Bu bakımdan sadece bireyleri uyanık tutacak değil onların yaratıcılıklarını harekete geçirecek bir gerilimin canlı tutulması vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu düşünce, Onat Hoca'nın sıklıkla vurguladığı İslam dünyasında öznenin güçlendirilmesi ve insan kalitesinin yükseltilmesi projesinin özünü oluşturmaktadır.[10]

4.Akademide Kimliğin Dönüşümü: Kendisi ve Öteki İle Yüzleşmek

[9] Frank Furedi, *Nereye Gitti Bu Entelektüeller?*. çev. A. Erkan Koca (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010), 52.

[10] Hasan Onat, "İslam'da Eleştirel Düşünce ve Güvenilir Bilgi Meselesi", *Kişisel. Hasan Onat,* erişim: 10 Nisan 2021. https://www.youtube.com/watch?v=BaJx9AFhif4&ab_channel=MaveraVakf%C4%B1.

Üniversitenin en zayıf modellemesi dahi bireylere, yüzleşme ve sorgulama süreçleri ve fırsatları sunar. Burada farklı ve biricik olan şey, toplumda ancak büyük kriz, toplumsal çatışma ve bunalımların zorlamasıyla yapılan kimlik sorgulamalarının, üniversitede bizzat özne tarafından sakin, çoğulcu ve eleştirel bir ortamda yapılmasıdır. Akademi tarafından sağlanan öz-sorgulama ve kimlik çözümlemeleri, dünyada farklı değerlerin de bulunduğuna dair bir farkındalık yaratır. Yeni değerleri içselleştirmek ve onlarla birlikte yaşamak zorunda olmak, kimlikleri ve ideolojileri fazlasıyla ciddiye alanlar üzerinde zorlayıcı bir etki oluşturmaktadır. Öte yandan kimlik bir kez yerinden edildiğinde dönüşümün hangi noktalara varacağı kestirilemez. Bunu hisseden ve kimliğini kaybetme kaygısı içine giren bireyler, enerjilerini edilgen okumalar ve aktarım odaklı derinleşmelerle yoğunlaştırmayı tercih ederler. Bunun çarpıcı göstergelerinden biri, kimliğe dokunmayan diğer tüm konularda alabildiğine derin ve eleştirel analizler yaparken, öznenin özdeşlik kurduğu alanlarda karmaşık ya da savunmacı bir dil kullanmaya başlamasıdır.

Bilgi ile buluşmak önemli olmasına önemlidir; ancak bunun nerede, ne zaman ve nasıl gerçekleştiği de en az bilginin içeriği kadar kritik ve önemlidir. Üniversitenin özgür ve rahat ortamında elde edilen bilgi, içerdiği tüm potansiyeli özne üzerinde gösterme eğilimindedir. Öznenin yaşadığı anlam arayışı ve kimlik bunalımı ne kadar derin ve güçlü ise bilginin dönüştürücü ve sorgulayıcı etkisi o düzeyde ve şiddette hissedilir. Akademisyenin bilişsel ve entelektüel sorunları ile bireysel ya da ideolojik savrulmalarının ayırt edilemediği bir karmaşa ortaya çıkar. İlahiyata öğrenci olarak gelen ve ardından kesintisiz olarak öğretimine devam ederek akademik hayata dahil olan bireylerin, kimlik edinme süreçleri için de bu sorunlar geçerlidir. İlahiyat eğitimi sürecinde kendisiyle ve kimliğiyle yüzleşen ve yeni değerlerle bütünleşerek üretken ve olumlu bir çizgi yakalayanlar… İçinden çıktığı toplumsal kesimin değerlerini radikal bir şekilde terk ederek nihilist bir savrulma içine girenler… İlahiyat öncesinde ya da sırasında edindiği dinsel-grupsal kimliğini yegâne kimlik sayanların ve onu başka her şeyden üstün tutanlar ve ilahiyat eğitiminin dönüştürücü etkisinden kendilerini olabildiğince muaf tutmaya çalışanlar… Tüm bu varoluşsal ve bilişsel stratejilere açık olan ilahiyat, bünyesine

dahil olan tüm bireyler için eşsiz bir tecrübe sunmaktadır: Başka öznelerle aynı ortamı paylaşma, iletişim ve ilişki kurma. Bu tecrübe her hangi bir toplumsal kurum ya da sivil ortam tarafından sunulmamaktadır. Ancak çatışma ve pazarlık için birbirleri ile ilişki kuran dinî ve ideolojik kimlikler, kendini ve ötekini tanıma imkânını akademide elde etmektedirler.

Hoca, ilahiyatı bir bilim dalı olarak görür ve bunun hakkının verilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirirdi. Bilimsel ilke ve yöntemlerin özellikle de sosyal ve beşerî bilimler alanındaki birikimin, ilahiyat çalışmalarında dikkatle izlenmesinin önemine vurgu yapardı. Hocanın çalışmaları savunduğu önerilerinin somut örnekleri ile doludur. Örneğin İslam dünyasında mezhepçilik ve sıkıntılarını ele aldığı makalelerinde, dinî tekelciliği reddederken hem teolojik hem de bilimsel deliller öner sürmüştür.[11]

İslam Mezhepleri Tarihi, özcülük ve dinî tekelcilik iddialarının havada uçuştuğu kaygan bir alandır. Bu alanda çalışan bir akademisyenin savrulmalar karşısında ayakta kalabilmesi ve işini yapabilmesi için, alanına dair temel paradigmatik bazı soruları cevaplaması zorunludur. Bunların başında mezhepler tarihi paradigmasının ne olduğu gelmektedir. Bu alanın bir bilgi alanı olduğunun fark edilmesi akademisyeni, doğru ya da yanlış olsun önyargıların yönlendiriciliğinden kurtarmakta, bir inancı kanıtlama zorunda olma baskısından özgürleştirmektedir. Bu farkındalığı sağlamak için beşerî bilimlerin bazı kavramlarına ve sorunlarına yönelmek gerekir. Hasan Hoca, ilahiyatı ve kendi alanı olan mezhepler tarihini bir bilgi ve araştırma alanı olarak görür ve gösterdi. Mezhepleri kutsamak ya da kötülemenin değil onları anlamaya çalışmanın bilimsel bir faaliyet olduğunu söyler ve öncelikle mezhepleri birer tarihsel, toplumsal, siyasal, kültürel kimlik olarak ele alırdı. Onun sorunsallaştırdığı şey olgu olarak mezhep değil, hakikat tekelciliği olarak mezhepçiliktir. Hakikatin yerine ikame edilen mezhepçilik taassubu, dinin kurucu ilke ve değerlerinin anlaşılmasını önlüyordu.[12]

---

[11] Hasan Onat, "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu* içinde, (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), 97-99.

[12] Onat, "Yüzleşme- Özeleştiri".

Kimlikler toplumsal olarak inşa edilir ve meşrulaştırma, direnme, proje oluşturma gibi farklı işlevler görürler. Hasan Hoca klasik İslam mezheplerinin büyük iddialarını ele alırken "fırkayı nâciye" ya da "dört hak mezhep" söylemlerini kimlik stratejileri ve toplumsal inşa bağlamında tartışırdı.[13] Mezhebî kimliklerin söylem ve hakikat üretmeye devam eden yapılar olduğu düşünüldüğünde, onları bir kimlik olarak ele almanın ve onlara mesafe koyarak bakmanın ne ölçüde ufuk açıcı olduğu anlaşılır. İslam'ın mezhebî ve daha alt yapılar tarafından temsil edildiği Müslüman coğrafyada İslam'ın özüne ulaşmak için bu yöntemin taşıdığı zorunluluk anlaşılabilir. Dinin mezhepler üzerinden anlaşıldığını dile getiren Hoca, her kimlik gibi mezheplerin de öteki üreterek var olabildiği noktasına dikkat çekmiştir.[14]

Bir keresinde Hasan Hoca ile ilahiyat ve kimlik krizi problemi üzerine konuşuyorduk. Hoca "logos spermatikus" kavramı üzerinden benim için unutulmaz bir analiz yapmıştı: Sorgulama ve şüphe, hakikatin sahte ve yanıltıcı formlarının yüzündeki peçeyi kaldırmak için kaçınılmazdır. Bu, bazı dogmatik dindarların sandığı gibi hakikate ve dinî hamasete bir saldırı değil, aksine dinin sahici mesajına ve hakikatine ulaşmak için izlenmesi gereken bir yoldur. İnsan olmuş bitmiş bir proje değil, süreç içinde değişen-dönüşen, çevresinden etkilenen ve onu etkileyen aktif bir varlıktır.[15] Bu nedenle yaşanan süreçlerin ve değişimlerin bilimsel bir söylem içinde tanımlanması ve tartışmaya açılması, şeylerin üzerindeki gizemi kaldıracağı gibi, insanın özneliğini pekiştirecektir.

5.Akademide Dostluk ve 'Aynı Dünyanın İnsanları' Olmak

İçinde olanlar bilir, aynı anabilim dalında çalışan akademisyenler arasında bir "kürsü kardeşliği" duygusu elde bir veri olarak hazır ve

[13] Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2019),158 vd.

[14] Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 160.

[15] Onat, "Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün Mü?".

nazırdır. Ancak zamanla bu duygunun hangi yönde evrileceği, bireysel özellikler ve eğilimler, yakınlıklar ya da mesafe koymalar, yaşam tarzları ve yeni beğenilere açık olup olmama gibi bilimsel olmayan öznel etkenlere bağlıdır.

Dostluk kavramını bağımsız bir konu olarak inceleyen Cicero, dostluğun en yüksek iyi ideası üzerinde yükseleceğini savunur. Ona göre çıkar ve haz dostluğun dayanacağı ve onu taşıyabilecek ilkeler olamaz. Eğer durum filozofun dediği gibi ise en sağlıklı ve sağlam dostluklara, en çok akademide rastlanması gerekir. Bu olumlu beklentiyi boşa çıkaran bize özgü bariyerlerimiz vardır. İlk olarak akademinin siyasetin vesayeti altına girmesidir. Bunun sadece siyasî iktidarların yaptığını yapmak eksik olur. Akademisyenleri ve akademiyi görünmez biçimde baskı altına alan daha zarif vesayet biçimleri de vardır. Örneğin bir ideolojinin akademide bir alanı akademiyi özgürleştirmek adına 'ele geçirmesi' de vesayetin bir formudur. Tüm bunlar aşılsa da geriye ego çatışmalarının yol açtığı daha karmaşık ve zorlu engeller vardır. Sorunun bin bir türlü şekli olsa da çözüm yalın ve basittir. Akademik değerleri ayakta ve canlı tutan sinerjiyi oluşturmak... Bu da bölüm içi ve bölüm dışında akademisyenlerle değerli özneler olarak ilişki ve iletişim kurmak. İlişki ve iletişim resmî olanın dışında olduğu sürece bireyler açısından çekici ve tatmin edici bulunduğu anlaşılmıştır.

Dersi yoksa ve odasında değilse Hasan Hocayı bulacağınız odalar bellidir. Hocanın eğitimci, dinler tarihçisi, kelamcı hocalarımızdan oluşan yakın dostları vardı. Ben kelamcı olarak Hüseyin Atay, Ahmet Akbulut ve Şaban Ali Düzgün ile olan dostluğuna tanıklık edebilecek durumdayım. Tez savunmalarında mutlaka Akbulut-Onat ikilisinin işbirliği görülürdü. Çoğu kez denk geldiğim oda ziyaretlerinde yapılan konuşmaların her biri ayrı bir konferans ya da panel değeri taşımaktaydı. Önceleri sadece pasif bir izleyici olduğumuz bu sohbetlere biz de katılmaya başladık. Ankara ilahiyatın asıl eğitici tarafı da bu sohbetlerdi. Şimdi daha rahat görebiliyorum ki akademik kurumsallaşmayı sağlayan en önemli etken, düşüncelerin üretilmesinin yanında onların paylaşılmasıdır. İlahiyatta ise düşüncelerin karşılıklı saygı ortamında tartışılması, genç akademisyenlerin akademik değerleri içselleştirmesi için büyük önem taşımaktadır.

Kelam ile Mezhepler Tarihi arasındaki ilişkinin her iki tarafa da büyük kazanımları vardır. Kelamcıların gözlerini ve dikkatlerini hakikate diktiği doğrudur. Kelamcı için vazgeçilmez görevlerin başında, hakikati sabitlemek ve onun bilinebilirliğini ilan etmek gelir. Klasik kelam söylemi, hakikatin varlığı ve bilinebilirliği ile ilgili açıklamalarla doludur. Modern çağda kelam çalışmalarına da yansıyan bu anlayış, bu alanın ayrıcı özelliklerindendir. Aksi halde kelam inşacı, temellendirmeci ve savunmacı niteliklerinden tümüyle uzaklaşır. Ancak biz kelamcıları karşı tarafta bekleyen diğer bir savrulma bulunmaktadır. O da hakikat tekelciliğidir ve hakikatin belirli bir tanımını ve ifadesini, özcü bir yaklaşımla aşırı ciddiye almak olarak bilinir. Oysa hakikatin var olduğuna inanmak ile el altındaki bir hakikat tanımını aceleci bir tavırla sahiplenivermek arasındaki ince çizgiyi fark etmek gerekir. Akademi dünyasında sık rastlanan ve çalışmalara da yansıyan en köklü problem, araştırmacının belirli bir hakikat tanımını araştırmasının varsayımı, daha doğrusu tezi olarak tespit ederek yola çıkmasıdır. Elbette bir sürpriz yaşanmamakta ve varsayım sonuçta kanıtlanmış olmaktadır. Buradaki sorun bir inanca, ideolojiye ya da hakikat tasavvuruna sahip olmaktan kaynaklanmamaktadır. Sorun; araştırmacının konusu ile arasında eleştirel bir mesafe koyamaması, sorunsallaştırması gereken şey ile aynîleşmekten ve özdeşleşmekten kendini kurtaramaması, sorulması gereken kritik soruları sormayı mümkün kılan metodik şüpheyi inşa edememesidir.

Kelam alanında çalışan bir öğrenci olarak tümeller, hakikat tanımlamaları ve soyutlamalar ile dolu problemlerle o kadar yoğun ilgilenmek zorunda kalıyordum ki, Hasan Hoca'nın dersleri ve danışmanlığı, eksik olan yanlarımı daha iyi görmemi sağladı. Aşırı soyut ve spekülatif konularla ilgilenmenin, tikel ve tarihsel olan şeylere olan ilgimi azalttığını hissediyordum. Oysa en soyut kelamî tartışmaların bile tarihsel bir arkaplanı vardı ve bunlar bilinmediğinde bir şeyler eksik kalıyordu. Özellikle bu iki alanın birbirine en çok yakınlaştığı alan kelam-mezhepler tarihi ilişkileridir. Bir keresinde Onat Hoca'ya bu iki alan arasındaki farkı sordum. Kelam ve İslam Mezhepler Tarihi aşağı yukarı aynı konular üzerinde durur. Dışarıdan bakanlar bu iki alanın neden farklı bilim dalları olarak yapılandığını anlamakta zorlanabilir. Hoca bilimde fark yaratan şeyin metodoloji olduğu konusuna girerek açıklamaya başladı. Yöntem konusuna

özen gösteren ve bu konuda çalışmaları bulunan Doğan Ergun'un *Yöntemi Bulmak*[16] başlıklı kitabını önerdi. Kitabın özellikle "Türkiye'de Yöntemi Bulmak" başlıklı oldukça dolu bölümünü okuduktan sonra Kelam ile Mezhepler Tarihi arasındaki farkın temelde yöntemden kaynakladığını ve bu iki disiplinin izlediği yöntemlerin arasındaki farkı uzun uzun ele aldık.

Hasan Hoca, metodoloji ve yöntem konusunu gündeminden düşürmezdi. Özellikle İslam Mezhepler Tarihi alanında çalışan akademisyenlere sürekli olarak bu konuyla ilgili metinler önerirdi. Mezhepleri birer kimlik ve zihniyet olarak ele almanın nedenleri üzerinden çokça duran Onat Hoca bu konuda da kendisini sürekli yeniliyordu. Benim için en çarpıcı ve değerli katkıların başında süreç analizinin mezheplerin anlaşılmasındaki rolüne dikkat çekmesidir. Ona göre Müslümanların zihninde süreç fikri neredeyse hiç yoktu. Bu eksiklik ilahiyatçı akademisyenlerde de yaygındı. Bir kimliği, dinî bir oluşumu ya da mezhebi, tarihin bir anındaki görüntüsüne göre değerlendirmek ve onun hakkında nihaî kararlar vermek oldukça yanlış bir yaklaşımdı. Hayat akmakta olan canlı bir akıştır. Kimlikler de bu canlı akış içinde doğar gelişir ve dönüşürler. Bu nedenle mezhepleri ve onların ilkelerini anlarken bu tarihsel akışı yakalamaya çalışmak, fikir-hadise irtibatını kurmak zorunludur.

Kelam ilmi, ekollerin görüşlerini metin ve söylem incelemeleri yöntemiyle incelemeye devam edecektir. Ancak ekollerin tarihsel süreçte birbirleri ile ilişkilerinin nasıl geliştiği, çatışma, uzlaşı ve yakınlaşmaların mezheplerin söylemlerine nasıl etki ettiği tarihsel inceleme olmadan anlaşılamaz. Salt ekollerin birbirleri ile ilişkisi olmayan yalıtık yapılar olmadığını, birbirlerini etkilediğini ve yeni teolojik söylemler ve yapılar ortaya çıktığının kavranmasında Onat Hoca'nın önerdiği süreç analizi yönteminin benim için ufuk açıcı olduğunu söylemeliyim. Bu yöntemi ilk kez bulan hocamız değildir şüphesiz. Ancak bu karmaşık yöntemi yine kritik bir konu olan İslam mezheplerine uygulamak özgün ve cesur bir adım sayılır. Metodoloji ve yöntem üzerindeki ısrarları sonuç vermiş, Mezhepler Tarihi bir bilimsel disipline

[16] Doğan Ergun, *Yöntemi Bulmak-Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı* (Ankara: İmge yayınevi, 3. Baskı, 2018).

dönüşmüş ve bu alandaki akademisyenler tarafından değerli çalışmalar yapılmıştır. İslam dünyasındaki eski ve yeni dinî kimliklerle ilgili olarak dikkat çekici birikim, bu alanın hocaları tarafından ortaya konulmuştur. Hasan Onat Hoca'nın yönlendirmeleri ve yol göstermelerinin bu başarıdaki katkısı küçümsenemeyecek boyuttadır.

6.Akademide Vesayet Sorunu ve 'İdeolojiyi Paranteze Almak'

Vesayet, daha çok siyaset ve bürokrasi dünyasında açıkça görülen ve tartışılan bir problemdir. Vesayetin, beden siyasetine dayalı bu zeminlerde herkesin zorlanmadan görebileceği kadar aşikâr olması, amaçlanan bir durumdur. Zira gizlenen vesayetin kimseye bir yararı olmayacaktır. Buna karşılık ilişkilerin daha karmaşık ve çok yönlü olduğu, akademik olanın yanında idarî yapılanmadan kaynaklanan bir hiyerarşinin de yer aldığı üniversitelerde vesayet sorunu daha rafine bir tarzda ve inkârı mümkün bir sistematikle inşa edilir ve işletilir.

Akademinin afetlerinden birisi de akademisyenlerin kendisini ve meslektaşlarını birer akademisyen olarak değil de başka şey olarak, büyük bir ihtimalle de ideolojik kimlikler içinde görmeye başlamalarıdır. Barnett'e göre 'akademik cemaat' bir umut ifadesidir, ancak aynı zamanda bir saptırmadır. Şöyle ki; üniversitelerin yeni özgürleşmiş üyeleri bilgi toplumunda önlerine çıkan epistemolojik güçlüklerin üstesinden gelebilmek için az ya da çok yaratıcı yollara başvurarak çıkarlarını ileriye taşırlar.[17] Buradaki ikilem ortada kendisine atıf yapılan ideolojinin, algı ve analiz yeteneği yüksek bireyler tarafından hissedilmesi, ancak buna karşılık her şeyin bilimsel kurallara ve akademik görgüye göre ilerlediğine dair itiraza ve eleştiriye kapalı bir kanaatin hâkim olmasıdır. Bu bir açıdan ideolojinin içsel stratejisi ile ilgilidir. Hiçbir ideoloji kendinden söz etmek istemez; ideoloji her zaman başkaları tarafından ifade edilir. Ama bu ideoloji özellikle gizli kapaklıdır. Akademik cemaat kendisine olabildiğince az ilgi çekerek çıkarlarını geliştirir ve böylelikle akademisyenlerin bireyselciliklerini saklar. İdeolojinin açık bir proje olmaktan çıkıp yavaşça belirsizleştiği

[17] Ronald Barnett, *Üniversitede İdeoloji İle Yaşamak,* çev. Sema Eren (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 174.

ve süreç içinde bir epistemolojiye dönüştüğü durumlarda, bilimsel araştırmalarda metodoloji tartışmalarını öne çıkarmak, ideolojinin büyüsünü bozmak için en sağlıklı yoldur.

Toplumsal ve politik krizlerden en az düzeyde etkilenmesi ve böylece görevini en etkin ve verimli biçimde yerine getirebilmesi için özerk kurumlar olarak yapılandırılan üniversiteler, toplumda yer alan etkin ideolojik kimliklerden muaf olabilmiş değildir. Bu durum, modern üniversitenin kurucusu sayılan ülkelerde de varlığını devam ettirmektedir. Kimlik ve ideoloji arayışlarının kadîm ve modern formlar içinde çok boyutlu bir şekilde sürdüğü toplumlarda üniversitelerin kırılganlığı daha da artmaktadır. Bir akademisyenin, sadece kişisel donanımı, çalışmaları ve katkıları üniversite kültürü inşa etmede yeterli olmaz. İdeoloji ve kimlik çatışmaları içinde kendine bir yön ve konum bulmaya çalışan akademisyen, mesleğine yabancılaşmaya başlar. Üniversite bir ortam ve kültürdür. Diğer toplumsal kurumların da bunu desteklemesi ya da en azından imkân tanıması gerekir. Oysa ideoloji yardım ve destek için dahi olsa üniversiteye elini uzattığında, kaldırılması zor bir vesayetin temelleri atılmaya başlar. Bu nedenle üniversitenin kendi değerlerini ve kültürünü oluşturması için özgürlük temel ilkedir. Bu konuda en büyük engel, 'içselleştirilmiş vesayet' duygusunu taşıyan akademisyendir. Onat Hoca ilahiyatçının içinde yaşadığı toplumu yakından tanıması gerektiğini söylerken diğer yandan da onun özgünlüğünü kaybedecek düzeyde angaje olmasının kabul edilemez olduğunu vurgulardı.

İdeoloji doğası gereği ulaştığı her yere yayılma ve yerleşme eğilimdedir. Kaba ya da rafine biçimde bireyleri ve kurumları da belirlemeye çalışır. Eğer akademinin politik savrulmasından söz ediyorsak bundaki temel sorumluluk, ideolojiyi buyur eden ve ona hizmet eden, kendisine yabancılaşmış akademisyendedir. Hasan Hoca'nın "militandan akademisyen olmaz." sözünü henüz lisans öğrencisi iken kendisinden duymuştum. O zamanlar bu sözün benim dünyamda açık bir karşılığı yoktu. İnancı, ideolojisi ve davası olmayan bir insan nasıl yaşardı ki? Eğer akademisyenlik denilen meslek, insandan bunları terk etmesini istiyorsa kendisi bilirdi(!). Öğretmenliğe başladığımda ve bazı idari kadrolarda görev yaptığımda insanın hiçbir inanç ve ideoloji için kurban edilemeyeceğini, insan-din ilişkisini yanlış

kurduğumuzu fark etmeye başladım. Öğretmen iseniz genç bir insanın anlam ve değer arayışını yakından izleme ve bu sürecin ne tür savrulmalara açık olduğunu görme fırsatınız oluyor. İnsanı, ideoloji için araç gören ve gösteren dinî ya da seküler söylemlerin içerdiği faşizmi fark edebiliyorsunuz. İşte o zaman kendini bir inanca adamak, başka hiçbir şeyi gözü görmemek ve dünyayı bunun için zorlamak demek olan militanlığın, tüm formlarıyla insanı hakikate kapatan yönünü fark ettim. Bu aydınlanma akademik çalışma yapma kararı vermemle sonuçlandı ve kısa süren bir aradan sonra Hasan Onat Hoca ile yollarımız sık sık kesişmeye başladı. Ancak bu kez daha sistemli, daha yoğun ve daha nitelikli olarak.

Bizde üniversite paradigması hala açık değildir. Üniversitede kimlik ihtiyaçlarımızın mı, kalkınma hedeflerimizin mi, yoksa hakikat arayışlarımızın mı öncelendiği ya da hepsinin birlikte görülmeye çalışıldığı konusu belirsizliğini korumaktadır. Tüm bunların yanında ilahiyat fakülteleri kimlik-hakikat, ideoloji-bilim gerilimini en yoğun yaşayan ve yapıları gereği kırılgan kurumlardır. Dini, bilginin ve araştırmanın konusu kılabilmenin önünde aşılması gereken engeller bulunmaktadır. Her türlü tarihsel ve toplumsal duyarlıktan uzak pozitivist bilim anlayışı ile dini araştırmanın, dinî önyargılarla dolu bir zihinle dini incelemenin kendilerine özgü problemleri bulunmaktadır. Dinî zihni anlamak ve davranışların arkasında yatan dinî motivasyonu kavramak için dışarıdan izlemek yerine hissetmek ve özdeşlik denemelerinde bulunmak kaçınılmazdır. Ancak belirli bir din anlayışını kanıtlamak ve temellendirmek düşüncesi ile yapılan araştırmalar, bilimsellikten ve saygınlıktan uzak olacaktır. Hasan Hoca bilimsel yaklaşım ile dinî yaşantıyı içerden gözlemleme yaklaşımlarını, çalışmalarında etkin biçimde uygulamıştır. İlahiyatçının konusunu anlaması için, araştırdığı problem ile arasına bir mesafe koyması gerektiğini, bunu konuya yabancılaşmak için değil aksine daha sahici ve derin bir kavrayışla konuyla yeniden ilişki kurmak için yapması gerektiğini belirtirdi. Hoca inanmadığı ve uygulamadığı şeyleri öğrencilerine önermezdi. Bir keresinde doktora çalışmaları hakkında kişisel deneyimlerini paylaşırken, kendisinin çalıştığı dönem (Emevîler dönemi ve Şiîlik) ve çalıştığı coğrafyada (Irak şehirleri, özellikle Kûfe ve çevresi) yaşamaya başladığını ve rüyasına Kûfe sokaklarında dolaştığını söylemişti.

7.Akademide Yönetici Olmak

Bir akademisyenin genel anlamda üniversite özel anlamda ise kendi bilim dalı hakkında beslediği düşünceleri hayata geçirmesi için yönetici pozisyonunda olması zorunlu değildir. Çünkü üniversitede gündemi belirleyen ve anlamlandıran şey, akademik performanstır. Diğer her şey mükemmel olsa bile akademik yönün zayıf kalması telafi edilemez bir eksikliktir. Şartlar ne kadar kötü olursa olsun ve akademi ne düzeyde politize olursa olsun, bir akademisyen için özerk ve özgür bir alan yine de vardır.

Hasan Hoca Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi dekanlığı yaptı. Ben de onun dekanlığı döneminde üniversiteye araştırma görevlisi olarak girdim. Bu süre içinde Hocanın yönetici olarak da sergilediği davranışlar ve izlediği politikaya doğrudan tanık oldum. Henüz yeni yeni kimliğini kazanmakta olan Çorum İlahiyat Fakültesi, merkezi Ankara'da bulunan rektörlük ile ilişkilerinde bazı kopukluklar yaşamaktaydı. Hoca kişisel ağırlığı ile ilişkilerdeki bu kopukluğu giderdi. İlişkileri kendi kişisel yöneticilik kariyerini geliştirmek için kullanan bir yönetici değildi. Gerçek bir lider gibi ilişkilerden elde ettiği kazanım ve fırsatları ilahiyat fakültesinin yararına kullanmaya çalıştı. Kurumsallaşma, Hoca'nın dilinden düşürmediği vizyoner kavramlardan birisi ve belki de en başta geleniydi.

Gerek Ankara ilahiyatta akademisyen olduğu gerek Çorum ilahiyatta dekanlık yaptığı süreçlerde Hoca'yı şu ya da bu nedenlerle sevmeyen kimseler oldu. Aralarından bazıları Hocaya zarar vermeye de çalıştılar. Dedikodu ve iftira kampanyaları düzenleyerek ve asılsız kurgular inşa ederek gerek Hoca'yı gerek öğrencilerini hedef alan girişimler oldu. Öyle ki Çorum ilahiyatta bir dönem "Hasan Onat döneminde fakültede göreve başlamış olmak" başlı başına bir suç/kusur olarak yansıtıldı belirli kişiler tarafından. Hoca kişiliğine yönelik saldırıları daima tebessüm ile karşılar ve cevap bile vermeye çalışmazdı. Kendisinin daha anlamlı ve önemli işleri ve hedefleri olduğunu, kendisini bunlardan alıkoyacak alçaltıcı işlerle ilgilenmeyi doğru bulmadığını söylerdi. Ancak Hoca, yetişmesinde katkısının bulunduğu öğrencilerini hedef alan saldırı ve suçlamalar karşısında soğukkanlılığını korumakta zorlanıyordu. Yine de bize kendi işimize bakmamızı, bilimsel çalışmalardan geri durmamamızı ve moralimizi

bozmamamızı söylerdi. Hocanın bilimsel ve akademik görgüsü, sadece ders verirken ya da araştırma yaparken değil, kriz dönemlerinde daha net ve açık biçimde görülüyordu.

Akademide cemaatci ve bireyci politikalar üzerinde duran Barnett, özgür ve özgün nitelikli özneler olan akademisyenlerin bir ideoloji etrafında bir araya gelmelerinin, "kuşku uyandırması gereken bir kollektiflik görüntüsü yarattığına" dikkat çeker. Bununla birlikte devrede olan şey ile gösterilmek istenen şey farklı olabilir. Kollektiflik görüntüsü altında bireysel çıkarların gözetilmeye çalışılması çoğunlukla olan şeydir. İdeoloji sorunu en çok, bir akademisyenin idareci pozisyonuna geçtiğinde rahatsızlık hissedenlerin kullandığı ve iki kat kabarttığı bir mevzudur.[18]

Bir akademisyenin gerçek kişiliği inisiyatif ve yetki kullanma aşamasında açığa çıkar. Bu da daha çok akademik kurumlarda yönetici pozisyonunda gözlemlenir. İdeolojik kaygılar ya da kişisel hesaplarla kararlar verenler daha çok ileride devşireceklerini umdukları çıkarlara yatırım yaparlar. Salt liyakat ve yeterlilik ölçütleriyle tercihlerini şekillendirenler ise akademinin yüzünü ağartan başarılar ortaya koyarlar. Hasan Onat Hoca dekanlığı döneminde, Çorum İlahiyatı güçlü bir fakülte olarak geleceğe hazırlamaya çalıştı. Her zaman ileride bir Çorum Üniversitesinin kurulacağını ve ilahiyat fakültesinin 'kurucu fakülte' olarak üniversiteye yön vereceğini söyleyerek bir vizyon ortaya koyardı.

Dekanlığın belirleyici olduğu konulardan birisi de akademik kadrolaşmadır. Bu kurumsallaşma açısından kritik bir konudur; öyle ki kadroya alınan bir akademisyen uzun yıllar boyunca o alanda etkili olacaktır. Hocanın fakülteye eleman alımında önceliği temel kriter, bilimsel ve eleştirel bir zihne sahip olmak ve aşırı angajmanlar içine girerek düşünsel yetisini kapatmamış olmaktı. Hocanın dönemimde fakülteye araştırma görevlisi olarak alınan arkadaşların 'hangi gelenekten geldiği' Hoca'dan çok, onda açık arayanların sorunu olmuştur. Bu talihsiz araştırma içine girenlerin kafası hayli karışmış olmalıdır. Zira ortaya çıkan tablo, genç akademisyenlerin 'farklı gelenekler'den geldiklerini göstermektedir.

[18] Barnett, *Üniversitede İdeoloji İle Yaşamak*, 168.

Gerçekler ile savaşılamaz. Ancak gerçeklik, hakikat doğrultusunda dönüştürülebilir. Bunu belirleyen iki etken vardır: Öznenin hakikate açık olması; ikincisi bilge bir ustanın rehberliği... Hasan Hoca usta olarak bilimsel çalışmalar yapabilecek potansiyele sahip adayları seçmeye çalışmıştır. İnsanları anlam ve değer arayışları sürecinde temas kurdukları yapıların ebedî ajanı olarak görmek akademi-politiğin en yaygın ve en kolay manevrasıdır. Buna karşılık insanların kişisel yolculuklarına ve geçmişlerine saygı duymak ve fakat bunu mutlaklaştırmaksızın onlara yeni kapılar açmak ya da göstermek... Bu dürüst hakikat yolcusunun ve gerçek bir rehberin işidir. İnsanların esnek varlıklar olduklarına ve değişebileceklerine inanmak, bir umut felsefesidir. İnsan ne kurban ne de ajandır, o sadece bir yolcudur. Onat Hoca insanları olmuş-bitmiş varlıklar değil süreç içinde ilerleyen, olgunlaşan aktif özneler olarak görmeyi tercih etti ve bunu yetkinin elinde olduğu anlarda başarıyla uyguladı. İnsanları uyardığı olmuştur, ancak onların geçmişlerini onlara karşı bir şantaj olarak kullanmayı ve vesayet altına almayı hiçbir zaman düşünmedi. Hoca'nın bu derin ve doğru stratejisini, stratejisizlik olarak gören, Hocayı politik açıdan naiv bulan, 'bî taraf olanın ber taraf olacağı'nı söyleyenler, aradan geçen yıllar sonrasında bakıldığında ne bir dost ne bir saygınlık edinebildiler. Hoca'nın sözü haklı çıktı: "Akademisyen dönemsel politik şartlara göre değil, kendi gündeminde yaşayan özgür ve inançlı bir bireydir."[19]

Çorum, geçmişteki acı olayların açtığı yaraları ve onların sızısını derinden hisseden duyarlı ve kırılgan bir şehirdir. Mezhep kavgası olarak tanımlanan ancak tam bir provokasyon olan Çorum olayları, yıllardır birlikte komşu ve dost olarak yaşayan Çorum halkını bir anda ikiye bölmüştür. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen acılar anılar unutulmamıştır. Hasan Hoca burada, alanında edindiği bilgileri uygulama, test etme ve gözden geçirme fırsatını buldu. Mezhepler tarihçileri ve İlahiyatçıların, mezhebî kimlikleri oldukça teorik düzeyde ve metin merkezli yaklaşımlarla ele almaları hala aşılamamış problemlerden biridir. Oysa bir mezhebin tarihte izlediği yol ve davranış ile kendisini o mezhebî kimliğe mensup hisseden bireylerin ya da grupların günümüzde sergiledikleri yaşantı ve pratikler oldukça

[19] Onat, "Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün Mü?".

farklı deneyimlerdir. Hoca mezhebî kimliklerin modern versiyonlarını ve aralarındaki ilişkilerin seyrini Çorum örneğinde yakından izleme imkânı buldu. Her iki tarafın önde gelenleri ve temsilcileri ile görüştü ve ayrışmanın ne kadar derine indiğini anlamaya çalıştı. Pek çok yönetici ya da akademisyen böylesi kritik sorunları kibarca görmezden gelir ve etrafından dolaşarak süresini tamamlamayı tercih eder. Hasan Hoca da böyle yapabilirdi. Ancak Hoca samimi bir Müslüman, ülkesini seven bir vatansever, toplumsal sorunların özünü anlamaya çalışan bir bilim insanı olduğu için mezhep ayrışmasının önlenebileceğine inanıyor ve çözüm önerileri üretiyordu. Mezhepçilik sorunlarını tartıştığı kitabında yer alan bölümlerden biri "Mezhep Çatışması Önlenebilir." başlığını taşımaktadır.[20] Mezhep konusunun sadece teolojik yönüne değil tarihsel ve stratejik boyutlarına da dikkat çeken Hasan Hoca, mezhepçi ve nevrotik din anlayışlarının yön verdiği politikaların, Müslüman coğrafyasındaki ayrışma ve çatışmaların derinleşmesine yol açmaktan başka bir sonuç ortaya çıkarmayacağını belirtir. Hocaya göre mezhep çatışmasını önleyebilecek potansiyele sahip yegâne ülke Türkiye'dir. Ülkemiz sağlıklı, tutarlı ve doğru bilgiye dayanan politikalarla bu fitne rüzgârını önleyebilir, dahası önlemek zorundadır.[21]

8. Fil Dişi Kule'den Sahaya İnmek: Akademi ve Sosyal Sorumluluk Duygusu

Hasan Hoca sosyal sorumluluk üstlenmekten kaçınmayan sorumluluk sahibi bir akademisyendi. Pek çok TV ve radyo programına katılmış, bilimsel aktiviteler dışında kamu kurumları, STK'lar ve derneklerin etkinliklerinde yer almış, düşüncelerini, önerilerini kamuoyu ile paylaşmıştır. Bunu şöhret ya da popülarite hevesinden dolayı yapmaktan çok hakikate ve topluma karşı duyduğu sorumluluk gereği yapmıştır.

Hoca İslam dünyasındaki bölünmüşlüğü kendisinden kaçması mümkün olmayan bir kader ya da dayatılmış bir yazgı olarak görmeyi reddeden inşacı ve eleştirel bir kişiliğe sahipti. Onun bu duruşu aka-

[20] Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 162.
[21] Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 165.

demisyen kimliğini aşan ve tam da Edward Said'in tanımladığı anlamda entelektüel bir duruşa sahip olmasının bir sonucudur. Bilginin toplumsal kullanımı ve sunumu konusunda Hocanın tutumunun konformizmi reddetmek, İslam coğrafyasının yapısal sorunlarının tanımlanması ve çözümü konusunda elini taşın altına koyarak inisiyatif üstlenmek olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Hoca'nın, konuşma ve yazma üslubu son derece açık, seçik ve anlaşılırdır. Bilgiye, düşünmeye, akla, tartışmaya özellikle din alanında daha çok ihtiyaç duyulduğunu söyleyen Onat Hoca'nın, gizeme eleştirel bakması duruşunun bir sonucudur.[22] Bu, onun zihninin arı duru olmasının ve toplum tarafından anlaşılma isteğinin bir sonucudur ve yansımasıdır. Gizemli konuşmak ve sorunların kökenlerini mistifiye etmek bilim insanlarının kendilerine bir derinlik ve saygınlık kazandırmak için izledikleri bir yoldur. Böyle yaparak sanki alanda ne kadar usta ve eşsiz bir formasyona sahip olunduğuna dair bir kanaat oluşturmak amaçlanır. Ancak toplumsal ve tarihsel karşılığı bulunan konularda çalışan sosyal bilimcinin, ülkesinin ve coğrafyasının kadîm problemlerinin anlaşılması ve çözümlenmesi konusunda sorumluluk üstlenmesi ve sahaya inmesi, kimlik ve değer tartışmalarının hararetli biçimde yaşandığı coğrafyamızda bir zorunluluktur. Hocanın düşünceleri ve önerileri açık, net, güçlü ve uyarlanması mümkün çözümlemeler ve pratik tezler içermektedir. Uzmanlık alanının adı dinî bölünmüşlüğe ve tefrikaya gönderme yapan ve deyim yerindeyse "ekmeğini fırkalaşmalara borçlu olan" bir akademisyenin alanının en temel ve yapısal argümanı olan mezhepleşme olgusunu sorunsallaştırması ve İslam ortak paydasına vurgu yapması akademi-politik rasyonaliteye uygun değildir. Üstelik 73 fırka, fırka-ı nâciye, hak mezhep gibi kendi alanının en temel ve klasik argümanlarına eleştiriler yöneltmiş ve bu algıları yerinden etmiştir.[23] Ancak Onat Hoca'nın düşleri ve düşünceleri sorundan itibar devşirmek değil, çözüm için seferber olmaya yönelikti. Onun enerjisine yakından tanık olanlar, Hoca'nın "entelektüel bir seferberlik" duygusu içinde olduğunu fark ederlerdi.

---

[22] Onat, "Yüzleşme-Özeleştiri".

[23] Onat, "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak", 98 vd.

Son yayınlanan kitabının Giriş bölümünde yer alan manifesto niteliğindeki ifadeleri, anlatımının açık-seçikliğinin yanında, İslam dünyasının kronik sorunlarını çözme niyetini de ortaya koymaktadır: "Mezhepler farkında olmasak bile, din anlayışınızı ve sınırlarını belirmektedir Bu sebepten taraf veya karşı olmaktan önce, onları anlamak gerekmektedir. Bir kimse kendisini hangi mezhebe ait hissediyorsa, öncelikle o mezhep hakkında doğru bilgi sahibi olmak zorundadır… Herhangi bir kimsenin İslam dairesi içinde olabilmesi mezhebe, meşrebe, tarikata bağlı değildir. Kur'an'da belirtilen iman esaslarına iman eden herkes mü'mindir. Sorun mezheplerden değil; mezheplerin İslam ile özdeşleştirilmesinden kaynaklanmaktadır… Mezheplerin beşeri oluşumlar olduğunu kavrayabilirsek bu muazzam birikimin tenkit süzgecinden geçirilerek doğru anlaşılmasının bize düşen önemli bir sorumluluk olduğunu da anlayabiliriz… Her Müslüman, İslam'ı bildiği kadar yaşayabilir. Gelecek, daima öğrenmeye açık olan, bilim üretebilen, geçmişi doğru anlayan, insanlığın birikiminden yaralanan ve gelecek tasarımı yapabilen insanların talepleri doğrultusunda şekillenmektedir İslam ortak paydası bilinci, bize maziye ve malumata mahkûm olmaktan kurtulmak konusunda yardımcı olabilir."[24]

Kimliklerin ve hassasiyetlerin oldukça canlı olduğu ve sadece toplumsal hayatta değil, giderek artan oranda akademide de ağırlığını hissettirdiği ülkemizde, inanç ve kimlik konularında eleştirel düşünceler üretmek, 'el yakma' aşamasından 'can yakma' düzeyine ulaşmıştır. Hasan Onat Hoca dinî gruplar ve zihniyetler üzerine yaptığı açıklamalardan dolayı bazı kesimler tarafından hedef gösterildi ve hatta infaz listesine konuldu. Onat Hoca'yı düşmanlaştıranların dinî kimliklerine bakıldığında, dogmatik, tekelci, önyargılı tüm unsurların, görünüşte birbirlerine karşı olsalar da samimi bir Müslümanı tekfir konusunda birleştikleri görülmektedir. Bazı insanlar simge ya da ayraç gibidir. Onlara düşmanlık yapanların yanlış ve hatalı olduklarını anlamak için başkaca bir delile ihtiyaç yoktur sanki. Onat Hoca benim gözümde böyle bir konumdadır. Hoca, tehditler karşısına geri adım atmadı. Ne koruma talep etti ne de bildiklerini söylemekten geri durdu. Bir TV programında kendisine yönelik tehditler ve tekfirler

[24] Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 7-9.

karşısında hissettiği duyguyu şu şekilde dile getirdi: "*Şehit olmak ölüm severlik değildir. Böyle anlayanlar İslam'ın hayatı ve barışı esas aldığını ıskalıyorlar. Şehit olmak kanının son damlasına kadar hayatı esas alıp mücadele etmektir.*"[25] Hoca'nın tutkuyla bağlı olduğu ve yaşam tarzı edindiği akademisyenliği ileri düzeyde bir sorumluluk duygusuyla benliğinde nasıl birleştirdiğini şu cümlelerden anlamak mümkündür: "*Elinizdeki çalışma, İslam Mezhepleri Tarihi disiplini çerçevesinde, Müslümanların can yakıcı bazı güncel sorunlarına ışık tutmak; gelecekte Müslümanların özne olmasını arzu edenlerle ve birlikte düşünebilmek; yargılamak yerine anlamaya çalışmanın İslam'a uygun bir davranış olduğunu hatırlatmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu kitap, gelecek kaygısı olanlara, mezhepler üzerinde birlikte düşünme çağrısı olarak anlaşılabilir.*"[26]

İslam Ortak Paydası adlı son kitabının bölüm başlıklarına kısaca göz atmak, onun sorumluluk sahibi Müslüman bir entelektüel olmasının yanında, taşıdığı kaygıların neler olduğunun anlaşılması için yeterli olacaktır:

- ✓ İslam Ortak Paydası (Kitabın adı)
- ✓ Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar, Kurumsallaşma ve Mezhepler
- ✓ Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması
- ✓ Ortadoğu'daki Çatışmaların Mezhebî Arkaplanı ve Şiddetin Meşrulaştırılması Sorunu[27]

Günümüzde pek çok sosyal bilimci, anlaşılabilir bazı nedenlerden dolayı sıcak toplumsal konuları ele alırken sadece olayların fotoğrafını çekmeyi tercih ettikleri, eleştirel düşünce kapasitelerini 'idareli ve çekimser' kullandıkları, yaygın inanç ve ideolojilere ters düşecek ya da rahatsızlık uyandıracak analizlerden uzak durdukları bilinmektedir. Ancak Hasan Onat Hoca tanınmak, karizma yaratmak, aykırı görünmek hevesi ile değil gerçekten inandığı doğruları açıkça dile getirmeyi önceleyen, bunu hem bilimsel hem de İslamî gerekçelerle

[25] Onat, "Yüzleşme-Özeleştiri".
[26] Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 8-9.
[27] Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği,* İçindekiler bölümü.

temellendiren bir ekol inşa etmeye çalışmıştır. Öğrencilerine ve arkadaşlarına da bu yolda önayak olmuştur. Bilim felsefesinde bir tartışma vardır. Bilmek rasyoneldir, ancak bilme isteği hiç te rasyonel değildir; o tutkuyla ilgili bir şeydir. Oysa Hasan Hoca aklını, yüreğini ve sezgilerini bir ideal için seferber etmiş, kendisiyle barışık bir savaşçıydı. Temennisini kendime hatırlatıyor ve yürekten katılıyorum.

"Müslümanların yaşamış olduğu coğrafyada çocukların ve masum insanların ölmediğini, yüzlerin güldüğünü, adaletin yaşam biçimine dönüştüğünü, özgürlük bilincinin çiçek açtığını, çok zor olacağını bilmeme rağmen, hayal etmek, bu uğurda umut ışıklarını çoğaltabilmek tek temennimdir."[28]

KAYNAKÇA

Barnett, Ronald. *Üniversitede İdeoloji İle Yaşamak*. Çev. Sema Eren. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Ergun, Doğan. *Yöntemi Bulmak-Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı*. Ankara: İmge Yayınevi, 3. Baskı, 2018.

Evkuran, Mehmet (ed.). *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu.* Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.

Furedi, Frank. *Nereye Gitti Bu Entelektüeller? 21. Yüzyılda Philistinizmle Yüzleşmek*. Çev. A. Erkan Koca. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.

Onat, Hasan. *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Onat, Hasan. "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak". *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu* içinde. Ed. Mehmet Evkuran. 97-99. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.

Onat, Hasan. "İslam'da Eleştirel Düşünce ve Güvenilir Bilgi Meselesi". *Kişisel. Hasan Onat*, Erişim: 10 Nisan 2021. https://www.youtube.com/watch?v=BaJx9AFhif4&ab_channel=MaveraVakf%C4%B1.

[28] Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 9.

Onat, Hasan. "Din Alanında Eleştirel Düşüncenin Önemi". *Kişisel. Hasan Onat,* Erişim: 10 Nisan 2021. https://www.youtube.com/watch?v=GoT56VoYxRs&ab_channel=EmreDorman.

Onat, Hasan. "Yeni Bir Bilim Paradigması Mümkün Mü?". *Kişisel. Hasan Onat,* Erişim: 11 Nisan 2021. https://www.youtube.com/watch?v=ys_CvbY8X88&ab_channel=A%C3%A7%C4%B1kBeyin.

Onat, Hasan. "Yüzleşme-Özeleştiri". *Kişisel. Hasan Onat,* Erişim: 10 Nisan 2021. https://www.youtube.com/watch?v=VfxpftqiNew&ab_channel=Y%C3%9CZLE%C5%9EMETV.

SUMMARY

Hasan ONAT is one of the most well-known theologians in Turkey. He made invaluable contributions in the field of History of Islamic Sects, which is his profession. He has published many books, articles and papers. In addition, he worked to solve the problems in the understanding of religion of the Turkish society with conferences and TV programs. Under favor of his efforts, Ankara University Theology Faculty, Department of History of Islamic Sects has become a powerful school that trains academics all over Turkey. His greatest contribution to the field is his determined approach to adapting scientific thought to Islamic studies. He believed in the importance of the scientific method in the understanding and solving problems related to religion and encouraged his students in this direction. As a sincere Muslim, he constantly stressed the place and importance of reason in Islam. For him, Maturidism represented values such as religious rationality and freedom that were lost in the Islamic world. The way to solve problems such as dullness, dogmatism and exclusionism in religious thought is to understand Maturidi's teaching. Onat, who found it wrong for the state to intervene, suppress or direct religion, believed that religion should be the subject of science. When the state controls religion, religious freedoms disappear and religion becomes a tool. However, Islam appealed to man, valued him and left him free to choose. He believed that the message of Islam can be understood

by reasoning, questioning and discussing, and highlighted three concepts: individuality, freedom and reason.

Undoubtedly, Prof. Dr. H. Onat has many-sided contributions to the understanding of the concept of sect in Islam. The primary issue that he focuses on and attaches importance to is the methodology problem in Islamic sciences and studies on History of Islamic Sects. Our teacher believed that scientific methods are indispensable in Islamic studies and insistently emphasized that what makes a study scientific is methodology. In this context, he did not accept the classical right-wrong sect distinction and considered sects as historical and human formations. Indeed, in the Islamic world, religious truth has been overshadowed by sectarian bigotry and religion has lost its unifying feature. For this reason, it is of great importance to see sects as different interpretations of religion, not as religion itself. Onat objected to sectarian fanaticism, not to sects, which are social phenomena. He defined his basic project as 'Islamic common denominator'.

Taking sects as identity and mentality structures will enable the rediscovery of the root and founding values of Islam. Onat also handled the subject of Shiism with the same approach and analyzed the traditional and modern versions of Shiism in the context of the idea-event relationship. While examining a sect, he preferred to analyze it with scientific and objective methods, not through the eyes of its opponents. He applied this approach to Sunnism, which is the dominant religious understanding of our society. This attitude of his has caused discomfort in the conservative sections. however, the understanding of religion above sects is an enlightenment that the Islamic world needs.

According to Onat, who believes in the transformative function and power of knowledge, Islam should be analyzed with knowledge-based and critical methods. Sectarian conflict, integrationism, fanaticism and exclusionary problems can be avoided in this way. In his speeches and writings, he drew attention to the problem of takfir (blame to refutation) and suggested an understanding of Islam based on the Qur'an and reason to eliminate it.

In this article, Onat's thoughts and contributions to Islamic studies are examined under the following headings;

- ✓ The Problem of Paradigm in Theology
- ✓ Loss of Value in the Academy and Reconstruction of Self
- ✓ Losing and Refinding Truth in Academia
- ✓ Transformation of Identity in the Academy: Confronting on the Self and the Other
- ✓ Friendship and Being “People of the Same World” in the Academy
- ✓ The Problem of Guardianship in the Academy and 'Bracketing Ideology'
- ✓ Being an Administrator in the Academy
- ✓ Landing from the Ivory Tower to the Field: Academy and a Sense of Social Responsibility.

In this article, Onat's works and speech records were examined and the world of thought was tried to be revealed. In addition to these, the speeches we made in graduate classes and in private interviews were taken into consideration. However, I must state that my evaluations reflect 'Hasan Onat' in my eyes. For a scientist's pervasive and enduring influence can be measured by the impressions he leaves on his students and friends. This article is a loyalty and witness for Prof. Dr. Hasan Onat, who is a scientist, intellectual and sincere Muslim.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 475-506
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 475-506
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

PROF. DR. HASAN ONAT'IN TÜRKİYE'DEKİ ŞİÎLİK ÇALIŞMALARINA KATKISI

(Danışmanlığını Yaptığı Yüksek Lisans ve Doktora Çalışmaları Bağlamında)

Prof. Dr. Hasan Onat's Contribution to Shi'ite Studies in Turkey (A Study on M.A. and Ph.D. Thesis related to Shiism supervised by Hasan Onat)

Mehmet ÜMİT* - Mehmet ATALAN**

Öz

Günümüzde Müslümanlar arasında iki büyük mezhebi yapıyı görürüz. Bunlardan biri İslâm dünyasında nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünnilik, diğeri ise Şiîliktir. Şiîlik, tarih boyunca sürekli gelişimini sürdürmüş ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Hasan Onat, çeşitli platformlarda dile getirdiği "*Ortadoğu coğrafyasını anlamak istiyorsanız bunun en mühim anahtarlarından birisi Şiîliktir*" ifadesiyle Şiîliğin önemini vurgulamıştır. Bu düşüncesinden hareketle Şiîlik üzerine hem kendisi yoğunlaşmış hem de yüksek lisans ve doktora çalışmaları yaptırmıştır. Onun Şiîliğe ilişkin bizzat kendisi tarafından ve danışmanlığında yapılan çalışmalar, Ortadoğu'daki krizi anlamak açısından büyük bir öneme haizdir. Hasan Onat, karşı karşıya oldu-

Abstract

Nowadays, we see two major sects among Muslims. One of them is the Sunnism, which constitutes the majority of the population in the Islamic world and the other is the Shiism. The Shiism has developed throughout history and has survived until today.

Hasan Onat has emphasized the importance of the Shiism on various platform by stating that "Shiism is one of the most important keys for understanding the Middle East". Based on this idea, he concentrated on Shiism and supervised many M.A. and PhD studies related to various Shiite sects and their sub-branches. These studies are very important in terms of understanding the sectarian crisis in the Middle East. Hasan Onat argued that in order to prevent the

* Prof.Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, e-mail: mehmet.umit@marmara.edu.tr/ ORCID ID: 0000-0003-1964-1492.

** Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Kastamonu/Türkiye, e-mail: matalan@kastamonu.edu.tr/ ORCID ID: 0000-0003-1822-0653.

Başvuru|Submission	Kabul|Accept	Yayın|Publish
19.06.2021	29.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.954782

ğumuz mezhep çatışmaları tehlikesinin önüne geçebilmek için öncelikle her mezhebin, bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiğini savunmuştur.

Bu makalede Hasan Onat'ın Şiilik, alt kolları, fikirleri ve önemli kavramları gibi konularda yaptırmış olduğu yüksek lisans ve doktora tezlerinin muhtevaları analiz edilecek ve genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, Şia, Zeydiyye, İsmailîyye, İmamiyye, Dürzilik.

danger of sectarian conflicts, each sect should be examined by scientific methods.

In this article we will study the contribution of Hasan Onat to Shii studies in Turkey by analyzing the Shia-related M.A and PhD thesis prepared under his supervision.

Key Words: Hasan Onat, Shi'a, Zaydiyya, İsmailism, Twelvers, Druzes

GİRİŞ

İslâm tarihinde ve günümüzde Müslümanlar arasında Ehl-i Sünnet'ten sonra mensupları en fazla olan mezhep Şia'dır.[1] Şia da kendi içinde çoğunluğu teşkil eden İmamiyye/İsna Aşeriyye Şiası, Zeydîlik, İsmailîlik, Nusayrîlik ve Dürzîlik alt kollarına ayrılır. Batı'da söz konusu mezheplere ilişkin araştırmalar çok daha önce başlamasına rağmen maalesef Türkiye'de oldukça geç bir tarihte, yirminci asrın son çeyreğinde başlamıştır. Türkiye'de Şîa mezhebinin bilimsel olarak incelenmesi ve hakkında araştırmalar yapılması, genel olarak İslâm Mezhepleri Tarihi kürsüsü tarafından deruhte edilmiştir. Bu çerçevede ilgili bilim dalında Şia mezhebi, alt kolları, temel görüşleri ve kavramları gibi muhtelif hususlarda kitap çalışmaları, doktora, yüksek lisans tezleri yapılmış, ulusal ve uluslararası alanda makaleler yayınlanmıştır. Şia hakkında araştırma yapanların başında Ethem Ruhi Fığlalı, Cemal Sofuoğlu ve Hasan Onat yer alır.[2]

Hasan Onat'a göre, Ortadoğu coğrafyasını anlamanın yolu Şiîliği anlamaktan geçer. Şiîlik ve Sünnilik, Araplar ve Farslardan ziyade Türklerin meselesidir. Çünkü, Irak'taki Türkmenlerin yaklaşık yarısı Şiî, yarısı da Sünni; İran'daki nüfusun yarıya yakını Türk, Azerbay-

[1] Günümüzde Müslümanların Mezhebi haritası ve nüfuslarıyla ilgili olarak bkz. Adem Arıkan, "İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", *İslâmi Araştırmalar* XXIX/2 (2018), 348-379.

[2] Doktora seviyesinde Şiîliğin doğuşu ve ilk Şiî fikirlere ilişkin ilk çalışmayı Hasan Hoca yapmıştır: Hasan Onat, *Emevîler Devri Şiî Hareketleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (AÜSBE), Ankara 1986. Bu tez daha sonra "Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği " başlığıyla (Ankara: TDV Yayınları, 1993) basılmıştır.

can nüfusunun büyük kısmı Şiî, önemli bir kısmı da Sünni'dir. Türkiye'de de belli oranda Caferi nüfus vardır. Ayrıca İslâm dünyası özellikle Ortadoğu coğrafyasında muhtemel bir Sünnî-Şiî mezhep çatışmasını önleme konusunda binlerce yıllık devlet geleneği ve Cumhuriyet tecrübesiyle Türkiye kilit rol oynayabilecektir.[3] Ancak mezhepler arası çatışmaya engel olabilmenin ön şartlardan birisi, İslâm dini ve mezhepleri konusunda bilimsel metotlarla kaynaklara dayalı doğruluğu sınanabilecek güvenilir bilgi üretmektir.

Hasan Onat, söz konusu düşüncelerinden hareketle Şia ve alt kolları üzerine hem kendisi yoğunlaşmış hem de yüksek lisans ve doktora çalışmaları yaptırmıştır. Onun bu çalışmaları, Ortadoğu'daki krizi anlamak açısından büyük bir önemi haizdir. O, Şiîliğin bir din gibi anlaşılmasına karşı çıkmış, mezheplerin din gibi anlaşılmasının önüne geçmek için mezhepler üstü yaklaşıma, İslâm ortak paydasına ve bütün Müslümanlar için ortak bir tarih inşasına ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca her mezhebin teşekkül süreci, tarihi, öğretileri ve günümüzdeki durumu, öncelikle kendi kaynakları, konuyla ilgili diğer kaynaklar ve çağdaş çalışmalardan yararlanarak, genelde sosyal bilimler özelde Mezhepler Tarihinin benimsediği metodolojik ilkeler çerçevesinde ortaya konulmalıdır.[4] Onat'ın bizzat kendisi başta doktora tezi olmak üzere yaptığı çalışmalarda bu yöntem ve ilkeleri fiilen uygulamaya çalışmıştır. Yanı sıra yüksek lisans ve doktora adaylarını, ana itikâdi-siyasi mezhepler, teşekkül süreçleri, tarihleri, alt kolları ve temel görüşleri gibi alanları çalışmaya yönlendirmiştir. Bu bağlamda Şiîlik çalışmalarına hem öncülük etmiş hem de kendi danışmanlığında yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında, ağırlıklı olarak Şiîliğe ilişkin konuları çalıştırmıştır.

Hasan Onat, Şiîlik dışında diğer mezhepler ve mezhepler tarihine ilişkin "Mürcie ve Horasan -Maveraünnehir'de Yayılışı",[5] "Mu'tezile'nin Beş Esasının Teşekkülünde Ebu'l-Hüzeyl'in Yeri",[6] "Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü",[7] "Mihne

[3] Hasan Onat, *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 165, 177.

[4] Bu hususları, Hoca hem yüksek lisans ve doktora derslerinde hem de muhtelif çalışmalarında dile getirmiştir.

[5] Sönmez Kutlu, *Mürcie ve Horasan -Maveraünnehir'de yayılışı-* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994).

[6] Osman Aydınlı, *Mu'tezile'nin Beş Esasının Teşekkülünde Ebu'l-Hüzeyl'in Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998).

[7] Murat Ergin, *Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000).

Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi",[8] "Eş'ariliğin Teşekkül Süreci 'el-Eş'ari Dönemi'",[9] "Buyruklara Göre Kızılbaşlık",[10] "Kırgızların İslâm Anlayışının Tarihsel Arka Planı ve Bazı Dini Yapılanmalar (Sovyetlerin Çöküşüne Kadar)"[11] ve "Tarihsel Süreçte Hanefîlik-Mu'tezile İlişkisi"[12] başlıklı doktora tezlerinin de danışmanlığını üstlenerek Türkiye'de dini düşünce alanına önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu makalede Hasan Onat'ın Şiîlik alanında yaptırmış olduğu yüksek lisans ve doktora tezleri, tarihi sırasıyla muhtevaları açısından analiz edilecek ve genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

1.1.Hicri Üçüncü Asırda Şiî-Mu'tezilî İmâmet Tartışmaları ve İskâfî'nin Yeri[13]

Araştırma, giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte[14] araştırmanın metodu, çalışmada yararlanılan önemli kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra imâmet kavramı, Hulefâ-i Raşidîn ve Emeviler döneminde hilafet konusu ve temel dinamikleri ele alınmıştır. "Şiî-Mu'tezilî İmâmet Tartışmaları" başlıklı birinci bölümde,[15] 3/9. asrın ortalarına kadar olan dönemde, Şia'nın alt kolları olarak Zeydiyye, İmamiyye ve İsmailiyye ile Mu'tezile'nin Basra ve Bağdat kollarının genel hatlarıyla imâmet anlayışları, bu dönemde yaşayan önemli temsilcilerinin imâmet konusunda yazmış oldukları eserler ile tespit edilebildiği kadarıyla fikirleri kaynaklardan hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada ifade edildiğine göre söz konusu dönemde, ilk Zeydiyye içindeki Cârûdiyye sadece efdalin (en

[8] Muharrem Akoğlu, *Mihne Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi* (Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001).

[9] Mehmet Keskin, *Eş'ariliğin Teşekkül Süreci 'el-Eş'ari Dönemi'* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

[10] Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

[11] Mederbek Kadyrov, *Kırgızların İslâm Anlayışının Tarihsel Arka Planı ve Bazı Dini Yapılanmalar (Sovyetlerin Çöküşüne Kadar)* (Ankara AÜSBE, 2016).

[12] Fatmanur Alibekiroğlu, *Tarihsel Süreçte Hanefîlik-Mu'tezile İlişkisi* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

[13] Mehmet Ümit, *Hicri Üçüncü asırda Şiî-Mu'tezilî İmâmet Tartışmaları ve İskâfî'nin Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996).

[14] Ümit, *Hicri Üçüncü Asırda Şiî-Mu'tezilî İmâmet Tartışmaları*, 1-11.

[15] Ümit, *Hicri Üçüncü Asırda Şiî-Mu'tezilî İmâmet Tartışmaları*, 13-55.

üstünün) imâmet anlayışını meşru görür. Hz. Ali'den öncekilerin hilafetlerini kabul etmeyip, imâmetin Hz. Ali ve evladında olduğu anlayışını benimser. Butriyye ve Cerîriyye ise Zeyd b. Ali gibi Hz. Ali'yi en üstün kabul etmekle birlikte ondan öncekilerin hilafetlerini meşru görmektedir. İmamiyye de 2./8. asrın ortalarında Ebu Ca'fer el-Ahvel ile Hz. Ali'nin imâmetinin nass ve ta'yinle olduğu, bu asrın sonlarında, Hişam b. el-Hakem ile imâmetin, nass ve ta'yinle Hz. Ali, ondan sonra Hz. Hasan, Hüseyin ve çocuklarında olduğu anlayışını savunmaktadırlar. İsmailiyye'de imâmet, Cafer Sadık'tan sonra İsmail ve evladında devam etmektedir. Mu'tezile'nin Basra kolu, sadece efdalin imâmetini benimseyip, Hulefâ-i Raşidîn'in hilafete geliş sırasını fazilet sırası olarak kabul etmektedir. Bağdat koluna göre ise, efdal ile birlikte mefdûlün imâmeti de meşrudur. Yani en üstünün bulunduğu bir toplumda ideal olan en üstünün halife olmasıdır. Ancak bazen şartlar öyle gerektirir ki en üstünden sonra gelen biri halife olabilir. Dolayısıyla onun hilafeti de meşrudur. Bu bağlamda onlara göre, sahabenin en üstünü Hz. Ali'dir, ancak ondan önce gelenlerin de halifelikleri meşrudur. Ayrıca burada, imâmet konusunda Mu'tezile'nin her iki kolunun önde gelenleri ile farklı-özgün fikir öne sürenlerin görüşleri de verilmiştir.

"İmâmet Tartışmalarında İskâfî'nin Yeri" başlıklı ikinci bölümde[16] İskâfî'nin içinde yaşadığı dönemde sosyo-politik, kültürel ortam ve mezheplerin genel durumuna işaret edildikten sonra İskâfî'nin hayatı, eserleri ve genel olarak fikirleri ele alınmış, daha sonra da imâmet ve sahâbe hakkındaki görüşleri, Câhiz'in *Kitabu'l-Osmaniyye*'sine reddiye olarak yazdığı kendi eserinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mu'tezile'nin Bağdat koluna mensup olan Ebu Ca'fer el-İskâfî mefdûlün imâmetini benimsediğinden dolayı bazıları tarafından Zeydî olarak isimlendirilmiştir. Ancak o, mefdûlün imâmetinin meşruluğuna getirdiği delil ve imâmeti Hz. Fatıma evladına hasretmeme hususunda Zeydiyye'den ayrılmaktadır.

1.2. Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık[17]

Giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşan çalışmanın giriş kısmında takip edilen metot ve başta Cafer Sadık'a nisbet edilenler olmak üzere yararlanılan önemli kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Sonra Cafer Sadık'ın yaşadığı sosyo-politik ortam ve siyasi otoriteyle ilişkileri ile döneminin fikir hareketleri hakkında genel bir çerçeve sunulmuştur.[18]

---

[16] Ümit, *Hicri Üçüncü Asırda Şîî-Mu'tezilî İmâmet Tartışmaları*, 57-96.

[17] Mehmet Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

[18] Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık*, 1-34.

"Cafer es-Sadık'ın Hayatı"[19] başlıklı birinci bölümde, Cafer Sadık'ın, önce Şiî ve sûfi kaynaklardaki menkabevi hayatı, sonra da tarihi hayatı, çocukları, hocaları, öğrencileri, dönemindeki bazı alimlerle ilişkileri detaylı olarak ele alınmıştır. Nitekim o, dönemindeki hiçbir isyana katılmadığı gibi Şiî isyanlarda da tarafsızlığını bozmamış olup, dönemindeki ulemadan ders almış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Burada, Cafer Sadık ile Ebû Hanife arasındaki ilişkiye, hadis literatüründeki konumuna da yer verilmiş, onun güvenilir ve sağlam bir ravi olduğu ifade edilmiştir. Şîi kaynaklarda menkabevi hayatı bağlamında Gayb ve Cifr ilmi hakkında bilgi verilmiştir. Cafer Sadık tasavvuf tarihinde de önemli bir yere sahip olup sûfilerce evliyadan sayılmıştır.

"Cafer es-Sadık'ın Fikirleri"[20] isimli ikinci bölümde onun itikadî (Tevhid, Nübüvvet, Ahiret, Kur'an, Büyük Günah ve Kader), siyasi (Sahabe, İmamet, Beda, Takiyye, Kaimin gaybeti, zuhuru ve hakimiyeti) görüşleri ortaya konulup, din anlayışına işaret edilmiştir. "Cafer es-Sadık ve Şiîlik"[21] başlıklı üçüncü bölümde, ilk olarak Cafer Sadık öncesi ilk Şiî fikirler, fırkalar ele alındıktan sonra Caferilik ve Cafer es-Sadık başlığı altında onun, İmamiyye Şiası'nın inanç esasları ve imâmet konusundaki görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda Cafer Sadık, herkesin kabul ettiği birisi olduğundan gulât dahil pek çok Şiî fırkası, görüşlerini ona dayandırarak, kendilerine meşruiyyet sağlamak istemişlerdir. Bununla birlikte Cafer Sadık'ın, gulât fırkaların savundukları ilahlık, peygamberlik, mucize, takiyye, beda, rec'at, tenasüh, hulul, teşbih gibi anlayışları reddedip onları savunanları lanetlediği ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Cafer Sadık'ın görüşleri ile İmamiyye'nin fıkhî konulardaki görüşleri arasında belirgin ayrılıklar söz konusu değildir. O, inanç esasları bağlamında tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi üç temel usulde İmamiyye ile genel olarak ittifak içindedir. Ancak imâmetin Usulü'd-din içine sokulması ve bu çerçevede Hz. Peygamberden sonra belli kişilere üstünlük/ayrıcalık verilmesi, bu kişilerin Peygamber gibi ismet sıfatı ve başkalarında olmayan özel bir bilgiye sahip olmaları gibi niteliklerin kabulü hususlarının Cafer es-Sadık ile bağdaşmadığı ifade edilir.

---

[19] Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık*, 35-79.

[20] Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık*, 80-109

[21] Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık*, 110-154.

1.3. Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri[22]

Giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşan tezin giriş kısmında[23] araştırmada izlenen metot, kullanılan önemli kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra mehdi kelimesi lügat ve ıstılah olarak açıklanmış ve konuya ilişkin mesih, ric'at ve müceddid kavramları ele alınmıştır. "Dinlerde Kurtarıcı Fikri ve Temelleri"[24] isimli birinci bölümde, önce Mezopotamya, Sâsâni kültür coğrafyasında, sonra Yahudilik, Hıristiyanlık'ta farklı isimlerdeki kurtarıcı fikirleri daha sonra Müslümanlar arasında Ehl-i Sünnet ve özellikle Şiî fırkalarda mehdilik fikrine çok genel olarak işaret edilmiştir. Bu bölümde son olarak da kurtarıcı beklentisinin ortaya çıktığı zemin/muhtemel sebepleri ele alınmıştır. "Müslümanlar Arasında Mehdilikle İlgili İlk Tezahürler"[25] başlıklı ikinci bölümde, Müslümanlar arasındaki mehdilik fikrinin doğuşu, mehdi isminin kullanıldığı ilk şahıslar, 2./8. asrın ortalarına kadarki süreçte Emeviler ve Abbasiler döneminde ismi mehdilikle anılan şahıslar, olaylar ve kullanılma sebepleri incelenip mehdilik fikrinin tezahürleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca mehdi olarak nitelendirilen şahısların bu fikirlerle irtibatının olup olmadığı, mevcut kaynaklar ışığında ele alınmıştır. Sonuçta Müslümanlar arasında kendilerini, içinde yaşadıkları dönemdeki sıkıntılardan kurtaracak biri ya da zamanla geleceği umulan kişi olarak değişik Mehdi/kurtarıcı anlayışlarının var olduğu ifade edilmiştir.

1.4. Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması[26]

Giriş ve iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşan çalışmanın giriş kısmında takip edilen metot, kaynaklar ile Taberistan bölgesinin coğrafi, siyasi ve kültürel durumu hakkında bilgi verilir. Elburz dağlarının kuzeyi ile Hazar denizinin güneyi arasında kalan Taberistan bölgesinin dağlık ve savunmaya müsait olması nedeniyle merkezi iktidarların nüfuz edemediği, hatta nispeten geç bir dönemde Zeydîler eliyle Müslüman olduğu ifade edilir.[27] Birinci bölümde Zeydiyye'nin mezhepleşme süreci, ilk Zeydî fırkalar ile Zeydîlerin Taberistan'a girişi üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda, yaklaşık olarak 3/9. asrın

---

[22] Ahmet Yönem, *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

[23] Yönem, *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, 6-19.

[24] Yönem, *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, 20-43.

[25] Yönem, *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, 44-71

[26] Yusuf Gökalp, *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

[27] Gökalp, *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*, 1-16.

başlarında mezhepleşme sürecini tamamlayan Zeydiyye içerisinde isimleri zikredilen Yahya b. Abdillah ve Muhammed b. Kasım et-Talekânî gibi merkezi iktidarla problemli şahısların bu bölgelere sığınmalarıyla Zeydilerin ilk faaliyetlerinin söz konusu coğrafyada başladığı kaydedilir.[28] İkinci bölümde ise Zeydiyye'nin Taberistan bölgesinde iktidara gelmesini hazırlayan sebepler, Zeydî liderler Hasan ve Muhammed b. Zeyd ile Hasan el-Utrûş'un isimleri merkeze alınarak bölgedeki Zeydi hakimiyet dönemi (yaklaşık 250-316/864-928) incelenmiştir.[29] İslâm tarihinde Zeydiliğin devamı açısından, kurulan bu ilk Zeydi devleti ve önemi ele alınmıştır.

1.5. Bâtınîlik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi[30]

Tez, giriş, dört ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş'te metot, kaynaklar, Bâtınîlik kavramı ve Bâtınîlikle irtibatlandırılan isimler kısaca açıklanmıştır.[31] Birinci bölümde, Bâtınîliğin ortaya çıkışı hususunda ortaya atılan iddialar, ikinci bölümde Bâtınîliğin temel görüşleri ve davet süreci ele alınmıştır.[32] Üçüncü bölümde ilk Bâtınî fikirlerin görüldüğü bazı fırkalar, dördüncü bölümde de Bâtınî fırkaların tasnifi incelenmiştir.[33] İslâm tarihinde önemli etkileri olan Bâtınîliğin ortaya çıkışı, temel görüşleri ve bâtınî fırkaların kaynaklarda nasıl ele alınıp tasnif edildikleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kaynaklarda Bâtınîlik olarak bahsedilen fırkanın aslında İsmailiyye olduğu, Bâtınîyye kavramının ilk defa el-Makdisî (390/1000) tarafından kullanıldığı, ilk Bâtınî fikirlerin Hattâbiyye, Mansûriyye ve Muğiriyye gibi aşırı Şiî çevrelerde gündeme geldiği ifade edilmekte, İsmailiyye'deki yedi veya dokuz aşamalı davet süreci ele alınmaktadır.

1.6. Râfıza Kavramı ve Râfızîlik[34]

Râfıza kavramının ilk kullanımları, dolayısıyla kökeninin incelenmesine yönelik bir çalışma olup, giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşur. Giriş'te çalışmada izlenen metot, yararlanılan bazı kaynaklar hakkında bilgi ve Râfıza kavramının anlamı ve ilk kullanımları verildikten sonra "Râfıza Kavramı Etrafındaki Tartışmalar"

---

[28] Gökalp, *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*, 17-60.

[29] Gökalp, *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*, 61-117.

[30] Muzaffer Tan, *Bâtınîlik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

[31] Tan, *Bâtınîlik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi*, 1-20.

[32] Tan, *Bâtınîlik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi*, 21-74.

[33] Tan, *Bâtınîlik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi*, 75-104.

[34] Yahya Doğan, *Râfıza Kavramı ve Râfizîlik* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

başlıklı birinci bölümde makâlât türü eserlerden hareketle bu kavram etrafındaki tartışmalar takdim edilmiştir.[35] Râfıza kavramının ilk kimler için kullanıldığı bağlamında: Hz Ali'nin, Hz. Peygamber'den sonra nass ve tayinle halife olduğunu savunanlar; Hz. Ebû Bekir'e zekat vermeyi terk edenler, Muğire b. Saîd'in imâmetini kabul etmeyip terk eden Ca'fer b. Muhammed'in taraftarları; Zeyd b. Ali'nin ayaklanmasında, Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki olumlu görüşlerinden dolayı Zeyd'i terk edip yalnız bırakanlar; Abdullah b. Sebe'ye tabi olarak Hz. Ali hakkında aşırı görüşleri benimseyip onu ilah konumuna yükselterek, dini prensipleri terk edenler; mâsum imamın sancağı altında kılıçla savaşmayı reddederek silahı terk etmek anlamında odunla savaşanlar anlamında Haşebiyye gibi gruplar için kullanıldığı ifade edilir.[36] Râfıza kavramı etrafındaki tartışmalar çerçevesinde, Râfıza-Şia, Râfıza-İmamiyye, Râfıza-Sebeiyye, Râfıza-Haşebiyye ilişkisi ve onların birbirlerinin yerlerine kullanılması gibi hususlar incelenmiştir. Burada söz konusu kavramın, 4./10. asra kadar Şia yerine kullanıldığı, bu tarihten itibaren de yer yer Şia yerine kullanılmakla beraber, anlam daralmasına uğrayarak Şia'nın kollarından olan İmamiyye için kullanılmaya başlandığı zikredilir.[37] İkinci bölümde ise, makâlât türü eserlerde Râfizî olarak isimlendirilen şahıslara ve Rafızîliğe anonim olarak atfedilen görüşler tespit edilmeye çalışılmıştır. Burada iman, Allah'ın sıfatları çerçevesinde Allah'ın ilmi ve kudreti, teşbih-tecsim, Kur'an, imâmet bağlamında bedâ, rec'at, takiyye gibi hususlar ele alınmıştır.[38]

1.7. Sâsâni Kültürü'nün Şia'nın Teşekkülü'ndeki Rolü[39]

Şiîliğin teşekkül sürecinde Sâsâni kültürünün etkilerini inceleyen çalışma, Giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte, takip edilecek metot ve kullanılan bazı kaynaklara kısaca işaret edildikten sonra birinci bölümde, Sâsâni Devleti'nin sosyo-politik yapısı ve dinî durumu ele alınmıştır. Bu bağlamda Sâsânilerde din-devlet ilişkisi ve karizmatik lider anlayışı ile Zerdüştlük, Maniheizm, Mazdeizm ve Ateşperestlik'ten bahsedilir.[40] "Sâsâniler-Farslar Arasında İslâm'ın Yayılışı" başlıklı ikinci bölümde, İslâm öncesi Arap-Fars ilişkileri, Sâsâni topraklarının Müslümanlar tarafından fethi, Sâsânilerin-Farsların İslâm'ı kabulünde etkili olan faktörler ve uzun bir tarihi geçmişi olan Sâsâni kültürünün İslâm kültürüne etkisi ele

---

[35] Doğan, *Râfıza Kavramı ve Râfizîlik*, 6-69.

[36] Doğan, *Râfıza Kavramı ve Râfizîlik*, 10-12.

[37] Doğan, Râfıza Kavramı ve Râfizîlik, 13-65.

[38] Doğan, Râfıza Kavramı ve Râfizîlik, 66-93.

[39] Şahin Ahmadov, *Sâsâni Kültürü'nün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

[40] Ahmadov, *Sâsâni Kültürü'nün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*, 4-50.

alınmıştır.[41] "Sâsâni Kültürünün Şia'nın Teşekkülündeki Yeri" başlıklı üçüncü bölümde, Farsların Şiîliği benimsemelerinde etkili olan faktörler, "İlk Şiî" olarak nitelenen hareketlerde Farsların rolü, Fars kültürünün aşırı gruplar üzerindeki etkisi, Şiî imâmetin teşekkülündeki rolü, Sâsâni siyasi hayatındaki karizmatik lider yaklaşımının masum imam anlayışına etkisi çerçevesinde incelenmiştir. Sonra Şiîliği canlı kılan unsurlardan Taziye geleneği ve Şiîler arasındaki kutsal mekanlar anlayışı üzerinde Sâsâni-Fars kültürünün etkisi ele alınmıştır.[42]

1.8. Ağa Han İsmailîleri[43]

Giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşan tezin, giriş kısmında çalışmanın önemi, amacı, takip edilecek metot ve kaynaklar ele alındıktan sonra "Ağa Han İsmailîleri'nin Tarihçesi" başlıklı birinci bölümde, öncelikli olarak Ağa Hanlar dönemine kadar İsmailîlik ve fırka içinde yaşanan dini-siyasi farklılaşmalara genel hatlarıyla değinilmiştir. Daha sonra Nizârî İsmailîlik'te Ağa Hanlar dönemi, sırasıyla dört Ağa Han'ın hayatı ve faaliyetleri ele alınmıştır.[44] Burada en mühim ve teşkilatçı imamlarından III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah üzerinde daha detaylı durulmuş ve teşkilatlanma, sosyal, kültürel, ekonomik vb. alanlardaki faaliyetlerine işaret edilmiştir. "Ağa Han İsmailîlerinin Günümüzdeki Durumları" başlıklı ikinci bölümde, önce Ağa Han İsmailîlerinin teşkilatı bağlamında, imâmet teşkilatı, kurulları, nizamnamesi, ibadet ve eğitim mekanları olan Cemaathanelere değinilmiştir. Sonra Ağa Han İsmailîlerinin inanç ve ibadetleri ele alınıp, günümüzdeki ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim-öğretim faaliyetlerine işaret edilmiştir.[45] Burada dini inançlarında ve uygulamalarında mezhebin bölgelere göre farklılıklar gösterdiği ve Bâtınî anlayışın değişik şekillerde etkisini halen sürdürmekte olduğu dile getirilmiştir. III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah'ın mezhep üyelerinin dünyevi ve dinî sorunlarına çözüm olarak yayımladığı fermanlar, halefi Kerim Şah Hüseyni tarafından bir araya getirilip düzenlenerek, dünyadaki bütün Ağa Han İsmailîlerin hukukî kurallarını ve dinî inançlarıyla ilgili görüşlerini içeren *The Shia Imami Ismailî Constitution* başlıklı tüzük yayınlanmıştır. Ağa Han İsmailîlerinin bir tasavvuf tarikatı olarak tanımlandığı bu tüzüğün, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan mensuplarının farklılıklarını ortadan kaldırarak onları tek çatı al-

---

[41] Ahmadov, *Sâsâni Kültürü'nün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*, 51-71.

[42] Ahmadov, *Sâsâni Kültürü'nün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*, 72-91.

[43] Mederbek Kadyrov, *Ağa Han İsmailîleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

[44] Kadyrov, *Ağa Han İsmailîleri*, 8-59.

[45] Kadyrov, *Ağa Han İsmailîleri*, 60-98.

tında birleştirmeye yönelik olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, tarihte terör ve tedhiş ile anılan İsmailîlerin, günümüzde gerçekleştirdikleri birtakım faaliyetler aracılığıyla sahip oldukları eski olumsuz imajlarından kurtulmaya çalıştıkları zikredilmiştir.

1.9. Şiî İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği[46]

Şiîlerin imâmeti delillendirme gayretleri neticesinde oluşan ihticâc geleneğini Kuleynî örneğinde inceleyen çalışma, giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte araştırmanın metodu, imâmet ve ihticâc kavramları, Şiî imâmet nazariyesinin teşekkülü, ihticâc geleneği ve yararlanılan bazı kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir.[47] Burada Şiî ihticâc geleneği ile Şiî doktrinlerini temellendirmeye çalışan ya da kimi delil örnekleri içeren eserlerin oluşturduğu geniş edebiyatın kastedildiği, bu geleneğin, Şiîler için özel ve kimi zaman doğaüstü bir dinî konum olan imâmet kavramı üzerinde yoğunlaştığı ifade edilmektedir. "Kuleynî Öncesi İhticâc Geleneği" başlığı altında Kuleynî öncesi ihticâc literatürü ile Muhammed b. Hasan es-Saffâr, Ali b. İbrahim el-Kummi ve Muhammed b. Mes'ud el-Ayyâşî isimleri merkeze alınarak Kuleynî öncesi ihticâc faaliyetleri incelenmiştir.[48] "Kuleynî ve İmâmeti Temellendirme Biçimi" başlıklı ikinci bölümde, Kuleynî'nin hayatı ve eserlerine yer verildikten sonra *el-Kâfî* adlı eserinde imâmeti temellendirmesine işaret edilip, konuya ilişkin ihticâc örnekleri, imâmetin zorunluluğu ve delilleri, imamların vasıfları, imamların dindeki konumu ve imamlara itaat bağlamında ele alınmaktadır. Kuleynî bu hususlara, imâmeti ayet ve hadislerle temellendirme meselesine tahsis ettiği *el-Kâfî*'nin Usûl bölümünün dördüncü alt başlığı Kitâbu'l-Huccet kısmında değinmektedir. Kuleynî burada, önemli ihticâc örneklerini teşkil eden, ayetlerin imamlar tarafından yapılan yorumlarına, kendisinden önceki kimi âlimler tarafından kullanılmış delillere ve bizzat kendisinin ortaya koyduğu yeni bir takım delillere yer vermektedir. Çalışmada en son olarak da imâmetin Hz. Ali ve onun soyundan devam ettiğini nakli delillerle kanıtlamaya çalışan Şiîler arasında en eskilerinden biri olan Kuleynî'nin ihticâc geleneğindeki yerine işaret edilmektedir.[49]

---

[46] Nuran Üçok, *Şiî İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

[47] Üçok, *Şiî İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği*, 1-16.

[48] Üçok, *Şiî İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği*, 17-38.

[49] Üçok, *Şiî İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği*, 39-78.

1.10. Nehcu'l-Belâğa'nın Kaynakları, İnşa Süreci ve Şiîlik Üzerindeki Tesiri[50]

Giriş, dört ana bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmanın giriş kısmında yöntemi, kavramsal çerçevesi, amacı, önemi, kaynakları hakkında bilgi verildikten sonra birinci bölümde Seyyid Radî'nin hayatı, eserleri ve *Nehcü'l-Belâğa*'nın ona nisbeti ile ilgili tartışmalar ele alınmaktadır.[51] "Seyyid Radî'den Önce Hutbe Yazma Geleneği ve Nehcu'l-Belağa'nın Kaynakları" başlıklı ikinci bölümde, Şiîler ve Şiîler dışında Hz. Ali'nin hutbelerini yazma kültürüne değinilmekte, "Nehcu'l-Belâğa'nın Yazım Süreci" başlıklı üçüncü bölümde Seyyid Radî'nin, eseri derlerken faydalandığı kaynaklar, isimler, kitabı yazım süreci, hedefi, Radî sonrası gelenek ve *Nehcü'l-Belâğa*'nın yazma nüshalarına yer verilmiştir.[52] "*Nehcü'l-Belâğa*'nın Şiî Dünyadaki Anlam ve Önemi" başlıklı dördüncü bölümde, Hz. Ali'ye atfedilen hutbeler, mektuplar, hikmetli sözleri içeren *Nehcu'l-Belâğa*'nın Şiî literatüründeki yansımaları, ona yazılan şerhler, imâmet, hilafet tartışmalarındaki yeri, Şıkşıkiyye hutbesi, *Nehcü'l-Belâğa*'da Ehl-i Beyt'in yeri, imâmet inancı ve Şiî alimlerin *Nehcü'l-Belâğa*'ya bakışları ele alınmaktadır.[53]

Günümüz Şiî düşüncesini etkileyen önemli eserlerden biri olan *Nehcü'l-Belâğa* 5/11. asrın başlarında yazılmıştır. Yazarının kim olduğu ile ilgili ilk şüphe, yaklaşık üç asır sonra İbn Hallikan tarafından gündeme getirilmiştir. Bu çalışmada kitabın Seyyid Radî'ye ait olduğu kanaati ağırlık kazanmıştır. Kitap ile ilgili en çok itirazlara konu olan mesele, kitapta yer alan hilafet meselesi ve ilk üç halife hakkındaki görüşlerdir. *Nehcü'l-Belâğa*'nın, edebi açıdan Hz. Ali'nin güzel sözlerini, edebi yönünü ortaya çıkarmak için yazıldığı beyan edilse de aslında bu eserin, siyasi, itikadi ağırlıklı bir kitap olduğu ve bu yönünün edebi yönüne baskın olduğu kanaatine varılmıştır. İsnaaşeri Şiîleri dışında günümüzde özellikle İsmailîler bu eser üzerine yoğun çalışmalar yapmaktadır. İsnaaşeri Şiîlerin, Safevîler dönemine kadar bu eserin sıhhatinde şüphe etmeseler dahi kaynak olarak göstermekten çekindikleri ve günümüzde kaynak eserlerden biri sayıldığı ifade edilir.

---

[50] Hasan Apaydın, *Nehcu'l-Belâğa'nın Kaynakları, İnşa Süreci ve Şiîlik Üzerindeki Tesiri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

[51] Apaydın, *Nehcu'l-Belâğa'nın Kaynakları, İnşa Süreci ve Şiîlik Üzerindeki Tesiri*, IX-XXVII, 28-41.

[52] Apaydın, *Nehcu'l-Belâğa'nın Kaynakları, İnşa Süreci ve Şiîlik Üzerindeki Tesiri*, 42-79.

[53] Apaydın, *Nehcu'l-Belâğa'nın Kaynakları, İnşa Süreci ve Şiîlik Üzerindeki Tesiri*, 80-119.

2. DOKTORA TEZLERİ•

2.1. Hicri II. Asırda Kûfe Merkezli Gulât Hareketler[54]

Tez, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte metot ve kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra birinci bölümde, Kûfe merkezli Şiî nitelikli gulât hareketlerin sebepleri bağlamında Kûfe'nin coğrafi, siyasî, dinî-kültürel, sosyo-ekonomik yapısı ile gulât hareketlerin kaynakları İslâmî dönem ve İslâm öncesi inanç ve kültürler çerçevesinde ele alınmıştır.[55] İkinci bölümde Emevîler devrinde Kûfe'de Şiî nitelikli gulât hareketleri; Sebeiyye, Muğiriyye, Mansûriyye, Kâmiliyye, Keysâniyye ve Keysânî olarak nitelenen Kerbiyye, Hamza b. Umâre hareketi, Ebû Hâşim ve onunla ilişkilendirilen hareketler (Hâşimiyye, Beyâniyye, Harbiyye, Cenâhiyye) konu edilir.[56] Üçüncü bölümde Abbasîler döneminde Kûfe'de ortaya çıkan Şiî nitelikli gulât hareketler çerçevesinde Abbasi Şiası'ndan Râvendiyye, Ebu'l-Hattab-Hattâbiyye (Bezîğiyye, Umeyriyye, Muammeriyye, Mufaddaliyye vb.), Zemmiyye, İsmailîyye ve onlarla ilgili hareketler ile Şuûbiyye ve Zenâdıka'nın Şiî nitelikle gulât ile ilişkisi incelenir.[57]

Yazar, gulüv olarak nitelendirilen fikirlerin, farklı dönemlerde, farklı görüş mensuplarınca muhtelif kapsamlarda dile getirildiğini zikreder. Söz konusu fikirlerin genel olarak, ulûhiyet anlayışı çerçevesinde tezahür eden teşbih, tecsim, hulûl, tecsîd, bedâ, tefvîz iddiaları, tenâsûh, devir iddialarına dayalı olarak ahiret hayatının bütünüyle inkârı, ibâhî anlayışlar, Kur'an anlayışı bağlamında tezahür eden bâtınî te'vîl ve tebdîl-i Kur'an iddiaları, nübüvvet anlayışı çerçevesinde tezahür eden nübüvvetin sürekliliğini dile getirerek nübüvvet iddiaları, kurtuluş fikri bağlamında ortaya çıkan gaybet, ric'at fikirlerinin atfedildiği imam ve mehdilik iddiaları şeklinde ortaya çıktığını ifade eder.[58]

• Bu başlık yazılırken büyük oranda Mehmet Ümit tarafından kaleme alınan "Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinde Yapılan Şiîlikle İlgili Doktora Tezleri" (*İslâmî Araştırmalar*, XXIX/2, 2018, 422-447) isimli makalesindeki ilgili kısımlardan yararlanılmıştır.

54 Yusuf Benli, *Hicri II. Asırda Kûfe Merkezli Gulât Hareketler* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999).

55 Benli, *Hicri II. Asırda Kûfe Merkezli Gulât Hareketler*, 1-159.

56 Benli, *Hicri II. Asırda Kûfe Merkezli Gulât Hareketler*, 160-225.

57 Benli, *Hicri II. Asırda Kûfe Merkezli Gulât Hareketler*, 226-279.

58 Benli, *Hicri II. Asırda Kûfe Merkezli Gulât Hareketler*, 281.

2.2. Zeydîyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî[59]

Mezhep esaslarının büyük bir kısmındaki benzerlikten yola çıkarak Zeydiyye ile Mu'tezile'nin fikrî etkileşim sürecinin ele alındığı incelemede, Zeydîyye-Mu'tezile arasındaki fikrî ilişki, Zeydiyye'nin kendisiyle başlatıldığı Zeyd b. Ali (122/749)'den Kâsım Ressî (246/860)'nin ölümüne kadarki zaman dilimi çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda girişte metot ve kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra birinci bölümde, Zeydîyye ve Mu'tezile'nin kısa tarihçesi ve ortak görüşleri sunulmuştur. Ayrıca burada Zeyd b. Ali'den Kâsım Ressî'ye kadar olan dönemde Zeydî kimliğiyle meşhur olan önde gelen kimselerin görüşleri ve ilk Zeydî fikirler ortaya konularak Mu'tezile'nin görüşleriyle mukayese edilmiştir.[60] "İlk Zeydîyye-Mu'tezile Etkileşimi" isimli ikinci bölümde, öncelikle Zeyd b. Ali-Vâsıl b. Ata ilişkisi, ilmî gelenek, fikirleri ve siyasî tavır birlikteliği alt başlıklarında incelenmiştir. Sonra Kâsım Ressî'ye kadar olan dönemde Ali evladından Abbasi iktidarına karşı ayaklananlar, bu ayaklanmalarda Zeydîlerin ve Mu'tezilîlerin tutumları ele alınmıştır. Bu bağlamda ferdi düzeyde bazı irtibatlar olsa da, iki ekol arasında yakınlığa zemin hazırlayacak bir eylem birlikteliğine pek rastlanılmamıştır. Bu bölümün sonunda Mu'tezile'de Mefdûlün İmâmeti ve Zeydîyye içinde bariz olarak ilk defa Kâsım Ressî tarafından ortaya konulan Beş Esas verilerek Mu'tezile'nin Beş Esasıyla mukayese imkanı sunulmuştur.[61] "Zeydîyye-Mu'tezile Etkileşiminde Kâsım er-Ressî'nin Yeri" başlıklı üçüncü bölümde, önce Kâsım'ın hayatı, eserleri, iktidarla ilişkileri, içinde yaşadığı sosyo-politik ortam ve onun yaşadığı dönemde Mu'tezile'nin durumu konu edilir. Sonra Kâsım Ressî'nin iki mezhebin etkileşimindeki yeri, Kâsım'ın görüşleri, kullandığı metot ve delilleri, Mu'tezile'nin beş esasıyla (özellikle Kâsım'ın da benimsediği Tevhid, Adalet, el-Va'd ve'l-Vaîd'le) mukayese edilerek incelenir. Sonuç olarak 3/9. asrın başlarına kadar Zeydîyye'nin Mu'tezile'nin görüşlerinden genel olarak etkilenmediği zikredilir. Zeydîyye içinde Mu'tezile'nin Tevhit, Adalet, el-Va'd ve'l-Vaîd esaslarına yakın görüşler serdeden ilk şahsın Kâsım Ressî olduğu ve onun daha sonraki Zeydîlerin Mu'tezilî esasları benimsemelerine uygun zemini hazırladığı ifade edilir.[62] Bu hususlar, imkân nispetinde Zeydî kaynaklar, Kâsım

---

[59] Mehmet Ümit, *Zeydîyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003). Bu çalışma, aynı başlıkla İSAM Yayınları tarafından (İstanbul 2010) basılmıştır. Atıflar matbu metne yapılmıştır.

[60] Ümit, *Zeydîyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 13-79.

[61] Ümit, *Zeydîyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 81-162.

[62] Ümit, *Zeydîyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 163-221. Ayrıca bkz. Habib Kartaloğlu (Kitap tanıtımı), "Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi (Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin

Ressî'nin kendi eserleri, dönemin diğer kaynakları ve konuyla ilgili kaleme alınan çağdaş araştırmalara müracaat edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.3. Dürzîliğin Teşekül Süreci ve İnanç Esasları[63]

Tez, giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşur. Girişte, metot ve çalışmada yararlanılan başta Dürzî risaleleri olmak üzere kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra "Dürzîliğin Arkaplanı: İsmâlilik ve Hakim Biemrillah" isimli birinci bölümde Dürzîliğin arka planı bağlamında İsmailîlik, Hâkim Biemrillah dönemine kadar Fâtımî Devleti, Hâkim Biemrillah (411/1021), kişiliği, siyasî, dinî politikası, icraatları, hakkında ortaya atılan ulûhiyet iddiaları ve ölümü sonrası meydana gelen siyasî gelişmeler incelenir.[64] Burada Dürzîlerce ilah kabul edilen Hâkim Biemrillah'ın başarılı bir lider olup, Dürzî öğretileri yayan kişilerden habersiz olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

"Dürzî Mezhebinin Teşekkülü"nün konu edildiği ikinci bölümde, Hâkim Biemrillah'ın ulûhiyetini ilk iddia edenler (Hasan b. Haydara el-Ferganî ve Neştekin ed-Derezî), Hamza b. Ali ve Dürzî mezhebinin teşekkülündeki rolü ve ilk Dürzî faaliyetler ele alınır. Burada Hâkim Biemrillah'ın ulûhiyetini ilk iddia edenin Hasan b. Haydara el-Fergani olduğu, onun öldürülmesiyle doğan boşluğu Neştekin ed-Derezî'nin doldurmaya çalıştığı, onun da öldürülmesiyle Hamza b. Ali'nin davetin lideri olduğu, sonuçta Dürzî davetinin örgütlenme ve kurumsallaşmasında Hamza'nın rolüne işaret edilerek mezhep kurucusu kabul edildiği ifade edilmiştir. "Dürzilerin İnanç Esasları" isimli üçüncü bölümde, inanç esasları bağlamında, Dürzîlerin Tanrı anlayışları, yaratılış nazariyeleri, Hududları bilme, tekammüs, yedi esas, kıyamet ve hesap günü ve ilahi bilgiyi gizli tutma konuları işlenmiştir.[65]

Ölümüne Kadar)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/25 (2012/1), 259-262.

[63] Ahmet Bağlıoğlu, *Dürzîliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003). Bu tez daha sonra basılmıştır: Ahmet Bağlıoğlu, İnanç Esasları Açısından Dürzîlik (Ankara: Araştırma Yayınları, 2004). Referanslar, matbu metne yapılmıştır.

[64] Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*, 9-104.

[65] Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*, 105-188. Bu eserle ilgili olarak ayrıca bk. Mehmet Atalan (Kitap Tanıtımı), "İnanç Esasları Açısından Dürzîlik", Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2008), 43-54.

2.4. Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye[66]

İlk Şiî fikirler ve ortaya çıkış süreçlerine ilişkin çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmanın giriş kısmında araştırmaya ilişkin metot, kaynaklar ve çağdaş çalışmalar hakkında bilgi verilir. "Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemlerinde Sebeiyye" isimli birinci bölümde, Seyf b. Ömer (170/786 veya 200/815)'in rivayetlerine dayanan Şam, Basra, Kûfe ve Mısır'daki Sebeiyye ilgili nakiller, Hz. Osman dönemi ve öldürülüş süreci, Hz. Ali'nin hilafete gelişi ve Cemel vakasında Sebeiyye ile ilgili rivayetler değerlendirilmektedir. Sebeiyye diye bir grubun varlığına ilişkin bilgilerin dayandığı Seyf b. Ömer rivayetleri, kendi içlerinde bulunan çelişkiler ve dönemin olaylarında pek karşılığının bulunmadığına vurgu yapılarak Hz. Osman döneminde böyle bir fırkanın olmadığı sonucuna ulaşılır. Seyf'in, Hz. Osman'a ve icraatlarına muhalefet edenleri Sebeî olarak nitelediği kaydedilir. Aynı kavramın, Hz. Ali'nin hilafete geliş sürecinde isyancıları nitelemek için, hilafetinde ve Cemel vakasında da 'Hz. Ali'nin kendilerine söz geçiremediği grup' anlamında kullanıldığı belirtilir. Yazar, Seyf b. Ömer'in aktardığı söz konusu bilgilerin 'bir sahabe savunusu' niteliğinde olduğu kanaatine ulaşır.[67]

"Emevîler ve Abbâsîler Döneminde Sebeiyye" başlıklı ikinci bölümde, Sebeiyye ile ilgili kullanılan diğer kavramlar ve bu kavramların ilişkilendirildiği hareketler ile makâlât ve fırak edebiyatındaki 'Sebeiyye' ile ilgili rivayetler ele alınıp, değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Sünnî fırak edebiyatındaki Abdullah b. Sebe ve Sebeiye ile ilgili rivayetlerin çoğunluğunun kurgu olup bunlarla, Şia, alt kollarını yermenin hedeflendiği zikredilir. Şiî (özellikle İmamî) fırak edebiyatındaki ilgili rivayetlerin ise, çok kötü bir tarih kurgulayıp, kendilerini temize çıkarma ve bu kötü tarihle bağlarının olmadığını ispat endişesi taşıdığı kaydedilir.[68]

"Sebeiyye ile İlişkilendirilen İsim ve Görüşler" ismini taşıyan üçüncü bölümde, Sebeî kavramının, Hz. Osman'ın muhalifleri, Yemen kökenliler, Şiî eğilimliler için kullanıldığı belirtilerek sözkonusu kullanımların yapıldığı şahıslar, Sebeiyye Haricilik ilişkisi, Sebeiyye ile ilişkilendirilen Vasîlik ve rec'at görüşleri konu edilir. Sonuçta Hz. Osman ve Ali dönemlerinde Sebeiyye diye bir fırkanın bulunmadığı, Sebeiyye fırkasıyla ilişkilendirilen vasîlik ve rec'at gibi fikirlerin 1./7.

---

[66] Sıddık Korkmaz, *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003). Bu tez daha sonra, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* (Araştırma Yayınları, Ankara 2005) başlığıyla basılmıştır. Atıflar, matbu metne yapılmıştır.

[67] Korkmaz, *Tarihin Tahrifi*, 23-62.

[68] Korkmaz, *Tarihin Tahrifi*, 63-141.

asrın son çeyreğinden itibaren gündeme gelen fikirler olduğu vurgulanır.[69] Ekler kısmında da konuya ilişkin Seyf b. Ömer'in Kufe ve Mısır'da Sebeiyye ile ilgili rivayeti, Hz. Ali'nin Sebeiyye ile ilişkisine dair rivayeti, Cemel vak'asındaki Sebeiyye'ye ilişkin rivayetleri, Kummî'nin Sebeiyye tasviri ile Keşşî'nin Abdullah b. Sebe ve Hz. Ali ilişkisini tasviri ile Kummî'nin Kafatası Hikâyesi'nin Türkçe çevirileri yer alır.

2.5. Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri[70]

Araştırma giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte yararlanılan temel kaynaklar, metot ile Şia ve Rafızî kavramlarını ele aldıktan sonra "İlk Şiî Farklılaşmalar" isimli birinci bölümde, bu farklılaşmanın tezahürleri olarak imâmet, vasîlik Ehl-i Beyt, mehdilik, gaybet ve rec'at kavramları üzerinde durulur. Söz konusu farklılaşmada kabileciliğin rolü bağlamında Emevî-Hâşimî, Alioğulları-Abbasoğulları ve Mevâlî-Arap çekişmeleri ele alındıktan sonra Cafer Sâdık öncesi Şiîliğin genel çerçevesi sunulmaktadır.[71]

"Cafer es-Sâdık ve Şiîlik" başlıklı ikinci bölümde önce Cafer Sâdık'ın hayatı, fikirleri, belli başlı öğrencileri ve iktidarla ilişkilerine yer verilir. Sonra onun ismi etrafındaki (uluhiyet, nübüvvet, vasîlik ve mehdîlik) iddialar, dönemindeki Şiî karakterli (Beyan b. Sem'an, Muğire b. Said el-Iclî, Zeyd b. Ali ve Muhammed b. Abdillah en-Nefsü'z-Zekiyye) isyanlara karşı tutumu ve dönemindeki Şiî nitelikli (Râfızîlik ve Zeydiyye) fırkalarla irtibatı konusu ele alınmıştır.[72]

"Ca'fer es-Sâdık Sonrası Şiîlik" isimli üçüncü bölümde, Ca'fer Sâdık'ın vefatından sonra ortaya çıkan ve onunla irtibatlandırılan Şiî fırkalar (Eftahiyye, İsmâiliyye, Museviyye, Nâvusiyye ve Şumeytıyye) üzerinde durulduktan sonra Ca'fer Sâdık'ın İsna Aşeriyye mezhebinin oluşum sürecine etkisi/katkısı değerlendirilir.[73]

Sonuç olarak Ca'fer Sâdık döneminde, İmamiyye Şîası'nın imâmet nazariyesinin temel unsurları olan on iki imam inancı, bu imamların nass ve tayinle belirlendikleri ve onların masum imamlar olduklarına

---

[69] Korkmaz, *Tarihin Tahrifi*, 143-200. Sıddık Korkmaz'ın bu eseriyle ilgili olarak ayrıca bk. Cenksu Üçer (Kitap Tanıtımı), "Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi", *Marife* 5/3 (2005), 467-472; Yunus Öztürk, "Tarihin Tahrifi Meselesi (Sıddık Korkmaz)", *İslâmi Araştırmalar* 27/3 (2016), 448-450.

[70] Mehmet Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004). Bu tez daha sonra basılmıştır: Mehmet Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer Sadık'ın Yeri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005). Atıflar matbu metne yapılmıştır.

[71] Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer Sadık'ın Yeri*, 21-64.

[72] Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer Sadık'ın Yeri*, 65-145.

[73] Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer Sadık'ın Yeri*, 146-161.

dair bir inanışın var olduğunu söylemenin pek mümkün olmadığı zikredilir. Ebû Hanife ile Ca'fer Sâdık arasındaki ilişkinin hoca talebe değil de çağdaş iki alim ilişkisi olduğu, Ca'fer Sâdık'ın sırrî ilimlerde uzman olup, bu hususlarda kitaplar yazarak öğrenciler yetiştirdiği iddialarının gerçeği yansıtmadığı, ona göre tevhîdin, Allah'ın zat, sıfat ve fiil bakımından birlenmesi anlamına geldiği ifade edilir.

2.6 İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci[74]

Tez, giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte yararlanılan kaynaklar, çalışmanın metodu, Şîa, Râfıza, İmâmiyye, Kat'iyye, İsnaaşeriyye temel kavramları ile İmamiyye öncesi Şiilik bağlamında ilk Şiî fikirler olarak tevellî-teberrî, mehdilik, vasilik ve gizli ilim üzerinde durulur.[75]

"Hüseynî Aile Merkezli İlk Farklılaşmalar ve İmâmet Nazariyesinin Ortaya Çıkışı" isimli birinci bölümde, önce Cafer Sâdık (148/765) ve ders halkasına devam eden önde gelen şahısların (talebelerin) görüşleri bağlamında imâmet nazariyesinin tezahürleri incelenmektedir. Burada yazar, Cafer Sâdık döneminde imâmette nass-ve tayin anlayışının tespit edilemediğini, bu anlayışın, Musa Kâzım döneminde Hişam b. el-Hakem (179/795) tarafından dile getirildiğini ifade etmektedir. Hişam'a göre nübüvvet gibi imâmet de Allah tarafından bildirilmekte, aralarındaki fark, nübüvveti peygambere melek/Cebrail, imâmeti imama/Hz. Ali'ye Hz. Peygamber bildirmiştir. Hz. Ali'den sonra ise, mevcut imamın, kendisinden sonraki imamı bildirmesiyle olacağı anlayışı benimsenmiştir. Daha sonra bu başlık altında Musa Kazım'ın, kendi adı etrafındaki oluşumlarla, İmamiyye'nin öncüleri sayılan şahıslarla ilişkileri, bunların siyasal yansımaları, imâmette nass ve tayin fikri bağlamında ele alınıp, bunun diğer fikirlere etkisi, imamın gerekliliği, nitelikleri, imâmetin en büyük kardeşe ait oluşu, kardeşten kardeşe geçemeyeceği, bedâ ve takiyye konuları üzerinde durulur.[76]

"İmâmiyye'nin Öncülerinin Bölünmesi ve Kat'ıyyenin Merkeze Oturması" başlıklı ikinci bölümde, Musa Kâzım'ın vefatının ardından taraftarları arasında imâmet konusunda meydana gelen ihtilaflar çerçevesinde Vâkıfa, Kat'iyye, Kat'iyye'nin önde gelenleri, Ali er-Rıza'nın vefatından Hasan el-Askerî (ö. 260/873)'nin vefatından sonraki döneme kadar Kat'iyye arasındaki ihtilaflar üzerinde durulur.

---

[74] Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004). Bu tez daha sonra basılmıştır: Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009). Atıflar matbu metne yapılmıştır.

[75] Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 13-55.

[76] Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 57-144.

Söz konusu ihtilaflarla ilgili olarak çocuk yaşta birinin imam olup-olamayacağı, imamın bilgi kaynakları gibi konular etrafındaki ihtilaflar, bu dönemin önde gelen Kat'îleri, onların muhalifleriyle ilişkileri, iktidarın tutumu, bu dönemin İmamiyye ve imâmet nazariyesi açısından önemi incelenir.[77]

"İsnâaşeriyye'nin Ortaya Çıkışı ve İmâmet Nazariyesinin Tamamlanması" isimli üçüncü bölümde, Hasan el-Askerî sonrası durum ele alınır. Bu bağlamda Hasan el-Askerî'nin kardeşleri etrafında geliştirilen yaklaşımlar, hiçbir imama bağlanmayanlar, Hasan el-Askerî'nin bir oğlunun olduğu, onun varlığının temellendirilmesi ve onun, on ikinci imam olduğu fikrinin genel kabul görmeye başlaması, on ikinci imamın gaybeti fikrinin temellendirilmesi gibi hususlar konu edilir. Ayrıca imamların sayısının on iki ile sınırlandırılması ve Kat'iyye'nin İsnaaşeriyye İmamiyyesi adını alması süreci üzerinde durulur.[78] Sonuç kısmında da tez içerisinde ulaşılan bulgular özetlenmiştir. Tez içerisinde konuyu süreçlere dikkat ederek kronolojik bir çerçevede almaya gayret eden yazar, çalışmasında, mevcut erken dönem Şiî kaynakları esas almakla birlikte diğer kaynaklar ve kısmen konuya ilişkin çağdaş çalışmalardan da yararlanmıştır.

2.7. İsmailîyye'nin Teşekkül Süreci[79]

Ulaşılabilen en erken kaynaklardan hareketle İsmailîliğin teşekkül sürecini ortaya koymayı amaçlayan çalışma, giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşur. Giriş kısmında yararlanılan kaynaklar ve izlenecek metot hakkında bilgi verildikten sonra "İlk İsmailîlik" başlıklı birinci bölümde, İsmailîk öncesi durum, Ca'fer Sâdık'ın vefatı akabinde taraftarlarının ayrıldıkları gruplar, ilk İsmailîler, İsmail b. Ca'fer, Muhammed b. İsmail ve onlarla ilişkili gruplar ele alınır.[80] "İsmailîliğin Teşekkülünde Gizli Davet Dönemi" başlığını taşıyan ikinci bölüm, gizli imamlar (Abdullah er-Radiy, Ahmed b. Abdillah et-Takiy, Hüseyin b. Ahmed) dönemi ve bu dönemde İsmailî davetin Horasan-Maveraünnehir, Irak, Yemen ve Bahreyn'deki faaliyetlerini konu alır.[81] "Açıktan Davet" başlıklı üçüncü bölüm ise, Muhammed b. İsmail'in mehdiliği yerine, kendisi ve kendinden önce davetin başında bulunan atalarının imâmetini savunan Fâtımî Devleti lideri Ubeydullah Mehdî'nin imâmeti ve nesebi etrafındaki tartışmalar ile Abdullah b.

---

[77] Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 145-199.

[78] Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 201-243. Bu çalışma ile ilgili olarak ayrıca bkz. Özgür Kavak (Kitap Tanıtımı), "İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci", *Divan* (2009/2), 145-150.

[79] Muzaffer Tan, *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

[80] Tan, *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci*, 7-59.

[81] Tan, *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci*, 60-120.

Meymun el-Kaddah'ın kimliğine ilişkin Sünnî ve İmami kaynaklarda verilen bilgiler değerlendirilir.[82] Bu tartışmalar neticesinde İsmailîler, Muhammed b. İsmail'in mehdiliğini savunan Karmatîler ve Muhammed b. İsmail'den sonra davetin başına geçen haleflerinin imâmetini savunan Fâtımî İsmailîleri şeklinde ikiye bölünmüştür.

2.8. Şiîliğin Azerbaycan'da Yayılma Süreci[83]

Araştırma, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşur. Girişte takip edilen metot ve kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra "Safevî Devleti'nin Doğuşuna Kadar Azerbaycan" isimli birinci bölümde Hulefâ-i Raşidîn döneminden Safevî Devleti'nin kuruluşuna kadar Azerbaycan'ın coğrafî, siyasî, etnik-kültürel, dinî-mezhebî durumu ve bölgede etkili olan tarikatlar, türbe, zaviye ve hangahlar genel çerçevede ele alınır.[84] "Azerbaycan'ın Şiîleşmesi Sürecinde Erdebil Tekkesi ve Rolü" başlıklı ikinci bölümde Azerbaycan'ın Şiîleşme sürecinde etkili olan Erdebil tekkesinin tarihçesi, tekkenin şeyhleri, işleyişi, Şiîleşmesi, siyasallaşması, tarikat devletinin örgütlenmesinde Şeyh Haydar'ın rolü ile Kızılbaşlık ve Kızılbaş kabileleri üzerinde durulmuştur.[85] Üçüncü bölüm olan "Safevî Devleti ve Azerbaycan'da Yayılması" ana başlığı altında, Safevî devletinin politik, sosyal, dinî ve ideolojik arka plânı, Şah İsmail'in hayatı, Safevî Devleti'nin kurulmasındaki rolü, Şiîliğin devletin resmî mezhebi ilanı, Safevî-Osmanlı mücadelesinin nedenleri, Azerbaycan'da Safevî hakimiyeti ve Şiîleştirme faaliyetleri, bu faaliyetlerde rol alan âlimler, Safevî propagandasının bölgesel etkileri, Azerbaycan'daki sosyo-politik (Yezidi Kürtlerin isyanı, Muşâşâ isyanı, Şirvan'da isyanlar), etnik-kültürel (Türklük faktörü) ve dinî-mezhebî (Kızılbaşlık faklılaşması) sonuçları incelenmiştir.[86] Sonuç kısmında da araştırmada ulaşılan bulgular özetlenmiştir. Bu çerçevede Safevîler dönemine kadar Azerbaycan'da İslâm'ın daha çok tasavvufi bir boyutta yaşandığı, Erdebil tekkesinin Şiîleşme sürecinin Şeyh Cüneyd zamanında başladığı, Şeyh Haydar'ın Kızılbaş Şiî ideolojisini ortaya koyarak Safevîleri iktidara yaklaştırdığı, Şah İsmail'in kurduğu devletin sosyo-politik arka planında Akkoyunluların, yerli ve göçebe Türklerin etkisinin olduğu, Safevîlerin taraftar kitlesinin ana unsurunu sosyo-kültürel ve etnik açıdan Türkler oluşturduğu için yapılan propagandaların merkezinde daima Türklerin yaşadıkları beldeler ve Türk oymaklarının yer aldığı, Azer-

---

[82] Tan, *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci*, 121-166.

[83] Shahı Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiîliğin Yayılma Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

[84] Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiîliğin Yayılma Süreci*, 1-45.

[85] Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiîliğin Yayılma Süreci*, 46-73.

[86] Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiîliğin Yayılma Süreci*, 74-116.

baycan'da Şiîliğin yaygın olarak Safevîlerin faaliyetleri sonucu olduğu, bu çerçevede Anadolu'daki Kızılbaşlık devam etmesine rağmen Azerbaycan'daki Kızılbaşlığın zamanla büyük oranda Şiî-Caferi anlayışa dönüştüğü ifade edilir. Ekler kısmında ise Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki yazışmalar, Kanuni Sultan Süleyman'ın Şah Tahmasb'a yazdığı iki mektup ile Kemal Paşazâde'nin Kızılbaşlar hakkındaki fetvası verilmiştir.[87]

2.9. Gaybet İnancı ve Şiîlik'teki Yeri[88]

Tez, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte metot ve kaynaklar ile gaybet ve rec'at kavramları üzerinde durulur. "Gaybet Fikrinin Tarihi Arka Planı ve İlk Tezahürleri" başlıklı birinci bölümde, gaybet fikrinin doğuşunda etkili olan faktörler, Emevîler ve Abbasîler dönemlerinde haklarında gaybet iddialarında bulunulan şahıslar bağlamında Şia'da gaybet fikrinin oluşum süreci ve bu süre zarfında Ali evladından gaybeti iddia edilen bazı şahıslar incelenmektedir.[89] "Şia'da Gaybetle İlgili Gelişmeler" ismini taşıyan ikinci bölümde, İmâmiyye'nin on birinci imamı Hasan el-Askeri dönemindeki siyasî ortam, onun ölümüyle taraftarları arasında başlayan liderlik tartışmaları, kararsızlık dönemi ve on ikinci imam Muhammed Mehdi'nin varlığı üzerinde durulur. Sonra Hasan el-Askeri sonrası sefirlik/vekillik iddiaları, dört sefir, gaybete giden süreçte etkili olan Eş'arî, Nevbahti, Furat aileleri gibi bazı aileler, şahıslar ve Büveyhilerin katkıları ele alınır.[90] Üçüncü bölümde "Gaybetin İmâmiyye ile Birlikte Bir İnanç Esası Haline Gelmesi ve Şia Açısından Önemi" ana başlığı altında gaybetin imâmetin temel ögesi olması bağlamında gaybetle ilgili ilk metinler, on ikinci imamın gaybeti, İmâmiyye'de gaybet doktrininin ortaya çıkışı, gaybetin sebepleri, süresi, tabiatı, kelami temelleri, iki gaybet görüşü, ve on ikinci imamın mehdiliği incelenir. Bu süreçte On İki İmam Şiası'nın teşekkülü irdelenir. Son olarak da "Gaybet İnancının Şiî İmâmet Nazariyesine Etkisi" alt başlığında takiyyenin gaib imamı bekleme düşüncesiyle birleşmesi ve imamın gaybetinde fakihlerin rollerinin artması konuları değerlendirilir.[91] Sonuç

---

[87] Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci*, 120-130.

[88] Cemil Hakyemez, Gaybet İnancı ve Şiîlik'teki Yeri (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006). Bu çalışma daha sonra basılmıştır: Cemil Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gâib On İkinci İmam* (İstanbul: İSAM Yayınları, İstanbul 2009). Referanslar, matbu metne yapılmıştır.

[89] Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gâib On İkinci İmam*, 13-68.

[90] Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gâib On İkinci İmam*, 69-136.

[91] Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gâib On İkinci İmam*, 137-222. Ayrıca bkz. Habip Kartaloğlu (Kitap Tanıtımı), "Şia'da Gaybet İnancı ve Gâib On ikinci İmam", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (2011), 337-340; Gülşen Şahin (Kitap Tanıtımı), "Şia'da Gaybet İnancı ve Gâib On ikinci İmam", *İslâmi İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 427-431.

itibarıyla yazar bu çalışmasında, Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk gaybet iddialarından başlayarak bu düşüncenin İmâmiyye Şiası'nda itikadî bir konu haline gelişini ve bu esnada geçirmiş olduğu temel aşamaları tespit etmeye çalışmıştır.

2.10. Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı[92]

Giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmanın giriş kısmında metot, kaynaklar, Yemen bölgesinin coğrafi, siyasî, dinî durumu ve Zeydiyye'nin doğuşunda etkili olan sebeplere değinilir.[93] "Zeydiyye'nin Teşekkül Süreci" başlığını taşıyan birinci bölümde önce Zeyd b. Ali isyanı ve onun adı etrafında gerçekleştirilen isyanlar ele alınır. Sonra, ilk Zeydî fikirler ve Zeydiyye'nin oluşum süreci konu edilir. Daha sonra Kâsım Ressî ve Zeydî mezhep esaslarının ilk tezahürleri, Zeydiyye'nin temel görüşleri, Zeydîliğin Mu'tezile'ye nispeti, Taberistan ve Yemen'e geçişi süreci incelenir.[94] "Zeydîliğin Yemen'de Yayılışı" başlıklı ikinci bölümde, Zeydîliği Yemen'e taşıyan Yahya b. Hüseyin (298/910)'in hayatı, imâmeti, ilmi, siyasî kişiliği, görüşleri, Zeydiyye içindeki yeri, Zeydî öğretinin, fıkhının şekillenmesindeki rolü, Zeydî-Karmatî mücadelesi ve Yahya b. Hüseyin'in vefatı konuları işlenir. Bu bağlamda Yahya'nın, Zeydî mezhep esaslarının genel şeklini almasındaki rolü vurgulanır.[95] "Yemen Zeydîliğinin Kurumsallaşma Çabası" isimli üçüncü bölümde, Yahya b. Hüseyin'den sonra Yemen'de Zeydî hâkimiyeti, Kâsım b. Ali el-Ayyânî (393/1003) ve oğlu Hüseyin b. Kâsım el-Ayyânî (404/1013)'den sonra siyasî hâkimiyetlerinin kesintiye uğraması süreci değerlendirilir. Sonra Zeydî öğretinin kurumsallaşmasında İmamların ve Yemen döneminin önemine değinilir. Daha sonra Yemen Zeydiyye mezhebi içinde ortaya çıkan Hüseyniyye, Mutarrifiyye ve Muhteria grupları ve görüşleri genel hatlarıyla açıklanır.[96] Söz konusu hususlar, imkân nispetinde Zeydî kaynaklar, Yahya b. Hüseyin'in kendi eserleri, dönemin diğer kaynakları ve konuya ilişkin yapılan çağdaş çalışmalardan yararlanarak ortaya konulur.

---

[92] Yusuf Gökalp, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006). Bu tez daha sonra "Şiî Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydîlik", ismiyle (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014) basılmıştır. Atıflar matbu metne yapılmıştır.

[93] Gökalp, *Şiî Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydîlik*, 11-56.

[94] Gökalp, *Şiî Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydîlik*, 57-130.

[95] Gökalp, *Şiî Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydîlik*, 131-188.

[96] Gökalp, *Şiî Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydîlik*, 189-238.

2.11. Ehli Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I ve II. Asır)[97]

Şîa'nın, doğuş süreciyle ilgili olarak hassasiyetle üzerinde durduğu Ehl-i Beyt kavramına ilişkin olan tez, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte metot ve kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra birinci bölümde Ehl-i Beyt kavramının Cahiliyye Arap toplumunda ifade ettiği anlamlar, Kur'an ve hadis literatüründe kavrama ilişkin kullanımlar ve dört halife dönemindeki kullanımları incelenir.[98] İkinci bölümde Emevîler dönemindeki farklı Ehl-i Beyt tasavvurlarına işaret edilmiştir. Bu bağlamda Emevî Ehl-i Beyti, Hâşimî Ehl-i Beyti, Emevîlere karşı isyanlarda Ehl-i Beyt tasavvuru, gulât hareketler ve şahısların kullandıkları Ehl-i Beyt kavramına yükledikleri anlamlar, Peygamberlik makamının belli bir sülale imtiyazı olup olmadığı hususları değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde Abbasîlerin kuruluşu aşamasında Ehl-i Beyt kavramı, devlet kurulduktan sonra Tâlibî-Abbâsî çekişmesi ve hedefleri bağlamında her iki tarafın kavramına yaklaşımları, yükledikleri anlamlar ve 3./9. asrın başlarına kadar gerçekleştirilen Tâlibî isyanlarında Ehl-i Beyt kavramı ele alınmıştır.[99]

2.12. Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci[100]

İnceleme, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşur. Girişte, araştırmada yararlanılan kaynaklar, izlenen yöntem, Karmatî kavramı ve farklı dönemlerde kazandığı anlamlar ele alınır. "Karmatî Hareketin Arka Planı" başlıklı birinci bölümde, Karmatî hareketin ortaya çıkış ve yayılmasında etkili olan sosyo-kültürel, ekonomik, siyasî, dinî-felsefî (Yahudi-Hıristiyan geleneği, Gnostik düşünce, Hermetik düşünce, Harran paganizmi, Yeni Eflatunculuk) faktörler, Karmatî fikirlerin şekillenmesinde etkili olan kadim kültürler ve bu kültürlerin Karmatîliğe/İsmailîliğe aktarımında Gulâtın rolü analiz edilir.[101] "Karmatîliğin Doğuşu" başlığını taşıyan ikinci bölümde, Kar-

---

[97] Namık Kemal Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I ve II. Asır)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).

[98] Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları*, 1-96.

[99] Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları*, 97-204.

[100] Ali Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

[101] Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 1-127.

matîlik öncesi İsmailîlik, öğretileri ve İsmailîlik içinde Hamdan Karmat ve Karmatîlerin farklılaşma süreci ele alınır.[102] "Karmatîliğin Yayılışı" isimli üçüncü bölümde de İsmailîler arasındaki bölünme sonrası Karmatîliğin Irak, Suriye, Bahreyn, Yemen, Horasan-Maveraünnehir'de yayılışı, faaliyetleri, edebiyatı, ortadan kalkmasında etkili olan unsurlar ve ilk İsmailî öğretiye katkıları konu edilir.[103] Sonuç kısmında da araştırma çerçevesinde ulaşılan bulgular özetlenmiştir.

2.13. İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi[104]

Mezheplerin anlaşılmasında diğer mezheplerle tartışma konuları ve muhalif mezheplerin eleştirileri de önemlidir. Bu bağlamda İbn Teymiyye döneminde Selefî geleneğin Şiîlik algısını ve temel eleştiri konularını ortaya koyması bakımından önemli olan tez, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşur. Girişte araştırmada izlenen metot ve kaynaklar hakkında bilgi verilir. "İbn Teymiyye ve *Minhâcü's-Sünne* Adlı Eseri" isimli birinci bölümde[105] İbn Teymiyye'nin hayatı, eserleri, İmamiyye Şiası'na mensup İbn Mutahhar el-Hillî'nin *Minhâcü'l-Kerâme* adlı eserine reddiye olarak kaleme alınan *Minhâcü's-Sünne*'si, bilgi kaynakları, muhteva analizi ve reddiye geleneğindeki yerine işaret edilir. İkinci bölümde "İbn Teymiyye'nin Din Anlayışı ve Eleştirel Düşüncesi" ana başlığı altında,[106] İbn Teymiyye'nin din anlayışı, mezhep tasavvuru (Ehl-i Hadis ve Hanbelîlik İlişkisi, Ehl-i Sünnet Eş'arîlik Algısı) ve akıl nakil ilişkisine bakışı çerçevesinde incelenir. Sonra onun Kelâm, Mantık ve Felsefe eleştirilerine yer verilir. Tezin temel konusunu teşkil eden "İbn Teymiyye'nin Şiîlik Eleştirisi" başlıklı üçüncü bölümde,[107] imâmet ve hilafet gibi konuları, daha çok Sünnî algı bağlamında kaleme aldığı *Minhâcü's-Sünne* eseri temelinde Şia'yı tenkit yöntemi incelenir. Burada İbn Teymiyye'ye göre Şia'nın doğuşu, ilk Şiî fikirler, imâmet, hilâfet, imâmetin usulüddinden sayılması, vücubiyeti, imâmete delil olarak getirilen ayetler, Hz. Ali ve on iki imamın imâmeti, imamların masumiyeti, ilk dört halife ve ilk üçünün Hz. Ali'ye takdimi alt başlıkları çerçevesinde işlenir. Sonuç kısmında da araştırmada ulaşılan bulgular özetlenmiştir.

---

[102] Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 128-183.

[103] Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 184-282.

[104] İsmail Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017). Bu çalışma daha sonra basılmıştır: İsmail Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi (Minhâcü's-Sünne) Selefî Geleneğin Şiîlik Eleştirisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021). Referanslar, matbu metne yapılmıştır.

[105] Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi*, 51-104.

[106] Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi*, 105-212.

[107] Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi*, 213-338.

SONUÇ

Hasan Onat, yaklaşık kırk yıllık akademik hayatı boyunca en çok mezhepler üstü yaklaşım, İslam ortak paydası, İslâm dini ve mezhepleri hakkında bilimsel metotlarla kaynaklara dayalı, doğruluğu sınanabilecek bilgi üretme konularına ağırlık verdi. Bunlarla da temel amacı, öncelikle mezhepler arası çatışmaya ve bunun bütün İslam dünyasına yayılmasına zemin hazırlayan hususların önüne geçmekti. Akabinde Müslümanların birbirleriyle uğraşarak enerjilerini tüketmeleri yerine içinde yaşadıkları zaman diliminde özne olarak kendileri ve bütün insanlık için daha iyi bir gelecek inşa etmeye yönelik faaliyetlere teşvik etmek ve İslam medeniyetinin, tarihteki parlak günlerindeki gibi yeniden ayağa kalkmasına katkıda bulunmaktı. Bu çerçevede içinde bulunduğumuz coğrafya ve toplumumuz açısından özellikle Şiîlik çalışmalarına ağırlık verdi. Nitekim kendisinin doktora çalışması ilk Şiî fikirler ve Şiîliğin doğuş süreci üzerinedir. Konunun önemine binaen danışmanlığını yaptığı tezlerin büyük bir kısmı da Şiîlik, alt kolları ve Şiîliğe ilişkin kavramlarla ilgilidir. Danışmanlığında tamamlanan otuz bir yüksek lisans tezinden on tanesinin, yirmi bir doktora tezinden on üçünün doğrudan Şiîlikle ilgili olması, hatta Türkiye'de doktora tezi seviyesinde Şiîlikle ilgili yapılan çalışmaların yarısına yakınına danışmanlık yapması konuya verdiği önemi göstermektedir.

Danışmanlığını yürüttüğü yüksek lisans tezleri, günümüze ulaşan Şia'nın alt kollarından Zeydiyye, İsmailîyye/Bâtınîyye, Ağa Han İsmailîleri, İmâmiyye, Şiîlikle ilgili mehdilik, Râfıza ve Râfizîlik, Bâtınîlik kavramları, Şiîlik açısından merkezi bir isim olan Cafer Sadık, Sâsâni Kültürü'nün Şia'nın teşekkülü'ndeki rolü, İmâmiyye Şiası'na özgünlüğünü veren imâmet anlayışını delillendirme (ihticâc) geleneği ve Şia'nın önem verdiği Nehcü'l-Belâğa eseri konularındadır. Doktora tezleri ise, Kufe merkezli Şiî nitelikli gulât hareketler, ilk Şiî fikirler ve ortaya çıkış süreçlerine ilişkin Sebeiyye kavramı, Şia ve alt kollarıyla ilgili olarak Zeydîlik ve Yemen'de yayılışı, İsmailîyye'nin teşekkül süreci, Karmatîlerin doğuşu ve gelişim süreci, gaybet inancı ve Şiîlik'teki yeri, Dürzîliğin teşekkül süreci ve inanç esasları, Şiîliğin farklılaşma sürecinde Ca'fer Sâdık'ın yeri, İmâmiyye'nin imâmet nazariyesinin teşekkül süreci, Zeydîlik dışındaki Şiî fırkalarda –özellikle İmamiyye Şiası'nda- önemli bir yeri olan gaybet inancı, Şiîliğin Azerbaycan'da yayılma süreci, mukayeseli mezhepler bağlamında Zeydîyye-Mu'tezile etkileşimi, İbn Teymiyye'nin Şia'ya reddiyesi konularını kapsar.

Bu tez konularına bakıldığında temel olarak Şia mezhebi ve alt kolları gibi mezhep merkezli (teşekkül süreçleri, temel görüşleri, belli

coğrafyalarda yayılmaları, Sâsâni kültürünün etkileri …), mehdilik, gaybet, Ehl-i Beyt, Râfıza, Sebeiyye gibi Şîa için önemli kavramlar merkezli, şahıs merkezli (Cafer Sadık, Kuleyni), eser merkezli (Nehcü'l-Belâğa), mukayeseli (Zeydiyye-Mu'tezile etkileşimi) ve reddiye niteliğinde (İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi) çalışmalar oldukları görülmektedir.

Hasan Onat, danışmanlığında tamamlanan doktora tez konularından da anlaşılacağı üzere günümüzde var olan Şia ve alt kollarının Nusayrilik dışında hepsiyle ilgili en az bir doktora çalışması, İmâmiyye Şiası ile ilgili ise pek çok çalışma yaptırdığı gözükmektedir. Hoca, tez danışmanlıklarında mutlaka "metot" başlığı açtırarak bu konuda bir farkındalık meydana getirme gayreti içinde olmuştur. Bal arısının farklı çiçeklerden topladığı polenlerin muhtelif aşamalardan geçerek istihaleye uğrayıp, bal olması gibi araştırılan konuya ilişkin kaynaklardan toplanıp, bir araya getirilen metnin de tez olabilmesi için çeşitli işlemlerden geçmesi gerektiğini ve bu işlemler sürecini de metot olarak ifade etmiştir. Bu çerçevede İslâm Mezhepleri Tarihi sosyal bilimler şemsiyesi altında olduğundan genel olarak sosyal bilimlerin metodolojisi, Mezhepler tarihi özelinde ise, mezhepleri incelerken, kendisinin meşhur ettiği fikir-hadise irtibatı, fikirler ve şahıslar üzerinde derinleşme, zaman-mekan bağlamı, kavramların kullanımında ve tarihi olayları okurken anakronizme düşmeme, süreçlerin takip edilmesi, kaynak kritiği, menkulde makulü arama, betimleyicilik ve tarafsızlık, konulara tarih bilgi ve bilinciyle yaklaşma gibi prensiplere vurgu yapmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmadov, Shahı. *Azerbaycan'da Şiîliğin Yayılma Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Ahmadov, Shahı. *Sâsâni Kültürü'nün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Akkoyunlu, İsmail. *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi (Minhâcü's-Sünne) Selefî Geleneğin Şiîlik Eleştirisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

Akkoyunlu, İsmail. *İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Akoğlu, Muharrem. *Mihne Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi*. Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

Alibekiroğlu, Fatmanur. *Tarihsel Süreçte Hanefîlik-Mu'tezile İlişkisi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Apaydın, Hasan. *Nehcu'l Belâğa'nın Kaynakları, İnşa Süreci ve Şiîlik Üzerindeki Tesiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Arıkan, Adem. "İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı". *İslâmi Araştırmalar* XXIX/2 (2018), 348-379.

Atalan, Mehmet (Kitap tanıtımı). "İnanç Esasları Açısından Dürzîlik", Ankara Okulu yayınları, Ankara 2004". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2008), 43-54.

Atalan, Mehmet. *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Atalan, Mehmet. *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Atalan, Mehmet. *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer Sadık'ın Yeri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

Avcu, Ali. *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Aydınlı, Osman. *Mu'tezile'nin Beş Esasının Teşekkülünde Ebu'l-Hüzeyl'in Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Bağlıoğlu, Ahmet. *Dürzîliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Bağlıoğlu, Ahmet. *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2004.

Benli, Yusuf. *Hicri II. Asırda Kûfe Merkezli Gulât Hareketler*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Bozan, Metin. *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Bozan, Metin. *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.

Doğan, Yahya. *Râfıza Kavramı ve Râfizîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Ergin, Murat. *Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*. Şanlıurfa: Harran Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Gökalp, Yusuf. *Şiî Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydîlik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.

Gökalp, Yusuf. *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Gökalp, Yusuf. *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Habib Kartaloğlu (Kitap tanıtımı). "Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi (Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/25 (2012/1), 259-262.

Hakyemez, Cemil. *Gaybet İnancı ve Şiîlik'teki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Hakyemez, Cemil. *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam*. İstanbul: İSAM Yayınları, İstanbul 2009.

Kadyrov, Mederbek. *Ağa Han İsmailîleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Kadyrov, Mederbek. *Kırgızların İslâm Anlayışının Tarihsel Arka Planı ve Bazı Dini Yapılanmalar (Sovyetlerin Çöküşüne Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Kaplan, Doğan. *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Karabiber, Namık Kemal. *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I ve II. Asır)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Kartaloğlu, Habip (Kitap tanıtımı). "Şia'da Gaybet İnancı ve Gâib On ikinci İmam". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (2011), 337-340.

Kavak, Özgür (Kitap Tanıtımı). "İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci". Divan (2009/2), 145-150.

Keskin, Mehmet. *Eş'ariliğin Teşekkül Süreci 'el-Eş'ari Dönemi'*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Korkmaz, Sıddık. *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Araştırma Yayınları, Ankara 2005.

Kutlu, Sönmez. *Mürcie ve Horasan -Maveraünnehir'de Yayılışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.

Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. Ankara: TDV Yayınları, 1993. Onat, Hasan. *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şiî Hareketleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (AÜSBE), 1986.

Öztürk, Yunus (Kitap tanıtımı). "Tarihin Tahrifi Meselesi (Sıddık Korkmaz)". *İslâmi Araştırmalar* 27/3 (2016), 448-450.

Şahin, Gülşen (Kitap Tanıtımı). "Şia'da Gaybet İnancı ve Gâib On ikinci İmam". *İslâmi İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 427-431.

Tan, Muzaffer. *Bâtınilik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Tan, Muzaffer. *İsmailîyye'nin Teşekkül Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Üçer, Cenksu (Kitap tanıtımı). "Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi". *Marife* 5/3 (2005), 467-472.

Üçok, Nuran. *Şiî İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Ümit, Mehmet. "Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinde Yapılan Şiîlikle İlgili Doktora Tezleri". *İslâmi Araştırmalar* XXIX/2 (2018), 422-447.

Ümit, Mehmet. *Hicri Üçüncü asırda Şiî-Mu'tezilî İmâmet Tartışmaları ve İskâfî'nin Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Ümit, Mehmet. *Zeydîyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Ümit, Mehmet. *Zeydîyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Yönem, Ahmet. *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

SUMMARY

Nowadays, we see two major sects among Muslims. One of them is the Sunnism, which constitutes the majority of the population in the Islamic world and the other is the Shiism. The Shiism has developed throughout history and has survived until today.

Hasan Onat has emphasized the importance of the Shiism on various platform by stating that "Shiism is one of the most important keys for understanding the Middle East". With this understanding, he focused on Shiism and supervised many M.A. and PhD studies related to various Shiite sects. These studies are very important in terms of understanding the sectarian crisis in the Middle East.

During his nearly forty years of academic life, Hasan Onat focused mostly on producing information about the common denominator of Islam, Islamic religion and sects based on sources and information that can be tested, and he always adopted the non-sectarian approach in his studies. With these, his main purpose was primarily to prevent the issues that paved the way for inter-sectarian conflict and its spread throughout the Islamic world. Subsequently, instead of Muslims consuming their energy by dealing with each other, it was to encourage activities aimed at building a better future for themselves and for all mankind, and to contribute to the rise of Islamic civilization as it did in its glory days in history. In this context, he has focused especially on Shiite studies in terms of the geography and society in which we live. As a matter of fact, his PhD study is on the first Shiite ideas and the process of the emergence of Shiism. Most of the thesis he supervised were on the subjects related to the concepts of Shiism, its sub-branches and terms related to Shiism. The fact that ten of the thirty-one master's theses completed under his supervison, thirteen of the twenty-one doctoral theses are directly related to Shiism, and even that he supervised nearly half of the studies on Shiism at the level of doctoral thesis in Turkey shows the importance he attaches to this subject.

In this article we will study the contribution of Hasan Onat to Shii studies in Turkey by analyzing the M.A and PhD thesis prepared under his supervision related to Shiism and its sub-branches.

The M.A. thesis, which he supervised were on the following subjects: Zaydiyya, Ismailism/Bâtınîyye, Agha Khan Ismailis, one of the lower branches of Shia, which has survived, The concept of Mahdi (The Savior), Râfida and Rawafid, The Concept of Spirituality, Jafar al-Sadiq, which is a central figure in Shiism, the role of Sâsâni Culture in the formation of Shia, the tradition of (ihtijâj) proving the concept of faith that gave the Twelver Shiism its originality, and the

Nahj al-Belagha (The Way of Eloquence), which is a collection of Sermons, Letters and miscellaneous Sayings left as a memorial from the first Imam Ali.

The doctoral dissertations he supervised include the subjects: Kufa-based extremist Shiites (Ghulat) movements, the concept of Sabaiyya (Seveners) regarding the first Shiite ideas and emergence of Shiism, the spread of Zaydiyya and its sub-branches in Yemen, the formation process of Ismailism, the emergence and development process of Karmatis, the idea of Ghayba (Hidden Imam) and its place in Shiism, the emergence and main principles of Druze faith, Ja'far al-Sadiq's place in the process of separation of Shism, the formation process of the theory of Imama in Twelver Shiism, the belief of al-Ghayba (Occultation) which has an important place in Shiite sects other than Zeydiyya, the process of the spread of Shiism in Azerbaijan, Zaydiyya-Mu'tazila interaction in the context of comparative studies of denominations, and ibn Taymiyya's rejection of Shia.

When looking at these thesis topics, we see that some of them are centered on sectarian issues such as the Shia sect and its subbranches (for example the establishment processes, basic opinions, spread in certain geographies, , The effects of Sâsâni culture ...), some of them are centered on important concepts of Shiism such as Mahdi (the Savior), Ghayba (Occultation), Ahl al-Beyt (The Prophet's Household), Rawafid, Sabaiyya (Seveners), some of them are centered on Shiite Scholars such as Jafar al-Sadiq and Kulayni, Some of them are centered on books (works) such as Nahj al-Balgha (The Way of Eloquence).

Hasan Onat, as can be seen from his supervised doctoral thesis subjects made a significant contribution to academic Shiite studies in Turkey. He has always tried to raise awareness about "methodology" in Graduate studies in his department. He stated that the pollen collected by the honeybee from different flowers should go through various stages and later become honey, likewise the researched subject should be investigated from various sources, and that the text put together should go through various processes in order to be a thesis and this process should be used as a method. In this context, the History of Islamic Denominations adopts the methodology of social sciences in general, since it is under the umbrella of social sciences.

Hasan Onat insisted that the following issues should be considered when examining the sects: the idea-event connection that he made famous, the focusing on ideas and individuals, the time-space context, the use of concepts, not falling into an anachronism when

reading historical events, the follow-up of processes, the critical analysis of the sources, the sect tendency of the author of the book used, the socio-cultural and political environment in which the author lived, the way he discussed the issues, the search for reasonableness in traditions, objectivity, the distinction between the past and the history, and approaching the issues with knowledge and awareness of history.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 507-524
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 507-524
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

HASAN ONAT'IN DANIŞMANLIĞINDA ALEVİLİK-BEKTAŞİLİKLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

An Evaluation of Completed Postgraduate Theses on Alevism-Bektashism Under Supervision of Hasan Onat

Ömer Faruk TEBER[*]-Doğan KAPLAN[**]

Öz

Hasan Onat, Kur'an, Sünnet ve Müslümanların on dört asırlık birikimleri gibi ortak bir kaynağa sahip olan İslamî ilimlerin her birinin sahih bilgiye ulaşmak konusunda disiplinler arası işbirliği içerisinde çalışması gerektiğini savunur. O, İslam dünyasının terakkisini de kurumsallaşmış kadim İslam düşünce geleneklerinin yeniden yorumlanmasına bağlayan çok yönlü bir ilim adamıdır.

İlimden gidilmeyen yolun sonunun karanlık olacağını düşünen bir İslam Mezhepleri Tarihi araştırmacısı olarak Onat'ın çalışma yaptığı konulardan biri de Alevilik-Bektaşilik olmuştur. Bu konuda, keyfi Alevilik inşalarının önüne geçilebilmesi için Aleviliğin tarihsel sürecinin açık bir şekilde ortaya konarak bilimsel açıdan incelenmesi gerektiğine inanır. Zira geçmişte yaşanan olaylar anlaşılmadan şimdinin ve geleceğin anlaşılması mümkün değildir. Ona göre İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, hem metodik açıdan hem de konunun tarihsel arka planının incelenebilmesi için Alevilik-Bektaşilik konusunun çalışılabileceği en önemli disiplinlerden birisidir.

Abstract

Hasan Onat defends that Islamic social sciences, which have a common source such as the Quran, Sunnah and Muslims' fourteen centuries of experience, should work in interdisciplinary cooperation to reach accurate knowledge. He is a versatile scholar who also links the progress of the Islamic world to the reinterpretation of the institutionalized ancient Islamic thought traditions. Hasan Onat is a versatile scholar that connects the progress of the Islamic world to the reinterpretation of the ancient Islamic thought traditions.

One of the subjects Onat worked on was Alevism-Bektashism. He believes that Alevism must be studied scientifically in order to prevent arbitrary Alevism constructions on this issue. According to him, the Department of History of Islamic Sects is one of the most important disciplines that can be studied both methodically and in order to examine the historical background of the subject.

[*] Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı / Antalya, Türkiye/ omerfarukteber@akdeniz.edu.tr / ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3126-3802.

[**] Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı/ Konya, Türkiye/ dkaplan@erbakan.edu.tr/ ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9004-0863.

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
20.05.2021	21.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.940225

Bu makalede Hasan Onat'ın danışmanlığında Alevilik-Bektaşilik ile ilgili tamamlanmış lisansüstü tezleri ve onun Alevilik Bektaşilik çalışmalarına katkısı analiz edilecektir.
Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, Mezhepler Tarihi, Alevilik, Bektaşilik, Lisansüstü Çalışmalar.

In this article, the completed graduate theses on Alevism-Bektashism under the supervision of Hasan Onat and his contribution to Alevism Bektashism studies will be analyzed.
Key Words: Hasan Onat, History of Islamic Sects, Alevism, Bektashism, Postgraduate Theses

GİRİŞ

Bu yazıda, ülkemizin yetiştirdiği önemli bilim adamlarından Prof. Dr. Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşilik çalışmalarına akademik anlamda yaptığı katkılar ele alınacaktır. Esasen Türk Yurdu[1] dergisinde yayımlanan "Hasan Onat Dosyası"nda, onun Alevilik konusundaki katkıları Alevilik ve Bektaşiliğe bakışı bağlamında daha önce değerlendirilmişti.[2] Bu makalede ise Onat'ın Alevilik ve Bektaşilik konularında danışmanlığını yaptığı lisansüstü akademik çalışmalar üzerinde durulacaktır.

Bilindiği üzere Alevilik-Bektaşilik konusu, politik ve sosyo-kültürel sebeplerle ülke gündemine gelmesine paralel olarak Türk yükseköğretiminde de aynı yıllardan itibaren çalışılmaya başlanmıştır. Ulusal Tez Merkezi'nde yaptığımız taramada 1993-2020 yılları arasında Alevilik-Bektaşilik hakkında 400'e yakın lisansüstü çalışma yapıldığını tespit ettik.[3] Büyük kısmı yüksek lisans seviyesinde olan bu çalışmaların Sosyal Bilimlerin neredeyse tüm bilim dallarında yapıldığı görülmektedir. Ancak kemiyet itibarıyla bakıldığında bu çalışmaların büyük bir kısmının en çok İlahiyat alanına daha sonra sırasıyla Sosyoloji, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Türk Dili ve Edebiyatı, Müzik, Tarih, Uluslararası İlişkiler ve Halk Bilimi bilim dallarına ait olduğu anlaşılmaktadır. İlahiyat alanında yapılan çalışmalar,

---

[1] Sönmez Kutlu-İbrahim Maraş, "Hasan Onat Dosyası", *Türk Yurdu, 399* (Kasım 2020), 47-115.

[2] Doğan Kaplan, "Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarının Değerlendirilmesi", *Türk Yurdu*, *399* (Kasım 2020), 78-80.

[3] Ulusal Tez Merkezi'nde yaptığımız taramada bu sayıya "Alevi", "Bektaşi" ve "Kızılbaş" anahtar kelimelerini taratarak ulaştık. Esasen bu konuda kayıtlara geçmiş ilk çalışmanın 1983 yılında Nüket Esen'in Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında yaptığı *The Power of the Dedes in Alevi Society in South Western Anatolia* başlıklı çalışmanın olduğunu gördük.

ağırlıklı olarak İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalında yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla anılan yıllarda bu bilim dalındaki çalışmaların sayısı 51'dir. İlahiyat alanında İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalından sonra bu konuda en çok çalışma yapılan ikinci bilim dalı Din Sosyolojisi olmuştur.

1. Hasan Onat ve Lisansüstü Çalışmalar

Hasan Onat, kendi çalışmaları ve danışmanlığını yaptığı lisansüstü tezlerle İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalına önemli katkılarda bulunmuştur.[4] Nitekim son otuz yılda bu alanda yapılan akademik çalışmalarda Onat'ın rehberliği ve yönlendirmesi açık bir şekilde görülmektedir.

Ulusal Tez Merkezi'nde[5] "Hasan Onat" adıyla "danışman" arama türünde yaptığımız gelişmiş taramada 52 adet kayda ulaştık. Bilmediğimiz bir sebeple Yök'ün tez sisteminde yer almayan ancak Onat'ın, hasanonat.net [Erişim tarihi: 04.04.2021] adlı kişisel sayfasında yer alan 'yönetilen yüksek lisans ve doktora tezleri' başlığı altında, tez taramada yer almayan 2 adet çalışmayla birlikte toplam 54 adet lisansüstü çalışma tespit ettik. 1989-2020 arasında yapılmış olan bu çalışmaların 32'si yüksek lisans 22'si de doktora tezidir.[6]

Onat'ın çalıştırdığı konulara bakıldığında İslam Mezhepleri Tarihi'nin özellikle Klasik İslam Mezhepleri müfredatına dâhil tüm konuları kapsadığı görülmektedir. Zira Onat'a göre İslam Mezhepleri Tarihi çalışan bir araştırmacının, çalıştığı alanın erken dönemini her yönüyle derinlemesine bilmesi için muhakkak yüksek lisans ve doktora aşamasında erken dönem çalışmalıdır. "Yüksek lisans ve doktora aşamasında erken dönem çalışarak önce kendinizi kurtarın/inşa edin; memleketi ve dünyayı doktora sonrası çalışmalarınızda kurtarırsınız" cümlesi merhum hocamızın biz öğrencilerine sıklıkla söylediği cümlelerdendir.

---

[4] Osman Aydınlı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, (Ankara: Hititkitap, 2008), 322-331.

[5] tez.yok.gov.tr [Erişim tarihi: 04.04.2021]

[6] Bu çalışmalar Ek 1 ve Ek 2'de tablo halinde gösterilmiştir.

2. Hasan Onat Danışmanlığında Alevilik-Bektaşilik Çalışmaları

Yukarıda istatiksel olarak gösterildiği üzere Alevilik-Bektaşilik konusuyla ilgili İlahiyat alanındaki bilimsel çalışmaların büyük bir kısmı İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalında yapılmıştır. Bu bilim dalının kıdemli bir hocası olarak Onat'ın Alevilik-Bektaşilik çalışmalarına hatırı sayılı bir katkısı olmuştur.[7] Zira Alevilik-Bektaşilikle ilgili bilimsel bilgi eksikliğinin keyfi Alevilik-Bektaşilik inşalarını kolaylaştırdığını görmüş olduğu için bir taraftan kendisi bu konuda çok sayıda makaleler yazmış, yurt içinde ve yurt dışında konferanslar vermiş, diğer taraftan da öğrencilerine bu konuda lisansüstü çalışmalar yaptırmalarını sürekli tavsiye etmiştir. Bir konuşmasında 1997 yılından beri Alevilik dersini yüksek lisansta ders olarak okuttuğunu ifade eden Onat[8], kurumsal düzeyde de gerek üniversiteler gerekse de sivil toplum örgütlerine bağlı Alevilik-Bektaşilik araştırma merkezlerinin bilim kurullarında yer almış, toplantılarına katılmıştır. Yine Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretmenlere, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ise din görevlilerine yönelik Alevilik-Bektaşilik ile ilgili hizmet içi eğitimlerine katılmış seminerler vermiştir.

Ülkemizin birlik ve bütünlüğü konusundaki hassasiyeti ile tanınan Hasan Onat, 60.Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin kamuoyunda "Alevi Açılımı" olarak bilinen Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi çerçevesinde ilki 3-4 Haziran 2009'da sonuncusu da 28-30 Ocak 2010 tarihlerinde gerçekleştirilen ve toplam 7 toplantıdan oluşan

[7] İslam Mezhepleri Tarihi ailesinin kıdemli hocası olarak alanın tüm öğretim üyeleri üzerinde hak edilmiş bir saygınlığı olan Hasan Onat'ın bizzat çalıştırmadığı ancak istişarelerle katkıda bulunduğu bazı çalışmalar şunlardır: Mehmet Saffet Sarıkaya, "Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 0/82 (2017): 9-23; Mehmet Atalan, "Cenknamelerde Hz. Hüseyin'in Yeri", e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 4 / 2 (Temmuz 2011): 7-30; Cenksu Üçer, "Alevî Nitelemeli Gelenek ya da Ocak ve Gruplar Hakkında Yapılacak Çalışmalarda Ocak Sisteminin Dikkate Alınmasının Önemi". e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 12 / 2 (Aralık 2019): 353-402; Fevzi Rençber, *Hak Muhammed Ali Aşkı –Adıyaman Alevileri-*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016); Fevzi Rençber, *Oryantalistlere Göre Alevilik ve Bektaşilik*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018); Bulut, Halil İbrahim-Yıldız, Harun. *Alevîlik Bektaşîlik Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, (Ankara: Bilay Yayınları, 2021); Ümit Erkan, *16.Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.

[8] Bkz. *3 Alevi Çalıştayı Tutanakları*, 52-56.

Alevi Çalıştayları'nın 19 Ağustos 2009'da gerçekleştirilen üçüncüsüne katılmış ve görüşlerini ifade etmiştir.

Onat'a göre Alevilik-Bektaşilik meselesinin tarihsel-güncel ve gelecek olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Bu meselenin tarihsel boyutunun İslam Mezhepleri Tarihçileri tarafından incelenmesi gerekmektedir. Konunun güncel boyutuyla daha çok Din Sosyologlarının ilgilenmesi gerektiğine inanan Onat'a göre meselenin gelecekle ilgili boyutu, ancak ahlak temelli bir yapılanmayla çözülebilecektir. Bunu temin için kilit noktanın tasavvufta var olan ciddi imkânlardan yararlanılarak yeniden inşa edilebileceğini ifade etmiştir.[9]

Onat'a göre Alevilik-Bektaşiliğin karşı karşıya bulunduğu temel sorun, geçmişin ve yaşanan süreçlerin bilinmemesiyle ilgilidir. Köklerin bilinmemesi ister istemez çok yönlü ve birbirinden farklı Alevilik-Bektaşilik inşa faaliyetlerini beraberinde getirmektedir. Hâlbuki yapılması gereken keyfi kimlik inşaları yerine, kimlikle ilgili tarihsel arka planın ve bugünü hazırlayan süreçlerin keşfedilmesi, keşfe dayalı bir kimlik tartışmasının başlatılmasıdır.[10]

Hasan Onat, Alevilikle ile ilgili şu önemli tespitlerde bulunmaktadır:

> Türkiye'de başımızı ağrıtan hemen bütün sorunların, tarihsel kökleri mevcuttur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, hem özne olan Osmanlı'nın, hem de Türklerin ayak bastığı her yerin bütün sorunlarını da miras almış gibidir. Bu sebepten, özellikle tarihsel olan/ geçmişten bize intikal eden bütün sorunların köklerinin yatay ve dikey olarak tespit edilmesi; geleceğimizin geçmişin ipoteğinden kurtarılması bir tür zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır…Türkiye'nin gündeminden düşmeyen Alevilik-Bektaşilik ile ilgili sorunlar, acılar üzerine inşa edilen, tarihi kökleri olmasına rağmen kendi kendine üremeye başlayan, üstelik uluslar arası nitelik kazanan bir sorunlar yumağı-

[9] Bkz. *3 Alevi Çalıştayı Tutanakları*, 52-56.

[10] Hasan Onat "Sunuş" *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. 5.basım (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 19-22.

> dır. Hiç kuşkusuz çözümsüz değildir. Ancak, bu bizim ürettiğimiz, bizim geçmişten miras aldığımız; her şeyiyle/ her yönüyle bizim olan bir sorundur. Uluslararası nitelik kazanmasına rağmen, bu sorunu çözecek olan bizim kendimizden başkası değildir. Çözüm için başlangıç noktası bilim ve bilimsel bilgi olmak durumundadır. Hacı Bektaş Veli'nin dediği gibi "Bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır."[11]

Görüldüğü üzere Onat'a göre geleceğimizin geçmişin ipoteğinden kurtarılması için sorun alanlarının tespit edilip yatay ve dikey olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Tarihi bir derinliği olan Alevilik-Bektaşilik'in de bu anlamda bilimsel yöntemlerle yatay ve dikey olarak çalışılması gerekmektedir. Bu konu Avrupa müzakere sürecinde uluslararası nitelik kazanmış olsa da bu sorunu çözecek olan yine sorunun yaşandığı topraklardaki yerli araştırmacılar olacaktır.

Onat, Alevilik-Bektaşilikle ilgili "Kakaiyye" adlı bir yüksek lisans, "XVI.Yüzyılda Kızılbaşlık" ve "Buyruklara Göre Kızılbaşlık" adlı iki doktora olmak üzere üç ayrı teze danışmanlık yapmıştır.

Ali Zeynel tarafından 2004 yılında tamamlanan "Kakaiyye Hareketi" adlı yüksek lisans tezinde Irak Türkmenlerinden olan Kâkâilerin dini inançları, bunların Nusayrilik, Bektaşilik, Kızılbaşlık ve Şebeklerle ilişkisi ele alınmıştır.

3. 1. XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması

Hasan Onat'ın Alevilikle ilgili başta gelen çalışması, *İslamiyat* Dergisi'nde 2003 yılında yayımlanan "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine" isimli makalesidir[12]. Alevilik konusunda çok önemli olan bu makalesinde Onat, Aleviliğin kökenleriyle ilgili olarak Kızılbaşlık farklılaşmasını analiz etmiştir.

Bu çalışmasında Aleviliğin tarihsel isminin Kızılbaşlık olduğunu, "Kızılbaş" nitelemesinin Safevî Devleti kurucusu Şah İsmail'in babası

---

[11] Hasan Onat, "Sunuş", *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 5.baskı, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 19-20.

[12] Bkz.Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmiyât*, 6/3(2003), 111-126.

Şah Haydar'a dayandığını, "Kızılbaş" ifadesinin Safevî destekçisi Türkler için kullanılan şemsiye bir kavram olduğunu ortaya koymuştur. Bu kavramın Osmanlı-Safevî mücadelesinin din alanına taşınmasıyla süreç içerisinde kazanmış olduğu olumsuz anlam sebebiyle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini şemsiye bir kavrama, Aleviliğe bıraktığını tespit etmiştir.

Kızılbaşlık farklılaşmasının kökenini tespitte Erdebil Tekkesi ve Osmanlı-Safevî mücadelesinin göz ardı edilmemesi gerektiği üzerinde durmuş; konuyu kendi metodolojik yaklaşımının süzgecinden geçirmiştir. Safevî taraftarlığı anlamına gelen Kızılbaşlık farklılaşmasının esasen iki Türk hükümdarı olan Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasındaki iktidar kavgasının siyasal amaçlar uğruna dinsel bir zemine taşınmasıyla sonuçlandığını İslam Mezhepleri Tarihi çerçevesinde incelemiştir.

Safevî Devletinin bir Türk Devleti olduğunu, devleti kuran Kızılbaşların da başta Şah İsmail olmak üzere Türk olduklarını belirterek Cumhurbaşkanlığı forsunda temsil edilen 16 Türk devletine Safeviliğin de dâhil edilmek suretiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuşatıcılığının sembolik olarak gösterilmiş olacağını ifade etmiştir. Onat'a göre, bunun kabul edilmesiyle geçmişten gelen seçilmiş travmaların geleceği ipotek altına almasının önüne geçilecektir.[13]

Hasan Onat'ın Kızılbaş farklılaşmasıyla ilgili bu çalışmasının en somut çıktılarından birisi, onun danışmanlığında Ömer Faruk Teber tarafından hazırlanan *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*[14] adlı doktora tezi olmuştur. Zira Onat'ın adı geçen makalesi 2005 yılında tamamlanan bu teze hem metodik hem tarihsel süreçleri takip anlamında tam bir rehberlik etmiştir.[15]

---

[13] Bkz. "Cumhurbaşkanlığı Forsuna Safeviler de Eklensin" 27-28 Aralık 2010 tarihli ulusal gazeteler. Hasan Onat'ın İslam tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olan "Kerbelâ Hâdisesi"ni de Türkler için "seçilmiş ve transfer edilmiş bir travma" olarak görmesiyle ilgili bkz. "Kerbela'yı Doğru Okumak" www.hasanonat.net. [Erişim tarihi: 04.04.2021]

[14] Bkz.Ömer Faruk Teber, *XVI.Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, (Ankara: Ankara Üniversitsi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005). Ali Zeynel, *Kakaiyye Hareketi*, (Ankara: Ankara Üniversitsi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004)

[15] Burada yeri gelmişken Alevilik ve Bektaşilikle ilgili didaktik ve akademik araştırma ürünü eserler için bir mehaz hüviyetinde olan şu çalışmayı da anmadan

Bu çalışmada Erdebil Tekkesi ve etrafında oluşan zümreleşmenin, İslam Mezhepleri Tarihi bilimsel araştırmalarında ortaya çıkan benzer bir tarihsel sürece tanıklık etmiş olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışma, Osmanlı Arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesinde bulunan Vakfiye Defterleri ile Milli Kütüphane koleksiyonlarındaki Şeriye Sicil Defterlerine dayalı olarak yapılmıştır. Hasan Onat Hocanın klasik metodolojisini temsil eden "fikir-hadise irtibatının sağlanması ilkesi", diğer İslam Mezhepleri Tarihi tezlerinde olduğu gibi bu tezde de başvurulan ilk yöntem olmuştur.[16]

16. yüzyılda Osmanlı-Safevî mücadelesinin sonuçlarından birisi ve en dikkat çekeninin, Osmanlı hinterlandı içerisinde kalan Türkmen topluluklarına yönelik Şiîlikten etkilenen Safevî tarikatının yaptığı propaganda ve bunun yansıması olarak Anadolu coğrafyasında meydana gelen Kızılbaşlık farklılaşması olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu olan bu farklılaşma, teşekkül sürecinden itibaren tarihsel olmaktan çıkarak, yeni teolojik anlamlar ve mitolojik unsurları da bünyesine kabul ederek günümüze kadar sosyal ve siyasal alanları da etkileyen bir hüviyete bürünmüştür.

XVI. Asrın hemen başında kurulan Safevî Devleti'nin kuruluşunda etkili olduğunu bildiğimiz tarikat yapılanmasından başlayan bir tarihî sürecin sosyal ve ekonomik arka planı analiz edilmeden, Anadolu coğrafyasının dinî-mezhebî tarihi, gereği gibi anlaşılamayacağı ve böylece de objektif bir tarih bilincinin meydana getirilemeyeceği açıktır. İşbu tezde, öncelikle Kızılbaşlığın etimolojik ve epistemolojik kökleri, teorik oluşum süreçleri ve pratik uygulamalarının ortaya çıktığı dönemde kazandığı siyasal-sosyal boyutlar ile Kızılbaşlığın din zeminine taşınması konuları ele alınmıştır. Osmanlı arşiv kaynaklarını teşkil eden Şeriye sicil defterleri, vakfiye defterleri, salnameler ve çeşitli muktetafat gibi belgelerde Osmanlı Devleti sınırlarında konargöçer Türkmen topluluklarından Safevî propagandasına açık topluluklara verilen Işık, Kalenderî, Kızılbaş, Rafizî, Torlak, gibi

geçemeyiz. Bkz. Sönmez Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006).

[16] Ömer Faruk Teber'in doktora sonrası yapmış olduğu *Bektaşi Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, (Ankara: Aktif Yayınları, 2008) adlı çalışması da yine Hasan Onat hocamızın kendisine önerdiği Türkiye kütüphanelerinde yazma eserler koleksiyonlarında bulunan orijinal eserler üzerinden yapılmış bir çalışmadır.

terimler etimolojik ve tarihsel kökenleri analiz edilerek Kızılbaşlık farklılaşmasının dinî ve kültürel motivasyonları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türkmenlerin dinî algılarının kaynakları olarak nitelenen Ehl-i Beyt sevgisi, on üçüncü asrın tarihi inşasında adını duyuran Babâîler hareketine rengini veren İslâm öncesi Türk kültür ve anlayışı ile geleneklerini tevarüs eden dini farklılaşmanın odağındaki Kızılbaş toplulukların arka planı irdelenmiştir.[17] Bu olumsuz ortamı besleyen Osmanlılar ile Safeviler arasında yaşanan siyasal ve dinî-kültürel farklılaşma bu tezde ele alınmıştır. Hiç kuşkusuz İslâmiyât Dergisi'nin Alevilik Özel sayısında yayımlanan ve konuya projeksiyon tutan çeşitli makaleler de tezde azami istifade edilen çalışmalar olarak yer almaktadır.[18]

Ayrıca tezin genel kurgusu içerisinde Kızılbaş tabir edilen zümrelerin Osmanlı Devleti içerisinde siyasal tavırları ve tarihsel geçmişten tevarüs ettikleri geleneklerinin dışa vuruş biçimlerini tahlil edilmiştir. Osmanlı devlet idaresinin bu topluluklara karşı ilmiye sınıfına yüklediği görevleri ifade eden fermanlar, buyruldular ve hüccetler ile İlmiye sınıfının en üstündeki şeyhülislamların ve hiyerarşik sıraya göre daha alt sıradaki kadıların tamim ettikleri fetvalar, mektuplar, risaleler vs. tarihsel belge ve bilgiler, konuya uygun olarak tezde kullanılmıştır.

3.2. Buyruklara Göre Kızılbaşlık / Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik

Onat'ın "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine" adlı makalesinin ikinci önemli çıktısıysa yine aynı tarihlerde Alevilerin en önemli yazılı kaynaklarından olan "Buyruklarla" ilgili yaptırdığı doktora tezidir.

---

[17] Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapsı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergah Yay., İstanbul 1996.

[18] Bkz. Sönmez Kutlu, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi veya Metadoksi", *İslâmiyat*, C.VI, S.3, Ankara 2003, s.31-54; Temel Yeşilyurt, "Alevî-Bektaşîlğin İnanç Boyutu", *İslâmiyat*, C.VI, S.3, Ankara 2003, s.13-30; Saffet Sarıkaya, Alevilik ve Bektâşiliğin Ahilikle İlişikisi –Fütüvvetnâmelere Göre-", *İslâmiyat*, C.VI, S.3, Ankara 2003, s.93-110.

Onat'ın danışmanlığında Doğan Kaplan tarafından 2008 yılında tamamlanan *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*[19] adlı doktora tezinde tarihsel olarak ortaya konan Safevilik-Kızılbaşlık ilişkisi Alevilerin temel yazılı kaynaklarından ve bir kısmı henüz yayınlanmamış olan Buyruklar üzerinden doğrulanmıştır.[20]

Alevilerin temel yazılı kaynaklarından Buyruklara dayalı bu çalışmada, Kızılbaşlığın tarihsel arka planı, Buyrukların ortaya çıktığı dönem ve Buyruklara göre Kızılbaşlık olmak üzere başlıca üç konu incelenmiştir. Kızılbaşlık ifadesinin Safevi Devleti'ni kuran Türkmenler için kullanıldığı ve kökeninin Şah Haydar ve Şah İsmail'e kadar gittiği, Osmanlı-Safevi çatışmasında Kızılbaşların, Safevileri desteklemeleri sebebiyle Osmanlı yazılı kültüründe Kızılbaşlarla ilgili olumsuz bir algının oluştuğu bu sebeple 19.yüzyıldan itibaren "Kızılbaş" yerine "Alevilik" ifadesinin şemsiye bir kavram olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.[21]

Yazma kütüphanelerinden ve şahıslara ait özel kitaplıklardan temin edilen yirminin üstünde Buyruk elyazmasına dayandırılan bu çalışmada Buyrukların, Safeviler döneminde en erken I. Şah Tahmasp (öl.984/1576) zamanında (1524-1576) üretilmiş metinler olduğu tespiti yapılmıştır. Bu eserlerin Safevi şahlarının kurucu ataları Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin (öl.735/1334) ismine matufen *Şeyh Safi Buyrukları* adıyla anılmasının dışında bu eserlerde yolun esaslarının Şah Tahmasp tarafından ortaya konulduğunun ifade edilmesi, keza her yazmada yola giriş erkânı anlatılırken hangi Safevi Şahı hayattaysa onun devletinin devamı ve bekası için isminin anılarak dua edilmesi Kızılbaşlarla Safevilik ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyan hususlardır. Bu anlamda saltanatının devamı için dua edilen şahlar,

---

[19] Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008). Adı geçen tez *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 5.baskı, (Ankara: TDV Yayınları, 2020) adıyla basılmıştır.

[20] Esasen Onat'ın "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine" adlı makalesi Sönmez Kutlu'nun editörlüğünde *İslâmiyât* dergisinin "Aleviliğin Teolojisi" başlıklı özel sayıda yayımlanmıştır. Hiç şüphesiz bu konunun doktora aşamasında çalışılmasında o yıllarda Anabilim Dalında Hasan Onat ve Sönmez Kutlu'yla yapılan istişarelerin de büyük katkısı olmuştur.

[21] Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 29-40.

II.Şah Abbas (1642-1667) ve II.Şah Safi olarak da bilinen I.Süleyman (1667-1694)'dır.[22]

Genel anlamda tasavvufi-ahlaki kılavuz kitapları muhtevasına sahip Buyruklarda, konuların sohbet havasında sorulu-cevaplı diyaloglar şeklinde kolay anlaşılabilecek tarzda ele alındığı görülmektedir. Buyrukların içeriklerinin analiz edildiği ikinci ve üçüncü bölümlerde ise klasik Kelam disiplinindeki gibi Tevhid-Nübüvvet ve Meâd görüşlerine dayalı bir anlatım yerine eserlerin içeriğinden hareketle bir şablon ortaya konmuştur. Buna göre talibin yola giriş erkânı, taliplerin birbirlerine davranışları, talibin mürşidine ve rehberine karşı edepleri, musahiplik erkânı, halifelik ve halifelik şartları, dört kapı kırk makam, üç sünnet, yedi farz, cem erkânı, tarikata girmenin önemi, miraç olayı ve kırklar cemi, on iki hizmet ve sohbet halkası, taç ve hırka, ikrar ve iman, kemer bağlamak, dâra durmak, Muhammed Ali nuru, lahmuke lahmi anlayışı, düşkünlük, tarik çalmak, sitem sürmek gibi konular bağlamında içerik analizi yapılmıştır. Sonuç olarak Buyruklara göre Kızılbaşlığın/Aleviliğin bir tarikat olarak göründüğü tespit edilmiştir. [23]

Bu çalışmada Kızılbaşlığın/Aleviliğin mahiyeti itibarıyla on iki imamı önceleyen, ehl-i beyt sevgisini bayraklaştırmış bir tarikat olduğu, ancak yaşadığı tarihi ve siyasi olaylar sonucunda hem Osmanlı Devleti'nde hem de kurucusu olduğu Safevi Devleti'nde muhalefete düşmüş ve iki arada bir derede kalmışlığın bir sonucu olarak içe kapandığı sonucuna ulaşılmıştır.[24] Böylece Onat'ın "Kızılbaşlık Farklılaşması" adlı makalesinde tarihsel zemini hazırlanmış olan Safevilerle Kızılbaşların organik bağlantısı, yazma kütüphanelerinden ve kişisel kitaplıklardan temin edilen 20'nin üstünde Buyruk el yazmasıyla da ispat edilerek Alevilik araştırmalarında önemli bir aşama kaydedilmiştir.

[22] Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 105-116.
[23] Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 165-319.
[24] Bkz. Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 319.

SONUÇ

Malumata mahkûm değil, malumata hâkim bir insan tipinin gerekliliğine inanan Hasan Onat, birçok konuda olduğu gibi Alevilik-Bektaşilik konusunda da çok sayıda akademisyenin bu alanda çalışmasına öncülük etmiş ve düşünceleriyle ufkunu açmıştır. Ülkesini seven, kendisine saygı duyan ve bu milletin tekrar özne olacağına inanan Onat, genç araştırmacıları cesaretle tarihlerinin karanlık dehlizlerini aydınlatmaya davet etmiştir.

Hasan Onat, engin hoşgörüsü ve biz öğrencilerine göstermiş olduğu yakın ilgi ve alakanın bir ürünü olarak ortaya çıkan Lisansüstü Tezleri, yalnızca İslam Mezhepleri Tarihi alanına değil genelde tarih araştırmalarına ve Kelam, İslam Tarihi alanlarına da önemli katkılar sağlamıştır. Alevilik ve Bektaşilik üzerine yapılan tez çalışmalarının da metodolojik yaklaşımlardan, tarihsel süreçlerin aydınlatılmasına kadar Hasan Onat'ın rehberliğinde gerçekleştiğini söylemeliyiz.

KAYNAKÇA

3.Alevi Çalıştayı 19 Ağustos 2009. Ankara: T.C. Devlet Bakanlığı, 2009.

Atalan, Mehmet. "Cenknamelerde Hz. Hüseyin'in Yeri". e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 4 / 2 (Temmuz 2011): 7-30.

Aydınlı, Osman. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Ankara: Hititkitap, 2008.

Bulut, Halil İbrahim-Yıldız, Harun. *Alevîlik Bektaşîlik Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*. Ankara: Bilay Yayınları, 2021.

Erkan, Ümit. *16.Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.

Esen, Nüket. *The Power of the Dedes in Alevi Society in South Western Anatolia.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1983.

Kaplan, Doğan. "Hasan Onat'ın Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarının Değerlendirilmesi", *Türk Yurdu,* 109/399 (Kasım 2020), 78-80.

Kaplan, Doğan. *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: TDV Yayınları, 5.basım, 2020.

Kutlu, Sönmez, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi veya Metadoksi", *İslâmiyat*, C.VI, S.3, Ankara 2003, s.31-54

Kutlu, Sönmez, Maraş, İbrahim. "Hasan Onat Dosyası", *Türk Yurdu, 399* (Kasım 2020), 47-115.

Kutlu, Sönmez. *Alevilik Bektaşilik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapsı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergah Yay., İstanbul 1996.

Onat, Hasan. "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmiyât*, 6/3(2003), 111-126.

Onat, Hasan. "Sunuş", *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 5.baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Rençber, Fevzi. *Hak Muhammed Ali Aşkı –Adıyaman Alevileri-*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016.

Rençber, Fevzi. *Oryantalistlere Göre Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 0/82 (2017): 9-23.

Sarıkaya, Saffet, Alevilik ve Bektâşiliğin Ahilikle İlişikisi –Fütüvvetnâmelere Göre-", *İslâmiyat*, C.VI, S.3, Ankara 2003, s.93-110.

Teber, Ömer Faruk. *Bektâşi Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara: Aktif Yayınları, 2008.

Teber, Ömer Faruk. *XVI.Yüyzılda Kızılbaşlık Farklılaşması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Üçer, Cenksu. "Alevî Nitelemeli Gelenek ya da Ocak ve Gruplar Hakkında Yapılacak Çalışmalarda Ocak Sisteminin Dikkate Alınmasının Önemi". e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 12/2

(Aralık 2019):353-402. https://doi.org/10.18403/emakalat.6599819

Yeşilyurt, Temel, "Alevî-Bektaşîlğin İnanç Boyutu", *İslâmiyat*, 6/3 (Ankara 2003), 13-30.

Zeynel, Ali. *Kakaiyye Hareketi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

www.hasanonat.net

www.sonmezkutlu.net

EK 1: Hasan Onat danışmanlığında hazırlanan

Yüksek Lisans Tezleri

	Konu Başlığı	**Hazırlayan**	**Yıl**
1	Mürcie ve İtikadi Görüşleri	Sönmez Kutlu	1989
2	İlk Mu'tezili Fikirlerin Teşekkülü	Osman Aydınlı	1992
3	Kerrâmiye Mezhebi ve İtikadi Görüşleri	Erol Erdem	1994[25]
4	Hicri Üçüncü Asırda Şii-Mu'tezili İmamet Tartışmaları ve İskafi'nin Yeri	Mehmet Ümit	1996
5	Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık	Mehmet Atalan	1998
6	Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri	Ahmet Yönem	1998
7	Bişr b. el-Mu'temir ve Mu'tezile'nin Bağdat Ekolünün Doğuşu	Cemil Hakyemez	1998
8	Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması	Yusuf Gökalp	1999
9	İlk Harici Fikirlerin Teşekkülü	Orhan Ateş	1999
10	Maturidi'ye Göre Mürcie	Kıyasettin Koçoğlu	2000
11	Batınilik Kavramı ve Batını Fırkaların Tasnifi Meselesi	Muzaffer Tan	2000
12	Rafıza Kavramı ve Rafızilik	Yahya Doğan	2000
13	Sasani Kültürünün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü	Şahin Ahmedov	2001
14	Mezhepler Tarihi Açısından Buhari	Zafer Özdemir	2001
15	Ömer b. Abdülaziz Döneminde Mezhep Hareketleri	F.Feyza Güner	
16	Kakaiyye Hareketi	Ali Zeynel	2004
17	Nâşî el-Ekber'in Usûlu'n-Nihal'inde Mezheplerin Tasnifi	Tuba Aslan	2005

[25] Bu çalışma Ulusal Tez Merkezinde görünmemektedir. Ancak Onat'ın www.hasanonat.net internet sitesinde yönetilen yüksek lisans tezleri kısmında bulunmaktadır.

18	Ebu'l-Kasım el-Ka'bi'nin Makalat'ında Mu'tezile'yi Ele Alış Şekli	Ayşe Neslihan Acar	2006
19	Yaşar Kutluay'ın Mezhepler Tarihçiliği	Ümmügülsüm Şentürk	2009
20	Ağa Han İsmailileri	Mederbek Kadyrov	2009
21	İbn Teymiyye'nin İman Konusunda Mezheplere Bakışı	İsmail Akkoyunlu	2011
22	Ehlu'r-Rey'in İtikadi Boyutu: Ebu Hanife Örneği	Fatmanur Alibekiroğlu	2011
23	Şiî İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği	Nuran Üçok	2013
24	Abbasiler'in Kuruluş Döneminde Abbasiyyun-Talibiyyun Mücadelesi	Yusuf Koçak	2014
25	İslam Coğrafyacılarına Göre Mezhepler	Betül Yurtalan	2015
26	Islahat Hareketleri ve Selefilik	Hakan Atalay	2016
27	İbn Kuteybe'nin Mezhep Anlayışı ve Diğer Mezheplere Bakışı	Mine Demirbilek	2016
28	Mezheplerin Görüşlerini Temellendirmede Kullandıkları Kur'ân ayetleri (Muzaffer Razi Örneği)	Semra Ceylan	2017
29	Nehcu'l-Belağa'nın Kaynakları, İnşa Süreci ve Şiilik Üzerindeki Tesiri	Hasan Apaydın	2019
30	İran'da Sünnî Türkmenler	Zeynep Ülker	2020
31	Buhârî'nin Mezhep Anlayışı ve Eserlerindeki Mezhebi Unsurlar	Feride Dallı	2020
32	5./11.asır Şam Bölgesinde Hanbelîlik ve Diğer İtikadî Mezheplerle İlişkileri: Ebu'l-Ferec eş-Şirâzî Örneği	Elif Oğuz	2020

EK 2: Hasan Onat'ın danışmanlığında tamamlanan

Doktora Tezleri

	Konu Başlığı	**Hazırlayan**	**Yıl**
1	Mürcie ve Horasan –Mavaraunnehir'de Yayılışı-	Sönmez Kutlu	1994
2	Mu'tezile'nin Beş Esasının Teşekkülünde Ebu'l-Hüzeyl'in Yeri	Osman Aydınlı	1998
3	Hicri II.asırda Kufe Merkezli Şii Nitelikli Gulat Hareketleri	Yusuf Benli	1999
4	Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü	Murat Ergin	2000
5	Mihne Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi	Muharrem Akoğlu	2001
6	Dürziliğin Teşekkül Süreci ve İnanç Esasları	Ahmet Bağlıoğlu	2003
7	Zeydiyye- Mu'tezile Etkileşimi ve Kasım er-Ressi	Mehmet Ümit	2003
8	Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye	Sıddık Korkmaz	2003
9	İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci	Metin Bozan	2004
10	Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri	Mehmet Atalan	2004

11	XVI.Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması	Ömer Faruk Teber	2005[26]
12	İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci	Muzaffer Tan	2005
13	Eş'ariliğin Teşekkül Süreci 'el-Eş'ari Dönemi'	Mehmet Keskin	2005
14	Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma süreci	Şahin Ahmedov	2005
15	Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı	Yusuf Gökalp	2006
16	Gaybet İnancı ve Şiilik'teki Yeri	Cemil Hakyemez	2006
17	Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (hicri I-II.asır)	Namık Kemal Karabiber	2007
18	Buyruklara Göre Kızılbaşlık	Doğan Kaplan	2008
19	Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci	Ali Avcu	2009
20	Kırgızların İslam Anlayışının Tarihsel Arka Planı ve Bazı Dini Yapılanmalar (Sovyetlerin Çöküşüne Kadar)	Mederbek Kadyrov	2016
21	İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi	İsmail Akkoyunlu	2017
22	Tarihsel Süreçte Hanefilik-Mu'tezile İlişkisi	Fatmanur Alibekiroğlu	2018

SUMMARY

Postgraduate studies have been carried out for more than thirty years in Turkish higher education about Alevism-Bektashism, which is one of the most important socio-political issues in Turkey. The majority of these studies, whose number has reached 400, are at the master's level and have been done in almost all branches of Social Sciences. However, in terms of quantity, most of these studies were carried out in the field of Theology, especially in the History of Islamic Sects.

Hasan Onat, one of the senior lecturers of the Department of History of Islamic Sects, made important contributions to the History of Islamic Sects with his own studies and postgraduate theses he supervised. Thus, Onat's guidance and direction is clearly seen in the academic studies conducted in this field in the last thirty years. Alevism and Bektashism is one of the fields of work that Onat contributed. Since he saw that the lack of scientific knowledge about Alevism-Bektashism facilitated the arbitrary constructions of Alevism-Bektashism, on the one hand, he wrote many articles on this subject, gave

[26] Bu çalışma da Ulusal Tez Merkezi veri tabanında bulunmamaktadır. Adı geçen çalışmaya Ankara Üniversitesinin açık erişim sistemi üzerinden ulaşılmıştır. Bkz. Dspace.ankara.edu.tr [Erişim tarihi: 04.04.2021]

conferences at home and abroad, and on the other hand, he constantly recommended his students to have graduate studies on this subject.

According to Onat, the Alevism-Bektashism issue has three dimensions: historical-current and future. The historical dimension of this issue needs to be examined by the Historians of Islamic Sects. He believes that Sociologists of Religion should be more concerned with the current dimension of the issue, the future dimension of the issue can only be resolved with a moral-based structuring. He thinks that the opportunities offered by Sufism can be used to achieve this. To him, the main problem faced by Alevism-Bektashism is related to the ignorance of the past and the processes experienced. The ignorance of the roots inevitably brings with it multifaceted and different definitions and constructions of Alevism-Bektashism. However, instead of arbitrary identity constructions, what needs to be done is to discover the historical background of identity and the processes that prepare the present, and to initiate an exploratory identity debate.

Hasan Onat's foremost work on Alevism deals with the subject in historical processes; His article titled “On the Differentiation of the Red Heads/Qizilbashiyya” published in the Journal of Islam in 2003. In this very important article on Alevism, Onat analyzed the Qizilbash differentiation regarding the origins of Alevism. In this study, he revealed that the historical name of Alevism is “Qizilbash”, the characterization of "Qizilbash" is based on Shah Haydar, the father of Shah İsmail, the founder of the Safavid State, and the expression “Qizilbash” is an umbrella concept used for Turks who support Safavids. It has been determined that this concept has left its place to an umbrella concept, Alevism, since the second half of the 19th century due to the negative meaning it gained in the process with the transfer of the Ottoman-Safavid struggle to the field of religion. He emphasized that the Ardabil Khanqah and the Ottoman-Safavid struggle should not be ignored in determining the origin of the Qizilbash differentiation; passed the subject through the filter of his own methodological approach. It has been examined within the framework of the History of Islamic Sects that the differentiation of Qizilbash, which means adhering to the Safavids, essentially resulted in the power struggle

between the two Turkish rulers, Yavuz Sultan Selim and Shah Ismail, being moved to a religious ground for political purposes.

Onat supervised two doctoral dissertations on Alevism-Bektashism, namely "Qizilbash Differantiation in the Sixteenth Century" prepared by Ömer Faruk Teber in 2005 and "Qizilbashiyya According to its writings sources Buyruqs" prepared by Doğan Kaplan in 2008. These two studies are the most concrete outputs of Hasan Onat's work on the Qizilbash differantiation. In the first thesis, Onat's aforementioned article provided a complete guide to this study in terms of following both methodical and historical processes.

In this study, which is based on the Buyruks, one of the main written sources of the Alevis, the historical background of the Qizilbash, the period when the Buyruqs emerged, and the Qizilbash according to the Buyruks were examined. The term "Qizilbash" was used for the Turkmen who founded the Safavid State and its origins go back to Shah Haydar and Shah Ismail, and in the Ottoman-Safavid conflict, there was a negative perception about the Qizilbash in Ottoman written culture because of their support of the Safavids. It has been stated that the term "Alevism" is used as an umbrella concept. Thus, the organic connection of Safavids and Qizilbash, whose historical ground was prepared in Onat's article titled "Qizilbash Differentiation", was proved by more than 20 Buyruk manuscripts obtained from manuscript libraries and personal libraries, and an important step was recorded in Alevism research.

The Graduate Theses, which emerged as a result of Hasan Onat's vast tolerance and the close attention and interest he has shown to his students, have made important contributions not only to the History of Islamic Sects, but also to history research in general, and to the fields of Kalam and Islamic History. We are very grateful to Hasan Onat for his contribution to us.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021):525-556
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 525-556
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

OKUMA KÜLTÜRÜ OLUŞTURMADA HASAN ONAT MODELİ

Hasan Onat's Model in Creating a Reading Culture

Tolga Kaan DEĞİRMENCİ*

Öz

Etkili bir okuma yöntemi izlemek ve okuma alışkanlığı edinmek, globalleşerek küçülen ve bütünleşen dünyada modern insanın en çok ihtiyaç duyduğu kültür öğelerindendir. Farklı türlerde sayısız kitabı bünyesinde barındıran dünya literatüründen nelerin, nasıl okunması gerektiğine dair zihinlerde büyük bir soru işareti vardır. Çağımızın önemli bilim ve düşünce insanlarından olan Prof. Dr. Hasan Onat'ın kendi araştırma ve tecrübesiyle sistematiğini kurduğu okuma kültürü, bu konuda bir yöntem ve alışkanlık edinebilmek adına arayış içerisinde olanlar için bir örneklik teşkil edecektir. Tam anlamıyla bir kitap kurdu olan ve hayatına sayısız kitabı sığdıran Onat, bir model olarak, bir bireyin neleri, hangi sırayla ve nasıl en verimli şekilde okuyabileceğinin yolunu göstermektedir. O, din ve din anlayışları dâhil olmak üzere merkezinde insanın olduğu her türlü sosyal olay ve olgunun en sağlam analiz ve tespitlerle anlaşılabilmesi için eşsiz bir okuma kültürünü miras bırakmıştır. Yaşantısıyla bizzat örneklediği bu okuma kültürü, özellikle kendisinin de uzmanlık alanı olan Mezhepler Tarihi ve İlahiyat

Abstract

Following an effective reading method and acquiring a reading habit are among the cultural elements that modern human needs most in the world that is shrinking and integrating by globalizing. There is a big question mark in the minds of what should be read and how from the world literature, which includes numerous books of different genres. The reading culture that Prof. Dr. Hasan Onat, one of the important scientists and thinkers of our age, has systematically established with his own research and experience will set an example for those who are in search of a method and a habit in this regard. Being a literal bookworm and fitting countless books into his life, Onat, as a model, shows the way in which a person can read what, in what order and in the most efficient way. He left behind a unique culture of reading in order to be able to understand all kinds of social events and phenomena in which the human being is at the center, including religion and religious understandings, into the most robust analysis and determinations. This reading culture, which he personally exemplified with his life, offers a matchless quality for

* Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri (İslam Mezhepleri Tarihi) Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye / e-posta: tolgakaan.th@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-2888-195X
Research Assistant, Dokuz Eylul University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies (History of Islamic Sects), Izmir, Turkey

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
06.05.2021	21.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.934031

başta olmak üzere Sosyal/Beşeri/Manevi Bilimler sahasında çalışma yapanlar ve meraklıları için benzersiz bir nitelik arz etmektedir.
Anahtar Kelimeler: Okuma, Okuma Kültürü, Okuma Alışkanlığı, Okuma Yöntemi, Onat Okuma Modeli.

those who work in the field of Social/Human/Spiritual Sciences, especially History of Sects and Theology that are his professional fields, and their enthusiasts.
Key Words: Readind, Reading Culture, Rading Habit, Reading Method, Onat's Reading Model.

GİRİŞ

Okuma, yalnızca insana özgü olan, düşünen bir varlık olması bakımından, onu diğer canlı türlerinden ayırt etmede en seçkin becerilerden sayılabilecek bir etkinliktir. O, modern yazı tekniklerinin kullanıldığı günümüzden runik harflerin kullanıldığı dönemlere, oralardan da kaya çizimlerine başvurulduğu arkaik devirlere kadar insanlığın yeryüzü serüveninde hemen her zaman onunla birlikte var olmuştur. Geçmişte taş, deri, ağaç kabuğu gibi çeşitli objelerin üstüne yazılanları okumakla yetinen insan, kâğıdın -daha sonra ise matbaanın- bulunması ve yaygınlaşmasıyla beraber bu eylemini daha ileri seviyelere taşımıştır. Bugüne geldiğimizde ise, gelişen şartların ve teknolojik heryerdeliğin yarattığı imkânla birlikte artık okuma eyleminin çok daha farklı ve bir o kadar da hayati bir noktaya geldiği açıktır.

Süreğen ilerleme kaydeden bilimin ışığında insanoğlunun günümüz itibarı ile yakaladığı tekâmül derecesi ve bunun meydana getirdiği koşullar, geçmişte olduğu gibi belli sayıdaki kişilerin, belli sayıdaki kitapları okumasıyla bütün bir insanlığın bu sorumluluğu (belli ölçüde) üstünden attığını sanmasına izin vermemektedir. Modern dünyada, etkin ve yetkin bir birey olma, kendini gerçekleştirme, üretken ve kaliteli bir hayat sürme sorumluluğu (belki de zorunluluğu) hiç olmadığı kadar kaçınılmazdır. Bunun yolu, sınırsız sayıdaki kitaplarla devleşen dünya literatüründen yeterince beslenmekle mümkün olacaktır. Bunun içinse, nelerin, nasıl ve neden okunması gerektiği bir soru ve sorun teşkil etmektedir. İşte tam da burada, ömürlerini okumaya adamış ve okumada özgün birer sistematik kurmuş, onu uygulamış olan bilim ve düşünce insanlarının örnekliğine ihtiyacımız vardır. Bu isimlerden birisi, kuşkusuz, Ankara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi'nin başarılı akademisyen ve duayen ilahiyatçılarından olan Prof. Dr. Hasan Onat'tır. O, uzmanlık alanı olan İslam Mezhepleri Tarihi'nde yaptığı önemi ve işlevi yadsınamaz çalışmalarıyla adını dünya çapında duyurmasının yanı sıra hemen her meseleye nüfuz edebilen derin görü sahibi entelektüel kişiliğiyle de ülkenin en etkili simalarından birisi olmuştur. Yeri zor doldurulacak bir bilim ve düşünce insanı olarak, kendisinin, öğrencileri yoluyla insanlığa kazandırdığı değerlerden bir tanesi de, şüphesiz, okuma kültürüdür. Bu, kendisini geliştirmek isteyen ve bunun için okumanın birincil ve alternatifsiz fonksiyonu haiz olduğunun bilincinde olan herkes için anahtar bir role sahiptir. Bu sebeple, Onat'ın okuma kültürünün teorik ve pratik çerçevesini çizmek, onu bir makale eliyle ilmî bir zemine oturtmak, kendisinin okunmasını tavsiye ettiği başlıca kitapları kayda düşmek; bu şekilde de, miras bıraktığı okuma kültürünü daha çok kimseye tanıtmak ve geleceğe taşımak gerekli görülmüştür.

Bu makalede, Onat'ın okuma eylemine ve okuma kültürüne bakışı, tanım, nitelik, amaç, önem ve yarar ekseninde irdelenecek, sonrasında, kendisinin okuma alışkanlığı örneklenecek ve okumada izlediği yöntem analiz edilecektir. Takibinde, kendisinin büyük bir disiplinle yaşattığı okuma kültürünün modellenmesi ve bunun *"Onat okuma modeli"* kavramlaştırmasıyla teorik ve pratik boyutlarının incelenmesi yer alacaktır. Daha sonra, kendisinin okuduğu, okunmasını elzem görüp tavsiye ettiği belli başlı eserler, yazarlarıyla birlikte bildirilecek, bu eserler hakkındaki yorumlarına dipnotlarda kısaca yer verilecektir.

Yapılan literatür taramasında edinilen kazanımlardan faydalanmak, bunlarla makalenin altyapısını oluşturmak ve bir tür hazır bulunuşluk sağlamak adına, makale boyunca, okuma ve okuma kültürü konusunda kaleme alınmış bazı tez ve makalelerden yararlanılacaktır. Makalenin özgül ağırlığını oluşturan, konuyu birey odaklı tartışma basamaklarının her birinde ise, doğrudan Onat'tan edinilen şahsi veriler işlenecektir. Söz konusu veriler, Onat'ın derslerinde ve sohbetlerinde not alınmış olup, kendisinin gözetiminde iki yıl, aralıksız süren interaktif bir okuma faaliyetinde bizzat toplanmıştır. Kaynak güvenilirliğini arttırmak adına, bu veriler, Onat'ın okuma faali-

yeti gerçekleştirdiği başka öğrencilerince[1] de desteklenmiştir. İlgili veriler öncelikle tasnife tabi tutulmuş, sonrasında ise yoğun bir kognitif uğraşla analiz edilmiştir.

a. Onat'ın Okumaya ve Okuma Kültürüne Bakışı

Okuma, mevcut tarihi verilerin ışığında Sümer uygarlığının bulduğu kabul edilen yazıyla birlikte insanlığın yaklaşık 4500 yıldır sürdürdüğü vazgeçilemez, en önemli birey ve toplum eylemlerinden birisidir. Bilgiye erişmenin, eğitimin, iletişimin ve toplum hayatında yer almanın başlıca yolu olan okuma, her yaş, meslek, eğitim durumu, sosyal statü, ekonomik düzeydeki bireyler için sosyal bir zorunluluk niteliği taşımaktadır.[2] Nitelikli bir hayatın önkoşulu olarak kabul edilebilecek olan bu eylem, yaşanan hızlı değişimlere bireylerin uyumunu sağlayan en temel beceridir.[3] O, bilgi edinmenin altyapısını oluşturmakla birlikte, eleştirici düşünme, yorum yapma gücünün de temelini teşkil etmektedir.[4] Okumanın, bireyin ait olduğu toplumun ve kültürün bir parçası olmasında ve aynı zamanda kişiliğini oluşturmasında en etkili unsurlardan biri olduğu[5] gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

"Okuma", teknik olarak; "harflerin, rakamların, sözcüklerin, tümcelerin, noktalama imlerinin ya da karikatür, resim, fotoğraf gibi materyallerin duyu organları yoluyla algılanmasına -gerekirse seslendirilmesine-, anlamlandırılıp yorumlanmasına dayanan biliş, duyuş ve

[1] Elif Büşra Hahnert (Onat'ın Yüksek Lisans öğrencisi), Merve Turpcu (Onat'ın Lisans ve Yüksek Lisans öğrencisi).
[2] Şenol Karadeniz - Bülent Yılmaz, "Ankara'daki Halk Kütüphanecilerinin Okuma Alışkanlığı Üzerine Bir Araştırma", *Türk Kütüphaneciliği* 31/2 (2017), 224.
[3] Bkz. Karadeniz - Yılmaz, "Ankara'daki Halk Kütüphanecilerinin Okuma Alışkanlığı", 225.
[4] Suat Ungan, "Okuma Alışkanlığımızın Kültürel Altyapısı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (2008), 219.
[5] Bkz. Karadeniz - Yılmaz, "Ankara'daki Halk Kütüphanecilerinin Okuma Alışkanlığı", 225.

deviniş süreci"[6] şeklinde tanımlanmaktadır. Bir iletişim, algılama, öğrenme ve gelişim süreci olarak[7] nitelendirilen okuma etkinliğini gerçekleştiren kişiye de "okur" denmektedir. Kendisini tanıyan herkesin, hakkında "iyi bir okur" dediği Hasan Onat ise, okuma eylemini -en özlü bir biçimde- "anlamlandırma süreci" olarak tanımlamıştır. Okumayı "bilgi edinmede en güvenilir yol" olarak gören Onat, okumanın, "düşünme ve yaratıcı yetilerini geliştirmede" öncül rol üstlendiğini ifade etmiştir. Ona göre okuma, kişinin "farklı düşünebilme" ve "kavrama kabiliyeti" kazanmasının yegâne yoludur. Öyle ki, o, "Herkes aynı biçimde düşünüyorsa, kimse düşünmüyor demektir!" diyen Benjamin Franklin'in bu sözünü çok önemsemiş ve kendisi de, "Hayat farklılıklarla birlikte vardır!" diyerek, farklı düşünmenin anlam ve önemini vurgulamıştır.[8] Okumanın, "yeni ufuklar ve farklı düşünce kanalları" açtığını bildiren Onat, okuma etkinliği sırasında "karşılaşılan her yeni düşünce, davranış, kelime ve kavramın, bireyin gelişimine katkı sağladığını" savunmuştur. O, bu şekilde, kelime dağarcığının genişlemesi ve anlama yeteneğinin gelişmesi arasındaki korelasyona dikkat çekmiştir. Nitekim kendisinin de, karşılaştığı hiçbir yeni sözcük karşısında kayıtsız kalmadığı, derhal onu öğrenme yoluna gittiği bilinmektedir. Yaşamı boyunca öğrencilerine "sınırlarını zorlama" telkininde bulunan Onat, okumayı, bunun için de bir araç olarak görmüştür. Okuma yoluyla içerisine nüfuz edilen her farklı fikir dünyası ve hayat öyküsünün, okuyanın zihninde "yeni çağrışımlar ve sıçrayışlar" yaratacağını dile getirmiştir. Ayrıca o, okumayı, dil gelişimi açısından da zorunlu görmüştür. Apaçık ve etkili konuşmasıyla tanınan Onat, "kendini en iyi şekilde ifade edebilme" becerisini kazanmak için, okumanın faydasını her zaman hatırlatmıştır. O, "medeniyetin temelini oluşturması" yönüyle de, okumanın, gelişme ve ilerlemenin aslî yapıtaşı olduğunu -her fırsatta- dile getirmiştir.

---

[6] Serhat Adem Körkuyu, *Okuma Kültürü Edindirme Sürecini Etkileyen Temel Değişkenlerin İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 9.

[7] Bkz. Körkuyu, *Okuma Kültürü Edindirme Sürecini Etkileyen Temel Değişkenlerin İncelenmesi*, 8-9.

[8] Hasan Onat, [Tweet], erişim: 5 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1276894255945048070; Onat, [Tweet], erişim: 5 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1297045921860124673.

Bilindiği gibi, okuma, her şeyden evvel bir kültür işidir.[9] Okuma eyleminin düzenli bir kültür etkinliğine dönüştürülmesini ifade eden "okuma kültürü" kavramı da, yazılı kültür ürünleriyle tanışma, bunların iletilerini paylaşma, sınama ve sorgulama, sundukları olanaklarla yaşamayı alışkanlık haline getirme[10] süreçlerini kapsamaktadır. Bir okuma kültürü edinmek, birey ve toplum paydasında üst düzey gelişim sağlayan dizgeli ve ardışık bir süreç[11] olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda okuma kültürünün, bireyin yazılı kültür ürünlerinden etkilice yararlanmasını sağlama, okumayı alışkanlık düzeyinden eleştirici okuma becerisine taşıma ve bu kazanımlar bütününü yaşam biçimine dönüştürme[12] şeklinde özetlenebilecek bir davranışlar kümesi olduğunu söylemek mümkündür. Onat da, okuma kültürünü, "okumanın yaşam biçimine dönüşmesi" şeklinde özetlemiştir. Ayrıca, okuma kültürünün, "kişilerin ve toplumun okuma faaliyeti ile olan ilişkisini" ifade ettiğini bildirmiştir. "Her yer ve zamanın okuma için uygun olduğunu"[13] ve "okumamanın mazereti olmadığını" dile getiren Onat, okuma kültürü edinmemeyi "kişinin kendisine ve kitaplara haksızlığı" olarak görmüştür.

b. Onat'ın Okuma Alışkanlığı ve Okuma Kültürü

Okuma alışkanlığı, bireyin temel okuma becerisi edinmesinden sonra kendisinden beklenen adımdır.[14] O, okuma eyleminin doğal bir gereksinim[15] halini alması şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca, bireyin bir gereksinim ve zevk kaynağı olarak algılaması sonucu okuma eylemini sürekli, düzenli ve eleştirici bir biçimde gerçekleştirmesi[16] olarak da açıklanmaktadır. İstikrarlı okuma alışkanlığıyla herkesçe

---

[9] Ungan, "Okuma Alışkanlığımızın Kültürel Altyapısı", 226.
[10] Bkz. Körkuyu, *Okuma Kültürü Edindirme Sürecini Etkileyen Temel Değişkenlerin İncelenmesi*, 15.
[11] Özgül İnce Samur, "Türkiye'deki ve Dünya'daki Çalışmaların Tanıklığında 'Okuma Kültürü'", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/22 (2014), 157.
[12] Samur, "Türkiye'deki ve Dünya'daki Çalışmaların Tanıklığında 'Okuma Kültürü'", 157.
[13] Onat, [Tweet], erişim: 5 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1244250554781650945.
[14] Özgül İnce Samur, *Bireye Okuma Kültürü Edindirme İzlencesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 19-20.
[15] Bkz. Samur, *Bireye Okuma Kültürü Edindirme İzlencesi*, 19.
[16] Körkuyu, *Okuma Kültürü Edindirme Sürecini Etkileyen Temel Değişkenlerin İncelenmesi*, 17.

örnek alınan Hasan Onat için de, okumanın temel bir ihtiyaç halini aldığına ve bunu büyük bir zevk alarak yaptığına, bütün çevresi tanıklık etmiştir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki çalışma odasının hınca hınç kitapla dolu olduğu görülen Onat, evinde de yüzlerce kitabının olduğunu söylemiştir. Evinden fakülteye giderken ve yine fakülteden evine dönerken -bilinçli olarak- toplu taşımayı tercih ettiği ve bu sayede yolda geçirdiği zamanı da okumaya ayırdığı, öğrencileri ve meslektaşlarınca malumdur. Okumanın bir boş zaman aktivitesi olarak görülmesine her defasında şiddetle karşı çıkan Onat, dinlenmeye ayırdığı süreyi de okuyarak geçirmeyi tercih ettiğini bildirmiştir. O, "ancak okuyan insanın özgürleşeceğini, kendi varlığının farkında olacağını ve şahısların yerine üniversal boyut taşıyan kurucu ilkelerin peşinden gidebileceğini"[17] dile getirmiş, okumamanın cehalete sevk edeceğini ve "okumamaya/cehalete mazeret aramanın katmerli cehalet olduğunu"[18] söylemiştir.

Okumayı, hayat felsefesinde bir mihenk taşı ve bir nirengi noktası yapan Onat, onu, hayatının her anına ve her köşesine taşımayı başarmıştır. Onun okuma kültüründe, okuma eylemini her yerde ve zaman diliminde gerçekleştirme esastır. Öyle ki, doğa gezintilerine çıkmayı, doğayla iç içe olmayı, doğayla iletişime geçmeyi çok sevdiği bilinen Onat, doğayı da kendisine bir kitap kılmıştır. Suyun, toprağın, havanın dilinden konuşabilme ve onları öylece anlayabilmeyi, akarsuları, dağları ve gökyüzünü adeta birer kitap gibi okumayı başardığı, paylaştığı tecrübelerden çıkarılmaktadır. "Tabiattaki, hatta evrendeki her şeyin birbiri ile irtibatlı olduğunu, evrende bağlantılı bir bütünlük bulunduğunu ve insanın, varoluşun temelini oluşturan muazzam bağlantılar sistemini çözmeye, anlamaya yatkınlığını"[19] hatırlatan Onat, okuma eylemini, "kâinatın dilini okumak" tabiriyle çok daha üst bir bilinçlilik ve davranış düzeyine çıkarmıştır.

---

[17] Onat, [Tweet], erişim: 5 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1269026855845273600.

[18] Onat, [Tweet], erişim: 5 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1259157340416290817.

[19] Onat, [Tweet], erişim: 5 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1263085011512762372.

Okumanın bir kültüre veya bir kültür edimine dönüşmesinde "okuma alışkanlığı, eleştirici okuma ve üniversal okuryazarlık" becerilerinin büyük önem taşıdığı[20], okuma üzerine yapılan çalışmalarca ifade edilmektedir. Burada, okuma alışkanlığı kavramının yanında karşımıza çıkan eleştirici okuma ve üniversal okuryazarlık kavramlarına bir göz atmakta fayda vardır. Eleştirici okuma, "bilgi edinmek, bilgileri geliştirmek, gereksinimleri karşılamak ve sorunlara çözüm bulmak için yararlanılabilecek yazılı kaynaklara ulaşma, bu kaynaklardaki bilgilerin doğruluğunu sınama, bu bilgileri çözümleme, değerlendirme ve yorumlama"[21] olarak tanımlanmaktadır. Üniversal okuryazarlık ise, doğa-çevre, toplum-kültür, düşünce-felsefe, bilim-bilgi, teknoloji-bilişim ve sanat-edebiyat olmak üzere okuryazarlığın altı üst-temasını da içeren, çok yönlü bir okuryazarlık becerisidir.[22] Bu iki kavramın öğrenilmesi, Onat'ın okuma kültürünün daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Zira onun okuma kültüründe bu iki üst beceri açıkça görülmektedir. "Eleştirinin, açık aramak değil, imkân aramak olduğunu"[23] ve "eleştirici düşüncenin her zaman ihtiyaç olduğunu" söyleyen Onat, "düşünmenin doğasında eleştirici bir yaklaşımın olduğunu ve anlamanın, özünde eleştirici bir duruşu barındırdığını"[24] ifade etmiştir. Çevresi, onun okurken de, okuturken de, eleştirici okuma tarzını ön planda tuttuğuna şahitlik etmiştir. Üzerinde tartışılan bir kitabı ve yazarını eleştirici bir tutumla değerlendirmeye yönlendirmesi de, bunun başka bir göstergesidir. Öte yandan, kendisinin kütüphanesine, okuduğu ve okunmasını tavsiye ettiği kitaplara göz gezdirildiğinde, benimsediği okuma anlayışının alabildiğine geniş bir yelpazeye sahip olduğu görülmektedir. O, öğrenmeye yönelik ilgi ve merakı yüksek bir birey olarak, sağlıklı ve kaliteli olan her kaynağı okumaya gayret ve rağbet göstermiştir. Tıpkı düşünce gü-

[20] Körkuyu, *Okuma Kültürü Edindirme Sürecini Etkileyen Temel Değişkenlerin İncelenmesi*, 16.
[21] Körkuyu, *Okuma Kültürü Edindirme Sürecini Etkileyen Temel Değişkenlerin İncelenmesi*, 17.
[22] Bkz. Körkuyu, *Okuma Kültürü Edindirme Sürecini Etkileyen Temel Değişkenlerin İncelenmesi*, 17-19.
[23] Onat, [Tweet], erişim: 5 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1250894485963169792.
[24] Onat, [Tweet], erişim: 5 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1251116565413728256.

cüne ihlal edilemez sınırlar çizmediği gibi, (farklılıkları görmek ve anlamak, bilgilerine yenilerini eklemek adına) okuma dünyasında kendisine bir konfor alanı oluşturmamış, okumalarına doktriner/ideolojik/dogmatik/hamasî yönler tayin etmemiş, okuma alanlarına kısıtlamalar tanımlamamıştır. Okumayı (dolayısıyla bilimi), "insanı, kâinatı ve Yaratıcıyı anlama" yolunda güçlü bir vasıta olarak gören Onat, insanı anlamada sosyal/beşeri/manevi bilimleri, kâinatı anlamada fen ve doğa bilimlerini, Yaratıcıyı anlamada teoloji, metafizik ve felsefeyi okumayı mecburi görmüş ve buna istinaden de pek çok alandan okumaya ve okutmaya çalışmıştır. Bu tavrı, onun bir üniversal okuryazar olduğunun kanıtıdır.

c. Onat'ın Okuma Kültürünün Modellenmesi

Günümüzde etkili bir okuma öğretimi yapmak ve kendisinden maksimal yarar sağlanabilecek türden bir okuma gerçekleştirmek için çeşitli modeller uygulanmaktadır. Bunlar, yapılandırıcı eğitim yaklaşımıyla gündeme gelen gelişim, işlem, etkileşim ve okuma teknikleri modelleridir.[25] Gelişim modelinde, okuma becerilerinin gelişimi okul öncesi dönemden başlayıp ileriki yaşlarda da devam eden bir süreç olarak görülmekte; işlem modelinde, okumanın, kelime tanıma ve anlama işlemlerinin birleştirilmesi sonucu gerçekleştiği savunulmakta; etkileşim modelinde, okuma öğretimi ile okuma becerisinin gelişmesi, okuyucu, metin ve ortam olmak üzere üç değişken arasındaki sürekli etkileşime bağlanmakta; okuma teknikleri modelinde ise, okuyucunun okuma becerisini geliştirmesi için çeşitli teknikleri uygulaması gerektiği öne sürülmektedir.[26] Okuma ve okutma stiliyle özgün bir örneklik oluşturan, sergileyen ve bunu öğrencilerine miras bırakan Hasan Onat'ın okuma kültürünün de -bu dört modele ek olarak- modellenebilmesi imkân dâhilindedir. Onun bu dört modelin her birinden teorik ve/veya pratik izler taşıyan okuma kültürünün, alternatif bir model olarak kompoze edilmesi ve "Onat okuma modeli" adıyla literatüre geçirilmesi teklif edilmektedir. Çünkü onun okuma kültürü, "okuma" faaliyetiyle birlikte "okutma" faaliyetini de

[25] Firdevs Güneş, "Kâğıttan Ekrana Okuma Alanındaki Gelişmeler", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/1 (2016), 3.
[26] Bkz. Güneş, "Kâğıttan Ekrana Okuma Alanındaki Gelişmeler", 3-4.

içeren, söz konusu dört modelin ortaya koyduğu prensiplerin konsolide edilmesiyle ulaşılan, beşinci bir "karma/kombine model" karakteristiği taşımaktadır.

1. Onat Okuma Modelinin Teorik Boyutu

Onat okuma modelinin teorik çerçevesini oluşturabilmek için, ilk önce, bu okuma modelinin "okuma" tanımını ve ona yönelik belirlediği nitelik, amaç, önem ve yarar belirlemelerini (doğrudan Onat'ın söylemlerine başvurarak) ortaya koymak gereklidir. Bu, modelin epistemolojisini ortaya çıkaracaktır.

a. Okumanın tanımı: "Bireye farklı dünyaların kapısını aralayan ve onu geliştiren, yüksek seviyede bir anlama faaliyeti."[27]
b. Okumanın niteliği: "Öğrenmeye, değişime, gelişime açık ve bilinçli bir şekilde, eleştiriciliği de işe koşarak, anlam yükleyerek değil, anlayarak gerçekleştirilir."
c. Okumanın amacı: "Düşünmek, anlamak, kavramak, bilmek ve özgürleşmektir."
d. Okumanın önemi: "Bireyi özgürleştirme, varlığının farkına vardırma, üniversal boyut taşıyan kurucu ilkelere kavuşturmasıdır."
e. Okumanın yararı: "Düşünme, aklı etkin kullanma; anlama, adaletle anlama, kök anlamlara erme; öğrenme, bilgiye kavuşma; yaratıcılığını keşfetme ve aktive etme; üretme, faydalı olma, kalıcı işler yapma; oluş ve süreçleri kavrama; farklılıklara açık olma, önyargılardan ve tabulardan arınma; bilinçlilik hali ve farkındalık kazanma; keyif alma ve mutlu olma."

Modelin teorik çerçevesini çizmede, ikinci olarak, Onat'ın okuma yöntemini ortaya koymak gereklidir. Akademik ürünlerinin tamamında yöntem ve sistemliliği had safhada gördüğümüz, yöntem etüdü üzerine çokça kafa yoran ve buna dair çeşitli çalışmaları bulunan Onat, yöntem duyarlılığını okuma kültürüne de yansıtmış ve yaşatmıştır. Modelin metodolojisini, motivasyon, okuma kültürü edinme, seçicilik, okuma yordamı, karşılıklılık ve devamlılık olmak üzere altı alt başlıkta incelemek mümkündür.

---

[27] Onat, [Tweet], erişim: 10 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1253726466765881346.

a. Motivasyon: Pekâlâ bilinmektedir ki, herhangi bir işe koyulmada birey için bir takım güdüleyiciler var olmalıdır. Bu durum, onun okuma eylemine yönelmesi için de geçerlidir. Modelin motivasyon noktasını anlam arayışı, öğrenme isteği, gereksinme, iyiye/güzele/doğruya/gerçeğe ulaşma istenci, eğlenme, ilgi ve görelilik gibi içerikler oluşturmaktadır. Her insan, farklı bir tabiata, farklı eğilimlere sahip olduğu için, onları okuma eylemine yönlendirmede de birbirinden değişik güdüleyiciler etkili olacaktır. Bu yüzden Onat, kitap tercihlerini ve önerilerini kimi zaman anlam arayışına cevap bulmak/buldurmak, kimi zaman öğrenmek/öğretmek, kimi zaman herhangi bir ihtiyacı gidermek, kimi zaman iyi/güzel/doğru/gerçek olanı yakalayabilmek/yakalatabilmek, kimi zaman güzel vakit geçirmek ve tat almak, kimi zaman da ilgiye ve göreliliğe karşılık verebilmek için yapmıştır. Dolayısıyla modelde, özne, durum, yer ve zaman gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak çok değişkenli bir anlayış benimsenmiştir. Okuma eylemine güdüleme ve güdülenmede, aynı zamanda da onu sürdürmede böyle çok yönlü bir tutum benimsenmesinin fazlasıyla etkili olduğu -Onat'ın okuma ve okutma süreçlerinde- açıkça gözlemlenmiştir.
b. Okuma kültürü edinme: Onat'ın okuma kültüründe üç basamak öne çıkmaktadır. Bunlar; okuma alışkanlığı kazanma, eleştirici okuma becerisi kazanma ve üniversal okuryazarlık becerisi kazanmadır. Okuma kültürü edinme sürecinin ilk iki basamağı olan dinleme becerisi ve okuma-yazma becerisini[28], sonraki üç basamak için asgari ölçüt olarak gören Onat, bu noktada okuma-yazma bilmek ile okumak arasındaki ve okumak ile okuduğunu anlamak arasındaki farka dikkat çekmiştir.[29] Burada, okuma eyleminin üç katmanı karşımıza çıkmaktadır: İlki, ilköğretim aşamasında edinilmesi gereken ve okuma eyleminin en öncel formatı olan okuma-yazma becerisi kazanmaktır. İkincisi, bu beceriyi kalıcı ve pratik hale getirmektir. Üçüncüsü ise, bu beceri ve pratiğin anlam ile buluşmasıdır. Onat, üçüncüsünün üzerinde çokça durmuş ve ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Onun buradaki "süreç"

[28] Bkz. Körkuyu, *Okuma Kültürü Edindirme Sürecini Etkileyen Temel Değişkenlerin İncelenmesi*, 15-16.
[29] Onat, [Tweet], erişim: 10 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1269387138510073856.

algısı, gelişim modelinin bir yansımasıdır. O, bununla da yetinmemiş, bir okuma kültürü oluşturmayı zorunlu gördüğü için, okuma alışkanlığının da mutlaka edinilmesi, devamında da eleştirici okuma ve üniversal okuryazarlık düzeylerine erişilmesini gerekli görmüştür. Düşünmenin doğasında eleştirici bir yaklaşımın olduğuna, anlamanın özünde eleştirici bir duruş barındırdığına değinen Onat, okuma faaliyetindeki düşünme ve anlama süreçlerini söylemlerinde ön plana çıkarmış ve eleştiriciliğin hayati önemini okuma konusunda da hep üst perdeden haykırmıştır. Kültür anlamında tek yönlü beslenmeyi uygun bulmayan Onat, akademi hayatında olduğu gibi, okuma alanında da multidisipliner ve interdisipliner bir tavır benimsemenin kişiyi daha çok geliştireceği ve onun zihin dünyasını daha çok zenginleştireceğine olan inancını dile getirmiş, ayrıca, farklılıkları görmek ve kendi düşünce dünyanı –temellendirerek- inşa etmek gerektiğini savunmuştur. Nitekim kendisinin okuduğu ve öğrencilerine okuttuğu kitaplara bakıldığında, bu çok yönlü tavrı göze çarpacaktır. Anlaşılabileceği gibi, bu da, üniversal okuryazarlık demektir.

c. Seçicilik: Onat'ın kitap tercihi ve tavsiyelerindeki kriterlerden bir tanesi de "seçici olmak/davranmaktır". O, "en iyilerin" okunması gerektiğini belirtmiş ve önemli gördüğü eserleri okumuş, okutmuştur. Dünya literatüründe sınırsız sayıda kitap olduğunu ve bunların tamamına hâkim olunmasının imkânsız olduğunu hatırlatan Onat, bunun içinden en iyilerinin seçilerek okunması ve onlardan yararlanılması gerektiğini savunmuştur. Nitekim kendisinin okuduğu, okumak üzere edindiği ve okunmasını tavsiye ettiği eserler incelendiğinde, bunların ustalıkla seçildiği ve tercih edildiği görülecektir.
d. Okuma yordamı: Onat, okuma-yazma bilmenin yetmeyeceğini, okumayı da öğrenmek gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için ise okuma faaliyetini bir yöntem dâhilinde gerçekleştirmiş ve bunu öğrencilerine de kazandırmıştır. Okuma teknikleri modelinin bir yansıması olan bu tutum, altı basamaktan oluşmaktadır:

i. Birinci ve ilk basamak, okumak üzere seçilen ve okumaya niyetlenilen kitabın yazarını araştırmaktır. Bu, kitabı daha iyi anlama ve ondan daha çok faydalanmaya yardımcı olacaktır. Çünkü eserden

önce eserin sahibini tanımak, bilmek, eseri mütalaa etmeden önce bir temel oluşturacak ve hazır bulunuşluk sağlayacaktır.

ii. İkinci basamak, kitap okurken karşılaşılan ve anlamı tam veya hiç bilinmeyen kelime ve kavramları not almak, bunların anlamlarını araştırıp öğrenmek ve onları kullanıp pekiştirmektir. Bu, kelime dağarcığını genişletme ve anlama yeteneğini geliştirmeye yardımcı olacak, böylelikle zihin gelişimine, dolayısıyla da dil gelişimine katkıda bulunacaktır. Bu basamak, işlem modelinin de bir izdüşümü olarak görünmektedir.

iii. Üçüncü basamak, kitap okurken karşılaşılan ve önemli/etkili bulunan ifadelerin altını çizmek, bunları bir ajandaya kaydetmektir. Bu, düşünce dünyasını zenginleştirecek, konuşma sanatını referanslarla güçlendirecektir.

iv. Dördüncü basamak, kitap okurken zihinde uyanan fikirleri ve sıçrayışları derhal not almak, daha sonra bunlar üzerinde kafa yormak ve onları geliştirmektir. Bu, düşünme sanatına daha çok zemin hazırlayacaktır.

v. Beşinci basamak, kitap okurken, öğrenilen yeni düşünce ve davranışların farkında olmak, bunları derhal not etmek ve kitabı bitirdikten sonra üzerlerinde düşünmektir. Bu, yeni öğrenmelere ve farkındalıklara kapı aralayacaktır.

vi. Altıncı ve son basamak ise, eleştirici okuma tarzının bir gereği olarak, kitabı bitirdikten sonra şu üç soruyu kendine sormak ve onlara yanıt aramaktır:

- Yazarın güçlü olduğu taraflar nelerdir?
- Yazarın zayıf olduğu taraflar nelerdir?
- Ben olsam kitabı nasıl yazardım?

e. Karşılıklılık: Modelin bu unsuru, bütünüyle etkileşim modelinin bir yansımasıdır. Bu modelde, okuyucu, metin ve ortam olmak üzere üç bileşen vardır: "Okuma sürecinin en önemli bileşeni olan okuyucu, okuma sürecinde, görme, anlama ve zihinde yapılandırma olmak üzere üç temel işlemi yerine getirmektedir. Bu işlemlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan metin bileşeni ise, taşıdığı niteliklerle bu işi kolaylaştırmakta veya zorlaştırmaktadır. Üçüncü bileşen olan ortamda ise, fiziki şartlardan, ilgi, güdü-

lenme, ihtiyaca cevap verme, öğretmen veya arkadaş desteğine kadar çok çeşitli girdiler vardır."[30] Onat okuma modelinde, daha önce de belirtildiği gibi, okuyucunun ilgisi, güdülenmesi, ihtiyaçları önemsenmektedir ve modelin motivasyon adımında kotarılmaktadır. Burada modelin odaklandığı nokta öğretmen veya arkadaş desteğidir. Onat, kendi okumalarını pekiştirmek için öğrencileriyle bu eserleri tartışma yoluna gitmiş, onların okumalarının kalitesini arttırmak için de onlara bu eserleri mütalaa etme fırsatı vermiştir. Böylece okuma etkinliği büyük oranda karşılıklı etkileşim düzleminde icra edilmiştir.

f. Devamlılık: Modelin bir diğer parçası, okumada sebat/kararlılık göstermektir. Bu, okuma eyleminin sürekliliği ve okuma sırasında ardışıklık şeklindedir. Buna göre, okunması planlanan eserlerin, özelliklerine göre, belirli bir tertipte, belli bir sırayla okunması ve birbiri arasında zaman kaybetmeksizin derhal ötekine geçilmesi esastır. Onat bunu, "zaman kaybetmeme, edinilenlerin üstüne yenilerini koyma ve hep bir sonraki adımı düşünme ve ona atılma" olarak açıklamıştır.

2. Onat Okuma Modelinin Pratik Boyutu

Onat okuma modelinin pratik boyutunun omurgasını Onat'ın yaşantısıyla bizzat örneklediği okuma kültürü oluşturmaktadır. Onun okuma kültürüne, kendisinde var olan ve öğrencilerine de aşılamaya çalıştığı okuma aşkı sayesinde, onu yakından tanıyan herkes tarafından küçük veya büyük ölçüde şahit olunmuştur. Ancak okumaya meraklı olup kendisinin kapısını çalan lisans öğrencileri ile lisansüstü öğrencilerinin tamamına yakını bunu doğrudan doğruya tecrübe etme şansını yakalamıştır. Onat'ın -bizzat örnek olarak- onları kitap okumaya yönlendirmesi, bu konuda motive etmesi, onlara "okumayı öğretmesi", onları okumaları ve değerlendirmeleri için bir takım eserlerle ödevlendirmesi, daha sonra onlara bunun için özel vakit ayırarak onlarla birebir veya topluca bu eserler üzerinde tartışması, onun otantik okuma kültürünün pratik anlamda tanınmasını, bilinmesini sağlamıştır. Nitekim araştırmalar da göstermektedir ki, bireylerin okuması, okumaya teşvik edilmesi ve okumayı bir

[30] Bkz. Güneş, "Kâğıttan Ekrana Okuma Alanındaki Gelişmeler", 3-4.

alışkanlık haline dönüştürebilmesi için bazen ferdi çabalar yeterli olmamakta ve bu durumda aile, arkadaş, çevre, okul gibi tetikleyici birtakım unsurlar devreye girmektedir.[31] Üstelik yine yapılan çalışmalarca, sorgulayan, tartışan, eleştiren, bilime ve sanata saygı duyan, duygu ve düşünce boyutlarıyla dengeli, okuma kültürü edinmiş, duyarlı bireylerin yetiştirilmesi sürecinde etkili birer uyaran olması gerektiği dillendirilmektedir.[32] Bu saptamalar, öğrencileri için (örnekliği ve yöntemiyle) tam bir tetikleyici ve uyaran olan Onat'ın, bireylere okuma kültürü edindirmede büyük bir rol üstlendiğini ve göz ardı edilemez katkılarda bulunduğunu ispatlamaktadır. Onun bu erdemli çabasını ve bıraktığı okuma kültürü mirasını ölümsüz kılmak, Türk toplumu özelinde tüm insanlık için paha biçilemez bir modeli görünür kılacaktır.

Onat okuma modelinin pratik boyutunu daha iyi idrak etmek için, yine Onat'ın söylemlerinden yola çıkarak, okuma eylemiyle ne tür kazanımların hedeflendiğinin bilincinde olmakta yarar vardır. Bu modelde, okuma eyleminin çıktıları "düşünme, anlama ve bilme" olmak üzere üç maddede toplanmaktadır.

a. Düşünme: Aklı bir tür "öğrenen algoritma" olarak niteleyen Onat, onun olabildiğince etkin kullanılması gerektiğini belirtmiştir.[33] O, aklın her insanda, hatta her canlıda var olduğunu söylemiş, onun düşünme potansiyeline olan hayranlığını daima dile getirmiştir. Ayrıca, düşünmenin doğasında eleştirici bir yaklaşımın yattığını ifade etmiş, hakikati keşfetmede bunun işlevliliğine dikkat çekmiştir. Özgürleşebilmek için düşünmekten korkmamak gerektiğini bildiren Onat, Kur'an'ın, "Oku!" (96:1) buyruğunun, aklı harekete geçirmek ve akla destek olmak için, insanlığın akışına ilahi bir müdahalede bulunduğunu ifade etmiştir.[34] Aklın düşünme fonksiyonunu bir mucize olarak değerlendirmiş, ancak ve ancak düşünerek iyiyi, güzeli, doğruyu bulabileceğimizi söylemiştir. Bu

[31] Bkz. Karadeniz - Yılmaz, "Ankara'daki Halk Kütüphanecilerinin Okuma Alışkanlığı", 227.
[32] Bkz. Samur, "Türkiye'deki ve Dünya'daki Çalışmaların Tanıklığında 'Okuma Kültürü'", 164.
[33] Onat, [Tweet], erişim: 10 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1258150066893750272.
[34] Onat, [Tweet], erişim: 10 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1260660152690110464.

noktada, sözü dinleyip onun güzeline uyanların taltif edildiği Kur'an ayetine (39:18) dikkat çekmiştir. "Akla ihanetin affı yoktur!"[35] ve "Akıl düşmanlığı şeytanlıktır!"[36] aforizmalarıyla damga vuran Onat, düşünmeyi bir adım daha ileriye götürerek, "düşünmeyi düşünmek" kavramlaştırmasını geliştirmiştir. Özetle, o, hayatını bütünüyle düşünme üzerine kurgulamış, okumayı, bu yönde, emsalsiz bir değer olarak tanımış ve tanıtmıştır.

b. Anlama: Okumayı, yüksek seviyede bir anlama faaliyeti olarak tanımlayan Onat, burada, anlama ve anlam yükleme ayrımına gitmiştir. O, gerçeğe ve doğruya ulaşmak için, anlam yükleyerek değil, anlayarak meselelerin üstesinden gelinebileceğini söylemiştir. Anlam yüklemenin ayrıştıracağını ve önyargıları pekiştireceğini haber vermiş, buna karşı uyarmıştır.[37] Ayrıca, kişinin verdiği anlamın ötesinde, bir de "kök anlam" olduğunu savunan Onat, önemli olanın, bunu keşfetmek olduğunu ifade etmiştir.[38] Bu bağlamda, Kur'an'ın "Oku!" (96:1) buyruğunu "anlamak ve kavramak" şeklinde yorumlamış, bunu, "varlığı, insanı, toplumu, tabiatı, evreni, Tanrı'nın yaratma sistemini anlamak" olarak ele almıştır. O, anlamanın ötesinde, bir de, "adaletle anlama" kavramlaştırmasına gitmiş, bunun, malumata mahkûm olmayı değil, hâkim olmayı gerektirdiğini belirtmiştir. Bunda, öğrenmeye açık olmanın ve basmakalıp yargılardan kurtulmanın önkoşul olduğunu dile getirmiştir.[39] O, herhangi bir metni, kişiyi, olay ve olguyu adaletle anlamanın, "ortak paydaları keşfetmeyi ve makulde buluşmayı" kolaylaştıracağını bildirmiştir. Bunun, "insanı, yanlışların hamallığından kurtaracağını ve onu özgürleştireceğini" ifade etmiştir. Sadece insanın anlayabileceğini söyleyen Onat, bir şeyin asıl anlamına erebilmek için, onun başlangıç noktasına, kaynağına gitmek gerekti-

[35] Onat, [Tweet], erişim: 15 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1235635681176596481.
[36] Onat, [Tweet], erişim: 15 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1254332210099949569.
[37] Onat, [Tweet], erişim: 15 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1253864458344112129.
[38] Onat, [Tweet], erişim: 20 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1302288640798846978.
[39] Onat, [Tweet], erişim: 20 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1257496919464644611.

ğini hatırlatmıştır. Bu konuda, sıklıkla pınarlar üzerinden bir benzetme yapmış, okumanın gayesinin de, neticesinin de anlamak olduğunu savunmuştur. "Kavrama" mefhumuyla da birlikte ele alabileceğimiz "anlamanın", tarih algımızda da işleyen bir mekanizma olarak yer alması gerektiği de, Onat'ın ifadelerinden çıkarılmaktadır. O, geçmiş ile tarih arasındaki farka dikkat çekmiş, geçmişin, yaşanmış hadiselerin duru formatı, tarihin ise, bunların işlenmiş, anlamlandırılmış, yorumlanmış ve yeniden inşa edilmiş varyantı olduğunu belirtmiştir. Bu farkın, güvenli bir gelecek inşası için, mutlaka bilincinde olunması gerektiğini vurgulayan Onat, oluşu anlama, süreçlerin farkında olma ve onları sağlıklı değerlendirebilmenin zaruriyetine dikkat çekmiş ve bunu açıklamada su metaforuna sıkça başvurmuştur.[40] Özetle, anlama, onun projeksiyonunda, hayat kurtaran ve olmazsa olmaz bir değer olarak en ön saflarda bulunmaktadır.

c. Bilme: Aklın bilgi ile iş gördüğünün altını çizen Onat, onun en temel işlevinin "güvenilebilir bilgi üretmek" olduğunu söylemiştir.[41] O, bilenlerle bilmeyenlerin bir olup olmadığını sorgulatan Kur'an ayetine (39:9) ve Hz. Muhammed'in, tefekkürden (düşünme) daha değerli bir ibadet olmadığını bildirerek onu övmesine dikkat çekmiş, "bilme, aklı etkin kullanma, daha çok bilme ve bilgi üretmenin" önemini vurgulamıştır. Aynı zamanda, bilginin güvenilirliği konusunda da, aklın devrede olmasının şart olduğunu belirtmiştir. En temelde, insan olmanın başlangıç noktasının bilgi olduğunu söyleyen Onat, bunun yolunun okumaktan geçtiğini ifade etmiştir.[42] O, malumat ile bilginin farkına dikkat çekmiş, bu konuda, malumatı çiçek polenleri ve özsuyuna, bilgiyi ise arının bunları işleyip elde ettiği bala benzetmiştir. Kaynakların bize çoğunlukla malumatı verdiğini, bunları bilgiye dönüştürmek için, bunların akıl ve eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Özetle, onun kurduğu bu denklemde, "ilk etapta, bilgi ile iş gören ve en temel işlevinin güvenilebilir bilgi üretmek olduğu akıl,

---

[40] Onat, [Tweet], erişim: 20 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1266664085854314496.

[41] Onat, [Tweet], erişim: 20 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1272983547389841413.

[42] Onat, [Tweet], erişim: 20 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1255331085279539207.

ikinci etapta, okuyarak onu etkin kullanma, üçüncü etapta ise, semere olarak, bilme, daha çok bilme ve bilgi üretme" şeklinde, döngülü bir ilişki göze çarpmaktadır.

d. Onat'ın Okuma Listesinden Seçmeler

Kitap okuyan ve okumak isteyen, ama neleri okuması gerektiği hakkında arayış içinde olanlar için çeşitli kitap okuma listeleri oluşturulmakta ve bunlar farklı platformlarda ilgililerıyle paylaşılmaktadır. Hayatına binlerce kitabı sığdıran Hasan Onat'ın okuyup da hayatına dokunduğunu fark ettiği ve öğrencilerine okumalarını tavsiye ettiği kitap isimlerinin derlenip alternatif bir okuma listesinin[43] oluşturulması ve okurların istifadesine sunulması yararlı bulunmuştur. Listeyi oluşturacak seçme eser örneklerinin, mahiyetleri gereği, bir okuma bilinci meydana getirmesi umulmaktadır. Tespit edilebilen toplamda yüze yakın eserin adları, türlerine ayrılarak, yazarlarıyla birlikte aşağıda verilmiştir.

Din / Mezhepler Tarihi Yazım Örnekleri:

1. *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali*, haz. Abdülkadir Şener - M. Cemal Sofuoğlu - Mustafa Yıldırım (Ankara: TDV Yayınları, 2011).[44]
2. Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, çev. Abdur Rahman ibn Yusuf Mangera (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016).[45]

---

[43] Onat'ın okuma listesinin verilecek bu eserlerle sınırlı olmadığının, bu eser adlarının yalnızca kendisinin bizzat tavsiye ettiği işitilen kitaplardan ibaret olduğunun ve bu listenin daha çok bir yönlendirme ve şuur oluşturma amacı taşıdığının farkında olunmasında yarar vardır. Ayrıca, kendisinin tavsiye etmiş olmasına rağmen, eser adlarının toplanma sürecinde tespit edilememelerinden dolayı, verilecek listeye eklenememiş eserlerin de olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

[44] Kur'an'ın anlaşılabilirliğine dikkat çeken Onat, onu okumak ve anlamak isteyenlere, Kur'an meali olarak, bu eseri önermiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1248895644267413504.

[45] Yazarın boşuna "İmam-ı Azam" olarak anılmadığını söyleyen Onat, bu eseri başta olmak üzere bıraktığı eserlerin tamamına azami değer verdiğini belirtmiştir.

3. Ebu Mansur Muhammed el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015).[46]

4. Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, haz. Esad Coşan (Ankara: Seha Neşriyat, 1986).[47]

5. Muhammed Âbid el-Cabiri, *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, çev. Ali İhsan Pala - Mehmet Şirin Çıkar (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011).

6. Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, ed. Savaş Cihangir Tali (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019).

7. Roger Garaudy, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Pınar Yayınları, 1990).

8. Graham E. Fuller, *Siyasal İslam'ın Geleceği*, çev. Mustafa Acar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004).

9. Fazlur Rahman Malik, *İslam*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın (Ankara: Selçuk Yayınları, 1981).[48]

10. Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu* (Ankara: Atay Yayınevi, 1998).

11. Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar I-II-III-IV-V-VI-VII* (Ankara: Atay Yayınevi, 2015).[49]

12. Bernard Lewis, *Haşîşîler: İslam'da Radikal Bir Tarikat*, çev. Kemal Sarısözen (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015).

---

[46] Yazarı, "zamanın eskitemediği ve gücün kirletemediği dipdiri kafa" olarak tanıtan Onat, eserdeki "akla vurguyu" öne çıkarmıştır. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1254332210099949569.

[47] Kitabın, kütüphanesinin kıymetlilerinden olduğunu söyleyen Onat, eseri, "kültürümüzün, kıymeti henüz yeterince fark edilmemiş köşe taşlarından birisi" sözleriyle nitelemiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1248949642273980417.

[48] Yazarı, "âlim bir insan" olarak niteleyen ve onun Türkiye'de yeterince anlaşılmadan tüketildiğini ifade eden Onat, eserlerinin okunması gerektiğini söylemiştir. Eserin, İslam'a dair ne varsa, onları özet bir şekilde ve bütüncül bir perspektifle tanıttığını belirtmiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1256035964566331398.

[49] Eserin, kütüphanesinin kıymetlilerinden olduğunu söyleyen Onat, "yaşayan büyük âlimlerimizden" dediği yazarın bu serisini, İslam'ı anlamak isteyen ve bunun için ne okuyacağı sorusunun peşine düşen kimselere tavsiye ettiğini dile getirmiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1248910782244552704.

13. W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fığlalı (Ankara: Umran Yayınları, 1981).[50]

14. W. Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997).

15. Edward W. Said, *Oryantalizm*, çev. Selahaddin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1989).

16. Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükûtu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: AÜİF Yayınları, 1963).

17. Julius Wellhausen, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK Basımevi, 1989).

18. Gerlof Van Vloten, *Emevi Devrinde Arap Hâkimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. M. Said Hatiboğlu (Ankara: OTTO Yayınları, 2017).

19. Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017).

20. Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni I-II-III*, çev. Berkay Ersöz (İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2017).[51]

21. Ignac Goldziher, *İslam Kültür Araştırmaları I-II*, çev. Cihad Tunç (Ankara: OTTO Yayınları, 2019).[52]

22. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hz. Peygamber'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasi-İçtimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015).[53]

23. Şaban Erdiç, *Ebu Hanife'de Din ve Siyaset* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019).

---

[50] Kitabın, kütüphanesinin kıymetlilerinden olduğunu söyleyen Onat, onun, İslam Düşüncesini anlamak isteyenler için birebir olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1248911799887507456.

[51] Seriyi bir "kült eser" olarak gören Onat, lisansüstü öğrencilerinden onu okuyup bitirmelerini ısrarla istemiştir. O, bilhassa da, İslam bilimlerinde akademiye atılanların bu eseri kesinlikle hiç zaman kaybetmeden baştan sona okumaları gerektiğini vurgulamıştır.

[52] Eseri, bütün lisansüstü öğrencilerinden okumalarını isteyen Onat, eserin, en geç, lisansüstü eğitim sırasında okunmasını tavsiye etmiştir.

[53] Kitabın, kütüphanesinin kıymetlilerinden olduğunu söyleyen Onat, eserin tenkit yönüne ve İslam geleneğini anlamadaki katkılarına dikkat çekmiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1256200938689306629.

24. Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevilik: İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).[54]

Araştırma-İnceleme Örnekleri:

1. James C. Davis, *İnsanın Hikâyesi*, çev. Barış Bıçakçı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).
2. Hüseyin Gazi Topdemir - Yavuz Unat, *Bilim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009).
3. John Horgan, *Bilimin Sonu: Bilim Çağının Alacakaranlığında Bilginin Sınırlarıyla Yüzleşmek*, çev. Ahmet Ergenç (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003).
4. Joan W. Scott, *Eleştirel Tarih Kuramı: Kimlikler, Deneyimler, Politikalar*, çev. Zerrin Yaya (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2017).
5. Thomas L. Friedman, *Dünya Düzdür: Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi*, çev. Levent Cinemre (İstanbul: Boyner Yayınları, 2006).
6. Aldous L. Huxley, *Algı Kapıları: Cennet ve Cehennem*, çev. Mehmet Fehmi İmre (Ankara: İmge Kitabevi, 1995).
7. Oliver Sacks, *Bilinç Nehri*, çev. Dürrin Tunç (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2019).
8. Robert B. Downs, *Dünyayı Değiştiren Kitaplar*, çev. Erol Güngören (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000).
9. Elliot Aronson - Timothy Wilson - Robin Akert, *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012).
10. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik* (İstanbul: 1000 Temel Eser Yayınları, 1969).[55]

---

[54] Aleviliği bir "insanlık mirası" olarak gören ve onun sorunlardan beslenenlerce tüketildiğini ifade eden Onat, kitabın yazarına sabrı, samimiyeti, cesareti ve başarısı dolayısıyla tebriklerini bildirmiştir. Eseri zevkle okuduğunu belirtmiş, öncelikle de, kendilerini "Alevi" olarak tanımlayanların okumasına dair umudunu dile getirmiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1069999629251567617.

[55] Kitabın, kütüphanesinin kıymetlilerinden olduğunu söyleyen Onat, eserin, kültür değişmelerini, Türkiye'nin 1950'li yıllara kadarki macerasını, Türkiye sevdalısı bir bilim adamının nasıl çalıştığını, günümüzde düşünce dünyamızın nasıl sığlaşmış olduğunu görmek ve anlamak isteyenler için yararlı olacağını bildirmiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1254140080299675648.

11. Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak: İki Varoluş Biçimi Üzerine İnceleme*, çev. Aydın Arıtan (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1991).

12. Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri: Şiddet ve Saldırganlık Üzerine Bir İnceleme*, çev. Şükrü Alpagut (İstanbul: Payel Yayınevi, 1995).

13. Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür I-II-III*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005).[56]

Düşünce Yazım Örnekleri:

1. Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, çev. Özgür Karaçam (İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 2005).[57]

2. Vamık D. Volkan, *Divandaki Düşmanlar: Bir Türk Psikanalistin Siyaset Psikolojisi Serüveni*, çev. Serap Erdoğan Taycan (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2013).

3. Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, çev. Erkıl Günur (İstanbul: Tur Yayınları, 1980).

4. Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler: Deneme*, çev. Aysel Bora (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2015).[58]

5. Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003).

6. Barry Sanders, *Öküzün A'sı: Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*, çev. Şahnaz Tabir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010).

---

[56] Eserin yorduğunu ama ufuk açtığını bildiren Onat, toplum yapısını, ağ toplumunu, proje kimlikleri anlamak için okunabilecek, mühim bir eser olduğunu söylemiştir. Yazarı, "anlayarak çağa tanıklık eden, geleceğe ışık tutan" sözleriyle niteleyen Onat, onun, "Kimlik, insanların anlam ve tecrübe kaynağıdır" sözüne dikkat çekmiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1249058694932955136.

[57] Eleştiricilik ve sorgulayıcılığı kendisi için akademik bir ilke kılan Onat, kitabın, okuyucuda anlam dehlizlerini açtığını/derinleştirdiğini ifade etmiştir. Yazarın, kitabında yer verdiği ve açıkladığı kavramlaştırmalarına kendi anlam dünyasında da sıkça başvurduğu gözlemlenen Onat, kitabı öğrencilerine mutlaka okutma yoluna gitmiştir.

[58] Yazarı, deneyimlerini ve düşüncelerini değerli bulan Onat, kimlik çatışmalarını anlamada kitabı etkili bulduğunu söylemiştir.

7. Michel de Montaigne, *Denemeler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Cem Yayınevi, 1970).[59]

8. Erich Fromm, *Sevme Sanatı: Bir Eylem Olarak Sevmek*, çev. Işıtan Gündüz (İstanbul, Say Yayınları, 1989).

9. Erich Fromm, *Olma Sanatı: Oto-Analiz, Öz-Farkındalık ve Meditasyon Üzerine*, çev. Orhan Düz (İstanbul: Say Yayınları, 2017).

10. Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev. Aydın Arıtan (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1991).

11. Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitler: Sembol Dilinin Çözümlenmesi*, çev. Aydın Arıtan - Kaan H. Ökten (İstanbul: Say Yayınları, 2014).

12. Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2001).

13. Rollo May, *Kendini Arayan İnsan*, çev. Ayşen Karpat (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2000).

14. Rollo May, *Yaratma Cesareti*, çev. Alper Oysal (İstanbul: Metis Yayınları, 1987).

15. Rainer Funk, *Ben ve Biz: Postmodern İnsanın Psikanalizi*, çev. Çağlar Tanyeri (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009).

16. Bruce D. Perry - Maia Szalavitz, *Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk*, çev. Elif Söğüt (İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 2012).[60]

17. David Eagleman, *Beyin: Senin Hikâyen*, çev. Zeynep Arık Tozar (İstanbul: Domingo Yayınları, 2016).

18. David Eagleman, *Incognito: Beynin Gizli Hayatı*, çev. Zeynep Arık Tozar (İstanbul: Domingo Yayınları, 2013).

19. Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, çev. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 2002).

20. Daniel H. Pink, *Aklın Yeni Sınırları: Kavramsal Çağda İş Başarısının 6 Anahtarı*, çev. Aytül Özer (İstanbul: MediaCat, 2006).

21. John D. Barrow, *Olanaksızlık, Bilimin Sınırları ve Sınırların Bilimi*, çev. Nermin Arık (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002).

[59] Onat, bu eserin herkesçe okunması ve bilinmesi gerektiğini savunmuştur.

[60] Eserin, insanı anlamada katkı sağladığını bildiren Onat, eseri, travmayı, travmalı bireyleri ve travma psikolojisini anlayabilmek için işlevli bulduğunu belirtmiştir.

22. Arnold Toynbee - Daisaku Ikeda, *Yaşamı Seçin: Diyalog*, çev. Umut Arık (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1992).

23. Karl R. Popper, *Hayat Problem Çözmektir: Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine*, çev. Ali Nalbant (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2005).

24. Stephen R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı: Kişisel Gelişim İçin Altın Kurallar*, çev. Gönül Suveren - Osman Deniztekin (İstanbul: Varlık Yayınları, 2003).

25. Jennifer James, *Gelecek Zamanda Düşünmek*, çev. Zülfü Dicleli (İstanbul: Boyner Yayınları, 1997).

26. Rowan Gibson, *Geleceği Yeniden Düşünmek: İş Yönetimi, Rekabet, Kontrol, Liderlik, Pazarlar ve Dünya*, çev. Sinem Gül (İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997).

27. Michael Stanford, *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz*, çev. Can Cemgil (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013).

28. John Tosh, *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1997).

29. Paul Johnson, *Entelektüeller*, çev. Ayşe Polat (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008).

30. Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Metis Yayınları, 2003).

31. Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, çev. Ertuğrul Genç (İstanbul: Kolektif Kitap, 2015).[61]

32. Yuval Noah Harari, *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*, çev. Poyzan Nur Taneli (İstanbul: Kolektif Kitap, 2016).

33. Yuval Noah Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*, çev. Selin Siral (İstanbul: Kolektif Kitap, 2018).

[61] Yazarı "ilginç bir kafa" olarak niteleyen Onat, yazarın eserlerini okumaya değer bulduğunu söylemiş, eserleri arasında öncelikle de bu kitabın okunmasını önermiştir.

Roman/Hikâye Örnekleri:

1. Hermann Hesse, *Narziss ve Goldmund*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1990).[62]

2. Hermann Hesse, *Boncuk Oyunu*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2002).

3. Jose Saramago, *Körlük*, çev. Aykut Derman (İstanbul: Can Yayıncılık, 1999).[63]

4. Cengiz Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, çev. Refik Özdek (Ankara: Kesit Tanıtım, 2003).[64]

5. Cengiz Aytmatov, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, çev. Refik Özdek (Ankara: Kesit Tanıtım, 2003).

6. Harper Lee, *Bülbülü Öldürmek*, çev. Füsun Elioğlu (İstanbul: Oda, 1985).[65]

7. Adam Fawer, *Olasılıksız*, çev. Şirin Okyayuz Yener (Ankara: APRIL Yayıncılık, 2006).

8. Umberto Eco, *Gülün Adı*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: Can Yayıncılık, 1987).

9. Jostein Gaarder, *Sofie'nin Dünyası*, çev. Sabir Yücesoy (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2002).

10. Robin Sharma, *Ferrari'sini Satan Bilge*, çev. Filiz Gülerkaya (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2010).

11. Gülseren Budayıcıoğlu, *Kral Kaybederse*, ed. Necla Feroğlu (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015).

---

[62] Bu romanı, bilhassa ilahiyat öğrencilerinin mutlaka okuması gerektiğini belirten Onat, eseri okuttuğu ve sonrasında üzerinde mütalaa ettiği öğrencilerine, kendilerini romandaki başkahramanlar olan Narziss'e mi, yoksa Goldmund'a mı yakın bulduğunu sormuştur. Ayrıca, bu başkahramanların seçtiği yaşam biçimlerinden hangisinin kişiye daha çok bir şeyler katabileceğini sormuş, her ikisinin de olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilebilecek taraflarını görmek gerektiğini belirtmiştir.

[63] Romandaki olay örgüsünü alegorik bir şekilde yorumlayan Onat, eserin sosyolojik manada bir "körleşme" mesajı taşıdığını ifade etmiştir.

[64] Cengiz Aytmatov'u ve eserlerini çok önemseyen Onat, onun bütün eserlerinin okunması gerektiğini dile getirmiştir. Türk Dünyası'nın birleştirici bir gücü olarak gördüğü yazarın, eserlerinde, kendi hayat öyküsünden izler taşıdığını ve Sovyet Türkistan'ının havasını koklamak isteyenler için oldukça işlevli olduğunu söylemiştir.

[65] Akademik hayatında "anlam" ve "anlama" üzerinde sıkça duran Onat, bu romanın "anlama" eylemine olan katkısına dikkat çekmiştir.

12. Ahmed Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015).[66]

13. Kemal Tahir, *Devlet Ana* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989).[67]

14. Amin Maalouf, *Yüzüncü Ad: Baldassare'nin Yolculuğu*, çev. Samih Rifat (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016).

15. Hasan Ali Ediz, *Eşyaların Hikâyesi* (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1958).[68]

Söyleşi Örnekleri:

1. Emin Tanrıyar - Kemal H. Karpat, *Dağı Delen Irmak* (Ankara: İmge Kitabevi, 2008).[69]

2. Muhtar Şahanov - Cengiz Aytmatov, *Şafak Sancısı*, çev. Damira İbragim (İstanbul: Da Yayıncılık, 2002).[70]

Biyografi/Otobiyografi Örnekleri:

---

[66] Onat, bu eserin mutlaka tanınması gerektiğini söylemiş ve öğrencilerine okumalarını önermiştir.

[67] Yazardan övgüyle bahseden Onat, bu eseri, bir edebiyat ve tarih bilinci kazanmada çok etkili ve değerli bulduğunu ifade etmiştir.

[68] Kitabın, kütüphanesinin çekirdeği ve en kıymetlilerinden birisi olduğunu söyleyen Onat'a, bu kitabın, kendisinin bir ilkokul üçüncü sınıf öğrencisi iken, sınıf birinciliği sebebiyle, okul idaresi tarafından hediye edildiği bilinmektedir. O, bu kitapla, "süreçleri iyi anlayabilmek ve sağlıklı değerlendirebilmek için ilk kaynağa, başlangıç noktasına gitmenin gerekli olduğu" sonucuna vardığını ifade etmiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim: 25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1248894223379763200.

[69] Nitelikli bir akademisyenin, bilim adamının nasıl yetiştiğini anlayabilmek için Kemal H. Karpat ve onun hayat mücadelesiyle tanışmak gerektiğini belirten Onat, "dağı delen ırmak" benzetmesini önemsediğini belirtmiştir. Bir söyleşi örneği olarak, eseri beğendiğini ifade etmiş, Karpat'ın vefatında da kendisinden "Dağı Delen Irmak" diye bahsederek üzüntüsünü dile getirmiştir. O, Karpat'ın Romanya'da Türk/Müslüman olduğu için, Türkiye'de ise muhacir olduğu için nispeten benimsenmeyişini manidar bulmuştur. Ayrıca, bu eser üzerinde mütalaa edilirken Onat'ın başvurduğu ifadelerden, bu tarzda bir söyleşinin kendisiyle de gerçekleştirilmesini gönlünden geçirdiği çıkarsanmıştır.

[70] Onat, bir söyleşi örneği olarak en beğendiği ve en çok tavsiye ettiği eserlerden olan bu kitabı, bilhassa, Türk Dünyasına ilgi duyanlara tavsiye etmiştir. Türkistan coğrafyasını ve halkını, Sovyet döneminde oraya hâkim olan atmosferi tanımak adına eseri faydalı bulduğunu ifade etmiştir. Bazı derslerinin belli bir bölümünü bu kitap üzerinde konuşmaya ve tartışmaya ayırdığı görülen Onat, eserin tarihten edebiyata, sosyolojiden antropolojiye, çok çeşitli alanlarda sohbetler içermesi dolayısıyla da eseri kıymetli bulduğunu ifade etmiştir.

1. Victor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Selçuk Budak (Ankara: Edesos Yayınevi, 1991).[71]
2. Stefan Zweig, *Montaigne*, çev. Ahmet Cemal (İstanbul: Can Sanat Yayıncılık, 2012).[72]
3. Stefan Zweig, *Dünya Fikir Mimarları I-II-III*, çev. Gürsel Aytaç (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1989).[73]
4. Lesley Hazleton, *İlk Müslüman: Hz. Muhammed'in Hikâyesi*, çev. C. Erdal Bodur (İstanbul: Sespa Yayıncılık, 2015).[74]
5. Mahatma Gandhi, *Bir Özyaşam Öyküsü: Yaşadığım Gerçeğin Öyküsü*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Cem Yayınevi, 1984).
6. Miriam Williams, *Kutsal Fahişeler: Tanrı'nın Çocukları Tarikatında Fahişelikle Geçen On Beş Yılım*, çev. M. Barlas Çevikus (İstanbul: Varlık Yayınları, 1999).[75]
7. Roger Garaudy, *Hatıralar: Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019).
8. Gershom Scholem, *Sabetay Sevi: Mistik Mesih*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011).[76]
9. Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar: Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, çev. Ayşen Gür (İstanbul: Metis Yayınları, 1996).
10. Eyüp Öztürk, *II. Abdülhamid Döneminde Bir Mehdilik İddiası: Halepli Bir Köylünün Sıradışı Hikâyesi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019).[77]

---

[71] Onat'ın, öğrencilerinden okumalarını istediği ilk kitaplardan olan bu eser, kendisince çok önemsenmiş ve insanın anlam arayışını iyi tahlil edebilmek için muhakkak incelikle okunması gerektiği savunulmuştur.

[72] Kitabı, biyografi türünün ne olduğunu anlayabilmek adına ilk önce okunması gereken eserlerden birisi olarak gören Onat, onu başarılı bir biyografi örneği olarak değerlendirmiştir.

[73] Eseri, aynı yazarın Montaigne hakkındaki biyografisinden sonra okunması gereken eseri olarak gören Onat, eserde hayat öykülerinin anlatıldığı isimleri tanımak gerektiğini belirtmiştir.

[74] Kitapta tartışılacak hususlar olduğunu, ancak kitabı okumaya değerli bulduğunu belirten Onat, kitabın, bir kadının gözünden Hz. Muhammed'in hayatını okumak ve anlamak bakımından farklı bir pencere açtığını dile getirmiştir.

[75] Kitabı, sorgulama ve taassubu yenme hareketinin önemi bağlamında değerli bulan Onat, yazarın tecrübelerini okumanın yarar sağlayacağını, onun, bazı dini gruplarda belirgin bir şekilde görülen köleleşme olgusunun dinamiklerini çözümlemede yardımcı olabileceğini savunmuştur.

[76] Onat, eserin, kurtarıcılık iddiasıyla ortaya çıkanları bütüncül bir bakış açısıyla anlayabilmek için değerli bir misal sunduğunu belirtmiştir.

[77] Kitabın, Carlo Ginzburg'un "Peynir ve Kurtlar" adlı eserini anımsattığını bildiren Onat, kitabı, "ortaya çıkmak için fırsat kollayan kurtarıcılık müddeilerini ve kurtarıcı beklentisini anlamayı kolaylaştıracak bir mikro tarih çalışması" olarak nitelemiş ve zevkle okuduğunu söylemiştir. Bkz. Onat, [Tweet], erişim:

SONUÇ

Günümüz eğitim ve kültür dünyasında üzerinde en çok durulan meselelerden bir tanesi de "okuma" hakkındadır. Okumanın niteliğini geliştirme, okuma alışkanlığı edinme, okuma kültürü oluşturma gibi istek, beklenti ve arayışlar, çağımızın eğitim ve kültüre dair temel sorunlarından birkaçını teşkil etmektedir. Bunların çözümüne yönelik bir takım teoriler ortaya atılmakta, modeller oluşturulmakta, birbirinden farklı yaklaşımlar öne sürülmektedir. Bunların çözüme kavuşturulabilmesi için, ömrünü okumaya adamış bir bilim ve düşünce insanının örnekliğinde yeni bir okuma anlayışının benimsenebileceği varsayılmakta ve bu kişinin, çağımızın en etkili akademisyenlerinden, Mezhepler Tarihçisi Prof. Dr. Hasan Onat'ın olabileceği kabul edilmektedir. Onat'ın okuma kültürü, kendisinin okumaya verdiği önem, engin okuma bilinci ve okuma sevdası, çok okuduğu kadar da çok okutması ve okumada kendisine has bir usul ve üsluba sahip olması dolayısıyla, bu iş için biçilmiş bir kaftan olarak görünmekte ve miras bıraktığı okuma kültürünün epistemolojisi ve metodolojisini belirleyip teorik ve pratik çerçevesini çizmek, böylece onu ölümsüz kılarken, aynı zamanda bu orijinal kültür modelinin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamak ve okurların dünyasında yeni bir ses getirmek amaçlanmaktadır. Onun okumaya dair ortaya koyduğu tanım, nitelik, amaç, önem ve yarar belirlemeleri, okuma kültürünün teorisini oluşturan motivasyon odakları, yöntem örüntüleri ve süreç algıları, son olarak da, okuma kültürünün pratik veçhesi bir kompozisyon dahilinde alternatif bir okuma modeli olarak sunulmaktadır. "Onat okuma modeli" olarak kavramlaştırılan bu model, literatürde var olan okuma modellerinin her birinden bir iz taşıması sebebiyle, karma/kombine bir model olarak değerlendirilmiştir. Eleştirici okuma ve üniversal okuma tarzlarının yoğun bir şekilde gözlendiği model, sistemlilik ve bilinçlilik gibi işletimcilerle aktive edilmektedir. Modelde, okuma etkinliğinden en yüksek verimin elde edilmesi hedeflenmekte, okuma materyali konusunda seçici davranılmakta ve okuma bir çarklı sistem kadar ince bir süreç olarak ele alınmaktadır. Düşünme, anlama ve bilme gibi temaların hâkim olduğu model, çok

25 Nisan 2021, https://twitter.com/Hasanonat/status/1248899501479337986.

sayıda kazanım içeren bir okuma pratiği imkânı sunmaktadır. Model, etkileşimli okuma vurgusuyla da öne çıkmakta, bunu, ferdi okuma faaliyetini taçlandıran bir üst anlam çabası olarak takdir etmektedir. Onat'ın okuma kültürünü ve modellenen okuma sistematiğini, yine Onat'ın tavsiyeleri üzerinden pratiğe dökmek isteyenler ve neleri okuması gerektiği konusunda zihninde soru işaretleri olanların başvurabileceği ve istifade edebileceği bir seçme eser örnekleri listesi de mevcuttur. Onat'ın geride bıraktığı okuma kültürü, unutulmaya yüz tutmadan daima canlı kalacak, birçok insanın hayatına dokunacak ve okuma alanında yeni bir çığır açacaktır.

KAYNAKÇA

Güneş, Firdevs. "Kâğıttan Ekrana Okuma Alanındaki Gelişmeler". *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/1 (2016), 1-18.

İnce Samur, Özgül. *Bireye Okuma Kültürü Edindirme İzlencesi.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

İnce Samur, Özgül. "Türkiye'deki ve Dünya'daki Çalışmaların Tanıklığında 'Okuma Kültürü'". *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/22 (2014), 157-188.

Karadeniz, Şenol - Yılmaz, Bülent. "Ankara'daki Halk Kütüphanecilerinin Okuma Alışkanlığı Üzerine Bir Araştırma". *Türk Kütüphaneciliği* 31/2 (2017), 223-244.

Körkuyu, Serhat Adem. *Okuma Kültürü Edindirme Sürecini Etkileyen Temel Değişkenlerin İncelenmesi.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Onat, Hasan. "Dersler ve Sohbetler" (Elif Büşra Hahnert - Merve Turpcu - Tolga Kaan Değirmenci, Yazılı Notlar, 2018-2020).

Onat, Hasan. [Tweet'ler]. Erişim: Nisan 2021. https://twitter.com/Hasanonat.

Ungan, Suat. "Okuma Alışkanlığımızın Kültürel Altyapısı". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (2008), 218-228.

SUMMARY

Reading is one of the indispensable, most important individual and social actions that humanity has continued for about 4500 years, together with the writing that is accepted as found by the Sumerian civilization in the light of the available historical data. Reading, which is the main way of accessing information, education, communication and taking part in social life, is a social necessity for individuals of all ages, professions, educational attainment, social status and economic level. This action, which can be accepted as a prerequisite for a quality life, is the most basic skill that enables individuals to adapt to rapid changes. While it forms the basis of acquiring knowledge, it also forms the basis of the power of critical thinking and interpretation. The fact that reading is one of the most effective elements in the individual's being a part of the society and culture to which he/she belongs and at the same time forming his/her personality should not be ignored.

One of the most emphasized issues in today's education and culture world is about “reading”. Desires, expectations and pursuits such as improving the quality of reading, acquiring reading habits, and creating a reading culture are some of the main problems of our age regarding education and culture. A number of theories are propounded to solve them, models are created, and different approaches are put forward. In order for these to be resolved, it is assumed that a new understanding of reading can be adopted in the example of a scientist and thinker who has devoted his/her life to reading, and it is accepted that this person may be Historian of the Sects Prof. Dr. Hasan Onat, one of the most influential academics of our time. Onat's reading culture seems to be a perfect fit for this work, due to the importance he attaches to reading, his vast awareness of reading and his love of reading, the fact that he makes read as much as he reads, and that he has a unique way and style in reading. Thereupon, it is aimed to determine the epistemology and methodology of the reading culture he legated and to draw its theoretical and practical framework, thus making it immortal, while at the same time ensuring that

this original cultural model reaches large masses and bringing a new voice in the world of the readers.

His definition, quality, purpose, importance and benefit determinations about reading, and motivational focuses, method patterns and process perceptions that form the theory of reading culture, and finally, the practical aspect of reading culture are presented as an alternative reading model within a composition. As it is known, the models systematized about the act of reading are the models of development, operation, interaction and reading techniques that came to the fore with the constructivist education approach. In the developmental model, the development of reading skills is seen as a process that begins in the pre-school period and continues into later years; In the operational model, it is argued that reading occurs as a result of combining word recognition and comprehension processes; In the interaction model, the teaching of reading and the development of reading skills are linked to the continuous interaction between three variables: reader, text and environment; In the reading techniques model, it is suggested that the reader should apply various techniques in order to improve his reading skills. It is here that, in addition to these four models, we come across the possibility of a new model, a unifying and harmonizing upper version. This model, which was conceptualized as the "*Onat's reading model*", has been evaluated as a mixed/combined model since it has a trace from each of the existing reading models in the literature.

The methodology of the model is examined in six items: motivation, acquiring a reading culture, selectivity, reading procedure, reciprocity and continuity. These are the original components that reveal the theoretical structure of the model. It, in which critical reading and universal reading styles are observed intensively, is activated by operators such as systematicity and consciousness. In it, it is aimed to obtain the highest efficiency from the reading activity, the reading material is selective and reading is handled as a fine process as a wheel system. It also stands out with the emphasis on interactive reading, and appreciates it as a meta-meaning effort that crowns individual reading activity.

The backbone of the practical dimension of the model, on the other hand, is the culture of reading, which Onat personally exemplifies with his life. His reading culture has been witnessed to a small or large extent by everyone who knew him closely, thanks to the love of reading that he has and tried to instill in his students. Almost all of the undergraduate and graduate students who were interested in reading and knocked on his door solely had the chance to experience it directly. Onat's personally orienting them to read books, motivating them, "teaching them to read", assigning them some works to read and evaluating, then devoting special time to them and discussing these works with them individually or collectively made his authentic reading culture to be recognized practically. As a matter of fact, his reading model includes three motional themes, namely thinking, understanding and knowing, and offers a reading practice opportunity that includes many gains. These also give clues about the outputs of the model.

There is also a list of selected works that can be consulted and benefited by those who want to put into practice Onat's reading culture and modeled reading systematics, and those who have question marks in their minds about what to read, again based on Onat's recommendations. It was found useful to present this list, which was created by compiling the names of the books that Onat, who had thousands of books into his life, realized that he had read and touched on his life, and that he recommended his students to read, as an alternative reading list. These works are grouped under six different literary genres: religion/sects historiography examples, research-study examples, thought writing examples, novel/story examples, conversation examples, biography/autobiography examples. It is hoped that the reading list, which consists of nearly a hundred works, will create a reading awareness due to the nature of the works. Through this article, the reading culture that Onat left behind will always remain alive without being forgotten, will touch the lives of many people and will open a new era in the field of reading.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 557-596
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 557-596
Hakemli Araştırma Makalesi | Peer-reviewed Research Article

BİR BİLİM İNSANI OLARAK PROF. DR. HASAN ONAT'IN SOSYAL MEDYA (TWİTTER) PAYLAŞIMLARININ TEMATİK ANALİZİ

A Thematic Analysis of Prof. Dr. Hasan Onat's Social Media Posts (Twitter) as a Scientist

Fatıma Nur DEMİR[*]-Sümeyya SELİMOĞLU[**]

Öz

Prof. Dr. Hasan Onat'ın özelde İslam Mezhepleri Tarihi, Çağdaş İslam Akımları ve Sosyal Bilimler Metodolojisi ile ilgili kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca bilimsel araştırmalarında ulaştığı bulguları TV ve radyo programları aracılığıyla ve sosyal medya yoluyla kamuoyu ile paylaşmıştır. Onat, son yıllarda (yedi-sekiz yıldır) fikirlerin geniş kitlelere ulaşmasında etkili olan sosyal medya platformlarından Twitter'ı aktif bir şekilde kullanmıştır. Onat'ın sosyal medyada fikrî ve felsefî derinliğe sahip paylaşımları geniş bir kitleye hitap edebilmiştir. Bu paylaşımlarda öne çıkan temalar adalet, özgürlük, İslam ortak paydası, insan-insan, insan-tabiat, insan-Allah, insan-din, din-mezhep ilişkisine dair konular olarak sınıflandırılabilir. Gündemi yakından takip eden Onat, gündeme ilişkin değerlendirmeleri içeren paylaşımlarda da bulunmuştur. Bu makalemizde Hasan Onat'ın 2014-2020 yılları arasında yukarıda belirtilen hususlardaki paylaşımlarını temalarına göre sınıflandırıp tahlil edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, Twitter, Din/İslam, İnsan, Mezhepler.

Abstract

Prof. Dr. Hasan Onat was a scientist whohad books and articles on the history of Islamic sects, contemporary Islamic movements and the methodology of social sciences and who shared hisscientific research findings with the public through TV and radio programs and through social media. Onat had actively usedTwitter, one of the social media platforms that has been effective in reaching large masses of ideas in recent years (seven to eight years).Onat's posts on social media with intellectual and philosophical depth appealed to a wide audience.The themes prominent in these posts can be classified as justice, freedom, the common denominator of Islam, human-human, human-nature, human-God, human-religion, religion-sect relationship. Having kept up with the political and social agenda closely, Onat also shared comments on it. In this article, we will classify and analyze Hasan Onat's shares on the above-mentioned issues between 2014-2020 according to their themes.

Key Words: Hasan Onat, Twitter, Religion/Islam, Human, Sects.

[*] Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, orcid.org/0000-0002-5620-9597, e-mail: nurfatma67@gmail.com.

[**] Arş. gör., Kırıkkale Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Kırıkkale, Türkiye, orcid.org/0000-0002-4063-6885, e-mail: sumeyyeselimoglu@kku.edu.tr.

Başvuru | Submission	Kabul | Accept	Yayın | Publish
09.05.2021	21.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.935408

GİRİŞ

Hasan Onat, sosyal medya platformlarından Twitter uygulamasını 2014 yılının Temmuz ayında kullanmaya başlamış fakat bir müddet herhangi bir paylaşım yapmamıştır. İlk paylaşımları 2015 yılının Nisan ayında başlayan Onat'ın ahirete irtihal ettiği 2020 yılının Eylül ayına kadar aktif şekilde bu uygulamayı kullandığını görmekteyiz. 04.04.2015 tarihinde ''Hayatın anlamının yaratıcılıkta olduğunu fark edemeyenler, yakarak, yıkarak, yok ederek ve öldürerek hayatı anlamlı kılmaya çalışırlar.''[1] şeklinde ilk tweetini paylaşan Onat, bu yıl içerisinde belirli aralıklarla toplamda 27 adet tweet paylaşmıştır. 2016 yılının ilk tweeti ise 02.01.2016 tarihinde "'Kalp mühürlenmesi', insanın duyarsızlaşması ve çelişkileri görememesidir. Hayal ve hakikat arasındaki farkı fark edememek bir felakettir''[2] olmuştur. 2016 yılında toplamda 139 tweet paylaşan Onat'ın twitter uygulamasını daha aktif kullanmaya başladığını görmekteyiz. Özellikle ilerleyen yıllarda bu sayılar daha da artmış ve 2017 yılında 484 tweete ulaşmıştır. Bu yılın ilk tweeti ise şu şekildedir: ''Şiddet-terör önce aklı etkisizleştirir ve insanı insan yapan kurucu ilkeleri yok eder; onun ne dini ne imanı olur. İnsan yok ise din olur mu?''[3] 2018 yılının ilk tweeti: ''Müslümanların 'gelenek'le bağları kopmuştur; bu sebepten gelenek kutsallaştırılmakta ve eleştirel düşüncenin gelişmesine tahammül edilmemektedir.''[4] şeklindedir. Bu yıl toplam 457 tweet paylaşmıştır. 2019 yılında ise yeni yılın ilk günü iki tweet olmak üzere toplamda 415 tweet paylaştığı görülmektedir. Bu yılın ilk iki tweet'i şöyledir:

''Yeni yılın ilk gününde okuduğum ilk kitap: Cengiz Aytmatov'un *Kassandra Damgası.* Büyük Kafa'larla insanı, insanın serüvenini, anlam arayışını anlamaya çalışmak insana yeni ufuklar açıyor. İnsan

[1] Hasan Onat, ''Hayatın anlamının yaratıcılıkta olduğunu fark edemeyenler.... çalışırlar'', *Twitter* (4 Nisan 2015, 06:53).
[2] Onat,''Kalp mühürlenmesi', insanın duyarsızlaşması .... felakettir'', *Twitter* (2 Ocak 2016, 02:28).
[3] Onat, ''Şiddet-terör önce aklı etkisizleştirir ....din olur mu?'', *Twitter* (1 Ocak 2017, 01:37).
[4] Onat, ''Müslümanların 'gelenek'le bağları kopmuştur ..... edilmemektedir.'', Twitter (1 Ocak 2018, 04:59).

için 'kötülük kaynağı' olmak kader değil; isteyen 'iyi' olabilir..."[5] "Hemen her insanda, her olay ve olguyu, biraz da 'işine geldiği' gibi anlama eğilimi vardır. Kendimizi kandırmamak için sadece 'doğruyu', hakikati esas almalı; her şeyi, ama her şeyi anlamaya çalışırken sabırlı, samimi ve adaletli olmayı başarmalıyız."[6]

2020 yılında ise 'Kötü' üzerinden, başkalarının yanlışları üzerinden kendisine alan açmaya çalışanlar, 'kötü"nün iyi'si olmaktan daha ileri gidemezler. İyilik, doğruluk ve güzellik uğruna adaletle yarışmak 'iyi'nin daha iyisine, 'güzel'in daha güzeline talip olmayı gerektirir..."[7] şeklindeki ilk tweetle beraber toplamda 455 tweet paylaştığını görmekteyiz.

Hasan Onat'ın 2015 yılından vefat ettiği 26 Eylül 2020 tarihine kadar toplamda 1977 adet tweet paylaştığını tespit etmekteyiz. Onat'ın paylaşımlarının her biri fikrî ve felsefî açıdan oldukça derinlikli ve üzerinde düşünülmüş özlü fikirleri içermektedir. Paylaşımların pek çoğu muhteva ve konu bakımından birbiriyle ilişkili ve iç içe geçmiş olmalarıyla dikkat çekmektedir. Bu nedenle çalışmamızda birbiriyle yakından ilişkili olan tweetleri özgürlük-adalet, metodoloji, din-mezhep ilişkisi, insan ve toplum-devlet olmak üzere beş ana başlıkta tasnif etmeye ve toplamaya çalıştık. Ancak bu başlıkların altında konumlandıramadığımız birtakım paylaşımlarına ise genel konular başlığı altında yer verdik.

Belirttiğimiz gibi paylaşımları incelediğimiz zaman içerik olarak benzerlikler dikkat çekmektedir. İstisna olmakla birlikte benzer tweetlerin tekrar paylaşıldığı da görülmektedir. Bu durum Onat'ın tekrara düşmek pahasına bazı konuları daha fazla önemsemiş ve tekrar gündeme getirmiş olduğunu düşündürmektedir. Onat'ın düşünce dünyasını yansıtan, zihinsel olarak aktif şekilde ilgilendiği konulara yönelik paylaşımlar yapmasının yanı sıra gündemi yakından takip ettiği ve güncel meseleler ile ilgili de paylaşımlar yaptığı görülmekte-

---

[5] Onat, "Yeni yılın ilk gününde okuduğum ilk kitap .... olabilir", *Twitter* (1 Ocak 2019, 06:05).

[6] Onat, "Hemen her insanda, her olay ve olguyu ...başarmalıyız.", *Twitter* (1 Ocak 2019, 06:26).

[7] Onat, "'Kötü' üzerinden, başkalarının yanlışları ... gerektirir.", *Twitter* (1 Ocak 2020, 08:44):

dir. Ancak güncel olaylara temas eden paylaşımları içi boş tartışmalara kurban etmemiş, entelektüel düzeyini ve zihnî yapısını işin içine katarak konuya yeni bir boyut(lar) kazandırmıştır. Onat, tweetlerin birçoğunu doğrudan paylaşmakla beraber bazıları için ''Kurucu İlke, Hassas İlke, Kurucu ve Hassas İlke, Farkındalık, Çıkış Yolu, Uyarı, Tarihi Tecrübe, Birlikte Düşünelim, Yol Ayrımı Sorusu ve Farkındalık Sorusu'' gibi üst başlıklar kullanma ihtiyacı hissetmiş ve bu şekilde paylaşımların önemini vurgulamıştır. Onat'ın paylaşımlarının bir kısmında metaforik bir dil kullandığını görmekteyiz. Su, toprak, nehir, çiçek tozu gibi çeşitli metaforlar ile vermek istediği mesajı daha etkili hale getirmiştir. Bu yönüyle öne çıkan bazı paylaşımlar şu şekildedir:

''Tohum koşullar uygun olunca çatlar; kök salıp hayata tutunur, filiz verir, büyür; hayat için yeni tohumlar hazırlar. 'Söz' de tohum gibidir.'' [8]

''Çorak toprakta nasıl çiçek yetişmezse; cehaletin, zulmün ve tembelliğin meşrulaştırıldığı, teşvik edildiği yerde de insanlık gelişemez''[9]

''Göl yerinde su eksik olmaz; su hayattır. Sel önüne kattığı her şeyi alır götürür; insan denizin ortasında susuzluktan ölebilir..''[10]

''Şifahi kültüre dayalı birikim sadece malumattır. Malumatsız ilim olmaz, fakat çiçek tozları nasıl bal değilse,malumat da ilim/bilim değildir.'' [11]

''Bir ırmağın başlangıç noktasını görmeden, onun denize doğru serüvenini asla anlayamazsınız. Her şey değişerek, dönüşerek akar...''[12]

''Denize doğru değişerek, farklılaşarak akan nehirler üzerinde biraz düşünebilirsek, hem 'insan'ın 'oluş' halinde oluşunu, hem de mezhep, cemaat, tarikat gibi oluşumların insan ürünü olduğunu ve

[8] Onat, ''Tohum koşullar uygun olunca çatlar; kök salıp hayata ... gibidir.'', *Twitter* (21 Mayıs 2017, 11:47).
[9] Onat, ''Çorak toprakta nasıl çiçek yetişmezse ... gelişemez'', *Twitter* (28 Şubat 2017, 06:40).
[10] Onat, ''Göl yerinde su eksik olmaz ... ölebilir.'', *Twitter* (2 Eylül 2018, 10:13).
[11] Onat, ''Şifahi kültüre dayalı birikim sadece ... değildir.'', *Twitter* (2 Kasım 2016, 10:27).
[12] Onat, ''Bir ırmağın başlangıç noktasını ... akar..'', *Twitter* (21 Nisan 2018, 05:56).

asla 'din' ile özdeşleştirilemeyeceğini daha iyi anlayabiliriz. Gelenek din değildir.'' [13]

''Çiçek tozları olmadan bal olmaz; fakat çiçek tozları bal değildir. Arı çiçeklerden topladığı özleri özel bir işlemden geçirerek bal yapar. Bilim insanı da malumattan yararlanır ve bilimsel bilgi üretir; malumat ilim/ bilim değildir.'' [14]

Paylaşımlarda tespit edebildiğimiz diğer öne çıkan özellikler ise 2018 yılında yapılan paylaşımların anlam, anlamak ve anlam arayışı hakkında yoğunlaşmış olmasıdır. Ayrıca Onat'ın vefat ettiği 2020 yılında sıra dışı bir şekilde hayat, hayatın anlamı ve yaşamakla ilgili paylaşımlar öne çıkmıştır.

1. ÖZGÜRLÜK VE ADALET

Bu başlık altında Hasan Onat'ın paylaşımlarında önem verdiği anlaşılan özgürlük ve adalet kavramlarının kısaca tanımı yapıldıktan sonra bu konuyla ilgili yapılan paylaşımların özelliklerine değinilecektir. Özgürlük, herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu olarak tanımlanır. Her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumudur.[15] Adalet ise Arapça adl kökünden türeyen davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit gibi manalara gelen bir mastar isimdir. Adâlet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde genellikle "düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır.[16] Onat'ın bu iki kavrama verdiği önem paylaşımlarında görülmektedir. O, bu kavramlar hakkında tespitlerde bulunmuş ve insan olmanın kurucu ilkesi olarak bu kavramları öne çıkarmıştır. Adaleti aynı zamanda tanrısal yaratmanın, aklın

---

[13] Onat, ''Denize doğru değişerek, farklılaşarak akan nehirler ... değildir.'', *Twitter* (24 Temmuz 2018, 11:54).

[14] Onat, ''Çiçek tozları olmadan bal olmaz; fakat çiçek tozları ... değildir.'', *Twitter* (30 Haziran 2019, 10:33).

[15] *Güncel Türkçe Sözlük*, ''Özgürlük'', (Erişim 20 Nisan 2021).

[16] Mustafa Çağrıcı, ''Adalet'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 20 Nisan 2021).

ve bilimin kurucu ilkesi olarak nitelemiş, insan olmanın, insanla ilgili her sürecin kök ilkesi olarak adaleti işaret etmiştir;:

''Adalet varoluşun,aklın,bilimin ve insan olmanın kurucu ilkesidir; her insan yaratılışı gereği 'adalet'in ne olduğunu bilir, isterse adil olur.'' [17]

''Adalet, 'insan olmak'la ilgili bütün süreçlerde, nirengi noktası ve kurucu ilkedir. Adaletle anlama ortadan kalktığı zaman, her hususta, övmek veya yermek, savunmak veya reddetmek için malzeme bulmak hiç de zor değildir...'' [18]

Adalet ve özgürlük kavramlarını genellikle birlikte kullanan Onat, bu iki ilkeyle beraber insan hayatının anlam kazanacağını ve toplumların refahının da bu kurucu ilkelerin hayata geçirilmesi ile doğru orantılı olduğunu belirtmiştir. Ona göre adalet, her şeye hak ettiği değeri vermek, her şeyi yerli yerine koyabilmek demektir. Adalet ve özgürlüğün yaşam biçimi haline getirilmesiyle yüksek güven kültürünün oluşacağına vurgu yapmış ve aksi olduğu zaman toplumların çöküşünün hızlanacağını ifade etmiştir:

''Yaratmanın kurucu ilkesi olan adalet, bir yaşam biçimine dönüştüğü zaman, yüksek güven kültürü yaratılır; bireysel ve toplumsal planda 'dosdoğru olmak' doğal bir durum haline gelir. Bir toplumda hukuk unutulur, 'güven' kaybolursa, para ürker, bilim de o toplumu terk eder...''[19]

''Toplumların huzuru da, refah, mutluluk ve gelişmişlik düzeyi de en temelde özgürlük ve adalete verilen önemle doğru orantılıdır. Özgürlük yoksa bilim de yoktur...'' [20]

İslam'ın özgürlük ve adaleti esas aldığına dikkat çeken Onat, her insanın yaratılış gereği bu ilkelere sahip olduğunu ancak bunun farkında olup, hayata geçiremediklerini belirtmiştir. Özellikle Müslü-

---

[17] Onat, ''Adalet varoluşun,aklın,bilimin ve insan olmanın ... olur.'', Twitter (31 Ağustos 2016, 10:28).

[18] Onat, ''Adalet, 'insan olmak'la ilgili bütün süreçlerde ... değildir...'', *Twitter* (5 Ağustos 2019, 10:32).

[19] Onat, ''Yaratmanın kurucu ilkesi olan adalet, bir yaşam ... terk eder.'', Twitter (15 Nisan 2019, 10:43).

[20] Onat, ''Toplumların huzuru da, refah, mutluluk ve gelişmişlik düzeyi de ... yoktur...'',*Twitter* (17 Ekim 2018 13:32).

manların bu kurucu ilkelerle aralarındaki bağın koptuğunu ve yaşanan sorunların temelinde özgürlük ve adalet bilincinin gelişmemiş olmasının yattığını ifade etmiştir. O, adalet ilkesinin yüksek güven kültürünün oluşmasında paradigma niteliği taşıdığını düşünmektedir ve devletin eğer bir dini olacaksa bunun adalet olması gerektiğine dikkat çekmiştir. İslam coğrafyasının üzücü tablosu karşısında Müslümanların özgürleşmeye ve adil olmaya ihtiyacı olduklarını ise şu şekilde tespit etmiştir;

"İslam coğrafyasının en temel sorunu özgürlük ve adalettir. Ezilmişlik duygusuyla bütünleşen özgürlük yoksunluğu, yaratıcılığı da yok ettiği için, tepkiselliğin, şiddetin ve nefretin yaşam biçimine dönüşmesini kolaylaştırır. Oysa İslam hayatı, özgürlüğü ve adaleti esas alır.." [21]

"Özgürlük ve sorumluluk bilinci kaybolunca, şiddet ve korku bir tür yaşam biçimine dönüşmeye başlar." [22]

Hasan Onat, insan olmanın kurucu ilkeleri olarak nitelediği bu kavramlarla ilgili bilincin gelişmediği sürece insanın İslam ile arasındaki bağın da sağlıklı şekilde kurulamayacağını ve din algısının yanlış şekillenebileceğini belirtmiştir. İslam alimlerinin makâsıd-ı hamse olarak formüle ettikleri hususları hayat, adalet ve özgürlük olarak üçlü bir tasnife tabi tutarak yeni bir makâsıd düşüncesi oluşturmuştur. O, makâsıd-ı hamse olarak ele alınan noktaların bu şekilde üçlü bir tasnifle özetlenebileceğini ifade etmiştir. [23]

"Özgürlük bilinci gelişmemiş kişi ve gruplar,dinin insan hayatına anlam kazandırmak ve insanı özgürleştirmek için var olduğunu asla anlayamaz." [24]

---

[21] Onat, "İslam coğrafyasının en temel sorunu ... esas alır..", Twitter (17 Şubat 2019, 11:29).

[22] Onat, "Özgürlük ve sorumluluk ... başlar.", *Twitter* (5 Ekim 2015, 10:40).

[23] Prof. Dr. Hasan Onat'ın özgürlük ve adalet ile ilgili görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz; Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği,* (Ankara: Endülüs Yayınları, 2019), 71-133.; Onat, "Dinî Çoğulculuk, Din Özgürlüğü, Din-Cihat İlişkisi Bağlamında Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu: Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü, *Bütün Boyutlarıyla Din",* ed. Murat Sülün, (İstanbul: Rumuz Yayınevi, 2016) 353-374.; Onat, "Din İnsanı Özgürleştirir", "Yüksek Güven Kültürü, Adalet Olmadan İnsanlık olmaz", (Erişim: 21 Nisan 2021).

[24] Onat, "Özgürlük bilinci gelişmemiş ... anlayamaz.", *Twitter* (16 Temmuz 2016, 08:15).

''Her şeyi tüketilecek "nesne" olarak görmek, nesnelere tahakküm ettiğini zannederken, onların egemenliğine mahkum olmak demektir. Özgürlük bilinci gelişmemiş insan her şeye, ama her şeye tanrısal güç yükleyebilir...'' [25]

2. METODOLOJİ

Yöntem, bir amaca erişmek için izlenen, tutulan yol, usul, sistem, prosedür ve metottur. İnsanın aklıyla güvenilir bilgiye ulaşmak için takip ettiği bir yoldur. Diğer bir deyişle sistematik düşünme tarzıdır. İnsan dış dünyadan gelen verileri beş duyu ile fark eder ve onların anlamlarını bulmaya çalışır. Yöntemin temelinde ise insan beyninin gelen verileri analiz ederek anlamlandırması vardır. [26] Hasan Onat, bilimsel çalışmalar başta olmak üzere yöntem/metodoloji'ye çok önem vermiş ve bu konuda çeşitli çalışmalar kaleme almıştır. Ona göre insan, hayatın her alanında bir yönteme ve bu sayede elde edilen güvenilir bilgiye sahip olmalıdır. İnsanın kendini gerçekleştirme sürecinde ve geleceğin inşasında bireyin yanı sıra toplumların da ihtiyacı olan yegâne şey yöntem bilgisine sahip olmaktır. Paylaşımlarda yöntem anlayışının öne çıktığı tweetlere metodoloji genel başlığı altında geçmiş-gelecek, din-bilim, bilgi, eleştirel düşünce ve akıl temalı alt başlıklarda yer vereceğiz.

2.1. Geçmiş-Gelecek İlişkisi

Geçmiş ve gelecek ilişkisi olarak isimlendirdiğimiz bu başlık altında Onat'ın geçmiş ve tarih arasındaki fark, tarih bilgi ve bilinci, geleceğin inşası, süreç algısı gibi konularda tarihin aynı şey olmadığına yapılan vurgudur.O, geçmişi yaşananların bütünü olarak değerlendirirken tarihin bir inşa faaliyeti olduğu ayrımını sık sık dile getirmiş ve bu ikisi arasındaki ilişkinin önemine dikkat çekmiştir. Geçmiş ve tarih arasındaki ilişkinin anlaşılmaması bireylerin kişisel hayat-

[25] Onat, ''Her şeyi tüketilecek "nesne" olarak görmek ... yükleyebilir.'', *Twitter* (5 Ağustos 2020, 09:11).
[26] Onat, ''İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları'', *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, (2017), 55.

ları, toplumların geleceği ve din anlayışı noktasında birtakım açmazlara ve sorunlara sebep olmaktadır. Bu konuyla ilgili yapmış olduğu değerlendirmeler ise şu şekildedir;

''Tarih", geçmişten intikal eden bilgi, belge ve bulgulara göre gerçekleştirilen bir inşadır.Tarih, her daim yeniden inşa edilir.''[27]

''Tarih "geçmiş"ten gelen bilgi,belge ve bulgularla inşa edilir.Gerçeklerden uzak bir tarih anlayışı toplumsal bütünleşmeyi imkansız kılar.''[28]

''Geçmiş" ve "tarih" aynı şey değildir."Tarih" geçmişten intikal eden bilgi,belge ve bulgularla yapılan "geçmiş"le ilgili bir inşa/söylemdir.'' [29]

Onat, zihinlerdeki geçmiş algısına yönelik yanlış tasavvurların geleceği de olumsuz yönde etkileyeceğine değinmiştir. Bu konuda ağaçların güçlerini köklerinden alması metaforuna yer vermiş ve geçmişi bilmeyenlerin geleceklerini inşa edemeyeceklerini ifade etmiştir. Onun zihin dünyasında geçmişi reddetmekten ziyade dürüstçe, adaletli, sağlıklı ve doğru bir şekilde anlamak vardır. İnsanın ve toplumun geleceğini ancak bu şekilde mümkün görmektedir. Gelecekte insanın özne konumunda olabilmesinin ve evrensel ölçekte bilim üretebilmesinin geçmişten güç alarak gerçekleşebileceğini düşünmektedir ve bunu destekleyen tweetler paylaşmıştır;

''Geçmişini iyi bilmeyen, kendi köklerinden beslenemeyen toplumlar rüzgara göre şekil alır ve çok kolay savrulur... Ağaç kökleri kadar sağlam olabilir.'' [30]

''Geçmişi bilmek, doğru anlamak demek, bize intikal eden mirasımızla hesaplaşarak, yüzleşerek, doğruları ve yanlışları ayırt etmek, evrensel boyut taşıyan kökler üzerinde, özü koruyarak, insanlığın tecrübesinden de yararlanarak kendi geleceğimizi inşa etmeye çalışmak demektir...''[31]

---

[27] Onat, ''Tarih", geçmişten intikal ... edilir.'', *Twitter* (2 Aralık 2015, 10:01).
[28] Onat, ''Tarih "geçmiş"ten gelen ... kılar.'', *Twitter* (12 Ekim 2016, 08:03).
[29] Onat, ''Geçmiş" ve "tarih" aynı şey ... söylemdir.'', *Twitter* (19 Kasım 2016, 10:34).
[30] Onat, ''Geçmişini iyi bilmeyen, kendi köklerinden ... olabilir.'', *Twitter* (5 Ocak 2019, 16:33).
[31] Onat, '' Geçmişi bilmek, doğru anlamak ... demektir.'', *Twitter* (5 Ocak 2019, 17:51).

"Her ne sebeple olursa olsun geçmişteki gerçekler çarpıtılarak, tahrif edilerek, görmezlikten gelinerek inşa edilen bir tarih ne toplumu birleştirebilir, ne de insanlara gelecekle ilgili doğru bir istikamet yakalama imkânı sunabilir... Tarih anlam ve önemini gerçeklerden alır."[32]

Onat, Müslüman gelenekteki geçmiş ve tarih algısının sağlıklı olamayışının süreçleri okuyamamaktan kaynaklandığını tespit etmiş ve geleceğe dair belirsizliklerin artmasıyla birlikte geçmişin daha fazla kutsallaştırıldığını ifade etmiştir.

"Müslüman gelenekte "süreç" algısı sorunludur. Geçmişi doğru anlayabilmek ve gerekli dersleri çıkarabilmek için süreç okumayı bilmek gerekir." [33]

Geçmiş, yaşanmış ve bitmiştir ancak buna rağmen vazgeçilemezdir. Çünkü insanlar geçmişteki veriler ve deneyimlerle bugünlerini inşa ederler. Geçmişi "muazzam bir hazine" olarak niteleyen Onat, geçmiş ile tarih arasındaki mesafenin yok olmasına karşın bu birikimin eleştirel düşünceyle ele alınıp, değerlendirilmesi sayesinde güvenli bir geleceğin inşa edilebileceğine işaret etmiştir. Ayrıca geçmişe mahkûm olmaktan kurtulmak için dört maddelik bir öneri sunmuştur;

"Maziye mahkum olmaktan kurtulabilmek için; 1) Hayatın geleceğe doğru aktığını, 2) "Geçmiş"in de her daim yeniden inşa edildiğini, 3) Yaratıcı yetilerini yitiren birey toplumların geçmişi kutsallaştırdıklarını, 4) Eskilerin kavgasını sürdürmenin akıl işi olmadığını bilmek gerekir."[34]

2.2. Din-Bilim İlişkisi

İslam Medeniyetini, negatif dini düşünce olarak değerlendiren ve din ile bilim arasındaki ilişkiyi Avrupa merkezli görmek isteyenlerin İslam'da akılcılığın ve bilimin olmadığını iddia ettiklerini üstelik bunun sebebini de İslam'la ilişkilendirdiklerini görmekteyiz. Avrupa'da

---

[32] Onat, "Her ne sebeple olursa olsun geçmişteki ... alır.", *Twitter* (4 Ocak 2019, 11:46).
[33] Onat, "Müslüman gelenekte ... gerekir.", *Twitter* (8 Kasım 2017, 12:15).
[34] Onat, "Maziye mahkum olmaktan kurtulabilmek için ... gerekir.", *Twitter* (15 Eylül 2020, 09:36).

bilimin yükselişi kiliseyle olan tabir-i caizse savaşın kazanılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle din, bilimin önünde engel olarak görülmüştür. Din ile bilim arasında uyuşmazlık olduğu düşüncesine İslam medeniyetinde de rastlamaktayız. Onat, paylaşımlarında bu yanlış kanaate dair tespitler ve önerilerde bulunmuştur. Din ile bilimin birbirinin alternatifi olmadığını, işbirliği yapmaları gerektiğini ve insanlığın geleceğinin yeni bir bilim paradigmasına bağlı olduğunu şöyle ifade etmiştir;

"İnsanlığın mutluluğu din ve bilimin işbirliği yapmasına bağlıdır;din ve bilim birbirinin alternatif değil;çatışmamalı..." [35]

"İnsanlığın geleceği yeni bir bilim paradigmasına, daha insani teknolojiye, din ve bilimin işbirliğine bağlıdır. Güç zehirlenmesi öldürür."[36]

Onat, İslam'ın kendini akılla temellendiren ve bilimi teşvik eden bir din olduğunu dile getirmiştir. Kur'an, bilimi, bilgiyi ve düşünmeyi telkin etmiş, Hz. Peygamber de ilmi, "müminin yitik malı" olarak nitelemiştir. O, salih amelin zirvesi olarak bilim ve sanatı işaret etmiş ve bu güce sahip olunmadan din ve medeniyetten söz edilemeyeceğini iddia etmiştir. Ayrıca bilim, insanın özgür, onurlu ve mutlu olmasını sağlar. Aynı şekilde dinin amaçları da bu doğrultudadır. Bu nedenle insanın hayatını, mutluluğunu ve geleceğini esas alan din ve bilimin birlikte hareket etmesi insanlığın geleceği açısından büyük önem arz etmektedir. Bunu açıklayan tweetleri şöyledir;

"İslam gibi kendini akılla temellendiren, aklı sorumluluğun ön koşulu olarak belirleyen ve bilimi teşvik eden bir din için, "din-bilim çatışması" gibi bir sorun olmaz."[37]

"Din-bilim çatışması İslam'ın sorunu değildir; Müslümanların da sorunu olmamalıdır. Kur'an, düşünmemizi, her konuda delillere dayanmamızı ister; Hz. Muhammed'in ifadesiyle "ilim/bilim talep etmek, kadın erkek her Müslüman'a farzdır."[38]

---

[35] Onat, "İnsanlığın mutluluğu din ve bilimin ... çatışmamalı.", *Twitter* (18 Aralık 2016, 13:45).
[36] Onat, "İnsanlığın geleceği ... öldürür.", Twitter (29 Ekim 2017, 06:18).
[37] Onat, "İslam gibi kendini akılla temellendiren, ... olmaz.", *Twitter* (11 Kasım 2019, 11:33).
[38] Onat, "Din-bilim çatışması İslam'ın sorunu değildir; Müslümanların ... farzdır.", *Twitter* (10 Kasım 2019, 08:06).

Onat, din ve bilimi güven olarak nitelemekte, bilimin önemsenmediği ve din ile çatıştığı yerde insanın ve toplumun çeşitli sorunların altından kalkamayacağını düşünmektedir. İnsanın insanca yaşaması için din ve bilimin özgürleşmesi gerektiğini, cehaletin vereceği zararlardan korunabilmenin ve tarih sahnesinde özne konumuna yükselebilmenin çıkış yolu olarak din ve bilimin işbirliğini önermektedir.

"Dinin ve bilimin özgürlüğe, insanın insanca yaşamasına katkı sağlayabilmesi için tahakküm aracına dönüşmemesi gerekir; sorumluluk bilinci gelişmemişlerin insafına bırakılırsa, meşrulaşan cehaletin sonuçlarını kestirmek mümkün olmaz..."[39]

"Aklın ve bilimin önemsenmediği, itibar görmediği her yerde din yok olmazsa bile temel işlevlerini yitirir; insanın mutluluğu din ve bilimin işbirliğine bağlıdır."[40]

"Güven, varoluşsal bir ihtiyaçtır; insan yaşamak için güvenli alanları keşfetmek, hatta yaratmak zorundadır. Din ve bilim "güven" demektir."[41]

2.3. Bilgi

Bilgi, İslâmî terminolojide genel olarak *el-ilm* ve *el-ma'rife* terimleriyle ifade edilen daha ziyade bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki ilişki, yahut bilme eyleminin belli bir ifade şekline bürünmüş sonucu olarak anlaşılmıştır. Aynı şekilde sonuç olarak "bilinmiş" olduğu için bilginin *mâlûmat* kelimesiyle de karşılandığı görülür. [42] Bilgi, kendi varlığının farkında olan insanın, hem kendisini hem etrafında olup bitenleri hem de evreni anlama ve anlamlandırma çabasının sonucu olarak bilme faaliyetini anlamlı kılan, bilme eyleminin karşılığı olan her şeydir.[43] İnsanın varlık yapısı ile ilgili olan

[39] Onat, "Dinin ve bilimin özgürlüğe ... olmaz...", *Twitter* (28 Şubat 2019, 10:02).
[40] Onat, "Aklın ve bilimin önemsenmediği ... bağlıdır.", *Twitter* (21 Eylül 2018, 10:58).
[41] Onat, "Güven" varoluşsal bir ... demektir.", *Twitter* (22 Ekim 2017, 09:53).
[42] Necip Taylan, "Bilgi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* (Erişim 20 Nisan 2021).
[43] Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kur'an ve İslami İlimlein Anlaşılmasında Tarihin Önemi,* ed. M. Mahfuz Söylemez *(*Ankara:Ankara Okulu Yayınları, 2013), 15.

bilme faaliyeti insanın geleceğini inşa etmesinde temel bir işlev görür. İnsanın sorumluluk sahibi olmasından dolayı ilk olarak neyi bilmesi gerektiği kelamcılar tarafından tartışılmış ve çeşitli görüşler ortaya atılmıştır.[44] Onat, paylaşımlarında bilginin mahiyeti, insan ve toplum için önemi ve bilgi elde edinme yolları üzerinden mesajlar vermiştir. Bilginin insan aklının işleyişi ile ilgili olduğunu ve insanın zihninde var olan anlam çerçevesi ve imkân nispetinde bunun gerçekleştiğine dikkat çekmiştir. Bilgi ile bilinen arasında anlama ve anlamlandırma farkı bulunduğunu belirtmiş, bu açıdan önemli olanın doğru ve güvenilir bilgi elde etmek olduğunu öne çıkarmıştır. Doğru ve güvenilir bilgi, insanı özgürleştirir, güç kazandırır, hayatını anlamlı kılar.

''Bilgi ile bilinen arasındaki farkı fark etmek güvenilir bilgi sahibi olmanın en alt basamağıdır. Herhangi bir şey hakkındaki bilgi o şeyin kendisi demek değildir.''[45]

''Bilgimizin kaynaklarını ve üretim süreçlerini bilmeden güvenilir olup olmadığını bilemeyiz. Güvenilir bilgi cesaretin, özgüvenin kaynağıdır.''[46]

Onat, Kur'an'da bulunan bilgi konusunda zan ile hareket etmemek ve bilmediğinin peşine düşmemek gibi tavsiye edilen hususlara dikkat çekmiştir. Bilginin kaynaklarını değerlendirirken bilgi edinme yollarını müstakil bir başlık altında ele alan ilk İslam bilginlerinden İmam Mâturîdî'nin bilgi anlayışına önem vermiştir. Mâturîdî'nin keşf, keramet ve ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul etmediğini belirtmiş ve İmam Mâturîdî'nin anlaşılmasının önemine değinmiştir.[47] O, özellikle din alanındaki bilgilerin belgelere dayalı, bilimsel olması gerektiğini savunmuş, din alanında sahip olunan bilgileri ''denize akan nehirler'' metaforuyla açıklamıştır. Din alanındaki bilgilerin değişerek, dönüşerek ve farklılaşarak sonraki nesillere ulaştığını belirtmiştir. O,

---

[44] Hüseyin Atay, ''Bilgi Teorisi (İlmin İmkanı)'', *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XXIX, (1987), 1-40.

[45] Onat, ''Bilgi ile bilinen arasındaki ... değildir.'', *Twitter* (28 Kasım 2017, 12:24).

[46] Onat, ''Bilgimizin kaynaklarını ... kaynağıdır.'', *Twitter* (30 Eylül 2017, 10:37).

[47] Mâturidi'nin bilgi anlayışı için bkz; Ebû Mansûr el- Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İsam Yayınları, 2016), 45-54.

din konusunda doğru bilginin ölçütü olarak da akıl ve vahyi kabul etmiştir.

''İslam, hayatın bütün alanlarında sağlam, doğru, güvenilebilir bilginin esas alınmasını (Ahzab 33/70), "zan" ile hareket edilmemesini (Hucurat 49/12), "en güzel"in bulunmasını (Zümer 39/18) ister. Sorumluluk bilinci, hesabını vereceğimiz her kararın, mutlaka "doğru" bilgi ile verilmesini gerektirir..''[48]

''İmam Maturidi hiçbir zaman kendisine vahiy geldiğini iddia etmedi; keşf, keramet ve ilhamı da bilgi kaynağı olarak kabul etmedi. Her insan gibi onun da doğruları ve yanlışları vardır. Ürettiğimiz sorunları kendimiz çözmek zorundayız, İmam Maturidi değil. Onu doğru anlayalım yeter.'' [49]

''Din alanında belirleyici olacak bilginin akla, Kur'an'ın kurucu ilkelerine ve varoluşun yasalarına uygun olması gerekir. Hayatın tümünde olduğu gibi "din" alanında da güvenilebilir/doğru bilgi meselesi hayati önem taşımaktadır; yanlış bilgi ile asla doğru sonuçlara ulaşılamaz.''[50]

2.4. Eleştiri ve Eleştirel Düşünce

İslam açısından bakıldığında Kur'an'ın dışındaki her türlü bilgi beşeri olarak kabul edilir. Bu nedenle tenkit ve tahlile açıktır. Müslümanlar, Kur'an'dan ve insanlığın birikiminden yararlanarak içtihat yapmışlar, düşünce üretmişler, muhtelif bilim alanlarında muazzam gelişmeler ortaya çıkarmışlardır. Ancak beşeri bilgi evrensel nitelik taşıyor ise, üretildiği zaman da, bugün de doğru olabilir. Bazı bilgiler ise üretildikleri zaman doğru ve anlamlı olmalarına rağmen, bugün doğru sayılmazlar. Bazı görüşler de üretildikleri zamanda da, bugün de yanlış olabilir. Bu doğrultuda açıkça Kur'an'a aykırı olan bir görüşün İslamî açıdan doğru ve bağlayıcı olduğu söylenemez. Âlimlerin görüşleri şayet Kur'an'a, akla ve eşyanın hakikatine uygun ise doğru

---

[48] Onat, ''İslam, hayatın bütün alanlarında ... gerektirir.'', *Twitter* (14 Şubat 2019, 22:36).
[49] Onat, ''İmam Maturidi ... yeter.'', *Twitter* (26 Ekim 2018, 22:12).
[50] Onat, ''Din alanında belirleyici olacak ... ulaşılamaz..'',*Twiter* (29 Kasım 2018, 22:12).

olabilir. Sadece Kur'an'ın dışındaki her türlü bilginin beşeri bilgi kabul edilmesi ve tenkit/tahlile açık olması eleştirel zihniyet için bir açık kapıdır.[51] Eleştirel düşünce bilginin doğruluğunu tespit etme açısından büyük önem arz etmektedir.

Onat, eleştiri ve eleştirel düşünceyi insan- insan ilişkisi ve insan-din ilişkisi açısından değerlendirmiştir. Eleştirinin açık aramak değil imkân aramak olduğun dile getirmiş ve insanı zenginleştirip, olgunlaştıracağına işaret etmiştir. [52]Eleştiri, reddetmek veya kötülemek değil aksine anlamak ve çözümlemektir. O, paylaşımlarında kendilerini dürüstçe ve samimiyetle eleştiren dostlara sahip olan insanları şanslı olarak nitelemiştir. Eleştirel düşünceye sahip insanların toplum içerisindeki ilişkilerinin sağlıklı devam edebileceğine dikkat çekmiş, insanın din ile ilişkisinde eleştirel düşüncenin önemine vurgu yapmış ve şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

" Sadece Müslümanların değil, insanlığın geleceği de eleştirel düşüncenin hayatın bütün alanlarında etkin olmasına bağlıdır; iman akılla temellendirilmediği takdirde eleştirel düşünce gelişemez ve yanlışların farkına varmak pek mümkün olmaz."[53]

"Kendisine, bilgisine, inancına güveni olmayanlar, değişmekten korkarlar; eleştiriden haz etmez, öğrenmekten mutlu olmazlar... Bizi, samimiyetle eleştirebilen dostlarımız var ise, şükredecek çok şeyimiz var demektir; eleştiri geliştirir, zenginleştirir, olgunlaştırır."[54]

2.5. Akıl

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği akıllı bir varlık olması ve akletme yeteneğine sahip olmasıdır. Akıl, insanın bilgi elde ettiği ve bilgi ürettiği bir kaynaktır. Onat, aklı insan olmanın ve sorumluluğun ön koşulu olarak tanımlamıştır. Aklın sürekli öğrenen

---

[51] Onat,"Dinî Çoğulculuk, Din Özgürlüğü, Din-Cihat İlişkisi Bağlamında Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu: Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", 357-358.

[52] Bkz; Hasan Onat, "Allah İnsanın Aklına Güvenmektedir Ya Biz?" (Erişim: 24 Nisan 2021).

[53] Onat, "Sadece Müslümanların değil, ... olmaz ", Twitter (6 Şubat 2018, 12:47).

[54] Onat, "Kendisine, bilgisine, inancına ... olgunlaştırır.", *Twitter* (11 Nisan 2019, 06:52).

yapısını "öğrenen algoritma" olarak ifade etmiş, etkin kullanıldığı sürece kendini yeniden inşa eden aklın kapasitesini artıracağını dile getirmiştir. Ancak etkin olarak kullanılmadığı sürece akıl işlevlerini yitirir. Ona göre akıl, insana verilen en büyük nimetlerdendir. İnsanın dini açıdan sorumlu olması da akıllı bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Kur'an'da akletmekten sıkça bahsedildiğini belirtmiş, dini açıdan aklı etkin kullanmanın farzların başında geldiğini söylemiştir.

Vahyin, akla destek olmak için geldiğini vurgulayan Onat, insanın varoluşsal özellikleri gereği akıl ve vahyin işbirliğini zorunlu görmektedir. Akıl, neyin makul olduğunu bilebileceği gibi aynı zamanda da sınırlıdır. Bu nedenle hüküm koyma özelliği ve yaptırım gücü bulunmaz. Allah, vahyi bu anlamda akla destek olarak göndermiştir. O, akıl düşmanlığının ve aklın itibarsızlaştırılmasının İslam'a aykırı olduğunu bunun da adaletsizlikle beslendiğini dile getirmiştir. Akıl düşmanlığını yaşam biçimi haline getirenlere Kur'an'ın bile şifa olmayacağını iddia etmiş ve bu kişileri ölü insanlardan farksız görmüştür. Bu görüşünü; " Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın"[55] " Dirilerle ölüler de bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!"[56] "Bil ki sen ölülere işittiremezsin; dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın."[57] ayetler ile temellendirmeye çalışmıştır.

Onat, aklın itibarsızlaştırıldığı toplumlarda bilimin, adalet ve özgürlüğün gelişemeyeceğini ifade etmiştir. Böyle bir toplumun yaratıcı yetilerini kaybederek nesne konumuna düşeceğini ve hayat damalarının kuruyacağını belirtmiştir. Dinî alanda da aklın önemine vurgu yapmış, İslam'ın olduğu yerde akıl düşmanlığına alan açılamayacağını dile getirmiştir. Aklî temellerden yoksun olan inancın, insanı sağlıklı bir dini hayata yönlendirmeyeceğini aksine insanı körü körüne bağlılığa savuracağını söylemiştir. Son olarak ise akıl düşmanlarının

[55]Kur'an Yolu (Erişim 24 Nisan 2021), en-Neml, 27/80.
[56]Kur'an Yolu (Erişim 24 Nisan 2021), el-Fatır, 35/22.
[57] Kur'an Yolu (Erişim 24 Nisan 2021), er-Rum, 30/52.

en büyük çelişkilerinden biri olarak bu düşmanlığın bile akılla yapıldığının farkında olmamalarını bir cehalet olarak görmüştür. Konuyla ilgili paylaşımlardan bazıları şu şekildedir:

"Kur'an nasıl Allah'ın ayet'i ise, akıl da, evren de Allah'ın ayetidir. İslam'ın olduğu yerde akıl, din ve bilim çatışmaz; işbirliği yapar."[58]

"Akıl etkin kullanıldıkça kendini geliştirir, kapasitesini artırır, daha fazla işlevsel olur; gerçek anlamda 'engelli' olmak akıl düşmanlığı yaparak kendini inkâr etmektir."[59]

"Doğru düşünmek, her zaman doğru olanı yapmak demek değildir; aklın yaptırım gücünün olmayışı akıl-vahiy işbirliğini zorunlu kılmaktadır."[60]

3. DİN-MEZHEP İLİŞKİSİ

Tarih boyunca bütün toplumlarda var olan evrensel bir olgu olarak din, insanın hem iç dünyasını hem toplumsal hayatını kuşatan, anlamlandıran ve insanın çevresiyle, evrenle ve yaratıcısıyla arasındaki ilişkisinin sınırlarını belirleyen bir disiplindir. Mezhep ise Arapça z-h-b kökünden türemiş kelime olarak gidilen yol anlamına gelmektedir. İslam dini açısından itikadî ve amelî sahadaki düşünce ekolleri diyebileceğimiz mezhepler kısa ve öz şekilde din alanındaki farklılıkların kurumsallaşması olarak tanımlanabilir.[61] Çalışmamızda bu alanların birbiri ile parça-bütün ilişkisi bakımından irtibatlı olmaları sebebiyle aynı başlık altında ilgili paylaşımları ele alacağız.

Onat'ın paylaşımlarının ağırlıklı bir kısmını din, İslam ve mezhepler hakkındaki değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Onun temelde vermek istediği mesaj yaşanan geçmişte ve günümüzde dinî yaşam ile ilgili problemlerin esasen din'in kendisinden kaynaklanmadığıdır. Çünkü din, insanı yüceltir, yüksek güven kültürünün yaratılması ve

---

[58] Onat, "Kur'an nasıl Allah'ın ayet'i ise, ... yapar.", *Twitter* (8 Nisan 2016, 12:21).

[59] Onat, "Akıl etkin kullanıldıkça ... etmektir.", *Twitter* (3 Aralık 2017,09:40).

[60] Onat, "Doğru düşünmek, ... zorunlu kılmaktadır.", *Twitter* (17 Ekim 2017, 12:10).

[61] Onat, Hasan, Kutlu, Sönmez (ed.), *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı,* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), s.42.; İlyas Üzüm, "Mezhep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 23 Nisan 2021).

içselleştirilmesini sağlar. Din, temelde bireyseldir ve adalet ile özgürlüğün olduğu ortamlarda işlevlerini sağlam şekilde yerine getirebilir. Ancak dini alandaki bilgi boşluğu ve çarpık zihniyetlerin yansıması dinin akılla irtibatının kopmasına sebep olmaktadır. Onat, sorgulama süreçleri ve eleştirel düşünmenin etkinleştirilmediği takdirde dini alandaki bilgi boşluğunun çeşitli sorunları doğuracağını ifade etmiştir. Bu sorunların başında geleneğin dinleştirilmesi, mezheplerin dini temsil eden yegâne kurumlar olarak kabul edilmesi ve din istismarının gün yüzüne çıkmasını sayabiliriz. O, din alanındaki kafaları karıştıran problemlerden kurtulmak için başlangıç noktası olabilecek birtakım ilkeleri önemsemiş ve onları şu şekilde öne çıkarmıştır:

"Din alanında kafa karışıklığından kurtulmak için beş ilke:1. İslam'da akla aykırı hiçbir şey yoktur. 2. Bütün mü'minler iman bakımından eşittir. 3. Amel ve iman ayrıdır. 4. Kur'an'ın dışındaki bilgiler insan ürünüdür. 5.Hz. Muhammed "örnek"tir.Bu ilkelerin kaynağını merak edenler, büyük âlim Ebu Hanife'nin *el-Âlim ve'l-Muteallim* isimli eserini okuyabilirler. Ebu Hanife'ye durup dururken "İmam A'zâm" denilmemiş..."[62]

Daha önce de ifade edildiği gibi insanın hayatına anlam katmak ve rehberlik etmek için gönderilen son ilahi din İslam'dır. Onat, paylaşımlarında İslam'ın temel ilkelerine, insanlara vermek istediği mesajlara ve İslam'ın doğru anlaşılmasının önemine dikkat çekmiştir. O, İslam'ın hayatı ve barışı esas alan bir din olmasına karşın yanlış din anlayışının sebep olduğu sorunlara değinmiş ve faturanın İslam'a kesilmesinin yanlışlığını vurgulamıştır.İslam'ın temel maksatlarını hayat, adalet ve özgürlük olarak üçlü şekilde formül etmiş ve bunu makâsıd-ı selâse olarak isimlendirmiştir. İslam'ı, iyi insan olma projesi olarak tanımlamış ve amacının ilkeli insan inşa etmek olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca o, inanç konusunda imanın bireysel olduğun sık sık tekrarlamış ve imanın ve sorumluluğun bireysel olduğu bilincine sahip olmayı önemsemiştir. İslam'ı doğru anlamak için akıl ve vahyin işbirliğinin gerekli olduğunu şöyle ifade etmiştir.

---

[62] Onat, "Din alanında kafa karışıklığından ... denilmemiş.", *Twitter* (6 Temmuz 2020, 08:26).

"İslam'ın insanı insan yapan yüksek evrensel ilkelerine, Müslümanlar pek fark etmeseler de, bütün insanlığın şiddetle ihtiyacı vardır."[63]

"İslam şeffaf, akıl temelli bir dindir; doğru anlaşılması "din" tüccarlarını işsiz bırakır. "İslam'ı doğru anlama gayreti neden fitne olsun ki?"[64]

Onat, İslam'ı mezhep, cemaat ve tarikat yapıları üzerinden okumanın doğru olmadığını düşünmektedir. Çünkü İslam'a göre seçilmiş şahsiyetler veya gruplar yoktur. İslam, insanın fıtratını esas alan, akılla temellendirilmiş ve tanrı-insan ilişkisinde aracıya yer vermeyen bir dindir. Hâlihazırdaki İslam toplumunun açmazlarına baktığımız zaman mezheplerin dinin yerine ikame edilmesi gibi bir sorunla karşılaşmaktayız. Oysa mezheplerin dinin anlayış biçimi oldukları fark edilse medeniyetimizde birer zenginlik ve çeşitlilik oldukları görülecektir. Paylaşımlarda üzerinde en çok durulan konulardan birisi mezheplerin dinin anlayış biçimleri oldukları, dini tekellerine alamayacaklarıdır. Mezheplerin beşer ürünü oldukları anlaşıldığı zaman din üzerinden yapılan ayrımcılıklar, şiddet, terör ve en önemlisi tekfir mekanizması büyük oranda güç kaybedecektir. Sorunlar aslında mezheplerden değil onları dinleştiren çarpık zihniyetten kaynaklanmaktadır. Bu zihniyet yok olmadan ne yazık ki çatışmanın önüne geçebilmek mümkün görünmemektedir. Onat'ın bu noktada önemsediği "İslam Ortak Paydası" bilgi ve bilinci Müslümanların birlik ve beraberliğini güçlendirmek açısından oldukça önemlidir. [65] Ortak payda bilincinin gelişmesi, mezheplerin İslam dünyasında birer zenginlik vesilesi olmasına katkı sağlayacaktır. Onat, Tevhid-Ahiret-Nübüvvete inanan kimselerin Müslüman olduğunu, kendisini İslam dairesi içinde görenleri, kimsenin tekfir etme yetkisine sahip olmadığını şöyle belirtmiştir:

---

[63] Onat, "İslam'ın insanı insan ... vardır." *Twitter* (29 Aralık 2016, 19:31).
[64] Onat, "İslam şeffaf, ... olsun ki?", *Twitter* (14 Aralık 2018,09:20).
[65] Onat'ın bu konu hakkında vefatından kısa süre önce yayınlanan son eseri için bkz; Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*.

''Mezhep çatışmasını "tekfir" mekanizması meşrulaştırmaktadır. İslam Ortak Paydası Bilinci gelişmeden "tekfir"i önlemek mümkün olmaz.''[66]

''İslam ortak paydası bilinci geliştiği zaman, farklılıklar zenginlik olarak anlaşılabilir. İslam, hiçbir mezhebin tekelinde değildir.''[67]

Yukarda görüldüğü üzere mezheplerle ilgili genel değerlendirmeler ve İslam Ortak Paydası bilinci hakkında paylaşımlar ağırlıklı olmakla birlikte Onat, Şiilik ve özellikle Şii-Sünni çatışması hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Bugün Ortadoğu'da yaşananları anlamak için Şiiliğin anlaşılması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Şii-Sünnî çatışmasını, Araplar ve Farslardan önce Türklerin ve Türkiye'nin meselesi olarak görmüş, olası bir mezhep çatışmasını ancak Türkiye'nin önleyebileceğini savunmuştur. O, tarihteki en acı olaylardan biri olan Kerbela olayına da değinmiş ve geçmişte yaşananların eleştirel süzgeçten geçirilerek doğru değerlendirilmelerinin önemini bu olay üzerinden ele almıştır. Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü dönemde ortada Şiîlik ve Sünnîliğin bulunmadığı gibi o dönemde Türklerin de henüz Müslüman olmadıklarını ifade etmiştir. Geçmişin idealize edilmesinin, süreç bilincine ve Müslümanların geleceğine nasıl zarar verdiğini Kerbela örneği üzerinden anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır.[68] Bu konudaki paylaşımları şöyledir:

''Şiilik-Sünnilik meselesini anlamak isteyenlere küçük bir ipucu: Bugün Tebriz'de yaşayan Şii Türkler, 1453'de orada yaşasalardı, Sünni olacaklardı. Bugün Ankara'da, kendisini Ehl-i Sünnet'ten kabul edenler de Tebriz'de yaşıyor olsalardı, kendilerini Şii-İmami olarak göreceklerdi.''[69]

''Kerbela'yı anlamak için yeterince emek harcamayanlar, Müslümanların yaşadığı her yerin Kerbela'ya döndüğünü göremezler...'' [70]

---

[66] Onat, ''Mezhep çatışmasını ... olmaz.'', *Twitter* (7 Kasım 2016, 19:43).
[67] Onat, ''İslam ortak paydası ... değildir.'', *Twitter* (4 Ocak 2016, 13:42).
[68] Hasan Onat, ''Kerbelayı Doğru Okumak'', (Erişim 24 Nisan 2021).; *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği,(* İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016).
[69] Onat, ''Şiilik-Sünnilik meselesini ... göreceklerdi.'', *Twitter* (9 Ocak 2020, 19:46).
[70] Onat, ''Kerbela'yı anlamak için ... göremezler.'', *Twitter* (29 Ağustos 2020, 13:27).

4. İNSAN VE ANLAM ARAYIŞI

Arapçada beşer, insan topluluğu anlamına gelen ins kelimesinden türetilen ve kadın/erkek her ferdi ifade etmek için kullanılan insan kelimesi, üns mastarı ile irtibatlandırılmıştır. Üns mastarı ise alışmak, uyum sağlamak anlamına gelmekle birlikte Türkçe'de ünsiyet olarak kullanılmaktadır.[71] Onat, insanın biyolojik bir varlıktan daha fazlası olarak bilgi, değer ve anlam varlığı olmasına dikkatleri çekmeye çalışmıştır. İnsana, insanî değerlere ve ilişkilere fazlasıyla önem vermiş olmasından dolayı insanın varlığına, hayatının anlamına, insanca yaşamasına dair pek çok öneri, tespit ve değerlendirmede bulunmuştur. O, insanın psikolojik gerçekliğinin ve sosyal bir varlık olmasının farkında olarak insan ile ilgili değerlendirmelerinde insanın özelliklerini merkeze alarak anlamaya çalışmıştır.

Paylaşımlarda en çok tekrarlanan konu insanın özgün, özgür ve biricik olmasıdır. Aslında bu gerçek kabul edilse insana ve insanlığa dair var olan bütün sorunlar için çıkış yolu görünmüş olacaktır. Her insan aynı özden yaratılmış ve aralarında fark bulunmamaktadır. Öncelikle insanların bunun farkında olup kendilerine değer vermesi, önemsemesi ve saygı duyması gerekmektedir. Çünkü kendini önemsemeyen insanı, hiç kimse önemsemeyecektir. İnsan, gücünü bilgisinden, ilkelerinden ve değerlerinden almalıdır. Bunu yapamadığı takdirde başkalarının gölgesinde kalır ve nesneleşmeye başlar. Onat, insanın amaçlarından birini iyilerin en iyisi ve kendisi olması şeklinde şöyle tarif ederek şu paylaşımlarda bulunmuştur:

"Tek tek her insan biricik, özgün ve özgür bir varlık olduğu için, her insanın kendine özgü bir hikayesi olmalıdır. Başka hayatlarda var olmaya çalışmak, hep başkalarının istediği gibi olmak, birileri tarafından kaleme alınan senaryoda sadece oynamak gibidir.." [72]

"İnsanı insan yapan 7 ilke: Bilgelik, adalet, doğruluk, cesaret, iffet, ölçülülük ve merhamet. "Din güzel ahlaktır." (Hz. Muhammed)."[73]

---

[71] İlhan Kutluer, "İnsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 24 Nisan 2021).

[72] Onat, "Tek tek her insan biricik, ... gibidir.", *Twitter* (27 Kasım 2018, 09:58).

[73] Onat, "İnsanı insan yapan ... ahlaktır.", *Twitter* (11 Eylül 2017, 16:17).

İnsanın oluş halinde bulunması ve her an yeni bir insan olduğuna dikkat çeken Onat, insanın bu oluş sürecine salih amel üreterek katılması gerektiğini aksi takdirde tüketim batağına düşüp zamanla kendini de tüketeceğini dile getirmiştir. Çalışmak ve üretmek insanın fıtratında vardır ve işe yaramadığını hisseden insanın psikolojik olarak içine düştüğü buhranlardan kurtulması oldukça güçtür. O, insanın en çok ihmal edilen özelliğinin ise uyum kabiliyeti olduğunu vurgulamıştır. İnsanın sahip olduğu yüksek uyum kabiliyetinin birçok avantajı bulunmasına rağmen kötülüklere uyum sağlamak insanın ve insanlığın sonunu getirebilir. İnsanla ilgili değerlendirmelerinden en çok öne çıkan tespiti ise ezilen insanların psikolojisi olmuştur. O, ezilen insanların ellerine güç geçtiği zaman çok tehlikeli olacaklarını ifade etmiş ve "Ezilen insanlar içlerinde ezenleri büyütürler." tespitini sık sık tekrarlamıştır. Onat'a göre insanla ilgili her şey insanın kendisini ve çevresini tanıyıp anlamasıyla anlam kazanmaktadır. İnsan için anlam, anlamak, anlamlandırmak çok önemlidir. İnsanın esas amacı anlamlı bir hayat sürmektir ve var oluşun anlamını yakalayanlar insan olma sınavını kazananlardır. Onun insanlara öğüt niteliğinde hayatı daha anlamlı ve yaşanabilir kılmak adına birtakım önerileri şu şekildedir;

"Hayatımız daha iyi olsun istiyorsak; 1) Sadece kendimizle yarışalım, 2) Kendi gündemimiz olsun 3) Olumsuz düşüncelerin bizi etkilemesine izin vermeyelim 4) Alışkanlıklar geleceği belirler, bilelim. 5) Kazanmadan harcamayalım, üretelim 6) Başarısızlığa takılmayalım 7) Dosdoğru olalım."[74]

4.1. İnsan-İnsan İlişkisi

İnsan, toplumsal bir varlık olması sebebiyle diğer insanlarla temas halindedir. İnsanın, diğer insanlarla ilişkisi tarih boyunca dinler tarafından belirli ilkeler çerçevesinde düzenlenmiştir. Ayrıca toplumsal yaşamda bu ilişkilerin sınırlarını belirleyen kanunlar bulunmaktadır. Onat'ın insan-insan ilişkisine dair değerlendirmelerinin İslam'ın kurucu ilkeleri bağlamında ve yer yer Kur'an'dan ayetlerle desteklene-

[74] Onat, "Hayatımız daha iyi ... olalım.", *Twitter* (13 Eylül 2020, 19:36).

rek paylaşıldığını görmekteyiz. O, insanın değerli bir varlık olmasından hareketle birbirlerine karşı tahkir edici davranışlarda bulunmalarının hoş olmadığını ve bunun insanın onurunu zedeleyeceğini ifade etmiştir. Ona göre insan ilişkilerinde temel belirleyici yaratıcı sevgi ve güvendir. Yapılan iyiliklerin karşılıksız ve gündeme getirilmeden gerçekleşmesi, yanlışa edep çerçevesinde yanlış denilmesi ve farklı görüşlere karşı saygının yitirilmemesinin insanî ve İslamî olduğunu belirtmiştir. Kendi hayatında da düstur edindiği güzel bir öğüdü öneri olarak tarihe not bırakmıştır;

"İncinsen de incitme!"

4.2. İnsan-Tabiat İlişkisi

Kâinatın bir parçası olan insan için bütün nimetlerin, hayatın devam ettirilebilmesi için ve imtihan olarak yaratılmış olduğuna dair bilgileri Kur'an'ı Kerim'den öğrenmekteyiz. İnsan ile kâinat arasındaki ilişkinin boyutlarını ve sınırlarını yine Kur'an açıklamaktadır. İnsanın topraktan yaratıldığı gerçeği de yine çeşitli ayetlerle bildirilmektedir.[75] Ayrıca Kur'an, insanın dikkatini tabiata yönlendirerek bu şekilde yaratıcıya ulaşılması gerektiğini hatırlatmış ve tabiatı müşahede eden insanın şükür içerisinde olmasını belirtmiştir. İslam medeniyetine baktığımız zaman kelamî tartışmalarda kozmolojik delil karşımıza çıkmaktadır. İnsanın tabiatla arasındaki ilişkinin boyutları çeşitli açılardan hem Kur'an'da hem hadislerde ele alınmıştır. Ayrıca İslam medeniyetinin tecrübelerinde bu ilişkinin tezahürleri görülmektedir.

Doğayla iç içe ve barışık olduğunu bildiğimiz Onat, boş zamanlarında ve özellikle 2020 yılının Mart ayından itibaren hayatımıza giren pandemi sürecinde tabiatta daha uzun vakitler geçirme fırsatı bulmuştur. Tabiatla insan ilişkisine dair paylaşımlarının son üç yıl içerisinde artmış olmasını onun doğada geçirdiği geniş zamanlara bağlayabiliriz. Onun değerlendirmelerinde öne çıkan toprak, ağaç, nehir ve güneş metaforları insanın doğa ile ilişkisinin temel noktalarıdır. Modern insanın topraktan uzaklaşıp metropollerde özünden kopuk

[75] Âl-i İmran 3/59; Kehf 18/37.

hayatlar yaşamasını eleştirmiştir. Çünkü insanın topraktan uzaklaşması aynı zamanda kendinden uzaklaşmasıdır. Toprağı tanımayan kişilerin insanı anlamayacağını dile getirmiş ve insanın topraktan yaratılmış olduğunu sık sık hatırlatmıştır.

Paylaşımlarında en çok karşılaştığımız diğer metafor ise nehirlerdir. İnsanların nehirler ile benzer yönleri bulunduğunu belirtmiş ve nehirlerin ana kaynaklarından akıp gittikleri yerlere doğru serüvenlerinin anlaşılmasını tavsiye etmiştir. İnsanın da nehirler gibi sürekli oluş halinde olması ve her şeyin değişerek, dönüşerek, farklılaşarak bulundukları noktalara gelmesini hem insan hem dini gruplar açısından ele almıştır. Onat, tohum ve ağaç metaforlarıyla ilgili de değerlendirmelerde bulunmuştur. Tohumların uygun koşullar sağlandığı zaman toprağa kök salmasına ve ağaçların köklerinin sağlamlığı kadar hayatta kalabilmelerine dikkat çekmiştir. Güneşin doğuşunu, batışından daha muazzam bulmuş ve insan için bu ana şahitlik etmenin umut vaad ettiğini belirtmiştir. Onun, modernite ve dijital kuşatılmışlık içerisinde savrulan insanlara en önemli tavsiyesi; kendilerini bulmaları ve Yaratıcıyı daha iyi tanımak için doğayla uzun vakitler geçirmeleridir. [76]

"Ruhumuzun ne kadar yorulduğunun, zihnimizin ne denli kirlendiğinin farkına varabilmek için galiba biraz toprakla dertleşmeyi bilmekte fayda olmalı... Doğanın dip seslerini bülbüller seslendiriyor... Beynimizin temiz havaya , ruhumuzun dinlenmeye ihtiyacı var.."[77]

"Güneşin ilk ışınları karanlıklarla birlikte içimizde biriken korku ve karamsarlığı da eritiyor... Güneşin doğuşu hep muhteşem; sadece aydınlık değil, uyanma, arınma, yenilenme, umut ve dirilişle ilgili duyguları da tetikliyor... Güneş varsa, umut da vardır."[78]

---

[76] Onat'ın tabiat ve insan arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeleri için ayrıca bkz; Hasan Onat, "Doğanın Dip Seslerine Hiç Kulak Verdiniz mi?", (Erişim 25 Nisan 2021).

[77] Onat, Ruhumuzun ne kadar yorulduğunun ... var..", *Twitter* (13 Nisan 2019, 13:41).

[78] Onat, "Güneşin ilk ışınları ... vardır.", *Twitter* (4 Kasım 2018, 08:03).

5. DEVLET VE TOPLUM

Toplumlar tarih boyunca yönetim şekillerinde farklılık olsa da bir devlet geleneğini tecrübe etmişlerdir. Devlet geleneği olmayan toplumlarda ise farklı yönetim kuralları ve şekilleri bulunmuştur. Toplum denildiği zaman akıllara bir yönetim şekli ve devlet idaresi gelmektedir. Aslında toplumların devamlılığı ve gelişmişliği açısından devlet ile olan ilişkileri büyük önem arz etmektedir. Bu ikisi birbirinden ayrı düşünülemeyeceği gibi birbirleriyle karşılıklı menfaatleri bulunan yapılardır. Onat, paylaşımlarında toplumun geleceği ve devlet yapısı ile ilişkilerinin sınırlarına değinmiştir. O ilk olarak devletin insan için, insanı yaşatmak, özgürleştirmek ve refahını sağlamak için var olduğunu öne çıkarmıştır. En temel vurgularından diğeri ise devletin dininin adalet olması gerektiğidir. Adil ve özgürlüğe önem veren devletler uzun süre hayatta kalabilecekleri gibi insanlığın geleceği için de katkı sunabilirler.

Toplumsal hayatın temel dinamiği güven duygusunun yerleşmesine bağlı olduğu gibi toplum ile devlet arasındaki ilişkide de güven esas olmalıdır. Devletler, insanın hayatını, refahını, huzurunu ve geleceğini amaç edinmeli ve bu doğrultuda stratejiler belirlemelidir. Toplumların ise geçmişe mahkum olmaktan kurtulup geleceğe yön verecek adımlar atması gerekmektedir. Tüketicilik üzerine kurulu bir düzende ne toplum yaşar ne devlet. Toplum üretmeli, devlet ise insanlara üretebilecekleri ve insanca yaşayabilecekleri imkanlar sunmalıdır. Onun bu konu ile ilgili paylaşımlarında adalet, güven, liyakat sahibi olmak, ahlakî duyarlılık gibi ilkeler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca akıl, bilim ve din alanlarının sağlıklı ve eleştirel düşüncenin toplumların ve devletlerin geleceği için belirleyici olacaklarına değinmiştir. Bilgi ve akıl düşmanlığının toplumların umutlarını yok edeceğini ve umutları olmayan bir toplumun yaşayamayacağını şöyle belirtmiştir:

"Bir yerde din birtakım ayrılıkçı duruşlara meşruiyet kazandırmaya başlamışsa; ölüler dirilerden fazla saygı görüyorsa; akıl ve bilim itibarsızlaştırılıyor, cehalet teşvik ediliyorsa; adaletsizlik yaşam biçimine dönüşmüşse devletin ve milletin beka sorunu var demektir." [79]

[79] Onat, "Bir yerde din birtakım ayrılıkçı ... demektir.", *Twitter* (18 Kasım 2017, 22:24).

Bu konu hakkında dinin siyasete alet olarak araçsallaştırılmasını eleştiren Onat, din dili ve siyaset dili arasındaki farka dikkat çekmiş ve İslam'ın da siyasî meseleleri insanın sorumluluğuna bıraktığını ifade etmiştir. O, Kur'an'dan yola çıkarak siyasette kurucu ilkeler olarak isimlendirdiği birtakım ilkeleri şu şekilde dile getirmiştir:

"Siyasette Kurucu İlkeler: Makul'u esas almak, her koşulda adaletli ve dosdoğru olmak, emanete ihanet etmemek, işi ehline vermek, uzmanlara danışarak iş yapmak (şura), toplumun, hatta insanlığın yararını gözetmek... İşte bu sebepten, olacaksa, "devletin dini adalet" olmalı..."[80]

Bir toplumda belirsizlik ve güvensizliğin artmaya başlamasıyla kutuplaşmaların artacağını ve insanların bu şekilde buhranlı dönemlerde bir kurtarıcı arayışına gireceklerini ifade etmiş ve çarpık din anlayışı tezahürlerinin böylelikle görünür olacağını belirtmiştir. Bu nedenle toplumun ve devletin geleceğini akıl, bilim ve dinin işbirliğinde görerek siyaset ile dini alanının birbirine karıştırılmaması gerektiğini öne çıkarmıştır.

6. GENEL KONULAR

Hasan Onat'ın paylaşımlarını öne çıkan temalara göre tasnif ettiğimizde birtakım konulara, belirlediğimiz başlıklar altında yer bulamadık. Metnin hacmini aşmaması ve bu paylaşımların nicelik bakımından diğerlerine nazaran daha az olmaları sebebiyle önemli olduğunu düşündüğümüz bazı konulara bu başlık altında yer verdik. Bu konular aile, kadın, eğitim-öğretim ve kitap okumanın önemi hakkındaki değerlendirmelerden oluşmaktadır. Onat, ailede ebeveynler ve çocuklar arasındaki iletişim kanallarının aktif olması gerektiğini ve özellikle çocuklara koşulsuz sevginin hissettirilmesini tavsiye etmiştir. Koşulsuz sevgi ile büyüyen nesillerin özgüvenlerinin gelişeceğini ve hatalardan kolay dönebileceklerini belirtmiştir. O, aile kurumunun önemini "Aile çökerse, devlet de millet de çöker..." diyerek vurgulamıştır. Onat, toplumda kadın algısıyla ilgili ciddi sorunların bulunduğunun farkındadır. Kadın ve erkek arasında yaratılış bakımın-

[80] Onat, "Siyasette Kurucu İlkeler: ... olmalı...", *Twitter* (22 Aralık 2019, 10:42).

dan bir fark bulunmadığını belirtmiş ve kadının olmadığı yerde uygarlıktan bahsedilmeyeceğini dile getirmiştir. Kadına saygı göstermek ve değer vermek aslında insanın, insan olmak bakımından cinsiyetçi ayrımlara mahal vermeden değer olduğu bilincinin benimsenmesiyle gerçekleşir. O, her insanın evlat veya eş olarak bir kadının eseri olduğunu ve anlamlı bir hayatın tohumlarını ancak kadınların yeşerteceğini düşünmektedir. Ona göre toplumların mutluluğu annelerin mutluluğu ile doğru orantılıdır.

Onat, eğitim konusunda ise eğitimin niteliğine dair bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. O, eğitimin insana varoluşsal farkındalık, özgürce aklı kullanma cesareti kazandırması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca eğitim, insanın kendini anlamasına/tanımasına fırsat vermeli ve yaratıcı yetileri harekete geçirmelidir. Eğitim konusunda üniversitelerin evrensel ölçekte bilim ve değer üretmeleri gerektiğini ifade etmiştir. İlahiyatların ise üniversitenin bir birimi olması açısından din alanında bilimsel bilgi üretmelerinin ne kadar önemli olduğunu ve ilahiyatçı olmanın ağır bir sorumluluk olmasının yanı sıra bir ayrıcalık olduğunu dile getirmiştir.

Onat, kitap okumanın önemini her fırsatta dile getiren bir bilim adamı olarak kendiside okumayı hiç bırakmamış ve öğrencilerinin farklı alanlardan yeni kitaplarla tanışmasına vesile olmuştur. O, okumanın varoluşsal bir ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Kitapları ise insanlığı diri tutan ve hayata tutunmayı kolaylaştıran vazgeçilmez bir nimet olarak görmektedir. Ayrıca ona göre, modern insanın gitgide hapsolduğu dijital kuşatılmışlıktan kurtulup, anlam arayışını bulabileceği sığınaklardan biri kitaplardır. Zor zamanlarda okumanın terapi olduğunu söyleyen Onat, okuyan ve okuduğunu anlayan insanların istenilen yere değil istediklere yere gidebileceklerini dile getirmiştir. Çünkü okumak, insanı özgürleştirir ve kendi varlığının farkına varmasını sağlar. Kur'an'ın ilk emrinin "Oku" olduğuna işaret etmiş ve "Oku"nun nesnesi olmadığını evreni, insanı ve Kur'an'ı okumak dâhil her türlü okumanın önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

Paylaşımları incelediğimizde geçtiğimiz altı yıl içinde Onat'ın dinî ve millî bayramlar, Ramazan ve Kadir gecesi, yeni yılın ilk günü, öğretmenler günü ve 15 Temmuz 'da bu günlerin anlamına dair her yıl

paylaşım yaptığını tespit ettik. Bu paylaşımlardan bazıları şu şekildedir;

''Masum insanların ölmediği, insan onurunun çiğnenmediği, adaletin içselleştirildiği günlerin özlemiyle... Bayramınız kutlu olsun…''[81]

''Toplumsal bellekte yer eden bir Zafer'i sadece yeni Zaferler unuturabilir. Büyük acılar yeni nesillere büyütülerek aktarılır; unutulmaz.''[82]

''Şafak sökerken uyanık değilseniz, hem güneşin doğuşunun ihtişamını göremezsiniz, hem de gecenin muhasebesini tam olarak yapamazsınız... Cumhuriyet, bu milletin küllerinden yeniden doğmasıdır; hangi koşullarda kurulduğunu, tarihteki yerini bilmezseniz, kıymetini anlayamazsınız.''[83]

''Ramazan Kur'an ayı.Hayırlar diliyorum. Keşke bu ayda,aklı etkin ve verimli kullanmanın en büyük sorumluluk olduğunu birazcık hatırlayabilsek.''[84]

''Bir gece insanlık/akıl Kur'an'la buluştuğu için "bin aydan hayırlı Kadr gecesi" olmuştur. Aklınız Kur'an'la aydınlansın,"dosdoğru" olasınız.''[85]

''Zaman, anlam ve önemini insanın yapıp ettiklerinden ve HAYAT'a katkılarından alır. 2020'lerin HAYAT'ın esas alındığı, hukukun işlediği, ADALET'in her alanda etkin olduğu, zulmün ve cehaletin ödüllendirilmediği, BİLİM'in hak ettiği değeri bulduğu yıllar olmasını diliyorum...'' [86]

''İnsan olmanın ilkeli, onurlu ve özgür olmak anlamına geldiğini çocuklara öğreten, öğrenmeyi sevdiren, düşünmenin önündeki engelleri eriten öğretmenlerin öğretmenler günü kutlu olsun...''[87]

---

[81] Onat, ''Masum insanların ... olsun.'' *Twitter* (2 Eylül 2017, 23:21).
[82] Onat, ''Toplumsal bellekte yer ... unutulmaz.'', *Twitter* (30 Ağustos 2017, 10:42).
[83] Onat, ''Şafak sökerken uyanık değilseniz ... anlayamazsınız.'', *Twitter* (29 Ekim 2019, 06:58).
[84] Onat, Keşke bu ayda ... hatırlayabilsek.'', *Twitter* (5 Haziran 2016, 08:46).
[85] Onat, ''Bir gece insanlık/akıl olasınız.'', *Twitter* (21 Haziran 2017, 10:31).
[86] Onat, ''Zaman, anlam ve önemini insanın ... diliyorum...'', *Twitter* (31 Aralık 2019, 23:29).
[87] Onat, ''İnsan olmanın ilkeli, ... olsun..'', *Twitter* (24 Kasım 2018, 12:38).

"15 Temmuz Dersi: 1. Akılla bağı kopan "iman" insanı savurur. 2. Din, kendisini kullananlardan intikam alır. 3.Öfke hiçbir şekilde adaletsizliğe yol açmamalıdır. 4. Hayat, adalet ve özgürlüğün itibarsızlaştırıldığı her yer çoraklaşır. 5. Devlet herhangi bir gruba alan açmamalıdır." [88]

SONUÇ

Hasan Onat'ın belirli temalara göre değerlendirmeye çalıştığımız paylaşımlarının her biri önemli konulara temas eden tespit, öneri ve değerlendirmelerden oluşmaktadır. Paylaşımlarda insan, din, evren ve birtakım ilkeler öne çıkmaktadır. Onat, aslında insanı ve hayatı önemsemiş, insanın hayatını anlamlı şekilde yaşamasının nasıl mümkün olacağına dair derinlikli değerlendirmelerini özlü ve özgün bir şekilde paylaşmıştır. O, özgürlük ve adaleti kurucu ilke olarak benimsemiş ve insanlığın kurtuluşunu bu ilkelerin yaşam tarzı haline getirilmesinde görmüştür. Paylaşımlarında en sık tekrarladığı ve üzerinde durduğu konu özgürlük ve adalet ilkesi olmakla birlikte mezheplerin doğru anlaşılmasını da çok önemsemiştir. Ayrıca hayat ve anlam/anlamak meselesi onun zihnini en çok meşgul eden ve bu konuda anlamlı paylaşımlar yapmasına vesile olan konulardır. Onat'ın paylaşımlarını temalarına ve konularına göre tasnif etmek oldukça güç olmuştur. Çünkü her bir paylaşım aslında birkaç konuyu ve temayı içermektedir. O, hayatın bütünlüğü içerisinde insanla ilgili hiçbir şeyin insandan bağımsız olarak ele alınamayacağının farkındadır. Bu nedenle insanın fıtratı, din, devlet ve ahlakî ilkeler bazen bir paylaşım içerisinde mezcedilmiştir. Onun paylaşımlarında karşıt fikirlere yönelik saygının yitirilmediğini, tahakküm edici bir dil kullanılmadığını görmekteyiz. Ayrıca mutlakiyetçi yaklaşımı benimsemediğini ve kesinlik iddiasında bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu gerçeği şu tweet çok güzel anlatmaktadır:

"Paylaşmış olduğum düşünceler Hasan ONAT'ın kendini, insanı, evreni anlama ve açıklama çabasının ürünü olan tespitlerdir; payla-

[88] Onat, "15 Temmuz Dersi: 1. Akılla açmamalıdır.", *Twitter* (15 Temmuz 2020, 14:13).

şılması samimi katkılarla gelişmeye ve geliştirilmeye açık olması anlamına gelmektedir. Öğüt niteliği taşıyanlar var ise sadece kendime öğüt olabilir... "[89]

Onat'ın vefatından önce yapmış olduğu son paylaşımlardan birkaçı ise şu şekildedir;

"Tabiattaki her şey, sanki HAYAT için tasarlanmış gibi... Keşke insan da varoluşu HAYAT'ı esas alarak anlamlandırabilse... Belki o zaman hırsımız, açgözlülüğümüz HAYAT'ın köklerini kurutmaz, biz de biraz haddimizi bilirdik... İnsan tabiatın efendisi değil, onun bir parçasıdır."[90]

"Hayat, HAYAT'a yaptığınız katkı kadar ANLAMLI olur. "[91]

"Katılmadığınız herhangi bir görüşe, hangi gerekçeyle olursa olsun, hayat hakkı tanımıyorsanız lütfen kendinizi gözden geçirin..! HAYAT'ın anlam ve önemini anlama/kavrama imkanını, kendi tercihlerinizle yok ediyor olabilirsiniz...."[92]

"Sorunları kendimiz üretiyorsak, suçlu arayarak oyalanmanın, kendimizi kandırmanın geçici bir süre keyfini çıkartabiliriz... Ne var ki sorun biriktirenler, onların ağırlığı altında ezilirler."[93]

"Her ne kadar "merhametten maraz doğar" denilse de, merhamet, her zaman anlamlı ve etkili olan, insanın hala "insan" olduğunu hissettiren, en yalın insanî duygularından birisidir. Beklenmedik anda gösterilen merhametin etkisi asla unutulmaz."[94]

"Kendini bilmek, 'kendi aklını kendisi kullanmak' sadece cesaret değil; iffet, onur, samimiyet, vicdan, sorumluluk, özgürlük ve adalet

[89] Onat, "Paylaşmış olduğum düşünceler ... olabilir.", *Twitter* (31 Ocak 2018, 12:33).
[90] Onat, "Tabiattaki her şey, ... parçasıdır.", *Twitter* (8 Eylül 2020, 09:37).
[91] Onat, "Hayat, ... olur.", *Twitter* (8 Eylül 2020, 19:53).
[92] Onat, "Katılmadığınız herhangi bir görüşe, ... olabilirsiniz.", *Twitter* (9 Eylül 2020, 18:38).
[93] Onat, "Sorunları kendimiz üretiyorsak, ... ezilirler.", *Twitter* (10 Eylül 2020, 11:20).
[94] Onat, "Her ne kadar "merhametten maraz ... unutulmaz.", *Twitter* (10 Eylül 2020, 15:24)

meselesidir. Kendisi olamayan, başka hayatlarda var olmaya çalışanlar, kendini kandırmaktan ve yanlışları meşrulaştırmaktan kurtulamazlar.''[95]

''Bugün sahip olduğumuz pek çok şeyin kökleri geçmişte/dünde gizlidir. Geçmişte gömülü tecrübeden istifade edebilmek de, onun olumsuz etkilerinden kurtulabilmek de ancak doğru anlamakla mümkün olabilir. Amaç anlamak değilse, geçmişin dehlizlerinde aradığınız her şey mevcuttur. ''[96]

''Allah'a eş koşmak (şirk, Allah'ın dışındaki varlıklara tanrısal güç atfetmektir. Kur'an'a göre şirkin sebebi insanın gurur ve kibridir. Kur'an devre dışı kalırsa, imanın akılla bağı kopar, şirke alan açılır.''[97]

''Hayatımız daha iyi olsun istiyorsak; 1) Sadece kendimizle yarışalım, 2) Kendi gündemimiz olsun 3) Olumsuz düşüncelerin bizi etkilemesine izin vermeyelim 4) Alışkanlıklar geleceği belirler, bilelim. 5) Kazanmadan harcamayalım, üretelim 6) Başarısızlığa takılmayalım 7) Dosdoğru olalım.''[98]

''Maziye mahkum olmaktan kurtulabilmek için; 1) Hayatın geleceğe doğru aktığını, 2) 'Geçmiş'in de her daim yeniden inşa edildiğini, 3)Yaratıcı yetilerini yitiren birey toplumların geçmişi kutsallaştırdıklarını, 4) Eskilerin kavgasını sürdürmenin akıl işi olmadığını bilmek gerekir.''[99]

---

[95] Onat, ''Kendini bilmek, kendi aklını kendisi kullanmak ... kurtulamazlar.'', *Twitter* (12 Eylül 2020,10:53).

[96] Onat, ''Bugün sahip olduğumuz pek çok ... mevcuttur.'', *Twitter* (12 Eylül 2020, 17:55).

[97] Onat, ''Allah'a eş koşmak ... açılır.'', *Twitter* (13 Eylül 2020, 19:28).

[98] Onat, ''Hayatımız daha iyi ... olalım.'', *Twitter* (13 Eylül 2020,19:36).

[99] Onat, ''Maziye mahkum olmaktan kurtulabilmek ... gerekir.'', *Twitter* (15 Eylül 2020, 09:36).

KAYNAKÇA

Atay, Hüseyin. "Bilgi Teorisi (İlmin İmkanı)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XXIX, (1987), 1-40.

Çağrıcı, Mustafa. "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Nisan 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/adalet

el- Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2016.

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 20 Nisan 2021. https://sozluk.gov.tr/

Onat, Hasan. *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği.* Ankara: Endülüs Yayınları, 1. Basım 2019.

Kur'ân Yolu. Erişim 24 Nisan 2021. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Neml-suresi/3238/79-81-ayet-tefsiri

Kur'ân Yolu. Erişim 24 Nisan 2021.https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/F%C3%A2t%C4%B1r-suresi/3679/19-22-ayet-tefsiri

Kur'ân Yolu. Erişim 24 Nisan 2021. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/R%C3%BBm-suresi/3455/46-53-ayet-tefsiri

Kutluer, İlhan. "İnsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/insan.

Onat, Hasan. "Kerbelayı Doğru Okumak", Erişim 24 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/81-kerbela-y-dogru-okumak.

Onat, Hasan. *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği.* İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.

Onat, Hasan. "Doğanın Dip Seslerine Hiç Kulak Verdiniz mi?". Erişim 25 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/features/module-positions/38-dogan-n-dip-seslerine-hic-kulak-verdiniz-mi

Onat, Hasan "Dinî Çoğulculuk, Din Özgürlüğü, Din-Cihat İlişkisi Bağlamında Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu: Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü". *Bütün Boyutlarıyla Din*. İstanbul: Rumuz Yayınevi, 2016.

Onat, Hasan. ''Din İnsanı Özgürleştirir''. Erişim 21 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/69-din-insan-oezguerlestirir

Onat, Hasan. ''Yüksek Güven Kültürü, Adalet Olmadan İnsanlık olmaz'', Erişim: 21 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/66-yueksek-gueven-kueltuerue

Onat, Hasan. ''İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları'', *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, (2017), 55.

Onat, Hasan. ''İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi'', *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi,* ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara:Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Onat, Hasan. ''Allah İnsanın Aklına Güvenmektedir Ya Biz?'' Erişim: 24 Nisan 2021. http://www.hasanonat.net/index.php/61-allah-insan-n-akl-na-guevenmektedir-ya-biz

Onat, Hasan; Kutlu, Sönmez. (ed.), *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı.* Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Onat, Hasan. ''Denize doğru değişerek, farklılaşarak akan nehirler ... değildir''. *Twitter.* 24 Temmuz 2018, 11:54. Erişim 20 Nisan 2021. https://twitter.com/Hasanonat/status/1021861118229270528

Onat, Hasan. ''Çiçek tozları olmadan bal olmaz; fakat çiçek tozları ... değildir''. *Twitter.* 30 Haziran 2019, 10:33. Erişim 20 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1145414955761577985

Onat, Hasan. ''Adalet varoluşun,aklın,bilimin ve insan olmanın ... olur''. *Twitter.* 31 Ağustos 2016, 10:28. Erişim 20 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/770885960569589761

Onat, Hasan. ''Adalet, 'insan olmak'la ilgili bütün süreçlerde ... değildir...''. *Twitter.* 5 Ağustos 2019, 10:32. Erişim 20 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1158279524984995845

Onat, Hasan. ''Yaratmanın kurucu ilkesi olan adalet, bir yaşam ... terk eder''. *Twitter.* 15 Nisan 2019, 10:43. Erişim 20 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1117876120894885889

Onat, Hasan. ''Toplumların huzuru da, refah, mutluluk ve gelişmişlik düzeyi de ... yoktur...'' . *Twitter*. 17 Ekim 2018, 13:32. Erişim 21 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1052507676452761600

Onat, Hasan. ''İslam coğrafyasının en temel sorunu ... esas alır..''. *Twitter*. 17 Şubat 2019, 11:29. Erişim 21 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1097231605171658752

Onat, Hasan. ''Özgürlük ve sorumluluk ... başlar.''. *Twitter.* 5 Ekim 2015, 10:40. Erişim 21 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/651119751381454848

Onat, Hasan. ''Özgürlük bilinci gelişmemiş ... anlayamaz.''. *Twitter* .16 Temmuz 2016, 08:15. Erişim 21 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/754363808441851904

Onat, Hasan. ''Her şeyi tüketilecek "nesne" olarak görmek ... yükleyebilir''. *Twitter*. 5 Ağustos 2020, 09:11. Erişim 21 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1290893082272190464

Onat, Hasan. ''Tarih", geçmişten intikal ... edilir''. *Twitter.* 2 Aralık 2015, 10:01. Erişim 21 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/672143508564779008

Onat, Hasan. ''Tarih "geçmiş"ten gelen ... kılar''. *Twitter*. 12 Ekim 2016, 08:03. Erişim 21 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/786069716339130368

Onat, Hasan. ''Geçmiş" ve "tarih" aynı şey ... söylemdir''. *Twitter*. 19 Kasım 2016, 10:34. Erişim 21 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/800059792320434176

Onat, Hasan. ''Geçmişini iyi bilmeyen, kendi köklerinden ... olabilir'.' *Twitter*. 5 Ocak 2019, 16:33. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1081544242437242880

Onat, Hasan. '' Geçmişi bilmek, doğru anlamak ... demektir''. *Twitter* . 5 Ocak 2019, 17:51. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1081563758403686401

Onat, Hasan. ''Her ne sebeple olursa olsun geçmişteki ... alır''.*Twitter*. 4 Ocak 2019, 11:46. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1081290797985787904

Onat, Hasan. "Müslüman gelenekte ... gerekir". *Twitter*. 8 Kasım 2017, 12:15. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/928008002296340481

Onat, Hasan. "Maziye mahkum olmaktan kurtulabilmek için ... gerekir.", *Twitter*.(15 Eylül 2020, 09:36).

https://twitter.com/Hasanonat/status/1305757472955789312

Onat, Hasan. "İnsanlığın mutluluğu din ve bilimin ... çatışmamalı". *Twitter*.18 Aralık 2016, 13:45. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/810435924328927232

Onat, Hasan. "İnsanlığın geleceği ... öldürür.", Twitter (29 Ekim 2017, 06:18).

https://twitter.com/Hasanonat/status/924656770643103744

[1] Onat, Hasan. "İslam gibi kendini akılla temellendiren, ... olmaz". *Twitter*. 11 Kasım 2019, 11:33. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1193990227964108800

Onat, Hasan. "Din-bilim çatışması İslam'ın sorunu değildir; Müslümanların ... farzdır". *Twitter*. 10 Kasım 2019, 08:06. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1193575715859521537

Onat, Hasan. "Dinin ve bilimin özgürlüğe ... olmaz...". *Twitter*. 28 Şubat 2019, 10:02. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1101196006069338114

Onat, Hasan. "Aklın ve bilimin önemsenmediği ... bağlıdır". *Twitter*. 21 Eylül 2018, 10:58. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1043046799349432321

Onat, Hasan. "Güven" varoluşsal bir ... demektir". *Twitter*. 22 Ekim 2017, 09:53. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/921992993665626112

Onat, Hasan. "Bilgi ile bilinen arasındaki ... değildir". *Twitter*. 28 Kasım 2017, 12:24. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/935258107822952449

Onat, Hasan. "Bilgimizin kaynaklarını ... kaynağıdır". *Twitter*. 30 Eylül 2017, 10:37. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/914212675768520705

Onat, Hasan. "İslam, hayatın bütün alanlarında ... gerektirir". *Twitter*. 14 Şubat 2019, 22:36. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1096131113825771525

Onat, Hasan. ''İmam Maturidi ... yeter''. *Twitter.* 26 Ekim 2018, 22:12. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1055900112701022208

Onat, Hasan. ''Din alanında belirleyici olacak ... ulaşılamaz..''. *Twiter*. 29 Kasım 2018, 22:12 Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1068221280242020352

Onat, Hasan. ''Sadece Müslümanların değil, ... olmaz ''. *Twitter*. 6 Şubat 2018, 12:47. Erişim 22 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/960630908066979840

Onat, Hasan. ''Kendisine, bilgisine, inancına ... olgunlaştırır''. *Twitter* . 11 Nisan 2019, 06:52. Erişim 23 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1116187177820610560

Onat, Hasan. ''Kur'an nasıl Allah'ın ayet'i ise, ... yapar''. *Twitter*. 8 Nisan 2016, 12:21. Erişim 23 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/718186940063956992

Onat, Hasan.''Akıl etkin kullanıldıkça ... etmektir''. *Twitter.* 3 Aralık 2017,09:40. Erişim 23 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/937209842430857216

Onat, Hasan. ''Doğru düşünmek, ... zorunlu kılmaktadır''. *Twitter*. 17 Ekim 2017, 12:10. Erişim 23 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/920034234257100809

Onat, Hasan. ''Din alanında kafa karışıklığından ... denilmemiş''. *Twitter*. 6 Temmuz 2020, 08:26. Erişim 23 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1280010155447537664

Onat, Hasan. ''İslam'ın insanı insan ... vardır''. *Twitter*. 29 Aralık 2016, 19:31. Erişim 23 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/814509217512038400

Onat, Hasan. ''İslam şeffaf,...olsun ki?''. *Twitter.* 14 Aralık 2018, 09:20. Erişim 23 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1073462620739592192

Onat, Hasan. ''Mezhep çatışmasını ... olmaz.''. *Twitter.* 7 Kasım 2016, 19:43. Erişim 23 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/795667898257833988

Onat, Hasan. ''Şiilik-Sünnilik meselesini ... göreceklerdi''. *Twitter.* 9 Ocak 2020, 19:46. Erişim 24 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1215314012918943744

Onat, Hasan. ''Kerbela'yı anlamak için ... göremezler''. *Twitter*. 29 Ağustos 2020, 13:27. Erişim 24 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1299654859826835458

Onat, Hasan. ''Tek tek her insan biricik, ... gibidir''. *Twitter.* 27 Kasım 2018, 09:58. Erişim 24 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1067311691384438785

Onat, Hasan. ''İnsanı insan yapan ... ahlaktır''. *Twitter*. 11 Eylül 2017, 16:17. Erişim 24 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/907231714669408256

Onat, Hasan. ''Hayatımız daha iyi ... olalım'.' *Twitter*. 13 Eylül 2020, 19:36. Erişim 25 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1305183467198705669

Onat, Hasan. ''Güneşin ilk ışınları ... vardır''. *Twitter*. 4 Kasım 2018, 08:03. Erişim 25 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1058947805472014336

Onat, Hasan. ''Ruhumuzun ne kadar yorulduğunun ... var..''. *Twitter*. 13 Nisan 2019, 13:41. Erişim 25 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1117014902558941 18

Onat, ' Hasan. ''Bir yerde din birtakım ayrılıkçı ... demektir''. *Twitter*. 18 Kasım 2017, 22:24. Erişm 25 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/931966239475486726

Onat, Hasan. ''Siyasette Kurucu İlkeler: ... olmalı...''. *Twitter.* 22 Aralık 2019, 10:42. Erişim 25 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1208654108913291264

Onat, Hasan. ''Masum insanların ... olsun''. *Twitter.* 2 Eylül 2017, 23:21. Erişim 26 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/904076718998204417

Onat, Hasan. ''Toplumsal bellekte yer ... unutulmaz''. *Twitter.* 30 Ağustos 2017, 10:42. Erişim 26 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/902798635817152512

Onat, Hasan. ''Şafak sökerken uyanık değilseniz ... anlayamazsınız''. *Twitter.* 29 Ekim 2019, 06:58. Erişim 26 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1189028728363466752

Onat, Hasan. "Keşke bu ayda ... hatırlayabilsek". *Twitter*. 5 Haziran 2016, 08:46. Erişim 27 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/739513835556638722

Onat, Hasan. "Bir gece insanlık/akıl olasınız". *Twitter*. 21 Haziran 2017, 10:31. Erişim 27 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/877428805492776961

Onat, Hasan. "Zaman, anlam ve önemini insanın ... diliyorum...". *Twitter*. 31 Aralık 2019, 23:29. Erişim 27 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1212108635767214080

Onat, Hasan. "İnsan olmanın ilkeli, ... olsun..". *Twitter*. 24 Kasım 2018, 12:38. Erişim 27 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1066083599240388608

Onat, Hasan. "15 Temmuz Dersi: 1. Akılla açmamalıdır.", *Twitter*. 15 Temmuz 2020, 14:13. Erişim 27 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1283358966244835333

Onat, Hasan. "Paylaşmış olduğum düşünceler ... olabilir". *Twitter* . 31 Ocak 2018, 12:33. Erişim 27 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/958453217628708871

Onat, Hasan. "Tabiattaki her şey, ... parçasıdır". *Twitter*. 8 Eylül 2020, 09:37. Erişim 28 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1303220785176350722

Onat, Hasan. "Hayat, ... olur". *Twitter*. 8 Eylül 2020, 19:53. Erişim 28 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1303376045740101633

Onat, Hasan. "Katılmadığınız herhangi bir görüşe, ... olabilirsiniz". *Twitter*. 9 Eylül 2020, 18:38. Erişim 28 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1303719362411536387

Onat, Hasan. "Sorunları kendimiz üretiyorsak, ... ezilirler". *Twitter*. 10 Eylül 2020, 11:20. Erişim 28 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1303971643610533888

Onat, Hasan. "Her ne kadar "merhametten maraz ... unutulmaz". *Twitter*. 10 Eylül 2020, 15:24. Erişim 28 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1304032909611892740

Onat, Hasan. "Kendini bilmek, kendi aklını kendisi kullanmak ... kurtulamazlar". *Twitter.* 12 Eylül 2020,10:53. Erişim 28 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1304689612514824193

Onat, Hasan. "Bugün sahip olduğumuz pek çok ... mevcuttur". *Twitter.* 12 Eylül 2020, 17:55. Erişim 28 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1304795859129978885

Onat, Hasan. "Allah'a eş koşmak ... açılır". *Twitter.* 13 Eylül 2020, 19:28. Erişim 28 nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1305181509561856000

Onat, Hasan. "Hayatımız daha iyi ... olalım". *Twitter.* 13 Eylül 2020,19:36. Erişim 28 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1305183467198705669

Onat, Hasan. "Maziye mahkum olmaktan kurtulabilmek ... gerekir". *Twitter.* 15 Eylül 2020, 09:36. Erişim 28 Nisan 2021.

https://twitter.com/Hasanonat/status/1305757472955789312

Taylan, Necip "Bilgi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 20 Nisan 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/bilgi

Üzüm, İlyas "Mezhep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 23 Nisan 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/mezhep.

SUMMARY

Prof. Dr. Hasan Onat had actively used Twitter, one of the social media platforms that has been effective in reaching large masses of ideas in recent years (seven-eight years). Onat's posts on social media with intellectual and philosophical depth appealed to a wide audience. The themes prominent in these posts can be classified as justice, freedom, the common denominator of Islam, human-human, human-nature, human-God, human-religion, religion-sect relations. Having kept up with the political and social agenda closely, Onat also shared comments on it. In this article, we will classify and analyze Hasan Onat's shares on the above-mentioned issues between 2014-2020 according to their themes.

We see that Onat attaches great importance to the concepts of freedom and justice in his posts. He made determinations about these concepts and highlighted these concepts as the founding principle of being human. He stated that Islam also emphasizes these concepts and that these principles occupy a very important place in social life. Onat gave great importance to method/methodology, especially scientific studies, and wrote various studies on this subject. According to him, a person should have a method in every aspect of life and the reliable information obtained in this way. The tweets in which the understanding of method stands out in the shares are about the past-future relationship, knowledge, religion-science, reason and critical thinking.

We see that Onat's posts focus on evaluations about religion, Islam and sects. The main message he wants to convey is that sects are human products. He also emphasizes that it is not correct to read Islam through sect, community and sect structures. One of the most emphasized issues in the shares is that the sects are the understanding of religion and they cannot monopolize religion.

Onat considers human as a being of knowledge, value and meaning rather than being a biological being. Since he gave great importance to people, human values and relationships, he made many suggestions, determinations and evaluations about the existence of human beings, the meaning of his life and living humanely. His determinations about the relationship between man, the universe and the creator are also seen in the posts.

e-*makâlât* www.emakalat.com ISSN 1309-5803
Mezhep Araştırmaları Dergisi 14, sy. 1 (Bahar 2021): 597-621
Journal of Islamic Sects Research 14, no. 1 (Spring 2021): 597-621
Kitap Tanıtımı | Book-Review

PROF. DR. HASAN ONAT, TÜRKİYE'DE DİN ANLAYIŞINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

Ankara: Ankara Okulu, 2003, 176 sayfa.

Ahmet İshak DEMİR*

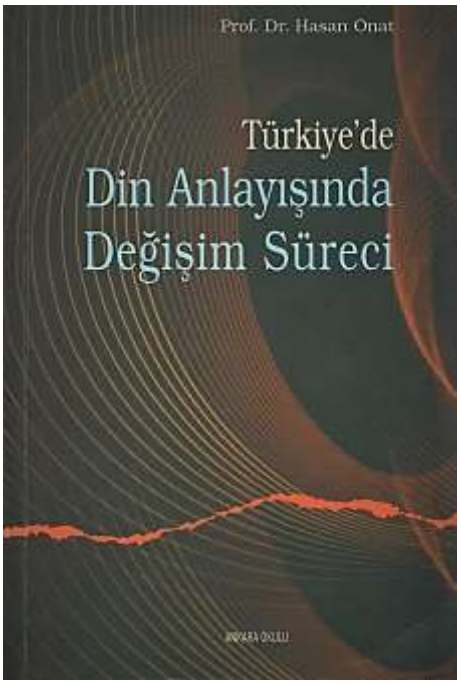

İnceleme konusu eser, yazarın farklı zamanlarda (1997-2002) kaleme aldığı toplam 8 adet makale ve bildirilerinden oluşan bir seçkidir. Bazı tekrarların bulunmasını bir kenara bırakarak, eserin ana fikrinin anlaşılabilmesi için orijinal başlıklar koruyarak analiz etmeye çalışacağız.

A. Türkiye'de Din Anlayışı (9-62)

Din insanın kendini gerçekleştirmesi için bir araçtır. İnsan ve toplum gibi din de hem değiştirmekte hem değişmektedir. Günümüzde bu değişimin hızı karşısında ayakta kalmanın en önemli güç kaynağı doğru bilgidir. Değerlerin yok olma yönünde değişimi insanlığı tehdit etmektedir. Nüfuz için teknoloji bu tehdidi artırmaktadır. Tabiatla uyumsuz

* Prof. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri tarihi Anabilim dalı, Rize, Türkiye/ ahmet.demir@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0994-6313.

Başvuru|Submission	Kabul|Accept	Yayın|Publish
10.05.2021	21.06.2021	30.06.202

DOI: 10.18403/emakalat.935408

teknolojinin tehdit olmaktan çıkması değerlerin sağlıklı yapılanmasına bağlıdır.

Sömürme ve reaksiyon temellerine dayalı uygarlık insanın kendisine yabancılaşmasına sebep olmuştur. Maalesef teknolojinin sağladığı gücü kullananların ahlaki değerleri gerilemiştir. Dünyanın tüm canlıların uyum içinde yaşayabileceği bir yer olabilmesi için en büyük destek dinden alınabilir.

Din ve doğru bilgi insanlığın geleceğinde en etkili iki olgudur. İnsanların barış içinde yaşamasında din hakkında doğru bilgi sahibi olmak son derece önemlidir. Değerler alanındaki erozyonun doğurduğu sonuçlar, arayış içindeki insanları dine ve dini değerlere yönlendirmektedir. İlahi nitelikli dinin amacı da insanoğlunun sorunlarının çözümüne katkıda bulunmaktır.

Müslümanlar mezhepler üstü düşünmeye başlamalıdır. Hiç kimsenin İslam'ı kendi tekeline almaya hakkı ve yetkisi yoktur. İslam ana kaynakları belli, gizlisi saklısı olmayan bir dindir. On dört asırlık birikim bizlere ışık tutacakken doğru anlaşılmadığı için hala problemleri ile boğuşuyoruz. Günümüz Müslümanlarını Kerbela'dan sorumlu tutarak farklı saflarda yer almalarına yol açmak tarihi doğru anlamamaktan başka bir şey değildir. O tarihte ne Şiilik ne Sünnilik vardır.

Türkiye insanlığın genel gidişinde belirleyici olmak durumundadır ve insanlığın muhtaç olduğu "yeni uygarlık"ın beşiği olacak potansiyele sahiptir. Bunun için İslam dinini sorun kaynağı olmaktan çıkartmamız ve ontolojik manada kendi aslî yerine oturtmamız gerekmektedir.

Türkiye İslam'la birlikte çağdaşlaşmayı bir şekilde başarmak zorundadır. Türkiye'de din alanının paramparça oluşunun ana sebebi İslam hakkında ilmi nitelikli bilgi birikiminin olmayışıdır.

1. Türkiye'de Zihniyet Sorunu

Altmışı aşkın Müslüman ülkenin hiçbiri "Gelişmiş Ülke" kategorisinde değildir. Nerede savaş varsa, insanlar eziliyorsa ve insan hakları ihlal ediliyorsa oranın Müslümanların yaşadığı yer olduğu akla gelmektedir. Son iki asır sömürülme ve yeniden bağımsızlık kazanma çabaları ile Müslümanların acı zaman dilimidir. Zihniyet sorununu

çözmeden bu sorunları çözmek mümkün değildir. Kaderle izaha kalkmak sorumluluktan kaçmaktır. Sorunun kaynağının Müslüman insan olduğunu itiraf etmemiz gerekmektedir. Müslümanların doğru düşünme, doğru anlama ve doğru değerlendirme konusunda ciddi sorunları bulunmaktadır ama nedense suçluyu dışarıda arama eğilimindeyiz.

Bir konuyu anlayabilmek için **doğru düşünmeyi bilmek** gerekir. Herkes doğru düşündüğünü düşünür. Oysa insanın önyargıları ve çıkarları vardır. Normal üstü korku, sevgi, bağımlılık, duyarsızlık doğru düşünmeyi engeller. İdeoloji ve baskılardan kurtularak çelişkileri fark etmek gerekmektedir. Aksi takdirde kişi bilmeden, delilleri olmadan tartışır, konuşur ve sadece kendi söylediklerinin doğru olduğunu zanneder.

İnsan sınırlı bir varlıktır ve aklı kendisine gelen verilerle hareket eder. Verilerin hatalı olma ihtimaliyle insanın da hatalı olması mümkün olduğundan kişi **eleştiriye açık olmalı**dır.

İslam insanın dürüst olmasını ister. Bu özeleştiri ile mümkündür. Bunun için insan uyarılmaya muhtaçtır ve Peygamber "vahiyle uyaran bir uyarıcıdır".

Geleneksel din anlayışımızda iman düşünülmeksizin kabul edilmesi gereken ön kabuller yığını bir dogma olarak sunulmaktadır. Oysa din akıllı olanı sorumlu tutmuştur. Akıl insanın ayırıcı niteliği olduğuna göre insanın olduğu yerde en ileri seviyede etkin olmalıdır, aklın olmadığı yerde insanlıktan söz etmek mümkün değildir. İnsan yaratılışı gereği akılla Allah'ın varlığına inanabilen bir varlıktır ve **akıl ile iman birbirinin alternatifi değildir**.

Dini ilimler alanı tabii ilimlerdeki gibi istenildiği kadar deney yapılarak sonucun gözlenebildiği bir alan değildir. Ön yargılar, dinden çıkma korkusu, idealizasyon ve rasyonalizasyon işi zorlaştırmaktadır. Hele ülkemizde "her şeyi bilen"lerin gürültüsü sorunları daha karmaşıklaştırmaktadır. Dini tabulaştıran da, dindarın her davranışını "irtica" olarak algılayan da, dinin ne olduğunu bilmemektedir. Dinden çıkmaktan korkanlarla, dinden korkanların ortak eksikliği **bilimsel zihniyetin önemsenmemesi** sebebiyle din hakkında doğru bilgi sahibi olmamalarıdır.

İlk dönemde Kur'an etkin iken zamanla hadis sonrasında ise gelenek devreye girmiştir. Kur'an buna "ataların dini zihniyeti" adını vermekte ve şiddetle eleştirmektedir. (Maide 5/104-5; Bakara 2/170) Türkiye'de **din ile geleneğin özdeşleştirilmesi ya da geleneğin dinleştirilmesi** sorunu dindarlara özgü değildir, laik kesimle ortak noktadır.

2. Türkiye'nin Konumu

İslam ülkeleri ile Batı arasında bir köprü durumunda olan Türkiye, modernitenin meydan okumalarını en derinden hissetmiş ama henüz cevap verebilmiş değildir. 1200 yıllık bir geçmişe sahip ve İmam Mâtürîdî çizgisinde şekillenmiş Türklerin Müslümanlık birikimi doğru anlaşılmadan çözüm üretimi zordur. Dini bilgi boşluğu dini duyguların istismarını kolaylaştırmış yüzlerce cemaat ve tarikat grupları ortaya çıkmıştır. Türkiye dini nitelikli iç sorunlarını aklın ve vahyin ön planda olduğu bir yeniden yapılanma ile aşabilir. Dini hayatla ilgili bilimsel araştırmalar yok gibidir. Halk daha çok şifahi kültürle beslenmektedir. Tahminin ötesindeki dini bilgi yoksunluğu, bir kesimde bilmediğinin düşmanı olmayı, diğerinde ise dini duygularının sömürülmesini doğurmaktadır. Hızlı kültür değişiminden geçilen ortamda "yeni bir uygarlık yaratma" fırsatı bulunmakta ve bu mayalanmanın sancıları yaşanmaktadır.

3. Din Alanındaki Sorunların Tarihsel Arka Planı

Batı teknolojik üstünlüğü yakalayıp Osmanlı'dan kopardığı toprakları sömürdü. Anadolu bile paylaşıldı ama ilk toparlanan yine Türk milleti oldu. 19 ve 20. asırlar Müslümanlar için Batı gerçeği ile karşılaşma dönemidir. Teknoloji alanındaki göz kamaştırıcılık ile Batı kültürü hala Müslümanların yüreğinin yağını eritmektedir. Kimlik bunalımı içinde her açıdan bu kriz ortamı, kurtuluş ümidi ile, dini yeniden ön plana çıkarmıştır.

Osmanlı'dan devraldığımız mirasla ilgili hesaplaşma yapılmamış olduğundan gerek halk gerekse siyasiler hala Osmanlı İmparatorluğu devam ediyormuşçasına düşünmektedirler. Benim partim iktidar olursa demokrasiyi severim anlayışının ötesine geçilememiştir. Aydınımız demokrat değildir, halkına üstten bakar. Dindar da geleneğin esiri olduğundan demokrasinin dine zarar vereceğini düşünür. Türk halkı devlet için canını fedadan çekinmez ancak devlet millet için var

olduğunu unutursa kendisini sevecek insanı bulmakta zorlanabilir. Bu milletin siyasi tecrübesi dünya standartlarının üstünde bir demokrasi ve laiklik üretebilir. Fakat din görmezden gelinerek, Müslüman küçümsenerek demokrasi kültürü oluşturulamaz.

Cumhuriyet inkılapları kültür değişimini amaçlamıştır fakat zihniyet değişimi olmadan bu kalıcı olamaz. Kültürümüze bakışı tutarlı olmadığından sağ ve sol eğilimli aydınımız demokrat değildir.

Din, hayatın bütün alanlarında etkili olduğundan, Osmanlı ile birlikte donuklaşması toplumun her tarafında etkisini hissettirmiştir. Bu dini miras halk bazında kendi kaderine terk edilmiştir. Tekke ve zaviyelerin alternatifleri sunulmadan kapatılması din istismarcılarına fırsat sağlamıştır. Aydınlar dine sıcak bakmamış ve Osmanlı'nın son dönemindeki yenilik arayışları da sonuçsuz kalmıştır. Halkın, çoğu çocuklarını okullara dahi göndermek istememesine rağmen, bütün imam hatiplerin binalarını yapıp devlete terk etmesi dindarların devletle barışık olduğunun göstergesidir.

Diyanet hep tartışıla gelmiştir fakat siyasilerin etkisinden kurtulup ilmi din anlayışı ile ilahiyatlarla koordineli olarak görevini yapmadan bu tartışmaların sona ermesi mümkün değildir.

Dini mirasımıza bağlı sorunlarımızın çözümü dini tefekkürü üretecek aydınlardadır. Bu aydınların İlahiyatlardan çıkması beklenmektedir ancak din boşluğu maalesef henüz din eğitimi almamış dindarlar tarafından doldurulmaktadır.

Kanunlarımız, Osmanlı hukuk mirasını dikkate almadan, tamamen Batı'dan alınmış olmasına rağmen hukuk sistemimizin iyi işleyişi üzerinde düşünülmelidir.

Türkiye'de aydınlar dinin -en azından- bir sosyal realite olduğunu göremediklerinden aydın olmak dine mesafeli olmaktır anlayışı devam etmektedir. Dindar aydın ise maalesef henüz yetişmemiştir.

4. Din Alanındaki Bilgi Boşluğu İslam'ın Doğru Anlaşılmasını Engellemektedir

Ülkemiz öz değerleri ile barışmak zorunda. Demokrasi kültürünü oluşturmak zorunda. Laiklik anlayışını kendi kültürü ve değerleri ile çatışmaz hale getirmek zorunda. "Yeni bir uygarlık yaratmak" gibi bir

hedef koymak zorunda. Bilgi toplumuna geçişte gecikmemek zorunda. İnsanlığın geleceğinde etkin bir konuma gelmek zorunda.

"Şeriat gelecek dertler bitecek" diyenler de "kahrolsun şeriat" diye bağıranlar da "şeriat"ın ne olduğunu bilmemektedir. Bu bilgi boşluğu; din istismarını kolaylaştırma, dinin birleştirici etkisinin kaybolması, her sorunun din ve dindarlıkla çözüleceği yanılgısı, tali konuların din gibi algılanması, mezhep ve tarikatların din ile özdeşleşmesi, her şeyin tabulaştırılması ve içeriği belirsiz İslam Devleti tabirinin ideolojik bir kavramdan öteye gidememesi gibi çeşitli sorunlar doğurmaktadır.

Teorik çerçevede Türkiye'de devlete yönelik İslam kaynaklı bir tehdit yoktur. Dinin amacı olan adalet demokrasinin de hedefidir sistem ismi sorun değildir. **İslam dini siyasi meseleleri insana bırakmış** evrensel nitelikli ana ilkeler belirlemiştir.

Hz. Peygamber yerine birini bırakmamıştır ama Müslümanlar da bir siyaset teorisi üretememiştir. Şi'a işi Allah'a hallettirmek istemiş, Ehl-i Sünnet dört halife dönemini evrenselleştirerek işi uydurma bir hadisle Kureyş'e bırakarak Müslümanların önünü tıkamış, Hariciler bu konuda tutarlı çıkışlarına rağmen insan fıtratını zorlayan fanatik tutumlarıyla tarihe gömülmüştür.

İslam Dini din ve vicdan özgürlüğünün teminatıdır. "Dinde zorlama yoktur" (Bakara 2/256) ilkesi hem Müslüman olma hem de yaşama konusunda geçerlidir. Din bir tekliftir isteyen kabul eder. Kur'an bir hukuk kitabı değildir, ondan yararlanılarak hukuk oluşturulacaktır.

İslam'ı bilen bir Müslüman, şiddet yanlısı olamaz. Dini bilmeyen dindarın radikal eğilimlerinden korkulur. Batı'nın yoğun baskısı altına girmiş olan Türkiye'de ezilmişliğin radikalliğe yol açmasını anlamak mümkündür.

Tanzimat'tan bu yana Batı'yı kopyalayarak kurtulabiliriz diyen aydınlarla, İslam özünde engel içermez diyen İslamcıların tartışmaları devam etmektedir. Cumhuriyet'in Batıcıların tercihleri üzerine kurulması İslamcıları yurt dışına çıkmak veya bir gecede kimlik değiştirmek ikileminde bırakmıştır. Türkiye'de İslam dünyasındaki örgütlerden hiçbirinin şubesi yoktur. Osmanlı mirası tarikatlarla bütün dini

gruplar Türkiye'ye özgü koşulların ürünüdür. Dini bilgi boşluğu geleneği kutsallaştırmış olmasına rağmen bütün dini gruplarda bir kabuk değiştirme sürecine girilmiştir.

5. Alevilik Olgusu'nun Tartışılabileceği Zemin

Türkiye gerçeklerinden olan Alevilik maalesef bilimsel bilgi eksikliği içinde tartışılmaktadır. Doğru hoşumuza gitmese de doğrudur ve gerçeklerden kaçarak bir yere varamayız. Bu bilgi boşluğu kimilerini Aleviliği kendi ideolojileri yönünde yeni yapılanmalara yönlendirmeye kapı aralamakta Şiiliğe, Kürtlüğe yamamaya hatta ayrı bir dindir demeye kadar varmaktadır. Araştırmalara göre Allah, Kur'an ve Peygamber üçlüsünde ittifak halindeki Aleviler Sünnilerle İslam'ın özünde farklı değildir. Sünni kesimde çeşitli hurafelerin varlığı gibi Alevi kesimde İslam'ın özüyle bağdaşmayan birtakım görüşlerin varlığı doğaldır. Bilginin azalması her kesimde geleneği dinleştirmektedir. Kendisini İslam dışı gören kişiler Alevi kesimde de Sünni kesimde de bulunmaktadır. Bu durum Aleviliği İslam dışı görmek ve göstermek için realite ile bağdaşmaz, akla ve bilimsel anlayışa uymaz.

6. Yeni Bir Din Anlayışına Doğru

Dünya'da yeniden yükselen değer olan din insanlara temelde doğru düşünme imkânı sağlamak, doğru olmayı öğretmek, insanca yaşayabilmenin evrensel ilkelerini ve değerleri göstermek için vardır. Din ontolojik olarak sadece inanç, ibadet ve ahlaktadır. Diğer alanlarda dinin temel ilkeler kanalıyla etki gücünden söz edilebilir. Hukuk, siyaset ve ekonomi gibi alanları dinle özdeşleştirmek dinin fonksiyonelliğini yok etmek demektir.

Türkiye ciddi bir değişim sürecine girmiştir. Osmanlı defteri kapanmadan yeni dünya ile hesaplaşma yaşamakta ve sancılar tüm toplumu etkilemektedir. Türkiye artık "yeni bir uygarlık yaratma" hedefini ortaya koymalı din, demokrasi ve laiklik sorunlarını çözmelidir.

Eserin esasını uluşturduğunu söyleyebileceğimiz "Türkiye'de Din Anlayışı" başlığı özellikle 2000'lı yılların başındaki Türkiye şartları düşünüldüğünde zamanı için mevcut hakim anlayışa ciddi bir meydan okuma anlamına geldiğini belirtmemiz gerekir. Dinin neredeyse devrini tamamlamış bir olgu ve sorun kaynağı olarak görülüp "kamusal alan"a girmesine izin verilmediği zaman diliminde insanlığın barış

içinde yaşaması için dinin vazgeçilmez olduğunu ısrarla vurgulamanın ötesinde ispatlamaktadır. Meydan okuma dememin sebebi dinin gerekliliğinin ötesine geçerek bütün insanlığın neredeyse tek ümidi olmak üzere Müslümanların İslam'dan üretecekleri yeni uygarlığı sunmasıdır.

Doğru düşünmeyi bilmek, eleştiriye açık olmak, akıl ile iman birbirinin alternatifi görmemek, bilimsel zihniyetin önemsenmesi ve din ile geleneğin özdeşleştirilmemesi şeklindeki alt başlıklarla ele aldığı zihniyet sorunu ile yazar gerek dindar gerek dine uzak kesime gerçeğe ulaşma yolunda önemli bir rehberlik etmektedir. İnandığım için doğrudur anlayışı ile tarafların bir yere varamayacağını, her iki tarafın da hatalı olma ihtimalini kabul ederek gerçeğin peşine doğru metotla nasıl düşmesi gerektiğini ortaya koyuyor.

Müslümanlara hedef çizerken "Türkiye'nin Konumu" başlığı altında gerek coğrafi gerekse tarihi şartlar dolayısıyla bu potansiyeli haiz oluşunu ön plana çıkarıyor. Bu bağlamda coğrafi olarak moderniteyle sömürge olmaksızın direk temas ve İmam Mâtürîdî çizgisinde bir dini miras önemini vurguluyor.

Yazar işaret ettiği hedefe yürünebilmesi için "Din Alanındaki Sorunların Tarihsel Arka Planı" başlığı ile tarihten gelen siyasi ve dini ayak bağlarından kurtulmanın şart olduğunu bu bağlamda saltanattan demokrasiye tam geçişi sağlamak ve dini tartışma konusu olmaktan çıkarıp birlikte yaşamayı kabulün bir bakıma ön şart olduğunu isabetle belirtiyor. Devamında bir sonraki alt başlığı ile "Din Alanındaki Bilgi Boşluğu İslam'ın Doğru Anlaşılmasını Engellemektedir" diyerek her iki kesimin din veya şeriat derken aslında ne kastettiklerini bilmediklerini belirterek temel tartışma konusu olan din ve siyaset alanında İslam'da siyasi işlerin insanlara bırakıldığı belirterek ip ucu vermeye çalışıyor.

Müslümanların temel iç sorunlarından olan Alevilik'e değinen yazar "Alevilik Olgusu'nun Tartışılabileceği Zemin" başlığını açarak Müslüman iki grubun geleneklerini dinleştirerek bir birine yaklaşmakta olduğu bunun yerine her iki kesimin gerçeği arama yöntemini benimsemesi gerektiğini vurguluyor.

Bölümün "Yeni Bir Din Anlayışına Doğru" başlığını taşıyan son alt başlığında yazar buraya kadar söylediklerinin gerçekleştirilebilmesi

için dinin kapsama alanı konusunda önerisini de "din ontolojik olarak sadece inanç, ibadet ve ahlaktadır" diyerek cesur ve net bir şekilde sunuyor. Yazarın bu önerisinin İslam ve terakki, şeriat-laiklik, İslam ve demokrasi gibi son iki asra damgasını vuran tartışmalar için bir bakıma kökten çözüm önerisi olduğunu belirtmek gerekir. Yazarın yeni uygarlık iddiasının mayasını da taşıyan bu önerisinin, dinle mesafeli kesim için benimsenme sorunu olmayacağı öngörülebilirse de, dindar kesimde aynı kabule mazhar olmasını beklemek günümüz şartlarında mümkün gözükmemektedir. Bu durumun farkında olan yazar bir sonraki başlığında bunun Tanzimat'la başlamış ve devam etmekte olan bir uzun süreç olduğunu ama gidişatın buraya varılacağının habercisi olduğunu söylemektedir.

B. Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci (63-102)

Türkiye'de düşünmeye ve anlamaya çalışanların kafaları; bilgi boşluğu, karamsarlık ve değerler alanında erozyon başta olmak üzere çeşitli sebeplerle karmakarışıktır. Çoğu sorunumuz geçmişten mirastır. Geçmişin doğru anlaşılmaması geleceğin geçmişe ipotekli olması anlamına gelmektedir. Dinle ilgili sorunları iki asırdır tekrardan yaşıyoruz.

Devlet demokrasi yolunda ilerlerken küreselleşme evrensel değerleri dayatarak yeniden yapılanmayı zorunlu kılmıştır. Artık İslam'la birlikte çağdaşlaşmayı düşünmenin zamanı gelmiştir. Türkiye'nin geleceği din alanındaki aydınlanma ile doğru orantılıdır. Din dışlanarak bir yere varılamayacağı görülmüştür. Farklılıkların zenginlik olduğu gerçeği kabul edilmelidir.

Dinin bilimin konusu olması, din alanında tek belirleyicinin bilim olması anlamına gelmemektedir. Din alanında kurucu bilgilerin bilimsel olması demektir. Türkiye'nin din alanında içinde bulunduğu değişimde geldiği yeri bilmeden yarınlarla ilgili proje yapmamız zordur.

1. Türkiye'de Din Anlayışındaki Değişim Sürecinin Arka Planı: Tanzimat, I. Meşrutiyet ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinde Din Alanındaki Tartışmalar

Osmanlı altı asır ayakta kalmayı başardı fakat 1699'da başlayan toprak kaybı ve "üstün güç'e dayalı üstünlük" bilincinin sarsılmasını da beraberinde getirdi. Önce askeriyeden başladı ise de yenilikler hayatın bütün alanlarına yayıldı. Batı'ya gönderilen öğrencilerle belirginleşen Batı hayranlığı Avrupa'yı taklit etmek gerekir anlayışına vardı. 1908'de girilen hürriyet ortamında öncelikli hedefi devleti kurtarmak olan fikri ve siyasi akımlarının temel tartışma konusu İslam oldu. Sorunun ana kaynağının din olduğu tüm gruplarca dile getirildi.

İslamcılık kurtuluşu İslam'ın yeniden anlaşılması ve hayata hâkim kılınmasında gördü. İslam kurumları mükemmel olduğundan değişime ihtiyaçları yoktu. İslam'ı güzel anlayıp uygularsak ecdadımız gibi şimdiki medeniyetin üstünde bir medeniyet kurarak kurtulabiliriz. Avrupa'nın gücü bilim ve teknikten gelmekte olduğuna göre bunları aceleyle almamız gerekmektedir. Bunun için aralanan kapıdan hürriyet, müsavât ve meşveret gibi yeni fikirler de Müslümanlar arasında yayıldı.

Dinin terakki(ilerleme)ye mani olduğu iddiası İslamcıları çok rahatsız etmiş, bunun yanlışlığını belirtmeye gayret ederken geçmişin idealizasyonundan kaçamamışlardır. Din-terakki ilişkisi içtihat ile ilgilenmeyi gerektirmiş ve bu kapının cahiller için kapalı olduğu alimler için hiçbir engel bulunmadığı savunulmuştur. Geriliğin sebebi İslam'da değil Müslümanların tembellik ve taklitçiliğinde görülmüştür. Batı taklitçiliği eleştirilirken geçmişin din kisvesi altında taklidi de bundan nasibini almıştır.

İslamcılık tepkisel yönü ağır bassa da muazzam bir fikri birikim sağlamış ve İstiklal mücadelesine etki etmiştir. Buna rağmen Cumhuriyetle birlikte sessiz sedasız eriyip gitmiştir.

Türkçüler Batı'daki bilimin katkısıyla İslam'ı aklı devreye sokarak anlamak gerektiği fikrinde idi. Akımın öncüsü Ziya Gökalp İslam'la fıkhın, din ile siyasetin ayrılması gerektiğini savundu.

Batıcılara göre din gaye değil refah aracıdır, dini kanunlar zamanın ihtiyaçlarına göre değiştirilebilir. Devleti kalkındıracak hedef geçmişte veya İslam'da değildir. Fayda Batı'dan gelebilir ama bunu sağlamak için dinden yararlanılmalıdır.

2. Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Kırılma Noktası: Cumhuriyetle Birlikte Ortaya Çıkan Gelişmeler

İkinci Meşrutiyet Cumhuriyet için laboratuvar hizmeti verir ve üç akımın da Osmanlı'yı kurtaramadığı görülür. İstanbul'un işgali altında istiklal mücadelesi başlar. Cumhuriyetin ilanından sonra da bekasını sağlama adımları atılır. Devletin iki başlılıktan kurtarılması gayesiyle dini olmaktan çok dünyevi, millete ait hukuk ve kamu işlerinden olduğu belirtilerek halifelik kaldırılır. Bütün eğitim kurumları Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu ile Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak medreseler kapatılır. "Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat tarikatı medeniyedir" söyleminden sonra Tekke ve Zaviyeler de kapatılır.

3. Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Berraklaşma Dönemi

1946'da çok partili hayata geçiş din anlayışında da değişim ve dönüşüm sürecinde yeni bir aşamanın başlangıcıdır. Din birdenbire tartışmaların merkezine yerleşmiştir.

"Din meselesinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşünüşünde ihatalı din adamları yetiştirilmesi" amacıyla 1949 yılında **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kuruldu**. Muhammed Tanci ile Müslümanların üretmiş olduğu kültürün anlaşılabilmesi için ana kaynaklara gitmenin önemi anlaşılmaya başlandı. Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay'ın meali 1961 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nca basıldı. 1981'de Birinci Din Eğitimi Semineri düzenlendi ve 1982 Anayasasında din derslerinin zorunlu sayılmasında önemli rolü oldu. Fakültedeki eğitim diğer İslam ülkeleri ile kıyaslanmayacak bir seviye yakaladı.

Tarikatların kapatılması kararında önceden beri haklarında oluşan toplumu olumsuz yönde etkileme, kadercilik ve tembelliğe teşvik düşüncesi etkili olmuştur. Fakat kapatılma tarikatları yok etmemiş yer altına çekilip tarikat olmadıklarını söyleyerek ve hiçbir yasal takibata maruz kalmaksızın faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Yasalara

rağmen devletin göz yumması, tehdit olarak görmemesi veya yok edilmelerinin imkansızlığı düşüncesiyle olsa gerektir. 1980'lerden sonra ise bir tarikat patlaması olmuş, gençleri kazanmaya yönelik olarak yurt ve burs faaliyetleri ülke çapına yayılmıştır. **Günümüzden bakılınca Türkiye 1925'te kapatmış olmasına rağmen Ülke bir tarikat cenneti haline dönüşmüştür**. Birtakım yararları dile getirilebilecek olan tarikatlarda "mürşit elinde mürit, gassal elindeki meyyit gibi olmalıdır" zihniyetiyle nice yaratıcı yetenekler iğdiş edilmekte nice iyi niyetli insanların emek ve birikimleri çarçur edilmektedir. Tarikat alanı hala denetime kapalıdır. Tasavvufun engin birikimi göz ardı edilmekte, ruh hastalarının hezeyanları keramet ve hikmet olarak kabul edilmektedir. Önemli olan tarikata karşı çıkmak değil tarikatın kapalı ve denetimsiz bir alan olarak insanlara zarar vermesini önlemektir. İnsanlarımız tarikata bağlı olmanın Müslüman olup olmamakla ilgisi olmadığını, kurtuluşun kitlesel değil bireysel olduğunu ve hak edenin cennete gideceğini öğrendiği gün tarikat eskisi gibi yeniden sanat, edebiyat ve felsefe merkezi kimliğine dönecektir.

Din alanındaki muazzam bilgi boşluğu 1960'lardan sonra yoğun bir tercüme faaliyetine yol açmıştır. Önce tasavvufi ardından İslam'ı siyasi ideolojiye indirgemiş eserler çevrilmiştir. Uzun yıllar sömürge hayatı yaşamış ülkelerin eserleri ile dini yayın boşluğu bir ölçüde dolarken öbür yandan **radikalleşme ve kavram kargaşası baş göstermiştir**. 1979 sonrası İran merkezli eserler de aynı zihniyeti desteklemiştir. Böylece taklitten hoşlanan, dinin şekli yönü ile ilgilenen, dindarın bir an önce politikleşmesini isteyen bir Müslüman tipi ortaya çıkmıştır. Tabiidir ki radikallik bu eserlerle birlikte baş döndürücü sosyo-kültürel değişim ve moderniteye yönelik acziyetten de beslenmiştir.

Osmanlı'yı yıkılışa götüren süreç II. Meşrutiyet ile büyük bir fikir patlamasına yol açmıştır. Cumhuriyet kendi aydınını yetiştirmeye çalışmışsa da Tanzimat'tan beri etkisini artıran pozitivizminden kurtulamayarak din ve gelenekler konusunda sağlıklı bir tavır geliştirememiştir. Dine karşı çıkan veya taraf olan aydınların din konusunda ciddi bilgileri olduğuna dair emareler yoktur. 1980 sonrası ise din konusunda bilgilenmeye yöneliş ve telif eserler dönemi başlamıştır. Din tartışılmakta ve konuşulmaktadır. Bu süreç bilimsel bilgi ile desteklenir ve entelektüel birikim sağlanabilirse Türkiye tarihinde ilk

defa tavan ve tabanın birlikte ve birbirine doğru kucak açtığı tabloyu görebilir.

İki asırdır İslam'ı tartışan Türkiye üç aşamadan geçmiştir. Birinci aşama II. Meşrutiyetle doruk noktaya ulaşmıştır amaç devleti kurtarmak olduğu için üretilen din merkezli fikirler ideolojik ve politiktir. İkinci aşama Cumhuriyet'ten 1946'ya kadar zorunlu ve tepeden inme kültür değişmeleri dönemidir. Üçüncü aşama olan 1950 sonrası ise serbest kültür değişmeleri sürecinde inkılapların ruhunun keşfedilmesi ve içselleştirilmesi çabaları evresidir. 1980 sonrası ise yeni bir aşamadır.

Türkiye'de din anlayışında temel kırılma din-fıkıh/hukuk alanında belirginleşir. Batı'dan alınan hukuk yürürlüğe konulmuş ama insanlar ciddi tepki göstermemişlerdir. Halifeliğin kaldırılması da benzer bir sonuçla karşılaşmıştır.

Çağdaşlaşma sürecinde Türkiye'nin İslam dünyası ile ortak sorunu din ve geleneğin bir bütün olarak algılanmasıdır. Bu da din-devlet ayırımını imkansızlaştırmaktadır. Eleştirel yaklaşım, geleneği kutsallık zırhından kurtaracak ve onun geleceği belirleme gücünü elinden alacaktır.

Küreselleşme serbest kültür değişimini zorunlu hale getirmiştir. Evrensel, köklü ve sağlıklı olanın ayakta kalabileceği, acımasız bir serbest piyasa ortamında yaşamaktayız. Bu durum tarihimizde ilk defa din alanında topyekûn bir aydınlanmanın kapılarını aralamaktadır. Ancak halkın daha çok tarikat temelli din anlayışının bu rasyonalleşmeden nasibini alması kolay olmayacaktır zira kentleşme, ekonomik sorunlar ve aidiyet duygusu insanları sığınak aramaya itmektedir.

Türkiye din anlayışında en önemli süreç olan İslam'ı yeniden düşünme ve yapılanma aşamasındadır. Gidiş din alanında topyekûn bir aydınlanmaya doğrudur. On dört asırlık birikim bir yandan gün ışığına çıkarılmakta diğer yandan tartışılabilmektedir. Din alanı tabu olmaktan çıkmış, dinden çıkma korkusu duymadan bilimsel araştırmalar yapılabilmektedir. İnsanlar tekfir edilme korkusu hissetmeden görüş ve düşüncelerini yazıp seslendirebilmektedir. Bu durum geçmişin doğru anlaşılmasını ve geleceğe zengin bir birikimin kullanıma hazır halde sunulmasını sağlayacaktır.

Eserin ilk başlığı olan Türkiye'de Din Anlayışı'na "Değişim Süreci" eklenmesi ile ulaşılan ikinci ana başlık altında yazar ilk başlık sonunda vurguladığı "Yeni Bir Din Anlayışı" hedefini tarihi süreciyle birlikte vermektedir. Bu bağlamda maddi güce bağlı üstünlük anlayışının yanlışlığının, bir laboratuvar gibi hizmet gören ikinci meşrutiyet ortamında, görülmesinin ardından dini anlamada zihniyet sorununun farkına varıldığını ve Cumhuriyet dönemi ile ciddi bir dönüşüm sürecine girildiğini belirtir. Yasaklanmış olmasına rağmen Türkiye'nin bir tarikat cenneti oluşu çelişkisine vurgu yapan yazar mevcut tarikat anlayışının Ülkemiz insanını iğdiş ettiğini ve akıl sermayesini çarçur ettiğini haklı olarak net biçimde ifade etmektedir. "Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Berraklaşma Dönemi" alt başlığı özellikle ilahiyat fakültelerinin açılması sonrası dinin bilimsel bilgiye konu edilmesi sebebiyle ciddi bir umut ortamı oluştuğunu belirtmektedir. Bu umudu "din alanı tabu olmaktan çıkmış, dinden çıkma korkusu duymadan bilimsel araştırmalar yapılabilmektedir" şeklinde somutlaştıran yazar, daha sonraki yıllarda, ilan edilmiş programlara konuşmacıların protestolar dolayısıyla girememesi gibi, yaşanan geriye dönüşleri muhtemelen hayal kırıklığı ile seyretmiş olmalıdır. Dolayısıyla eserden yirmi yıl sonra dahi ulaşılması henüz umut kapsamında olan gelişmeleri önceden ışığı görmüş olarak müjdelemesi önemli bir hedef gösterme olarak kabul edilmelidir.

C. Niçin Din Eğitimi? (103-115)

20. asrın sonlarında değerler alanındaki erozyonun ardından dini değerlere yöneliş başlamış ve din bütün dünyada yükselen değer olmuştur. Türkiye gündemindeki sorunlardan olan laik-dindar geriliminin temelinde din alanındaki ciddi bilgi boşluğu bulunmaktadır. İnsanlar Eflatun'un mağarasındakiler gibi kendilerini sanal gerçekliğe zincirlemiş durumdadır ve bu esaretten insan ancak eğitimle kendisinin farkına vararak zincirlerini kırması ile kurtulabilir. Din olmadan eğitimin bunu başarması pek mümkün değildir. Doğru düşünmeyle birlikte din eğitimin amaçlarını gerçekleştirmesini kolaylaştırır ve eğitim "iyi" niteliğini ancak din ile elde edebilir.

Eserde diğer ana başlıklara göre kısa olmasına rağmen böyle bir konunun yer alması, dönemin din ve din eğitimi açısından yaşanmış

sorunlarına bir cevap niteliği taşıyor olsa gerektir. Malum olduğu üzere 28 Şubat süreci din eğitiminin hararetle tartışıldığı hele erken yaşlarda din eğitimi verilmesinin ciddi zararları olduğu gerekçesi ile imam hatiplerin orta kısımlarının kapatıldığı tarihten kısa süre sonra bu başlık ideolojik değil bilimsel bakış açısıyla konuya yaklaşmak gerektiğini ve böyle yaklaşılınca da "eğitimin iyi niteliğini ancak din ile elde edebileceğini" söylüyor oluşu yazarın o dönemde esen rüzgarlara göre değil ilke edindiği bilimsel bilgiye göre tavır aldığını ve bunu sunduğunu göstermesi bakımından ciddi bir öneme sahiptir.

D. Tarikat Tartışmaları, Sysphe Efsanesi ve İslam'la Çağdaşlaşmayı Başarmak (117-126)

İnsanlığın başı yine insanın ürettiği sorunlarla derttedir. Dünyamız patlamaya hazır bir silah deposu haline gelmiştir. Sosyal hayatta da bir "insan kirlenmesi" bulunmaktadır. Hiçbir sorun çözülemez değildir ancak çözmek isteyen iradeye ihtiyaç vardır. Türkiye din, demokrasi ve laiklikle ilgili sorunlarını çözmelidir. Din iki asırdır sosyal sorundur zira aydın dini en azından sosyal realite olarak göremiyor. Devlet de yanlış politikalarla ciddi bilgi boşluğu oluşturuyor. Dindarların bir kısmının tarikat mensubu olduğu konusunda uzaydan gelmiş şaşkınlığı sergilenmektedir. İslam'a saldırmak isteyenler tarikat alanındaki olumsuzlukları İslam'la özdeşleştirmektedir. Dindarlar da bunlar bir komplo diyerek din adına sapkınlıkları savunma ihtiyacı hissetmektedir.

Sorun çözmek için olan din sorun haline gelmiştir. Dini bilgi boşluğu din ticaretini kolaylaştırdığı gibi bazılarının laiklik, demokrasi ve çağdaşlık adına İslam'a saldırmalarına sebep olmaktadır. Bu durum dindar insanları devlet düşmanlığına itmekte ve radikalleşmelerine sebep olmaktadır. Laik-dindar gerilimi artmakta ve Devletle halkın arası açılmaktadır.

Dinin problem olmaktan çıkarılabilmesi için onu kötü niyetlilerin kullanmasını engellemek lazımdır.

Türkiye çok hızlı değişmektedir ve bu değişim politikacısına ve aydınına rağmen sağlıklı yöndedir. Türk insanı "yeni bir uygarlıktır" yolunda Sisyphe misali kayayı dağın tepesine taşımaktadır. Tam çı-

kardı derken kaya geri yuvarlanırcasına çeşitli konularla tekrar tekrar başa dönmektedir. Paradigma değiştirilmeden şekildeki değişiklikler kalıcı olamamaktadır. Fakat Türkiye yeni bir uygarlık yaratmak durumundadır, vaz geçmesi veya başarısızlığı yok olması demektir. Türkiye bir şekilde bunu başaracaktır ve mayalanma sürecine girilmiştir.

1997 yılındaki tarikat tartışmalarının en güzel tarafı din alanının tartışmaya açılması olmuştur. Sağlıklı zeminde yürümese de bizzat tartışmanın kendisi sağlık belirtisidir. Din alanında artık doğru bilgiye yöneliş başlamıştır. Yeni uygarlık bu yoldan giderek dinin sorun olmaktan çıkarılması ile gerçekleştirilebilecektir. Bunun için gerekli olan mezhepler üstü yaklaşım mezheplerin ortadan kaldırılması değil beşer ürünü görülerek İslam'la özdeş kabul edilmemeleri demektir.

Bu başlık eserin özellikle ilk iki ana başlığında verilmeye çalışılanların Sisyphe efsanesi örneği eklenmiş bir özeti durumundadır. Ülkemizde elde edilen kazanımların ve fırsatların daha ileriye ulaşmak için değerlendirilmesi bir yana avamileşmeye kurban edilmesi bu örnekle anlatılmaya çalışılmaktadır. Sisyphe gibi doğru yolda çabalamaktan başka çıkar yol yok diyen yazar ötekileştirme hastalığından kurtulup birlik için mezhepler üstü İslam kardeşliğini tekrar tekrar hatırlatmaya çalışıyor.

E. Mezhepler Dinin Anlaşılma Biçimleridir (127-130)

Allah katından vahiy alan son Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve dini nitelik taşıyan bütün oluşumlar dinin anlaşılma biçimleridir. Bütünüyle beşerî olan bu oluşumların İslam'la özdeşleştirilmesi hem İslam'ın evrenselliğine hem de insan gerçeğine aykırıdır.

Vahiy kapısı kapanmış olduğu için hiç kimsenin doğruluğu tartışılmayacak Allah katından gelen özel bilgi sahibi olduğunu iddia etme hakkı İslam açısından mümkün değildir. Müslümanlar her zaman ve mekânda İslam'ı en iyi şekilde anlama ve yaşama imkanına sahiptirler.

Hz. Peygamber vahiy ile aklı birlikte etkin kılarak İslam'ın anlaşılması ve sağlıklı bir şekilde hayata geçirilmesi konusunda sağlam bir

"model" ortaya koymuştur. Ondan sonraki kurumsallaşmada ortaya çıkan mezheplerin zaman zaman dinle özdeşleştirildiği görülmektedir. Araç olan mezheplerin amaç konumuna yükselmesi her dini grubun kendisini kurtuluşa eren fırka olduğunu iddia etmesine yol açmıştır. Her mezhebin İslam'la örtüşen bir yönü mutlaka vardır ama hiçbir mezhep İslam'la asla özdeşleştirilemeyeceği gibi genel-geçer nitelikli kabul edilerek statik hale getirilmesi de mümkün değildir. Bir insanın Müslüman alması için mutlaka bir mezhebe bağlı olması da gerekmez.

Bir önceki başlığın önerisi olan mezhepler üstü İslam kardeşliğine ulaşmada mezhepleri algılanış biçiminin sorun oluşturduğu bilinciyle yazar "Mezhepler Dinin Anlaşılma Biçimleridir" başlığıyla mezheplerin dinle özdeşleştirilmemesi gerektiğini ve insan üretimi olarak mezheplerin gelişim ve değişime açık olduğunu isabetle vurgulamaktadır.

F. Tarih Bilinci ve İslam'ı Yeniden Düşünmek (131-137)

Tarih bilinci ve bilgisi olmadan dinleri anlamak ve değerlendirmek mümkün değildir. Geçmiş ve tarih ontolojik olarak birbirinden farklıdır. Yanlış tarih telakkisi ya geçmişi kutsallaştırmak ya da yok farz etmek şeklinde ortaya çıkar. Her iki durumda da insan tarihin esiri olur.

Müslümanların tarih telakkisinde ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bunlar geçmişle tarihin, tarihle dinin ve dinle geleneğin birbirinden ayrı olduğunun fark edilmesini güçleştirmektedir. Tarih geriye doğru işletilerek her mezhebin birbirinden farklı bir erken dönem anlayışı oluşmuştur. Her biri haklılığını Hz. Peygamber dönemine irtibatla ispata çalışmaktadır. Ötekini eleştirmek için Hz. Peygamber'e hadisler dahi söylettirilmektedir.

Tarih bilinci geçmişle bugün arasındaki farkı fark etmek ve tarihi unutmaksızın düşünmek anlamına gelmektedir. Bu olmayınca geçmiş bugünde yaşanabilmekte veya bugün geçmişte yaşanmaya çalışılmaktadır. Günümüzü hatta yarınımızı geçmişin belirliyor olması geçmişte yaşamak demektir.

Mevcut din anlayışı Müslümanları tarihe mahkûm etmektedir. Hadis ve sünnet adıyla asırlar öncesinin kültürü taklit edilmekte; onlar, İslam'ın anlaşılma biçimi ile ilgili dönemin modelleri olduğu fark edilemeden, İslam'la özdeşleştirilmektedir.

Sağlıklı tarih bilinci ile İslam'ın dinamik bir din olduğunu anlamamız gerekirken mevcut din anlayışımızı maalesef geçmiş belirlemektedir.

"Tarih Bilinci ve İslam'ı Yeniden Düşünmek" başlığının ana fikrinin eserin daha önceki bölümlerinde verilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Zaten farklı yazı ve konuşmaların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş eserde bu tür tekrarların olması beklenen bir durumdur. Buna rağmen başlığın esere kattığı ele alınmamış ayrıntılar da bulunmaktadır. Bu bağlamda tarihin kutsanması kadar yok sayılmasının yanlış olduğu vurgusu yanında dini grupların kendileri dışındakileri daha çok ötekileştirebilmek için Hz. Peygamber'i dahi istismar ettiklerini net bir şekilde söylüyor olması oldukça önemlidir. Ayrıca dinin dinamikliğini yakalayabilmesi için içinde barındırdığı tarih unsurlarından kurtulması gerektiğini de isabetle ifade etmektedir.

G. Küreselleşme ve Din (139-160)

Ulusal kültür, ekonomi ve sınırların çözüldüğü hayatın büyük bölümünün küresel süreçler tarafından belirlendiği bir çağda küreselleşmenin elbisesi kültür; özü ve esası ise dindir. Küreselleşme aynı zamanda demokrasinin, insan haklarının ve özgürlüklerin evrensel bir nitelik kazanması demektir.

Küreselleşme görülen haliyle Yeni Dünya Düzeni ismi altında Amerikan popüler kültürünün dünya çapında yayılmasıdır. Dini açıdan bakanlara göre dinî olan her şeyin tarihte bırakılması demektir. Küreselleşme Batı hegemonyasını büyütürken, paradoksal bir şekilde bir ufuk ve zihin daralması da üretmektedir. Başlangıçta Amerika çıkarlarına hizmet edecek olan küreselleşme, zamanla dışa yansıyan görüntü gerçekle örtüşmezse, er ya da geç Amerika'nın sonunu hazırlayacaktır.

Küreselleşme, yerel olanın evrenselleşmesine, evrensel olanın yerelleşmesine yol açmakta bu da hayatın bütün alanlarında evrensel

ölçütlerin aranmasını zorunlu hale getirmektedir. Küreselleşme ile sorunlar da yöresellikten çıkmış, insanca yaşamanın ön şartı güven ortamının baş düşmanı terör ve şiddet de küresel bir boyut kazanmış besleyenlerini de vurduğu belli olmuştur. Bu süreç aynı zamanda küresel bir uyanışı da beraberinde taşımaktadır. Sağ duyunun sesi olan insanların feryatları dünyanın her tarafından duyulabilmektedir.

Dinin yirminci asrın ortalarından itibaren yeniden yükselen bir değer haline gelmesi de küreselleşmenin sonuçlarındandır. Din değişik tarihlerde ve toplumlarda farklı tanımlanmış olduğu gibi küreselleşme de dinin hem özünde hem anlaşılma biçiminde etkili olmaktadır. Kurumlaşmış dinler dahi müntesipleri tarafından sorgulanabilmekte evrensel ahlak arayışı ön plana çıkmaktadır.

Din toplumları hem parçalamakta hem birleştirmektedir. Hatta aynı din içinde "tek doğru benimki" anlayışı dar alanda sıkı birliktelikle geniş alanda ciddi parçalanmaları birlikte taşımaktadır. Bu anlayışı yıkabilmenin tek yolu dinin kimseye "tek doğru benimki" deme hakkı vermediğini anlatabilmekten geçmektedir.

Günümüzde bilimde kesinlik ve sosyal hayatta belirlenmişlik ortadan kalmış, rölativitenin kaygan zemininde yürümeyi öğrenmek şart olmuştur. Sadece kanunlar ve geleneklerle daha iyi bir dünya düzeni oluşturulamadığı görülmüştür. İnsanların adalet konusunda fikir ve iş birliği içinde olması gereklidir. Bu ise hem akıl hem kalbe hitap etmekle mümkün olabileceğinden din katkılı ahlaki davranış olmadan hukukun devamı sağlanamaz. Küreselleşme insanlığı bir "dünya ahlakı" arayışına getirmiş, insanlığın geleceğinin doğru, iyi ve gerçeğin hiç kimsenin tekelinde olamayacağının anlaşılmasına bağlı olduğu görülmüştür. Güven kültürüne, gücün kontrolüne ve adaletin tesisine olan ihtiyaç dinin insanlığın sonuna dek varlık ve etkinliğini sürdüreceğini göstermektedir.

Küreselleşme ve İslam

Günümüz Müslüman halkın yaşadığı coğrafyanın çoğunluğu bağımsızlıklarına 1940-60 arasında kavuşmuştur. Bu durum dünyada olup bitenleri doğru anlama ve değerlendirmede zihniyet sorunlarına ve ağırlıklı olarak "tepkisel din anlayışlarına" yol açmıştır.

İslam dünyası içinde sadece Türkiye demokrasi ve laiklikte farklı bir tecrübe yaşamaktadır. İslam hukuku uygulanmamaktadır. Din

konusundaki sorunların üstesinden gelememiştir. Halkın din anlayışı sözlü kültüre veya uzun süre sömürge hayatı yaşamış ülkelerde üretilip tercüme edilmiş kitaplara göre şekillenmektedir ve din alanındaki bilgi boşluğu tahmin edilenin çok ilerisindedir. Türkiye küreselleşmeye en açık ülkedir. Hiç sömürge olmadığı gibi köklü bir devlet geleneğine de sahiptir. Dünyada en hızlı kültür değişimi yaşayan ülkedir. 1990'lardan itibaren din ciddi olarak tartışılmaktadır. Bu tartışmalar, bilimsel zemine kayarsa, paradigma değişikliği ve dinde yeniden yapılanmaya ve sonuçta yeni bir uygarlığa kapı açabilir.

İran 1979'da içine kapanmış ama kimseyi tatmin edememiştir. Afganistan'daki Taliban rejimi şekilciliği din zannetmiştir. İki ülke de küreselleşme karşısında içe kapanarak gelenekten medet ummaktadır.

Dünya'da Müslümanların son üç asırdır yaşadıkları şok sağlıklı düşünmelerini güçleştirmiştir. Kur'an anlaşılmak için indirilmişken Müslümanlar onu anlamadan okumayı ibadet saymaktadır. Kur'an, ataların dini denilerek sorgulanmayan geleneği eleştirmişken Müslümanlar geleneği kutsallaştırmıştır. İslam en son ve en mükemmel din olmasına rağmen Müslümanlar her bakımdan Müslüman olmayanlara bağımlı hale gelmiştir. İslam adaletin egemen olmasını istemesine rağmen zülüm ve insan hakları ihlallerinin en yoğun yaşandığı yerler Müslüman coğrafya olmuştur.

Müslüman toplumda doğan ve bir şekilde kabuğunu kırmayı başaran kişiler ister İslam adına ister İslam düşmanlığı için, yaşanabilecek yer olarak Avrupa ve Amerika'yı düşlemektedir. Humeynî dahi İran'a Fransa'dan dönmüştür. Müslümanların geçmişte ürettikleri seçkin eserleri dahi Batılılar ortaya çıkarmaktadır. Artık geçmişle avunmanın, "Müslümanın üstün" olduğunu sayıklayarak mutlu olmanın zamanı geçmiştir. Küreselleşme mevcut bilimimizle yaşayamayacağımızı bize hissettirmektedir.

İslam'da yeniden yapılanmayı başarmak zorunluluk haline gelmiştir. Bu konuda din ve geleneğin iç içe oluşu, din alanında bilimsel bilgi eksikliği, İslam'ın dinamik bir din oluşunun kavranılamaması, din-siyaset, din-hukuk ilişkisinin sağlıklı bir şekilde çözülememesi

gibi ciddi engeller bulunmaktadır. Bunların aşılması için zaman geçirmeden din alanında bir aydınlanma sürecinden geçmek gerekmektedir.

İslam Allah'tan gelen vahyin etrafında şekillenmiştir. Akla ve bilimsel gerçeklere aykırı olması mümkün değildir. Kur'an Allah katından gelmiş bir "öğüt"tür, "rehber"dir, bir "uyarı" kitabıdır ve sorun yaratmak için değil çözmek için gelmiştir. İslam dini toplumsal planda adaletin gerçekleştirildiği ahlaklı bir toplumu hedeflemiş ve siyasi meseleleri insana bırakmıştır. Kur'an anlaşılmak için indirilmiştir ve bunun ön koşulu yoktur. Her türlü yorumu beşeridir. Ebu Hanife'nin ifadesiyle "Tenzîl'in inkârı söz konusu olmadığı sürece, te'vîlin inkârı küfrü gerektirmez".

Yaklaşık üç asırdır devam eden tepkisel tavırlar ve anlayış biçimi etkinliğini yitirmekte ve yerini tutarlılık arayan, sevgi temeline dayalı, evrensel nitelik taşıyan, insanın ve evrenin gerçekliği ile örtüşen bir anlayışa bırakmaktadır. Bu kısa sürede gerçekleşemez fakat Müslümanların var olabilmesi küreselleşmeyi gören, temel ilke ve değerleri evrensel çizgide yaşatabilen, tüm insanlığı kucaklayabilecek yeni bir anlayışın egemen olmasına bağlıdır.

Eserin Küreselleşme ve Din başlığı eserin ismindeki "Türkiye'de" sınırlamasına ilk bakışta uymuyor gibi gözüküyor. Bu başlığa kadar bu sınıra uyulmuş iken ve belki genelden özele bu başlık eserin ilk konusu olması beklenirken burada ne işi var? Sorusuna muhatap alabilecek bir yerde duruyor. Bu soruya verebileceğimiz cevap, eserin kaleme alındığı dönemin hala dinle arası olmayıp devri geçti anlayışında hortlama görülen yaklaşım tarzına, yazarın hayır din yeniden yükselen değerdir şeklindeki cevabını pekiştirme isteği olsa gerektir. Terörün dahi küreselleştiği dünyada dinin devrinin geçmesi bir yana, küreselleşme sürecinin somut göstergesi olarak "dinin insanlığın sonuna dek varlık ve etkinliğini sürdüreceğini" savunmaktadır.

Küreselleşme adı altındaki Amerikan kültür yayılmacılığının uzun olmayan süreçte içinde taşıdığı açılımla kendisini açık etme suretiyle sonunu getireceğini savunan yazar Türkiye Müslümanlarını buna hazırlıklı olmak için uyarmaktadır. "Küreselleşme ve İslam" alt başlığında bu hazırlık için İslam dünyasının geçmiş olduğu din anlayışı sürecini özetledikten sonra, sömürge hayatı yaşamadığı için tepkisel

olmayan İslam anlayışını ortaya koyma potansiyelinin Ülkemiz Müslümanlarında bulunduğunu tekrar vurgulamaktadır. "İslam'ın dinamik bir din oluşunun" yanında "Kur'an Allah katından gelmiş bir "öğüt"tür, "rehber"dir, bir "uyarı" kitabıdır" demek suretiyle de bu hedefin temel yol işaretlerini de vermektedir.

Mevcuttan şikayet sayısız miktardı, hedef gösterenlerin bolca olduğu bir konuda "ama nasıl?, hangi yolla?" sorularına da cevap veren nadir yazar olarak müellif düşünce ve önerileri kuru söylemde kalmayıp aksine rehberlik eden bir düşünür olduğunu göstermektedir.

H. İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine (161-172)

20. asırda insanlığın yaşadığı iki büyük savaş, "kapalı toplum" olan Doğu Bloğunun çöküşü demokrasi, laiklik, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi insanlığın ortak tecrübesi evrensel değerlerin görmezden gelinerek ve din olgusu dışlanarak bir yere varılamayacağını göstermiştir.

Ulaşılan bilgi birikimi ve teknolojik gelişmeler heyecan verici iken insanlık yeni bir uygarlık yaratmanın eşiğindedir. İnsanlığın uygarlık çatışmasına gitmemesi, bilimsel bilgiye ve bunun sağlayacağı gücün kontrol edilerek insanın yararına kullanılmasına diğer ifadeyle insanın hırsını dizginleyecek, bilimle barışık, fıtrat ve akılla çelişmeyen yeni bir din anlayışına bağlıdır. İnsan "değerler ve davranış normları" olmadan yaşayamaz. Onun sosyal bir varlık oluşundan kaynaklanan din ihtiyacı, insanın gelişim düzeyine paralel olarak artmaktadır.

Yeni uygarlık arayışında onurlu bir yer edinmeleri için Müslümanlar din anlayışlarını gözden geçirmelidir. Bunun için Kur'an'a onun istediği perspektiften bakılmasına, aklın ve eleştirel yaklaşımın ön plana çıkarılmasına mezhepler üstü bir tutumla ihtiyaç vardır.

Tabiat bilimleri araştırmaları ne kadar bilimsel ise insan bilimlerinin al kümesi olan "ilahiyat bilimleri" de o kadar bilimseldir. Biri göz ardı edilerek bir yere varılamaz. İnsanoğlunun anlam arayışı onu yeniden "din arayışı" noktasına getirmiştir. Bu arayışa en iyi cevap verebilecek din İslam Dinidir. Bunun gerçekleşebilmesi "dinden çıkma korkusu"ndan kurtularak geçmiş, gün ve geleceği eleştirel bir

yaklaşımla okuyup Kur'an merkezli bir anlayış biçimiyle özgürce düşünüp, sağlıklı fikirler üretilmesine ve toplumun da bunları kabul edebilecek bilgi seviyesine ulaşmasına bağlıdır.

İslam dinamik bir dindir. Din tarihten soyutlanamaz. Tarihi kutsallaştırmak da yok farz etmek de yanlıştır. Müslümanların tarih tasavvuru, Hz. Muhammed'in muhteşem tarihi kişiliğinin, efsanelerin oluşturduğu kalın sis tabakasının arkasında kaybolmasına yol açmıştır. Peygamber'i anlamada ana çerçeveyi Kur'an'dan almalıyız: "Vahiy" alan "beşer". İslam fikir planında Kur'an'da mevcuttur. Hz. Muhammed "örnek" sıfatıyla insanlığın sonuna kadar devam edecek kurumlaşma sürecini başlatmıştır. İslam, her zaman ve mekânda vahyin ve aklın ışığında yeniden anlaşılacak dinamik bir dindir. Son din oluşu değişimin değişmezliği ile düşünülünce İslam'ın dinamik oluşu evrenselliğinin bir gereğidir.

Hz. Peygamber zamanında küçük bir toplumda başlayan kurumlaşma için, dönemin yabancıları olan, din-hukuk, din-siyaset, din-iktisat, din-kültür, din-devlet alanlarından ve ayrımlarından söz etmek mümkün değildir. Günümüz ise bu kavramlar milyarları bulan ve her yerde yayılı Müslümanlar için düşünülmelidir. İslam mezhep kurumsallaşması kalıplarına hapsedilmemelidir. İslam'ı hayatın bütün alanlarında "ontolojik" olarak arama dönemi geçmiştir. Toplum sürekli değişkendir. Din bu değişimi etkileyen ve ondan etkilenen bir olgudur. İnsanlar insanca yaşayabilmek için dine muhtaçtır. Din de uygarlıkların mayasını oluşturur. Doğru anlaşılmayan din dinamik boyutunu kaybedip her türlü gelişmenin önünü tıkayabilir.

İslam bireysel kurtuluşu esas alır. Ahlaklı bir toplum hedefler. Siyasi meseleleri insana bırakmıştır. Kur'an hukuk kitabı değil Allah'tan gelmiş "öğüt", "rehber" ve "uyarı"dır.

"İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine" başlığı da eserin tekrarlarından birini oluşturuyor denilebilir fakat motamot değil ciddi yenilik vurguları içeren bir tekrar. Yirminci asırda insanlığın yaşadığı yüz milyonların ölümünü içeren trajediler toplumsal hayatın dine olan ihtiyacını ispat ettiği gibi mevcutlar içinde tek çarenin İslam olduğunu da göstermiştir demek suretiyle yazar döneminin zihniyetine yine bilimsel cevap vermeye yeğliyor. Yeniden yapılanma rehberli-

ğinde fazla bir farklılık göze batmasa da "İslam'ı hayatın bütün alanlarında "ontolojik" olarak arama dönemi geçmiştir" vurgusunun farlılığı kayda değerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Özünü vermeye çalıştığımız Prof. Dr. Hasan Onat'ın *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* isimli, yaklaşık yirmi yıl önce kaleme alınmış olan, Eser sekiz farklı yazı veya konuşmadan oluştuğundan tekrarlar içerse de Türkiye'de, Türkiye'yi oluşturan süreç dahil olmak üzere, din alanındaki yaklaşım tarzlarını, konunun uzmanı olarak tahlil etmektedir. Din kurumunun tarihte kalan bir olgu olmayıp insan var oldukça var olacağını ve insanın huzurunun din ile sağlanabileceğini tecrübeler ve rasyonel delillerle göstermektedir.

Hatırlamak gerekir ki siyasal yönetimin dinin devri geçmişçesine bir tarzda zoraki uygulamalara girişmesinin doğurduğu sorunların devam ettiği bir zamanda kaleme alınan eserin, kıral çıplak dercesine bir çıkış olduğu dahi söylenebilir. Din gereklidir ve insanlığın huzuru için tek umut olarak İslam kalmıştır şeklinde özetleyebileceğimiz bu çıkış, döneminin anlayışına cevap içerirken tek umudun hayata geçirilmesi ödevinin Türkiye Müslümanlarında olduğunu ve ciddi bir yeniden yapılanma sürecinden geçilmesi gerektiğini yöntem örneği de sunarak vurgulamaktadır.

Dünyanın barış ve huzur arayışında gelinen noktada Müslümanların üreteceği yeni uygarlığın, hem dünya hem de Müslümanların var olma mücadelesi için, son derece önemli olduğunu belirten yazarın bu konuda ümidinin Türkiye'de oluşunu ısrarla vurgulaması milliyetçi veya ideolojik bir yaklaşım olarak algılanmamalıdır. Zira yazar bu düşüncesini oldukça anlamlı bir bilimsel gerekçeye dayandırmaktadır. Buna göre yeni uygarlık oluşturmanın sömürge hayatı yaşamamış, dolayısıyla tepkisel olmayan bir yaklaşım sergileyebilecek bir toplum tarafından başarabileceğini bu niteliklere sahip tek Müslüman toplumun da sadece Türkiye'de olduğunu belirtmektedir.

Günümüz Türkiye'sinde bu yeni uygarlık üretimini gerçekleştirebilecek bir ortamın henüz bulunmadığını, tarih bilincinden din tanımına kadar gözden geçirilmesi gereken çok alan bulunduğunu belir-

ten yazar özellikle bu dönüşüme direnecek tarikat ve cemaat mensuplarının öncelikle ciddi bir dini bilgilendirmeden geçmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu yolda mesafe almak için çok zaman kaybedildiğini ve fırsatların değerlendirilemediğini üzüntüyle vurgulasa da yazara göre Ülkemizde ilahiyatlarla çalınan maya tutmuştur, kazalarla ötelenme ihtimali bulunsa da er ya da geç bu süreç meyvelerini verecektir.

Esere günümüzden baktığımızda yazarın bu uğurda bazı beklentilerinin kısmen gerçekleştiğini ama endişelerinin de yerinde olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki dine mesafeli kesimin ateşi biraz sönmüş ve ümit bağlanılan ilahiyatçılar üretimlerine devam etmektedir. Fakat engel olma ihtimalleri bulunan kendini dindar olarak konumlandırdığı için alim de sanan kesim, bilgi bilimsellik ve hakikat peşinde olmak bir yana dini bilgi üretenler karşısında "ben inandığım için doğru budur" anlayışı ile kaba kuvvet göstermeye devam etmektedir. Bu da yazarın hedefine varabilmek için daha nice yirmi yıllar gayret ile yürümeye devam etmek gerekmektedir ve zaten müellifin öngörüsü de budur.

Eser, Ülkemizde din konusunun geçmişten gelen yönünü dikkate alarak geleceğini tahminden öte, öz güven aşılayarak, "yeni bir uygarlık yaratma" hedefini ısrarla vurgulamasıyla son derece ufuk açıcı ve öncü bir eserdir ve bu uygarlık ortaya çıkıncaya kadar okunması hararetle tavsiye edilecek kıymete haizdir.